

કાવ્ય-સંગ્રહનો દ્વિતીય વિભાગ.

શ્રીધર્મસિંહસૂરિકૃત સરસ્વતી-ભક્તામર

(સ્વોપજ્ઞ ટીકા સહિત)

તથા

શ્રીલક્ષ્મીવિમલ મુનિવર્યકૃત શાન્તિ-ભક્તામર

તેમજ

શ્રીવિનયલાભગણિકૃત પાર્શ્વ-ભક્તામર

(આઠ પરિશિષ્ટા સહિત)

સંશોધન, ભાષાન્તર તથા વિવેચન કરનાર

પ્રો० હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા, એમ. એ.,
ન્યાયકુસુમાંજલિ, સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા વગેરેના અનુવાદક.

પ્રસિદ્ધ કર્તા—

શ્રીઆગમોદયસમિતિ તરફથી
જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી, મુંબાઇ.

પ્રથમ આવૃત્તિ—પ્રતિ. ૧૨૫૦

હુક્ક શ્રીઆગમોદયમમિતિના સેક્રેટરી અને લાપાંતરકર્તા પ્રો. હી. ર. દાપડિયાને આધીન છે.

શોકે શ્રવણચંદ સાકરચંદ જવેરીએ શ્રીમતી આગમોદયસમિતિ માટે

નં. ૧૧૪/૧૧૬ જવેરી બજાર, મુન્નાઈની રોક દેવચંદ

લાવભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડની

ઓર્ડરમાંથી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

છાપનાર-મંગેશ નારાયણ કુલકર્ણી, કનૈયાક પ્રેસ, ૩૧૮ એ, ઠાકુરદાર, મુમ્બઈ.

~~~~~

प्रवर्तक श्रीकांतिविजयजी

जम वि म. १९०७ वापन शुभ २, पडेगा
 टीला वि म. १९३६ मय ११, मयगा.
 प्रवर्तक वि म. १९६७ मय १५, पाटण.

१. ...

સમર્પણ-પત્રિકા

પૂજ્યપાદ પ્રવર્તક શ્રીમાન્ ૧૦૮

કાંતિવિજયજી

લીંબડી.

આપશ્રી પોતાના સંગ્રહ કરેલા અપૂર્વ પુસ્તકસંકારમાંથી
હસ્તલિખિત ગ્રંથોની અમૂલ્ય પ્રતિઓ વખતોવખત
અમોને પુસ્તકસંશોધન નિમિત્તે મોકલાવી
પુસ્તકપ્રકાશન કાર્યમાં જે મદદ આપો છો
તેના સ્મરણ-ચિહ્ન તરીકે આ
ગ્રંથ-રત્ન આપની સન્મતિ વિના
આપશ્રીના કરકમળમાં સમર્પી
અંશતઃ કૃતાર્થ થવાની
અભિલાષા રાખીયે
છિયે.

મુંબાઈ.

તા. ૯-૧૧-૨૭

બુધવાર, કાર્તિકી પૂર્ણિમા

વિક્રમ સંવત્ ૧૯૮૪.

જીવજીયંદ સાકરચંદ જવેરી

તથા

શ્રીઆગમેદ્યસમિતિના અન્ય માનદ મન્ત્રીઓ.

समर्पण-पत्रिका

पूज्यपादाः प्रवर्तकाः श्रीमन्तः
कान्तिविजयाः !

श्रीमन्तो भवन्तः स्वसंगृहीतादपूर्वपुस्तकभाण्डागारात्
हस्तलिखितानां ग्रन्थानाममूल्याः प्रतीः प्रति-
समयमस्मभ्यं पुस्तकसंशोधनार्थं संप्रेष्य
पुस्तकप्रकाशनकर्मणि यत् साहाय्यं प्रय-
च्छन्ति तत्स्मरणचिह्नरूपमेतद् ग्रन्थ-
रत्नं भवदनुज्ञामन्तरेणापि श्रीमता
भवतां करकमलेषु समर्प्य
अंशतः कृतार्थीभवितुं
अभिलषामहे—

विक्रमाब्दः १९८४
कार्तिकस्य शुक्ला पूर्णिमा बुधवासरः
ता. ९-११-२७
मोहमय्याम् ।

भवदीयाः
झवेरी-साकरचन्द्रात्मज-जीवनचन्द्र
अन्ये च श्रीआगमोदयसमिते-
र्मानदमन्त्रिणः ।

શ્રીમદ્વિજયાનન્દસૂરીશ્વરના પદ્ધતિ શ્રીમદ્વિજયકમલસૂરિના
પ્રથમ પદ્ધતિ જ્યોતિઃશાસ્ત્રવિશારદ શ્રીવિજયદાનસૂરિના

અભિપ્રાય.

શ્રીવીરભક્તામર તથા શ્રીનેમિભક્તામરનાં ગંભીર કાવ્યોના ભાષાંતરકાર શ્રીમાનૂ પ્રોફેસર હીરાલાલ રસીકદાસે પોતાના પ્રસ્તુત શ્રમ માટે અમારા અભિપ્રાયની ધન્યજ્ઞા દર્શાવી છે.

પૂર્વનાં કાવ્યોની માફક આ શ્રીસરસ્વતીભક્તામર, શ્રીશાંતિભક્તામર તથા શ્રીપાર્શ્વ-ભક્તામર કાવ્યોના ભાષાંતરમાં પણ તેમણે સારામાં સારી સફળતા પ્રાપ્ત કરી છે એ કહેવાની ભાજ્યજ નર હોય. અષ્ટે સૂત્રો તથા મતાંતરોની ખાખતમાં ફેટલીક વખત સ્મરણમાં રહેવા નોંધતા વિવેકની આવશ્યકતા ખાખત સામાન્ય ઇસારો કરવો અસ્થાને નહિ ગણાય. તે એ છે કે આ ગ્રંથમાં સ્પષ્ટીકરણમાં અતુલાદકે સૂત્રોના ઉલ્લેખ કરેલા હોવાથી સૂત્રો વાંચવાની ગૃહસ્થોને છૂટ છે એમ સમજવાનું નથી તેમજ મતાંતરની ખાખતમાં દિગંખર મતનો જે આ ગ્રંથમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે ઉપરથી તે પણ ખાસ એક વજન આપવા લાયક મૌલિક સિદ્ધાન્ત છે એમ સમજવાની ભૂલ થવી ન જોઈએ.

શુભરાત્રી વાંચનારાઓ, મૂળ સંસ્કૃત કૃતિઓના રસારવાદથી જે વંચિત રહેત, તેઓ આ ભાષાંતરથી એના ભોક્તા બની આત્મત્રેય માટે ધણીજ સહેલાઈ યાને સરળતાથી લાભ ઉઠાવી શકશે એમાં શંકા નથી.

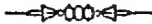
પુસ્તક પ્રકાશનમાં સંસ્થાએ કાગળ તથા છપાઈ વિગેરે હંચા પ્રકારનાં વાપર્યાં છે. તે ભેતમાં કીંમત ઓછી ગણાય. આથી સામાન્ય જનસમાજને ઉપકાર કરવામાં તે વધુ શક્તિમાન નીવડશે એમ મનાય છે.

ખંભાત,
વિક્રમ સંવત ૧૯૮૩
આષાઢ કૃષ્ણ એકાદશી.

વિજયદાનસૂરિ

વિષયાનુક્રમણિકા.

વિષયાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧	શ્રીમત્કાન્તિવિજયજીને સમર્પણ-પત્રિકા (ગુજરાતીમાં)	૧
૨	” (સંસ્કૃતમાં)	૩
૩	શ્રીવિજયકમલસૂરીશ્રીના પ્રથમ પદ્યર ન્યોતિ:શાસ્ત્રપારંગત શ્રીવિજયદાનસૂરિનો અભિપ્રાય	૫
૪	પણ્ડિતવર્ય લાલચંદ્ર ભગવાનદાસ માંધીનો અભિપ્રાય	૭-૮
૫	વિષય-દિગ્દર્શન	૯-૧૦
૬	સ્પષ્ટીકરણમાં સાધનરૂપ ગ્રન્થોની સૂચી	૧૧-૧૨
૭	આચુખ્ત	૧૩-૧૪
૮	કિંચિદ્ વક્તવ્ય.	૧૫-૧૮
૯	પ્રસ્તાવના	૧૯-૫૬
૧૦	શુદ્ધિ-પત્ર	૫૭-૫૯
૧૧	શ્રીધર્મસિંહસૂરિકૃત સરસ્વતી-ભક્તામર	૧-૮
૧૨	શ્રીલક્ષ્મીવિમલ સુમિરાજકૃત શાન્તિ-ભક્તામર	૯-૧૬
૧૩	શ્રીવિનયલાભગણિકૃત પાર્શ્વ-ભક્તામર	૧૭-૨૪
૧૪	સરસ્વતી ભક્તામર સ્વોપત્ત ટીકા, અન્વય, શબ્દાર્થ, પદ્યાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ સહિત.	૧-૭૮
૧૫	શાન્તિ-ભક્તામર અન્વય, શબ્દાર્થ, પદ્યાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ સહિત.	૭૯-૧૨૨
૧૬	પાર્શ્વભક્તામર અન્વય, શબ્દાર્થ, પદ્યાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ સહિત	૧૨૩-૧૮૩
૧૭	ભારતી છંદ ભાષાન્તરસહિત	૧૮૫-૧૯૧
૧૮	શ્રીશારદાષ્ટક ”	૧૯૨-૧૯૪
૧૯	શ્રીભારતીસ્તવન ”	૧૯૫-૧૯૬
૨૦	શ્રીસરસ્વતીસ્તોત્ર ”	૧૯૭-૧૯૮
૨૧	શ્રીશારદાસ્તોત્ર ”	૧૯૮-૨૦૦
૨૨	શ્રીસરસ્વતીસ્તવ ”	૨૦૧-૨૦૨
૨૩	શ્રીશારદા સ્તુતિ ”	૨૦૩-૨૦૪
૨૪	શ્રીપાર્શ્વનાથ સ્તવન ”	૨૦૪-૨૦૬
૨૫	શ્રીભક્તામરસ્તોત્રની પાંચેણતિરૂપ કાવ્યસંગ્રહ (પ્રથમ વિભાગ) સંબંધી અભિપ્રાય ઇત્યાદિ ...	૨૦૭-૨૧૩

અભિપ્રાય

લક્ષ્મીભરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહનો દ્વિતીય વિભાગ.

સંશોધન, લાખાંતર તથા વિવેચન કરનાર પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ. પ્રસિદ્ધકર્તા આગમોદ્યસમિતિ તરફથી શ્રીયુત જીવણચંદ સાકરચંદ ઝવેરી, મુંબાઇ.

જૈન કવિ માનતુંગસૂરિનું 'લક્ષ્મીભર' નામથી પ્રખ્યાત સ્તોત્રકાવ્ય, કવિ કાલિદાસના મેઘ-
દૂતની જમ વિદ્વાનોમાં અતિપ્રિય થયેલું જોવાય છે. મંત્રગણિત એ ચમત્કારિક સ્તોત્રને 'પૃહ્લજ્જ્યો-
તિષાર્ણવ' જવા જૈનેતર વિદ્વાનના અંથમાં પણ આગ્નાય તથા યંત્રમંડલ સાથે સ્થાન મળ્યું છે.
અનેક વિદ્વાનોએ આ સ્તોત્ર પર ટીકા, અવ્યૂરિ, બાલાવબોધ, ટપા અને અનુવાદો રચ્યા છે.
અનેક કવિઓએ એ કાવ્યપર મુગ્ધ થઇ એનાં ચરણો સ્વીકારી એની અનુકૃતિરૂપે અભીષ્ટ વિષ-
યોમાં સમસ્યાપૂર્તિ—પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો રચ્યાં છે; જમાંના વીરલક્ષ્મીભર અને નેમિલક્ષ્મીભર, આજ
સંસ્થા તરફથી પ્રકાશિત થયેલા કાવ્યસંગ્રહના પ્રથમ વિભાગમાં પ્રસિદ્ધ થઇ ગયેલ છે.

આ દ્વિતીય વિભાગમાં ધર્મસિંહસૂરિનું સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે સરસ્વતી-લક્ષ્મી-
વિમલમુનિનું શાંતિલક્ષ્મીભર અને વિનયલાભગણિનું પાર્શ્વલક્ષ્મીભર; પ્રો. હીરાલાલ કાપ-
ડિયાના કુશલતાભર્યા સંશોધન, લાખાંતર તથા વિવેચન સાથે દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

અભ્યાસીઓને સરલતાથી ઉપયોગી થઈ શકે તે દૃષ્ટિએ અન્વય, શબ્દાર્થ, પદાર્થ અને
સ્પષ્ટીકરણાદિ પ્રશંસનીય પદ્ધતિથી લાખાંતરનું કાર્ય થયું છે. પ્રસ્તાવના, પરિચિદો, મિચિદ્વક્તવ્ય,
આમુખ દ્વારા આ અંથને આકર્ષક બનાવવા બહુ પરિશ્રમ લીધો છે એમ સહજ ખ્યાલમાં આવી
શકે તેમ છે.

સ્પષ્ટીકરણમાં ગ્રહવિચાર, નક્ષત્રવિચાર, કંદર્પવિચાર, યોનિવિચાર, પ્રલયવિચાર, નિગોહ-
વિચાર, વ્યાકરણ-પ્રયોગવિચાર, અદાર લિપિઓ, ઠાઠના અદાર પ્રકાર, ધર્મના દશ પ્રકાર,
અનંગહર્ષયાદક, દેવદિગ્દર્શન, મહાદેવની મુખ્યતા, લોકાંતિક દેવો, ઈશ્વરના ગુણોની ગણના,
સરસ્વતીનાં નામો, મૂર્છના, કોપકર્દ્યન, રાગ-દ્રેષની સત્તા, પ્રાતિહર્ષ્ય-પર્યાલોચન, પારણક-
પરામર્શ, કવિસમય, કવીશ્વરો એ વિગેરે વિષયોને અન્યાન્ય સાધનોથી પુષ્ટ કરી લાખાંતરકારે
અમુક અંશે લાખ્ય જેવું કાર્ય બજવી અંથનું ગૌરવ વધાર્યું છે.

સ્પષ્ટીકરણમાં કવચિત્ સ્પષ્ટતા નજર ચડે છે. જમકે—પૃ. ૧૫માં 'કવીશ્વરો' સંબંધી
જણાવતાં "શ્રીપદ્મસાગરગણિકૃત હીરસૌભાગ્ય, શ્રીવલ્લભગણિકૃત વિનયપ્રશસ્તિ" એવો ઉલ્લેખ
કર્યો છે; તે, જૈનચંદાવલી (જૈન શ્વે. ડા. આં. મુંબઈથી પ્રકાશિત)માં થયેલી ભૂલની નકલરૂપે
ઉત્તરી આવેલ જણાય છે. વાસ્તવિક રીતે તપાસ કરતાં બહુ શકાય તેમ છે કે—શ્રીહર્ષના

નૈપથીયચરિત મહાકાવ્ય સાથે સ્પર્ધા કરતું હીરણ્યકાવ્ય મહાકાવ્ય, પં. દેવવિમલગણિએ સ્વોપ્પત્તીકા સાથે રચેલું છે, જે નિર્ણયસાગર પ્રેસ દ્વારા વર્ષો થયાં મુપ્રસિદ્ધ છે. અને કવિ કાલિદાસના રઘુવંશ કાવ્ય સાથે સ્પર્ધા કરતું વિજયપ્રશસ્તિ કાવ્ય, પં. હેમવિજયગણિએ સોળ સર્ગ સુધી અને અપૂર્ણ રહેલું (૧૭ થી ૨૧ સર્ગ પર્યંત) દીકાકાર ગુણવિજયગણિએ પૂર્ણ કર્યું હતું. એ કાવ્ય પણ યશોવિજય જૈનઅંથમાળા દ્વારા વર્ષોથી પ્રસિદ્ધ છે. પુત્રસાગરગણિકૃત જગદ્ગુરુકાવ્ય છે, તે પણ એ સંસ્થા તરફથી પ્રકટ થયેલ છે અને શ્રીવલ્લભઉપાધ્યાયે રચેલું વિજયદેવમાહાત્મ્ય જાણવામાં આવેલ છે. જેનેતર પંચમહાકાવ્યો સાથે સ્પર્ધા કરતાં બીજાં કાવ્યોનાં નામો પણ સૂચવી શકાય. જમદે—જયશેખરચરિતું જૈનકુમારસંલવ, મહામાત્ય વસ્તુપાત્રનું નરનારાયણાનંદ, બાલચંદ્ર-ચરિતું વસંતવિકાસ, મેસ્તુંગચરિતું જૈનમેવદંત, કવિ હરિચંદ્રનું ધર્મશર્મામૃદ્ય, કવિ વાઙ્મહત્તનું નેમિનિર્વાણ, મુનિભદ્રચરિતું શાંતિનાથચરિત, અભયદેવચરિતું જયંતવિજય એ વિગેરે અનેક મહાકાવ્યો પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યાં છે.

પૃ. ૧૭ માં ‘શ્રીહર્ષ’નો પરિચય કરાવતાં જણાવ્યું છે કે—“કવિવર શ્રીહર્ષ નૈપથીયચરિત ઉપરાંત અન્ય કોઇ અન્ય રચ્યો હોય તો તે જોવામાં આવતો નથી.” પરંતુ વિવેચક બંધુએ એ નૈપથીય ચરિતના જ ૪, ૫, ૬, ૭, ૮, ૧૭, ૧૮, ૨૨ સર્ગના અંતિમ શ્લોક તરફ લક્ષ્ય આપ્યું હોત તો કવિવર શ્રીહર્ષના રચેલા ૧ રચ્યૈયવિચારણપ્રકરણ (સાલભંગનિરાકરણ), ૨ ‘વિજયપ્રશસ્તિ, ૩ ખંડનખંડ, ૪ ગૌડોર્વાશકુલપ્રશસ્તિ, ૫ અર્ણવવર્ણન, ૬ છિન્દ્રપ્રશસ્તિ, ૭ શિવભક્તિસિદ્ધિ, ૮ નવસાહસાંક્યચરિતયંપૂ એ અન્યોનાં નામો પણ સૂચવ્યાં હોત, જામના ખંડનખંડ અંથ મુપ્રસિદ્ધ છે.

આવી કેટલીક સ્ખલનાઓ સિવાય આ અંથને અત્યુત્તમ બનાવવા પ્રો. હીરાલાલે પ્રશંસાપાત્ર પ્રયત્ન કર્યો છે એમ કહેવું યુક્ત છે. શ્રીયુત જીવણચંદ સા. ઝવેરી જેવા સાહિત્યપ્રેમી શ્રીમાને આ અંથને આગમોદ્યસમિતિ દ્વારા પ્રસિદ્ધિમાં લાવી સાહિત્ય-સેવાના કાર્યમાં આવશ્યક પૂર્તિ કરી છે. પ્રવર્તક કાંતિવિજયજી મહારાજ જેવા મહાનુભાવને આ અંથ સમર્પિત કરી તેમની માનસાહિત્ય-સેવાની ઉચિત કદર કરી છે. મનોહર કાગળ અને છપાઇવાળા આ અંથની કિં. રૂ. ૩-૮ વધારે ન ગણાય.

બીજી સંસ્થાઓ આવાં કાર્યોનું અનુકરણ કરી અપ્રસિદ્ધ વિશાલ ઉત્તમોત્તમ જૈન વાદ્યમયને પદ્ધતિથી પ્રકાશમાં લાવવા વિશેષ પ્રયત્ન કરે તેમ ઇચ્છીએ છીએ.

વીર સં. ૨૪૫૪ માર્ગશીર્ષ શુ. ૧૫
કાઠી પોળ, વડોદરા.

લાલચંદ ભગવાનદાસ ગાંધી.

પત્રમાં ઉપર્યુક્ત બે સ્ખલનાઓ સુધારી લેવામાં આવી છે.

વિષય-દિગ્દર્શન

વિષય	સરસ્વતી-લક્ષતામર	પૃષ્ઠાંક
અઢાર સિપિઓ	....	૫-૭
મૂચ્છના	....	૧૨
ઠવીશ્વરો—કાલિદાસ, ભારવિ, માધ, શ્રીહર્ષ, મમદ, વાલ્મીકિ, પાણિનિ	....	૧૫-૧૭
કાલિદાસાદિક કવિઓનું જૈન સમાજમાં સ્થાન	....	૧૮
માધ-પ્રબન્ધ	....	૧૯-૨૨
શ્રીહર્ષ-પ્રબન્ધ	....	૨૨-૨૬
સરસ્વતી-સ્તોત્રના પઠનનો પ્રભાવ	....	૨૮
સરસ્વતી-સ્તોત્રના રસની અપૂર્વતા	....	૨૯
સારસ્વત દ્રુપદી અનેકતા	....	૩૧
સરસ્વતીનાં નામો	....	૩૧
શ્રીશારદા-સ્તોત્ર	....	૩૧-૩૨
શ્રુત-દેવતાનાં કુણ્ડળોની કાન્તિ	....	૩૩
ભાષ્ય અને ઉક્તિનો અર્થ	....	૫૯
બ્રાહ્મીનો વાગ્દેવ તેમજ તેનાં કુણ્ડળોની કાન્તિ	....	૬૧
અહ-વિચાર	....	૬૧-૬૨
અહોનું સ્થાન	....	૬૨-૬૩
શહુ-વિચાર	....	૬૩
અહોનો વિષ્કમ્ભ વિગેરે	....	૬૩
નક્ષત્ર-વિચાર	....	૭૨
ધર્મના દશ પ્રકારો	....	૭૮
શાન્તિ-લક્ષતામર		
લોકાન્તિક દેવોની શ્રીશાન્તિનાથને વિજ્ઞાપિ	....	૮૦
લોકાન્તિક દેવો	....	૮૧
પ્રભુએ લીધેલું સાંવત્સરિક દાન	....	૮૩
પ્રભુએ લીધેલી દીક્ષા	....	૮૪
પ્રભુએ કરેલી મોહની ચિકિત્સા	....	૮૫
પ્રભુનો અપૂર્વ સંયમ	....	૮૬
દેવલક્ષ્મીની પ્રભુએ કરેલો અજ્ઞાનનો નાશ	....	૮૬
કન્દર્પ-વિચાર	....	૧૧૧

વિષય	શાન્તિ-ભક્તામર	પૃષ્ઠાંક
શ્રીવિનયચન્દ્ર સુનિવર્યકૃત અનંગદુર્ગયાષ્ટક ગુજરાતી ભાષાન્તર સહિત	....	૧૧૧-૧૧૨
નાથના નામ-કીર્તનનો પ્રભાવ	....	૧૧૪
પાર્શ્વ-ભક્તામર		
ઈશ્વરના ગુણોની ગણના	....	૧૨૬
પ્રયોગ-વિચાર	....	૧૨૭
દેવ-દિગ્દર્શન	....	૧૩૩-૧૩૫
ચોનિ-વિચાર—સાધારણ તથા પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય	....	૧૩૮-૧૩૯
મહાદેવની સુખ્યતા	....	૧૪૦-૧૪૧
પ્રવચન-વિચાર	....	૧૪૧-૧૪૨
નિગોદ-વિચાર	....	૧૪૪-૧૪૬
બાહર-નિગોદ અને સૂક્ષ્મ નિગોદની ભિન્નતા	....	૧૪૬
અનન્તકાળ	....	૧૪૬-૧૪૭
પ્રાતિહાર્ય-પર્યાલોચન	....	૧૪૮-૧૪૯
સોપારક સ્તવનર્મ ૧૨થી ૧૯ પદો ભાષાન્તર સહિત	....	૧૬૦-૧૬૨
શ્રીગિનપ્રભસૂરિકૃત શ્રીપાર્શ્વનાથ-પ્રાતિહાર્ય-સ્તોત્ર તથા તેનો અનુવાદ	....	૧૬૨-૧૬૪
પારણક-પરામર્શ	....	૧૬૫-૧૬૭
કવિ-સમય	....	૧૬૮
તેજ શબ્દ સંબંધી વિચાર	....	૧૭૦
અર્થ-વિચાર	....	૧૭૧-૧૭૨
કોપ-કંઠ્યન	....	૧૭૩-૧૭૪
પ્રયોગ-વિચાર	....	૧૭૫
કોદના ૧૮ પ્રકારો	....	૧૭૬
પદ-નિષ્કર્ષ	....	૧૮૩

स्पष्टीकरणसाधनीभूतग्रन्थानां सूची (स्पष्टीकरणसाधनीभूतग्रन्थानां सूची)

जैनग्रन्थाः

जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः
जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिवृत्तिः
जीवाजीवाभिगमवृत्तिः
प्रज्ञापनासूत्रम्
भगवतीसूत्रम्
समवायाङ्गवृत्तिः
सूर्यप्रज्ञप्तिः
विशेषावश्यकभाष्यटीका
प्रश्नव्याकरणम्
बृहत्सङ्ग्रहिणीटीका
तत्त्वार्थराजवार्तिकम्
अभिधानराजेन्द्रकोषः
योगशास्त्रम्
अभिधानचिन्तामणिः
त्रिपटिशलाकापुरुषचरित्रम् (दशमं पर्व)
काव्यानुशासनवृत्तिः
प्रबन्धचिन्तामणिः
चतुर्विंशतिप्रबन्धः
विचारसारप्रकरणम्
श्रीअर्जुनसमूहश्रीयुगादिदेव-
श्रीनेमिनाथस्तवनम्
जीवविचारः
जीवविचारवृत्तिः
तिलकमञ्जरी
ऋषभपञ्चाशिकाटीका
सोपारकस्तवनम्

प्रणेतारः

गणधरः
श्रीशान्तिचन्द्रगणिः
श्रीमलयगिरिसूरिः
श्रीश्यामाचार्यः
गणधरः
श्रीअभयदेवसूरिः
गणधरः
मलधारिश्रीहेमचन्द्रसूरिः
गणधरः
श्रीमलयगिरिसूरिः
श्रीअकलङ्कदेवाचार्यः
श्रीविजयराजेन्द्रसूरिः
श्रीहेमचन्द्रसूरिः
"
"
"
श्रीमेरुतुङ्गसूरिः
श्रीराजशेखरसूरिः
श्रीप्रद्युम्नसूरिः
श्रीभुवनसुन्दरसूरिः
श्रीशान्तिसूरिः
श्रीपाठकरत्नाकरः
महाकविश्रीधनपालः
श्रीप्रभानन्दसूरिः
पूर्वाचार्यः

जैनग्रन्थाः

पार्श्वनाथप्रातिहार्यस्तोत्रम्
सिन्दूरप्रकरः (सूक्तश्रुतावली)
जिनशतकम्
शब्दरत्नाकरः
वैद्यकहितोपदेशः
लोकप्रकाशः
कल्पसूत्रवृत्तिः (सुबोधिका)
श्रीपाद २०७२ २०८

अजैनग्रन्थाः

भागवतपुराणम्
स्कान्दपुराणम्
तैत्तिरीयारण्यकम्
अथर्ववेदः
सारस्वतव्याकरणम्
बृत्तरत्नाकरः
विश्वकोशः
शिशुपालवधः
शिशुपालवधटीका
उद्भवदत्तः
शिवमहिम्नःस्तोत्रम्
शब्दचिन्तामणि (संस्कृत-गुजराती शब्दकोष)

प्रणेतारः

श्रीजिनप्रभसूरिः
शतार्थिकश्रीसोमप्रभसूरिः
श्रीसमन्तभद्रसूरिः
श्रीसाधुसुन्दरगणिः
श्रीकण्ठसूरिः
श्रीविनयविजयगणिः

"

श्रीवनयविजयगणि

प्रणेतारः

श्रीवेदव्यासः

"

"

"

श्रीअनुभूतिस्वरूपाचार्यः

महेश्वरीकेदारः

श्रीविश्वमुनीशः

महाकविश्रीमाधवः

श्रीमल्लिनाथसूरिः

श्रीमाधवः

श्रीपुष्पदन्तः

सवाईलाल वि. छाटालाल वारा

ૐ હૌં નમઃ ।

આમુખ.

શ્રીમદ્ ભાનતુંગમૂર્તિએ ચતુર્ધારિક શ્રીલક્ષ્મીમહાસ્તોત્ર રચ્યું છે. આ સ્તોત્ર શ્રેતાચર્ય અને દિગમ્બર બંને સમ્પ્રદાયને અતિ માન્ય હોવાથી એના ઉપર જટલી ટીકાઓ ઉપલબ્ધ થાય છે, તેટલી બીજાં સ્તોત્રો ઉપર જોવામાં આવતી નથી. વળી એની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો જટલાં દૃગ્ગોચર થાય છે તેટલાં બીજાં સ્તોત્રોનાં સમસ્યારૂપ કાવ્યો નજરે પડતાં નથી. આ ઉપરાંત આ કાવ્યની વિશેષ ખુબી તો એ છે કે આના દરેક શ્લોકને લગતાં જુદાં જુદાં યન્ત્રો અને મન્ત્રો પણ જોવામાં આવે છે.

જૈનોના મોટા ભાગનું મન્ત્રવ્ય એવું છે કે “લક્ષ્મીમહાસ્તોત્ર અંતિમ સિવાયનાં ચરણો ઉપર પણ સમસ્યારૂપ કાવ્યો રચાયેલાં છે.” પરંતુ અમારી પૂરતી તપાસમાં અમને આવાં કાવ્યો પ્રાપ્ત થયાં નથી, તેમજ પ્રથમ વિભાગ બહાર પડ્યા પછીથી અત્યાર સુધીમાં અમોને ઠાઠ તરફથી એ સમ્બન્ધમાં કંઈ વિશેષ જાણવાનું મળ્યું નથી. તથાપિ ઠાઠ તરફથી એવાં કાવ્યોની પ્રતિઓ અમોને મળશે તો તે પ્રસિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન સેવીશું.

પ્રત્યેક પદના અંતિમ ચરણની સમસ્યારૂપ આઠ કાવ્યો અત્યાર સુધી પ્રાપ્ત થયાં છે, જેમાંથી અમોએ બે પ્રથમ વિભાગમાં પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે અને બીજાં ત્રણને આ દ્વિતીય વિભાગમાં પ્રસિદ્ધ કરવા ભાગ્યશાલી થયાં છે, બીજાં બાકીનાં તૃતીય વિભાગમાં પ્રસિદ્ધ કરવાને પ્રબન્ધ આદરવામાં આવ્યો છે.

આ દ્વિતીય વિભાગમાં સરસ્વતીલક્ષ્મીમહાસ્તોત્ર, શાન્તિલક્ષ્મીમહાસ્તોત્ર અને પાર્શ્વલક્ષ્મીમહાસ્તોત્ર એમ ત્રણ કૃતિઓ અમે આપી છે. તે પૈકી પ્રથમ કૃતિ શ્રીચરણવિજયજી જૈન પાઠશાલા (મહેસાણા) તરફથી છપાઈ હતી, જેનો ઉપયોગ કરવાની એ સંસ્થાના કાર્યવાહક શ્રી વેણીચંદ્ર સૂર્યચંદ અમને રજૂ આપી હતી, તે બદલ અમે સંસ્થાના ત્રણી છે. આ સિવાય એક હસ્તપ્રત સતત વિહારી શાન્તમૂર્તિ મુનિમહારાજ હંસવિજયજી તરફથી મળી હતી, જે બદલ અમે તેઓ-શ્રીના પણ આભારી છીએ.

શાન્તિ અને પાર્શ્વલક્ષ્મીમહાસ્તોત્ર પ્રસિદ્ધ કરતાં અમોને પરમ આભાર પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે એ કાવ્યોને જનસમાજ સમક્ષ મૂકવાની પ્રથમ તક અમોને જ પ્રાપ્ત થઈ છે.

શાન્તિલક્ષ્મીમહાસ્તોત્રની અમોને નીચે મુજબ ત્રણ પ્રતો મળી હતી જે બદલ તે સંસ્થાઓના કાર્યવાહકોનો અમે અત્ર ઉપકાર માનિયે છીએ,

૧ શ્રીજૈનાનન્દપુસ્તકાલય-ગોપીપુરા, સુરત.

૨ શ્રીડહેલાના ઉપાશ્રયનો લંડાર-અમદાવાદ.

૩ શેઠ સુબાળ રવચંદ જયચંદ જૈન વિદ્યાશાલા-અમદાવાદ.

પાર્શ્વભક્તામરની હસ્તપ્રતિ શ્રીવિજયવદ્વલસૂરિના શિષ્યરત્ન સુનિરાજ વિચક્ષણવિ-
જયજીએ અનુવાદકને આપી હતી, જે બદલ તેઓશ્રીનો પણ અમે ઉપકાર માનિયે છિયે. વળી ૧
મહાનુભાવોની હસ્ત-પ્રતિના આધારે પરિશિષ્ટગત કાવ્યો અમે પ્રસિદ્ધ કરી શક્યા છિયે તેમનો પણ
આ રથળે અમે આભાર માનિયે છિયે.

આ અમૂલ્ય ગ્રન્થનું સંરોધનાદિક કાર્ય સુરતવાસ્તવ્ય, પરમ જૈનધર્માવલમ્બી, તેમજ
શ્રીમદ્ વિજયાનન્દસૂરીશ્વર (આત્મારામજી મહારાજ) અને તેમના સન્તાનીય સુનિરાજ
શ્રીહર્ષવિજયને શુરૂ તરીકે પૂજનારા અને તેઓશ્રીના પાદસેવનથી જૈનધર્મના તીવ્ર અનુરાગી
બનેલા સ્વર્ગસ્થ શ. રસિકદાસ વરજદાસ કાપડિયાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર પ્રોફેસર હીરાલાલ એમ. એ.
દ્વારા કરાવવામાં આવ્યું છે. એઓએ કર્તાઓનાં જીવન વિગેરેના સંબંધમાં વિવેચન કરેલું હોવાથી
અમારે તે સંબંધમાં કંઈ ઉમેરવાનું બાકી રહેતું નથી.

સંસ્કૃતના અદ્ય અભ્યાસીઓને સુગમતા થઈ પડે તેટલા માટે અન્વય અને શબ્દાર્થ તેમજ
જનસિક્ષાંતોથી અપરિચિત વર્ગ જૈન પારિભાષિક શબ્દો વિગેરે સરલતાથી સમજી શકે તેટલા
માટે સ્પષ્ટીકરણ બર્નતી કાળજીપૂર્વક તૈયાર કરાવ્યાં છે.

અમારા પ્રયાસની સફળતા પાઠક-વર્ગની પસંદગી ઉપર તેમજ આ ગ્રન્થના લેવાતા લાભ
ઉપર રહેલી હોવાથી આ સંબંધ વિશેષ નિવેદન કરવાનું બાકી રહેતું નથી. પરંતુ જો આ પદ્ધતિ
વિશેષ ઉપયોગી માલસ પડશે તો લવિષ્યમાં આવી પદ્ધતિથી બીજા ગ્રન્થો બહાર પાડવા અમારી
પ્રબળ ઇચ્છા છે.

આગમોદ્ધારક વ્યાખ્યાપ્રત જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્ આનન્દસાગરસૂરિ આ આગમોદ્ય
સમિતિના ઉત્પત્તિ સમયથીજ અપૂર્વ સાહાય્ય આપતા રહ્યા છે, તે સુજ્ઞ આ ગ્રન્થ પણ
પ્રસિદ્ધ કરવામાં તેમણે જે સાહાય્ય આપી છે તે બદલ તેઓશ્રીનો અમે જેટલો ઉપકાર માનિયે
તેટલો આછાજ છે.

સંરોધનકાર્યમાં મદદ કરવા માટે અનુયોગાચાર્ય શ્રીદાંતિવિજય તેમજ દક્ષિણવિહારી સુનિ-
વર્ધ શ્રીઅમરવિજયના શિષ્યરત્ન સુનિરાજ ચતુરવિજયજીના અમે આભારી છિયે.

પ્રથમ વિભાગની જમ આ વિભાગનું પણ વળી શુદ્ધિ-પત્ર તૈયાર કરી આપ્યા બદલ અમે
જ્યોતિ-શાસ્ત્રવિશારદ જૈનાચાર્ય શ્રીવિજયદાનસૂરિના પણ નંદણી છિયે.

પ્રથમ વિભાગને માટે મળેલા અભિપ્રાયો આ વિભાગના અન્તમાં જોડવામાં આવ્યા છે,
પારે આ વિભાગ સંબંધી મળેલા અભિપ્રાય પ્રારમ્ભમાં આપવામાં આવેલ છે; તે તરફ પાઠકગણનું
ધ્યાન ખેંચવાની અમે રજા લઇએ છિયે.

વિક્રમ સવત ૧૯૮૩ કાગણ શુદ્ધ ૭ ચુરવાર
૧૧૦ ૧૦-૩-૧૯૨૭, જાન્યેરી બજાર-સુભાષી }
જીવણચંદ સાકરચંદ જાન્યેરી
માનદ સેદેટરી.

કિંચિદ્ વક્તવ્ય.

શ્રીભક્તામરસ્તોત્રની પાઠપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહના પ્રથમ વિભાગમાં ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધન-ગણિકૃત વીર-ભક્તામર તથા શ્રીભાવપ્રભાસૃજિત નેત્રિ-ભક્તામર એ બે કાવ્યો આપવામાં આવ્યાં હતાં, જ્યારે આ દ્વિતીય વિભાગમાં શ્રીધર્મસિંહસૂરિએ રચેલા સરસ્વતી-ભક્તામર, મુનિરાજ શ્રીલક્ષ્મીવિમલે રચેલા શાન્તિ-ભક્તામર તથા શ્રીવિનયલાલગણિકૃત પાર્શ્વ-ભક્તામર એ ત્રણ કાવ્યોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. પ્રથમ વિભાગની પ્રસ્તાવનામાં નિવેદન કર્યા મુજબ સરસ્વતી-ભક્તામરના લાપાન્તરાદિકનો પ્રારંભ મેં છે. સ. ૧૯૨૪ ના નાતાલના તહેવારો દરમ્યાન કર્યો હતો અને તે કાર્ય બે ત્રણ મહિનામાં પૂર્ણ કરી મેં તેની સંપૂર્ણ મુદ્રણાલય-પુસ્તિકા (પ્રેસ-કૉપી) શ્રીયુત જીવણચંદ સાકરચંદ ઝવેરીની સૂચના પ્રમાણે સાક્ષર-રત્ન આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય શ્રીઆનંદસાગરસૂરિ ઉપર મોકલી આપી હતી. તેઓશ્રીએ આ કૉપી પોતાના શિષ્ય-રત્ન મુનિરાજ માણિક્યસાગરજી દ્વારા તપાસાવી મોકલાવવા કૃપા કરી હતી. આ પ્રેસ-કૉપી પાછી મળતાં તે કર્નાટક મુદ્રણાલયમાં છપાવવા પ્રબંધ કરવામાં આવ્યો હતો.

સરસ્વતી-ભક્તામરના મૂળ શ્લોકો તેમજ તેની ટીકાની પ્રેસ-કૉપી તૈયાર કરવામાં શ્રીયશોવિજય જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા (મહેસાણા) તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા શ્રીસ્તોત્રરત્નાકર (પ્રથમ વિભાગ)નો તેમજ સ્વર્ગસ્થ ન્યાયામ્બોનિધિ શ્રીવજ્રયાનંદસૂરીશ્વર (આત્મારામજી)-ના પ્રશિષ્ય-રત્ન શાંતમૂર્તિ મુનિરાજ હંસવિજયજી તરફથી મળેલી હસ્ત-લિખિત પ્રતિનો મેં ઉપયોગ કર્યો છે. આ ૧૭ પત્રની પ્રતિમાં મધ્યમાં મૂળ શ્લોકો અને ઉપર નીચે ટીકા આપવામાં આવ્યાં છે એટલે કે આ ત્રિપાઠી પ્રતિ છે. આ પ્રતિ અશુદ્ધ હોવા છતાં તે મને પાઠાન્તરો તૈયાર કરવામાં તેમજ મુદ્રિત પુસ્તકમાં કેટલીક વાર જ પાઠો હતા નહિ તેની પૂર્તિ કરવામાં ઉપયોગી થઇ પડી છે. આ પ્રતિને માટે જ અને મુદ્રિત પુસ્તકને માટે ક સંજ્ઞા રાખવામાં આવી છે.

અક્ષર સુધી ઢાઢ પણ સંસ્થા કે વ્યક્તિ તરફથી પ્રકાશિત નહિ થયેલા એવા આ વિભાગમાં આપેલા શાન્તિ-ભક્તામરની પ્રેસ-કૉપી તૈયાર કરવામાં મેં ત્રણ પ્રતિઓનો ઉપયોગ કર્યો છે. સૌથી પ્રથમ મને જૈનાનંદપુસ્તકાલય (સુરત)માંથી તેના કાર્યવાહકો દ્વારા એક પ્રતિ મળી હતી. મૂળ શ્લોકવાળી આ પ્રતિમાં બે ત્રણ સ્થળે અક્ષરો જતા રહેલા હતા તેમજ કેટલાંક સંદિગ્ધ સ્થળો પણ હતાં. આથી એ સંબંધમાં બીજી પ્રતિ મેળવી આપવા મેં શ્રીયુત જીવણચંદને સૂચના કરી; તેના પરિણામ તરીકે મને અમદાવાદના હહેલાના ઉપાશ્રયના લંડારમાંથી મૂળ શ્લોકવાળી એક પ્રતિ મળી. આ બે પ્રતિની મદદ લઇને મેં શાન્તિ-ભક્તામરના મૂળ શ્લોકોની પ્રેસ-કૉપી તૈયાર કરી અને તે તપાસી જવા માટે મેં આનંદસાગરસૂરિજી ઉપર મોકલી આપી. આ કાવ્યની ઢાઢ અવગૂરિ કે ટીકા મને નહિ મળેલી હોવાથી મેં સૂરિજીને એનો અન્વય લખી

મોકલવા વિજ્ઞાપિત કરી તે તેમણે ધણી પ્રુથીથી સ્વીકારી. પરંતુ તેઓથી તરફથી અન્વય લખાઈને આવ્યો તે પૂર્વે શ્રીમાન્ જીવજીવ્યંદના પ્રયાસથી મને આ કાવ્યની અમદાવાદની વિદ્યાશાળાના ભંડારમાંથી એક પ્રતિ મળી. આ પ્રતિ ટપ્પા સહિત હોવાથી મને તે ખાસ કરીને આખાન્તર તૈયાર કરવામાં વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડી.

આ પ્રમાણે મને જુદે જુદે સ્થળેથી મળેલી પ્રતિઓની મેં અનુક્રમે ક, ख અને ग એવી સંતા રાખી છે. તેમાં ક-પ્રતિમાં ૬ પત્રો હતા, જ્યારે ख-પ્રતિમાં ૩ પત્રો હતાં. ટપ્પાવાળી ગ-પ્રતિના પત્રોની સંખ્યા ૧૧ ની હતી. આ પ્રતિ ક અને ख કરતાં વધારે શુદ્ધ હતી, એની મધ્યની ચાર લીટીમાં મૂળ શ્લોકો આપવામાં આવ્યા હતા અને આ પ્રત્યેક લીટીની ઉપર તેનો અર્થસ્પષ્ટ ટપ્પો આપવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ હાં ચાળીસમા શ્લોકનો ટપ્પો આપવામાં આવ્યો હતો નહિ એ વિશેષતા છે. વળી આ પ્રતિના અંતમાં નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ પણ હતો:—

“इति श्रीशान्तिनाथस्त्वग्रं ग्रन्थाग्रं ५०० । संवत् १८४७ ना वर्षे कार्तिक सुदि ३ दिने लिखितं मु० न्यानवर्धनगणि श्रीपंमातिवन्दरे श्रीधर्मणपार्धनाथप्रसादात् । श्रीगुरुभ्यो नमो नमः ॥”

સુરિજી તરફથી શાન્તિ-ભક્તામર કાવ્યનો અન્વય લખાઈ આવતાં તે મેં તૈયાર કરેલી પ્રેસ-કૉપી સાથે મેળવી લીધી અને અન્વય, શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણને લગતી સંપૂર્ણ પ્રેસ-કૉપી મેં તેમના ઉપર મોકલી આપી. આ વખત પણ તે તપાસી અપાવી પોતાની મુજબતા તેમણે સિદ્ધ કરી આપી.

આ ગ્રંથમાં જ શ્રીવિનયલાભગણિકૃત પાર્શ્વ-ભક્તામર આપવામાં આવ્યું છે તેની હસ્તલિખિત પ્રતિ મને મારા સ્વર્ગસ્થ પિતાશ્રીના પરમ ધર્મસ્નેહી ણનાચાર્ય શ્રીવિજયવલ્લભસુરિના વિદ્વાન્ શિષ્ય-રત્ન મુનિરાજ શ્રીવિચક્ષણાવજ્ય તરફથી મળી હતી. આ પ્રતિમાં ફક્ત મૂળ શ્લોકો આપેલા હતા; પરંતુ તે ટીકા, અવચૂર કે ટિપ્પણથી વિભૂષિત હતી નહિ. લગભગ આની પૂર્વેનાં બે કાવ્યો છપાઈ રહેવા આવ્યાં હતાં તેવામાં આ પ્રતિ મને મળી હતી એટલે આ ગ્રંથ બહાર પાડવામાં વિલંબ થાય તેમ હોવાથી આની પ્રેસ-કૉપી કાઢી પણ મુનિરાજ ઉપર તપાસાવવા ન મોકલતાં બારોબાર સુદણાલયમાં મોકલવામાં આવી હતી. પરંતુ આનાં પણ ખીજ વારનાં

૧ આ પ્રતિ ઉપરથી જમ અને તેમ જલદી ઉતારો કરાવીને તે મેં વિચક્ષણવિજયજીને પાછી આપી ભારે મેં ધાર્યું હતું નહિ કે પાર્શ્વ-ભક્તામર કાવ્ય આ વિભાગમાં જ છપાશે. પરંતુ આ વિભાગ લગભગ પૂર્ણ થવા આવ્યો હતો તેવામાં આ નવીન કાવ્ય મને ઉપલબ્ધ થવાની વાત મેં શ્રીમાન્ જીવજીવ્યંદને નિવેદન કરી. તેમણે આ કાવ્ય આ વિભાગમાં છપાવવા વિચાર દર્શાવ્યો એટલે મૂળ પ્રતિ મને ફરીથી આપવા માટે મેં મુનિરાજને વિદ્યાર્પિત કરી. પરંતુ આ બે ત્રણ પત્રની પ્રતિ તેઓએ કર્યા મૂકી હતી તે તેમની ખ્યાનમાં નહિ આવવાથી તેમજ તેઓ બહાર કરવા તૈયારીમાં હોવાથી મને મળી શકી નહિ. આથી સંરોધન-સમયે સંદેહાત્મક સ્થળોમાં મેં કૌસમાં પાકે ખા છે, કેમકે ઉતાવળમાં ઉતારેલા ઉતારામાં કંઈ બૂલ-ચૂક રહી પણ ગઈ હોય તેથી આ સર્વ સ્થળો મૂળ પ્રતિમાં છે એમ હું કહી શકું નહિ.

અત્યારે મને નિવેદન કરતાં આનંદ થાય છે કે પાર્શ્વ-ભક્તામરનાં મૂળ પત્રો છપાતી વેળાએ વિચક્ષણવિજયજી પાંચ પાટકૃપર આવી ગયા હતા એટલે એનું છેવટનું પેઢ મૂળ પ્રતિ સાથે મેળવી આપવા માટે મેં તેમણે મેં કરી. તેમણે તે સ્વીકારી મૂક મુકારી મોકલ્યું. આથી શુદ્ધતાશુદ્ધતા સંબંધી વિશેષ બહાવણ કરવા બાકી નથી. તેમ છતાં પણ અર્ધ-અજ્ઞતા સત્યક પાકેના પ્રતાવનામાં થોડા પત્રો વિચાર કરવા મેં ઉચિત ધાર્યો છે.

પ્રુક્ષાની એકેક નકલ મુનિવર્ચ ઉપર મોકલવાનો પ્રબંધ ચાલુ હતો એટલુંજ નહિ, પરંતુ મને જે વિષય શંકાસ્પદ લાગતો હતો તે સંબંધમાં તેમજ જ્યાં કોઈ વિશેષ માહિતીની આવશ્યકતા જણાતી હતી ત્યાં પ્રકાશ પાડવા માટે તે લાગનાં પ્રુક્ષા સૂરિજી ઉપર મોકલવામાં આવતાં હતાં. આવે પ્રસંગે તેઓએ મને પૂર્ણ સહાયતા આપી છે તે બદલ હું તેમનો આભારી છું.

અત્ર મારે એ નિવેદન કરવું જોઈએ કે પૂર્વોક્ત બે કાવ્યોનાં પ્રુક્ષાની માફક શાન્તિભક્તા-મરના પ્રુક્ષા સ્વર્ગસ્થ શ્રીઉમેદવિજયગણિના શિષ્યરત્ન અનુયોગાચાર્ય શ્રીક્ષાન્તિવિજય ઉપર તેમણે શરૂ કરેલા વિહારને લઈને મોકલી શકાયા હતા નહિ તેથી તે પ્રુક્ષા સ્વર્ગસ્થ શ્રીવિજયનાન્દ-સૂરીશ્વરના શિષ્યરત્ન દક્ષિણવિહારી મુનિવર્ચ શ્રીઅમરવિજયના વિદ્વાન્ શિષ્ય મુનિરાજ શ્રી-અતુરવિજય ઉપર મોકલવા માટે શ્રીયુત જીવણચંદ્રે પ્રબંધ કરી આપ્યો હતો.

શ્રીભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્ય-સંગ્રહના પ્રથમ વિભાગની જગ્યા આ અન્યતું પણ શુદ્ધિપત્ર તૈયાર કરી આપવા માટે તો શ્રીયુતજીવણચંદ્રે જનાચાર્ય શ્રીવિજયદાનસૂરિને વિનંતિ કરી હતી અને તેમણે તે સ્વીકારી હતી. આ અન્યમાં તેમણે તૈયાર કરી મોકલેલ શુદ્ધિપત્ર છપાવવામાં આવ્યું છે. એમાં મેં તો અનાયાસે જે કોઈ સ્પષ્ટતાઓ દૃષ્ટિગોચર થઈ છે તેનોજ ઉમેશ કર્યો છે.

શ્રીભક્તામર-સ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્ય-સંગ્રહના પ્રથમ વિભાગમાં તેમજ હવે પછી હુંક સમયમાં પ્રસિદ્ધ થનારા શ્રીશોભનસૂરિકૃત સ્તુતિ-અતુર્વિશતિકા, શ્રીબપ્તભદ્રિસૂરિકૃત અતુર્વિશતિકા તથા પંડિત શ્રીમેરૂવિજયગણિકૃત અતુર્વિશતિજિનાનન્દસ્તુતિમાં પ્રસંગોપાત્ત સ્પષ્ટીકરણોનો સમાવેશ કરવામાં આવેલો હોવાથી આ અન્યમાં કેટલાક વિષયો તેમજ જૈન પારિ-ભાષિક શબ્દો પરત્વે ફરીથી સ્પષ્ટીકરણ આપવું મને વ્યાજબી ન લાગવાથી તે અષ્ટ મેં આપ્યું નથી છતાં પણ આ અન્યને સ્વતઃ પરિપૂર્ણ બનાવવા મેં ખનતું લક્ષ્ય આપ્યું છે.

અત્ર મારે એ ઉમેરવું જોઈએ કે વીર-ભક્તામરાદિકમાં જગ્યા મેં પદ્યાર્થનાં શીર્ષકો આપ્યા છે, તેમ સરસ્વતી ભક્તામરાદિકના સંબંધમાં આપ્યાં નથી. તેનું કારણ એ છે કે સરસ્વતી-ભક્તામર નામનું સમગ્ર કાવ્ય શ્રીસરસ્વતી દેવીની સ્તુતિરૂપ હોવાથી તેના પ્રત્યેક પદના વિષયમાં ખાસ ક્ષિપ્રતા રહેલી નથી. વળી ખીજાં બે સમસ્યા-કાવ્યોમાં પણ મોટે ભાગે શીર્ષકો નહિ આપવાનો મુખ્ય હેતુ તો એ છે કે પ્રથમ વિભાગમાંનાં સમસ્યા-કાવ્યો તેમજ ત્રીજા ભક્તામરસ્તોત્રના વિષયની સાથે તેની યોગ્યવત્તી સમાનતા છે.

અત્ર એ પણ નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે પ્રથમ વિભાગમાં સાધનના અભાવે જે શ્રીધર્મવર્ધનગણિના તેમજ શ્રીભાવપ્રભસૂરિના સંબંધમાં વિશેષ ઉદ્દેશ્ય કરવાનું બની શક્યું હતું નહિ તે દિશામાં પણ અત્ર પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. આ કાર્યમાં ખાસ કરીને ઇતિહાસ-તત્ત્વમહોદધિ શ્રીવિજયેન્દ્રસૂરિની સૂચના તેમજ તેમણે આપેલ (સ્વર્ગસ્થ શાસ્ત્રવિશારદ જૈના-ચાર્ય શ્રીવિજયધર્મસૂરિએ એકત્રિત કરેલ અપ્રસિદ્ધ) પ્રશસ્તિ-સંગ્રહ મને ઉપયોગી થઈ પડ્યાં છે. જે ઉદ્દેશ્ય આ સંગ્રહના આધારે કરવામાં આવ્યો છે તેને માટે † આતું ચિહ્ન રાખવામાં આવ્યું છે.

દિગ્વિદ્ય વક્તવ્ય

એવે આ અન્યતે અંગે મને જે જે મહાશય તરફથી ચર્ચિત્વ પણ સહાયતા મળી છે
મારે ઉપકાર માનવાનું કાર્ય બાકી રહે છે. સૌથી પ્રથમ તે શાન્તભક્તામરનો અન્વય લખી
બદલ હું શ્રીઆનન્દસાગરચરિતો ઝાલ્યો છું. વળી તેમણે સરસ્વતી-ભક્તામર તેમજ
ભક્તામરની પ્રેસ-કૉપી તેમના શિષ્ય-રત્ન યુનીયર શ્રીમાણિક્યસાગર દ્વારા તપાસાવી
પી તે બદલ તેમનો અને તે તપાસી આપવા બદલ હું તેમના શિષ્ય-રત્નનો ઉપકાર માનું છું.
પ્રભદ્ધિચરિત્ કૃત ચતુર્વિંશતિકાનાં બીજી વારનાં મુદ્રે બેઠે આપવામાં જેમ શ્રીક્ષાન્તિવિજયે
હતી તેવી કૃપા તેમણે આ અન્યમાં છપાવેલા પ્રથમનાં બે કાવ્યનાં મુદ્રે બેઠે આપવામાં કરી
મનો અગ્રે હું આભાર માનું છું. વિશેષમાં પાશ્વ-ભક્તામરની હસ્તલિખિત પ્રતિ આપવા
પ્રાવિચક્ષણાવજયનો તેમજ તેનાં તથા પ્રસ્તાવના વગેરેનાં બીજી વારનાં મુદ્રે બેઠે આપવા
શ્રીચતુરવિજયનો પણ હું ઉપકાર માનું છું. આ અન્યમાં જે અદ્યુદ્ધિઓ મારા
પ કે માત-દોષને લઈને ઉપસ્થિત થઈ હોય તેનું સૂચન કરનારું શુદ્ધિ-પત્ર તૈયાર
આપવા બદલ હું શ્રીવિજયદાનચરિતો પણ આભાર માનું છું. અન્તમાં પરિશિષ્ટગત
ખાંડે મને જે શ્રીવિજયેન્દ્રસૂરિ પ્રમુખ મહાશયોની હસ્તલિખિત પ્રતિઓ મળી હતી
તેમજ આ અન્ય તૈયાર કરવામાં મને જે મહાનુભવોએ સહાયતા કરી છે તે સર્વેનો દ્વિતી
માનતો તેમજ આ અન્યમાં મારી અદ્યુદ્ધિઓને લઈને જે સ્ખલનાઓ નજરે પડતી હોય તે
સદ્દેશ સાક્ષરોની કૃપા યાચતો હું વિરમું છું.

। આલ, ભજતવાડી, જૂલેશ્વર,
સુંબાઈ.
વત ૨૪૫૩, જેમ શુકલ પ્રતિપદ.

}

સુત-સેવક

હીરાલાલ રચિકલાસ કાપડિયા.

પ્રસ્તાવના

“ અર્હન્ સર્વાર્થવેદી ‘યદુ’કુલતિલકઃ કેશવઃ શઙ્કરો વા
ચિત્રદ્ ગૌરીં શરીરે દધદનવસ્તં પદ્મજન્માલસૂત્રમ્ ।
કુદ્ધો વાડલં કૃપાલુઃ પ્રકટિતસુવનો ભાસ્કરઃ પાપકો વા
રાગાઘૈર્થો ન દોષૈઃ કલુપિતહૃદયસ્તં નમસ્વામિ દેવમ્ ॥ ”

—દેવાદ્યકે સ્ત્રી ૭

શ્રીસરસ્વતી ભક્તાભરની સમીક્ષા

જન 'વીરભક્તાભરના કર્તા ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિએ તેમજ નેમિભક્તાભરના

૧-૨ આ ગ્રન્થ સં. ૧૭૩૬ મા રચાયો છે તેમ સુરસુદરી અમર કુમાર નામનો રામ પણ એજ વર્ષમાં રચાયો છે. આના કર્તાનું નામ પણ ધર્મવર્ધન છે (જુઓ આનન્દકાવ્ય મહોદધી મી. ૧, પૃ. ૩૪). આ ઉપરથી આ બે એકજ વ્યક્તિ છે એમ જો અનુમાન કરવામાં આવે તો તે વાસ્તવિક છે, કેમકે આ વાતની સુરસુદરી સતી રાસના નામથી ઓળખાતા ગ્રન્થની સુનિરાજ શ્રીચતુરવિજયે લખી મોકલેલી નિમ્નનિખિત કડીઓ સાક્ષી પૂરે છે —

શીવતરંગિણી ગ્રંથની શાખે, એ ચોપઇ અભિનામેજ
ધન જે શીલરતનને રાખે, ભગત ઇણિ પઠિ ભાખેજ એક સદા જન ધરમ આરાધો ૭
સંવત્ સતર વરષ જીમિ (૧૭૩૬), આનણ પુનિમ દિવમેજ,
એ સબધ કર્યો સુજગીમે, સુણતા સક્ર મન હીમેજ એકં ૮
ગણધરગોત્રે ગચ્છપતિ ગાજે, જનચંદ સુરિ નિરાજેજ
શ્રીભેનાતટપુર મુખ સાજે, ચોપઇ કીધી હિત કાજેજ એકં ૯
ગાખા જનભદ્રસુરિસવાધ, ‘ખરતર’ ગચ્છ વરદાધજ.
પાકં સાધુકીરતિ પુન્નાઇ, સાધુસુંદર ઉવગ્રાધજ એકં ૧૦
વિમળકીર્તિ વાચક પરનામી, વિમળચંદ યથ કામીજ
વાચક વિજયલુધ્ અનુગામી, ધર્મવર્ધન પ્રમથામીજ એકં ૧૧
એ ઉપદેશ હિઆમાં આણી, પુણ્યકનકધર્મ જાણીજ
મહિમાશીલ તણે શુભ સગે, આણદ લીલ ઉમગેજ એકં ૧૨
બારમી ઢાળ કહી બહુ રગે, ચોથે ખડે સુચગેજ
જનધર્મગીલ તણે શુભ સગે, રૂપ હોયે અધિક અગેજ એકં ૧૩
છતિ શ્રી સુરસુદરી સતી શીન ઉપર સબધ સપૂજ

સવત ૧૮૧૦ ના વર્ષ મહામાસે શુક્રપક્ષે પચમીદિને વૃહસ્પતિવારે મદ્યારકચીધ્રીધ્રીધ્રીવિજયધર્મસૂરિજી તત્ત ઓ
શ્રીશ્રી શ્રી સૌભાગ્યવિજયજીતલશિષ્યપાદરજોરુસમાન । દસાનુદાસ ૧૦ વિચારિજયગણિના લિપિ(પો)રૂત શ્રીમુતેડીનગરે,
શ્રીઆદિજી(જિ)નપ્રસાદાદ ।

(ડૉ ભાણુચંદ્રના ૧૮૮૭-૮૧ ના રીપોર્ટમાં નોંધેલ સુરસુદરી રાસના અતમા પણ આ પ્રમાણે ઉત્તરેજ છે, જોકે ત્યાં ‘એ સબધ કર્યો તે મદ્યે ‘એક સબધ કલક’, ‘હીમેજ’ને મદલ હીસમજાઈ ઇત્યાદિ પાઠ મેદ છે.)

આ ઉપરથી શ્રીધર્મવર્ધનગણિની ગ્રંથપરખા પણ નીચે મુજબ તારવી રાકાય છે —

સાધુકીર્તિ
|
સાધુમુંદર
|
વિમલકીર્તિ (વિમલચન્દ્ર)
|
વિજયહર્ષ
|
ધર્મવર્ધન

આ પરપરામાંના શ્રીસાધુકીર્તિ મુનીશ્વર ખરતરગચ્છીય શ્રીમતિવર્ધનના શિષ્ય શ્રીમદ્વિલકના પ્રશિષ્ય અને શ્રીદયા-
કુશલ (કલશ)ના શિષ્ય કે જેમણે સ. ૧૬૧૮ માં મત્તરસેદીપૂજા, સં. ૧૬૧૬ માં શ્રીગિનયલસભ્યરિના
સંધપદ્ધતી અવચૂરિ, સં. ૧૬૨૪ માં આપાકભૂતિપ્રબંધ અને ૧૬ કહીનું ગતુજય સ્તવન તથા ૪ કહીની
પ્રભાતી સ્તુતિ રચ્યા છે તે સાધુકીર્તિ મુનિરાજ આજ હશે એમ લાગે છે.

જેમના સળધમાં પરિહતવર્ધ લાલચન્દ્ર ઉમરે કરતાં નિવેદન કરે છે કે “એની કૃતિ રચનામમાયાનો
ઉદ્દેશ ૩ પુ અમ્મહની બાદીમાં થયો છે વળી આશિયે-ટલ ઇન્દિયૂટની હસ્તવિખિત પ્રતિ (૫૦૮) માં ઉપરુકત
સંધપદ્ધતી અવચૂરિની અતિમ પ્રશંસિત નીચે મુજબ છે —

શ્રીમલ્લતરગચ્છે શ્રીગજ્જિનમદ્રસૂરિચાવાયામ્ ।
શ્રીપદ્મમેઘસુપુર-ધ્યાવહાન્યન્દયમુરદુરિવ ॥ ૧ ॥
તચ્છિષ્યો જ્ઞાનપતિરિદ્ધ ધીમન્મતિચર્ચનો શુદ્ધર્ણવાત્ ।
શ્રીમેદ્વિલકનામા તત્પ્રાયમહસ્વિક સમમૂલ ॥ ૨ ॥
તચ્છિષ્યો(વ્યો) પ્રવરણો(જ્ઞ) દયાનુલસ(ડા)વદ્ધુભિ ...।
અમરમાણિક્યસુપુર સમસ્તવિદ્યાન્તર્પારેય ॥ ૩ ॥
તચ્છિષ્યેણ સુચિદ્ધિતા મુગમેય સ્વાધુકોર્તિંગીનાડવિ ।
एकोनविंशसमपिके पौडवाचवत्तरे (૧૬૧૬) પ્રવરે ॥ ૪ ॥
માપત્ય શુદ્ધપદ્ધે વગમ્યાં પ્રવરયોગપૂર્ણયામ્ ।
ત્રિપુરે પ્રપદ્યમાના સમસ્તસુસદાયિની ભવતુ ॥ ૫ ॥

યવનપતિની સભામાં અર્ધ-ભતની આસાને પ્રખ્યાત કરનારા અને કુમતવાદિઓના અલકારને દૂર કરનારા
એ પાશ્વ સાધુકીર્તિના શિષ્ય સાધુમુંદરગચ્છિ તે જણાય છે, કે જેમણે ઉક્તિરનાકર, રાખરનાકર, ધાતુ-
રનાકર જેવા અનુપયોગી ગ્રંથોની વિશાળ રચના કરી છે વિં સં. ૧૫૮૦ ની દીનાવીમાં તેઓએ ધાતુરના-
કરની વિરતિ વિદ્યાકલ્પસતા નામથી રચેલી છે. વિશેષ માટે રાખરનાકર (૫૦ વિં. અથવાસાથી પ્રકાશિત)ની
પ્રતાવના જોઈ ”

અતુતિ-અતુરિશતિકાની મઠીય સસ્ત્રુત શ્રુતિકા (૫૦ ર૫)માં સચિત વર્ણનામય પાર્શ્વનાથસ્તવનના
રચનારા ધર્મવર્ધનજી અને આ ખરતરગચ્છીય ધર્મવર્ધનગણિજી એકજ વ્યક્તિ છે કે કેમ તેના સળધમાં પ્રતિદાસ-
તત્ત્વમદે દર્શિ ન્નાગાય શ્રીવિજયેન્દ્રચરિને પૂર્વમાં તેઓ સ્તવે છે કે તે બને બ્રહ્મ નથી, પણ એકજ ॥ રિગોમાં
તેઓ એમ પણ નિવેદન કરે છે કે ધર્મઆવની (વિં સં. ૧૭૨૫), લુણકચ્છસર (મિકાનેર)માં સં. ૧૭૨૬
મઘ વરિ ૧૩ ને દિને ગયાયે ૨૮ લખિની સજ્જાય, અતુરગચ્છિનુસ્થાન વિચારગર્ભિત બ્રહ્મ સ્તવન
(સં. ૧૩૨૮) અને એતિહાસીપાઠ (સં. ૧૭૨૬) એ તેમની કૃતિઓ છે. રક્ષક કોટે-ના ૧૮૮૫ના
ત્રી (૧૦ ૩૩૪)માં એતિહાસીન મચ્છનામાં ગવરે લખાયાનો જે ઉદ્દેશ્ય છે તે અશુદ્ધ છે, આ તે ભૂતી
સનામાં લખાયેલી ઉપરુખ એતિહાસીપાઠ છે એપાથ દોષથી તે પવ છે એમ કહેવાનું જાણી રહેનું નથી.

આનું વિશેષ સમર્થન થતું હોવાથી તેમજ તેના અન્તર્માં શ્રીધર્મવર્ધનગણિએ આ કૃતિ ૧૯ વર્ષની લઘુ વયે રચેલી હોવાનો તેમજ તેની શિષ્ય-પરંપરાદિકનો ઉલ્લેખ હોવાથી તેની પ્રચલિતતા કડીઓ આપવી અરથાને નહિ લેખાય.

“† સતરણસે ઉગણીસર્ગે (૧૭૧૯) વરસે યદેરીપુરી આરે
શ્રીજિનભદ્રસૂરીશ્વર સાખા વિધિ ખરતર વડ દારે રી. ૪
સુભકરણી જિનચંદ મલીશ્વર ગણુધર ગોત્ર ગગરે
રાજે ‘સુગતિ’ સહર યોગારસે વળી જસ પડહ વળારે રી. ૫
પાઠક સાધુકીરતિ સાધુમુદર વિમલકીરતિ વરતારે
વિમલચંદ સમ વિજયહરુપ જસ શ્રીધમશીવ પ્રભાવે રી ૬
વધ લધુ મે ઉગણીમર્મે વરસે કીધી બેડિ કહારે
આયો સરસ વચન કો ઈશુમે સો સહયુર સુપસારે રી ૭
ચોતા વકતા શ્રીઅંધ સદુના રિધન પરા મિટિ જન્યે
છહ ભવ પર ભવ સદુ સુખ સાતા પાંગે ધરમ પ્રભારે રી ગણુ ૮

હતિ શ્રીશુદ્ધસમ્યક્ત્વોપરિ શ્રીધેનિમ્નહારાજસ્ય ચતુ પદિકા । સર્વં ટાલ ૩૨ સપૂર્ણ ॥ ધ્યેયોઽસ્તુતરાર્મ સર્વં માયા
૭૧૧ ॥ શ્રીધીરાનેરમ્યે ॥ ડવાપ્યાયધોર્ધર્મચર્ચનગણિઃ ॥ તત્ત્વશિ(ચિહ્ન)વ્યવાચનાચાર્યશ્રીપ્રોક્ષીતિસ્તુદ્રગણિતત્ત્વશિ-
(ચિહ્ન)વ્ય દ્વાંતિસોમજીમુનિ ॥ ૫૦ સમાચંદ્રગુનિર્ણિતા ॥ શ્રી ॥ ”

આ ચોપાઇની ૩૧મી લાઇના અંતમાં ‘મર્મમિહ’ એવું અપર નામ કવિરાજે મૂક્યું છે, એમ નીચે મુજબની કડી ઉપરથી સમજી શકાય છે —

“ દાસ ધન્યાગી ઇતીસમી, ચતુર નિરેખા આર
શ્રીધ્રમરસી કહહ સમકિત શુધ દુવહ વંદી જૈ વારવાર ”

આ એણિક-ચોપાઇના અંતમાં શ્રીધર્મવર્ધન ગણિને શ્રીકીર્તિમુદર ગણિ નામના શિષ્ય હતા એવો જો ઉલ્લેખ છે તેની શ્રીદેવસાગરગણિકૃત બ્યુત્પત્તિ-રનાકર (નામમાળા હેમી દીક્ષાની ૧૮૮૨-૮૭ના રીપોર્ટમાં નોંધાયેલ) પ્રતિનો પ્રાન્ત ઉલ્લેખ સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“† હોળીવાળખર્ષિસીતામ્ (૧૭૫૧)—મિતે સવતિ ઘવતિ ।

શુચે શુચિત્રયોદશ્યા, શ્રી‘વિક્રમ’પુરે વરે ॥ ૧ ॥

માન્તીહ શ્રીમન્ત સવશસો શાચકા વિજયહર્ષોઃ ।

તેપા જિમ્યા કુગુણા મિત્યાતા સર્વવિવામિ ॥ ૨ ॥

શ્રીપાઠકપ્રથાના રાજન્તે ધર્મવર્ધના શુરવ ।

શલિપદિમા તચ્છિમ્યા કીર્ત્યાદિમકુન્દર સ્વાયંમ્ ॥ ૩ ॥”

દશાણ્ડભદ્ર ચોપાઈ પછી આ મુનીશ્વરની કૃતિ છે, કેમકે તેના અન્તમાં કહ્યું છે કે—

“† સવ ત સતરસે સતાવને (૧૭૫૭), મેડતે નગર મગર

ચૌમાને ગણુધર શ્રીજિણ્ચંદજી, મુજસ કહે સસાર કોઈ ૫

ભટ્ટારકીયા ખરતર ગણ લાયા સાખા જિનભદ્રસર

વાચિક વિજયહરુપ વપતા વર પરસિધ પુણ્ય પડુર ૬

તેહને શિષ્યે એ મુનિવર તવ્યો શીપાઠક ક્રમસિહ ”

આ મુનિરાજની પછી જેમ ધર્મવર્ધન નામના એક મુનિવર્ધ થઇ ગયા છે (જુઓ ‘ જૈન મૂર્તિ’ કવિઓ ’
પૃ. ૩૬૫) તેમ તેમની પૂર્વે પછી એ નામના એક મુનીસને થઇ ગયા છે. આ હકીકત જૈ. સૂ. કં. એ નામના
પુરતકના ૬૪ માં પૃષ્ઠ ઉપર આપેલા નીચે મુજબના ઉલ્લેખ ઉપરથી જોઇ શકાય છે —

“ સવત્ ૧૬૨૪ વર્ષે કાગણુ સુદિ ૮ શુક્રે કૂકરવાડા આમ મથે પં. શ્રીધર્મવર્ધનગણિ શિ. ૫,
શ્રી સૌભાગ્યવર્ધનગણિ શિ ૫. ગણેશલક્ષ્મી સૌભાગ્ય...”

કર્તા 'શ્રીભાવપ્રભસૂરિએ પોતાની કૃતિ ઉપર વિશેષ પ્રકાશ પડે તેટલા માટે સ્વોપજ દીકા રચી

૧ 'શ્રીભક્તાગરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહ' (વિં ૧)ના ઉપોદ્ધાત (૫૦ ૯)માં એમની જે કૃતિઓને ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, તે ઉપરાંત એમણે શ્રીલક્ષ્મિપ્રભસૂરિકૃત શ્રીશાન્તિનાથસ્તુતિની દીકા સં. ૧૭૫૫ માં રચી છે, એ વાત જૈનસ્તોત્રસંગ્રહના પ્રથમ વિભાગના ૩૪મા પૃષ્ઠ ઉપરથી જ્ઞેય થાય છે. વળી કેટલામાં આવે છે તેમ કવીશ્વર કાલિદાસકૃત જ્યોતિર્વિદ્યાલસરણ ઉપર તેમણે મુખ્યભોધિકા નામની સંસ્કૃત દીકા પણ રચી છે. વળી તેમણે 'કિં કર્યુમયં' થી શરૂ થતા શ્રીચિન્તામણિપાર્થ-સ્તોત્રનો બાકાવબોધ રચ્યો છે. વિગતમાં ગદ્યલેખિકાર્થ પણ એમની કૃતિ છે; એની પ્રતિ જાણી (વડોદરા)ના ભંડારમાં છે.

શ્રીનેમિભક્તામર (મૂળ કાવ્ય)ની ટિપ્પણીમાં સૂચવ્યા મુજબ શ્રીમાંડલુની પત્ની વાહુલિમ દેવીની કુશિમાં ઉત્પન્ન થયેલા આ શ્રીભાવપ્રભસૂરિએ 'ઉઠી સવેરા' થી શરૂ થતા બાકાવબોધ સહિત આધ્યાત્મિક સ્તુતિ ગુજરાત ગિરામાં રચી છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેમની બીજી પણ કેટલીક કૃતિઓ ગુજરાતી ભાષામાં છે. તેમજ સંવત ૧૭૫૬ માં ભાવરત્નના નામથી રચેલ ગ્રંથદીપા મુનિ સન્ન્યાય, સં. ૧૭૬૯ માં રૂપપુરમાં રચેલો હરિશ્ચંદ્ર મન્દીરો રાસ, સં. ૧૭૭૫માં અમ્બડનો રાસ સં. ૧૭૮૭ માં મુલદાસતીનો રાસ, સં. ૧૭૯૯ (નવ નવ ધોડો)માં પાટણમાં સુદ્ધિલ વિમલા સતીનો રાસ, નવનવની સન્ન્યાય, ૧૩ કાઠિયાની સન્ન્યાય (સન્ન્યાયમાલા ભા. ૧, પૃ. ૭૭) અને સભા-વ્યમ-કાર. (અમરકારિક કુતૂહલ).

જૈનધર્મવસ્તોત્રની સ્વોપજ દીકા ઉપરથી જ્ઞેય થાય છે તેમ પૂર્ણિમા ગન્ધની પ્રધાન શાખામાં થયેલા શ્રી-ભાવપ્રભસૂરિ પાટણ (અણહિલપુર)ના દરેક વાઘાના ઉપાશ્રયમાં વસના હતા. (આથી કરીને તેમની દરેક એવી શાખા પડી હતી). આ દીકામાં તેમની પદ-પરંપરા સૂચવી છે, પરંતુ એથી વિશેષ માહિતી તો પૂનમિયા ગન્ધની ચંદ્ર (પ્રધાન) શાખામાં થયેલા શ્રીલક્ષ્મિપ્રભસૂરિએ વિ. સં. ૧૬૪૮ ના આશો વદિ ૪ ને રવિવારે રચેલ પાટણ-ચૈત્ય-પરિપાટી (શ્રીલક્ષ્મિવિગ્રહ જૈન કી લાઇએરી ગ્રંથમાલા નં. ૨૮)ની પ્રશસ્તિ ઉપરથી મળી શકે છે. તે નીચે મુજબ છે.—

ભુવનપ્રભસૂરિ

ક્રમતપ્રભસૂરિ

પુણ્યપ્રભસૂરિ

વિદ્યાપ્રભસૂરિ

લક્ષ્મિપ્રભસૂરિ

વિનયપ્રભસૂરિ

મહિમાપ્રભસૂરિ

ભાવપ્રભસૂરિ

આ પછી પુણ્યપ્રભસૂરિએ સં. ૧૬૦૮ નો પ્રતિભા-લેખ છે, એમ જૈન ધાતુપ્રતિભાલેખ સંમદ્ (ભા. ૧)ના નિમ્ન-લિખિત ૧૨૪મા લેખાંક ઉપરથી જ્ઞેય થાય છે:—

"ગ. ૧૧૦૮ ચર્વે લેલગ મુદિ ૧૧ શુક્રે જુગમિતિગમ્યન્વન્નપ્રકાટકાપાંચમ્નગમતેષુરેવળી (!) મુદા પે. મુગ-નિટપ પે. મુદુમા મા. દીસા પુવગમગદિતેન જગુન્નાયે મીગાંનિગાવરિવે જાણવિને પ્રતિદિનં ધીર્મુલિમાવે માર-ધીમન્નમમગાંલેધીપુણ્યપ્રભસૂરિમઃ ॥"

શ્રીવિદ્યાપ્રભસૂરિએ સત્તરમેદીપૂજા રચી છે. આની જે એક પ્રતિ આશુદેશની પેઠી પાસે છે, તે એમના પ્રશિષ્ય શ્રીલલિતપ્રભસૂરિના શિષ્ય શ્રીવિનયપ્રભસૂરિએ લખેલી છે.

શ્રીલલિતપ્રભસૂરિએ વિ. સં. ૧૬૫૪માં ચાલુસમા ગામમાં શ્રીસંભવનાથના પ્રિમ્પની મુખ્ય-તાવાળા પંચતીર્થ ધાતુપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. આ હકીકત જ. ધા. પ્ર. લે. સં. (લાં ૧)ના નિમ્ન-લિખિત ૧૦૧ મા લેખાંક ઉપરથી જોઇ શકાય છે:—

“ સં. ૧૬૫૪ વર્ષે માઘ વદિ ૧ રવી ધીપ્રીમાલજ્ઞાતીયદોસીવીરપાલમાયાપુત્રીમુતદોસીરદિભાકેન શ્રીસન્મવર્વિંદ કારાપિતં શ્રીપૂર્ણિમાપક્ષે પ્રધાનશાલાયાં શ્રીવિદ્યાપ્રમસૂરિપદે શ્રીલલિતપ્રમસૂરિભિઃ પ્રતિષ્ઠિત । ”

આ સૂરિએ ટંદેરવડાના (આજે પણ મીઠુદ એવા) ઉપાધ્યયમાં જ વિ. સં. ૧૬૫૫માં શ્રીચંદ્રકેવલિચરિત (રાસ) રચ્યો છે.

શ્રીભાવપ્રભસૂરિને મુનિ લાલજી નામના ગુરુભાષ હતા એમ પ્રો. પિટર્સનના ૧૮૮૧-૮૧ના રિપોર્ટમાં નેધિલા યોગરાસ્ટ્રના અંતમાં આપેલા નિમ્ન-લિખિત ઉલ્લેખ ઉપરથી જોઇ શકાય છે:—

† “ સંવત્ ૧૭૫૨ વર્ષે ચૈત્ર વદિ ૧૨ વાર ઘનૌ । ધીમદ્ગહિદ્ગુરુપત્તનમયે કૃતચાતુર્માસકે । શ્રીપૂર્ણિમાપક્ષે । પ્રધાન-શાલાયાં । મહારકપ્રીધી૧૦ધીવિનયપ્રમુ(મ)સૂરિઃ । તત્વદે મહારકપ્રીધીધીધીધીમહિમાપ્રમુ(મ)સૂરિઃ । તત્તિ-સ(ચિહ્ન)વ્યઘ્રવિનેયી(ચિ)મુનિલાલજીકેનેયં પુસ્તિકા લિપીકૃતા ”

આ વાતને ૧૮૯૧-૯૫ના રિપોર્ટમાં નેધિલ સિદ્ધહેમ બ્રાહ્મરણુની બૃહદ્વૃત્તિની પ્રતિભા અન્તિમ ઉલ્લેખ સમર્થન કરે છે. વળી તેમને લક્ષ્મીરત્ન નામના પણ ગુરુ-અધિવ હતા એમ મુનિરાજ શ્રીરાજવિજય (પુના)ના બંડારની સંપત્તિપદાર્થ પ્રતિભા અન્તમાં આપેલ નિમ્ન-લિખિત ઉલ્લેખ ઉપરથી જાણી શકાય છે:—

† “ સંવત્ ૧૭૫૨ વર્ષે છુલ્લકે પોસ છુદી ૧૫ વાર રવી ॥ તદિને શ્રીપાટળમયે કૃતચાતુર્માસકે શ્રીપૂર્ણિમાપક્ષે । પ્રધાનશાલાયાં ॥ મહારકપ્રી૧૦૮ધીપ્રીમહિમાપ્રમસૂરિઃ) ॥ તત્વચિ(ચિહ્ન)વ્યઘ્રવિનેયી ॥ મુનિલક્ષ્મીરત્નલિપીકૃતા ॥ શ્રેયં । ”

આ વાતની અંબડ તાપસના રાસનો અંતિમ ભાગ સાક્ષી પૂરે છે. આમાં શ્રીમહિમાપ્રભસૂરિની વિદ્વતાનું તેમજ આ રાસના રચના-સમય ઇત્યાદિનું વર્ણન હોવાથી તે અત્યંત આપનું ઉચિત સમગ્રય છે.

† શ્રીધુનીમ ગચ્છ સોભાકરી શ્રીવીનયપ્રભ સૂરિંદ હે;
તસ પદ ઉદયા સમ જાંજુ તેજ તપતા દિષ્ટાંદ હે. સં ૭
સકલ સીદ્ધાંતના પારમાંથી સકલ નર્થના દરીયા હે;
વૈયાકરજી હેમ સરીયા આચાર્ય ગુણભરીયા હે. સં ૮
કાવ્ય છંદ અને અલંકારે પૂર્ણ લક્ષણવંતા હે;
સાહિ સભામાંહિ ઉપદેસે નીવડ મિથ્યાતને ભેતા હે. સં ૯
યો(જો)તિથે ચંત્ર રાગદિક આદિ સીરામણી પર્યંતા હે;
કુસાત્ર બુદ્ધિ તણા જે ધારી વિદ્યા વિનોદ વિહંતા હે. સં ૧૦
ગોનના ક્રેસ વધાર્યા જેણે નિરતરો જસ જગ મહિ હે. ૧૧
તસ પાદે તસ પયકજસેવી શ્રીભાવપ્રભસૂરિયા હે;
ગુરુ કૃપાર્થ જ્ઞાન અભ્યાસે જનક હે જનક જગીસા હે. સં ૧૨
વડા ગુરુભાતા તહેના કહોઈ લક્ષ્મીરત્ન ઇણે નામિ હે;
તિણે શ્રીપૂજ્યનંદ વીનંતી કાપી રાસ રચ્યો પ્રકાશિ હે. સં ૧૩
ભવિયણને ઉપકારને હેવે અંબડરાસ વીસેસી હે;
શ્રીભાવપ્રભસૂરિ કાપો વચન વીધાસસુ દેસી હે. સં ૧૪

છે તેમ શ્રીધર્મસિંહસૂરિએ 'સરસ્વતી-લક્ષ્મી-ભક્ત'ના ઉપર સ્વોપજ દીકા રચી છે એટલું જ નહિ, પરંતુ અવતરણરૂપે આપેલા શ્લોકની પણ તેમણે વ્યાખ્યા કરી છે. વિશેષમાં પ્રથમના બે શ્લોકની દીકાના પ્રાન્તમાં મંગળ તેમજ અભિધૈયાદિક અતુળ-ધોના સંબંધમાં પણ તેમણે વિચાર કર્યો છે એટલે કે—

પાટણ માહે બેરવાડે શ્રીમહાવીર વીરાળે હે;
સાંભલો કલિકુડ પાસ જિજ્ઞુસા કીરતિ ત્રિભાવને ગાળે હે. સં ૧૫
શ્રીભિનના સુપસાયથી એ રાસ પૂરણ સુપસાણી હે;
રસ સંબંધ સમકીતનો ભાષિ પવીત્ર દુર્ધસુજ વાણી હે. સં ૧૬
દુર્ધસરાય તણી ને પુત્રી તસ પતિ તીમ તુરંગા હે;
બેદ સંબંધના ભેદા કીને (૧૭૭૫) સંવત ગાંધો એ ચંગા હે. સં ૧૭
માસ નેષ્ટ અને કુળ પક્ષધ બીજ તીથી રવીવારધ હે;
અપ સમાધિપણે પૂરો રાસ થયો એક તારે હે. સં ૧૮
પક્ષણે વંચે નેહ ભવ્ય પ્રાણી સાંભલો શ્રોતા નેહા હે;
અવિચલ પદ કીરતિકાલાનું મન વંછિત સુધ લહે તેહો હે. સં ૧૯

ઈતિ શ્રીપૂર્ણમાપણેયમશ્રીમદ્દિમાગ્રમસૂરી(રિ)શિખ્યમશ્રીમાવપ્રમસુરાવા(રિ)રચી(ચિ)તે અમ્બજરાતે કેસીગુરુ-
ગમોપદેશ(શ)સમ્યક્ત્યપ્રાપ્તિ:(:)

.....
સંવત ૧૮૮૪ યા(શ) કાર્તિક(ક) વદ વ્રતોદયી(ધી) વારસ(શ)ની સા(શ)કે ૧૭૪૬ ના પ્રવર્તમાને ॥ સત્કલમદારક-
પૂર્વમદ્દારકારકશ્રીશ્રી ૧૦૦૮(૧)શ્રીમા(વ)પ્રમસૂરિ(રી)જીવચરણેવી(વિ)તસકલપદિતિ(ચિ)તોમળીપ્રવરપદિતીપ-
દ્ધાનપિજયજી તવચિ(ચિ)વ્ય વં- જીવચી(વિ)જયજી તવચી(ચિ)વ્ય વં- સુચીવિજયજી તવચી(ચિ)વ્ય વં-
નાયકવિજયજી તવચી(ચિ)વ્ય વં- ગુમાનવી(વિ)જયજી તવચી(ચિ)વ્ય વં- કિ(કી)તિવિજયજી તવચી(ચિ)વ્ય-
વાસાદાસપાય(દ)રજસમાનસેવકતારાચંદ લ(લિ)ખીકૃતા શ્રીપાટકીનગરે શ્રીશાન્તિજિનપ્રસાદાદ''

વિ. સં. ૧૭૭૨માં મામ માસના શુકલ પક્ષમાં શ્રીભાવપ્રભસૂરિના સૂરિ-પદનો મહોત્સવ કરનારા શ્રીમાલીવંશીય
દોસી તેજસી બચ(ને)તસીએ સહસ્રકૃતમાં ને ભિન-ચિખ્યો ભરાવ્યાં હતાં તેમની પ્રતિષ્ઠા શ્રીભાવપ્રભસૂરિને હાથે
થઇ હતી. આ સૂરિજીની અત્યંતાર્થિક કુટુમ્બ નામની ગૂળરાતી કવિતાની ૩૨ મી (છેકી) કડી નીચે મુજબ હોવાનું
મુનિરાજ શ્રીચતુરવિજય લખી બચાવે છે —

“ ચોવીસ જીવર નામ સુંદર સાત શ્વે સોહામણુ,
એ ' કુટુમ્બ ' એમ કીધો મન હરખે પરપદ તણુ.
મહિમાપ્રભસૂરીય તેહના વિનેથી ભાવે કલા,
એક એકથી કરી દુરુણા હેમચંદ હેવે વલા. ” ૩૨

આ ઉપરથી શ્રીભાવપ્રભસૂરિને હેમચંદ નામના પણ કોઇ ભક્ત (શિષ્ય) હશે એમ સંભાવના થાય
છે. તપાગચીય મુનિરાજ શ્રીવિવેકવિજયને અધ્યયન કસવનાર તથા અધ્યાત્મસિક પંડિત દેવચંદ્રજી
(૧૭૪૬-૧૮૧૨)ના અને શ્રીઉત્તમસાગરના શિષ્ય અને સ્વોપજ દીકાથી અલંકૃત ચમકમય સ્તુતિ રચનાર
મુનિરાજ શ્રીન્યાયસાગરના સમકાલીન તેમજ શ્રીયશોભિજીયગણિ સાથે વિશેષ પરિચયમાં આવેલા તેમજ તેમની
પ્રતિ પૂજ્ય ભાવ રાખનારા આ સૂરિજી વિશેષા સંબંધ ઉલ્લેખના નિવારણને જોનધર્મવરસ્તોત્રની મારી સંસ્કૃત
મરતાવના ભેદા હે ભલામણ કરે છું .

૧ આ સમગ્ર કાવ્ય વસન્તતિલકા જંગમાં રચવામાં આવ્યું છે અને તે પદ-પ્રતિરૂપ અલંકારથી શોભે છે.

૨ ' મંગળ ' શબ્દના વ્યુત્પત્તિ-અર્થ માટે જુઓ છવાછવાભિગમની થીમલયગિરિસરિત્ત રતિનું
દ્વિતીય પદ.

“ સમ્યન્વશ્ચાધિકારી ચ, વિપયસ્ય પ્રયોજનમ્ ।
 વિનાઽનુબન્ધં ગ્રન્થાદૌ, મદ્ગલં નૈવ શસ્યતે ॥ ૧ ॥
 પ્રેક્ષાવતાં પ્રવૃત્ત્યર્થ, ફલાદિત્રિતયં સ્ફુટમ્ ।
 મદ્ગલં ચૈવ શાસ્ત્રાદૌ, વાચ્યમિદાર્થસિદ્ધયે ॥ ૨ ॥ ”

હસાદિ હકીકત તરફ પણ તેમણે ધ્યાન આપ્યું છે.

વળી આ કાવ્યમાં તેમણે શ્રીમાનંતુંગસૂરિપ્રણીત યૂગ ભક્તામર-સ્તોત્રની જેમ પ્રથમના બે શ્લોકોને પરસ્પર સંબંધવાળા રચ્યા છે અર્થાત્ અત્રે પણ યુગ્મ છે. આ બે શ્લોકોના ચાર ચાર અર્થો કરીને કવિરાજ પોતાની કુશળતા સિદ્ધ કરી આપી છે.

શ્રોધર્મસિદ્ધસૂરિનું ગ્રન્થાવલોકન—

‘વિવાહ-પ્રજ્ઞસિ (ભગવતી) જવા અનન્ય આગમ, મહર્ષિ પાણિનિકૃત ઐષ્ટાક્યાયી વ્યાકરણ તથા ધાતુપાઠ, કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિકૃત સિદ્ધહેમનો ધાતુપાઠ તથા ચંન્દ્રિકા, શ્રીઅનુભૂતિસ્વરૂપાચાર્યકૃત સૌરસ્વત વ્યાકરણ, શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિકૃત ઐભિધાન-ચિન્તામણિ તથા હેમલિંગાનુશાસન, શ્રીબાલચન્દ્ર સુનીયરકૃત સ્નાતસ્થાની સ્તુતિ, કવીયર માધકૃત શિશુપાલવધ વિગેરે ગ્રન્થોમાના પાઠો તેમણે ટીકામાં રજુ કરેલા હોવાથી તેઓ અનેકાનેક ગ્રન્થના અધ્યાસી હતા એમ જોઈ શકાય છે.

વ્યાકરણ—

કવિરાજ વ્યાકરણ-શાસ્ત્રમાં ઢેવી નિપુણતા પ્રાપ્ત કરી હતી તે તેમણે એ શાસ્ત્રને લગતી જ જ હકીકતો નિવેદન કરી છે તે તરફ દષ્ટિ-પાત કરવાથી જોઈ શકાય છે. સૌથી પ્રથમ ધાતુ-પાઠ તરફ નજર કરીશું તો માલમ પડશે કે પ્રથમ પૃષ્ઠમાં મુદિ હવે (પાં ૬૪૮), ખીજમાં પ્રથુ વિસ્તારે, ત્રીજામાં મૈત્રુ જ્ઞાને, નવમામાં ત્રિશ પ્રવેશને (પાં ૧૪૨૫), સત્તાવીસ-અઠાવીસમામાં જૈહિ (હ) વિતર્કે, ઓગણત્રીસમામાં અશ દીપ્ત્યદનયોઃ મ્વાદિઘાતુઃ, ૩૫ મામાં વદ વ્યક્તાયાં વાચિ (પાં ૧૦૦૯), ૪૪ મામાં હજ્ હરણે (પાં ૮૯૯), ૫૮ મામાં નિરૂપ્તૌ માહ્ઘાતુઃ રચનાર્થ યોતયતિ, ૬૫ મામાં દ્વિપ અપ્રીતૌ (પાં ૧૦૧૩), ૬૯ મામાં પિષ(પ્લ ?) સંચૂર્ણને (પાં ૧૪૫), ૭૫ મામાં અધિપૂર્વે હજ્ અખ્યવને (પાં ૧૦૪૬) ૭૬ મામાં ત્તુ વૃદ્ધૌ તથા પિજ્ વચ્ચને (પાં ૧૨૪૯) તેમજ અમ્- (મ) રોગે (પાં ૧૭૨૧) અને ૭૭ મામાં અતિ અદિ વચ્ચને (પાં ૬૧, ૬૨) એ પ્રમાણેના પાઠોનો તેમણે ઉપયોગ કર્યો છે.

૧ જુઓ પૃં ૨ તથા ૬૬. ૨ જુઓ પૃં ૩૦, ૪૩. ૩ જુઓ ૪૬ મુ પૃષ્ઠ. ૪ જુઓ ૪૪ મુ પૃષ્ઠ. ૫ ૩૬, ૪૦, ૪૬, ૫૬, ૫૮, ૬૬ અને ૭૦મા પૃષ્ઠમાં આ કાશમાંથી ટાંચણરૂપે લીધેલા પાઠો દષ્ટિ-ગાચર થાય છે. ૬ ‘મતુ અવચોષને’ (પાં ૧૪૭૨) । ૭ ‘જહિ તર્કે’ એ સિદ્ધહેમે । ૮ ‘જ્ઞ’ એ સૌત્રો ધાતુર્ગતિશ્ચિદ્ધિસાધુ’ એ પાણિનીયે ।

લિંગ-અધિકારમાં ત્રીજા પૃથ્થમાં યુગશબ્દ: પુનપુનકલિન્ન: એવું કથન છે. વળી એજ પૃથ્થમાં ‘આલમ્બન’ને ઉદ્દેશીને અજહલિજ્ઞતાત્ તેમજ નવમામાં ‘પાત્ર’ શબ્દને અંગે પણ એવો ઉલ્લેખ તેમણે કર્યો છે. પરંતુ અત્ર વિચારણીય હકીકત એ છે કે ૬૬ માં પૃથ્થમાં તેમણે ‘અવયવ’ શબ્દનો નપું-સકલિંગમાં પ્રયોગ કર્યો છે, તે ન્યાય્ય છે કે નહિ. આ ઉપરથી કવિરાજનું લિંગ-જ્ઞાન કેવું હશે તેનો ખ્યાલ આવી શકે છે.

૬૦ માં પૃથ્થમાં ‘વિપરામ્યાં જેઠા’ એવો ઉલ્લેખ છે તે શું સમજાવ્યા કરણું સૂત્ર છે ? એમ જો ન હોય તો ‘વિપરામ્યાં જેઠા’ એવું સૂત્ર પાણિનીય વ્યાકરણ (અ. ૧, ૫૦ ૩, સૂ. ૧૯)માં છે.

પ્રત્યયોના સંબંધમાં ૩૦ માં પૃથ્થમાં પ્રસંસાયા રૂપપ્રત્યય:, ૩૨માંમાં ફપદ્યે કલ્પદેશ્યદેશીય: પ્રત્યયા:, ૩૬માંમાં પ્રાધાન્યપ્રાચુર્યવિકારેણ મયદ્પ્રત્યય:, ૩૭માંમાં મનાચયેઽણ્ (પ્રત્યય:), તદન્તાત્ સ્ત્રીષ્, ૩૮માંમાં પ્રાધાન્યે મયદ્, ૪૬માંમાં માત્રે તાપ્રત્યય: તથા ૫૮માંમાં પ્રાચુર્યે(યો)ર્થે મયદ્ એ પ્રમાણે ઉલ્લેખો કરીને ક્ષીશ્વરે પોતાની આ વિષયની વિદ્વત્તા સિદ્ધ કરી આપી છે.

૧૩ માં પૃથ્થમાં ‘શર્વાર’ શબ્દ સિદ્ધ કરતાં શર્વર્થો મઘ શર્વાર એ ઉલ્લેખ, ૧૪ માં પૃથ્થમાં રુદકલ્પોદભદેશ:, ૭૫ માંમાં નજો નન્નાદિગણે પઠિત્વાદનાદેશો ન તથા ૭૭માંમાં વેનકર્ણ શબ્દની સિદ્ધિ એ પણ કવિરાજનું પાણિડય પ્રકટ કરે છે.

મૂળ શ્લોકોની વ્યાખ્યા કરતાં કવિરાજ ધણી વાર સમાસ વિગ્રહ પણ કર્યો છે, પરંતુ તેમાં ૨૬મા પૃથ્થમાં તે તેમ કરતાં સમાસના નામનો પણ નિર્દેશ કર્યો છે.

સાથે સાથે ૫૦ માં પૃથ્થમાં સ્ત્રીન કર્યા સુજ્ઞ સરસ્વતી-ભક્તતામરના ૨૫મા પદ્યગત ‘કેટલાક પ્રયોગો પણ વિચારણીય છે કે નહિ તે જોઈ લઈએ. તેમાં સૌથી પ્રથમ ‘ચક્રે યયાઽડિપુરપ: પ્રણયા પ્રમાયામ્’ એ દ્વિતીય ચરણમાં ‘પ્રણયા’ અને ‘ચક્રે’ એમ જ વિભક્ત પદો દ્વારા પ્રણયાચક્રે રૂપી સંપૂર્ણ પદનો પ્રયોગ કર્યો છે તે ન્યાય્ય છે કે કેમ તે વિચારી લઈએ. આ સંબંધમાં પ્રથમ તો સિદ્ધહેમના તૃતીય અધ્યાયના ચતુર્થ પાદના નિમ્ન-લિખિત—

“ ઘાતોરનેકત્તવરાદામ્ પરોક્ષાયાઃ કૃમ્વતિ ચાનુ તદન્તમ્ ”

—૪૬મા સૂત્રની વૃત્તિ તરફ નજર કરતાં આ એવો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ જણાય છે કે—

“ અનુપ્રદર્શ વિપર્યાસવ્યવહિતનિવૃત્ત્યર્થમ્ । તેન ચકારચન્નાસામ્, ર્દ્વાં દેવદત્તચક્રે કલ્યાદિ ન મવતિ । રૂપસર્ગસ્ય તુ ક્ષિત્વાવિરોધ્યત્વાત્ વ્યવધાયકત્વં નાસ્તિ । તેન ‘રુક્ષાં પ્રચકુર્નગસ્ય માર્ગાન્ ’ કલ્યાદિ મન્તવેન । ”

કહેવાની મતલબ એ છે કે પરાક્ષ ભૂતકાલના પ્રયોગમાં ચકારઘણાદિ રૂપ જામ્ પ્રત્યયાન્ત પદની પછીજ આવે છે; તેની પૂર્વે નહિ, તેમજ આ બેની વચ્ચે અન્ય કોઈ પદ હોવું જોઈએ નહિ. એટલે કે ચકાર ચન્નાસામ્ એવો વિપરીત પ્રયોગ થઈ શકે નહિ તેમજ ર્દ્વાં દેવદત્તચક્રે એમ પણ ન બની શકે, કેમકે દેવદત્ત એ વચમાં આવે છે તે ઠીક નથી; કેમકે મૂળ સૂત્રમાં અનુ શબ્દથી સૂચિત તાત્પર્ય થાય છે. પરંતુ ઉપસર્ગ ક્રિયાની પુષ્ટિ કરનાર હોવાથી—તેનો યોગ્ય હોવાથી તેનું વ્યવધાન

અનિષ્ટ નથી. આથી “ વક્ષાં પ્રચકુર્નગરસ્ય માર્ગાન્ ” એ ભદ્રિ કવિરાજકૃત ભદ્રિકાવ્યના તૃતીય સર્ગના પંચમ શ્લોકનું પ્રથમ ચરણ દોષ-રહિત છે. ”

‘ઉપસર્ગસ્ય તુ’ અવસંખીને લધુ-આસકાર લખે છે કે—

“ નનુ કર્ત્રાદિપિ ક્રિયાયા વિરોષકં ભવતીતિ તસ્યાપ્યવ્યવધાયકત્વં પ્રાપ્નોતિ । નૈવમ્ । ક્રિયાયા એવ વિરોષકમિત્યવધારણસ્ય વિવક્ષિતત્વાત્ । કર્ત્રાદિ ચ યથા ક્રિયાયા વિરોષકં તથા દ્રવ્યસ્યાપીતિ । તથા તં પાતયાં પ્રથમમાસેતિ કથચિત્ સમર્થ્યેત, પ્રથમમિત્યસ્ય ક્રિયાવિરોષણત્વાત્ । પ્રશ્રં (શ્રં) શયાં ચો નહુષં ચકોરતિ ત્વતિદુષ્ટમ્ । ”

અર્થાત્ કાઠ એમ શંકા ઉઠાવે કે જમ ઉપસર્ગ ક્રિયાનો બોધક છે, તેમ કર્તા વગેરે પણ છે, વાસ્તે ર્દ્ધાં દેવદત્તચક્રે એ અશુદ્ધ ન ગણાય તો તે શંકા અસ્થાને છે; કેમકે ક્રિયાનોજ બોધક એમ અવધારણથી સમજવાનું છે અને કર્તા વગેરે તો જમ ક્રિયાના બોધક છે તેમ તે તો દ્રવ્યના પણ છે અર્થાત્ તે કેવળ ક્રિયાના બોધક નહિ હોવાથી વ્યવધાન-દોષથી તે સુક્ત થઈ શકે નહિ. પ્રથમમ્ એ ક્રિયાવિરોષણ હોવાથી ‘ તં પાતયાં પ્રથમમાસ ’ એ દૂષિત ન ગણાય, પરંતુ ‘ પ્રશંશયાં ચો નહુષં ચકાર ’ એ તો અતિક્રૂષ્ટ છે.

૧ સમગ્ર શ્લોક આ પ્રમાણે છે:—

“ વક્ષાં પ્રચકુર્નગરસ્ય માર્ગાન્, ધ્વજાન્ લવન્ધુર્સુસુહુઃ લધુપાન્ ।

દિશલ્લ પુષ્પૈર્ચક્રાવિંચિત્રૈ-રર્ચેણ રાજા નિપુણા નિયુક્તાઃ ॥ ”

૨ શીખ-કૈાસુભ (૫૦ ૮૫૫) ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે આવી રીતનું એક ખીન્નું ‘ વિમયાં પ્રચકારાસૌ ’ ઉદાહરણ ભદ્રિકાવ્યમાં છે. પરંતુ આ કાવ્યના છઠ્ઠા સર્ગના નિમ્ન-લિખિત પદ્યમાં પાંક-ભિન્નતા જણાય છે:—

“ પ્રજાગરાચકારારેરીહાસ્વનિશમાદરાત્ ।

પ્રવિભયાન્ચકારાસૌ કાકુરસ્યાદમિશક્તિઃ ॥૨૥”

વળી આ ૫૪ ઉપરથી એ પણ સંભવ્ય છે કે ખવૂહુચ્ચ આશ્લુર્માં તો “ તાન્ ॥ રાજા મદયામેવ ચાકર ” એવો પણ પ્રયોગ છે અર્થાત્ ચકાર ને બદલે ચાકર એવો પણ પ્રયોગ છે, જોકે છદોલ્લેખ ન થાય તેટલા માટે આવે પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે એવો બચાવ થઈ શકે છે.

૩ સમગ્ર ચરણ તો ‘ તં પાતયાં પ્રથમમાસ પપાત પથાત્ ’ એ છે અને એ રધુવંશ (સં ૬, શ્લોક ૬૧)-ના નિમ્ન-લિખિત શ્લોકમાં દર્શિગાયર થાય છે.

“ તેનામિયાતરમસસ્ય વિકૃષ્ય પત્રી-લ્લસ્ય નેત્રવિવેરે મહિપસ્ય મુક્તઃ ।

નિર્મિષ વિપ્રહમશોણિતક્ષિપુદ્ધ-સ્તં પાતયાં પ્રથમમાસ પપાત પથાત્ ॥ ”

આ સંબંધમાં ગોપાળ નારાયણ દ્વારા પ્રકાશિત સં. ૧૮૬૭ની આદિતિમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ હોવાનું મુનિ-રાજ શ્રીચતુર્વિજય સૂચવે છે:—

“ આમ ઇતિ પથમ્યૈવેદિયૌ યનુમ્રહણં તપસગૈક્રિયાવિરોષણવ્યવધાનેષ્વપિ તદનુ પ્રયોગજ્ઞાપનાયમ્ ”

૪ આ પણ રધુવંશગત ચરણ છે, કેમકે આ કાવ્યના ૧૩ મા સર્ગના નિમ્ન-લિખિત ૩૬ મા શ્લોકમાં તે દર્શ-ગાયર થાય છે:—

“ ધૂમેદમાત્રેણ પદાન્ મપોનઃ, પ્રશ્રંશયાં ચો નહુષં ચકાર ।

તસ્યાવિલામ્ભઃ પરિમુદ્ધિહેતો—ઝાંમો મુનેઃ સ્થાનપરિમહોડયમ્ ॥ ”

શબ્દ-કૌસ્તુભ (૫૦ ૮૫૫)માં પણ ‘પ્રવંશયો યો નહ્યં ચકાર’ને શુદ્ધ ન ગણતાં કવિતો પ્રમાદ છે એમ સૂચવવામાં આવ્યું છે તો પછી ‘ચક્રે યયાડ્ડિપુલ્લ્યઃ પ્રણયો પ્રમાયો’ એ ક્યાંથીજ દોષ-મુક્ત ગણી શકાય ? અલગત કાલિદાસ જેવા મહાકવિએ પણ રદ્ધવંશ (સં ૬, શ્લો ૬૧; સં ૧૩, શ્લો ૩૬; સં ૧૬, શ્લો ૮૬)માં આવા પ્રયોગને સ્થાન આપ્યું છે એટલો બચાવ થઈ શકે એટલે શું ‘મહતાં વાચમયોઽનુવાતિ’ એ ન્યાયથી સંતોષ માનવો કે ?

આ પદમાં ખીજું વિચારણીય સ્થળ એ છે કે કિષ્કિન્દરી એ જાનામિનું કર્મ હોવા છતાં તેના દ્વિતીયા તરીકે પ્રયોગ ન કરતાં પ્રથમા તરીકે જ પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે શું ન્યાય છે ? આ સંબંધમાં કવીશ્વરે એક તો શ્રીરામાશ્રમે રચેલ સિદ્ધાન્ત-ચન્દ્રિકાનું ‘જન્યોક્તે પ્રથમા’ (કારિકા પ્રકરણનું અંતિમ) સૂત્ર અને ખીજું શ્રીમાધકવિકૃત શિશુપાલવધના પ્રથમ સર્ગના તૃતીય શ્લોક-ગત અન્ય ચરણનું ઉદાહરણ એ બે પ્રમાણો આપી આ પ્રયોગની વાસ્તવિકતા સિદ્ધ કરી છે. એટલે હવે આની ન્યાયતાના સંબંધમાં શંકા ઉપસ્થિત કરવી તે અસ્થાને છે. પરંતુ એને વિશેષ સમર્થન કરનારો ઉલ્લેખ રજુ કરવો નિરર્થક નહિ ગણાય. આ પરત્વે શિશુપાલવધના ટીકાકાર મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્દિલનાથસૂરિએ ‘કમાદમું નારદ હયચોષિ સઃ’ગત ‘નારદઃ’ પ્રયોગ સંબંધી જ ઉલ્લેખ કર્યો છે તે ભ્રમ લક્ષ્યે. તેમણે કહ્યું છે કે—

“ નારદસ્ય કર્મત્વેઽપિ નિપાતશબ્દેનામિહિતવાત્ ન દ્વિતીયા, તિહામુપસદ્ધ્યાનસ્ય ઉપલક્ષણત્વાત્ । યયાડ્ડહ વામનઃ— ‘ નિપાતેનામિહિતે કર્મણિ ન કર્મવિમત્તિઃ પરિગણનસ્ય પ્રાપ્તિકન્નાત્ ’ ॥”

અર્થાત્—નારદ કર્મ છે, છતાં ઇતિ રૂપ નિપાત વડે તેના નિર્દેશ થયેલા હોવાથી દ્વિતીયાની આવશ્યકતા નથી. જો કે ઇતિની નિપાત તરીકે તિહની સંખ્યામાં ગણના નથી, છતાં ઉપલક્ષણથી તેના પણ ઉલ્લેખ સમજી લેવાનો છે. વામને કહ્યું પણ છે કે ગણનાની બહુલતાને લધને નિપાત વડે નિર્દિષ્ટ થયેલા કર્મમાં કર્મવિભક્તિની જરૂર નથી.

હવે અન્ય વિચારણીય સ્થળ તરફ દષ્ટિપાત કરીશું. ૪૯મા પૃષ્ઠગત ‘મગવન્’ શબ્દ એ મગવન્ (નપુંસકલિંગ)ના દ્વિતીયા એકવચનનું રૂપ છે. સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે આ

૧ શ્રીયુત જ્ઞાનેન્દ્ર સરસ્વતીની પાણિનીય વ્યાકરણની તત્ત્વબોધિની નામની વ્યાખ્યા (૫૦ ૩૪૧)માં પણ આને પ્રમાદ તરીકે જ ઓળખાવેલ છે.

૨ આ શ્લોક નીચે મુજબ છે—

“ કન્યુચિવાગુપદ્ધતામરણઃ સિતીયં, શ્યામ્યો મવાન્ સ્વજન શ્વનુમાવિતારમ્ ।

સંયોગ્યાં વિધિવદાસ સમેતવન્નુઃ, કન્યામયેન કમુદઃ કુલભૂષણેન ॥”

અન સંયોગ્યાં અને ભાલ ની વચ્ચે વિધિવદ શબ્દ વિચારણીય છે.

૩ કવિરાજ લલ્લુપ્તકૃત ઉત્તરરામચરિત (અં ૧, શ્લો ૧૦)ના નિમ્નલિખિત પદમાં આ બાવાર્થ નજરે પડે છે—

“ લંકિકાનાં દિ સાપુના—મર્થ વાલુવનને ।

કર્પીઓ પુનરાવાનો, વાવમયોઽનુવર્તે ॥”

૪ સંપૂર્ણ શ્લોક નીચે મુજબ છે—

“ વપસ્ત્રપામિત્યવચારિતે પુરા, લલઃ ચરોરીપિ વિવાવિજાટિન્મ્ ।

રિમુર્વિમ્બાવચનં પુમાનિતિ, કમાદમું નારદ હયચોષિ સઃ ॥”

રૂપ વિચારણીય છે, પરંતુ સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં મને અવારનવાર સહાયતા આપનાર પંડિતવર્ય શ્રીરમાપતિમિશ્રને પૂછતાં તેઓ મને નિવેદન કરે છે કે—

“પ્રત્યય-લોપ થતાં પ્રત્યય-લક્ષણ રહે છે એવાતનો જ ‘નલ્લમતાદ્વસ્ય’ (પાઠ ૦ ૧, પાઠ ૧, સૂ. ૬૩) સૂત્ર નિષેધ કરે છે તે નિષેધને સામાન્યાપેક્ષિત નિયમથી અનિત્ય માનીએ તો આ સ્થળે પ્રત્યય-લોપ થતાં પ્રત્યય-લક્ષણ રહે છે. એમ માનતાં તુમ્ સંભવી શકે છે.”

શબ્દ-કોષ—

ખાસ કરીને આ સ્તોત્રમાં અપ્રચલિત શબ્દો નજરે પડતા નથી એ કવિરાજતું શબ્દ-કોષ પરત્વેનું વિશિષ્ટ જ્ઞાન સૂચવે છે. તેમણે કોષોનો પણ રૂડી રીતે અભ્યાસ કર્યો હોય એમ જણાય છે. અભિધાન-ચિન્તામાંણિ ઉપરાંત અન્ય કોષથી પણ તેઓ પરિચિત હોવા બેઠએ એ વાત નીચે મુજબના પાઠો ઉપરથી બેઠ શકાય છે.

“મોહો મૂર્છાં મતેર્ષમઃ” (૫૦ ૧૧)

“હન્દ્રગિરિર્ગિરિર્મેઠઃ” (૫૦ ૩૫)

“જામ્બૂનદં શાતકુખં, સ્વર્ણં હેમ ચ હાટકમ્” (૫૦ ૫૬)

“ત્રિવલી તુદરે રેલા” (૫૦ ૫૭)

કવિરાજે જ જ. ગ્રંથોમાંથી ટાંચણ રૂપે પાઠો લીધા છે તે તે ગ્રંથોનાં નામ, સ્થળ વિગેરેનો ઉલ્લેખ કરવાનું કાર્ય જે આ ગ્રંથમાં પણ યથામતિ કર્યું છે. છતાં કેટલેક સ્થળે ન્યૂનતા રહી ગઈ છે; જેમકે

“સત્ત સ્વરાજ્યો ગ્રામા, મૂર્છનાશ્વૈકર્ષિશતિઃ” (૫૦ ૧૧) એ ક્યા સંગીતશાસ્ત્રનો, ઉલ્લેખ છે, પ્રથુ વિસ્તારે (૫૦ ૨), મનુ જ્ઞાને (૫૦ ૩), અશ દીપ્ત્યદનયોઃ (૫૦ ૨૬), પિપ સન્ધૂર્ણને (૫૦ ૬૬), તુ વૃદ્ધૌ (૫૦ ૭૬) એ ધાતુ-પાઠો ક્યા વ્યાકરણના છે, ‘અનન્તપારં કિલ શબ્દશાસ્ત્રં’ એ ક્યા ગ્રંથનું વાક્ય છે તેમજ ૧૪ મા પૃષ્ઠમાં જ મમદૃનો મહાભાષ્યના વૃત્તિકાર તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો છે તે કોણ છે તે હું નક્કી કરી શક્યો નથી; એથી સુદ પાઠક મહાશયને આ સંબંધી માહિતી મને પૂરી પાડવા વિનંતિ છે.

શ્રીસરસ્વતી દેવીનાં સ્તોત્રો

શ્રીસરસ્વતી દેવીની સ્તુતિ કરી પોતાની કૃતિનો પ્રારંભ કરનારા અનેક કવિશ્રેષ્ઠો આ આર્યાવર્તમાં થઈ ગયા છે. તેમાં પણ વળી કેટલાક કવિ-રત્નોએ તો શ્રીસરસ્વતીનાં પૃથક્ સ્તોત્રો પણ રચ્યાં છે. આવાં અજૈન સ્તોત્રો પૈકી નિમ્ન-લિખિત પદ્યથી—

૧ એ વાતની ‘નામિનો હમ્વા’ (૧-૪-૬૧) એ સિદ્ધહેમ-સૂત્રની સ્વોપસ વૃત્તિ સાક્ષી પૂરે છે.

૨ પ્રથમ પૃષ્ઠમાં ‘મુદ’ શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે અપ્રચલિત ગણી શકાય કે કેમ તે અન્ય છે. પરંતુ આ પ્રયોગની શુદ્ધતાનું સમર્થન તો કવિરાજે પોતે “મુદશબ્દોઽનાકારાન્તઃ, ન તુ હતાન્તઃ” એ નિવેદન-પૂર્વક કર્યું છે.

૩ સમગ્ર પદ્ય નીચે મુજબ હોવાનું સુસાધિતરત્નભાણુદાસ (૫૦ ૧૮૦) ઉપરથી જણી શકાય છે.

“અનન્તપારં કિલ શબ્દશાસ્ત્રં, સ્વત્વં તયાઽસ્યુર્વદ્વચ્ચ વિદ્વાઃ ।

સારં તત્તો ગ્રાહ્યમપાસ્ય ફલ્યુ, હંસો યથા ક્ષીરમિનામ્બુમપ્યાદ ॥”

“ દેન્દ્રસ્યૈવ શરાસનસ્ય દઘતી મધ્યેલલાટં ગ્રમાં
 શૌર્ભીં કાન્તિમનુષ્ણગોરિવ શિરસ્યાતન્વતી સર્વતઃ ।
 एपाऽसौ त्रिपुरा हृदि द्युतिरिक्तेष्णांशोः सदा ह स्थिता
 लिन्धाद् वः सहसा पदैस्त्रिमिरयं ज्योतिर्मयी वाद्यायी ॥ ૧ ॥”

—શરૂ થતું ૨૧ પદનું લઘુ સ્તોત્ર વિદ્યુત્-સમાનમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. થોડાક માસ પૂર્વે ‘સર-
 સ્વતી શૃંગારશત નામના એક અગ્રેન કાવ્યની હસ્તલિખિત પ્રતિ મારા જોવામાં આવી હતી. તે
 અપૂર્ણ હોવા છતાં મેં તેની જે પ્રતિકૃતિ લખી લીધી હતી તેમાંથી તેના પહેલા, નેવમા, દશમા
 અને અધ્યારમા એટલાં પદોનો અગ્ર ઉલ્લેખ કરે છું:—

“ સન્તનુદ્વેર્જનાનામમૃતવિવરણાદાદિરાનન્દવલ્લે—
 રાધ્યાયધ્વાન્તસિન્ધોર્નિરવધિરવધિર્મસ્વતો વર્ણરાશેઃ ।
 સાયં પ્રાતર્વિરામપ્રવિહરણયૃતિર્ધામ ધાન્તાં યુધૌષૈઃ
 સ્વ(સ્પ?)દ્યોપાસ્તિર્વિભૂતિં વિતરતુ કિતતાં સન્તતં ગૌર્ધુદા વઃ ॥ ૧ ॥”

“ બ્રહ્મા બ્રહ્માહ યાં તત્પરમિતિ પરમં શં પરા તા પરાસા
 દદ્યાદદ્યાદિદેવી હૃદિ દિવિ મુદિના વઃ સુરા મા સુરામા ।
 નિત્યાનિત્યાદિગર્મા તનુમુવનગતા નૈરૂપા કરૂપા
 માયામાયામમાયા ધૃતવિમલલયા સ્વપ્રકાશપ્રકાશ ॥ ૧ ॥
 પ્રાણત્પ્રાણપ્રજાન્ વઃ પરમપુરુષતો લોચયન્તી ચયન્તી
 વર્ણાન્ વર્ણાતિદગ્ધાનતિપટુકરણૈરીક્ષમાણાં ક્ષમાણામ્ ।
 જ્યાતિ જ્યાતિપ્રકર્પાદમરસદસિ વારુ સ્વાયતીનાં યતીનાં
 યામાયામાતુ સુવર્ણ ગુરુ દિશતુ ગિરામિશ્વરી ભાસ્વરી સા ॥ ૧૦ ॥

દેવી દેવી ધિયં તાં પ્રદિશતુ ભવતાં મધ્યમા મધ્યમારતુ
 સ્વાયં સ્વાયં સ્ફુરન્તી મતિવિહિતરતિર્દેવતા યાવતા યા ।
 શુદ્ધાઽઽશુ ધ્યાનમગ્રં મુવિ કૃતતપસં ધિકૃતાર્યં કૃતાર્યં
 દર્શં દર્શં પ્રસન્ના રચયદિહ પુરા સા સ્વરાયા સ્વરા યા ॥ ૧૧ ॥”

૧ આ મનોમોહક સ્તોત્રમાં પ્રથમ ‘૨૫’ તત્ત્વનું વર્ણન સચ્ચેસ જોવા મહાકવિમાં ૭૪ પદો દ્વારા કરીશ્વરે આ-
 લેખ્યું છે. ત્યાર પછી ‘૨૫’ તત્ત્વનો અધિકાર આવે છે. એને અગ્રે કેટલાં પદો રચાયાં હશે તે હું પ્રતિ અપૂર્ણ
 હોવાને લીધે કહી શકતો નથી. મારી પાસે જેટલો ભાગ તેમાં ૯૧ પદો છે. કોઈ મહાકવિ પાસે આની પૂર્ણ પ્રતિ
 હોય તો તેઓ મને બાકીનાં પદો નિવેદન કરવા કૃપા કરે એવી મારી તેમને વિનંતિ છે.

૨ આ ત્રણ પદો શીશોભન-સ્તુતિના ૯૩ માં પદાદિકમાં દગ્ગાચર યતા યમકનું સ્મરણ કરાવનાર હોવાથી
 અગ્ર મેં તેનો નિર્દેશ કર્યો છે.

વિશેષમાં બીજાં જે સરસ્વતી-સ્તોત્રોની પણ પ્રતિ મારા જોવામાં આવી હતી, તેનો પણ મેં ઉતારો કરી લીધો હતો. આમાંનાં કેટલાંક નવ નવ પદવાળાં સ્તોત્રો પરિશિષ્ટો તરીકે આપ્યાં છે. આશ્ચર્યજનક ઘટના તો એ છે કે આ પૈકી ધ-પરિશિષ્ટગત સ્તોત્રનું નીચે મુજબનું આઠમું પદ—

“ૐ હૌં હ્રીં”મન્ત્રરૂપે ! વિબુધજનહિતે ! દેવિ ! દેવેન્દ્રવન્ધે !

ચન્નચન્દ્રાવદાતે ! ક્ષપિતકલિમલે ! હારનીહારગૌરે ! !

મીમે ! મીમાટ્ટહાસે ! મવમયહરણે ! મૈરવે ! મૈરવેશે !

ૐ હૌં હ્રીં” હુંકારનાદે મમ મનસિ સદા શારદે ! દેહિ તુષ્ટિમ્ ॥ ૮ ॥”

ધ-પરિશિષ્ટગત સ્તોત્રમાં થોડાક ફેરફાર સાથે પ્રારંભિક પદ તરીકે નજરે પડે છે.

પ્રવર્તક શ્રીકાન્તિવિજય મુનીશ્વરે હાલમાં મારા ઉપર જે લગભગ અઢીસે સ્તોત્રોની હસ્ત-લિખિત પ્રતિઓ મોકલી મને તેમનો જાણી બનાવ્યો છે તે પૈકી ૧૬૨ મી અને ૨૧૭મી પ્રતિઓમાં નવ નવ પદનાં સરસ્વતી-સ્તોત્રો છે. ઉપોદ્ધાતનું કહેવર વધી જવાના ભયથી પ્રત્યેકનું વ્યાધ પદ નીચે મુજબ આપી સંતોષ માનું છું.

“વ્યાપ્તાનન્તસમસ્તલોકનિકૈઙ્કારાસમસ્તાચ્છિરા

યાડ્ડરાધ્યા ગુરુમિર્ગુરોરપિ ગુરુદેવૈસ્તુ યા વન્ધતે ।

દેવાનામપિ દેવતા ચિતરતાં વાગ્દેવતા દેવતા

સ્વાહાન્તઃક્ષિપ ૐ યતસ્તવ મુર્ખં યસ્યાઃ સ મન્ત્રો વરઃ ॥ ૧ ॥”

“ૐ નમસ્તિદશવન્દિતક્રમે ! સર્વવિદ્વજ્જનપદમૃદ્ધિકે ! !

બુદ્ધિમાન્ધકદલીદલક્રિયાશક્તિ ! તુભ્યમધિદેવતે ! મિરામ્ ॥ ૧ ॥”

“આઈ આનન્દવાલી(વહ્લી) અમૃતકરતલી આવિ(દિ)શક્તિઃ પિરાઈ

માઈમધ્યાત્મરૂપી સ્ફટિકમળીમઈ(યી) મા મતઙ્ગી શઙ્ગી ।

જ્ઞાની જ્ઞા(તા)ર્થરૂપી લલિતપરિમલી નાદમોઙ્કારમન્ત્રી

મોગી મોગાસનસ્થી મવનવન(વ)શ(શ્ર)કો સુન્દરી ૐ નમસ્તે ॥ ૧ ॥”

આ ૨૧૭મી પ્રતિગત દ્વિતીય શારદા-સ્તોત્રનું વ્યાધ પદ છે. બ્યારે ૨૨૩મી પ્રતિમાં જે ૧૧ પદનું સરસ્વતી-સ્તોત્ર છે, તેનું પ્રથમ પદ નીચે મુજબ છે:—

“હાં હ્રીં હૃદયૈકવીજે ! શશિરુચિકમલે ! કલ્પવિસ્પટ્તશોમે !

મન્વે ! મન્વાનુકૂલે ! કુમતવનદવે ! વિશ્વવન્ધ્યાંહિપદે ! ।

૧ આ પ્રથમ પદવાળા સ્તોત્રને ‘ પઠિત સિદ્ધ સારસ્વત ’ તરીકે જોળખાવવામાં આવ્યું છે. એમાં અનેક મન્ત્રો છે, એનું આઠમું પદ સ્પષ્ટતા હદમાં રચાયેલું છે. એના પ્રત્યેક પાદાન્તગત પદક શ્રીશૌભન-સ્તુતિના હૃડમાં પદનું સ્મરણ કરાવે છે તેથી તે અત્ય ઉપસ્થિત કરવામાં આવે છે—

હંસો હસોઽતિ ગર્ભં વહતિ હિ વિષ્ણુતા યન્મયૈષા મયૈષા

યન્ત્ર યન્ત્રે યદેતત્ સ્ફુટતિ મિત્તરા સૈવયશ્ચા વયશ્ચા

સાધ્વી સાધ્વી શઠાર્યા પ્રવિષ્ણતમુવના હુર્દારા યા ધરાયા

દેવો દેવીજનાર્પ્યાં રમતુ મમ સદા માનસે માનસેના ॥”

૨૧૪ મી પ્રતિમાં માનસે સા એવો પાઠ-બેઠ છે.

૨ આના કર્તા શ્રીજિનપ્રભાસુરિ છે એ વાત એના અન્તિમ પદ ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

પક્ષે ! પશ્ચોપવિષ્ટે ! પ્રણતજનમનોમોદસમ્પાદયિત્રી (ત્રિ !) ।

પ્રોત્કૃષ્ટે દ્વા(સા ?)નુકૃષ્ટે ! હરહરિનમિતે ! દેવિ ! સંસારસારે ! ॥ ૧ ॥”

શ્રીજિનવલ્લભસૂરિકૃત ૨૫ પદનો સરસ્વતીસ્તવ પણ ક્ષાઇ સ્થળે પ્રસિદ્ધ થયેલા હોય તો તે મારા જોવા બાણવામાં નથી, કિન્તુ અન્યગૌરવના લાયકી તે સંપૂર્ણ અમ નહિ આપતાં તેનું માત્ર પ્રથમ પદ નીચે મુજબ રજુ કરું છું:—

“ સરમસલસદ્ધક્તિપ્રદીમવલ્લિદશાજ્ઞના-

મુકુટવિસરન્નાનાત્નચ્છવિચ્છુરિતક્રમામ્ ।

ફવિશત્તુતાં સ્તોમ્યે મધ્યા કિલાસ્મિ સરસ્વતીં

ત્રિશ્રુવનવનસ્ફૂર્જનમોદપ્રરોહકુઠારિકામ્ ॥ ૧ ॥”

હવે અન્ય કૃતિઓનો વિચાર કરવા પૂર્વે પ્રથમ સારસ્વત-દીપક તરફ દષ્ટિ-પાત કરી લઇએ. આનો આદ્ય શ્લોક નીચે મુજબ છે:—

“ સૌન્દર્યોદારકૌન્દ્યુતિઘરવપુષં કૌણ્ડલગ્રીસનાથા—

મંદઃસન્દોહમોહાવતમસતરણિં હસ્તવિન્યસ્તમુદ્રામ્ ।

ત્રૈલોક્યાનેકકામપ્રવિતરણમરુદ્ધીરુધામૈન્દ્રચાપ—

વ્યાપિન્નૂપલ્લવાન્તામમતિરપિ નમસ્કૃત્ય દેવીં સ્તવીમિ ॥૧॥”

આ કાવ્યમાં સાત સારસ્વત મન્ત્રોના ગુંથ રીતે સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આ સ્તોત્રની વૃત્તિમાં એક સ્થળે શ્રીજિનપ્રભસૂરિનું નામ નજરે પડે છે એ ઉપરથી આ જૈન મુનીશ્વરની કૃતિ હોવાનું લાગે છે. આ સદીક સ્તોત્રની પ્રતિભા પૂર્વાર્ધ અને મધ્યો સાર પછી ઉત્તરાર્ધના દર્શન કરવાનો અને મુયોગ માત્ર ન થવાથી હું કવિરાજના મુગ્ધહીત નામનો નિર્દેશ કરી શકતો નથી તેમજ આ સ્તોત્ર જૈન કૃતિ છે કે નહિ તે સંબંધી પણ સંદેહાત્મક ઉલ્લેખ કરું છું. નિશ્ચયાત્મક જૈન કૃતિઓનો નિર્દેશ કરતી વેળાએ વાદિકુંજરકેસરી પ્રમુખ ખિન્દોથી વિભૂષિત ‘શ્રીમદ્ધ-ભદ્રિ સૂરિરાજ મારા સ્મરણ-પથમાં પ્રથમ આવે છે. એમણે રચેલા સ્તોત્ર સંબંધીનો વિચાર મેં અતુલિંશતિકાના ઉપોદ્ધાત (૫૦ ૨૧)માં કર્યો છે. એમની કૃતિ તરીકે ઝોળખાતું આ સ્તોત્ર અનુવાદ સહિત મેં લાં (૫૦ ૧૮૧-૧૮૫) આલેખ્યું છે. કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્ર સૂરીશ્વરે પણ સરસ્વતી-સ્તોત્ર રચ્યું છે એમ શ્રવણ-પથમાં આવ્યું છે, આરે શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત સરસ્વતી-સ્તોત્ર તો મારા નયનપથમાં પણ આવેલું છે. આ સ્તોત્ર પ્રકરણરચનાકરના દ્વિતીય વિભાગ (૫૦ ૨૫૪)માં છપાયેલું છે.

હાલમાં મને શ્રીવિજયેન્દ્રસૂરની હસ્તલિખિત પ્રતિમાંથી સહસ્રાવધાની શ્રીમુનિસુન્દર-સૂરિવર્ધકૃત નીચે મુજબનું અત્યાર સુધી અપ્રસિદ્ધ સ્તોત્ર મળી આવ્યું છે:—

૧ આ સ્તોત્ર તેમજ તેના A. Avalon કૃત અંગ્રેજી અનુવાદ Hymn to the Goddess નામના પુસ્તકમાં છપાયાનો ફક્ત ઉલ્લેખ મારા જોવામાં આવ્યો છે.

૨ એમને ઉદ્દેશને શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત વિવિધતીર્થકલ્પ (મધુરાકલ્પ)માં જોવા ઉલ્લેખ છે કે—

“તેણે આમાતયસેવિકામકમન્દેણ સિરિષ્ણપદ્મસૂરિણા અગમદુરારાં લાલિજ અદ્વયલક્ષ્મીસે વિક્રમવચ્ચરે સિરિવં”
એમના વિશેષ જીવન-વૃત્તાન્ત મટે તો જુઓ અતુલિંશતિકાનો ઉપોદ્ધાત (૫૦ ૪-૪૪).

सहस्रावधानिश्रीमुनिसुन्दरसूरिसूत्रितं

॥ श्रीशारदास्तवाष्टकम् ॥

कला काचित् कान्ता न विषयमिता वाङ्मनसयोः
 समुन्मीलत्सान्द्रानुपरमचिदानन्दविभवा ।
 निरूपा योगीन्द्रैः सुविशदधिया याऽत्यवहितै-
 रियं रूपं यस्याः श्रुतजलधिदेवी जयति सा ॥ १ ॥^१
 चञ्चत्कुण्डलिनीविरुद्धपवनप्रोद्दीपितप्रस्फुरत्-
 प्रत्यग्ज्योतिरिताशुभा सितमहा हृत्पद्मकोशोदरे ।
 शुद्धध्यानपरम्परापरिचिता रंरम्यते योगिना
 या हंसीव भयि प्रसत्तिमधुरा भूयादियं भारती ॥ २ ॥
 या पूज्या जगतां गुरोरपि गुरुः सर्वार्थपावित्र्यसूः
 शास्त्राद्यौ कविभिः समीहितकरी संस्मृत्य या लिख्यते ।
 सत्तां वाङ्मयवारिधेश्च कुरुतेऽनन्तस्य या व्यापिनीं
 वादेवी विदधातु सा मम गिरां प्रागल्भ्यमत्यद्भुतम् ॥ ३ ॥
 नामीकन्दसमुद्भूता लयवती या ब्रह्मरन्ध्रान्तरे
 शक्तिः कुण्डलिनीति नाम विदिता काऽपि स्तुता योगिभिः ।
 प्रोन्मीलन्निरूपाधिवन्धुरपदाऽऽनन्दामृतसाविणी
 सूते काव्यफलोत्करान् कविवरैर्नीता स्मृतेर्गोचरम् ॥ ४ ॥
 या नम्या त्रिदशेश्वरैरपि नुता ब्रह्मेशनारायणै-
 र्भक्तैर्गोचरचारिणी सुरगुरोः सर्वार्थसाक्षात्करी ।
 बीजं सृष्टिसमुद्भवस्य जगतां शक्तिः परा गीयते
 सा माता भुवनत्रयस्य हृदि मे भूयात् स्थिरा शारदा ॥ ५ ॥
 तादात्म्येन समस्तवस्तुनिकरान् स्याद्व्याप्य या संस्थिता
 निर्व्यापारतया भवेदसदिवाशेषं जगद् यां विना ।
 वीणापुस्तकभृन्मरालललितं घत्ते च रूपं बहिः
 पूजार्हं भुवनत्रयस्य विशदज्ञानस्वरूपाऽपि या ॥ ६ ॥
 साक्षेपं प्रतिपन्नियनोऽपि हि मिथः सस्पर्धसन्धोद्धराः
 सर्वे वादिगणाः सतत्त्वममलां यां निर्विवादं श्रिताः ।

વિશ્વવ્યાપિતયા નયા અપિ સમે લીના યદન્તર્યતઃ(ગતાઃ ?)
 સાર્ઙ્ગદ્વચસુધાતટાકવરલા વાગ્દેવતા પાતુ મામ્ ॥ ૭ ॥
 વિશ્વવ્યાપિમદ્દત્તુ(ન્વ ?)ભાગ[વિ]પિ કવીન્ હૃત્પદ્મકોશસ્થિતા
 યા દુષ્પારસમગ્રવાહમયસુધાઽમ્મોર્ધિ સમુત્તારયેત્ ।
 મિત્વા મોહકપાટસમ્પ્રુટતરં ઘૃત્વા પ્રસત્તિં પરાં
 દેયાદ બોધિમનુચરાં ભગવતી શ્રીભારતી સા મમ ॥ ૮ ॥
 રત્યાનન્દચિદાત્મિકાં ભગવતીં શ્રીભારતીં દેવતાં
 શક્રાલીમુનિસુન્દરસ્તવગર્જનૃતક્રમાં યઃ સ્તુતે ।
 સર્વભીષ્ટસુચયૈરવિરતં સ્ફુર્જત્પ્રમોદાદ્યયો
 મોહદ્રેષજયથિયા સ ભત્તે શ્રેયોઽચિરાચ્છાશ્ચતમ્ ॥ ૯ ॥

इति युगप्रधानावतारपरमगुरुश्रीदेवसुन्दरसूरिचरणकमलसौभाग्यगुणमहिमार्णवानुगामिभ्यां विनयेजनपर-
 माणुश्रीमुनिसुन्दरगणिद्वयहिमन्तवतीर्णविस्तीर्णश्रीगुरुप्रभावपद्महृदप्रमवायां श्रीमहापर्वविज्ञप्तित्रिदशतरङ्गिण्या प्रपमे
 स्तोत्ररत्नकोशापरनाम्नि नमस्कारमङ्गललोतोसि श्रीशारदास्तवाष्टकनामा द्वादशस्तरङ्गः ॥ ७ ॥ मङ्गलमस्तु
 कल्याण भूयात् ।

આ તો પ્રાચીન સ્તોત્રોની વાત થઈ. અર્વાચીન સ્તોત્રો પૈકી શ્રીધર્મસિંહસૂરિકૃત સરસ્વતી-
 ની સ્તુતિશ્ચ સરસ્વતી ભક્તાભર અખ્ય હોય એમ જણાય છે. આ સમસ્યા-ઠાવ્યના ૩૧મા
 પૃષ્ઠના ટિપ્પણમાં જે સાત શ્લોકના સરસ્વતી-સ્તોત્રનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે અને જેનું
 પ્રથમ પદ ૩૨ માં પૃષ્ઠગત સાતમો શ્લોક હોવાનું અનુયોગાચાર્ય ક્ષાન્તિવિજયજીએ નિવેદન
 કર્યું છે તે સ્તોત્રનાં બાકીનાં છ પદો આ મુનીશ્વરે નીચે અજબ લખી મોકલ્યાં છે:—

“ અવિરલશબ્દમહૌષૈઃ, પ્રક્ષાલિતસકલભૂતલકલક્રૂા ।
 મુનિમિરુપાસિતવરણા, સરસ્વતી હરતુ મે દુરિતમ્ ॥ ૨ ॥—આર્ય
 કરવદરસદ્દશમહિલં, શ્રુવનતલં યત્પ્રસાદતઃ કવયઃ ।
 પશ્યન્તિ સૂક્ષ્મમતયઃ, સા જયતુ સરસ્વતી દેવી ॥ ૩ ॥—આર્ય
 સરસ્વતી મયા દૃષ્ટા, વીણાપુસ્તકધારિણી ।
 ર્હસવાહનસંયુક્તા, વિદ્યાદાનવરપ્રદા ॥ ૪ ॥—અનુ૦
 સરસ્વતિ ! મહામાને !, વરદે ! કામરૂપિણિ ! ।
 વિશ્વરૂપિ ! વિશાલાશ્ચિ !, હે વિદ્યાપરમેશ્વરિ ! ॥ ૫ ॥—અનુ૦
 સરસ્વત્યાઃ પ્રસાદેન, કાવ્યં કુર્વન્તિ માનવાઃ ।
 તસ્માન્નિશ્ચલમાવેન, સેવનીયા સરસ્વતી ॥ ૬ ॥—અનુ૦

૧ પ્રવર્તકશ્રીની ૬૮ થી પ્રતિમા ૩૨ માં ૪૪મા આપેલ સાતમું પદ દ્વિતીય પદ તરફ નજરે પડે છે.
 બાકીનાં છ પદો તેમ જ ૭૪મા મુજબજ છે, કેટલાંકમાં પદગત સરસ્વતી ને બદલે ચતુર્દશ એટલે ૫૪-મેઠ છે.

યા દેવી સ્તૂયતે નિત્યં, વિષુધેર્વેદપારગૈઃ ।

સા મે મવતુ જિહામ્રે, વ્રહ્મરૂપી (યા ?) સરસ્વતી ॥ ૮ ॥”—અનુ०

પ્રવર્તકજી તરફથી મળેલી ૨૦૫ મી પ્રતિમાં તેા ચૌ કુન્દેદુઃ એ પ્રથમ પદ છે, ત્યાર પછી નિમ્ન-લિખિત—

“ હાં હીં હં જાપતુઘે ! હિમરુચિમુકુટે । વહ્નકીઘ્યગ્રહસ્તે
માતર્માતર્નમસ્તે દહ દહ જડતાં દેહિ બુદ્ધિં પ્રગણ્તામ્ ।
વેદે વેદાન્તગીતે ! સ્મૃતિપરિપઠિતે ! મુક્તિદે ! મોક્ષમાર્ગે !
માર્ગાતીતસ્વરૂપે ! (મવ વરવાદે !) શારદે ! શુદ્રભાવે ॥ ૨ ॥ ”

—પદ છે અને પછી અવિરલં થી શરૂ થતું પદ છે, પરંતુ તેના ઉત્તરાર્ધ નીચે મુજબ છે:—

“ મુનિવરસેવિતચરણા સરસ્વતી દિશતુ મે તિચામ્, ” આ પ્રમાણેનું ત્રણ પદનુંજ સ્તોત્ર છે.

૫૦ ૩૧-૩૨ માં શ્રીશારદા દેવીનાં ૧૬ નામોના ઉલ્લેખ છે. પ્રવર્તકજીની ૨૨૩ મી પ્રતિમાં ૧૦૮ નામવાળું ૧૫ પદનું મહામંત્રગણિત શારદા-સ્તોત્ર છે, તે હું અત્ર નીચે મુજબ પાઠક મહાશયના વિમળ ઠરકમણમાં અર્પણ કરવા લક્ષ્યાર્થ હું:—

“ ધિપણા ધીર્મતિર્મેઘા, વાગ્વિભવા સરસ્વતી ।
ગીર્વાણી મારતી માપા, વ્રહ્માણી માગધપ્રિયા ॥ ૧ ॥
સર્વેશ્વરી મહાગૌરી, શઙ્કરી ભક્તવત્સલા ।
રૌદ્રી ચણ્ડાલિની ચણ્ડી, મૈરવી વૈષ્ણવી જયા ॥ ૨ ॥
ગાયત્રી ચ ચતુર્વાહુઃ, કૌમારી પરમેશ્વરી ।
દેવમાતાઽક્ષયા ચૈવ, નિત્યા ત્રિપુરા મૈરવી ॥ ૩ ॥
ત્રૈલોક્યસ્વામિની દેવી, માંકા કારુણ્યસાગિણી ।
શૂલિની યશિની રુદ્રી, લક્ષ્મી વદ્ધજ્વાસિની ॥ ૪ ॥
ચામુણ્ડા લેખરી શાન્તા, હુઙ્કારા ચન્દ્રજેશ્વરી ।
વાગ્મી વિજયા તર્કા, કર્ત્ત્વી હર્ત્ત્વી સુરેશ્વરી ॥ ૫ ॥

૧ આ શ્લોક પૂજ્યસ્તોત્રમુક્તાહાર (૫૦ ૨૧૦)માં આપેલા ૧૧૨મા સરસ્વતી-સ્તોત્રમાં ચોથા શ્લોક તરીકે દષ્ટિગોચર થાય છે, જોકે તેનાં પ્રથમનાં બે ચરણો નીચે મુજબ છે:—

“ યા કુન્દેન્દુતુષારહારધવલા યા શુભવદ્ધારતા
યા વીણાવરદન્ડમણ્ડિતકરા યા શ્વેતપદ્માસના । ”

આ સ્તોત્રનું પ્રથમ પદ એ છે કે—

“ આરુઢા શ્વેતહૃદેઃપ્રગમ્ભિ ચ યમને દક્ષિણે વાસસૂત્રં
વામે હસ્તે ચ દિવ્યામ્બરબનકમયં પુસ્તકં જ્ઞાનગમ્યા ।
સાંવોળા.વાદયન્તી સ્વકરકરજપેઃ શાસ્ત્રવિજ્ઞાનચન્દ્રેઃ
ક્રીડન્તી દિવ્યદ્વ્યા કરકમલધરા મારતી સુપ્રસન્ના ॥ ”

ચન્દ્રાનના જગદ્વાત્રી, વીણામ્બુજકરદ્વા ।
 શુભગા સર્વગા સ્વાહા, જમ્મિની સ્તમ્મિની સ્વરા ॥ ૬ ॥
 કાલી કાપાલિની કૌલી, વિજ્ઞા રાણી ત્રિલોચના ।
 પુસ્તકવ્યગ્રહસ્તાં ચ, યોગિન્યમિતવિક્રમા ॥ ૭ ॥
 સર્વસિદ્ધિકરી સન્ધ્યા, પદ્મિ (સદ્મિ ?)ની કામરૂપિણી ।
 સર્વસત્ત્વહિતા પ્રજ્ઞા, શિવશુક્લા મનોરમા ॥ ૮ ॥
 માદ્ગલ્પરૂચિરાકારા, ધન્યા જ્ઞાનવાસિની ।
 અજ્ઞાનનાશિની જૈના, અજ્ઞાનનિશિખાસ્કરી ॥ ૯ ॥
 અજ્ઞાનજનમાતા ત્વ-મજ્ઞાનોદધિશોપિણી ।
 જ્ઞાનદા નર્મદા ગદ્ગત, શીતા યાગેશ્વરી ધૃતિઃ ॥ ૧૦ ॥
 ઈંકારમસ્તકા પ્રીતિઃ, હ્રીંકારવદનાહૃતિઃ ।
 હ્રીંકારહૃદયા શક્તિ-રઘુવીજા નિરોઠ્ઠિતિઃ ॥ ૧૧ ॥
 નિરામયા જગત્સંહૃલ્યા, નિષ્પ્રપન્ના ચલાચલા ।
 નિરુત્પન્ના સમુત્પન્ના, અનન્તા ગગનોપમા ॥ ૧૨ ॥
 પઠત્યમૂનિ નામાનિ, અયોચરશતાનિ યઃ ।
 વત્સં યેનુરિવાપાતિ, તસ્મિન્ દેવી સરસ્વતી ॥ ૧૩ ॥
 ત્રિકાલં ચ શુચિર્મૃત્વા, અદ માસાન્ નિરન્તરમ્ ।
 શ્રુતિર્વાં તસ્ય સમ્પ્રાપ્ત્ય, તૈન્વન્તિ કવયો યજઃ ॥ ૧૪ ॥
 દહિણવદનપદ્મે રાજહંસીવ શુભ્રા
 સકલકલુપવણ્ણીકન્દકુદાલકલ્યા ।
 અમરશતનતાંહી કામધેનુઃ કવીનાં

દદતુ કમલહસ્તા ભારતી કિલ્પિં મે ॥ ૧૫ ॥”

શ્રીસરસ્વતી દેવીના વર્ણનનો થોડો ઘણો ખ્યાલ આ તેમજ પરિશિષ્ટામાં આપેલાં સ્તોત્રો ઉપરથી
 આવી શકે છે, પરંતુ તે સંબંધમાં ‘વસન્તવિદ્યાસ નામના મહાકાવ્યના પ્રથમ સર્ગગત ‘પરસ્પર
 સંબંધવાળા ૫૮ ભાષી ૭૦ માં સુધીના શ્લોકો મનનીય છે. આના વિધાતા સિદ્ધસારસ્વત શ્રીબ્રહ્મ
 ચન્દ્રસૂરિએ પોતાને યોગ-નિદ્રામાં શ્રીસરસ્વતીના દર્શનરૂપ અનુભવ થવાથી તેનું જ આલંકારિક
 ચિત્ર આલેખ્યું છે, તેના સંસ્કૃત ગિરાથી અપરિચિત જનો પણ લાક્ષ લક્ષ શકે તેટલા માટે તે નીચે
 મુજબ અનુવાદ સહિત ઉપસ્થિત કરું છું:—

“અયંકદા વિશ્વવિદ્બ્રહ્મવંશો-તંસેન હંસેન સમુદ્ધમાના ।

માસાં મરૈઃ સમ્પ્રત્યશરદાઞ્ચ-શુભ્રઃ કકુભાસમદબ્રવન્તી ॥ ૫૮ ॥

૧-૩ પાટાન્તર્યામિ—‘રાક્ષસ’, ‘સંસ્થા’, ‘ત્યાનન્દકવ’ ।

૪ આ કાવ્ય Gaekwad's Oriental Series માં સાતમા ગ્રન્થાંક તરીકે ઉપાયેલું છે.

તુષારભાસાઽઽતપવારણેન, વિરાજિતાઽઽકારવતીવ રાકા ।
 સંવર્ગિતા સ્વર્ગિવધૂમિરાતાત્-તારામિરાદુમ્પાગતામિઃ ॥ ૫૯ ॥
 સ્વર્વારનારીધુતચામરાલી-મિલન્મરાલીકુલસક્કુલત્રીઃ ।
 ગદ્ગેવ મૂર્તોઽનિલનર્વિતોર્મિ-ચલોનિ ચેલાનિ સમુદ્રહન્તી ॥ ૬૦ ॥
 નિતાન્તમન્ત્યાક્ષરિકાનવઘૈઃ, પઘૈથ ગઘૈથ નવોત્કિઠ્ઠૈઃ ।
 અનુક્રમેષોભયપાર્શ્વગામ્યાં, સંસ્તૂયમાના શિવ-કેશવામ્યામ્ ॥ ૬૧ ॥
 મુરારિનામીનલિનાન્તરાલ-નિલીનમૂર્તેરલિનિર્વિશેષમ્ ।
 આકર્ણયન્તી શ્રુતમુઙ્ગકુઙ્ગ-સમાનિ સામાનિ ચતુર્મુખસ્ય ॥ ૬૨ ॥
 કઠ્ઠાદિફુલ્કારવિમિશ્રગુઙ્ગા-સુદ્ધારચિત્રીકૃતચિત્કૃતાનિ ।
 સુચારુચારીણિ સુહસ્તકાનિ, ગણેશનૃત્યાનિ વિલોકયન્તી ॥ ૬૩ ॥
 વીળાક્ષણાકૃદમૃગાનુરોધાન્-મૃગાઙ્ગમાયાન્તમિવાધિશીર્ષમ્ ।
 છત્રીં દધાનસ્ય સુધાશનર્પેઃ, સ્ફીતાનિ ગીતાનિ વિચારયન્તી ॥ ૬૪ ॥
 સુરાસુરૈઃ સ્વસ્વમનોમતાર્થો-પલમ્મસંરમ્મકૃતામિયોગૈઃ ।
 સીરાવનીકલ્પિતધોરણીકૈઃ, ક્ષીરોદવેલેવ નિપેવ્યમાણા ॥ ૬૫ ॥
 શરન્કુહૃધિષ્ણ્યસમૂહગૌરા-મેકત્ર હસ્તે સ્ફટિકાક્ષમાલામ્ ।
 દાતું નતેભ્યઃ કવિતાલતાયાઃ, સુધીજરાજીમિવ ધારયન્તી ॥ ૬૬ ॥
 કરે પરસ્મિન્ પ્રણતાર્ત્તલોક-દારિદ્યકન્દૈકનિપૂદનાય ।
 પ્રસહ્ય વન્દીકૃતપદ્મવાસા-નિવાસમમ્મોરુહમુદ્રહન્તી ॥ ૬૭ ॥
 અન્યત્ર પાળો વિકચારવિન્દ-સમાપતદ્ભૃજવિપદ્મનેન ।
 વીળાં રણન્તીં નમતોઽનુવેલં, નિવેદયન્તીમિવ ધારયન્તી ॥ ૬૮ ॥
 વિદ્યાત્રયીસર્વકલાવિલાસ-સમગ્રસિદ્ધાન્તરહસ્યમૂર્તેઃ ।
 ઘાઘીરુઘઃ કન્દમિવેતરસ્મિન્, હસ્તામ્બુજે પુસ્તકમાદધાના ॥ ૬૯ ॥
 સારસ્વતધ્યાનવતોઽસ્ય યોગ-નિદ્રામુપેતસ્ય મુહુર્તમેકમ્ ।
 સ્વમાન્તરાગત્ય જગત્પુનાના, શ્રીશારદા સાદરમિત્યુવાચ ॥ ૭૦ ॥”-કુલકમ્

“ એક દિવસ સમગ્ર પક્ષીઓના કુળને વિષે શિરોભૂષણ સમાન હંસ વડે વહન કરાયેલી (અર્થાત્ અનુપમ હંસરૂપ વાહનવાળી) શરદ્ (ઋતુ) ના એકત્રિત થયેલા એકની પેઠે ઉગ્ગ્રવળ એવી પ્રભાઓના સમૂહો વડે દિશાની ધ્રુવિયાં વધારે કરનારી, હિમના જેવી કાંતિવાળા છત્ર વડે આકારવાળી પૂર્ણિમાની જેમ શોભતી, સેવા કરવાને માટે સમીપ આવેલ તારારૂપ (અથવા મનોહર એવી) દિવ્યાંગનાઓ વડે પાસેથી વીંટાયેલી, સ્વર્ગીય વારાંગનાઓ વડે વીંચાયેલા ચામરોની શ્રેણીના મિલનરૂપ હંસીઓના વંશથી વ્યાપ્ત બનેલી શોભાવાળી, પવને નચાયેલા તરંગોના જેવા

ચપળ વસ્ત્રોને ધારણ કરતી (અને એથી કરીને તો) મૂર્તિમતી ગંગા જવી, અન્ય અક્ષરો વડે (યુક્ત) દોષરહિત તેમજ નૂતન ઉક્તિઓથી 'દ્વદ્યંગમ એવાં પદો તથા ગદ્યો વડે અનુક્રમે બંને બાબતોએ રહેલા 'શિવ અને 'કેશવ દ્વારા અત્યંત સ્તુતિ કરાયેલી, મુંદારિની નાલિરૂપ કમળના મધ્ય ભાગમાં આસક્ત થયેલા દેહવાળા ચંતુર્મુખના શ્રતરૂપ 'મુંજના કુંજના સમાન સામ (વેદ)નું બરાબર શ્રમરોની જેમ શ્રવણ કરતી, કંઈકમાં રહેલા સર્પના કુંકારથી (કુંકારાના નાદથી) મિશ્રિત એવા સુંદના મુંકારથી ચિન્નિત ચિત્કારવાળા, અતિશય મનોહર રીતે ફરનારાં તેમજ સુન્દર સુંદવાળા એવાં ગણપતિના નૃત્યોને નિહાળતી, વીણાના ધ્વનિથી આકર્ષાયેલા હરિણના ઐતુરોધથી આવેલાં ચન્દ્રની જેમ મસ્તક ઉપરં છમને ધારણ કરનારા "દેવર્ષિનાં સમૃદ્ધ ગીતોનો વિચાર કરતી, પોત-પોતાના ચિત્તને વક્ષીત એવા અર્થના લાભના અભિનિવેશથી સાહસ કરાયેલા એવા તેમજ તીરની ભૂમિને વિષે કલ્પિત શ્રેણિવાળા એવા દેવો અને દાનવો વડે 'ક્ષીર' સમુદ્રના કિનારાની જેમ સેવા-યેલી, શરદ્ (ઋતુ)ની કુંદ્દ (ની રાત્રિને વિષે સ્પષ્ટ દેખતાં) નક્ષત્રોના સમૂહના જેવી ગૌરવર્ણી તથા પ્રણામ કરેલા જનોને અર્પણ કરવા માટે કવિતારૂપી લતાનાં સુન્દર ખીજોની બાજુ માળા હોય તેવી સ્કૃટિક (રત્ન)ની અક્ષ-માકાને એક હાથમાં ધારણ કરતી, નમ્ર પરંતુ ક્રુષ્ણી જનોની દરિદ્રતા-રૂપ કન્દ્દનો અદ્વિતીયપણે વિનાશ કરવા માટે ખીજ હાથમાં બળાત્કારપૂર્વક બંદીવાન બનાવેલી લક્ષ્મીના નિવાસરૂપ કમળને ધારણ કરતી, "વિક્સર કમળને વિષે સમકાળે પડતા શ્રમરોના "વિદ્ય-દનથી નમનાર (જન)ને પ્રત્યેક વાર બાજુ નિવેદન કરતી હોય તેમ રણત્કાર કરતી વીણાને અપર હાથમાં ધારણ કરતી, "પ્રણે વિદ્યાઓ તથા સમગ્ર કળાઓના વિલાસ તેમજ સમસ્ત સિદ્ધાન્તના રહસ્યની મૂર્તિરૂપ વાણી-લતાના કન્દ્દ સમાન પુસ્તકને અન્ય હસ્ત-કમલમાં ધારણ કરતી તેમજ વિશ્વને પાવન કરનારી એવી શ્રીશારદા દેવી આ સારસ્વતનું ધ્યાન ધરતાં એક સુંદર પર્વતની નિદ્રાને પ્રાપ્ત થયેલા એવા મારી પાસે સ્વપ્નાંતરમાં આવીને આદરપૂર્વક એમં વદી."—૫૮—૭૦

૧ એક પદના અનર્તા જે અક્ષર હોય તેનાથી અન્ય પદનો આરંભ કરવો; વળી તેના અનર્તામાં આવેલા અક્ષરથી અનેક પદની શરૂઆત કરવી ક્ષમાદિ. આ પ્રમાણે પદના પાદાન્તાક્ષરથી શરૂ થતાં અર્થોત્કર્ષી યમ-કપી અલંકૃત પદો માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાની મારી સર્વદા બૃમ્હિમ (૫૦ ૧૧-૧૨). ૨ મનોહર-૩ મહાદેવ. ૪ વિષ્ણુ. ૫ મુર રાક્ષસના શત્રુ, વિષ્ણુ. ૬ કુંડી. ૭ અક્ષરો. ૮ એક જાતનું ધાસ. આના સંબંધમાં ભાવપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે.—

“ મુખદ્રવ્ય તુ મધુરં, તુવરં ચિચિરં તથા ॥
દાદૃવૃણા વિસર્પાસ—મૂઝવણસ્થાદિરોગજિત્ ॥
દોષવ્યવહરં શુષ્પ, મેલભાસુણુચ્યતે ॥ ”

૬ ગર્ગ. ૧૦ ખાતર. ૧૧ નારદ. ૧૨ ચન્દ્રની કળા જેમાં નાથ પાળી છે એવી પ્રતિપદ (પડવા)થી યુક્ત અમાવાસ્ય (અમાસ). ૧૩ ખીજેવા. ૧૪ અથગનું તે ૧૫ આન્વીક્ષિતી (તાકિંક), દંડીની અને વાર્તા એ ત્રણે વિદ્યાઓ. ૧૬ એ ધરી અથવા ૪૮ મિનિટ. ૧૭ એમ એટલે—

“ દે વલ્લ ! શારસ્વતજન્યપદ્યસી-રેતેતલં પ્યાનપિપાનયત્તે :

આશ્વપ્પગઃ સન્ધ્યવ્યાપ્તિમાર્ગ, મત્યેવ છે હોયમુખપત્તાડિત ॥ ૭૧ ॥

આ સમીક્ષા પૂર્ણ કરવામાં આવે તે પૂર્વે કવિરાજ શ્રીધર્મસિંહગણિના સંબંધમાં તેમની જન્મ-ભૂમિ, તેમનો જન્મ-સમય, તેમના જન્મ-દાતા ઇત્યાદિ પ્રસંગોનો ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક છે, પરંતુ મારે સંપેદ નિવેદન કરવું પડે છે કે એમના જીવન ઉપર વિશેષ પ્રકાશ પાડનાર કોઈ પણ સાધન મારા જ્ઞેવામાં આવ્યું નથી. ફક્ત આ કાવ્યના અંતિમ પદ્યમાં સૂચન કરવામાં આવ્યું છે, તે ઉપરથી કવિરાજના ગુરૂવર્યનું નામ ધેમકર્ણ્ય નું તેમજ તેઓ આચાર્ય-પદથી અલંકૃત હતા એટલું જ જાણી શકાય છે.

વીર-ભક્તામરના કર્તા શ્રીધર્મવર્ધનગણિ તેમની આ કૃતિની પ્રશસ્તિમાં તેમજ ‘શ્રેણિક-ચોપદ,’ ‘દશાશુભદ્ર ચોપદ,’ ‘ચોવીસ જિનસ્તવન,’ ‘ધર્મબાવની,’ ‘આગમસૂત્રસંખ્યા સ્તવન,’

યથા પુરાડસન્ નિલ કાલિદાસ-સુરયા મનીપાનિયયઃ કવીન્દ્રાઃ ।

મમૌત્સા મન્નિકવશીકૃતાત્મ(ત્મા ?), તથાડસિ વત્સ । સ્વમપિ પ્રસૂતિઃ ॥ ૭૨ ॥”

આ પદ દ્વારા એ સૂચન થાય છે કે ધનપાસાદિક કવીશ્રેણી જેમ શ્રીબાલચન્દ્રસૂરિએ પણ અજૈન કવિની પ્રશંસા કરવાની ઉદારતા દાખવી છે.

સહજાવધાની શ્રીમુનિશ્ચન્દ્રશ્રિએ પણ કાલિદાસાદિક અજૈન કવિઓનાં નામનો નિર્દેશ કર્યો છે એમ તેમણે રમેશી શુદર્ભવર્ધીના નિઝન-લિખિત ૪૫૨મા શ્લોક ઉપરથી જોઈ શકાય છે:—

કિં ઘાળઃ કો મુરારિનં કવિકુલકલઃ સોડલો નામરો વા
નામ્નાસઃ કાલિદાસે વિલસતિ ન ગિરાં વાપિ હૃયે પ્રકર્યઃ ।
મોજઃ સૌજઃપ્રમો(મુઃ ?) નો ન વ હરતિ મનો મારવિનૈવ માઘઃ
મેલ્યન્તેડસ્મિન્ વિચિત્રા વિસદમતિગુપઃ શંપુષ્પેદ્ કવીન્દ્રાઃ ॥

૧ આ અંતરકાંથ, કાથમાન, આધુ-રિધતિ વગેરે હકીકત ઉપર પ્રકાશ પાડનારા ૨૬ કહીના સ્તવનના કળશમાં કહ્યું છે કે—

“ ઇમ અરધ નીજે આદિ જીજીવર અવર ચોથો એમ એ
ચોવીસ જીજીવર ચિત્ત ચોખ્ખા પ્રજીમીએ બહુ પ્રેમ એ,
પુરી ‘રીણી’ સતરસઈ ત્રિચાલી (૧૭૪૩) મગદ પર્વ પળસણે
નિત વિજૈહુરખ જીજીવ નામધ ધમસી.....ભણધ.” ૨૬

૨ આ રહો એ ઉલ્લેખ—

“ જ્ઞાનકે મહાનિધાન ધાવનવરન જ્ઞાનકીની તાકી જોર વહ જ્ઞાનકી જગાવની
પાટત પટત જોદ સંતસુલ પાવે સોદ વિમલકીરતિ હોદ સારે હી હુહાવની
સૌન સતરે પચીસ (૧૭૨૫) કાતી વદિ નાંમી દીતવાર હૈ વિમલચંદ બાનદ ધધાવની
નૈરિણીકું નિરલ્લખિ સહી વિજૈહુરલ્લખ કીની તહા ધમેસીહ નામ ધમેવાવની ”

૩ ૨૮ કહીના આ સ્તવનનો કળસગત ઉલ્લેખ નીચે મુજબ છે:—

ધમ ધણિં ભરતે આજ વરતે ભવ્ય જીવને.....
આસતા આણી તપ જાણી વીરવાણી સદહી.
ત્રિહુ...જેયધમેર નગરે વિજૈહુરખ વિશેષ એ
ધર્મસીહ પાઠક તવન કીધો હુ...સ પુસ્તક દેખ એ. ૨૮

‘આત્મબોધ સંગ્રામ’ અને ‘ગુણસ્થાનગાર્હિત સુમતિજિનરતવન’ના અન્ય ભાગમાં પોતાને ‘ધર્મ-સિંહ’ તરીકે જાળખાવે છે, પરંતુ આથી તેઓ અને સરસ્વતી ભક્તામરના કર્તા એકજ વ્યક્તિ છે એમ કહી શકાય નહિ; કેમકે બંનેના ગુણોનાં નામોમાં ભિન્નતા રહેલી છે. વળી સં ૧૫૭૦ માં આચાર્ય-પદથી અલંકૃત થયેલા તપાગચ્છીય શ્રીઆનન્દવિમલસુરિના શિષ્યરત્નું નામ પણ ધર્મસિંહગણિ છે. એમણે દીવાલીરાસ અને વિક્રમરાસ રચ્યા છે, પરંતુ તેઓ આ સરસ્વતીભક્તામરના કર્તાથી ભિન્ન હોવા બેધએ એમ એમના ગુરૂં પેમકણું નામ હિપર લક્ષ્ય આપતાં ભાસે છે.

ધર્મસિંહ નામના એક અન્ય સુનિવર પણ થઇ ગયા છે, પરંતુ તેઓ પ્રસ્તુત કવિરાજથી ભિન્ન છે કે નહિ તેનો નિર્ણય કરવો બાકી રહે છે. તેમણે

“કર પડિકંમણો ભાવયું, હોય ધડી શુભ પ્રાણુ લાલ રે

પરભવ ખંતા જીવને, સંબલ સાચું બાણુ લાલ રે.” ૧—કર૦

એ કહીથી શરૂ થતી પ્રતિકભણુ સંગ્રામ રચી છે. એની અન્તિમ કડી નીચે મુજબ છે:—

“સામાયિક પરસાદથી, બહીયે અમર વિમાન લાલરે

ધરમસિંહ સુનિવર કહે, પ્રગતિ તણું એ નિદાન લાલરે. ૬. કર૦”

૧ આ ૧૧ કડીની સંગ્રામમાં અંતિમ ઉલ્લેખ એ છે કે—

“કોષ માન મદ વલી લોભ મતાં કરે

દાનથીપલ તપ ભાવ અમલ મન આદરે;

વિજયહરપં જસ વાસ વિલાસ સદા વરે,

ધર્મસિંહ કહે એક ધર્મ સદા મનમે ધરે.”—૧૧

૨ આ ૩૪ કડીના રતવનનો કળશ નીચે મુજબ છે:—

ધમ નગર બાદશહેરમંડન સુમતિજીન સુપસાહિવે,

શુભગણુ ચોદ વિચાર વણુઓ બેદ આગમને ભવે;

સંવત સત્તર જોગણુત્રીમે (૧૭૨૯) આવણુ વદિ એકાદશી

વાચક વિજયહરપં સાનિધ કહે ધમ સુનિ ધર્મસી.”—૩૪

૩ શ્રીધર્મવર્ધનગણિનું ધર્મસિંહ એવું અપર નામ છે એ માટે હવે પ્રમાણની જરૂર નથી, પરંતુ એમનું ધર્મચન્દ્ર પણ નામાન્તર દોષ એમ કહેવું કે કેમ એ વિચારણીય છે. જો એ એમનું અન્ય નામ નહિ હોય તો તે એમના ગુરૂ-પુત્રનું નામ હોવાનું ચોવીસ દરકર રતવન (સુદિત)ના નિમ્ન લિખિત કળશ ઉપરથી જણાય શકાય છે:—

“ધમ સકલ સુખકર નગર જેઠલમેર મહિમા દિને દિને,

સંવત સત્તર જોગણુત્રીમે (૧૭૨૯) દિવસ દીવાલી તણે;

ગુરૂ વિમલચંદ્ર સમાન વાચક વિજયહરપં સુહિષ્ય એ

શ્રીપાર્થના શુભ એમ ગાવે ધર્મચન્દ્ર સુભગીય એ.”

૩૯ માં પ્રથમ ત્રણ તેમજ ઉપશુકન ત્રણ એમ ૭ દિવસગુપ્ત લખીકત પૂરી પાડવા માટે ૬ સુનિશ્ચય

... દિવસગુપ્ત અન્યતુરવિજયનો આભારી છું.

૪ જુઓ જેન ગુર્જર કવિઓ (૧૦-૧૧૫).

આવક શાં લીમસિંહ માણુકે ધ. સ. ૧૮૬૨માં પ્રસિદ્ધ કરેલ સંજ્ઞાપત્રમાં (ભા. ૧)માં બે સ્થળે ધર્મસિંહનો ઉલ્લેખ છે. તે પૈકી ૩૨૪ મા પૃષ્ઠગત શ્રીરત્નગુરૂની જોડનાં કર્તા તો પ્રસ્તુત કવિરાજથી લિખ છે એ વાત એમના ગુરૂના નામ ઉપરથી સમજી શકાય છે, બ્યારે ૨૯૯ મા પૃષ્ઠમાં આપેલા પદસાધુની સંજ્ઞાપત્રના કર્તા કોણ છે તેનો નિર્ણય કરવો બાકી રહે છે, કેમકે તેના અન્તમાં તો એટલોજ ઉલ્લેખ છે કે—

“સાધુ તણા ગુણ ગાવતાં રે, સદ્ગત હોયે નિજ આશ રે;
ધર્મસિંહ સુનિવર કહે રે, સુણતાં લીલવિલાસ રે. ૧૯”

આ ઉપરાંત ધર્મસિંહ નામનો નિર્દેશ પૈત્ર્યપ્રતિક્રમણસૂત્રના ૨૦૪ મા પૃષ્ઠમાં છે, પરંતુ એ ધર્મસિંહ સુનીશ્વર તો શ્રીજિનકુશલ સુનિરાજના શિષ્ય છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ધર્મસિંહ ધ્યાન ધરે સેવકાં કુશલ કરે
સાચો શ્રીજિનકુશલ ગુરૂ નામ યું કહાયો હું. ૨.”

આ પૃષ્ઠગત છાંપા પણ એમની કૃતિ હોય એમ લાગે છે. વળી ૨૦૩ મા પૃષ્ઠ ઉપરનો સર્વેયો કે જના અન્તમાં

“કહે ‘ધરમસિંહ’ લખે કુણ લીલ, દિયે જિનદત્તાત્રી એક ડહાધ”

એવો ઉલ્લેખ છે તેના કર્તા પણ આજ સુનીશ્વર હશે એમ લાગે છે.

‘શિવજી આચાર્યરાસ’ના કર્તા પણ ધર્મસિંહ નામના કાઠ સુનિવર છે એમ ‘જૈન ગૂર્જર કવિઓ’ (પૃ. ૫૮૫-૫૮૬) ઉપરથી જણાય છે.^૧

શ્રીલક્ષ્મીભરસ્તોત્રના ચતુર્થપદસમસ્યારૂપ અને શ્રીનેમિનાથને ઉદ્દેશીને રચાયેલા ‘પ્રાણુ-પ્રિય કાવ્ય’ના કર્તા સુનિ શ્રીરત્નસિંહના ગુરૂનું નામ પણ ધર્મસિંહ છે, પરંતુ તેઓ સુનિરાજ શ્રીસંઘહર્ષના શિષ્ય થાય છે એટલે તેઓ તો પ્રસ્તુત ન હોવા વિષે શંકા રહેતી નથી.

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે તેમ ધર્મસિંહ નામના અનેક સુનિવરો થઇ ગયા છે, પરંતુ તે પૈકી સત્તરમા સૈકામાં થઇ ગયેલા કેટલાક સુનિરત્નસંઘથી વિચાર કરીશું તો જણાશે કે—

૧ આ ખરતરગચ્છીય પુસ્તક છે અને તે ધ. સ. ૧૯૦૯ માં આવક શાં લીમસિંહ માણુકે પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું.

૨ ‘પાચીજીનસ્તવન’ (પૃ. ૧૯૧-૧૯૨) ના કર્તાનું નામ ક્રમસી છે, એમ

“તત્ત્વ વિચારી મન શુદ્ધ ધારી, શ્રીધી(ક્રિ)મસી સુખકારી રાજ. ૭”

એ કહી ઉપરથી જોઇ શકાય છે. પરંતુ આ ક્રમસી (ધર્મસિંહ) તે કોણ તે જણવું બાકી રહે છે.

૩ શ્રીસુમતિસુન્દરસરિના સમયમાં ધર્મસિંહ નામના જૈન ગૃહસ્થ પણ થઇ ગયા છે એ વાત શ્રીસોમ-ચારિત્રગણિકૃત ગુરૂગુણરત્નાકર કાવ્યના તૃતીય સર્ગના નિમ્ન-લિખિત ૯૪ મા શ્લોક ઉપરથી જોઇ શકાય છે:—

“ભાકાર્ય સુમતિસુન્દરસુરિવરાન્ સોત્સવેન વિનયેન ।

ધર્મ્યધર્મસિંહઃ પ્રકૃતવાન્ પિપ્પલીયપુરે ॥”

૪ આનું અંતિમ પદ એ છે કે—

“શ્રીસદ્ગદ્યપદ્મવિનેયકધર્મસિંહ—પાદારવિન્દ્યધુલિષ્ણુનિરત્નસિંહઃ ।

‘મકામર’સ્તુતિચતુર્થપદં યદ્દીત્વા, યોનેમિવર્ણનમિદં શિવેષ કવિત્વમ્ ॥ ૪૫ ॥”

(૧) સંવત્ ૧૬૮૬ માં રાધનપુરમાં શનૈશ્વર-વિક્રમનો રાસ રચનારનું નામ ધર્મસી (સિંહ) છે.

(૨) હર્ષવિમળ એવા અપર નામવાળા (૧) ધર્મસિંહ છે. આવાત શ્રીપ્રીતિવિમલગણિ-
કૃત અમ્પકશ્રેષ્ઠિકથાના નિમ્ન-લિખિત ભાગ ઉપરથી જાણી શકાય છે:—

“તપમચ્છમાનસે યઃ સૂરિઃ શ્રીહીરવિજયસૂરિવરઃ ।

શુક્લદ્વિપક્ષચારી રાજિતો રાજહંસ इव ॥ ૪૭૪ ॥

તત્પટ્ટધારિધીરઃ સૂરિશ્રીવિજયસેનસૂર્યમિધઃ ।

સ જયતુ જીવલોકેઽપિ યાવન્મેરુર્મવેદચલઃ ॥ ૪૭૫ ॥

તત્પાદપદ્મપરિમલસેવી શ્રીધર્મસિંહગણિનામા ।

તત્પાદપદ્મજસેવી જયવિમલગણિર્ગણે જીયાતુ ॥ ૪૭૬ ॥

શ્રીઆગ્રસ્થલચતુર્માસિમધ્યસ્થપ્રીતિવિમલેન ।

શશિરસવાળાગ્ન્યન્દે (૧૬૫૨) વિહિતાઃ શ્લોકાશરિત્રસ્ય ॥ ૪૭૭ ॥

इति श्रीमत्तपागणगगनाङ्गणदिनमणिमहारकमहारकमहारकश्रीआनन्दविमलसूरिशिष्यश्री-
हर्षविमलगणिशिष्यपण्डितजयविमलगणिपादपद्मसेविपण्डितप्रीतिविमलगणिविरचिता श्रीचम्प-
कश्रेष्ठिकया सम्पूर्णा ”

હવે જમ શ્રીસરસ્વતી-લક્ષ્મીભરની સમીક્ષા સંબંધી યથામતિ નિર્દેશ કરવા પૂર્વે મંગલા-
ચરણરૂપે દેવાષ્ટકમાંનું સપ્તમ પદ ઉપરિચિત કર્યું હતું તેમ આ સમીક્ષા પરત્વેનું વક્તવ્ય પૂર્ણ
કરતાં અંતિમ મંગલાચરણ તરીકે શ્રીમમ્બટલદે રચેલ કાવ્યપ્રકાશની શ્રીમાણિક્યચંદ્રસૂરિ-
કૃત સંકેત નામની ટીકામાં સાક્ષીભૂત પાઠ તરીકે પ્રારંભમાં આપેલ વિશ્લેષનની શ્રીસરસ્વતી
દેવીની સ્તુતિરૂપ નિમ્ન લિખિત—

“સ્તુત્યં તન્નાસ્તિ નૂનં જગતિ ન જનતા યન્ન વાષાં વિદધ્યા—

દન્ધોન્યસ્પર્ધિનોઽપિ ત્વયિ તુ સુતિવિષ્ણો વાદિનો નિર્વિવાદાઃ ।

યત્ તત્ત્રિયં ન કિંચિત્ સ્ફુરતિ મતિમતાં માનસે વિશ્વમાત—

ત્રાંચિ ! ત્વં યેન ઘણ્તે સકલજનમયં રૂપમર્હન્નુસ્ત્વા ॥”

—પદનો ઉલ્લેખ કરી શ્રીશાન્તિનાથને પ્રણામ કરતો શ્રીશાન્તિ-લક્ષ્મીભરની ઊહા-
યોહ-દિશા પ્રતિ પ્રયાણ કરે છું.

શ્રીશાન્તિલક્ષ્મીભરનું સિંહાવલોકન

શ્રીલક્ષ્મીવિમલ સુનિરાજ રચેલું શાન્તિ લક્ષ્મીભર લક્ષ્મીભર રતોત્રના ચતુર્થ ચર-
ણની સમસ્યારૂપ હોવાથી તે વીર-લક્ષ્મીભર, નેમિ-લક્ષ્મીભર અને સરસ્વતી લક્ષ્મીભરને
પાઠ પૂર્તિરૂપ અલંકારની તેમજ છંદની દૃષ્ટિએ મળતું આવે એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ અમ વિશેષતા
એ છે કે આ કાવ્ય પૂર્વોક્ત કાવ્યોની આદ્ય સ્વોપક્ષ ટીકાથી વિભૂષિત નથી.

આ કાવ્યમાં તેના કર્તાએ અવતરણરૂપે કાઠ શ્લોક રચ્યો નથી, એથી કરીને આ અંશમાં નેમિ-ભક્તામરને મળતું આવે છે; પરંતુ આમાં વીર-ભક્તામરની જેમ અંતમાં પ્રશસ્તિરૂપ પદ્ય શ્લોક રચાયેલા હોવાથી તે નેમિ-ભક્તામર તેમજ સરસ્વતી-ભક્તામરથી તદ્દંશે ભ્રૂંકે છે.

આ કાવ્યમાં શ્રીશાન્તિનાથની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે, એટલે વિષયની પ્રધાનતાની દૃષ્ટિએ તે ઉપર્યુક્ત કાવ્યોથી ભિન્ન છે, પરંતુ શ્રીશાન્તિનાથ પણ લોકપ્રિય તીર્થંકરો પૈકીના છે એ દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં તે તેની પૂર્વોક્ત કાવ્યની સાથે સમાનતા નિહાળી શકાય છે. પરંતુ આ સંબંધમાં એટલું તો ઉમેરવું પડશે કે વીર-ભક્તામરમાં શ્રીમહાવીર મથુના જીવનને ક્ષણેકા મુખ્ય પ્રસંગોના જટલે અંશે ઉલ્લેખ છે, તેટલે અંશે શ્રીશાન્તિનાથના જીવન ઉપર પ્રકાશ પાડનારા પ્રસંગો આ શાન્તિ-ભક્તામરમાં દાંષ્ટગોચર થતા નથી. આ કાવ્ય દ્વારા તો એમના સંબંધમાં એટલું જાણી શકાય છે કે તેઓ ઇક્ષ્વાકુ કુળના હતા તેમજ તેમને ૬૪૦૦૦ પત્નીઓ હતી. વળી તેઓ એકજ ભવમાં ચક્રવર્તી તેમજ તીર્થંકર એ બે પદો પ્રાપ્ત કરવા ભાગ્યશાળી થયા હતા. લોકાન્તિક દેવોની વિજ્ઞાપિત અનુસાર તેમણે દીક્ષા લીધી તે પૂર્વે તેમણે સાંવત્સરિક દાન ધીં હાંતું એ હરીક્ત તેમજ દેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી તેમણે ગંભીર સ્વર પૂર્વક, તેમજ પાંત્રીસ વ્રાણીના ગુણોએ કરીને યુક્ત એવી સાતે નયોને અવલંબીને દેશના આપી ભવ્ય જીવોના અજ્ઞાનનો નાશ કર્યો હતો તે વાત તેમજ અનેક જીવો ઉપર ઉપકાર કરવા માટે તેમણે અન્યાન્ય સ્થળે કરેલા વેહાર, દેશના સમયે દેવકૃત વિભૂતિઓના સફલાવ અને આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તેમનું યુક્તિ-ગમન એ સાત પણ આ કાવ્યમાં નજરે પડે છે, પરંતુ એ તો પ્રત્યેક તીર્થંકરના જીવન સાથે સંબંધ ધરાવનારી હરીક્ત છે.

આ સોળમા તીર્થંકરના જીવન-વૃત્તાન્ત ઉપર પ્રકાશ પાડનારા ગ્રંથો નીચે મુજબ છે:—

	ગ્રંથ	કર્તા	ભાષા	રચના-કાળ	શ્લોક 'સંખ્યા	
(૧)	શાન્તિનાથ-ચરિત્ર	દેવચન્દ્ર	પ્રાકૃત	૧૧૬૦	૧૨૧૦૦	અસુદ્રિત
		(કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી- હેમચન્દ્રસૂરિના ગુરુ)				
(૨)	"	માણિક્યચન્દ્ર	"		૫૫૭૪	"
(૩)	"	શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિ	સંસ્કૃત			સુદ્રિત
		(કલિકાલસર્વજ્ઞ)				
(૪)	"	અજિતપ્રભ	"	૧૩૧૭	૪૮૨૮	સુદ્રિત
(૫)	"	મુનિદેવ	"	૧૩૨૨	૪૮૫૫	"

૧ આ સંખ્યાદિ જૈન ગ્રંથાવલીના આધારે મેં આપેલ છે. ૨ જૈનધર્મપ્રસારક સભા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા ત્રિપથિશાલાકાપુરપથચરિત્રનો આ એક ભાગ છે અર્થાત્ આ એ મહાકાવ્યનું પાંચમું પર્વ છે. ૩ આ ગ્રંથ જૈન-ધર્મપ્રસારક સભા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલો છે. ૪ જેસલમેરના ભંડારના ગ્રંથોના સૂચિપત્ર (પૃ. ૪૯માં) સં. ૧૪૩૯ ના સાલપૂર્વક શ્રીમુનિદેવસૂરિના શાન્તિનાથ-ચરિત્રના કર્તા તરીકે ઉલ્લેખ છે. તેઓ આ છે કે બીજા ?

(૬)	શાન્તિનાથ-ચરિત્ર	મુનિભદ્ર	સંસ્કૃત	૧૪૧૦	૬૨૭૨	અુદ્રિત
(૭)	"	કનકપ્રભ	"	"	પત્રાંક ૧૬૩	અઅુદ્રિત
		(દેવાનંદના શિષ્યરત્ન)	"	"		
(૮)	" (ગદ્ય)	ભાવચન્દ્રસૂરિ	"	"	૬૫૦૦	અુદ્રિત
(૯)	"	ઉદયસાગર	"	"	૨૭૦૦	
(૧૦)	"	ભેધવિજય	"	"		અુદ્રિત
		(સપ્તસંધાન ચહાકાવ્યના કર્તા)				
(૧૧)	"	વત્સરાજ	"	"		અુદ્રિત
(૧૨)	"	શ્રીપ્રદ્યુમ્નસૂરિ	"	"		અઅુદ્રિત

આ ઉપર્યુક્ત ૧૨ ગ્રન્થો શ્રીશાન્તિનાથના ચરિત્ર ઉપર સવિસ્તર પ્રકાશ પાડે છે, જ્યારે પશ્ચિમતાવતંસ શ્રીશીલરત્નસૂરિકૃત પાદ્યન્તયમકથી અલંકૃત ચતુર્વિંશતિજિનસ્તુતિસંગ્રહમાંનાં નિમ્ન લિખિત પાંચ પદ્યો દ્વારા તેમનાં જનક-જનનીનાં નામો, તેમના ગર્ભાવતારનો પ્રભાવ, તેમના દેહની ઘુતિ, તેમણે કરેલું કષોતતું રક્ષણ, તેમની પાંચમા ચક્રવર્તી તરીકેની પદ્ધતિ તેમજ તેમના સોળમા તીર્થંકર તરીકેની વિખ્યાતિની ઝાંખી થાય છે:—

“જગન્નયીજીવનજાગરુક !, પ્રમાવશાન્તે ! મત્તલોમલ્લક !
 જય પ્રમો ! મન્મયદન્દશૂક !, સુપર્ણસન્કન્દનશસ્પશૂક ! ॥ ૧ ॥
 ઘસુન્ધરાવલ્લભવિશ્વસેન-કુલપ્રદીપ ! ક્ષિતમોહસેન ! ।
 નમોઽસ્તુ તે શ્રીઅધિરાજ્જાત !, સુજાતરૂપસુતિદેહ ! તાત ! ॥ ૨ ॥
 સ્થિતસ્ય ગર્મેઽપિ તવ પ્રમાવઃ, સ્વયમ્શ્રુવિ મ્લેચ્છહરઃ સ્વમાવઃ ।
 સમુલ્લસાણ્ણિતમધ્યગસ્ય, ગન્ધો યથા જાતિમ્ણીવકસ્ય ॥ ૩ ॥
 ત્વયા યથાગ્રશ્ચિ કપોતપોતઃ, સમ્પન્નકણ્ઠાદ વ્યસનાઞ્ચિવપોત ! ।
 તથૈવ માં રશ્ચ વિમો ! પ્રમાદ-નિષાદયન્ધાદ્ વિદિતપ્રસાદઃ ॥ ૪ ॥
 મવાનંભૂઃ પશ્ચમચક્રગતી, હરન્ જનાનાં શ્રુતિ કામમત્તીઃ ।
 શ્રુતસ્તયા પોહ્યતીર્થનાથ-સ્તુતુન્ શાન્તે ! સમતાં મમાજય ॥ ૫ ॥”

૧ આ ગ્રન્થ શ્રીપરોવેન્ધ્યજનમ-મમાવા તરફથી પ્રકટ થયેલો છે.

૨ આ ગ્રન્થ જનધમપ્રસારક સભાએ બહાર પાડ્યો છે. વળી આનું અનુવાદી બાલાનંતર પણ આ સભા તરફથી બહાર પાડવામાં આવ્યું છે.

૩ આ ગ્રન્થ નૈપથ-ચરિત્રના ચતુર્થ ચરણની સમરપાત્ર છે અને તે જન વિવિધસાહિત્ય શાસ્ત્રમાંના તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલું છે.

૪ આ ગ્રન્થ પં. દીપાવાગ હંસરાજ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલો છે.

શ્રીલક્ષ્મીવિમલનો જીવન-વૃત્તાન્ત—

આ કવિરાજના જીવનના સંબંધમાં શ્રીશાન્તિભક્તામર કાવ્યના અંતિમ શ્લોક ઉપરથી તો એટલું જ જાણી શકાય છે કે તેઓ કીર્તિવિમલ(ગણિ) સુનિરાજના શિષ્ય થતા હતા. વિરોધમાં આની ટખ્ખાવાળી પ્રતિના અંતિમ ભાગમાં તે સં. ૧૮૪૭ માં લખાયાનો ઉલ્લેખ હોવાથી આ કાવ્ય તેની પૂર્વે તેમણે રચ્યું હશે એમ સહજ અનુમાન થાય છે, જ્યારે નીચે સુજળના એમના 'સંક્ષિપ્ત જીવન-ચરિત્ર તરફ નજર કરતાં આ કાવ્ય સૂરિ-પદ મળ્યા પૂર્વે એટલે વિ. સં. ૧૭૬૮ પૂર્વે તેમણે રચ્યું હશે એમ કદ્દપના કરી શકાય છે.

સીતપુર નગરમાં 'પોરવાડ' જ્ઞાતીના શેઠ ગોકળ મહેતા રહેતા હતા. તેમને રઘુઆ નામની પત્ની હતી. આ દમ્પતીને સંસાર-સુખ ભોગવતાં એક પુત્ર થયો. તેનું તેમણે લખમીચંદ નામ રાખ્યું. તેણે એક દિવસે પોતાના ગામમાં પધારેલા શ્રીકીર્તિવીમલ સુનિનો ઉપદેશ સાંભળ્યો. આથી એનામાં વૈરાગ્ય-વાસના ઉદ્ભવી. માતાપિતાની સમ્માત લઈ તેણે દીક્ષા લીધી. એમનું લક્ષ્મીવિમલ નામ રાખવામાં આવ્યું.

શાસ્ત્રાભ્યાસ અને વિહાર કરતા અનુક્રમે તેઓ અમદાવાદ આવ્યા. ઉપદેશ આપી તેમણે છ વ્યક્તિઓને તો વૈરાગ્ય-રંગથી એનીંગી કે તે છએ જણાવ્યોએ એમની પાસે દીક્ષા લીધી. ચોમાસુ ઉતરતાં તેઓ શંખેશ્વરની યાત્રાએ ગયા. શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિના પદધર શ્રીસૌભાગ્ય(સાગર)-સૂરિના શિષ્ય શ્રીસુમતિસાગરસૂરિનો તેમને જોળાપ થયો. તેમણે શ્રીલક્ષ્મીવિમલ સુનીશ્વરને સં. ૧૭૧૮ (૧૭૬૮!)માં સૂરિપદ આપી વિપ્રુધવિમલસૂરિ નામ પાડ્યું. સાંથી વિહાર કરી આ શ્રીવિપ્રુધવિમલસૂરિએ શ્રાવકોના આગ્રહથી પાલાણપુરમાં ચોમાસુ કર્યું. ત્યાર પછી આ સૂરિજીએ પોતાના વિહાર દરમ્યાન અનેક યાત્રાઓ કરી અને ઘણાને દીક્ષા આપી. બુહર્નપુરથી વિહાર કરી તેઓ સાદરે ગયા. સાં ઓસવાળ જ્ઞાતિના સારાંબાઈના પુત્ર મૂળચંદને દીક્ષા આપી તેમણે તેનું ભાણુ-વિમલ નામ પાડ્યું. એમણે મીઠીબાઈના આગ્રહથી ઔર(નો?)રંગાબાદ ચોમાસુ કર્યું. સાં છ જણાએ દીક્ષા લીધી. એમણે સમયોચિત દેશના આપી કેટલાક નાગર વાણીયાને શ્રાવક કર્યા. સાંના શ્રાવકોના આગ્રહથી સં. ૧૮૧૩ ફાગુણ સુદિ ૫ ના દિને મહિમાવિમલને સૂરિપદ આપ્યું. પછી શ્રીમહિમા-વિમલસૂરિને સાં રહેવા દઈ પોતે જલણે પધાર્યા. સાંથી પાછા ઔરંગાબાદ આવી સં. ૧૮૧૪ના માગસર વદિ ત્રીજને દિને તેઓ સ્વર્ગવાસ પામ્યા.

શ્રીવિપ્રુધવિમલસૂરિએ 'સમ્યક્ત્વ-પરીક્ષા' નામે પદ્યબંધ ગ્રંથ રચ્યો છે અને તેનો

૧ જૈન ઐતિહાસિક ગૂર્જર કાવ્ય સંગ્રહ (૫૦ ૧૦) માં એનું વિશિષ્ટ વર્ણન છે. તે ઉપરથી આની રચણ રૂપરેખા અને આલેખવામાં આવી છે.

૨ બીજી પૃથુ વાણીયાની નાંતેમાં પૂર્વે જૈનધર્મી વણિક હતા એમ સપ્રમાણ સ્વ. મણીલાલ બકારલાઈ વ્યાસના 'જૈન પ્રતિમાઓ ઉપરના લેખ—વણિક જ્ઞાતિઓ' એ લેખ ઉપરથી જાણી શકાય છે (જુઓ શ્રીજૈન શ્વે. કો. હેરદ્વ પ્ર. ૧૧, ૫૦ ૪૫૧-૪૫૪).

૩ શ્રીભાનુવિમલ સુનિવર માટે રચાયેલો આ ગ્રંથ વિ. સં. ૧૮૧૩ માં જ્યેષ્ઠ માસમાં શુકલ ત્રયોદશીને દિવસે પૂર્ણ કરવામાં આવ્યો હતા એમ એના નિમ્ન-લિખિત શ્લોકો ઉપરથી જોઈ શકાય છે:—

“શાકે નન્દવાર્ષિરત્નચન્દ્ર (૧૬૭૧) મિતે ચંતલરે જ્યેષ્ઠમાસિ ।

મહિવિપ્રુપર્વતચન્દ્ર (૧૮૧૩) મિતે વિરમસંવત્સરે શુભે ॥ ૭૭ ॥

ગુજરાતીમાં ટપ્પો પણ પોતેજ કર્યો છે. તે ટપ્પાની પ્રશસ્તિમાં તેઓ પોતાની ગુરૂપરંપરાદિવું નીચે મુજબ નિવેદન કરે છે:—

“૬૧ મેં પાટ 'વિજયપ્રભસૂરિ, ૬૨ મેં પાટ 'જ્ઞાનવિમલસૂરિ થયા, ૬૩ મેં પાટ 'સૌભાગ્યસૂરિ, ૬૪ મેં પાટ 'સુમતિસાગરસૂરિ પંચવિગયસાગી, વર્ષમાનાદિતપ કારક મહાતપસ્વી થયા. અંધકાર વિબુધવિમલસૂરિને આચાર્ય-પદ્ધતા સુમતિસાગરસૂરિ હતા અને દીક્ષા-ગુરૂ કીર્તિવિમલગણિ તપસ્વી હતા. જેમણે સં. ૧૭૧૦માં પાલણપુર પાસે ગોલાગ્રામે મહાવીર પ્રભુની નિશાએ દિયોદાર કર્યો. કશીમાં ન્યાયશાસ્ત્ર લણી પધારેલ યશોવિજય મહોપાધ્યાયના સાહાય્યે શ્રીમદ્ધિવિમલગણિ દિયા પાળતા. તેમના શિષ્ય કીર્તિવિમલ તે અંધકારના ગુરૂ થાય છે. અંધકાર શ્રીવિબુધવિમલસૂરિને સુમતિસાગરસૂરિએ સં. ૧૭૬૮માં વૈશાખ સુદિ ૩ શંખેશ્વરમાં સૂરિપદ આપ્યું. નોરંગાબાદમાં સં. ૧૮૧૩ના ફાગુણ સુદિ ૫ના દિને શાંતિનાથના દેહરાસરમાં શા. કપુરચંદ મોતીચંદ તથા દેવચંદ લાલજી પ્રમુખ સંધે મહિમાવિમલસૂરિ કર્યા. તેમના શિષ્ય પં. શ્રીખાંતિવિમલ પ્રમુખ અનેક શિષ્યયુક્ત અંધકારે આ અંધ રચ્યો. શાકે ૧૬૭૬ અને સં. ૧૮૧૩માં પૂર્ણ કર્યો. સુદિ ૧૩ સે દિને ભાનુવિમલના આગ્રહથી સં. ૧૮૧૪ના ફાગુણ વદિ ૭ વાર બૃહસ્પતિ દિને લિખિતે શ્રીનોરંગાબાદ મધ્યે.”

સમ્યક્ત્વ-પરીક્ષાના કર્તા શ્રીવિબુધવિમલસૂરિએ ઉપદેશશતક પણ રચ્યું છે એમ એના નિમ્ન-લિખિત શ્લોક ઉપરથી જોઇ શકાય છે—

“વિમલકીર્તિધરો ધ્રુવિ તત્ત્વિજ્ઞ-વિમલકીર્તિગુર્જુણસાગરઃ ।
વિમલશિષ્યજનૈઃ પરગૌતમો, વિમલશાસનશોભિતદેશનઃ ॥ ૧૦૭ ॥

સૂરપદ્મે પ્રયોદય્યાં, સમાપ્તોઽયં હિ પ્રત્યક્ઃ ।

માનુંવિમલસાધર્મ્યં, મવિનાં મુલકારક ॥ ૭૮ ॥”

૧ કમ્પ હેશના મનોહરપુરમાં સં. ૧૬૭૪ મહા સુદિ ૧૧ જન્મ, શિવગણુ પિતા, લાણી માતા. સં. ૧૬૮૬માં વિજયદેવસૂરિ પાસે દીક્ષા. સં. ૧૭૦૧માં પંનાસ પદ, સં. ૧૭૧૦ વે. શુ. ૧૦ અધારમાં આચાર્યપદ અને સં. ૧૭૪૯ વૈશાખ વદિ ૧૧ દિને અનશન કરી ૧૩ દિને દીવ ખંદરમાં સ્વર્ગવાસ થયો.

એમના ગુરૂ શ્રીવિજયદેવસૂરિનું સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ નીચે મુજબ છે:—

સં. ૧૬૩૪માં ઇડરવાસી શેઠ ધિરાની પત્ની રૂપાદેથી જન્મ. સં. ૧૬૪૩માં અમદાવાદમાં શ્રીવિજય-સેનસૂરિ પાસે દીક્ષા. સં. ૧૬૫૫માં શિક્ષકપુરમાં પંનાસપદ, સં. ૧૬૫૬માં ખલાતમાં આચાર્ય-પદ, સં. ૧૬૫૮માં પાટણમાં ગણાનુંગા, સં. ૧૬૭૧માં લાદારકપદ, અને સં. ૧૬૭૪માં મુગલ પાદશાહ જહાંગીરે તેમને મહાતપા પ્રિદ્ધ આપ્યું. સં. ૧૭૧૩ના અષાઢ સુદિ ૮એ અનશન કરી અધ્યારસને દિને દીવ નગરમાં સ્વર્ગવાસ.

૨-૩ એમના સંબંધમાં જુઓ શ્રીશીલાન સુનીધરકૃત સ્તુતિચતુર્વિંશતિકાની ભારી સંસ્કૃત ભૂમિકા.

૪ શ્રેષ્ઠ દેવચંદ લાલભાઈ જન પુસ્તકાલયાર ૬૩ તરફથી ૨૮ મા ગ્રન્થાક તરીકે સમ્યક્ત્વ-પરીક્ષાની સાથે પ્રસિદ્ધ થયેલો આ ગ્રન્થ વિ. ૦ સં ૧૭૯૩ માં આવણુ કૃષ્ણ પંચગીને દિને ચત્રાનપુર (પાટણ) માં રચાયેલો છે એમ આના નીચે મુજબના અન્ત પદ ઉપરથી જોઇ શકાય છે:—

“જ્ઞાનનન્દમુનિવન્દ (૧૭૬૩) -મિતેઽન્દે યાવળાણિતપચમ્યામ્ ।

ઉપદેશશતકાલ્યમન્યઃ સમાપ્તોઽમૂલ પત્તને ॥ ૧૦૬ ॥”

વિષુધવિમલસૂરિસ્તચ્છિદ્રુઃ સદ્ધસેવી
સુમતિજલધિસૂરેર્લઘ્વસૂરિત્વસંજઃ ।

નિજપરહિતદેવોસ્તત્ત્વસારોપદેશં

શતકમિતમુકાવ્યૈર્ગ્રન્યરૂપં વ્યધત ॥ ૧૦૮ ॥ ”

આ ઉપરથી કદાચ કાઠને એમ સુરે કે ’ ઉપદેશ શતકના કર્તા તો શ્રીકૃતિવિમલ સુની-
શ્વરના શિષ્ય નથી, પરંતુ તેઓ તો શ્રીવિમલકૃતિના શિષ્ય છે, તો તે હીક નથી; કેમકે એવો
ઉલ્લેખ તો છંદોભંગ ન થાય તે માટે કરવામાં આવ્યો હશે એમ ભાસે છે.

સમ્યક્ત્વપરીક્ષામાં તો નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ દૃષ્ટિગોચર થાય છે —

“ ઘટે ન્યાયયશા યજ્ઞોવિજયતાં શ્રીવાચકો નામનિ

સાદાવ્યાદ્ બુધ ઋદ્ધિનામનિમલઃ સંવેગમાર્ગસ્થિતઃ ।

તચ્છિદ્ર્યો ગુરુકીર્તિકીર્તિવિમલો બુદ્ધો ગુરુસ્તચ્છિદ્રુઃ

સૂરિઃ શ્રીવિષુધામિધાનવિમલો ગ્રન્થ વ્યધતામુકમ્ ॥ ૭૫ ॥ ”

લક્ષ્મીવિમલ નામના સુનીશ્વર ગૂર્જર ભાષામાં એક ચોવીસી લખી છે કે જેનો પ્રારંભિક
ભાગ એ છે કે—

“ તારક ઋષભ બિનેશ્વર તું મિલ્યો, પ્રત્યક્ષ પૌત સમાન હો,
તારક જે તુઝનિ અવલંબિયા, તેણે લહું ઉત્તમ સ્થાન હો. ”

જ્યારે જેનો અન્તિમ-ઉલ્લેખ એ છે કે—

“ વીર ધીર શાસનપતિ સાચો, ગાતાં કાઢિ કલ્યાણ,

કૃતિવિમલ પ્રભુ પરમ સોભાગી, લક્ષ્મી વાણી પ્રમાણુ રે ”

આ સુનીશ્વર તે પ્રસ્તુત કવિરાજ હોવા પૂરેપૂરા સંભવ છે. આવી પરિસ્થિતિમાં એમની ઉપસંધ્ય
કૃતિઓની સખ્યા આરની ગણાય. (૧) શાન્તિ૦, (૨) ઉપદેશ૦, (૩) સમ્યક્ત્વ૦ અને
(૪) ચોવીસી.

શ્રીવિજયવિમલ મુનિરાજના શિષ્ય રત્ન પંડિત લાલજી ગણિના શિષ્યનું નામ પણ કૃતિવિમલ
છે એમ ‘ જૈન ગૂર્જર કવિઓ ’ (પૃ. ૫૬૫)માં આપેલા ચતુર્વિંશતિ-જન-સ્તવના નિમ્ન-લિખિત
ઉલ્લેખ ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

“ શ્રીવિજયવિમલ વિમલવિષુધ સીસ સિરોમણિ પંડિત લાલજી ગણિ વરૂ,
તસ સીસ પલાણુ કૃતિવિમલ બુધ ઋષી મંગલ કરૂ. ”

ગજસિંહકુમારના કર્તા તરીકે ઝાળખાવેલા આ કૃતિવિમલ સુનીશ્વર શાન્તિ-લક્તા-
મરના કર્તાના સુરૂ છે કે કેમ તેનો નિર્ણય વિશેષ સાધન વિના કરી શકાય તેમ નથી, એક ઉપરના

૧ આ તેમજ જાણિત કદી ‘ જૈન ગૂર્જર કવિઓ ’ (પૃ. ૫૬૬)ના આધારે આપી છે,

૨ વહાણુ.

ઉલ્લેખમાંના 'વિમલવિપ્લવ' તરફ ધ્યાન આપતાં અને લાલજગણિને વિદ્યા-ગુરુ ગણતાં આ કીર્તિ-વિમલ પણ પ્રસ્તુત હોય એમ લાગે છે.

લક્ષ્મીવિમલ વિમલ નામના એક અન્ય મુનિરાજ પણ થઇ ગયા છે પરંતુ તેઓ કટપર (૧) ગચ્છીય શ્રીધર્મવિમલ મુનીશ્વરના શિષ્ય થાય છે, જ્યારે શ્રીરાજવિમલના તેઓ ગુરુ થાય છે અને શ્રીસંધવિમલના તેઓ દાદાગુરુ થાય છે. આ હકીકત પાર્શ્વસ્તવન (ઉવસંગહરસ્તોત્ર), શાન્તિ-કરસ્તવન (સંતિકરસ્તોત્ર), ભયહરસ્તવન (નમિજીણસ્તોત્ર), અનિતશાન્તિસ્તવન, ભક્તામરસ્તોત્ર અને વૃહ્દ (બૃહત્)શાન્તિ એ છ સ્તોત્રોની સં. ૧૭૮૬માં લખાયેલી અને રાંચલ એશિયાટિક સોસાયટી (મુંબઈ)ની પ્રતિ ઉપરથી જાણી શકાય છે.

શ્રીપાર્શ્વભક્તામરનું પર્યાલોચન

શ્રીપાર્શ્વ-ભક્તામર એ પં. વિનયલાભગણિજીની કૃતિ છે. એમાં એકંદર ૪૫ શ્લોકો છે. તે પૈકી પ્રથમના ૪૪ શ્લોકો ભક્તામર-સ્તોત્રના ચતુર્થ-ચરણની સમસ્યારૂપ છે, જ્યારે અંતિમ શ્લોક પ્રશસ્તિરૂપ છે. આ સમગ્ર કાવ્ય જૈનોના ત્રીણસમા તીર્થંકર શ્રીપાર્શ્વનાથની સ્તુતિરૂપ છે એ વાતની આદ્ય તેમજ અન્તિમ શ્લોક સાક્ષી પૂરે છે; પરંતુ આ દ્વારા શ્રીપાર્શ્વનાથના જીવન-વૃત્તાન્ત ઉપર કંઈ પણ પ્રકાશ પાડવામાં આવ્યો નથી; ધણાખરા શ્લોકો તો ગમે તે ગિનેશ્વરની સ્તુતિરૂપ ગણી શકાય તેવા છે. આથી કરીને જટલ અંશે શાન્તિ-ભક્તામર એ નામ સાર્થક છે, તેટલે અંશે પણ આ કાવ્યનું નામ સાન્વર્ય નથી. છતાં પણ શ્રીપાર્શ્વનાથના ચરિત્ર ઉપર પ્રકાશ પાડનારા અન્યોનો ઉલ્લેખ કરવો અનાવશ્યક નહિ ગણાય, કેમકે આધુનિક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો શ્રીપાર્શ્વનાથને જૈન ધર્મના ગ્રૂણ સ્થાપક તરીકે સ્વીકારે છે, જ્યારે શ્રીમહાવીરસ્વામીને તો આ ધર્મના સુધારક-અરૂપ તરીકે માને છે. આ ત્રીણસમા તીર્થંકરના જીવન-વૃત્તાન્તની રૂપરેખા નીચેના અન્યોમાં આલેખાયેલી છે.

અન્ય	કર્તા	ભાષા	રચના-સમય	શ્લોક-સંખ્યા
(૧.) પાર્શ્વનાથ-ચરિત્ર	પદ્મસુન્દર	સંસ્કૃત	૧૧૩૯	૧૦૨૪
(૨) "	દેવભદ્ર	પ્રાકૃત	૧૧૬૫	૬૦૦૦
(૩) "	"	"	"	ગાથા ૨૫૬૪
(૪) "	માણિક્યચન્દ્ર	"	૧૨૭૭	૫૨૭૮
(૫) "	ભાવદેવ	સંસ્કૃત	૧૪૧૨	૬૪૦૦
(૬) "	સર્વાનન્દ	"	"	તાડપત્રી ૩૪૫

૧ એમનું રચેલું પાર્શ્વનાથચરિત્ર શ્રીવશોવિજય અન્યમાલા તરફથી ઇ. સ. ૧૯૧૨માં છપાઇ બહાર પડેલું છે. આના આધારે મી. બ્લૂમફીલ્ડ (Bloomfield) નામના પાશ્ચાત્ય વિદ્વાને પાર્શ્વનાથના જીવનની રૂપરેખા અંગ્રેજી ભાષામાં આલેખી છે. આ અન્યનું નામ The life and stories of the Jaina saviour Pārṣvath છે અને તે ઇ. સ. ૧૯૧૬ માં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.

અન્ય	કર્તા	ભાષા	રચના-સમય	શ્લોક-સંખ્યા
(૭) પાર્શ્વનાથ-ચરિત્ર (ગદ્ય)	ઉદયવીરગણિ	સંસ્કૃત		૫૫૦૦
(૮) "	વિનયચન્દ્ર	"		૩૯૮૫
	(૨વિગ્રહના શિષ્ય)			
(૯) "	હેમવિજયગણિ	"	૧૬૩૨	૩૧૦૭

ત્રેવીસમા તીર્થંકર શ્રીપાર્શ્વનાથનો ઐતિહાસિક વ્યક્તિ તરીકે સ્વીકાર કરવા હવે ઠાંઠા વિદ્વાન બાંધેલા ના પ્રાંડે એવી સ્થિતિ ઊભી થઈ છે, તે તેમના સ્થૂણ-સ્વરૂપ ઉપર પ્રકાશ પાડનારાં અતુલ વિશંતિનિનસ્તુતિસંપ્રદાનનાં નિમ્નલિખિત પદોનો ઉલ્લેખ કરવો અસ્થાને નહિ ગણાય.

“વિન્નવાતવિવર્ત્તકર્ત્તનજગદિત્યાતવીરવ્રતઃ

સ્વસ્તિશ્રેણીસમૃદ્ધિપૂરણવિધૌ કલ્પદ્રુમો વિશ્રુતઃ ।

પુણ્યપ્રૌઢિપદમ્રમાવપદુતાપ્રત્યક્ષપૂષા પ્રિયં

શ્રીપાર્શ્વઃ પરમોદયં જિનપતિઃ પુષ્ણાત્ શામ્યધિયમ્(યઃ ?) ॥ ૧ ॥

શ્રીવામારમણામ્ભવસેનનૃપતિશ્રેષ્ઠાન્વયધીકર !

મ્રેહસ્ત્યાવનકાયકાન્તિવિજિતપ્રત્યગ્રધારાધર ! ।

પુણ્યપ્રાપ્યપદમ્રસાદ ! પરમશ્રીમૂલતાસાધન-

શ્લાઘ્ય ! શ્રીધરેન્દ્રધન્વચરણ ! ત્રાયસ્વ મીં પામ્યનઃ ॥ ૨ ॥

સ્વાવાસાત્ સહસા સમેત્ય ચ ભવાન્ કારુણ્યતસ્તાત્ત્વિકા-

દુઃક્રમે વિપમાજ્જ્વલન્તમુરગં દીનં યયા પાવકાત્ ।

તાં કારુણ્યદર્શં વિધાય ભગવન્ ! મામપ્યનન્યાશ્રયં

વિશ્વવ્યાપિકપાયમીપણદવાદાકર્ષ દેવ ! સ્વયમ્ ॥ ૩ ॥

કાર્મ કામઠવારિવાહપટલોપજ્ઞપ્રસર્પત્પયઃ-

પૂરઃ પ્લાવયતિ સ્મ લેશમપિ નો ત્વાં ધ્યાનગં નિર્ભયઃ(યમ્ ?) ।

તત્ કિં કૌતુકમત્ર મોહજલધિર્લોકત્રયવ્યાપકઃ

સોઽપિ શોભયતિ સ્મ નો જિનપતે ! ત્વાં સંસૃતેસ્તારક ! ॥ ૪ ॥

જીરાપલ્લિ-ફલદિ-કાશી(શિ)-મથુરા-શહેશ્વર-શ્રીપુર-

ગ્ય(ત્ર)ગ્વાવત્યળાહિલપત્તનમુરુવ્રજ્યાતતીર્થેશ્વર ! ।

ત્વચ્ચિત્રકમૂલિકેવ ભગવન્ ! પાર્શ્વ ! ત્વદીયામિધા

કુર્યાન્મે'ગુણકોશમક્ષયમસાવારાધ્યમાના ત્રિધા ॥ ૫ ॥”

૧. એમણે સંસ્કૃત ભાષામાં રચેલા શ્રીપાર્શ્વનાથ-ચરિત્ર જેનધર્મપ્રસારક સભા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલાં છે. વળી એમણે સુલતાની ભાષાનાં પણ આ સંસ્થા તરફથી બહાર પડેલાં છે.

૨. એમની કૃતિ યુનિ-શ્રીગોલ્લવાલજ જેન અન્યસાધના અથર્થાક તરીકે ઇ. સ. ૧૯૧૬માં પ્રસિદ્ધ થયેલી છે.

અર્થાત્—અશ્વમેન એ શ્રીપાર્શ્વનાથના પિતાનું નામ છે, જ્યારે વામા એ તેમની માતાનું નામ છે. વળી ધરણેન્દ્ર તેમનો સેવક છે. પૂર્વ ભવમાં કમઠ તાપસી અજ્ઞાન તપશ્ચર્યાના ભોગી બનેલા આ ભોગી (સર્પ)નું તેમણે સ્વહસ્તે અશ્વિથી રક્ષણ કર્યું હતું. આ ઉપરાંત કમઠ તાપસ મરીને વ્યંતર તરીકે ઉત્પન્ન થયો ત્યારે તેણે ત્રેવીસમા તીર્થકરને ઘેર જલવૃષ્ટિ દ્વારા લાયકર ઉપસર્ગ કર્યો હતો. વિશેષમાં જીરાપદ્મી, ફલદ્વિં ઇત્યાદિ નગરોમાં શ્રીપાર્શ્વ પ્રભુની પ્રખ્યાતિ થયેલી છે. એમ અન્તિમ પદ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે. છતાં તદ્દગત પ્રમુખ શબ્દથી શું સમજવું જોઈએ તે જાણવું બાકી રહે છે. અલગત આ વિષયના નિષ્ણામ્ પોતાની ઇચ્છા તૃપ્ત કરવા માટે પરિશિષ્ટગત સુનિરાજ શ્રીશાન્તિકુશલરચિત પાર્શ્વનાથસ્તાવન જોઈ શકે છે, છતાં પણ ત્યાં સ્પષ્ટવેલાં ૧૦૮ નામોની સન્તુલના કરવામાં તેમને સહાયભૂત થઈ પડે તેટલા માટે 'શ્રીઉત્તમવિજયપૂત પાર્શ્વદેવનામમાલા' રસ-સામગ્રી ખીરસના લક્ષ્યાર્થે છે.

(કડખાની દેશી)

પાસ નિનરાજ સુણી આજ સંખેસરા, પરમ પરખેસરા વિશ્વ વ્યાપ્યો;

લીકે ભાંગી જરા જલવાની જઈ, ધિર થઈ શંખપુરી નામ થાપ્યો.—પાસ૦ ૧

સાર કરિ સારિ મનોહારિ મહારાજ તું, માન મુગ્ર વીનતી મન માચી;

અવર દેવા તણી આસ કુણ કામની, સ્વામીની સેવના એક સાચી.—પાસ૦ ૨

ઘૂંહી અરિહન્ટ ભગવન્ત ભવ તારણો, વારણો વિષમ ભય કુપ વાટ;

ઘૂંહી સુખ કારણો સારણો કાજ સહુ, ઘૂંહી મનોહારણો સાચ માટે.—પાસ૦ ૩

અંતરીક (૧) અમીઝરા (૨) પાસ પંચાસરા (૩) ભોયરા (૪) પાસ ભાલા (૫) ભટ્ટવા (૬); વિજયચિન્તામણિ (૭) સોમચિન્તામણિ (૮) સ્વામી સિમા (શ્રીપાસ!) તણી કરો ચરણ સેવા.—

પાસ૦ ૪

ફલવર્ધિ (૯) પાસ મનમોહના (૧૦) મગસિયા (૧૧) તારસદલા (૧૨) નહું નાંહિ તોટા;

સક(શ્રી)ખલેયા (૧૩) પ્રેમ આસગુલ (૧૪) અર્ચિયા (૧૫) બંધણા (૧૬) થંભણા (૧૭)

પાસ મોટા.—પાસ૦ ૫

૧ આ સુનિરાજ શ્રીઉત્તમવિજયના પ્રસિદ્ધ થાય છે, જ્યારે 'જીરાપદવજયજના' તો તેઓ શિષ્ય થાય છે. તેમણે આ પુરુષાર્થના પાર્શ્વદેવનામમાલા સં ૧૮૮૧ ના ફાગણ વદ બીજને દિવસે રચી છે.

૨ આ નામમાલામાં શ્રીપાર્શ્વનાથનાં ૧૦૮ નામોનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે. જૈનગ્રન્થાવલી (૫૦૨૮૬)માં 'ભારતી ૧૦૮ નામ સ્તાવન' એના ઉલ્લેખ છે એ ઉપરથી તેમજ આ પ્રસ્તાવનાના ૫૦૩૫-૩૬ ઉપરથી પણ સમજી શકાય છે કે સરસ્વતીનાં પણ ૧૦૮ નામો છે. અન્ય સાહિત્યમાં મહાદેવનાં ૧૦૮, વિષ્ણુનાં ૧૦૦ નામો, ગણપતિનાં ૧૦૮, રામનાં ૧૦૮ અને કૃષ્ણનાં પણ ૧૦૮ નામો છે એ વાતની બૃહસ્પતોત્તમચરિતાહારનાં ૩૩, ૫૧ માં, ૮૧ માં, ૧૩૪ માં અને ૧૪૯ માં સ્તોત્ર સાક્ષી પૂરે છે.

૩ અતિથય તીવ્ર નિષ્ણામ્ને તો 'શ્રીયશોવિજય જૈન ગ્રન્થમાલા' (ભાવનગર) તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા પ્રાચીન તીર્થમાળા-સંગ્રહના પ્રથમ ભાગમાં આપેલ મહોપાધ્યાય શ્રીમધવિજયગણપૂત પાર્શ્વનાથનામમાલા (૫૦ ૧૪૯-૧૫૩), ૫. કલ્યાણસાગરરચિત પાર્શ્વનાથ ચૈત્ય પરિપાટી તેમજ ૫. રત્નકેશનિરચિત પાર્શ્વનાથસંખ્યાસ્તાવન (૫૦ ૧૬૬-૧૭૦) જેવા લઘુમણુ કરે છે.

ગેળી (૧૮) ગોડી (૧૯) પ્રજી નીલકંઠા (૨૦) નયું હલધરા (૨૧) સાંમલા (૨૨) પાસ પ્યારા;
સુરસરા (૨૩) કંકણા (૨૪) પાસ દાદા (૨૫) વલી સૂરજમંડણુ (૨૬) નયું તરણુતારા.

—પાસ૦ ૬

જગતવલ્લભા (૨૭) કલિકુંડ (૨૮) ચિંતામણિ (૨૯) લોહણા (૩૦) સેરિસા (૩૧) સ્વામિ
નમિયે;

નાકોડા (૩૨) ઉન્હાવલા (૩૩) કલિયુગા (૩૪) રાવણા (૩૫) પોસીના (૩૬) પાસ
નમિ દુઃખ દમિયે.—પાસ૦ ૭

સ્વામિ માણિક (૩૭) નયું નાય સીરોડિયા (૩૮) નાકુંડા (૩૯) જોરવાડી (૪૦) જોશા;
કાપડી (૪૧) દોલતી (૪૨) પ્રમસીયા (૪૩) સુંખુરા (૪૪) ગાડરીયા (૪૫) પ્રજી
શુણુગિરે(ગણુ)શા.—પાસ૦ ૮

હમીરપુર (૪૬) પાસ પ્રણયું વલી નવલખા (૪૭) લીડલજન (૪૮) પ્રજી લીડ લાગે;
દુઃખલજન (૪૯) પ્રજી ડોઠરીયા (૫૦) નયું પાસ જીરાવલા (૫૧) જગત જો.—પાસ૦ ૯
અવંતી (૫૨) ઉજ્જેણીયે (૫૩) સહસકેણા (૫૪) સાહેળા મહિમદવાદ (૫૫) ઠોઠા (૫૬)
કડેરા (૫૭);

નારિંગા (૫૮) ચંચૂ (૫૯) અક્ષી (૬૦) ચલેસરા (૬૧) તવલી (તીવરી) (૬૨)
ફલવિહાર (૬૩) નાર્ગેદનેરા. (૬૪)—પાસ૦ ૧૦

પાસ કલ્યાણુ (૬૫) ગંગાણિયા (૬૬) પ્રણમિયે પક્ષવિહાર (૬૭) નાર્ગેન્દ્રનાથા;
કુર્કટશરા (૬૮) પાસ છામ અહિ (૬૯) કમઠ જેવે નમ્યા શક સાથા.—પાસ૦ ૧૧
તિમરી (૭૦) ગોગો (૭૧) પ્રજી દૂધિયા (૭૨) વલ્લભા (૭૩) શંખલ (૭૪) ધૃતકલ્લોલ (૭૫)
ખૂઠા (૭૬);

ધીંગડમલ્લાર (૭૭) પ્રજી પાસ ઝોટિંગજી (૭૮) જસ મહિમા નહીં જગત ગૂઠા.—પાસ૦ ૧૨
ચોરવાડી (૭૯) જિનરાજ ઉદામણિ (૮૦) પાસ અજ્ઞા(બહુ)વરા (૮૧) નેવ નંગા;
કાપેડરા (૮૨) વજોળા (૮૩) પ્રજી છેછલી (૮૪) સુખસાગર (૮૫) તણા કરે સંગા.
—પાસ૦ ૧૩

વિજ્જુલા (૮૬) કરકડું (૮૭) મંડલીકા (૮૮) વલી મુહુરિયા (૮૯) શ્રીલોધી
(૯૦) અનિદા (૯૧);

ઓઝા (૯૨) કુલપાક (૯૩) કંસારિયા (૯૪) હંખરા (૯૫) અનિયલા (૯૬)
પાસ પ્રણયું આનંદા.—પાસ૦ ૧૪

નવસારી (૯૭) નવપલ્લવા (૯૮) પાસજી શ્રીમહાદેવ (૯૯) વરકાણુવાસી (૧૦૦);
પરોકલા (૧૦૧) ટાંકલા (૧૦૨) નવખંડા (૧૦૩) નયું લવ તણી જય જેહથી ઉદારી.

—પાસ૦ ૧૫

મજવંછિત (૧૦૪) પ્રજી પાસજીને નયું વલી નયું નાય સાચા નગીના (૧૦૫);

કુઃખ-દોહડા તથા સાધુ મારગ લાજી કર્મના કેસરીથી ન ખીના.—પાસ૦ ૧૬
'અશ્વિનૃપનન્દા'કુલ્યન્દ્ર પ્રણા અલ્પવરા (૧૦૬) ખીબડા (૧૦૭) પાસ કલ્યાણરાયા (૧૦૮),
હોયે કલ્યાણ જસ નામથી જય હુવે જનની વામાને ધન જેહુ જાયા.—પાસ૦ ૧૭
એક શત આઠ (૧૦૮) પ્રણ પાસ નામૈ શુણ્યો સુખ સંપત્તિ લલો સર્વ વાતે;
ઋદ્ધિ યશ સંપદા સુખ શરીરે સદા નાહી મણા માહરે ટાઈ વાતે.—પાસ૦ ૧૮
સાચ જાની સ્તવ્યો મજ માહરે ગમ્યો પાસ દુદ્યે રમ્યો પરમ પ્રીતે;
સમીહિત સિદ્ધિ નવ નિદ્ધિ પામ્યો સહુ સુત્ર થકી જગતમાં ઠા ન જીતે.—પાસ૦ ૧૯
કોઈ સહુ સારજે શત્રુ સંહારજે પાસ સંખેસરા મૌજ પાઈ;
નિત્ય પરભાતિ ઉઠી નમું નાથજી । તુલ્ય વિના અવર કુંણ કાજે ધ્યાઈ :—પાસ૦ ૨૦
(સંવત) અઢાર એકાસિયે (૧૮૮૧) કાલગુણ માસિયે ખીજ કળજલ પખે છંદ કરિયો;
ગૌતમ શુર તણા વિજયપુશાલને ઉત્તમ સંપદા સુખ વરિયો.—પાસ૦ ૨૧

પાઠ-વિચાર—

હવે પાછો પ્રસ્તુત કાવ્ય પરત્વે વિચાર કરીએ. પ્રથમ તો 'મૂળા કાવ્યમાં' જે પાઠો ફેરવવામાં આવ્યા છે તે તરફ ઉઠતી નજર ફેંદીશું.

ત્રીજા પદમાં મુક્તમણ્ણતાત્પન્નિવં એવો પાઠ જોધએ. એનો અર્થ 'દર્પણના અંધમાં રહેલા સુખના બિમ્બને' એમ થાય છે:

૨૬ મામાં ધ્યાનનલોદ્મયિતદુર્મમતાલ્પતાયને બદલે ધ્યાનનલોદ્મયિતદુર્મમતાલ્પતાય એવો પાઠ છે. એનો અર્થ 'ધ્યાનરૂપ અધિ વડે દહન કર્યું છે દુર્મમત્વરૂપ લતાતું જેણે એવાને' એમ થાય છે.

૨૮ મામાં પદમાં દુષ્કમઠપ્રકૃતે ને બદલે દુષ્કમઠપ્રકૃતે જોધએ. આનો અર્થ એ છે કે કુષ્ટ કમઠ (નામના દૈત્ય) રચેલ:

૨૯ મામાં કિદુપ્પન્નિવં ને બદલે કિમ્મુલ્લિવં પાઠ છે. કિલ્લુ અને 'ઉપ્પન્નિવં' એ બેનો શું અને પ્રેતાપી મહુડળ એ અનુક્રમે અર્થ છે.

પ્રયોગ-વિચાર—

શ્રીપાર્શ્વભક્તામરના ૧૨ મા શ્લોકમાં સન્દેહવા પ્રયોગ નજર પડે છે. આ પ્રયોગ શુદ્ધ છે કે અશુદ્ધ તેનો વિરોધ વિચાર કરવામાં આવે તે પૂર્વે પ્રથમ તો અહમ્ચાન્તિમાં " શાન્તિમુદ્ધોપવિત્વા શાન્તિપાનીય મસ્તકે દાતવ્યમિતિ " એ પાઠમાં આ પ્રયોગને મળતું આવતું ઉદ્ધોપવિત્વા રૂપ દષ્ટિગોચર થાય છે તેની નોંધ લઈએ.

મહર્ષિ પાણિનિહૃત અષ્ટાધ્યાયીના નિમ્ન-લિખિત—

' મૃશાદિમ્યો મુખ્યચ્ચેલોપષ્વ હલઃ ' (૩-૧-૧૨)'

—સૂત્રની સિદ્ધાન્ત-કૌમુદી નામની ટીકામાં બોદાવિત્વા એવું રૂપ દષ્ટિગોચર થાય છે ખરૂં પરંતુ આ હકીકત સન્દેહવા પરત્વે ધટી શકે તેમ જણાતું નથી. અલ્પજ્ઞ વૈદિક પ્રક્રિયા તરફ નજર

કરતાં એવાં રૂપો ત્યાં મહાશય પડે છે, પરંતુ એ વાત પણ અમલમાં પડતી નથી. આથી કરીને 'સમ્' એ ઉપસર્ગનો દ્વિત્વ સાથે સંબંધ છે એમ ન માનીએ—તેને પૃથક્ ગણીએ તો જ આ પ્રયોગની શુદ્ધતા સંબંધી શંકા દૂર થઈ શકશે એમ લાગે છે.

શ્રીવિનયલાભગણિનો વૃત્તાન્ત—

શ્રીવિનયલાભગણિ પાઠક (ઉપાધ્યાય) શ્રીવિનયપ્રમોદના વિનય (શિષ્ય) થાય છે. અને તેમણે આ શ્રીભક્તામર-સ્તોત્રની સમસ્યાબંધ રચના કરી છે એટલી હદીકત પ્રશસ્તિ ઉપરથી જાણી શકાય છે. આ ઉપરાંત તેમના જીવન ઉપર પ્રકાશ પાડનારે ઠાઠ પણ સાધન મારા નોવામાં જે જાણવામાં આવ્યું નથી.

અંતમાં પાઠક મહાશય આ પાર્શ્વભક્તામરના રચનારા શ્રીવિનયલાભગણિના નામગત વિનયનો વિશિષ્ટ લાભ મેળવવા ભાગ્યશાલી અને એટલું ધ્યક્ષતો તથા આ અન્યમાં જે ઠાઠ મુદિઓ રહી ગઈ હોય તે બદલ સાક્ષર-સમુદાયની ક્ષમા યાચતો તેમજ તેમની તરફથી તદ્દર્શે થોડા સૂચનાઓની આશા રાખતો હું આ પ્રસ્તાવના પૂર્ણ કરું તે પૂર્વે પરિશિષ્ટા સંબંધી થોડા ધણો વિચાર કરવા પ્રવૃત્ત થાઉં છું.

પ્રથમ પરિશિષ્ટામાંના ભારતી-વર્ણનની સમીક્ષા કરતાં તેમાં કર્તાની પ્રતિભા પ્રકટ થાય છે, પરંતુ ખેદની વાત એ છે કે આ સ્તોત્રના ૨૭મા પદમાં જે રત્નવર્ધનગુંનામ નજરે પડે છે, તે મુનિવર સંબંધી નિર્ણય કરવા માટે તેમના ગુરુત્વ, તેમના શિષ્યરત્ન કે તેમના સમય સંબંધી ઠાઠ ઉદ્દેશ્ય મારા જાણવામાં નથી. આથી આ કવિરાજ મારે થયા, આ સિવાય તેમની અત્ય ઠાઠ કૃતિ છે કે નહિ ધ્યાન દિવાસા અટકે રહે છે.

૧ 'एवापि छन्दसि' (૭-૧-૨૮) એ અધ્યાયીના વૈદિક પ્રક્રિયાના સૂત્રના યજ્ઞમાન પરિચાપરિત્તા એ ઉદાહરણમાં આલું ૨૫ દર્શિગોચર થાય છે.

૨ આ એ-એનું દ્વિત્વ આ રચનામાં આવ્યું છે, છતાં "अथवा: स्वयं कवयि: मन्त्रैव: इमास्तु:" એ સુજ્ઞા ઠાઠ ઠાઠ જૂલ દર્શિપદમાં નહિ પણ આવી હોય, શ્રીભક્તામર-સ્તોત્રની પાદપૂર્તિ પ્રથમ વિભાગમાં જે ત્રણ અક્ષર દ્વિત્વોનો નિર્દેશ કરવા રહી ગયો છે, તો તે સંબંધમાં અત્ર ઉદ્દેશ્ય કરવા અરથાને નહિ ગણાય.

(અ) ઉપોદ્ધાતના સાતમા પદમાં લગભગ અન્તમાં "વળી આ સંબંધમાં..... પણ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે" એ પદિત જૂલથી દાખલ થઈ ગઈ છે, વાસ્તે તે કાદી નાંખવી. એને બદલે "સહસ્રાવધાની શ્રીમુનિસુન્દરસૂરિજીત મુનિવર પદીના 'જય તિજો' થી શરૂ થતા ૨૭મા પદના ચતુર્થ વરણગત 'સરસામ્બુજદ્વિભિ: 'માં સામાસિક પદોમાં પણ સંધિ નહિ કરવાનું ઉદાહરણ વિચારી લેવું" એવો સુધારો કરવો. હજી સુધી આ જૂલ તરફ તો ઠાઠ એ માર્ગ આપે એવું નથી, જ્યારે નિમ્ન લિખિત બીજી બે જૂલો તરફ મારૂ લક્ષ્ય પ. લાલચન્દ્રે પોતે લખી મોકલેલ અભિપ્રાય દ્વારા એવું છે, આ બદલ હું તેમનો આભારી છું.

(આ) ૧૮૧ મા પદમાં વાગ્દેવતાલકારના કર્તા તરીકે 'મુનિવામ્મટા' લખ્યું છે. તેમાં 'મુનિ' શબ્દ ન જોઈએ.

(ઇ) ૧૮૨ મા પદમાં પ્રભાવકચરિત્રના કર્તા તરીકે 'શ્રીચન્દ્રમસુરિ:' એવો જે ઉદ્દેશ્ય નિર્ણયસ્થાનમાં ઉપાયેલ અન્યના મુખપદ ઉપરથી કરવામાં આવ્યો છે તે અશુદ્ધ છે. શ્રીચન્દ્રપ્રભાસૂરિને બદલે તેમના શિષ્યરત્ન શ્રીપ્રભાચન્દ્રસૂરિનું નામ જોઈએ.

બીજા અને ત્રીજા પરિશિષ્ટા સંબંધી તેમજ છઠા તથા સાતમા પરત્વે તેા કર્તાના નામને પણ નિર્દેશ થઇ શકે તેમ નથી.

ચોથા પરિશિષ્ટના કર્તા દાનવિજય હોવાનું જણાય છે (જુઓ નવમું પદ), પરંતુ તેમને વિશેષ પરિચય કરાવનાર સાધન ન મળવાથી તેમના જીવન ઉપર પ્રકાશ પાડવા હું અસમર્થ છું. અલબત્ત આ નામના અન્ય મુનિવરો છે, પરંતુ કૃત્ત નામની ઐક્યતાથી શું સિદ્ધ થઇ શકે ?

પાંચમા પરિશિષ્ટગત શ્રીશારદાસ્તોત્ર શ્રીવિજયકીર્તિના વિનેય શ્રીમલયકીર્તિની કૃતિ છે. એમના જીવન ઉપર કોઇ સાધન પ્રકાશ પાડી શકે તેમ હોય તેા તેનાથી હું અજ્ઞાત છું એટલે હું એમના સંબંધમાં કરો વિશેષ નિર્દેશ કરી શકતો નથી. જોકે આરમ્ભ વિચારના અંતમાં-કલશમાં વિજયકીર્તિનું નામ જોવાય છે, (પરંતુ એટલાજ ઉપરથી શો નિર્ણય થઇ શકે !)

કેમકે આ કહ્યું છે કે—

“ સંવત્ સતરૈ ચોતીસૈ (૧૭૩૪) સમધરે મુલ મહૂરત મુલ વાર
સફુરુને વચને કરિ આદર્યા રે ધરમજ જય જય કાર હિવ શિ (૧)

કલસ—ધય ભાવસેતી મુલ્લીય મુલ્લીય શુર મુખિ આણિ મુધી આસતા

જ ટાલિ દૂપણ એહ લૂપણ ધરૈ તસુ મુખ સાસતા;

વાચનાચારિજ વિજયકીર્તિ સીસ પદ્મનિધાન એ.

તસુ પાસિ પૂરી શ્રાવિકાયર્થ ધર્યા વ્રત પરધાન એ

સંવત્ ૧૭૩૪ વર્ષે ભિગસિર મુદિ ૩.”

અંતિમ પરિશિષ્ટના કર્તા પરત્વે તેા છેક આવી નિરાશાજનક પરિસ્થિતિ નથી એટલું સાનન્દ્ય કહી શકાય છે. કેમકે આ શ્રીપાર્શ્વનાથ-સ્તવનના કર્તા મુનિરાજ શ્રીશાન્તિકુશળ તપાગચ્છીય છે. તેમણે આ સ્તવનમાં તપાગચ્છતિલક શ્રીવિજયસેનસૂરીશ્વરના ચરણ-કમલને તેમજ પોતાના શુરવર્ધે શ્રીવિનયકુશલને પ્રણામ કર્યો છે. વિ. સં. ૧૬૬૭ માં આ સ્તવન રચાયેલું છે.

મુનિરાજ શ્રીચતુરવિજયે હસ્ત-લિખિત પ્રતિ ઉપરથી આ ઉતારી મોકલ્યું ત્યારે મારા કે તેમના એ ધ્યાનમાં હતું નહિ કે આ ‘શ્રીયશોવિજય : ન અન્યમાલા’ (ભાવનગર) તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા પ્રાચીન-તીર્થમાલા સંગ્રહમાં મુદ્રિત થયેલું છે. આનું બીજા વારનું મૂક તપાસતાં એ તરફ મારે લક્ષ્ય ગયું તેથી એ મુદ્રિત પુસ્તકમાં જે પાઠલિખતા હતી તેના ટિપ્પણ દ્વારા નિર્દેશ કર્યો છે. ગામોનાં નામો વિષે વિશેષ આહિતી નહિ હોવાથી આ સ્તવનમાં રમ્પલના રહી ગઇ હશે તે બદલ હું લુગોલજ્ઞાની કામા ચાહું છું અને તેઓ ચોચ સ્વનાઓ કરવા કૃપા કરશે એમ તેમને વિનવું છું.

‘સરસ્વતિ સરસ વચન રસ મારું, તેારે પાયે લાગું’ થી શરૂ થતી સનતકુમાર સજ્જાય પણ શ્રીશાન્તિકુશળની કૃતિ છે, કેમકે એની અન્તિમ કડીઓમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે—

૧ આને સ્તવન તરીકે ઓળખાવવામા આવેલ છે, પરંતુ ખરી રીતે જોતાં તેા એમાં શ્રીપાર્શ્વનાથનાં નામો-નાજ એટ બાજે નિર્દેશ કરવામા આવ્યો છે, જ્યારે તેમની સ્તુતિ તેા ઘણીજ થોડી કડીઓમાં અન્તમાં કરવામાં આવી છે.

૨ ‘જૈન-ગૂર્જર કવિઓ’ (૫૦ ૪૭૨)માં તેા ‘સરસતિ સામિણિ પાએ લાગુ’ એવી પાઠ લિખતા છે.

“શ્રીવિજયસેન સુરીશ્વરવાણી તપગચ્છ રાજે બાણી;

વિનયકુશલ પંડિત વર ખાણી, તસ ચરણે ચિત્ત આણી. રં. જ. મે. ૧૪.

વરસ સાતશે રોગ હીયાસી (!), સૂધી સંયમ પાલે;

મુનિ શાંતિકુશલ એમ પ્રજાપે, દેવલોકે જીજ્ઞે સંભાલે. રં. જ. મે. ૧૫.”

આ કૃતિ આવક લીમસિંહ માણેકે પ્રસિદ્ધ કરેલ સજ્જાયમાળા (ભા. ૧, ૫૦ ૪૦૩-૪૦૪)માં છપાયેલી છે.

આ ઉપરાંત સં. ૧૬૭૭ વૈશાખ વદિ ૧૧ ને બુધવારે રયાણામાં રચેલી ઝાંઝરીઆ ઋષિની સજ્જાય પણ તેમની કૃતિ છે. ઢમકે આના અંતમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે—

સંવત સોલસોત્તરે (૧૬૭૭), રયાણા નગર મઝારિ હો,

વધશાખ વદિ એકાદસી, યુણિહ મિ બુધવાર હો. ૧૦૦

વિજયદેવસુરીસર, ગણધરપદ ગણધાર હો,

તપગચ્છનાયક ગુણ નિલહ, જિનસાસનહ સિયુગાર હો. આં. ૧

વિનયકુશલ પંડિતવર, પંડિતપદ સિરતાજ હો,

શાંતિકુશલ ભાવિઈ ભણુઈ, સદ્ધ સદ્ધ દિન આજ હો. ૨

સ્વર્ગસ્થ શાસ્ત્રવિશારદ જૈનાચાર્ય શ્રીવિજયધર્મસુરિસંકલિત પ્રશસ્તિ-સંગ્રહમાં નોંધેલ અર્જુનભાલિમુનિકથાના અન્તમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે—

“સંવત્ ૧૭૪૫ વર્ષે કાર્તિકમાસે કૃષ્ણપક્ષે ચતુર્દશ્યાં તિથી હાજીપાળમચ્ચે પં. ગણિશાન્તિકુશલ-ગણિતચિત્તિ (ચિત્)ષ્ય આજંદલિખિત્ ॥”

આમાં શ્રીશાન્તિકુશલગણિતું નામ નજરે પડે છે ખરું, પરંતુ તેજ પ્રસ્તુત સ્તવનના કર્તા છે કે નહિ તે તેમના ગુરૂના નામનો નિર્દેશ નહિ હોવાથી નિશ્ચયરૂપે કહી શકાય નહિ.

એ પ્રમાણે નિમ્ન-લિખિત—

“इति श्रीतपागच्छे भट्टारकश्रीहीरविजयसूरिविजयमानराज्ये पूज्यपण्डितश्रीलक्ष्मीरुचिगणेशिष्य-पण्डितश्रीविमलकुस(श)लगणेशिष्यपण्डितविनयकुस(श)लगणिविरचिते दानादिकुलकचतुष्कवालावबोधे चतुर्थ-भावनाकुलकवालावबोधे (धः) समाप्तः । सं. १७६१ वर्षे मी(मि)ति श्री ।”

—પ્રશસ્તિમાં વિનયકુશલતું નામ જોવાય છે, પરંતુ ત્યાં ૧૭૬૧ની સાલ આપેલી હોવાથી અર્થાત્ પ્રસ્તુત સ્તવનમાં ૧૬૬૭ની સાલ હોવાથી ગુરૂ શિષ્ય પછી પણ લગભગ સો વર્ષ જીવ્યા હોય એ વાત ઘટી શકતી નથી એમ શંકા ઉદ્ભવે, પરંતુ તે અસ્થાને છે. ઢમકે શ્રીહીરવિ-જયસુરિના રાજ્યનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તે જૂલતું જોઈએ નહિ. વળી સં. ૧૭૬૧ તે લિપિ-કાલ છે, પરંતુ રચના-સમય નથી.

વિશેષમાં આ મુનીશ્વરે ૩૩ કહીતું ભારતી-સ્તોત્ર પણ ગુજરાતીમાં રચ્યું છે એમ ‘જૈન ગૂર્જર કવિઓ’ના ૪૭૨મા પૃષ્ઠ ઉપરથી બાણી શકાય છે. એનો પ્રારંભ નીચે મુજબ છે:—

“સરસ વચન સમતા મન આંહી, ઠઠકાર પહિલો ધુરિ જાંહી”

અન્તમાં કલશગત એવો ઉલ્લેખ છે કે—

સુલલિત સરસ સાકર સમી, અધિક અનોપમ વાંહી,
વિનયકુશલ પંડિત તણી, ઠરી સેવ મેં લાધી વાંહી,
કવિ-શાંત(તિ)કુશલ બેઠટ ધરી, નિમ્ન હીયડે આહી,
દીધો છંદ મન રંગઈ ઝંકાર, સમરી શારદા વખાંહી,
તવ બોલી શારદા બે છંદ દીધો, લલી ભગતેં વાયા માહરી,
હું તૂડી મેં વર દીધો તું લીલા કરિસ, આસ ફલસી તાહરી. ૩૩

—ચેલા વે(ખે)તસી વાચનાર્થ.

આ પ્રમાણે યથામતિ હું પ્રસ્તાવના પૂર્ણ કરું છું અને સાથે સાથે શ્રીવાગ્ભટ્ટાલંકારની શ્રીનિનવર્ધનસંસ્કૃત ‘કાવ્યકુસુદયન્દ્રિકા’ મામની વૃત્તિના નિમ્ન-લિખિત—

“શ્રીમાન્ શ્રીઆદિનાયઃ પ્રિયમિદ દિશતુ શ્રેયસીં ભૂયસીં ચો

મિત્રાણઃ સૌરમેયં હૃદયમતશિવઃ શક્કરઃ શક્કરામઃ ।

સઘો ભૂતૈર્વિમૂલ્યા પરિકલિતતત્તુર્વર્ણનીયો લક્ષ્મીનૈ—

‘ર્કિન્દ્ર વર્ણ સુવર્ણ તુહિનોશિખરિણા માતિ યઃ કામજેતા ॥૧૧॥”

—આદ્ય પદ દ્વારા હે પાઠક-વર્ગ ! તારૂં તેમજ સમગ્ર અભાવુલનું કલ્યાણુકરણું વિરહું છું.

અંબાઈ,

વૈશાખ, શુકલ ત્રયોદશી
વિક્રમ સંવત ૧૯૮૭.

}

સુરતરણોપાસક

હીરાલાલ રસિકદાસ/કાપડિયા.

શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠ પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૪ ૩	શ્રીહુલાના	શ્રીહુલાના			૨જુ પૃ. ૧૬૧-
૧૬ ૨૯	તેમની	તેમની			૧૬૧ માં શુદ્ધિત.)
૧૮ ૯	પાશ્વ-લક્ષ્મીમર	પાશ્વ-લક્ષ્મીમર	૪૩ ૧૫	તેમજ	૦
૧૮ ૨૦	જેમ	જેમ	૪૩ ૩૦	"	અશુદ્ધિત
૨૦ ૨૭	૧૫૮૦	૧૬૮૦	૪૫ ૧૧	શ્રીકૃતિવીમલ	શ્રીકૃતિવિમલ
૨૦ ૩૫	૧૭૨૮	૧૭૨૯	૪૫ ૧૪	એવીગી	એવી રંગી
૨૦ ૩૫	૧૭૨૯	૧૭૧૯	૪૭ ૬	કે?	કે
૨૧ ૩૭	મુનીરાજે	મુનિરાજ	૪૮ ૭	(સંતિકરસ્તોત્ર,	(સંતિકરસ્તોત્ર),
૨૨ ૧૫	અમત્કાર.	અમત્કાર	૪૮ ૮	અને	૦
૨૬ ૨૯	ચકાર ચકાસામ્	ચકારચકાસામ્	૨ ૧૮	હજ્જવા	હજ્જવ-
૨૭ ૨૩	આવે	આવે	૩ ૧૬	સિદ્ધ	સિદ્ધ
૨૯ ૧૯	એ કયા સંગીત-	એ પ્રમાણે વૈજયં-	૩ ૧૯	કિવિશિષ્ટ	કિં વિશિષ્ટાં
	શાસ્ત્રના ઉલ્લેખ	તીકોશ(પૃ.૧૪૫,	૪ ૫	છપે	છેપ
	છે	શ્લો. ૧૧૦)માં	૪ ૧૦	સચક	સૂચક
		નજરે પડતો ઉ-	૫ ૨૩	મોગવચતા	મોગવચિતા
		લ્લેખ કોષસંગીત-	૬ ૪૦	જ્ઞાતવ્યમ્	જ્ઞાતવ્યી
		શાસ્ત્રના છેક કેમ	૭ ૩૪	ગાતવ્યમ્	ગાતવ્યો
૩૦ ૩૦	૯૩	૮૯	૯ ૨૦	સ્વા	સ્વા
૩૧ ૧૬	વિતરતા	વિતરતા	૧૩ ૧૯	સ્થગિતમ્	સ્થગિત-મૂ.
૩૧ ૨૯	૯૩	૮૯	૧૪ ૬	શુભંડલનું	શુભંડલનું
૩૨ ૨	૦	૧	૧૫ ૩૩	શ્રીપદસાગર-	પં. શ્રીદેવવિમલ-
૩૨ ૩૪	ઘડમહુરણ	ઘડમહુરણ		ગણિકૃત	ગણિકૃત
૩૨ ૨૦	વિશૂધિત	વિશૂધિત તથા	૧૫ ૩૩	શ્રીવલ્લભ-	શ્રીદેવવિજયગણિ-
		' તિલકમંજરી '		ગણિકૃત	એ (સ. ૧-૧૬)
		(શ્લો. ૩૨) માં			તથા શ્રીશુશ્રવિજય-
		સૂચ્યમાં મુજબ			ગણિએ (સ. ૧૭-
		' તારાગણ 'ના કર્તા			૨૧) રચેલ
૪૦ ૨૮	(શુદ્ધિત)	(અન્ય પ્રકારક	૧૭	નૈવધીય ચરિત	નૈવધીયચરિત ઉપ-
		સભા અમદાવાદ		ઉપરાંત અન્ય	રાંત ચતુર્થાદિ સ-
		તરફથી દૃષ્ટક-પ્રક-		કોષ અન્ય રચે	યના અન્તિમ

૧ પ્રસ્તાવના છંપાઈ રહી ત્યાં સુધી પ્રસ્તાવના તેમજ પરિસ્થિતિ પરત્વે રખાના-નિર્દેશ સંબંધી પ્રસાદીની મેં થોવિજયદાનસુદિ તરફથી આશા રાખી હતી, પરંતુ સમયાદિની સાતુકલતા ન હોવાથી તેમની તરફથી મારી આશા અત્યુત્તર રહી એટલે આ સંબંધમાં જે કોષ અશુદ્ધિઓ મારી નજરે પડી, તેનો જ ઉલ્લેખ કરી મારે સતોપ માનવો પડ્યો છે.

૨ શુદ્ધિ-સમયે િ, છપાદિબીબાઓ અડિત થઈ જવાથી આવી અશુદ્ધિઓ ઉપરિચિત થઈ છે,
૩-૫ વિશેષ મટિ લેખો અભિપ્રાય (પૃ. ૭-૮).

પૃષ્ઠ પંક્તિ	અમુદ્ધ	શુદ્ધ
	હોય તો તે	શ્લોકમાં મુચવેલા
	જોવામાં આ-	અન્નો રચ્યા છે,
	વતો નથી.	જેમાં ખંડનખંડ
		સુખસિદ્ધ છે.
૧૮ ૮	કાલદાસાદિક	કાલિદાસાદિક
૧૮ ૨૫	ભારવિનેજ	ભારવિનેજ
૧૮ ૨૭	અપન્ધચિન્તા	અપન્ધચિન્તામણિ
૧૮ ૨૭	કાલ-	કાલિ-
૧૮ ૨૯	શાકર્ષ	શ્રીકર્ષ
૨૦ ૨૫	શાભારહિત	શાભારહિત
૨૨ ૧૧	અચન્નુ	અચન્નુ
૨૨ ૧૫	પાક્ય	પાક્ય
૨૪ ૧	મતવાદીપણું	મતિવાદીપણું
૨૫ ૨૫	મસિદ્ધિ	મસિદ્ધિ
૨૫ ૨૬	શાકર્ષને	શ્રીકર્ષને
૨૫ ૨૬	એન કહે	એમ કહે
૨૬ ૨૬	દસ	દસ
૨૮ ૨૬	સ્તેતના	સ્તેતના
૨૯ ૩૨	ક્ષીરોદધિવું	ક્ષીરોદધિવું
૩૧ ૭	દુષ્ણ	દુષ્ણી
૩૧ ૧૩	જને	જને
૩૧ ૧૪	બાદા	બાદા
૩૪ ૩	મૂર્જતાદિદોષજ	મૂર્જતાદિદોષજ
૩૬ ૧૮	સુભ	સુભ
૪૬ ૧	કિરણોતો	કિરણોતો
૫૨ ૨૭	પૂરે	પૂરે
૫૨ ૨૭	બહુઅનિર્મા	બહુઅનિર્મા
૫૮ ૨૭	માવ્ય	માવ્ય સુતોજાય.
૬૨ ૨૦	નીચલો	નીચલો
૬૪ ૩	શન	શન
૬૬ ૨૩	નાચ્યચુષાદીનિ	નાચ્યચુષાદીનિ
૬૬ ૨૬	ઘસજ	ઘસજ
૭૨ ૧૬	હરત	હરત
૭૮ ૩૦	મુદતા	મુદતા
૮૭ ૨	સુપ્રાસદ	સુપ્રાસદ
૮૯ ૧૭	પામ છે	પામે છે
૯૫ ૮	(યુ. સિતિ)	(યુ. સિતિ)
૧૦૭ ૧૬	વેતને	વેતને

પૃષ્ઠ પંક્તિ	અમુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૦૮ ૭	સત્ય નઃ	સત્ય ન
૧૧૨ ૨૨	સર્થના	સર્પના
૧૧૨ ૩૦	નવાસ	નવાસ
૧૧૩ ૧૯	વનપચન્દ	વિનયચન્દ
૧૧૫ ૨૦	સદગુણોતી	સદગુણોતી
૧૧૫ ૨૮	સ્વત	સ્વત
૧૧૬ ૧૭	ઉપતિ	ઉપેતિ
૧૨૦ ૩૪	જીવત	જીવિત
૧૨૨ ૨૧	શાન્ત	શાન્તિ
૧૨૩ ૧	ક્રીલામલિ-	ક્રીવિનયલામણિ
	નવગણિ	
૧૨૫ ૪	મુકુરમધ્યગતરમ	મુકુરમધ્યગતરમ
૧૨૫ ૭	ભવાદાય	વિભોદાય
૧૨૫ ૮	ગતરમ	ગત-આરમ
૧૨૫ ૧૫	મુકુરમધ્યગતરમ=મુકુરમધ્યગત=	
	દર્પણના મધ્યમાં દર્પણના મધ્યમાં	
	ગયેલાના ગયેલા	
૧૨૫ ૧૬	મિચ્છા (મુ. આરયમિચ્છા=	
	મિચ્છા) સમના મુખમપગળને	
	અથવા ચંદ્રના)	
	મપગળને	
૧૨૫ ૨૬	(સર્વ અથવા મુખમપગળને	
	ચંદ્રના) મપગળને	
૧૨૭ ૩૨	સચવવા	સચવવા
૧૩૦ ૨૭	નરુદભિન્નુઃ	નરુદભિન્નુઃ
૧૩૩ ૨૬	દેપનો	દેપનો
૧૩૬ ૭	નર	નર
૧૩૮ ૬	રવર્ષ	રવર્ષ
૧૪૧ ૨૦	અધિક	અધિક
૧૪૩ ૧૦	ક્ષાલાવિરલમિત-	ક્ષાલાવિરલમિત-
૧૪૩ ૧૩	સુત	સુત
૧૪૪ ૬	ભમ્બજ	ભમ્બજ
૧૪૫ ૮	(માતૃપક્ષ અને (શુભપક્ષ અને	
	(પિતૃપક્ષ) કૃષ્ણપક્ષ)	
૧૪૭ ૮	સચ્ચાતનદમય	સચ્ચાતનદમય
૧૪૭ ૨૧	સુખો અપનાર	સુખો અપનાર
૧૪૯ ૪	પતિતાડનવચા	પતિતોડનવચા
૧૫૩ ૩૨	મહુલકર્મવચા	મહુલકર્મવચા

પૃષ્ઠ	પાકિત	અમુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૫૪	૧૪	સુદમ	સુદમ
૧૫૪	૧૫	તરીક	તરીક
૧૫૪	૧૭	વનરપતિકામ	વનરપતિકામ
૧૫૫	૧૭	નવ સમયનું	બસે ને છાપન આવલિકાનું.
૧૫૭	૨૮	દુષ્કનમઝલુખે (૬૬૫૧)	દુષ્કનમઝલુખે
૧૫૮	૨૭	કિફ (૬૬૧) અગિરખ	કિમુઅગિરખ
૧૬૧	૧૯	દેવાધિદેવ	દેવાધિદેવ
૧૬૩	૯	દેશનામુવિ	દેશનામુવિ
૧૬૩	૨૪	આતનોતિ	આતનોતિ
૧૬૩	૩૨	ભવમા	ભવમા
૧૬૪	૩	(, ૧, ૪ કને	(, ૧, ૪ કને
૧૬૮	૭	કવિ-સમય	કવિ-સમય
૧૬૯	૩	ભાવોધિ	ભાવોધિ
૧૭૨	૩૪	કર	કર
૧૭૫	૧૨	મયોઅનવચાર	મયોઅનવચાર
૧૭૮	૩૩	જેમનું એ.	જેમનું એવા.
૧૮૩	૨૩	વિનયલાભ	વિનયલાભ
૧૮૩	૩૦	ચતુર	ચતુર
૧૮૩	૩૦	શ્રીપાશ્વના-	શ્રીપાશ્વના-
૧૮૪	૧૯	કવિ-સત્રાટ	કવિ-સત્રાટ
૧૮૬	૯	અત- (યાન)	અત (યાન)
૧૮૬	૧૬	અતની	અતની
૧૮૬	૨૬	અતલકષી:	અતલકષી:

પૃષ્ઠ	પાકિત	અમુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૮૬	૨૯	ઉપર	ઉપરના (ભુઓ ૫. ૧૮૫)
૧૮૬	૩૩	માળ	માલ
૧૮૮	૮	મનોહર.	મનોહર,
૧૯૦	૭	અત-સાગરની	અત-સાગરની
૧૯૦	૯	જીવન ચરની	જીવન-ચરની
૧૯૨	૯	પરિહત માનવોથી	પરિહત માનવોથી
૧૯૨	૧૧	એવી	એવી !
૧૯૨	૧૩	દેવી !	દેવી !
૧૯૩	૩	સ્વામીઓએ	સ્વામીઓએ,
૧૯૩	૨૪	જં જા:	જં જા:
૧૯૩	૨૫	વ્યક્તો મીશાચી	વ્યક્તોમી શાચી.
૧૯૪	૫	• વિન્દે ! !	• વિન્દે !
૧૯૪	૭	• યુક્તે ! !	• યુક્તે !
૧૯૪	૧૦	(દેવી !)	(દેવી !)
૧૯૪	૨૦	દંત્રો	દંત્રો
૧૯૫	૨૧	શાલ	શાલ
૧૯૬	૯	સવદા	સવદા
૧૯૬	૯	સવગામી	સવગામી
૧૯૯	૧૩	હસ્તવાળા)	હસ્તવાળા
૧૯૯	૨૮	મે ડમિમતાનિ	મે ડમિમતાનિ
૧૯૯	૨૯	ચાનની	ચાનની)
૨૦૦	૫	વીરાયેશી	વીરાયેશી
૨૦૦	૨૧	અતની	અતની
૨૦૦	૧૨	• સ્તવ:	• સ્તવ:
૨૦૨	૧૫	સાહિત્યને	સાહિત્યને
૨૦૩	૭	૧૦	૧૦ —નિમિ-
			વિશેષકમ
૨૦૩	૨૩	(શારદા)	(શારદા) !

निर्याणकलिकायाम्—

“श्रुतदेवतां शुद्धयणां हम्वाहनां चतुर्भुजां धरदकमलान्वित-
दक्षिणकरा पुस्तकाशमालान्वितनामकरां ऋति ।”

परमात्मने नमः ।

१

श्रीधर्मसिंहसूरिविरचितं

॥ सरस्वती-भक्तामरम् ॥

--ॐ--

भक्तामरभ्रमरविभ्रमवैभवेन

लीलायते क्रमसरोजयुगो यदीयः ।

निघ्नन्नरिष्टभयभित्तिमभीष्टभूमा-

वालम्बनं भवजलेपततां जनानाम् ॥ १ ॥-वसन्ततिलका

मत्वैव यं जनयितारमरंस्त हस्ते

या संश्रितां विशदवर्णलिपिप्रसूत्या ।

‘ब्राह्मी’मजिह्वगुणगौरवगौरवर्णौ

स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥-युग्मम्

मातर् ! मतिं सति ! सहस्रमुखीं प्रसीद

नालं मनीषिणि मयीश्वरि ! भक्तिवृत्तौ ।

वक्तुं स्तवं सकलशास्त्रनयं भवत्या

मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ? ॥ ३ ॥

त्वां स्तोतुमत्र सति ! चारुचरित्रपात्रं

कर्तुं स्वयं गुणदरीजलदुर्विगाहम् ।

एतत् त्रयं विडुपगूहयितुं सुराद्रिं

को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

त्वद्वर्णनावचनमौक्तिकपूर्णमेक्ष्य

मातर ! न भक्तिवरटा तव मानसं मे ।

प्रतिर्जगन्नयजनध्वनिसत्यताया

नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

वीणास्वनं स्वसहजं यदवाप मूर्च्छा

श्रोतुर्न किं त्वयि सुवाक् ! प्रियजल्पितायाम् ।

जातं न कोकिलरवं प्रतिकूलभावं

तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

त्वन्नाममन्त्रमिह भारतसम्भवानां

भक्त्यैति भारति ! विशां जपतामघौघम् ।

सद्यः क्षयं स्थगितभूवल्लयान्तरिक्षं

सूर्यांशुभिन्नमिव शार्वरमन्धकारम् ॥ ७ ॥

‘श्रीहर्ष’-‘भाष’-वर‘भारवि’-‘कालिदास’-

‘वाल्मीकि’-‘पाणिनि’-‘भमट्ट’महाकवीनाम् ।

साम्यं त्वदीयचरणाब्जसमाश्रितोऽयं

मुक्ताफलंयुतिमुपैति ननूदधिन्दुः ॥ ८ ॥

विद्यावशारसिकमानसलालसानां

चेतांसि यान्ति सुदृशां धृतिमिष्टमूर्ते ! ।

त्वय्यर्यमत्विपि तथैव नवोदयिन्यां

पद्माकरेषु जलजानि विकाशभाञ्जि ॥ ९ ॥

त्वं किं करोषि न शिवे ! न समानमानान्

त्वत्संस्तवं पिपठिपो विदुषो गुरुहः ।

किं सेवयन्नुपकृतैः सुकृतैकहेतुं

भूत्याश्रितं य इह नात्मसमं करोति ? ॥ १० ॥

यत् त्वत्कथामृतरसं सरसं निपीय
 मेधाविनो नवसुधामपि नाद्रियन्ते ।
 क्षीरार्णवार्ण उचितं मनसाऽप्यवाप्य
 क्षारं जलं जलनिघेरशितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥
 जैना वृदन्ति वरदे ! सति ! साधुरूपां
 त्वामामनन्ति नितरामितरे 'भवानीम्' ।
 सारस्वतं मतविभिन्नमनेकमेकं
 यत् ते समानमपरं न हि रूपमस्ति ॥ १२ ॥
 मन्ये प्रभूतकिरणौ श्रुतदेवि ! दिव्यौ
 त्वत्कुण्डलौ किल विडम्बयतस्तमायाम् ।
 मूर्ते दृशामविषयं भविभोश्च पूष्णो
 यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥
 ये व्योमवातजलवह्निमृदां चयेन
 कायं प्रहर्षयिमुखांस्त्वद्वते श्रयन्ति ।
 जातानवाग्न्य ! जडताद्यगुणानणून् मां
 कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥
 अस्मादृशां वरमवाप्तमिदं भवत्याः
 'सत्या'व्रतोरु विकृतेः सरणिं न यातम् ।
 किं चोद्यमैन्द्रमनघे ! सति ! 'सारदे'ऽत्र
 किं मन्दराद्रिशिखरं चलितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥
 निर्माय शास्त्रसदनं यतिभिर्यथैकं
 प्रादुष्कृतः प्रकृतितीव्रतपोमयेन ।
 उच्छेदितांहलपैः सति ! गीयसे चिद्-
 दीपोऽपरस्त्वमसिनाऽथ जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

यस्या अतीन्द्रगिरि 'राङ्गिरस'प्रशस्य-

स्त्वं शाश्वती स्वमतसिद्धिमही महीयः ।

ज्योतिष्मयी च वचसां तनुतेज आस्ते

सूर्यातिशायि महिमाऽसि मुनीन्द्रलोके ॥ १७ ॥

स्पष्टाक्षरं सुरभि सुभु समृद्धशोभं

जेगीयमानरसिकप्रियपञ्चमेष्टम् ।

देदीप्यते सुमुखि ! ते वदनारविन्दं

विद्योतयज्जगदपूर्वशशङ्कयिष्यम् ॥ १८ ॥

प्राप्नोत्यमुत्र सकलावयवप्रसङ्गि-

निष्पत्तिमिन्दुवदने ! शिशिरात्मकत्वम् ।

सिक्तं जगत् त्वदधरामृतवर्षणेन

कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनम्रैः ? ॥ १९ ॥

मातस्त्वयी मम मनो रमते मनीषि-

मुग्धागणे न हि तथा नियमाद् भवत्याः ।

त्वरिमन्नमेयपणरोचिषि रत्नजातौ

नैव तु काचशकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

चेतस्त्वयि श्रमणि ! पातयते मनस्वी

स्याद्वादिनिम्ननयतः प्रयते यतोऽहम् ।

योगं समेत्य नियमव्यवपूर्वकेन

कश्चिन्मनो हरतिनाऽयं भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

ज्ञानं तु सम्यगुदयस्यनिर्णं त्वमेव

व्यत्याससंशयधियो मुखरा अनेके ।

गौराङ्गि ! सन्ति बहुभाः ककुभोऽर्कमन्याः

प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ॥ २२ ॥

यो रोदसीमृतिजनी गमयत्युपास्य
जाने स एव सुतनु ! प्रथितः पृथिव्याम् ।
पूर्वं त्वयाऽऽदिपुरुषं सदयोऽस्ति साध्वि !
नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्रपन्थाः ॥ २३ ॥

दीव्यहयानिलयमुन्मिषदक्षिपद्मं
पुण्यं प्रपूर्णहृदयं वरदे ! वरेण्यम् ।
त्वद्भूषणं सधनरश्मि महाप्रभावं
ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥

कैवल्यमात्मतपसाऽखिलविश्वदर्शि
चक्रे ययाऽऽदिपुरुषः प्रणयां प्रमायाम् ।
जानामि विश्वजननीति च देवते ! सा
व्यक्तं त्वमेव भगवन् पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

सिद्धान्त एधिफलदो बहुराज्यलाभो
न्यस्तो यया जगति विश्वजनीनपन्थाः ।
विच्छित्तये भवततेरिव देवि ! मन्था-
स्तुभ्यं नमो जिनभवो दधिशोषणाय ॥ २६ ॥

मध्या कालविहृतौ सवितुः प्रभायां
सैवेन्दिरे ! गुणवती त्वमतो भवत्याम् ।
दोषांश इष्टचरणैरपरैरभिज्ञैः
स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

हारान्तरस्थमयि ! कौस्तुभमत्र गात्र-
शोभां सहस्रगुणयत्युदयास्तगिर्योः ।
वन्द्याऽस्यतस्तव सतीमुपचारि रत्नं
बिम्बं रवेरिव पयोधरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

अज्ञानमात्रतिमिरं तव वाग्विलासा
 विद्याविनोदिविदुषां महतां मुखाग्रे ।
 निमनन्ति तिग्मकिरणा निहिता निरीहे !
 तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥

पृथ्वीतलं द्वयमपायि पवित्रयित्वा
 शुभ्रं यशो धवलयत्यधुनोर्ध्वलोकम् ।
 प्राग् लङ्घयत् सुमुखि ! ते यदिदं महिम्ना-
 मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

रोमोर्मिभिर्भुवनमातरिव त्रिवेणी-
 सङ्गं पवित्रयति लोकमदोऽङ्गवर्ति ।
 विभ्राजते भगवति ! त्रिवलीपथं ते
 प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

भाष्योक्तियुक्तिगहनानि च निर्मिमीये
 यत्र त्वमेव सति ! शास्त्रसरोवराणि ।
 जानीमहे खलु सुवर्णमयानि वाक्य-
 पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

वाग्वैभवं विजयते न यथेतरस्या
 'व्राक्षि !' प्रकामरचनारुचिरं तथा ते ।
 ताडङ्क्योस्तव गमस्तिरतीन्दुमान्यो-
 स्तादृक् कुतो ग्रहणस्य विकाशिनोऽपि ? ॥ ३३ ॥

कल्याणि ! सोपनिषदः प्रसभं प्रगृह्य
 वेदानतीन्द्रजदरो जलधौ जुगोप ।
 भीष्मं विधेरसुरमुग्ररुपाऽपि यस्तं
 दृष्ट्वा भयं भवति नो भवदाग्रितानाम् ॥ ३४ ॥

गर्जद्घनाघनसमानतनूगजेन्द्र-

विष्कम्भकुम्भपरिरम्भजयाधिरूढः ।

द्वेज्योऽपि भूप्रसरदश्वपदातिसैन्यो

नाक्रामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥

मांसासृगस्थिरसशुकसलज्जमज्जा-

स्नायूदिते अपुपि पित्तमरुत्कफाद्यैः ।

रोगानलं चपलितावयवं विकारै-

स्त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

मिथ्याप्रवादनिरतं व्यधिकृत्यसूय-

मेकान्तपक्षकृतकक्षविलक्षितास्यम् ।

चेतोऽस्तभीः स परिमर्दयते द्विजिह्वं

त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

प्राचीनकर्मजनितावरणं जगत्सु

मौढ्यं मदाढ्यदृढमुद्रितसान्द्रतन्द्रम् ।

दीपांशुपिष्टमयि ! सद्वासु देवि ! पुंसां

त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ॥ ३८ ॥

साहित्यशाब्दिकरसामृतपूरितायां

सत्तर्ककर्कशमहोर्मिमनोरमायाम् ।

पारं निरन्तरमशेषकलन्दिकायां

त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥

संस्थैरुपर्युपरि लोकमिलौकसो ज्ञा

व्योम्नो गुरुज्ञकविभिः सह सख्यमुच्चैः ।

अन्योऽन्यमान्यमिति ते यदवैमि मात-

स्नासं विहाय भवतः स्मरणाद् व्रजन्ति ॥ ४० ॥

देवा इयन्त्यजनिमम्ब ! तव प्रसादात्
 प्राप्नोत्यहो प्रकृतिमात्मनि मानवीयाम् ।
 व्यक्तं त्वचिन्त्यमहिमा प्रतिभाति तिर्यङ्
 भर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपाः ॥ ४१ ॥

ये चानवद्यपदवीं प्रतिपद्य पद्मे !
 त्वच्छिक्षिता वपुषि वासरतिं लभन्ते ।
 नोऽनुग्रहात् तव शिवास्पदमाप्य ते यत्
 सद्यः स्वयं विगतबन्धभया भवन्ति ॥ ४२ ॥

इन्दोः कलेव विमलाऽपि कलङ्कमुक्ता
 गङ्गेव पावनकरी नजलाशयाऽपि ।
 स्यात् तस्य भारति ! सहस्रमुखी मनीषा
 यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥ ४३ ॥

योऽहञ्जयेऽकृत जयोऽगुरुर्येऽमकर्ण-
 पादप्रसादमुदि तो गुरुधर्मसिंहः ।
 वाग्देवि ! भूमिन् भवतीभिरभिज्ञसङ्घे
 तं मानतुङ्गमवशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

२

श्रीलक्ष्मीविमलमुनिवर्यविरचितम् ॥ शान्ति-भक्तामरम् ॥

श्री'शान्ति'मङ्गिसमवायहितं सुरेन्द्रा
 लोकान्तिका इति गिराऽभिदधुर्यमाशु ।
 तीर्थं विधेहि परिहाय नृराज्यभोगा-
 चालम्बनं भवजले पततां जनानाम् ॥ १ ॥ - यस्य तिलका
 'शक्रा'र्घ्यपादकमलं विमलप्रतापं
 व्यापादिताखिलखलारिनुपेन्द्रवर्गम् ।
 क्षीणाष्टकर्मवरचक्रभृतां त्रयाणां
 स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥ - युगम्
 श्रुत्वेति वार्षिकमदाः प्रतिपादनं त्वं
 भव्याय पापवनवहन्यमृतायमानम् ।
 सारं स्वभावसुखदं जिन ! तत्र दान-
 मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ? ॥ ३ ॥
 आत्तं व्रतं युगरस(६४)प्रमितं सहस्रं
 स्त्रीणां त्वया निहितमुक्तिहृदा विहाय ।
 त्वामन्तरेण वनितोदभृतं किलान्यः
 को वा तरीतुमलम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥
 आदाय नाथ ! चरणं त्रिजगत्पिता त्वं
 मोहाधिमत्तनुमतोऽपि चिकित्ससि स्म ।

चित्रं न तत्र गदिनोऽपि हि नैव वैद्यं
 नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥
 सर्वव्रतं क्षितिभृतो जगृहुस्तवाबु
 तत्कारणं करणनागहरे ! त्वमेव ।
 आह्लादयत्यपि वनं सुरभिर्जनान् यत्
 तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥
 अज्ञानमाशु कठिनं दलितं त्वया तद्
 ध्यानज्वलज्ज्वलनज्योत्स्नमयेन विश्वम् ।
 ज्ञानेन सोज्ज्वलगुणेन हि पञ्चमेन
 सूर्योऽभ्युभिन्नमिव शार्ध्वरमन्धकारम् ॥ ७ ॥
 मान्यानि तानि विबुधैः कमलानि कान्त्यं
 गच्छन्ति त्वत्पदमितानि च यानि योग्यम् ।
 उच्चं विपक्तसुरनाथशिरः परं न
 पद्माकरेषु जलजानि विकाशभाजि ॥ ८ ॥
 मर्त्योऽन्तिके व्रजति तेऽमृततां मुनीन्द्र-
 स्योत्पन्नसारगुणकेवलदर्शनस्य ।
 मुक्त्यङ्गनारमणवारिघरस्य शुक्तौ
 मुक्ताफलधुतिमुपैति ननूदन्निन्दुः ॥ ९ ॥
 त्वत्पादपद्ममभिपूज्य भजन्ति पाद्व्यं
 पद्मानि किं तदुचितं न वितीर्णवित्त ! ।
 ब्रह्मस्वरूपमय ! तस्य हि सेवया किं
 भूत्याऽऽश्रितं य इह नात्मसमं करोति ? ॥ १० ॥
 पीत्वा वचस्तव नृभिर्न पिपास्यतेऽन्यद्
 ध्वस्तासमानरसमाप्तनयं गताध ! ।

मिथ्यादगुक्तमृभुसिन्धुपयःपिवानां

क्षारं जलं जलनिधेरशितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥

चन्द्रः कलङ्कभृदहर्पतिरेव ताप-

युक्तः किलार्द्धतनुतन्विरुमापतिश्च ।

विश्वेष्वशेषगुणभाक् शमभावपूर्णं

यत् ते समानमपरं नहि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

ख्यातं क्षितौ तव मतं यदबुद्धिना तद्

ज्ञातं न दोष इह तेऽपि न पश्यतीदम् ।

घूको रवेर्युतिमदेव हि मण्डलं च

यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥

ज्ञान्त्यन्यदेवमव(वि?)ज्ञोद्युतं गुरुं च

धर्मं श्रयन्त्यवमतोज्ञतशासना ये ।

पुंसो विधौतपरवाद ! विना भवन्तं

कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥

अभ्रारवेण न जितं भवतः स्वरं तत्

किं भूतबद्धि(३५)मितगिर्गुणभारपूर्णम् ।

प्रास्तोपतापविपदाहमनेन वाग्भिः

किं मन्दराद्रिशिखरं चालितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥

एकत्र जन्मानि पदे च गते त्वया द्वे

या चक्रवर्तिपदवी खलु सा च मुक्ता ।

‘इक्ष्वाकु’भूपतिषु तीर्थकरोऽत एव

दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

क्षित्याः पदैर्हततमः ! स्मरणेन शश्वत्

सद्भूतपयोजमवबोधमुपैत्यरं ते ।

गोपाशनाशकरदर्शन एष चात्र

सूर्यातिशायिमहिमाऽसि मुनीन्द्र ! लोके ॥ १७ ॥

आस्यार्णवाद् रदनदीधितिपूतवर्त्मा-

सङ्ख्येयसारगुणरत्नचयाद् वचस्ते ।

उच्छिन्ननाशममृताच्छिशिरं स्वभावै-

र्विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कबिम्बम् ॥ १८ ॥

बाङ्गीरेदैः प्रशमिताः सदशेषजीवाः

प्रक्षालितार्तिमलराशिभिरेव सन्ति ।

नाथ ! प्रफुल्लवृषकल्पनगैस्तु ते तत्

कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनम्रैः ? ॥ १९ ॥

प्रीतिर्यथा त्वदुदिते समये मुनीनां

कस्मिंस्तथा न गतराग ! विरोधवाचि ।

ज्योत्स्नाप्रियस्य विधुरोचिपि मुद् यथाऽस्ति

नैवं तु काचशकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

आरोपितं समयपर्वतसानुदर्यो

हृद्यैस्तवोच्चलितचित्तजचित्रकायाम् ।

सम्भाव्य तद्विषयतस्करकान् न तेषां

कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

चैतन्यमाप्त ! विदुषां निजकं व्यनक्ति

त्वद्भाग् वृषाञ्चितपद्मी चिरकालनष्टम् ।

मीनाकरस्य निशि नन्दधिया मुग्धांशुं

प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ॥ २२ ॥

सिद्धान्तवर्त्मनि पलायितदुर्मनीष-

दस्यौ तवागुरमृतं ननु यान्ति भूत्वा ।

एष्यन्ति ये स्वगुणभारभृता हि नाथ !

नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ॥ २३ ॥

आराध्य शासनमपास्तकुशासनं ते—

ऽन्ये ज्ञानिनः स्युरपि विस्मय एष नार्हन् ! ।

अन्येभ्य एकमिदमेव पृथग्विधं यं (यद् ?)

ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥

त्वां सेवते दिननिशं निजकेवलश्रीः

प्रक्षीणमोहदनुजं ससुदर्शनं सा ।

अध्यासितोपशमसागरमध्यमस्माद्

व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

देवाः परे स्वमपि तारयितुं न हीशा

आत्माश्रितान् कथमिमे प्रभवेयुरत्र ? ।

नत्यादि तेषु च वृथाऽऽश्रितवैभवाय

तुभ्यं नमो जिन ! भवोदधिशोपणाय ॥ २६ ॥

ये त्वां विमुच्य परकीयविभून् भजन्त्य-

विज्ञाततत्त्वमधुरैर्वरतत्त्वकीर्णः ।

नाम्ना प्रशान्तभविषापजसाध्वसस्तैः

स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

दुर्मव्यविग्रहिवपुर्ज्वलतीह नाथा-

भ्यासे कथं तव चितामृतसारशीते ? ।

ज्ञातो मयाऽस्य सहजो न भवेत् किमुष्णं

बिम्बं स्वेरिव पयोधरपार्श्ववर्ति ? ॥ २८ ॥

त्वचोऽन्यवादिनिचयो हि दवीयसोऽपि

भीत्वा प्रणश्यति निरीह ! विदर्पसिंहात् ।

अश्वेतितावनितलाग्रतमोभरः किं
 तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥
 अहिद्वयं सुरवरा अवमन्य नाकं
 संसारकृच्छ्रभिदुरं निवसन्ति नित्यम् ।
 नानाहिपीठसुमनोरचिताग्रभाग-
 मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥
 आत्वाऽपचेतनमहो ! प्रसवीयवृन्दं
 त्वां स्मेरतां लमत एव कथं विहस्य ? ।
 पत्रैः परश्रियमतो दिवि भो ! त्वदीयं
 प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥
 सम्भाव्य भद्र ! भवदीयगुणाञ्च श्रितास्त्वा-
 मर्च्या भवेयुरपि नैतदसत्यमत्र ।
 यत् ते क्रमौ श्रयति पीठमतिप्रणिम्नं
 पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥
 सालोकलोकमणिहारसुनायकस्य
 यादृक् प्रताप इह दीव्यति ते सखेऽलम् ।
 ध्यातान्यशास्त्रमद ! सोष्णकरस्य ताप-
 स्तादृक् कुतो ग्रहगणस्य विकाशिनोऽपि ? ॥ ३३ ॥
 साटोपकोपशितिरोपनिरोधकारं
 मोहप्रवेशपिहितारिसन्निभं ते ।
 दिव्यं कुतश्चन यथार्थतया स्वरूपं
 दृष्ट्वा भयं भवति नो भवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥
 कन्दर्पसर्पपतिदाहसुपर्णरूप !
 नष्टज्वलत्स्मयहुताशन ! लोलुपाऽपि ।

तृष्णिमन्ना स्वयमतीर्थमिषाम्नुपङ्गा
 नाक्रामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥
 दिश्येत मुक्तिरिति वा नहि सेवयाऽस्य
 मिथ्या विमर्शनमदोऽस्ति मदोज्झितस्य ।
 संसारदुःखनिचितं यदि पापवर्हि
 त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥
 फूलकारनिर्गतगंरप्रसरद्वामि—
 धूम्रीकृतत्रिजगतीजनसद्गुणौघः ।
 ददंश्यते जिन ! न तं स्मयदन्दशक—
 स्त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥
 निर्दस्युभिन्नतरं ! यद्यसि वीतराग—
 स्त्वद्रागिणां कथमनन्तर्भेदोद्भवाक्तम् ।
 आदित्यतः किमु न तु त्वदवाङ्मुखानां
 त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ? ॥ ३८ ॥
 सन्तप्तदीप्ततपनीयमनोज्ञमूर्त्ते !
 उद्गच्छदूर्मिचलभावविनाशरूपम् ।
 सदध्यानागन्धमिह कोविदचञ्चरीका—
 स्त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥
 माहात्म्यमद्भुततरं जिन ! तावकीर्नं
 कैश्चित् कुशाग्रमतिशालिभिरप्यगम्यम् ।
 निःसङ्गतां त्वयि सरागदशोऽपि मर्त्या—
 स्वासं विहाय भवतः स्मरणाद् व्रजन्ति ॥ ४० ॥

१ 'गरासमुखादिकान्त' इति ख-पाठः । २ 'जगदेवचःसुघातद्' इति ख-पाठः । ३ 'तस' इति क-पाठः ।

४ 'भवोद्भवाङ्ग' इति क-ख-पाठः । ५ ख-श-पाठस्तु यथा—

'माहात्म्यमत्र तव कैरपि चिन्तनीयं, न ध्येयागात्रतपसो(?)मुक्तरान् न केचित् ।

अन्तं अतुर्विषयमोर्ध्वदिशस्तु केऽपि-स्वासं(?) विहाय भवतः स्मरणाद् व्रजन्ति ॥ ४० ॥

यैरापि ते विशदधर्मतटाकतीर—

मुत्फुल्लबोधकमलं शुचि हंसतुल्यैः ।

तेऽसारभोगपरिखां न तु भोक्तुमीशा

मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपाः ॥ ४१ ॥

स्वर्नर्मशर्मपरिभोगविपाकरूपो

धर्मोऽस्ति योऽमितसुखाकर आपदस्तः ।

तं प्राप्य कर्मनृपबद्धनिजस्वरूपाः

सद्यः स्वयं विगतबन्धमया भवन्ति ॥ ४२ ॥

स्वर्गस्य भोग इह हस्त इवास्ति तस्य

भूयिष्ठपुण्यकणकीलितजीवितस्य ।

कैवल्यनिर्वृतिवदान्यसमं प्रशस्तं

यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥ ४३ ॥

उद्यन्ति चित्तसरसि स्तवतोयजानि

‘शान्ते’र्जिनस्य करुणाञ्छजलौघमाजि ।

नुर्यस्य सञ्छतदलप्रमुखासनस्था

तं मानतुङ्गमवशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

श्रीकीर्तिनिर्मलगुरोश्चरणप्रसावाद्

भक्तामरस्तवनपादतुरीयमाप्त्वा ।

पादत्रयेण रचितं स्तवनं नवीनं

लक्ष्मीसितेन मुनिना विमलस्य शान्तेः ॥ ४५ ॥

नमः श्रीपार्श्वपतये ।

३

श्रीविनयलाभगणितुम्भितं ॥ पार्श्वभक्तामरम् ॥

(भक्तामरस्तोत्रस्य समस्पायन्धरचना)

पादारविन्दमकरन्दरसैकलुब्ध—

मुग्धेन्दिरप्रवरनिर्जरवृन्दवन्धम् ।

‘पार्श्वेश्वरं प्रविततश्रियमद्वितीय—

मालम्बनं भवजले पततां जनानाम् ॥ १ ॥

सत्कायसुन्दरमनोवचनप्रयोग—

सम्पूर्णसाधनविधानगुणैकदक्षैः ।

यः सेवितः परमधार्मिकसिद्धसङ्घैः

स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥ (युगम्)

नाथ ! त्वदीयगुणसंस्तवनं चिकीर्षु—

र्लप्स्ये विदग्धजनहास्यपदं विमोहात् ।

भूढादृते मुकुरमध्यगतास्यविम्ब—

मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ? ॥ ३ ॥

कश्चिद् विपश्चिदिह नो जगति प्रभूष्णु—

र्यस्त्वद्गुणौघगणनां प्रकटीकरोति ।

को लङ्घयेद् गगनमाशु पदैः प्रसह्य ?

को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

मन्दोऽप्यहं गुणानिधे ! निजवुद्धिशक्त्या

त्वद्वर्णनां रचयितुं परमं यतिष्ये ।

धीरा हु(द्र?)वन्ति समरे हि तथाऽवल्लोऽपि

नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

त्वत्कीर्तिकीर्तनविधौ हि मनो मदीयं

हृल्लेखतां व्रजति तत्र तवानुभावः ।

गुह्यन्ति षट्पदगणाः सुरभौ मदान्धा-

स्तचारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

भास्वत्प्रभानिचयचिन्मय ! सत्प्रकाशाद्

ध्यानात् तव प्रबलसन्तमसं हृदिस्थम् ।

दूरे प्रयाति विलयं खलु मोहजातं

सूर्याशुभिन्नमिव शार्वरमन्धकारम् ॥ ७ ॥

ज्ञानं तथाविधमधीश ! न निर्मलं मे

प्रद्योतयिष्यति गुणस्तुतिशुद्धसङ्गः ? ।

प्रातर्यथा हरिमरीचियुतं(तः) कुशाग्रे

मुक्ताफलधुतिमुपैति ननूदबिन्दुः ॥ ८ ॥

दोषानुपद्भिर्परदेवगणानपास्य

लीनानि योगिहृदयानि त्वयि प्रकामम् ।

हितैव दुष्टजलभूमिमतो भवन्ति

पद्माकरेषु जलजानि विकाशभास्वि ॥ ९ ॥

मिथ्यावशेन किल पूर्वभवे कुदेव-

सेवा कृता जिन ! मया न हिताय जाता ।

किं तेन विश्वजनवन्द्य ! निपेवितेन
 भूत्याऽऽश्रितं य इह नात्मसमं करोति ? ॥ १० ॥
 त्वद्भारतीं मरणजन्मजदोषहन्त्रीं
 श्रुत्वा सुधीः प्रकुरुतेऽन्यगिरः क इच्छाम् ? ।
 आकण्ठमद्भुतसुधारसपानतृप्तः
 क्षारं जलं जलनिधे रसितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥
 अत्यद्भुतं सुभगरूपधरं नरं सन्—
 दृष्ट्वाऽनुरज्यति वशा वचनं न मिथ्या ।
 त्वय्याश्रिता त्रिजगतः कमला हि तस्मात्
 यत् ते समानमपरं नहि रूपमस्ति ॥ १२ ॥
 त्वत्कीर्तिशुभ्रगुणसन्तुलितुं(लने ?) प्रवृत्त-
 श्वन्द्रो निजांशुभिरहर्निशमल्पतेजाः ।
 दीपाकरस्य न च सिद्धिमुपैति विम्बं
 यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥
 स्वर्गापवर्गसुखदानविधैकदक्षात्
 त्राणच्युतान् चतुरशीतिकलक्ष्योनौ ।
 धर्मादृते तव पृथग्भवदुःस्थजन्तून्
 कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥
 'रुद्रा'दिदैवतगणः क्षुभितः 'स्मरे'ण
 रोमोद्गमोऽपि न कृतस्तव तेन कश्चित् ।
 सर्वेऽचलाः प्रदलिताः प्रलयार्कतापात्
 किं 'मन्दरा'द्रिशिखरं चलितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥
 श्रेयोदशोल्लसितशान्तरसप्रपूर्णः
 प्लुष्टान्तरारिशलभोऽप्यतिनिष्कलङ्कः ।

ज्ञानार्चिरस्तमितमोहतमप्रपञ्चो
 दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥
 जाग्रद्दिवारजनिसाम्यविधिप्रकाशः
 सङ्ख्यातिरिक्तभुवनाद(व)धिकप्रचारः ।
 कुर्वन् विवेकिहृदयाम्बुजसत्प्रबोधं
 सूर्यातिशायिमहिमाऽसि मुनीन्द्र ! लोके ॥ १७ ॥
 पक्षद्वयाधिककलं निशि वासरेषु
 तुल्यप्रभावमकलङ्कमनन्तमान्यम् ।
 मार्तण्डराहुघनभीतिभिदं तवास्थं
 विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कविम्बम् ॥ १८ ॥
 कोऽर्थः सुरद्रु-मणि-कामगवीभिरीश !
 प्राप्तो मया स यदि ते परमप्रसादः ? ।
 नित्योल्लसत्सुरसरिज्जलपूर्णदेशे
 कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनम्रैः ? ॥ १९ ॥
 भुक्त्यैषकस्त्वयि निवेशयति स्वचिचं
 नैवान्यदैवतगणे घनदोषयुक्ते ।
 यादृग् रमेत हृदयं चतुरस्य रत्ने
 नैवं तु काचशकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥
 निर्णीततत्त्वपदनिश्चलभानसानां
 त्वत्पादपद्मपरिचारणतत्पराणाम् ।
 पुंसाभिहत्यकतिचित्सुखदो न देवः
 कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥
 प्रज्ञा तवैव परमोच्चगुणाश्रया या
 प्रादुश्चकार विमलद्युति केवलाख्यम् ।

सन्तीन्दुतारकभृतोऽन्यदिशोऽर्कविम्बं

प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ॥ २२ ॥

प्राग्भूतसातिशययोगिजनप्रगीताद्

दुष्टाष्टकर्मचयचङ्क्रमणैकलक्षात् ।

युष्मत्प्रवर्तितपथः परितोऽनवद्या—

ज्ञान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ॥ २३ ॥

भावभावभासनपराद्भुतशुद्धबुद्ध्या

निर्णाय तत्त्वमखिलं सकलागमस्य ।

त्वां विश्वनायकमनन्तसुखानुपक्तं

ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥

केचित् सुराः परुषभावपरीतचिचा

वाढं परे स्फुरदनङ्गनिषङ्गवश्याः ।

मुक्तः सदैव भवभूरुहवीजसङ्गाद्

व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

घौताष्टकर्मदलकश्मल ! निर्मलाय

ध्यानानलोद्भुषितदुर्ममतालताय ।

विश्वत्रय(यी)कृतगुणस्तुतिमङ्गलाय

तुभ्यं नमो जिन ! भवोदधिशोषणाय ॥ २६ ॥

सूक्ष्मेतरेषु च भवेषु निगोदजेषु

तिष्ठन्त्यनन्तरकालमतीव दुःस्थाः ।

तैर्जन्तुभिर्बहुलकर्मवशाज्जिन ! त्वं

स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

चञ्चत्तमालदलकज्जलनीलभासि

नीरन्ध्रसन्तमासि दुष्कमठप्रकल्लप्ते ।

तस्मिन् विभाति वदनं परमं त्वदीयं
चिम्बं रवेरिव पयोधरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

धर्मध्वजोपरिलसत्कनकस्य कुम्भं
त्वत्प्रातिहार्यजनितं सुजनाः समीक्ष्य ।
तुल्योपमां विदधतीति किमूग्रविम्बं
तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥

यस्मिन् गृहे सुकृतिनः कुरुपे निरीहः
सत्पारणां भवमहोदधितारणां त्वम् ।
कुर्वन्ति दैवतगणाः कनकस्थ वृष्टि-
मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

अत्युज्ज्वलं तव यशः प्रथितं त्रिलोक्यां
शेषार्णवेन्दुमिपतः कृतरूपभेदम् ।
पातालमर्त्यदिवि सञ्चरते यथेष्टं
प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

त्वज्जन्ममज्जनविधिं सविधिं सुमेरौ
कुर्वन्त एव वरतीर्थसमुद्भवानि ।
मृत्स्नादिमङ्गलमहौषधिजीवनानि
पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

त्वत्केवलानुभवतेजतुलां लभेत
ज्ञानं न चेतरसुरस्य कपायवश्यात् ।
यादृग् मरीचिरचना हि सहस्ररश्मे-
स्तादृक् कुतो ग्रहणस्य विकाशिनोऽपि ? ॥ ३३ ॥

गर्भाशयादनुसमुद्गतयोनियन्त्र-
पीडाकदम्बककदर्थितजन्तुराशिम् ।

भीमं चेतुष्टयगतिप्रभवोग्रनागं

दृष्ट्वा भयं भवति नो भवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

येन प्रचण्डतरमूर्त्तिधरावनीश—

मुख्याऽप्यनन्तजनता सकला प्रजग्धा ।

हिंस्रोऽप्रकालकुलसाध्वसदुर्मृगारि—

नीकामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥

यस्मिन्नभिज्वलति द(दे)ह्यतिसारभूत—

मिष्टार्थनाशकमनर्थकरं परं च (तम्) ।

क्रोधानलं विमलशान्तरसप्रमोषं

त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

वैषम्यदोषविपदूषितजीववर्गो

विद्धिष्टदुष्टमदनाख्यमहोरगेन्द्रः ।

विश्वत्रयप्रभविता विलुठेन्न तस्य

त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

अन्तर्गतप्रबलदुर्जयमोहसैन्यं

कामादिकोटिभटलुण्ठितधर्मधैर्यम् ।

चैतन्यविप्लुतिकरं च यथाऽर्कतापात्

त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ॥ ३८ ॥

प्रागुग्रयोगधरयोगिविधूतधैर्यं

प्रौढाष्टकर्मभटभञ्जनघोरयुद्धे ।

तस्मिन्नभूतविजयं गुणसङ्घमुख्या—

स्त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥

भूयिष्ठजन्मनिधनोरुगभीरनीर—

योगापयोगलहरीगदमीनमर्तुः ।

पारं त्वदीप्सितजना भवसागरस्य

त्रासं विहाय भवतः स्मरणाद् व्रजन्ति ॥ ४० ॥

श्वित्रोपचित्रितविरूपनिरूपिताङ्गाः

स्योपाचदुर्ललितकर्मविपाकविद्धाः ।

तेऽपि त्वदीयपदपद्मपरीप्तिपुण्या—

न्मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपाः ॥ ४१ ॥

ये त्वामनन्यमनसः परमार्थरक्ता—

श्वित्ते चिदेकनिलयं परिचिन्तयन्ति ।

घोरानुभावधनकर्मजपाशबन्धात्

सद्यः स्वयं धिगतबन्धमया भवन्ति ॥ ४२ ॥

दन्ती(?) भृगारिववह्निभुजङ्गयुद्ध—

वारीशदुष्टगदबन्धनजं भयौघम् ।

तस्यान्तरङ्गमपि नश्यति दुःखजालं

यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥ ४३ ॥

इत्थं जिनेन्द्रगुणसंस्तुतिमद्भुतार्था

श्रुत्वा नरः श्रवणभूषणतां करोति ।

इष्टार्थसाधनपरा परिवर्धमाना

तं मानतुङ्गमवशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

एवं श्री'मानतुङ्गी' कृतिरतिरुचिरा सत्समस्यापदैस्तैः

सन्दृष्ट्वा 'पार्श्व'नाथस्तुतिरसमिलिताऽऽनन्दसन्दोहसारा ।

श्रीमच्छ्रीपाठकानां गुरुतर'विनया'द्य'प्रमोदा'भिधानां

शिष्येण प्राप्य सेवां 'विनय'पदयुजा 'लाम'नाम्ना सुखेन ॥ ४५ ॥

भक्तामरसमस्यामयकाव्यसदग्रहस्य द्वितीये विभागे—

श्रीधर्मसिंहसूरिविरचितं

॥ सरस्वती-भक्तामरम् ॥

(स्वोपज्ञवृत्तिसमलङ्कृतम्)

स्वस्तिकर्तुरभिवन्द्य पदान्जं
सहुरोर्विशदवाग्मुदसिन्धोः ।
दुर्मुखाभिमुखसिन्धुरसिर्ही

तां स्रवस्य विवृणोमि सुवृत्तिम् ॥ १ ॥—स्वागताच्छन्दः

‘मृदि ह्ये’ मोदनं मृदः, वाचां मृदो वाग्मुदः—वाग्विलासः, विशदश्चासौ वाग्मुदश्च
विशदवाग्मुदः, तस्य सिन्धुः—समुद्रः योऽसौ विशदवाग्मुदसिन्धुः, तस्य विशदवाग्मुदसिन्धोः,
गुरोर्विशेषणम् । मृदशब्दोऽत्राकारान्तः, न तु हसान्त इति ॥

भक्तामरभ्रमरविभ्रमवैभवेन

लीलायते क्रमसरोजयुगो यदीयः ।

निघ्नन्नरिष्टभयभिचिमभीष्टभूमा—

वालम्बनं भवजलेपततां जनानाम् ॥ १ ॥—वसन्ततिलका

मत्त्वैव यं जनयितारमरंस्त हस्ते

या संश्रितां विशदवर्णलिपिप्रसूत्या ।

ब्राह्मीमजिह्वागुणगौरवगौरवणीं

स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥—युग्मम्

१ स्वागतालक्षणम्—

“स्वागता रनमगैरुणा च ।”

२ वसन्ततिलकालक्षणम्—

“उक्ता वसन्ततिलका तमजा जगौ यः ।”

३ युग्मलक्षणम्—

“द्राभ्यां युग्ममिति प्रोक्तं, त्रिभिः श्लोकेर्विशेषकम् ।

कलापकं चतुर्भिः स्वाद्य, तदर्थं कुलकं स्यूतम् ॥ १ ॥”

टीका

किलेति सत्ये । अहमपि तां ब्राह्मीं स्तोप्ये । यच्चदोनित्यसम्बन्धात् तामितिपदं गृही-
तम् । ब्रह्मणो-ज्ञानस्येयं मूर्तिर्ब्राह्मी-श्रुतदेवता । अथवा ब्रह्मचर्येण-शीलेन ख्याता ब्राह्मी-
ऋषभदेवपुत्री, ब्राह्मीसुन्दरीत्यभिधानात् । अथवा वृंहते-शब्दाप्यते अथवा वृंहते-वर्धते मा-ज्ञानं
अनेनेति ब्रह्मः-वर्णात्मकः समुदायः, स च द्विपञ्चाशदक्षराणां न्यासो-लिपिरूपस्तेन ब्रह्मन्यासेन
जाता ब्राह्मी अक्षरात्मिका लिपिरिति व्यक्तार्थचतुष्टयप्रतिपादिकां तां ब्राह्मीं मुख्यत्वाच्छ्रुतदेवतामेव
स्तौति शास्त्रकृत्, यत् आप्तोक्तिः-“नमो नंभीए लिपिए,” “अहंवा नमो सुयदेवयाए भगवतीए”
इत्याख्यानदर्शनाच्चैष संशयापन्नः । पूर्वोक्तार्थचतुष्टयसंपन्नामपि तां स्तौति, चरितार्थवैविध्येण
कवीनां रचनायोगाच्चेति विवेकः । किलेत्यव्ययम् । अहमिति कर्ता । ब्राह्मीमिति द्वितीयान्तं कर्म ।
स्तोप्ये इति क्रियापदम् । कर्तृक्तिरियम् । किंविशिष्टां ब्राह्मीं-श्रुतदेवतां ? ‘अजिह्वगुणगौरवगौ-
रवर्णा’ अजिह्वः-सरलः गुणानां गौरवः-अनन्तज्ञानदर्शनपर्यायात्मकस्तेनाजिह्वगुणगौरवेण गौर-
वर्णः-शुभ्रप्रकाशो यस्याः साऽजिह्वगुणगौरवगौरवर्णा तां, ज्ञानस्य शुभ्रप्रकाशत्वात्, प्रथमोऽर्थः १ ।
अथवा किंविशिष्टां ब्राह्मीं-सरस्वतीं ? अजिह्वः-अकुटिलो गुणगौरवः-वरदानलक्षणस्तेन गौर-
वर्णः-सुन्दररूपं यस्याः सा तां, वरप्रदानगुणेन गौररूपत्वाद्, द्वितीयोऽर्थः २ । अथवा किंविशिष्टां
ब्राह्मीं-ऋषभपुत्रीं ? अजिह्वगुणगौरवेण-क्षान्त्यादिगुणमहत्त्वेन, गौरो-निर्मलः वर्णनं-वर्णः-
स्तुतिर्यस्याः सा तां, क्षान्त्यादिमहत्त्वेन निर्मलस्तुतित्वात्, तृतीयोऽर्थः ३ । अथवा किंविशिष्टां
ब्राह्मीं-अक्षरलिपिं ? अजिह्वानि-सरलानि गुणगौरवेण-दक्षिणकरलिखनन्यासेन गौराणि-उज्ज्व-
लानि वर्णानि-अक्षराणि यस्याः सा तां, सरलाक्षरन्यासां, चतुर्थोऽर्थः ४ । पुनः किंविशिष्ट-
ब्राह्मीं ? तं प्रथमं जिनेन्द्रं संश्रिताम्-आश्रितां, श्रुतदेवतापक्षे तं प्रथमं प्रपु विस्तारे प्रथमं प्रयो-
विस्तरो मा-ज्ञानं यस्य स (तं) प्रथमं जिनेन्द्रं-तीर्थनाथं, जयति रागादीनिति, तीर्थकृत्यस्य
जिनानां-सामान्यकेवलिनं इन्द्रो जिनेन्द्रस्तं जिनेन्द्रं, जिनाः सामान्यकेवलिनः कथ्यन्तेऽहंअपि
च । सरस्वतीपक्षेऽप्येवं, तमेव वायूपत्येन संश्रिताम्, अथवा मतान्तरे जिनो-विष्णुः स चासावि-
न्द्रश्च जिनेन्द्रः, प्रयाणां ब्रह्मविष्णुकृद्वाणामेकत्वकथनेन सर्वेषां जिनेन्द्रतापत्तिः, तथापि मुख्य-
त्वाद् ब्रह्मणः प्रथमजिनेन्द्रत्वं प्रतिपादितम् । तेन प्रथमं जिनेन्द्रं-ब्रह्माणमेवेति फलितोऽर्थः, तं
संश्रिताम् । ब्राह्मीसाध्वीपक्षे लिपिपक्षे च तं प्रथमं जिनेन्द्रं-श्रीधर्मनाथं ऋषभदेवं संश्रितां,
वदुत्पन्नत्वाच्चेति निर्णयः, तं प्रथमं जिनेन्द्रं संश्रिताम् । कया ? ‘(विशद) वर्णलिपिप्रसृत्या’ वर्णयते इति
-प्रकाशः, लिपिः-अक्षरन्यासः, तयोः प्रसृतिः-उत्पादस्तथा, श्रुतप्रकाशाक्षरजननेनेति । श्रुतदेव-
वर्णः, सरस्वतीपक्षे लिपिः, ब्राह्मीशब्दद्वयार्थपक्षे वर्णानाम्-अक्षराणां लिपिः-न्यासो वर्ण-
... सा चासौ प्रसृतिश्च तथा, प्रसृतिः-उत्पादः सत्त्वान्ध पुत्रीभावत्वेनाश्रिता इति विशेषण-
पदं स्थितम् । तां कां ? या ब्राह्मी पूर्वोक्तार्थचतुष्टयात्मिका । तं कं ? यं पूर्वोक्तं प्रथमं जिनेन्द्रं
जनयितारं-उत्पादयितारं अर्थात् पितरं मत्वा-ज्ञात्वा एव हस्ते-करविषयेऽस्त-सोद्भासं रेमे-

क्रीडति स्म । एवमश्रुदोऽब्रावधारणार्थं निश्चये च । लोकेऽपि वर्णलिपयः सन्तानानि च हस्ते रम-
माणा वृद्धिम् ह्यन्तीति भावः । पुनस्तां कां ? यदीयः क्रमसरोजयुगो यस्या ब्राह्म्या अयं यदीयः
चरणकमलयुगलं लीलायते-लीलां करोतीति, लीलां कुर्वन् प्रवर्तत इत्यर्थः । अत्र युगशब्दः पुं-
पुंसकलिङ्गः स्वाभाविकस्तेन पुंसि । यानार्थपूर्वपदात् केवलं युगशब्दः पुंस्त्वेवेति हेमलिङ्गानु-
शासने बोध्यम् । केन ? 'भक्तामरेति' सेवकवैभवेन भक्ता-भक्तिशालिनो येऽमरा-देवास्ते एव
भ्रमरास्तेषां विभ्रमो-विलासस्तस्य वैभयः-समृद्धिर्मक्तामरभ्रमरविभ्रमवैभवस्तेन भक्तामरभ्रमर-
विभ्रमवैभवेन, सेवकसुरमधुकरविलाससमृद्ध्या सेवितमस्तीत्यर्थः । यदीयः क्रमसरोजयुगः किं
कुर्वन् ? जनानां-भक्तसेवकानाम् अरिष्टभयभित्तिं निघ्नन्-नाशयन्-दूरीकुर्वन् । दुष्टप्रहृष्टोपद्रवो-
ऽरिष्टः, स्वचक्रपरचक्रकृतं भयं, तदूपा भित्तिः-कुड्यं ताम् अरिष्टभयभित्तिं निघ्नन्-रंहसा पात-
यत्, अमीष्टकार्यावरोधिनी सुदृढाऽपि भित्तिः पादाभ्यां व्याहृत्यते इत्यर्थः । किंविशिष्टः क्रमसरो-
जयुगः ? अमीष्टभूमौ आलम्बनम्-इष्टकार्यसिद्धौ आलम्बनम्-आधारभूतम्, अजहङ्गिङ्गत्वादालम्बनं
(इति) शब्दः । किंविशिष्टामरिष्टभयभित्तिं ? ' भवजलेपततां ' भवात्-संसाराज्जातो भवजः-
संसारोत्पन्नो लेपः-कर्मकर्मस्तेन तता-व्याप्ता भवजलेपतता तां भवजलेपततां, लेपव्याप्तत्वेन
सुदृढमित्यर्थः । अथ च शास्त्रादौ समीहितसिद्धये मङ्गलमभिधातव्यं, तच्चात्र काव्ययुग्मेनैव
सिद्धं, यतो देवतानां स्तवननमनानुध्यानाद्यमेव प्रथमं प्रथितं मङ्गलं, ग्रन्थारम्भे चाभिधेयादित्रयं
वाच्यं तत्र ब्राह्मीत्यभिधेयं, प्रयोजनं च सज्ज्ञानतापन्निः, अभिधेयप्रयोजनयोश्च साध्यसाधनभा-
वश्च संबन्ध इति युक्तिलेशः । इति युग्मं विवृतम् ॥ १-२ ॥

अन्वयः

यदीयः क्रम-सरोज-युगः अमीष्ट-भूमौ आलम्बनं जनानां भय-ज-लेप-तताम् अरिष्ट-भय-भित्तिं
निघ्नन् भक्त-भ्रमर-भ्रमर-विभ्रम-वैभवेन लीलायते, या यं जनयितारं भवया पद्य हस्ते अरस्त, तं
प्रथ-भं (प्रथमं) जिन-इन्द्रं विशाद-वर्ण-लिपि-प्रसूत्या संश्रिताम्, अ-जिह्वा-गुण-गीरव-गीर-वर्णौ
ब्राह्मीम् अहम् अपि किल स्तोष्ये ।

श्लोकादौ

भक्त=भक्तिशाली, भक्तभारीश्व.
भ्रमर=सुर, देव.
भ्रमर=भ्रमर, भभरी.
विभ्रम=विक्षास.
वैभव=संपत्ति, समृद्धि.
भक्तामरभ्रमरविभ्रमवैभव=भक्तभारीश्व सुरो ३५
भभरीनां विक्षासनी समृद्धि वरे.
लीलायते (मू० लीला)=लीलायुं आचरयु करे छे.
क्रम=चरयु.
सरसु=सरोवर, तणाव.
जन्=उत्पन्न यत्तु.

सरोज=सरोवरभा उत्पन्न थाय ते, कभण.
युग=युगल, जोड.
क्रमसरोजयुग=चरयु-कभलनु युगल.
यदीयः (मू० यदीय)=मेनु.
निघ्नन् (घा० हन्)=हथुनाई, नाश करनाई.
अरिष्ट=उपद्रव.
भय=भीड.
भित्ति=भाँत.
अरिष्टभयभित्ति=उपद्रव अने भयभी भाँतने.
अमीष्ट=वाँछित.
भूमि=विषय.

અમીષ-મૂમૌ=વાંછિત વિષયને વિષે.
ચાલમ્ચનં (મૂં ચાલમ્ચન)=આધાર.

મય=સંસાર.

હપે=લેપ, ઠાઠવ.

તત (ધાં તત્)=આમ.

મયજલેપતતાં=સંસારથી ઉત્પન્ન થયેલા લેપ વડે વ્યાપ્ત.

જનાનાં (મૂં જન)=મનુષ્યોના.

મત્વા (ધાં મત્)=માનીને.

પચ=નિશ્ચયવાચક અથવા અવધારણુસૂચક અવ્યય.

યં (મૂં યદ્)=તેને.

જનવિતારં (મૂં જનવિત્)=જનક, જન્મ દાતા.

મરંદત (ધાં રમ્)=રમતી હવી.

હસ્તે (મૂં હસ્ત)=હાથને વિષે.

યા (મૂં યદ્)=તે.

સંશ્રિતાં (મૂં સંશ્રિતા)=આશ્રય લીધેલી.

વિશદ્=નિર્મળ.

ઘર્ણે (૧) પ્રકાશ; (૨) અક્ષર; (૩) સ્તુતિ;
(૪) રૂપ.

લિપિ=લિપિ, અક્ષર-માસ.

પ્રસ્થિતિ (૧) જન્મ; (૨) સંતાન.

વિશદઘર્ણલિપિપ્રસ્થિતિ=(૧) નિર્મળ વર્ણ અને
લિપિની ઉત્પત્તિ વડે.

પ્રાક્ષી (મૂં પ્રાક્ષી)=(૧) શુભ-દેવતાને; (૨)
સરસ્વતીને; (૩) આદ્યોત્તમ-પુત્રીને;
(૪) અક્ષર-લિપિને.

જિહ્વા=તક, કુટિલ.

અજિહ્વા=સરલ.

ગુણ=ગુણ.

ગૌરવ=મહત્વ.

ગૌર=(૧) સુ-દર; (૨) નિર્મળ.

અજિહ્વાગુણગૌરવગૌરવર્ણો=(૧) સરલ ગુણોના

ગૌરવ વડે ગૌર છે પ્રકાશ જેના તેને; (૨) સરલ

ગુણ-ગૌરવ વડે સુ-દર છે રૂપ જેનું તેને; (૩)

સરલ ગુણોના મહત્વને લઈને નિર્મળ છે સ્તુતિ જેની

તેને; (૪) સરલ ગુણ-ગૌરવ વડે ઉત્તમવર્ણ છે

અક્ષરો જેના તેને.

સ્તોષ્યે (ધાં સ્તુ)=સ્તુતિ કરીય.

ફિલ્લ=સવ્યતાવાચક અવ્યય.

અહમ્ (મૂં અહમ્)=હું.

અપિ=પણ.

તં (મૂં તદ્)=તેને.

પ્રપચ=વિસ્તાર.

માન્યાન.

પ્રથમે (મૂં પ્રથમ)=(૧) વિશાળ છે જ્ઞાન જેનું

એવાને; (૨) પ્રથમને, પહેલાને.

જિન=(૧) સામાન્ય દેવલી; (૨) વિષ્ણુ.

ઈન્દ્ર=કુમ્ભ.

જિતેન્દ્ર=(૧) સામાન્ય દેવલીઓમાં કુમ્ભને, તીર્થંકરને,

(૨) બ્રહ્માને; (૩) વિષ્ણુને; (૪) શિવને.

પદ્યાર્થ

“વાંછિત વિષયને વિષે આધારભૂત એવું જેનું ચરણ-કમલનું યુગલ સંસારથી ઉત્પન્ન થયેલા
(કર્મ-) લેપ વડે વ્યાપ્ત એવી મનુષ્યોની ઉપદ્રવરૂપી તેમજ ભૈરવરૂપી ભીંતનો નાશ કરનારે હોઈ
કરીને ભક્ત દેવતારૂપી શ્રમરોના વિશ્વાસની સમૃદ્ધિ વડે લીલાનું આચરણ કરે છે (અર્થાત્ જેનું
ચરણ-યુગલ અનેક સુરાસુર વડે સેવિત છે) તેમજ વળી જે જન્મે જનક માનીને જના હસ્તમાં
રમી, તે વિશાળ જ્ઞાનવાળા તીર્થંકરને નિર્મળ પ્રકાશ અને લિપિરૂપી ઉત્પત્તિ દ્વારા
આશ્રય લીધેલી તેમજ (અનન્ત જ્ઞાન-દર્શનરૂપ) સરલ ગુણના ગૌરવ વડે ગૌર પ્રકાશવાળી
એવી (તે) કુન્ત-દેવતાને હું પણ અવિચ્છિત સ્તવીશ. ”

અથવા

“વાંછિત વિષયને..... હસ્તમાં રમી, તે વિશાળ જ્ઞાનવાળા [અથવા પ્રથમ]
જાનેશ્વરને (અર્થાત્ બ્રહ્માને) નિર્મળ વર્ણવાળી લિપિરૂપી ઉત્પત્તિ દ્વારા આશ્રય લીધેલી એવી

૧ કર્મના સ્વરૂપ સારુ જુઓ શ્રીશોભનમુનીશ્વરજી સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૬-૭).

૨ ભવના પ્રકાર માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૭).

૩ શુભ-દેવતાના સ્વરૂપ સારુ જુઓ સ્તુતિ ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૨૭).

તેમજ (વરદાન દેવારૂપ) સરસ ગુણ-ગૌરવ વડે સુન્દર રૂપવાળી તે (બ્રહ્માની પુત્રી) સરસ્વતીની હું પણ નક્કી સ્તુતિ કરીશ. ”

અથવા

“વાંછિત વિષયને.....રમી, તે પ્રથમ જિનેશ્વર (ઋષભદેવ) નો અશરોની લિપિરૂપી પ્રસૂતિ દ્વારા આશ્રય લીધેલી એવી તેમજ (સામાદિક) સરસ ગુણોના મહત્ત્વ વડે નિર્મળ સ્તુતિવાળી તે (ઋષભદેવની પુત્રી) બ્રાહ્મીને હું પણ ખરેખર સ્તીશ. ”

અથવા

“વાંછિત વિષયને.....આશ્રય લીધેલી એવી તેમજ સરસ ગુણ-ગૌરવને લીધે (અર્થાત્ જમણા હાથ વડે લખાતી હોવાને લીધે) ઉજ્જવલ અક્ષરવાળી બ્રાહ્મી (નામની અક્ષર-લિપિ) ને હું પણ નક્કી સ્તીશ. ”—૧-૨

સ્પષ્ટીકરણ

અંદાર લિપિઓ—

જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે આ અવસર્ગિણીમાં થઇ ગયેલા ચોવીસ તીર્થંકરો પૈકી પ્રથમ તીર્થંકર ઋષભદેવે રાજ્યાશ્રિત થયા પછી પોતાની સુમંગલા સ્ત્રીના ઉદરથી ઉત્પન્ન થયેલી બ્રાહ્મી નામની પુત્રીને જમણા હાથ વડે અંદાર લિપિઓ ખતાવી. આ અંદાર લિપિઓના સ્વરૂપનું વર્ણન તો જૈન આગમમાં ઘણું સ્થલે જોવામાં આવ્યું નથી એટલે તેનો નિર્દેશ થઇ શકે તેમ નથી એમ શ્રીસંભવાયાંગના વૃત્તિકાર અભયદેવસૂરિજી કહે છે. પ્રશ્નવ્યાકરણમાંથી બ્રાહ્મી લિપિનું સ્વરૂપ મળી આવે છે (જૈનોના દશમા અંગ તરીકે ઓળખાતો ગ્રંથ આનાથી ભિન્ન છે). આ સ્વરૂપની રૂપરેખા આલેખવામાં આવે તે પૂર્વે સંભવાયાંગમાં આપેલાં અંદાર લિપિઓનાં નામે તરફ ઉઠતી નજર ઝૂકી લઇએ. આ અંગના અંદારમાં સ્થાનમાં નીચે સુજળનો ઉલ્લેખ છે:—

“ધર્મીય ણં લિવીય અદ્ધારસચ્ચિદે છેવધિદાણે પજ્જત્તે, તેજદ્ધુ—વંમી ૧ જયણાલિયા ૨ કોલા-કરિયા ૩ ચરોટ્ટિયા ૪ વરસાવિયા ૫ પહારદ્ધા ૬ જયતરિયા ૭ અપ્પારણ્ણિયા ૮ મોગવંચતા ૯ વેણતિયા ૧૦ ણિણદ્ધયા ૧૧ અંકલિવી ૧૨ ગણિમલિવી ૧૩ ગંધવલિવી ૧૪ આદંસલિવી ૧૫ માદે-સલિવી ૧૬ દામિલિવી ૧૭ વોલિદિલિવી ૧૮”

૧ જેમ જૈન શાસ્ત્રમાં અંદાર લિપિઓના નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે, તેમ અંદાર ભાષાઓ પણ માનવામાં આવી છે અને એ અંદાર દેશી ભાષાઓના સંગ્રહરૂપ જૈન આગમની ભાષા છે એમ ભાખ્યકારો કહે છે.

૨-૫ આની રમણ માહિતી સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના અનુક્રમે ૮મા, ૧૪મા અને ૧૫મા તેમજ ૯મા તથા ૨૨મા પૃથ જોવાથી મળી શકશે.

૬ અભિધાન-રાજેન્દ્રમાં સંભવાયાંગમાંથી ટંચણરૂપે આપેલા ઉલ્લેખમાં તેમજ શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ દ્વારા પ્રસિદ્ધ થયેલા સંભવાયાંગના ઉલ્લેખમાં લિપિનાં નામોના સંબંધમાં ભિન્નતા હોવાં ઉપરાંત તેની સંખ્યામાં પણ ભિન્નતા છે, કેમકે અભિધાન-રાજેન્દ્રમાં તો ૧૮ નામે છે, જ્યારે ઉપર્યુક્ત સંભવાયાંગમાં ૨૦ નામે છે અને ‘મૂલલિવી’ નો પણ ત્યાં ઉલ્લેખ છે.

૭ છાયા—

મ્રાઘયા લિપ્યા અઘાદસચ્ચિદે છેલ્લિધાનં વ્રજસમ્, તદ્ યથા—ગ્રાહ્યો યવનાલિકા દોષોરિકા ચરોટ્ટિકા ચરશાવિકા પ્રહારતિકા ઉચ્ચતરિકા અદ્ધારશ્લિષ્ઠિ મોગવતિકા વેનતિકા નિદ્ધવિશ અદ્ધલિપિઃ ગણિતલિપિઃ ગન્ધવલિપિઃ આદંસલિપિઃ માદેચીલિપિઃ દામીલિપિઃ વોલિન્દીલિપિઃ.

શ્રીજિનભદ્રગણિશભાશ્રમણકૃત વિરોધાવરથક-ભાષ્યની ૪૬૪મી ગાથાની શ્લોકશ્રવણી
હેમચન્દ્રસૂરિએ રચેલી દીકામાં અદાર લિપિઓનાં બુદ્ધાં નામે જતાં છે. એ વાત ધ્યાનમાં
આવે તેટલા માટે તેનો પણ અન્ન ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે.

“હંસલિપી ૧ મૂયલિપી ૨, જક્ષ્મી ૩ તદ્વચ રક્ષસી ૪ ચ યોગજ્ઞા ।

ઝડ્ડી ૫ જવણિ ૬ તુલ્કી ૭, કીરી ૮ દ્વિચી ૯ ચ સિંધવિયા ૧૦ ॥ ૧ ॥

માલવિણી ૧૧ નહિ ૧૨ નાગરી ૧૩, છાંદલિપી ૧૪ પારસી ૧૫ ચ યોગજ્ઞા ।

તદ્ અનિમિત્તી ૧૬ ચ લિપી, ચાળકી ૧૭ મૂલદેવી ૧૮ ચ ॥ ૨ ॥”

હેવે પ્રશ્ન-વ્યાકરણમાં ૧૬મી તથા ૧૪૯ થી ૧૫૧ સુધીની ગાથામાં બ્રાહ્મી લિપિની
વર્ણમાળાનું જે સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું છે તેનો અનુકરણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે.

“પંદમી તદ્વચો ય સરો, સત્તમ જયમો ચ તિરિયમચાઝ ।

મૂલસર ચડુમચ્ચા, પંચમ છઠા ચ ચટોમચ્ચા ॥”

અર્થાત્ પહેલા, ત્રીજા, સાતમા અને નવમા એ સ્વરો એટલે કે અ, ઇ, ઐ અને ઓ એ
સ્વરો તિર્ધક-માત્રિક છે. ઈ, ઐ અને ઓ એ મૂળ સ્વરો ઊર્ધ્વ-માત્રિક છે, આરે કે અને ઐ
એ બે પાંચમા અને છઠા સ્વરો અધો-માત્રિક છે.

“દોહા ઘઠા તંસા, ચડરંસા યાવયા ચ સંઠાળા ।

ફક્ષમાણિણે ઝ ઘગ્ગા, મિસ્સા મિસ્સેલુ જાયગ્ગા ॥”

અર્થાત્ ક, ઘ, ડ, ટ, ડ, ધ અને ક્ષ એ સાત વર્ણો લાંબા આકારવાળા છે; ઙ,
ઞ, ણ, ટ, ઠ અને ડ્ એ સાત વર્ણો ગોળાકાર છે; ઝ, જ્ઞ, ઙ, ઙ, ઞ, ડ્ અને ણ એ સાત
વર્ણો ત્રિકોણાકાર છે; ધ, ઢ, ઢ, ઢ, ણ, વ અને હ એ સાત વર્ણો ચતુષ્કોણાકાર છે; અને
ક, ઘ, છ, ટ અને ક્ષ એ પાંચ અનુનાસિકા લંબાકાર છે.

“દો ઘઠા દો દોહા, દો તંસા દો ય હોતિ ચડરંસા ।

દોજિ ય હોતિ તિકોળા, દો ચંકસરચ્ચિ જાયગ્ગા ॥”

અર્થાત્ બે સ્વર ગોળ, બે દીર્ઘ, બે ંચ્ચ (તંસા), બે ચતુરચ્ચ, બે ત્રિકોણ અને બે વક્ર
આકારનાં બાળવા.

૧ આ ઉલ્લેખ આવરથક-નિર્ણયિતની ઉપોદ્ધાત-નિર્ણયિતમાં પણ જોવામાં આવે છે.

૨ છાયા—

હસલિપિમૂલલિપિયોક્તી તથા રાક્ષસી ચ યોગજ્ઞા ।

ઝડ્ડી યવની તુલ્કી કીરી દ્વિચી ચ સિન્ધવીયા ॥

માલવિણી નહી નાગરી અટલિપિ પારસી ચ યોગજ્ઞા ।

તથાઅનિમિત્તી ચ લિપિયાળકી મૂલદેવી ચ ॥ ૨ ॥

૩ છાયા—

પ્રથમસ્તૂતીયથ સ્વર છત્તમો નવમથ ત્રિયમ્માત્રિક ।

મૂલ સ્વરા ઉર્ધ્વમાત્રા પચમપચ્છી આધોમાત્રિકી ॥

૪ ‘બીઓ’ इति पाठान्तरम् ।

૫-૬ છાયા—

દીર્ઘો વક્રસ્વરચતુરસ્રા ધાયતાથ સસ્વાના ।

વચાદયસ્તુ વર્ણો મિથા મિથેષુ જ્ઞાતવ્યા ॥

દ્વો ધર્તા દ્વો દીર્ઘો દ્વો ‘યરી’ દ્વો ચ મવતચતુરસ્રી ।

દ્વો ચ મવતત્રિકોળો દ્વો વર્કી સ્વરી इति જ્ઞાતવ્યમ્ ॥

“ અંદ પટ્ટા આદે દીદા, ઉપ તંસા કપે ચરંસા ।

ઓઝં તિકોળા ઓઝઃ ધંકસરત્તિ ણાયગ્ગા ॥”

અ અને ઇ એ બે યોગ, આ અને ઈ એ બે દીર્ઘ, ઉ અને ઊ એ બે ત્રાંસા, ઊ અને ઐ એ બે ચતુરસ્ર, ઓ અને ઔ એ બે ત્રિકોણાકાર અને ઔ અને ઔ એ બે વક્ર સ્વરો જણવા.

આ પ્રમાણેનું વર્ણમાળાનું સ્વરૂપ વિચારતાં એમ તો કહેવું પડશે કે આજની વર્ણમાળાના સ્વરૂપ સાથે આ અતિશય પ્રાચીન વર્ણમાળાનું સ્વરૂપ જરાએ મળતું આવતું નથી, પરંતુ તેથી આ અસંભવ સિદ્ધ થતું નથી.

આ લિપિનું પ્રકરણ પૂર્ણ કરતાં પૂર્વે એટલું ઉમેરવું અનાવરયક નહિ ગણાય કે (Bühler) નો ભારતીય શ્રાક્ષ વર્ણમાળાની ઉત્પત્તિ (On the origin of the Indian Brāhma alphabet) એ નામનો લેખ તેમજ વળી આ લેખના અંતમાં ‘ ખરેખરી વર્ણમાળા ’ અને ‘ પ્રાચીના અક્ષર-અંક ’ (letter-numerals of the Brāhmī) એ વિષયને લગતાં આપેલાં બે પરિશિષ્ટા પણ મનન કરવાં જેવાં છે.

* * * * *
માતર ! મર્તિ સતિ ! સહસ્રમુર્ત્વી પ્રસીદ

નાલં મનીષિણિ મયીશ્વરિ ! મક્તિવૃત્તૌ ।

વક્તું સ્તવં સકલશાસ્ત્રનયં ભવત્યા

મન્યઃ ક ઇચ્છતિ જનઃ સહસા ગ્રહીતુમ્ ? ॥ ૩ ॥

ટીકા

હે માતર ! શ્રુતદેવતાયા મહનીયત્વાન્માનાર્થકથકસ્ય માતૃપદસ્ય સમ્બોધનમ્ । હે સતિ ! સાધ્વ્યાઃ શૈલપ્રધાનત્વાચૈતત્ પદં, પુનરક્ષરાત્મિકાયા લિપેઃ સદા-વિદ્યમાનત્વેનાવિનાશાત્ સતીતિ સમ્બોધનપદમ્ । હે ર્શ્વરિ ! વરપ્રદાનાતિશયામ્પુષ્પમાદીશ્વરિ (હતિ) પદં સમ્બોધનમ્ । ગ્રીણ્યેકાર્યાન્યપિ સમ્બોધનપદાનિ પરસ્પાર્યર્થગુત્ત્વેન મહત્ત્વોપચારાત્ હે માતર ! હે સતિ ! હે ર્શ્વરિ ! ત્વં મયિ વિષયે સહસ્રમુર્ત્વી મર્તિ-શુદ્ધિં પ્રસીદ-પ્રસાદં કુરુ, મહં સહસ્રપ્રવાહાં મજ્ઞાં પ્રદેહીત્વર્થઃ । કયમ્ભૂતે મયિ ? સહસા-ત્વરિતં સકલશાસ્ત્રનયં સકલાનાં-સમસ્તાનાં શાસ્ત્રાણાં-શ્રુતીનાં નયો-માર્ગો નૈગમાદિસમ્પ્રદાયઃ સકલશાસ્ત્રનયસ્તં ગ્રહીતું-જ્ઞાતું-આત્મસાત્કર્તૃ સ્તવં-સ્તોત્રમ્ અમીદ્દે-વતાગુણરૂપં વક્તું-કથયિતું ઇચ્છતિ-વાચ્છતિ, ઇચ્છતીતિ ઇચ્છન્ વસ્મિન્ ઇચ્છતિ-વાચ્છમાને । પુનઃ કિંવિશિષ્ટે મયિ ? મક્તિવૃત્તૌ મનીષિણિ-ત્રિવિધપર્યુપાસનાયાં કુશલે, તત્પરે इत्यर्थः । મક્ત-જને સહસ્રધા મેધાપ્રસાદનમુચિતમેવેતિ । પુનરુક્તાર્ય સમર્થયતિ-હે માતર ! ભવત્યા-ત્વયા મન્યઃ ‘ મનુ જ્ઞાને ’ મન્યતે આત્મતયેતિ મન્યઃ-સત્કારપરઃ-સુદૃઢયા સત્કૃતઃ સન્ કો મહાક્ષણો જનઃ-સેવકઃ નાલં-ન સમર્થઃ ? અપિ તુ સમર્થ એવ મવતિ, ત્વત્રસજ્જતાસત્કૃતઃ સર્વશાસ્ત્રનયાનાદાતું દેવતાં સ્તોતું ચ સમર્થો ભવત્યેવેતિ ભાવઃ ॥ ૩ ॥

अन्वयः

(हे) मातः । सति । ईश्वरि । सहसा सकल-शास्त्र-नयं ग्रहीतुं स्तवं (च) वक्तुं इच्छति
भक्ति-वृत्तौ मनीषिणी मयि सहस्र-मूर्त्तौ मतिं प्रसीद । भवत्या मन्यः (सन्) का जनः न भवत् ।

शेषार्थ

मातः ! (मू० मातृ)=हे जननी, हे माता ।

मतिं (मू० मति)=शुद्धिने.

सति ! (मू० सती)=(१) हे साध्वी !; (२) हे विद्यमान !

सहस्र=हजार.

मुच्य=हृत्.

सहस्रमूर्त्तौ=हजार प्रकारनी.

प्रसीद (घा० सख)=प्रसन्न था.

न=नहि.

अहं=समर्थतावाचक अव्यय.

मनीषिणी (मू० मनीषिन्)=कुशल.

मयि (मू० अस्मद्)=आरे विषे.

ईश्वरि ! (मू० ईश्वरी)=हे ईश्वरी !

भक्ति=भक्ति, उपासना.

वृत्ति=प्रवृत्ति.

भक्तिवृत्तौ=भक्तिनी प्रवृत्तिने विषे.

वक्तुं (घा० वच्)=कहेवाने.

स्तवं (मू० स्तव)=स्तोत्रने.

सकल=सभरत.

शास्त्र=शास्त्र.

नय=भाषे.

सकलशास्त्रनयं=सभरत शास्त्रोना भाषने.

भवत्या (मू० भवती)=आप वडे.

मन्यः (मू० मन्य)=मान्य, सत्कार पात्रेक्षे.

का (मू० किम्)=काल.

इच्छति (मू० इच्छत्)=छाने.

जनः (मू० जन)=भुवन्.

सहस्रा=अनेक.

ग्रहीतुं (घा० ग्रह्)=अहण् करवाने.

पदार्थ

“ हे माता । हे (उत्तम शीक्षवाणी होवाने लीये) साध्वी (अथवा अक्षर रूप क्षिपिनी
शाश्वतपण्ये करीने हे सती) । हे (वरदानादिक देवावाणी होवाने लीये) ईश्वरी । अनेक
समस्त शास्त्रोना (नैगमादिक सात प्रकारना नयण्णी) भाषने अहण् करवानी (अर्थात् ज्ञान-
वानी) तेभज (अलीछ देवताना गुणरूप स्तोत्र कहेवानी हृच्छा राभनारा जेवा तेभज
भक्तिनी प्रवृत्तिभां कुशली (अर्थात् भक्ति करवाभां तत्पर) जेवा आरे विषे तुं सहस्रमूर्त्तौ
शुद्धि आप (अर्थात् तुं भने हजर प्रकारनी प्रज्ञाथी विवर्धित कर), (हेभडे) आपत्री वडे
सत्कारायेछा कथो भुवन् (अनेक शास्त्रोना ज्ञानकार यवाभां तेभज छे देवनी स्तुति करवाभां
संमर्थ (यतो) नथी ! ”—३

* * * * *

त्वां स्तोतुमत्र सति ! चारुचरित्रपात्रं

कर्तुं स्वयं गुणदरीजलदुर्विगाहम् ।

एतत् त्रयं विदुषगुहयितुं सुरादिं

को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

टीका

हे सति ! हे देवते ! अत्र-अस्मिन् स्तवनारम्भे महाविचारे वा प्रारम्भप्रस्तावे को विदु-
दम्पोऽपि मानव एतत् सदा विद्यमानपदार्थानां त्वद्गुणसमूहमेरुणां त्रयं स्वयम्-आत्मना कर्तुं-

१ नैगमादिक सात नयेनी स्थूल शब्देना सार ज्ञेयो स्तुति-अनुपदिशति (५० १८-२२).

स्वतुद्धयाऽनुभाषयितुं—एतावानेवेति निर्णेतुम् अलं—समर्थः । अपि तु न कोऽपि समर्थः । अत्यर्थं-
पर्याप्तिभूतासमर्थार्यविशेषेषु अलमित्यव्ययम् । वा—अथवा को—ब्रह्मा—विधाता एतत् त्रयं—द्वि-
धित्वस्तुत्रयं कर्तुमलं—समर्थः, नान्यः । किंविशिष्टो ब्रह्मा ? 'विट्' विशतीति विट्, सर्वव्यापक
इत्यर्थः । विश प्रवेशने किञ्चनतः । पुनरावृत्त्य द्वितीयवारेणान्वयोऽयं व्याख्यातः किमेतत् त्रयं कर्तुं
तदाह—त्वां—ब्राह्मीं स्तोतुं—तदाद्यन्ताभ्यां वर्णयितुं—त्वद्गुणपारं गमयितुम् । शब्दान्तरवशादनुक्त-
चकारग्रहणेन पुनः सुरादि—लक्ष्योजनोन्नतं सुमेरुगिरिं उपगृहयितुं—आलिङ्गितुं पुनर्भुजाभ्यां—
ब्राह्मण्याम्बुनिधिं—समुद्रं तरीतुं कोऽलं ?—कः समर्थः ? अपि तु न कोऽपि । यदि स्यात्, तर्हि क
एवालं—ब्रह्मैव शक्तः, तस्माधिकशक्तित्वात्, नापरः । किंविशिष्टां त्वां ? 'चारुचरित्रपात्रं' चारुच-
रित्राणां—मनोहरगुणानां पात्रं—भाजनम् । पात्रशब्दस्याजहल्लिङ्गत्वाच्चसंस्कृता । तथा किंविशिष्ट-
मेतत् त्रयं ? 'चारुचरित्रपात्रं' मनोज्ञतोयतिगाम्भीर्यादिगुणाधारमिति च सुयोधम् । पुनः किंवि-
शिष्टमेतत् त्रयं ? 'गुणदरीजलदुर्विगाहं' गुणा औदार्यदयः दर्यः—गुहाः जलं—वारि, गुणाश्च दर्यश्च
जलं च गुणदरीजलानि, तैः दुःखेन विगाह्यत इति दुर्विगाहं तद् गुणदरीजलदुर्विगाहम् ।
गुणैस्त्वं, दरीभिः सुमेरुः, जलेनाम्बोधिः, त्रयोऽपि दुर्विगाह्या इत्यर्थः ॥ ४ ॥

अन्वयः

(हे) सति ! अत्र कः विट् चारु-चरित्र-पात्रं त्वां स्तोतुं सुर-आदि उपगृहयितुं अम्बु-निधिं
भुजाभ्यां तरीतुं—एतत् (चारु-चरित्र-पात्रं) गुण-दरी-जल-दुर्विगाहं त्रयं वा स्वयं कर्तुं अलम् ?
(वा कः) ।

श्लोकाथ

त्वा (म० युजव)=तने.
स्तोतुं (धा० स्तु)=स्तुतिं करवाने.
अत्र=अङ्गिआ.
सति ! (म० सती)=हे सती !
चारु=मनोहर.
चरित्र=शुश्रू.
पात्र=भाजन.
चारुचरित्रपात्रं=मनोहरं शुश्रूणां भाजन.
कर्तुं (धा० कृ)=करवाने.
स्वयं=स्वयं तानी मेले.
गुण=शुश्रू.
दरी=शुश्रू.
जल=जल, पाणी.
दुर्विगाह (धा० गृह्)=दुःखेन पारं पारं अवे.
गुणदरीजलदुर्विगाहं=शुश्रू, शुश्रू अने नृण वडे
दुःखेन पारं पारं तेवा.

एतत् (म० एतद्)=अ.
त्रयं (म० त्रय)=त्रयानां समुदायने.
विट् (म० विट्)=(१) पवित्रतः (२) सर्वव्यापक.
उपगृहयितुं (धा० गृह्)=आलिङ्गनं करवाने.
सुर=देव.
आदि=परित.
सुरादि=देवानां परिते, मेरुने.
कः (म० किम्)=(१) शेषः (२) अज्ञः.
वा=अथवा.
तरीतुं (धा० तृ)=तरीं नवाने.
अलं=समर्थतावाचकं अ०प०.
अम्बु=जल, पाणी.
निधि=संज्ञर.
अम्बुनिधिं=समुद्रने.
भुजाभ्यां (म० भुज)=अ० हाथ वडे.

पद्याथ

" हे सती ! मनोहरं शुश्रूणां भाजनं नृप अने तारी स्तुतिं करवाने, (लाभ्यं यो नृपनीं हांया-
धवाणां) मेरुं परितं आलिङ्गनं करवाने तेभ्यं मे हाथ वडे समुद्रने तरी नवाने अ० त्रय (३) ।

१ मेरु संज्ञाधी स्थूल माहिती आरे लुओ स्तुति-यत्तुर्विशतिका (पृ० ३३) अने तेनी विशेष माहिती
आरे लुओ न०भूद्विप-अज्ञासि (पत्रिका ४५६-४७५).

કે જે (મનોરતા, ઉગ્રતા, ગંભીરતા ઇત્યાદિ) મનોહર ગુણોના આધારભૂત છે તેમજ જે (ઉદારતાદિક) ગુણો, ગુણો અને જળ વડે મુરદેલીથી પાર પામી શકાય તેમ છે તેને સ્વયં કરવાને (અર્થાત્ પોતાની અતિ વડે તેનો નિશ્ચય કરવાને) અન (અર્થાત્ આ સ્તોત્રના પ્રારંભને વિષે અથવા મહાન્ વિચાર કરવા જેવી વસ્તુઓને વિષે) કથો પશ્ચિંકત સમર્થ (યાય) ? [અથવા (જે કોઈ પણ સમર્થ હોય, તે તે) સર્વવ્યાપક પ્રજ્ઞા છે.] ”—૪

ત્વદ્વર્ણનાવચનમૌક્તિકપૂર્ણમેદ્ય

માતર્ન ભક્તિવરદા તવ માનસં મે ।

પ્રીતેર્જગદ્રયજનધ્વનિસત્યતાયા

નામ્યેતિ કિં નિજાશિશોઃ પરિપાલનાર્થમ્ ? ॥ ૫ ॥

ટીકા

હે માતઃ ! હે વરદે ! તવ ભક્તિવરદા-ભક્તિહંસી, ભક્તિરૂપા વરદા ભક્તિવરદા, ભક્તિરૂપ વરદા-રાજહંસી ભક્તિવરદા મે-મમ માનસં-ચિત્તં માનસં સરોવરં કિં નામ્યેતિ-નામ્યેતિ ! અપિ તુ સોત્કળં સંમુલમાયાત્યેવ । યત્ર માનસં તત્ર હંસીપ્રાપ્તગમ્યુચિતમેવ । કિમર્થ ? પ્રીતેઃ સ્નેહસ્ય પરિપાલનાર્થ-નિર્વાહાર્થમ્ । કિંવિશિષ્ટાયાઃ પ્રીતેઃ ? ‘જગત્રયજનધ્વનિસત્યતાયાઃ’ વિષ-ત્રયજનસ્ય ધ્વનેઃ સત્યતા-યયાર્થતા યસ્યાસ્તસ્યાઃ । હંસીમાનસયોર્નિવરાં પ્રીતિરિતિ લોકોક્તેઃ સુતરાં કરણાર્થમ્ । કિંવિશિષ્ટસ્ય મમ ? નિજાશિશોઃ-સ્વસ્તનન્ધયસ્ય, નિજપુત્રસ્યેવેત્યર્થઃ । પુત્રં મત્ત્વેન પ્રીતિં નિર્વાહયતીતિ શ્રુતિઃ । કિં કૃત્વાઽમ્યેતિ ? ‘ત્વદ્વર્ણનાવચનમૌક્તિકપૂર્ણમ્’ દ્રશ્ય’ ત્વદ્વર્ણનાયાઃ-ત્વદીયસ્તુતેઃ-પ્રશંસાયા વચનમૌક્તિકાનિ-વાક્યાન્યેવ મુક્તાફલાનિ તૈઃ પૂર્ણ-મૃતં ત્વદ્વર્ણનાવચનમૌક્તિકપૂર્ણ માનસમ્ દ્રશ્ય-વિલોક્ય ત્વરિતમમ્યેતીતિ વાત્પર્યમ્ ॥ ૫ ॥

અન્યથા:

(હે) માતઃ । તથા મમ-વરદા નિજ-શિશોઃ (પુત્ર) મે માનસં ત્વત્-વર્ણના-વચન-મૌક્તિક-પૂર્ણ દ્રશ્ય જગત્-ત્રય-જન-ધ્વનિ-સત્યતાયાઃ પ્રીતેઃ પરિપાલનાર્થં કિં ન ન અમ્યેતિ ? ।

શીર્ષકાર્થ

વર્ણના=સ્તુતિ.

વચન=વચન, વાક્ય.

મૌક્તિક=મુક્તાદિ, મોતી.

પૂર્ણ=પૂર્ણ.

ત્વદ્વર્ણનાવચનમૌક્તિકપૂર્ણ=તારી સ્તુતિનાં વચનો

૩૦ મુક્તાદિગથી પરિપૂર્ણ.

દ્રશ્ય (ધા. દ્રશ્ય)=મેદ્ય.

માતઃ । (મ. માત)=હે બાળી ।

ન=નહિ.

મક્તિ=મેવા.

વરદા=હંસી.

મક્તિવરદા=હંસીદેવી હંસી.

તવ (મ. ચુષ્પદ)=તારી.

માનસં (મ. માનસ)=(૧) ચિત્તને; (૨) માનસ

(સરોવર)ને.

મે (મ. અત્યદ)=માત.

प्रीतेः (म० प्रीति) = स्नेहना।

जगतः = दुनिया।

त्रय = त्रयुक्तो समुदाय।

जन = मानव, लोक।

ध्वनि = उडित।

सत्यता = यथार्थता।

जगत्त्रयजनध्वनिसत्यतायाः = त्रिधुवनना लोकानां ध्वनिनी सत्यता छ जेने विषे तेनी।

अय्येति (घा० इ) = आवे छे।

किं = शुं।

निज = पोताना।

शिशु = आणक, अन्धुं।

निजशिशोः = पोताना आणकना।

परिपालनार्थ = पावनने अर्थ, रक्षयने भाटे।

पदार्थ ।

“ हे जननी ! तारा आणक जवा भारा मानसने तारी स्तुतिनां वयने।इपी मुहंताइणथी परिपूर्थ जेधने त्रिधुवनना लोकानी उडितानी सत्यतावाणी प्रीतिनो निर्वाह करवाने अर्थे शुं तारी शक्तिइपी हुंसी ते मानस प्रति आवती नथी के ! (अर्थात् आवे छेज, केभके मानस सदावर प्रति राजहुंसी जय छेज अे बात तो आप्पास-गोपास-प्रसिद्ध छे) । ”—प

* * * * *
वीणास्वनं स्वसहजं यदवाप मूर्च्छां

श्रोतुर्न किं त्वयि सुवाक् ! प्रियजल्पितायाम् ।

जातं न कोकिलरवं प्रतिकूलभावं

तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

टीका

हे सुवाक् ! सुष्ठु-शोभना वाग्-वाणी यस्याः सा सुवाक् तस्याः संबोधनं हे सुवाक् ! हे देवते ! त्वयि-भवत्यां प्रियजल्पितायां-मधुरभाषितायां सत्यां यत् स्वसहजं स्वेन-आत्मना सह जातं स्वसहजं-स्वाभाविकम्-अकृत्रिमं वीणास्वनं-तन्त्रीशब्दं मूर्च्छां दशाम् अवाप-प्राप । सङ्गीते-“सप्त स्वरास्त्रयो ग्रामा मूर्च्छनाथैकविंशतिः” इति प्रणीतत्वादिति, मूर्च्छामूर्च्छनाशब्दावेकार्थावेय, प्रत्ययान्तरभेदादभेद एव । “मोहो मूर्च्छा मतेर्भ्रमः” इति कोशः । मतेर्भ्रमत्वं प्रापेत्यर्थः । तर्हि तत् कोकिलरवं-पिकशब्दं प्रतिकूलभावं-श्रवणकटुत्वं किं न जातं ? अपि तु जातमेव । कथंभूतं तत् ? ‘चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः’ चारु-सुस्वादुमत् चूतानाम्-आप्राणां कलिकानिकरै-मञ्जरीसमूहं तदेवैकहेतुः-(अद्वितीय)कारणं यस्य तत् । अत एव कृत्रिमं कोकिलशब्दं, कृत्रिमाकृत्रिमयोरकृत्रिम-स्याधिक्यात् कथं (कृत्रिमं) श्रवणसुमगं स्यात्, इति त्वद्वाणीमाधुर्यं वीणाकोकिलरवयोरनुपममिति भावः । कस्य ? ‘श्रोतुः’ शृणोति वागमृतं स श्रोता तस्य श्रोतुः, त्वद्वाणीश्रवणानुरक्तस्य विदुष इत्यर्थः ॥ ६ ॥

अन्वयः

(हे) सु-वाक् ! त्वयि प्रिय-जल्पितायां (सत्यां) यद् स्व-सहजं वीणा-स्वनं मूर्च्छां अवाप, तद् चारु-चूत-कलिका-निकर-एक-हेतुः कोकिल-रवं श्रोतुः प्रतिकूल-भावं किं न न जातम् ? ।

१ ‘ इ भेद एव ’ इति क-पाठः ।

શબ્દાર્થ

વીળા=વીણા.

સ્વન=શબ્દ.

વીળાસ્વન=વીણાનો શબ્દ.

સ્વ=નિર્ગ.

સદ્ગ=સાથે ઉપન થયેલ.

સ્વસદ્ગ=પોતાની સાથે ઉપન થયેલ, સ્વાભાવિક.

યદ્=ને.

અવાપ (યાં અપ)=આમ થતો દેવો.

મૂર્છા (મૂં-મૂર્છા)= (૧) મૂંછનાને; (૨) મતિ-ભ્રમને.

થોત્તુ (મૂં થોત્તુ)=ગોતાના સંભગનારાના.

મ=નહિ.

કિં=શું.

ત્વાપિ (મૂં ત્વાપિ)=તું.

સુ=મેળતાવાચક અન્યથ.

વાચ્=વાણી.

સુવાક્ષ્=હે સુંદર છે, વાણી જેની એવી । (સં.)

મિય=મિત્ર.

જાલ્પિત (યાં જલ્પ)=મેલેલ.

પ્રિયજાલ્પિતાયાં=પ્રિય બોલતી.

જાતં (મૂં જાત)=યથું.

કોકિલ=કેળવ.

સ્વ=શબ્દ.

કોકિલસ્વ=કેળવનો શબ્દ.

પ્રતિકૂલ=પ્રતિફલ.

ભાવ=સ્વભાવ.

પ્રતિકૂલમાર્ગ=પ્રતિફલપણાને.

તદ્=(૧) પ્રસિદ્ધ; (૨) તેા.

જૂત=આમ, અભિ.

કલિકા=મંજરી, કળા.

નિકર=સમુદાય.

પર્ક=અદિતીય, અસાધારણ.

હેતુ=કારણ.

ધાવજૂતકલિકાનિકરકેતુ=મનોહર આભરી

મંજરીઓનો સમુદાય છે અદિતીય કારણ જેનું તેલ.

પદાર્થ

“જેની વાણી સુંદર છે એવી હે (સુન-હેવતા) । તું પ્રિય બોલે છે, ત્યારે જો વીણાને સ્વાભાવિક સ્વર (પણ) મૂંછાને પામ્યો તેા પછી જેનું પ્રસિદ્ધ મનોહર આત્રની મંજરીઓનો સમુદાય અદિતીય કારણ છે એવો તે કોકિલાનો શબ્દ (અર્થાત્ તેનો ટહુકો) શું ગોતાને પ્રતિફલ ન લાગે ! (અર્થાત્ તારા મધુર શબ્દથી અનન્ય પાન કર્યા પછી વીણાનો સ્વર તેમજ કોકિલાનો ટહુકો કહી લાગે એમાં શું નવાઇ ।) ”—૬

સ્પષ્ટીકરણ.

મૂંછના—

વીણામાં જે એકવીસ પિત્તળના તાર હોય છે, તે ‘મૂંછના’ કહેવાય છે. ‘મૂંછના’નો ખીન્ને અર્થ—‘બેસાન યવું’ પણ યાય છે. એ વાતની શ્રીપાલરાજના રાસની ત્રીજી ખંડની પાંચમી ઢાલની નીચે સુગળની ૨૭મી કડી સાક્ષી પૂરે છે:—

“દાખી દોષ સમારી વીણુ તે આલવે હોલાવ
હોઇ આમની મૂંછના કિંપિ નકા ચવે.”

ત્વન્નામમન્ત્રમિહ ભારતસમ્મવાનાં

મક્ત્યૈતિ ભારતિ ! વિશાં જપતામઘૌષમ્ ।

સઘઃ ક્ષયં સ્થગિતમૂવલયાન્તરિક્ષં

સૂર્યાશુભિન્નમિવ શાર્વરમન્થકારમ્ ॥ ૭ ॥

टीका

हे भारति !-हे शासनदेवते !-हे सरस्वति ! इह-लोके विशां-मनुष्याणां भक्तजनानाम्
'अघौघं' अवस्य-दुष्कृतस्य ओघं अघौघं-पापसमूहं सद्यः-तत्कालं क्षयं-विनाशमेति-प्राप्नोति ।
किंविशिष्टानां विशां ? 'भारतसम्भवानां' भारतक्षेत्रे सम्भवा-उत्पन्नाः-सम्यगार्थभूमौ जाता भारत-
सम्भवास्तेषां भारतसम्भवानां, भारतक्षेत्रजनितानामेवास्याः शासनाधिष्ठान्या उचितत्वात् । पुनः
विशां किं कुर्वतां ? 'त्वन्नाममन्त्रं' तव नाम त्वन्नाम तदेव मन्त्रो-जापस्तं त्वन्नाममन्त्रं जपताम्, अभीष्ट-
देवतास्मरणं कुर्वतामित्यर्थः । किंविशिष्टमघौघं ? 'स्थगितभूवलयान्तरिक्षं' स्थगिते-आच्छादिते
ऊर्ध्वगतिप्राप्यहेतुके भूवलयान्तरिक्षे-पृथ्वीमण्डलाकाशे-मनुष्यलोकस्वर्गलोकौ येन तत् स्थगितभू-
वलयान्तरिक्षं-मनुज(लोक)स्वर्गनिरोधकं, केवलमधोगतिहेतुकमित्यर्थः । तदघौघं किमिव क्षयमेति ?
शार्ध्वरमन्धकारं इव-रात्रिभवं तम इव, शर्वर्यो-रात्रौ भवं शार्ध्वरं तमः 'सूर्याशुमित्रं' सूर्याशुभिः-सूर्य-
किरणैर्मित्रं-विदारितं तमिस्रं सद्यः क्षयमेति । कीदृशं तमः ? स्थगितभूवलयान्तरिक्षम्-आच्छा-
दितद्यावाभूमिकमिति ॥ ७ ॥

अन्वयः

(हे) भारति ! इह भक्त्या त्वद्-नामन्-मन्त्रं जपतां, भारत-सम्भवानां विशां स्थगित-भू-
वलय-अन्तरिक्षम् अघ-अघौघं शार्ध्वरं सूर्य-अंशु-मित्रं (स्थगित-भू-वलय-अन्तरिक्षं) अन्धकारम् इव
सद्यः क्षयम् एति ।

शब्दार्थ

नामन्=नाम.
मन्त्रं=मन्त्र.
त्वन्नाममन्त्रं=तारा नाम्नी मन्त्रे.
इह=अहिंसा, आ लोकने विषे.
भारत=भारतक्षेत्र.
सम्भव=उत्पत्ति.
भारतसम्भवानां=भारतक्षेत्रभा उत्पन्न भवेत्ता.
भक्त्या (मू० भक्ति)=भक्तिपूर्वक.
एति (धा० इ)=पारि छे.
भारति ! (मू० भारती)=हे सरस्वती !
विशा (मू० विश)=मनुष्येणा.
जपतां (मू० जपत)=जपयता.
अघ=पाप.
अघौघ=समूह.
अघौघं=पापनो समूह.
सद्यस्=तत्काल, तत्क्षण.

क्षयं (मू० क्षय)=क्षयने, नाशने.
स्थगित (धा० स्थग)=आच्छादित, ढाँकी दीधिय.
भू=पृथ्वी.
वलय=मंडल.
अन्तरिक्ष=(१) स्वर्ग, (२) आकाश.
स्थगितभूवलयान्तरिक्षं=(१) निरोधकं छे मनुष्य-
लोकनो अने स्वर्ग-लोकनो नेत्रे अवेत्ता; (२)
आच्छादित दृषा छे सूर्यमण्डले तेमन् आकाशने
नेत्रे अवेत्ता.
सूर्य=सूर्य, रवि.
अंशु=किरण.
मित्र (धा० मिद)=मेदायेधु.
सूर्याशुमित्रं=सूर्यनां किरणैर्यो मेदायेधु.
इव=जम.
शार्ध्वर=रात्रि संभंधी.
अन्धकार=अंधकार, अंधांध.
शार्ध्वरमन्धकारं=रात्रिसंभंधी अंधकार.

પદ્યાર્થ

“હે સરસ્વતી ! આ લોકને વિષે ભક્તિપૂર્વક તારા નામરૂપી મન્ત્રનો બપ બપનારા એવા તેમજ ભરતક્ષેત્રમાં બન્નેલા એવા મનુષ્યોનો પાપ-સમૂહ કે જણે મનુષ્યલોકનો તેમજ સ્વર્ગલોકનો નિરોધ કર્યો છે (અર્થાત્ જણે જીર્ણ ગતિનો નિરોધ કર્યો છે) તે પાપ-સમૂહ બ્રમંડળનું તેમજ આકાશનું આરુઢાદન કરીને રહેલા એવા તેમજ રાત્રિસંબંધી એવા સૂર્યનાં કિરણોથી ભેદાયેલા અંધકારની જેમ નાશ પામે છે. ”—૭

* * * * *

શ્રીહર્ષ-માઘ-વર-ભારવિ-કાલિદાસ—

વાલ્મીકિ-પાણિનિ-મમટ્-મહાકવીનામ્ ।

સામ્યં ત્વદીયચરણાબ્જસમાશ્રિતોઽયં

મુક્તાફલદ્યુતિમુપૈતિ નનુદવિન્દુઃ ॥ ૮ ॥

ટીકા

હે વરદે ! હે સરસ્વતિ ! અયં—મહાશ્વજો જનઃ—સેવકઃ ત્વદીયચરણાબ્જસમાશ્રિતઃ સત્ તવેમૌ ત્વદીયૌ ચરણાબ્જૌ—ચરણકમલૌ સં—સમ્યક્ પ્રકારેણાશ્રિતઃ—સંપ્રાપ્તઃ શ્રીહર્ષમાઘવરભારવિકાલિદાસવાલ્મીકિપાણિનિમમટ્મહાકવીનાં સામ્યં—તુલ્યતામ્ ઉપૈતિ—પ્રાપ્નોતિ । શ્રીહર્ષઃ માઘઃ વરઃ—શ્રેષ્ઠો યોઽસૌ ભારવિવરભારવિશ્વ કાલિદાસઃ ચ વાલ્મીકિશ્ચ પાણિનિશ્ચ મમટ્શ્ચ શ્રીહર્ષમાઘવરભારવિકાલિદાસવાલ્મીકિપાણિનિમમટ્ઃ તે ચ તે મહાકવયઃ શ્રીહર્ષૃ, તેષાં શ્રીહર્ષાદિ-મહાકવીનાં, શ્રીહર્ષમાઘભારવિકાલિદાસા મહાકાવ્યરૂર્વારઃ, વાલ્મીકી રામાયણવક્તા, પાણિનિઃ સૂત્રકૃત્, મમટ્ઃ મહામાન્યવૃત્તિકારઃ, એતે મહાકવયસ્તેષાં તુલ્યત્વં પ્રાપ્નોતીત્યર્થઃ । મુક્તોઽયમર્થઃ । નનુ ઇતિ નિશ્ચયે । ઉદવિન્દુઃ—જલકણઃ, ઉદકસ્ય વિન્દુઃ ઉદવિન્દુઃ, ઉદકસ્વોદન્નાદેશઃ । અબ્જસમાશ્રિતઃ—કમલપત્રાભિ(પિ)રુઢઃ પાનીયવિન્દુઃ મુક્તાફલકાન્તિમુપૈતિ, વદ્વદયમપિ તેષાં સામ્યમુપૈતિ ॥ ૮ ॥

અન્વયઃ

(હે સરસ્વતિ !) ત્વદીય-ચરણ-અબ્જ-સમાશ્રિતઃ અયં (મહાશ્વજઃ જનઃ) શ્રીહર્ષ-માઘ-વર-ભારવિ-કાલિદાસ-વાલ્મીકિ-પાણિનિ-મમટ્-મહા-કવીનાં સામ્યં ઉપૈતિ, (યથા) અબ્જ-સમાશ્રિતઃ ઉદવિન્દુઃ મુક્તાફલ-દ્યુતિ નનુ ઉપૈતિ ।

શાબ્દાર્થ

શ્રીહર્ષ=શ્રીહર્ષ.
માઘ=માઘ.
વર=શ્રેષ્ઠ.
ભારવિ=ભારવિ.
કાલિદાસ=કાલિદાસ.
વાલ્મીકિ=વાલ્મીકિ.
પાણિનિ=પાણિનિ.
મમટ=મમટ.
મહત્=મોટા.
કવિ= (૧) પદિકત; (૨) કાવ્ય રચનાર.
શ્રીહર્ષમાઘવરભારવિકાલિદાસવાલ્મીકિ-
પાણિનિમમટમહાકવીનાં=શ્રીહર્ષ, માઘ, શ્રેષ્ઠ
ભારવિ, કાલિદાસ, વાલ્મીકિ, પાણિનિ અને
મમટ જેવા મહાકવિઓની.
સામ્ય (મૂં સામ્ય)=સુલભાને.

ત્વદાય=તારા.
ચરણ=ચરણ, પગ.
અન્ન=કમળ.
સમાશ્રિત (ધાં ધિ)=આશ્રય લીધેલ.
ત્વદાયચરણાન્નસમાશ્રિતઃ=તારા ચરણ-કમળનો
આશ્રય લીધેલ.
અયં (મૂં દમ્)=આ.
મુક્તાફલ=મોટી
દુર્તિ=તેજ.
મુક્તાફલદુર્તિ=મોટીની પ્રભાને.
ઉપૈતિ (ધાં દ)=પામે છે.
નનુ=નક્કી.
ઉદ્વન્ન=જળ.
વિન્દુ=ચિન્દુ.
ઉદવિન્દુઃ=જળનું ચિન્દુ.

પદ્યાર્થ

“ જમ કમળનો આશ્રય લીધેલું જળનું ચિન્દુ મુક્તાશ્વળની પ્રભાને નક્કી પામે છે, તેમ (હે સરસ્વતી !) તારા ચરણ-કમળનો આશ્રય લીધેલો એવો આ (હું તારો સેવક) શ્રીહર્ષ, માઘ, ઉત્તમ ભારવિ, કાલિદાસ, વાલ્મીકિ, પાણિનિ અને મમટ જેવા મહાકવિઓની સુલભાને પામું છું.”—૮

સ્પષ્ટીકરણ

કવીશ્વરો—

શ્રીહર્ષ, માઘ, ભારવિ અને કાલિદાસ એ ઉત્તમ કવિઓ થઈ ગયા છે. તેમનાં રચેલાં કાવ્યો—જમકે શ્રીહર્ષ કવીશ્વરે રચેલું ‘ નૈપધીય-ચરિત’, શ્રીમાન્ માઘે રચેલ શિશુ-પાલ-વધ, કવિવર ભારવિએ રચેલું ‘ કિરાતાભુનીય ’ અને કવિરાજ કાલિદાસકૃત ‘ રઘુવંશ ’ અને ‘ કુમારસંભવ ’ એ પાંચ કાવ્યોને ‘ મહાકાવ્ય ’ ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે, જોકે આ કાવ્યો સાથે ટકર ઝીલી શકે—અરે તેનાથી પણ ચડી જાય એવાં બીજાં કાવ્યો પણ છે. આ પાંચ મહાકાવ્યોનું આજે પણ ઘણા વિદ્વાનો પઠન-પાઠન કરે છે અને તેમાં તેઓ રઘુવંશ, પછી કુમાર-સંભવ, પછી કિરાતાભુનીય, ત્યાર બાદ શિશુપાલ-વધ અને અન્તમાં નૈપધીય-ચરિત એ અનુક્રમ સાચવે છે. આ પાંચ કાવ્યોની સાથે હરીફાઈમાં ઉતરી શકે એવાં જૈન કાવ્યો પૈકી શ્રીહિમચન્દ્રસૂરિકૃત નાભેયનેમિ, શ્રીપદ્મસાગરગણિકૃત હીરસૌભાગ્ય, શ્રીવલ્લભગણિકૃત વિજયપ્રશસ્તિ અને ઉપાધ્યાય શ્રીમેઘવિજયકૃત સપ્તસન્ધાન ખાસ જોવાં જવાં છે.

૧ આ વાત મી લક્ષમણ સમચંદ્ર વૈદ્યકૃત સંસ્કૃત-અંગ્રેજી કોશ ઉપરથી પણ જોઈ શકાય છે.

કાલિદાસ—

કાલિદાસ એ કવીયર છે એ કયનને નીચિનો શ્લોક પણ ખૂવાર કરી આપે છે:—

“ कचयः कालिदासाद्याः, कचयो वयमप्यमी ।

पर्वते परमाणं च, पदार्थत्वं प्रतिष्ठितम् ॥ १ ॥”

અર્થાત્ કાલિદાસ પ્રમુખ પણ કવિઓ છે અને અન્ય પણ કવિઓ છીએ; વળી પદ્ય તેમજ પરમાણુ એ બંનેમાં પદ્યાર્થત્વ પ્રતિષ્ઠિત છે (છતાં પણ જમ તે બેમાં અંતર છે, તેવું અંતર અમારામાં અને કાલિદાસાદિક કવીશ્વરોમાં છે).

આ સંબંધમાં એક બીજા શ્લોક પણ વિચારવો અનાવરયક મહિ ગણાય, તે એ.છે :-

“पुरा कथीनां गणनाप्रसङ्गे

फनिष्ठिकाऽधिष्ठितकालिदासां ।

अद्यापि तत्तुल्यकथेरमावा-

दनामिका सार्धवती यमूच ॥१॥ ”

अर्थात् पूर्व कविज्योती गणुनाना प्रसंगमां कनिष्ठिका (८२५वी आंगणी) कालिदास वर
अधिष्ठित हुती (अर्थात् कविज्योमां कालिदास मुख्य गणुता हुता) 'तेम आन्त पय कालि-
दासना समान कविना असावथी अनानिका (कनिष्ठिकानी जेडेनी आंगणी) सार्थक ननी
(अष्टले के ते नाम विनानी न रही).

આ ઉપરથી કાલિદાસ એ અપૂર્વ કવિ હતા એમ બેઠ શકાય છે. તેને રઘુવંશ, કુમાર-સંભવ, મૃગદ્રુત, મેઘદુત, અલિશાન-શાકુન્તલ, વિક્રમોર્વશીય ઇત્યાદિ પ્રૌઢ ગ્રન્થો રચ્યા છે.

આ કવીશ્વરના સમય પરત્વે ધણો મત-મેદ છે, છતાં પણ એટલું તો બેધડક કહી શકાય તેમ છે કે ઇ. સ. ના પાંચમા સૈકા પછી તેઓ થયા નથી. આ સંબંધમાં જુઓ રા. કેશવલાલ હર્ષદરાય દુવદૃત 'પરાક્રમની પ્રસાદી'ની પ્રસ્તાવનાનું પૃ. ૧૪ (પાંચમી આવૃત્તિ) અને પ્રો. મેકડોનલ્ડનું સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ (History of Sanskrit Literature p. 225).

भांरवि—

નવમી સપ્તમી સ્થાને 'કિરાતાર્જુનીય' સિવાય અન્ય કોઈ ગ્રંથ રચ્યો હોય, એમ બહુ-
મર્થઃ । નતુ इति निशेधसिद्धासની ઉપમા વખણાય છે, તેમ આ કવિરાજ અર્થ-ગૌરવને સાર
અન્નસમાધિતઃ-કમલપત્ર.

साम्यमुपैति ॥ ८ ॥

૧ કાવ્યના કર્તા માધ એક અનુષ્ઠ મ કવિ ચઇ ગયા છે. ભારવિ
૨ વાત નચિના રોઝાક ઉપરથી જોઇ શકાય છે.

(हे सरस्वति !) त्वदीय-चरण-अब्ज-

(ह सरस्वती !) त्विदं चरण-प्रक्षिप्तं यत् पश्यं हसते ते तेनी सम्भवाद्गो वञ्चायेतां न-द-दृष्ट, शिते-
कालिदास-बाल्मीकि-पाणिनि-भट्ट-महर्षिणा नोद्यते यथायुगे ।
मुक्ताफल-प्राप्तिं ननु उपैति ।

मुक्ताफल-द्युतिं ननु उपैति ।

ये शकुन्तला ।

१ 'तथा तेषां' इति क-पाठः ।

॥ एकचतुष्टयम् ॥१॥ ”

“ તાવદ્ ભા માર્ચેર્મોતિ, યાવન્માઘસ્ય નોદયઃ ।

ઝરિતે ચ પુનર્માઘે, માર્ચેર્મા ર્ચેરિવ ॥ ૧ ॥” —*અનુપ્

—ઉદ્ધવ દૂત

અર્થાત્ જ્યાં સુધી માઘનો ઉદય થયો નથી, ત્યાં સુધી ભારત્રિવી પ્રભા શોભે છે. પરંતુ વળી જ્યારે માઘનો ઉદય યાય છે, ત્યારે ભારત્રિવી પ્રભા (માઘ માસના) સૂર્ય જતી બને છે.

આ કવિરાજ તો કાલિદાસથી પણ કાવ્ય-આતુર્યમાં ચડિયાતા છે એમ કેટલાકોનું માનવું છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ ઉપમા કાલિદાસસ્ય, માર્ચેરર્થગૌરવમ્ ।

દૃષ્ટિઢના પદલાલિત્યં, માઘે સન્તિ વ્રજો ગુણાઃ ॥ ૧ ॥” —અનુ

અર્થાત્ ઉપમા તો કાલિદાસની, અર્થ ગૌરવ ભારત્રિવિનું અને પદ-લાલિત્ય તો દૃષ્ટીનું છે, જ્યારે એ ત્રણે ગુણો માઘને વિષે દૃષ્ટિ-ગોચર યાય છે.

આ કવીશ્વરના સમય પરત્વે પણ મત-ભેદ છે. છતાં પણ ઇ. સ. ના નવમા સૈકામાં કે તે પૂર્વે-નહિ કે ત્યાર પછી તેઓ યદ્ય ગયા છે એમ વિદ્વાનોનું માનવું છે. જૈનો આને ઉપમિતિ-ભવપ્રપંચકથાના કર્તા સુનિરાજ શ્રીસિદ્ધર્ષિના બધું તરીકે ઓળખાવે છે (જુઓ પ્રભાવક-ચરિત્રમાંના શ્રીસિદ્ધર્ષિ-અખન્ધનો ત્રીજો શ્લોક).

શ્રીહર્ષ—

કવિવર શ્રીહર્ષે નૈપધીય ચરિત ઉપરાંત અન્ય ઘાઘ અન્ય રચ્યો હોય તો તે જોવામાં આવતો નથી.

મમદ્—

આ કાવ્યની ટીકામાં નિવેદન કર્યા સુજળ મમદ્ એ મહાભાષ્યના વૃત્તિકાર છે. આ સંબંધમાં વિશેષ માહિતી અને મળી શકી નથી, પરંતુ એટલું તો કહેવું પડશે કે કાવ્ય-પ્રકાશના કર્તા મમદ્ તે આનાથી ન્દા છે.

વાદમીકિ—

રામાયણના કર્તા આઘ કવીશ્વર વાદમીકિના નામથી ઘણું અબળપું હોય શકે ? એના સ્વરૂપ વિષે વધારે વિવેચન કરવું એ એની ખ્યાતિમાં ન્યૂનતાફળ યદ્ય પડે, તેથી આ સંબંધમાં કવિવર ધનપાલે તિલકર્મજરીના અવતરણમાં ૨૦મા પદ દ્વારા સૌથી પ્રથમ કવિ તરીકે જન્મને નમસ્કાર કર્યો છે તે આજ છે એ વાતનું સ્પષ્ટ કરનારૂં નીચેનું પદ રજુ કરવું બસ થશે.

“ પ્રસ્તાવનાદિપુરુષો, રઘુકૌરવવંશયોઃ ।

ચન્દે વાસ્માકિકાનીનો, સૂર્યોચન્દ્રમસાવિવ ॥ ૧ ॥”

* અનુપ્-સક્ષણમ્—

“ શ્લોકે ષષ્ઠ શુદ્ધ શ્લોક, સર્વત્ર સ્થુ પઞ્ચમમ્ ।

દિગ્વિપાદયોન્દસ્ત, સપ્તમ દીર્ઘમન્યયોઃ ॥ ૧ ॥”

૧ પાણિનિએ રચેલાં સૂત્રો ઉપર પતંજલિએ જે ટીકા રચી છે તેને ‘ મહાભાષ્ય ’ કહેવામાં આવે છે તેજ આ છે ?

અર્થાત્ 'રુદ્ર'વંશ અને 'કૌરવ'વંશની વર્ણનાને વિષે પ્રથમ પુરુષોદ્ધ વાદમીડિ કાનીન (વ્યાસ) ને પ્રારંભ (પ્રવૃત્તિ) ને વિષે આદિપુરુષોદ્ધ સૂર્ય અને ચન્દ્રની જન્મ હું ૧

પાણિનિ—

પાણિનિએ અષાઢ્યાથી વ્યાકરણ રચ્યું છે. આ વ્યાકરણ વિદ્વદ્-વર્ગમાં અતિશય પ્રાન છે. વળી એ પણ નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે શ્રીવિજયચરન-શિષ્યે પાણિ ક્ષયાશ્રય નામનું ૧૮૦ સ્લોકનું કાવ્ય રચ્યું છે.

કાલિદાસાદિક કવિઓનું જૈન સમાજમાં સ્થાન—

એ તો દેખીતી વાત છે કે કાલિદાસ પ્રમુખ મહાકવિઓનો અજૈન-હિંદુ સમાજમાં જ સત્કાર પામે છે. પરંતુ પુણી થવા જવી હુકીકત તો એ છે કે જૈન સમાજ પણ તેમનો સત્કાર કરવામાં પાછી પાની કરી નથી (આ જૈનોની ઉદારતા-ગુણગ્રાહકતા સ્પષ્ટ છે, કેમકે જૈન કાવિઓને અજૈન સમાજમાં યથાથેય સ્થાન અપાયું હોય એમ જોતામાં આવ્યું નથી).

પ્રથમ તો આ કાવ્યથી જોઈ શકાય છે તેમ શ્રીભાવપ્રભસૂરિ પણ કાલિદાસાદિકનું પ્રશંસા કરે છે. આ ઉપરાંત તેમના કરતાં સાત શતાબ્દી પૂર્વે યદ્ય ગયેલા કવીશ્વર ધનપાદે પણ આ મહાકવિઓની સ્તુતિ કરી છે. આ વાતના સમર્થનમાં નીચે મુજબનાં તિલકમંજરીના ૨૫ મા અને ૨૮ મા પદો રજુ કરવામાં આવે છે.

“મ્હાવતિ સકલાઃ કાલિ-દાસેનાસન્નવર્તિના ।

શિવઃ કર્વાની દીપેન, માલતીકલિકા દ્વચ ॥—અનુ-

- માષેન ચિમ્નિતોસ્તાહા, નોત્સહન્તે પદક્રમે ।

સ્મરન્તિ ભાર્યેરેય, કવયઃ કવયો યથા ॥”—અનુ-

અર્થાત્ જેમ પાસે રહેલા દીપથી માલતી-કલિકા મ્હાન યદ્ય જાય છે, તેમ સમીપમાં રહેલા કાલિદાસેથી (અન્ય) સર્વે કવિઓની વાણીઓ મ્હાન બની જાય છે.

જેમ વાંદરાઓ ગાય (માસની ઠંડી) થી ભરે ઉત્સાહવાળા યદ્ય ચરણ ન્યાસને વિષે ઉત્સાહ ધારણ કરતા નથી પરંતુ સૂર્યની કાન્તિગુણ સ્મરણ કરે છે, તેમ કવિઓ માધથી નિઃસ્તાહી બની કાવ્ય રચવામાં ઉત્સાહ ધરતા નથી, કિન્તુ ભગવાને જ યાદ કરે છે.

આ ઉપરાંત આ કવીશ્વરોમાંથી કેટલાક લગતી હુકીકતો પણ જૈન ગ્રંથોમાં નજરે પડે છે. જેમકે શ્રીમેરુતુગસૂરિએ રચેલા ‘સર્ગ’માં ‘કાલિદાસ સંબધી અને દ્વિતીય સર્ગમાં માધ સંબધી હુકીકત મળી આવે છે, જ્યારે શ્રીરાજશેખર-સૂરિપ્રણીત ચતુર્વિંશત-પ્રબન્ધમાં તો આહર્ય કવિને લગતો એક આખો પ્રબન્ધ છે.

૧ કવીશ્વર કાલિદાસને લગતી ઉલ્લેખ કવિકાવચરિત્ર શ્રીહેમચન્દ્રસમિત કાવ્યાનુશાસનમાં કાવ્ય-પ્રકારમાં જોવામાં આવે છે.

માધ-પ્રબન્ધ.

‘ભોજયિની’ નગરીમાં ભોજ રાજ રાજ્ય કરતો હતો. તેણે માધ પહિડતની વિદ્વતાની તેમજ તેની દાન-શક્તિની પ્રશંસા યતી ધણી વાર માંગળી, તેથી તે તેને જોવાને આતુર બની ગયો. આથી તેણે ‘શ્રીમાલ’ નગરમાં વસતા માધ પહિડતને તેડી લાવવા રાજમેલકાને મોકલ્યા. તેમની સાથે કવીશ્વર માધ આવતાં રાજ્યે તેનો સત્કાર કર્યો. વિશેષમાં તેણે તેને યથેષ્ટ ભોજન જમાડીને પોતાની પાસે પોતાના જવા પલંગમાં સુવાડયો અને શિયાળો હવાથી તેને ઝાઢવાને માટે યોગ્ય કંબલ પણ આપી તેમજ તેની સાથે વાર્તા-વિનોદ પણ કર્યો. આ પ્રમાણે કવીશ્વર અને રાજાના દિવસો સુખે નિર્ગમન થતા હતા તેવામાં એક દિવસે સવારના માંગલિક વાજાંબના શબ્દ સાંભળીને અગેજા ભોજ રાજ પાસે માધ પહિડતે પોતાને ઘેર જવાની રજા માંગી. આથી રાજ વિસ્મય પામી ગયો અને તેણે તેને પૂછ્યું કે શું આપની ભોજન, શય્યા, આમ્રજાદન ઇત્યાદિ રૂપ સેવામાં કંઈ ખામી આવી ગઈ છે કે આપ જવા ઇચ્છો છો ? આના ઉત્તરમાં માધે જણાવ્યું કે હું ટાઢ સહન કરી શકતો નથી. આથી રાજ્યે ન છૂટકે. રાજ આપી એટલે તે પોતાને દેશ જવા નીકળ્યો. રાજ તેને સામો વળાવવા ગયો. છૂટા પડતાં માધે રાજને વિનંતિ કરી કે આપ એક વાર મારે ઘેર પધારવા કૃપા કરશો. આ વાત રાજ્યે કબૂલ કરી.

ત્યાર બાદ થોડેક દિવસે ભોજ રાજ માધની સંપત્તિ જોવાને માટે ‘શ્રીમાલ’ નગર તરફ જવા નીકળ્યો. ત્યાં રાજ આવી પહોંચતાં માધે તેનું યોગ્ય સન્માન કર્યું. રાજ પોતાના સૈન્ય સહિત માધ પહિડતની ઘોડા બાંધવાની જગ્યાના એક ખૂણમાં સમાઈ બેસ તેમ હતું તોપણ આ પહિડતે ભોજ રાજને પોતાના મહેલમાં જ ઉતારી આપ્યો.

આ મહેલની સમગ્ર ભૂમિ સુવર્ણમય હતી અને તેમાં દેવસ્થાનની ભૂમિ તો મણિ, મરકત હીરા વિગેરે કીંમતી ઝવેરાતથી જડેલી હતી. આથી રનાન કર્યા બાદ ત્યાંથી જતી વેળાએ તે ભૂમિને સેવાળયુક્ત જળવાળી સમજીને રાજ્યે પોતાનું વસ્ત્ર જોડું લેવા માંડ્યું. તે વખતે સેવકોએ ખરી વાત કહીને તેની પ્રાન્તિ દૂર કરી. વળી ભોજન સમયે પોતાને માટે આવેશ સુવર્ણના થાળમાં પોતાના દેશમાં નહિ ઉત્પન્ન થતા એવા તેમજ અન્ય ઋતુમાં ઉત્પન્ન થતા એવા અનેક પદાર્થો જોઈને રાજ સ્તબ્ધ બની ગયો. ભોજન કર્યા બાદ માધે રાજને સ્વાદિષ્ટ કૃપો તેમજ જાત જાતનો મેવો ખાવા આપ્યાં. રાત્રિ પડતાં માધ ભોજ રાજને ચન્દ્રશાલામાં લઈ ગયો. ત્યાં અનેક પ્રકારના પૂર્વે નહિ જોયેલા ગ્રન્થો તેમજ તરેહવાર વસ્તુઓ ઉપર રાજની દષ્ટિ પડી. આ બધું જોઈને રાજના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. વળી શિયાળામાં પણ રાજને ઉનાળાનો પ્રાન્તિ થઈ આવી, તેથી તેણે સ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યા અને ચંદનનો લેપ કર્યો. એમ કરી પંખાના મંદ મંદ વાયુને અનુભવ કરતો રાજ નિદ્રાધીન થઈ ગયો. આખી રાત્રિ ક્યાં પસાર થઈ ગઈ તેની તેને જરાયે ખબર પડી નહિ. પ્રાતઃકાળે યતાં શંખ-નાદથી જગૃત બનેલા રાજને માધ દાણે દાણે સુષ્પ શાન્તિની ખબર પૂછવા લાગ્યો.

આ પ્રમાણે સુખેથી દિવસો પસાર થતા હતા, તેવામાં એક દિવસે રાજ્યે પોતાને નગર જવા માટે માધની રાજ માંગી. તે વખતે માધે પોતે રચવાને ઇચ્છેના એવા 'ભોજરવામિત્રસાહ' નામના ગ્રન્થનું પ્રુણ તેને અર્પણ કર્યું. ત્યાર પછી રાજ પોતાને નગરે ગયો.

માધનો જન્મ થયો, ત્યારે તેના પિતાએ નૈમિત્તિક દ્વારા તેનું શુભાશુભ ક્ષણ પૂછ્યું હતું. ત્યારે તેણે કહ્યું હતું કે તમારા પુત્રને પૂર્વ અવસ્થામાં ધણીજ સમૃદ્ધિ મળવાથી તેનો મોટો ઉદય થશે, પરંતુ ઉત્તર અવસ્થામાં તેની સમૃદ્ધિ ક્ષીણ થઈ જશે અને પગે સોજ આવતાં તે મરી જશે.

આ પ્રમાણેની પોતાના પુત્રની કુઃખદ સ્થિતિથી વાકેફગાર બનેલા માધના પિતાએ મનુષ્યનું સા વર્ષનું આયુષ્ય કદાચીને તેણે સોનામાં જડાવેલા હીરાના ૩૬૦૦૦ હાર કરાવી કંડારમાં મેલ્યા હતા. આ ઉપરાંત અન્ય પ્રકારની પણ સમૃદ્ધિ માધને અર્પણ કરીને તેમજ તેને યોગ્ય શિક્ષા આપીને તેના પિતા મરણ પામ્યા હતા.

પિતાના અવસાન પછી કુબેરના જવી ઋદ્ધિવાળા માધે પહિડતોને તેમજ માંચકાને મોં માંચું દાન દેવા માંડ્યું. એમ કરતાં કરતાં તેની સમગ્ર સમૃદ્ધિ ક્ષીણ થઈ ગઈ. શિશુપાલવધ નામના મહાકાવ્યને રચી પહિડતોને આશ્ચર્યોક્તિ કરનારો માધ પહિડત એવો દરિદ્ર બની ગયો. તે પોતાના દેશમાં રહેવાને પણ અસમર્થ થયો. આથી તેણે ભોજ રાજ પાસે જવા વિચાર કર્યો. તેના ગરની બહાર તે આવી પહોંચ્યો એટલે તેણે પોતાની પત્નીને પોતે રચેલું કાવ્ય આપીને રાજ પાસે મોકલી. ભોજ રાજ માધની પત્નીની આવી કુદૃશા જોઈને અતિશય અચંબો પામ્યો. તેણે માધે મોકલેલું પુસ્તક શલાકા મૂકીને બેઠું. તેમ કરતાં તેણે તેમાં નીચે મુજબનો શ્લોક જોયો:—

“કુમુદવનમપથિ ધીમદમ્મોજ્જ્વલજ્ઞં

ત્યજતિ મદમુલુકઃ પ્રીતિમાંશ્ચક્રયાકઃ.”

ઉદયમદિમરોદિમર્ષોસિ શ્રીતાંશુરસ્તં

દત્તવિધિલિહિતાનાં હી વિચિત્રો વિપાકઃ ॥” — મોહિની

—શિશુપાલવધ સં ૧૧, શ્લોક ૫૪

આનો અર્થ એ છે કે જ્યારે સૂર્ય જોગે છે, ત્યારે ચન્દ્ર અસ્ત પામે છે. કુમુદોનું વન (સંકા-આધ જવાથી) શોભારહિત બને છે, જ્યારે પમવન (ખીલી નીકળવાથી) શોભી રહે છે. પુવક (અંધ યવાથી) પોતાને ગર્વ લાજુ છે છે, જ્યારે ચક્રાક (તેના વિરહનો અંત આવવાથી) આનંદ પામે છે. આથી કરીને જ્યારે દેવ રૂટે છે, ત્યારે તેનો વિચિત્ર વિપાક અનુભવવો પડે છે.

આ કાવ્યને વાંચ્યા બાદ તેનો અર્થ વિચારતાં ભોજ રાજ્યે માધની પત્નીને કહ્યું કે આ કાવ્યનાં બદલામાં આખી પૃથ્વી આપી દઉં તો તે પણ આછી છે, તેથી સમયાનુસાર અર્થની પુદ્ધિ કરનારા આ ‘હી’ શબ્દનું મૂલ્ય હું એક લાખ રૂપિયા આપું છું. એમ કહી તેણે તે સ્ત્રીને તેટલું મૂલ્ય આપી વિદાય કરી.

માર્ગે જતાં યાચક-લોકોએ આ સ્ત્રીને માધની પત્ની તરીકે જાળખી એટલે તેઓ તેની પાસે યાચના કરવા લાગ્યા. તેમને દાન આપતી આપતી જ્યારે તે માધ પાસે આવી, ત્યારે તેની પાસે એક ઢાડી પણ રહી હતી નહિ. તે જવી ગઇ હતી તેવીજ તેને ખાટી હાથે આવેલી જોઇને માધે તેને તે સંબંધમાં ખુલાસો કરવા કહ્યું. તેની સ્ત્રીએ સત્ય હકીકત નિવેદન કરી એટલે પગે આવેલા સોજાથી પીડાતો માધ બોલ્યો કે તું મારી શ્રાંતમતી કીર્તિ છે. એવામાં તેની પાસે યાચકો દાન લેવા આવી પહોંચ્યા. તેમને જોઇને દાન આપવા માટે કુટુંબી બદામ પણ પોતાની પાસે નહિ હોવાથી માધને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો અને તે નીચે મુજબનાં પદો બોલ્યો—

“અર્થો ન સન્તિ ન ચ મુચ્યતિ માં દુરાશા
 ઘોનાદિ સકુચતિ કુલેલિતઃ કરો મે ।
 યાચ્યા ચ લાચવકરી સ્વયયે ચ પાપં
 પ્રાણાઃ । સ્વયં વ્રજત કિં પરિદેવિતેન ? ॥ ૧ ॥—વસન્તતિલકા
 દારિદ્ર્યાનલસન્તાપઃ, શાન્તઃ સન્તોષવારિણા ।
 •દીનાશામદ્ગુજન્મા તુ, કેનાયમુપશામ્યતુ ॥ ૨ ॥—અનુ•
 વ્રજત વ્રજત પ્રાણા !, અર્થિનિ વ્યર્થતાં ગતે ।
 પદ્માદપિ હિ ચન્તવ્યં, ક્ષ સાર્થઃ પુનરીદશઃ ? ॥ ૩ ॥—અનુ•
 ન મિદ્ધા દુર્મિદ્ધે પતતિ દુરવસ્થાઃ કથમ્બુજં
 લમન્તે કર્માણિ ક્ષિતિપરિવૃદ્ધાન્ કારયતિ કઃ ।
 મદસ્વાડપિ પ્રાસં પ્રહપતિરસાવસ્તમયયે
 ક્ષ યામઃ કિં કુર્મો મૃદિણિ ! ગહનો જીવિતવિધિઃ ॥ ૪ ॥—“શિલરિણી
 છુરક્ષામઃ પથિકો મદીયમવનં વૃન્હન્ કુતં ડપ્યામતઃ
 તત્ કિં ગેહિનિ ! કિચ્ચિદસ્તિ યદયં મુદ્ધકે યુમુક્ષાતુરઃ ? ।
 ઘાચાડસ્તીર્યમિધાય નસ્તિ ચ પુનઃ પ્રોક્તં વિનૈવાક્ષરૈઃ
 સ્થૂલસ્થૂલવિલોચલોચનજલૈર્ચાપ્યામ્મસાં ચિન્તુમિઃ ॥ ૫ ॥”-શાર્દૂલવિક્રીઢિતમ્

અર્થાત્ (મારી પાસે) દ્રવ્ય નથી. વળી કુષ્ટ આશા અને છોકરી નથી, તેથી (મારે) ફક્ત હાથ દાન આપવામાં સંકાયાય છે. વળી (દાન આપવાને માટે) ભીખ માગવી તે શરમ ભરેલું છે તેમજ આપધાત કરવો તે પાપ છે. માટે હવે શોક કરવાથી શું ? વાસ્તે હે પ્રાણુ ! તમે તમારી જેળે આલ્યા જાઓ.—૧

દારિદ્ર્યરૂપ અશિનો દાહ સંતોષરૂપ જાળથી શાંત થાય છે, પરંતુ ગરીબોની આશાનો લાગ કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલા સંતાપ ઢાઢ પણ રીતે શાંત થતો નથી.—૨

૧ ‘ત્યાગમ સકુચતિ કુલેલિતં મનો મે’ इति पाठः दिशुपालवचनोपोदघाते । २ ‘किं नु विलम्बितेय’ इति तत्रत्यः पाठः । ३ ‘याचकायाविधातान्तर्दाहः केनोपशाम्यति’ इति तत्र पाठः । ४ ‘द्विजपरि’ इति तत्रैव पाठः ।

૫ શિલરિણીછદાનમ્—

“રસે દ્વેદિજના યમનસમલા ગઃ શિલરિણી ।”

૬ શાર્દૂલવિક્રીઢિતછદાનમ્—

“સૂર્યાચૈવંદિ મંત્રાગ્રો સતતપાઃ શાર્દૂલવિક્રીઢિનમ્ ।”

ન્યારે યાચક નિરાશ થઇને જાય છે, તો પછી હે પ્રાણ ! તમે પણ ચાલવા માંડો, કેમકે પાછળથી પણ તમારે જવાનું છે અને વળી ફરીથી આવો સાર્ય પણ યથાથી મળશે !—૩

વળી દુકાળમાં શિક્ષા મળતી નથી તેમજ ગરીબને કાંઈ ધીરતું નથી. વળી પૃથ્વીમાં શ્રેષ્ઠ એવા (આપણા જેવા બ્રાહ્મણો) ની પાસે દાસપણું પણ કોણ કરાવે ! આસ આખા વિના સૂર્ય અસ્ત પામે છે, તો હે ગૃહિણી ! આપણે યાં જઈએ અને શું કરીએ ! આ જીવન-વિધિ ગહન છે.—૪

બૂખથી પીડાતો મુસાફર માફ ધર પૂછતો પૂછતો દોષક સ્થળેથી આવ્યો છે, તો હે ગૃહિણી ! એ ક્ષુધાતુર ખાઈ શકે એવું કંઈ ઘરમાં છે ? ત્યારે તેના પ્રત્યુત્તરમાં તેની સ્ત્રીએ વચન દ્વારા ' છે ' એમ કહીને નેત્રમાંથી પડતાં (બોર બોર જેવડાં) ઘાટાં આંસુના બિન્દુઓ વડે વગર બોલેજ ' નથી ' એમ અચળું.—૫

આથી અત્યંત ખિન્ન થયેલા માથ પહિડતના પ્રાણ પરલોક પ્રયાણ કરી ગયા.

સવારના રાજને તે વાતની ખબર પડતાં તેને ઘણો શોક થયો. વિશેષમાં ' શ્રીમાલ ' નગરમાં માધની જ્ઞાતિમાં ધનિકા હોવા છતાં તેમણે તેની ઉપેક્ષા કરી, તેથી તેણે તે નગરનું ' બીધ-માલ ' એવું નામ પાડય.

શ્રીહર્ષ-પ્રબન્ધ

પૂર્વ દેશમાં ' કાશી ' પુરીને વિષે ગોવિન્દચન્દ્ર નામે રાજ રાજ્ય કરતો હતો. તેને જયન્તચન્દ્ર નામનો એક પુત્ર હતો. આને રાજ્ય સોંપીને તે રાજ્યે યોગ-માર્ગે પરલોક સાધ્યો. જયન્તચન્દ્ર પાસે અનેક વિદ્વાનો હતા. તેમાં એક હીર નામે બ્રાહ્મણ હતો. આ બ્રાહ્મણને શ્રીહર્ષ નામનો પુત્ર હતો.

શ્રીહર્ષ બાળક હતો તેવામાં એક દિવસે એક પહિડતે રાજ-સભામાં તેના પિતાનો પરાજય કરી તેને મૃત કરી નાખ્યો. આથી લગ્ન પામી મનમાં વેર ધારણ કરતો હીર દિવસ ગુઝરવા લાગ્યો. મૃત્યુ-સમયે તેણે પોતાના પુત્ર શ્રીહર્ષને કહ્યું કે હે વત્સ ! અમુક પહિડતે રાજ-સભામાં મારો મૃત્યુ-સંગ કર્યો છે; વાસ્તે જો તું મારો સાચો પુત્ર હોય, તો તે અપમાનનું વેર લેજ. શ્રીહર્ષે તેમ કરવા હા પાડી એટલે તેનો પિતા સુખેથી મરણ પામ્યો.

કાલાન્તરે શ્રીહર્ષે કુટુંબનો ભાર યોગ્ય જોને સોંપ્યો અને તે પોતે વિદેશમાં વિદ્યા પ્રાપ્તિ કરવા ગયો. વિદેશમાં રહીને તેણે તર્ક, અલંકાર, ગીત, ગણિત, ન્યોતિપૂ, મન્ત્ર, બ્યાકરણ, સાદિ વિવિધ વિષયોનું જ્ઞાન મેળવ્યું. વિશેષમાં તેણે પોતાના ગુરુએ આપેલા ' ચિન્તામણિ ' મન્ત્રની વર્ષ પર્વત મંત્રથી સાધના કરી. એથી ત્રિપુરા (સરસ્વતી) દેવી પ્રત્યક્ષ થઈ અને તેણે શ્રીહર્ષને અજોષાદેય (નિઃશૂળ નદિ, જય એવી આજ્ઞા) ઇત્યાદિ વરદાનો આપ્યાં.

આથી ગર્વિષ્ટ જનેલો શ્રીહર્ષે સર્વની સાથે વાર કરવા લાગ્યો, પરંતુ તેની જાણ તોડના વામાં આવતી દત્તી નદિ તેથી તેને ખેદ થયો. તેથી તેણે સરસ્વતીની સ્તુતિ કરી એટલે

સરસ્વતી-મહામય અનુવિરાતિ-પ્રબન્ધનો આપાર લખી આ પ્રબન્ધ તેના કરવામાં આવ્યો છે.

તે પ્રત્યક્ષ થઇ. તેમ થતાં તેણે કહ્યું કે હે માતા ! મને તો અતિપ્રતિજ્ઞા પણ દોષરૂપ થઇ પડી છે. સરસ્વતીએ તેના ઉત્તરમાં કહ્યું કે મધ્ય રાત્રિએ જળથી મસ્તક ધણી ઢહી ખાઇ તું મુઇ જાજ. આથી કર્કશાવતારને લઇને તારી બુદ્ધિમાં સહજ જડતા પ્રાપ્ત થયો.

શ્રીહર્ષે આ પ્રમાણે કહ્યું એટલે તે રિથર-વાક થયો અને ત્યાર પછી તેણે ખંડનાદિકના સો કરતાં વધારે ગ્રંથો રચ્યા. આ પ્રમાણે કૃતકૃત્ય થઇને તે રવદેશ તરફ જવા નીકળ્યો. પોતાના નગરની બહાર રહીને તેણે 'કાશી' નરેશ જયન્તઅન્દને કહાવ્યું કે હું લણીને આવ્યો છું.

આ સાંભળીને તે ગુણાનુરાગી રાજ હીરના વૈરી પ્રમુખ અનેક પહિડતોને સાથે લઇને સામે ગયો અને તેણે શ્રીહર્ષને પ્રણામ કર્યો. શ્રીહર્ષે પણ યથાવિધિ રાજદિકને માન આપ્યું. વિશેષમાં રાજને ઉદ્દેશીને તેણે કહ્યું કે—

“ગોવિન્દનન્દનતયા ચ લપુઃશ્રિયા ચ

માડસ્મિન્ નૃપે કુસ્ત કામધિયં તદ્વન્યાઃ ।।

અસ્ત્રીકરોતિ જગતાં વિજયે સ્મરઃ સ્ત્રી-

મસ્ત્રીજનઃ પુનરનેન વિધીયતે સ્ત્રી ॥”—વસન્તતિલકા

હે મુન્દરીઆ ! આ નરેશ્વર 'ગોવિન્દ-નન્દન' છે તેથી કે એના દેહ-લાવણ્યથી તમે તેના ઉપર કામ-બુદ્ધિ કરશો નહિ; કેમકે કામદેવ જગત્પ્રતો વિજય કરવામાં સ્ત્રીને અસ્ત્રી કરે છે અને આ તો 'અસ્ત્રીને સ્ત્રી કરે છે.

આથી રાજ તથા સસા ધણા ખુશી થયાં. પોતાના પિતાના વૈરીને એમને શ્રીહર્ષે કટાક્ષ-પૂર્વક કહ્યું કે—

“સાહિત્યે સુકુમારવસ્તુનિ દદન્વાયમદ્વગ્નિચલે

તર્કે વા મયિ સંવિધાતરિ સમં લીલાપતે ભારતી ।

રાગ્યા વાડસ્તુ મૃદુત્તરચ્છદયતી દર્માદકુરંપસ્તૃતા

ભૂમિર્મો દ્વદયક્ષમો યદિ પતિસ્તુલ્યા રતિયોંપિતામ્ ॥”—શાર્દૂલ.

સુકુમાર વસ્તુવાળા સાહિત્યમાં કે દદન્વાય ગ્રહથી કઠિન એવા તર્કમાં મારા પ્રતિ ભારતી-સમાન લીલા આવરે છે; મૃદુ આચ્છાદનવાળી રાગ્યા હો કે દર્માદકુરની પાંચરેલી ભૂમિ હો તો પણ એ પોતાને ગમતો પતિ હોય તો તે સ્ત્રીને રતિ સરખીજ થાય છે.

આ સાંભળીને તેના પિતાના વૈરી પહિડતે કહ્યું કે હે વાદિરાજ ! હે ભારતીસિદ્ધ ! તમારી સમાન કે તમારાથી અધિક કોઇ નથી. વિશેષમાં—

“દિક્ષાઃ સન્તિ સદ્ગુણશોડપિ વિવિને શૌન્દીર્ધવૈવીર્યોદ્વતા-

સ્તસ્થૈકસ્ય પુનઃ સ્તવીમહિ મહઃ સિંહસ્ય વિશ્વોત્તરમ્ ।

કેલિઃ કોલકુલૈર્મદૌ મદકલૈઃ કોલાહલં નાહલૈઃ

સંદર્ભો મહિર્થયસ્ય મુમુચે સાદંકૃતેર્દુકૃતેઃ ॥”—શાર્દૂલ.

૧ ગોવિન્દનન્દનના 'ગોવિન્દઅન્દનો પુત્ર' અને 'કૃષ્ણનો પુત્ર (પ્રભુજી)' એમ બે અર્થો થાય છે.

૨-૩ સ્ત્રીને અસ્ત્રી કરે છે એટલે સ્ત્રીને પ્રપૂજ્ય બનાવે છે અને અસ્ત્રીને સ્ત્રી કરે છે એટલે પ્રપૂજ્યને સ્ત્રી બનાવે છે. આ ઉક્તિ-વિશેષનો પરિહાર અસ્ત્રી એટલે અસ્ત્રીને ધારણ કરનાર એવા અર્થે કરવાથી થાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે કામદેવ સ્ત્રીને પોતાની અસ્રધારિણી બનાવે છે, જ્યારે આ રાજ અસ્રધારીને પણ સ્ત્રી જેવા કરી દે છે.

અર્થાત્ પોતાની કુશલતાના બળથી ઉદ્ધત બનેલાં એવાં હિંસક પ્રાણીઓ વનમાં ધણું હોય છે, પરંતુ એકલા સિંહના જ અલૌકિક બળની અમે રત્નતિ કરીએ છીએ; કેમકે તેના અહંકારથી યુક્ત હંકાર સાંભળતાં જ દોલ-કુલો દેલિ, મોંઢકલો મદ, નાહલો દાલાહલ અને મોહિયો હર્ષ ત્યજ દે છે.

આ પ્રત્યુત્તર સાંભળને શ્રીહર્ષને ક્રોધ ઉતરી ગયો. રાજાએ પણ એ પહિંડતની પ્રશંસા કરતાં કહ્યું કે તમે સમયજ્ઞ છો, કેમકે આહિઆ પ્રાતવાદીપણાનું કંઈ કામ હતું નહિ. આમ કહીને હીરના વૈરીને અને શ્રીહર્ષને રાજાએ પરસ્પર ભેટાક્યા અને ઉભયને મિત્રાચારી કરાવી રવાના કર્યાં.

એક વાર રાજાએ શ્રીહર્ષને કહ્યું કે હે વાદીન્દ્ર ! કાઠ ઉત્તમ પ્રબંધ રચો. રાજાની સ્થાનાને માન આપીને તેણે દિવ્ય રસવાણું અને અતિગૂઢ વ્યંગ્યવાણું નૈપથ્ય-કાવ્ય રચ્યું અને રાજાને તે બતાવ્યું. આ જોઈને તેણે કહ્યું કે તમે કાવ્ય તો બહુ સારૂ રચ્યું છે. પરંતુ 'કારમીર' જોઈને ત્યાંના પહિંડતોને આ બતાવો. ત્યાં શારદા-પીઠ ઉપર સરસ્વતી સાક્ષાત્ ખીરાજ છે; તેના હાથમાં આ ગ્રન્થ મૂકા. સરસ્વતીને જ પ્રબન્ધ જ્યતો નહિ હોય તેને તે કચરાની પેઠે ફેંકી દે છે, ન્યારે તેને જ પ્રબન્ધ જ્યતો હોય છે તેને તે માથું હલાવતાં સારા કહી સ્વીકારે છે અને તેમ યતાં તે વખતે પુષ્પ-વૃષ્ટિ પણ થાય છે.

રાજાએ આપેલા દ્રવ્યથી મહાસામગ્રી તૈયાર કરાવી શ્રીહર્ષ 'કારમીર' ગયો. ત્યાં જોઈને તેણે આ પ્રબન્ધ સરસ્વતીના હાથમાં મૂક્યો. એટલે તેણે તેને ફેંકી દીધો. ત્યારે શ્રીહર્ષે તેને કહ્યું કે તું ધરડી ધઇ તેથી તારી અક્ષલ ગઇ છે કે શું ? મારા પ્રબન્ધને પણ અન્યના પ્રબન્ધ જોવો ગણે છે ? સરસ્વતીએ ઉત્તર આપ્યો કે આ પ્રબન્ધના ૧૧મા સર્ગમાં ૬૪મા શ્લોકમાં તો અને વિષ્ણુની પત્નીરૂપે વર્ણવી છે અને એમ કરીને મારી કુમારિકા તરીકેની કીર્તિને બદો લગાડ્યો છે, માટે મેં આ પ્રબંધને ફેંકી દીધો.

આ પ્રમાણેનું સરસ્વતીનું કહેવું સાંભળીને શ્રીહર્ષે કહ્યું કે એક અવતારમાં તો નારાયણને પણ તેરી કે સ્વીકાર્યા હતા, તેથી પુરાણમાં તને વિષ્ણુ પત્ની તરીકે ઓળખાવવામાં આવી છે. આના આધારે મેં આ વાત મારા કાવ્યમાં લખી છે, તો પછી તું ગુસ્સે દેમ થાય છે ? કાપ કરવાથી કલંક છસાઇ જતું નથી.

આ પ્રમાણેને ઉત્તર સાંભળીને સરસ્વતીએ પોતાની બેગે પુસ્તક હાથમાં લીધું અને સભા સમક્ષ તેની ધણી પ્રશંસા કરી. શ્રીહર્ષે ત્યાંના પહિંડતોને કહ્યું કે આ ગ્રન્થ આહિના

રાજા માધવદેવને ખતાવેા અને ‘ કાશી’ નરેશ જયન્તચન્દ્ર ઉપર જોવેા લેખ કરી આપેા કે આ અન્ય શુદ્ધ છે. શ્રીહર્ષની આ વાત ઉપર ત્યાંના બ્રાહ્મણોએ જરા પણ ધ્યાન આપ્યું નહિ એટલે તે ધણા મહિના સુધી ત્યાં રહ્યા. તે લાથુ માત્ર ખાઈ રહ્યા અને અંતમાં બળદ વિગેરે પણ તેને વેચવાનો વારો આવ્યો.

એક વાર નદી પાસે હુવા આગળ શ્રીહર્ષ ગુપ્ત રીતે રૂદ્ર બપ કરતો હતો. તેવામાં કોઈ શુદ્ધચની બે દાસીઓ ત્યાં જળ ભરવા આવી. એક કહ્યું કે હું પહેલી ભરું અને બીજીએ કહ્યું કે હું પહેલી ભરું. એમ કરતાં કરતાં તે બે જણીઓ લડી પડી. તે બંને વચ્ચે ગાળાગાળી અને અંતમાં મારામારી પણ થઈ. આથી તે બંનેએ રાજા આગળ ફરિયાદ કરી એટલે રાજાએ આ બાબતમાં કોઈ સાક્ષી હોય તો તેને હાજર કરવા કહ્યું. તે રત્નોઓએ કહ્યું કે એ હુવા આગળ એક બ્રાહ્મણ બપ જપે છે તે આ વાતનો સાક્ષી છે. આ બપર મળતાં રાજપુરૂષો દ્વારા રાજાએ શ્રીહર્ષને બોલાવી મંગાવ્યો અને તેને સાચી હકીકત નિવેદન કરવા હુકમ કર્યો. શ્રીહર્ષે ગાંવાણુ ગિરામાં ઉત્તર આપ્યો કે હું તો પરદેશી છું અને આ પ્રાકૃત બોલનારીઓએ શું કહ્યું તે હું સમજી શક્યો નથી; માત્ર તેમના શબ્દો અને યાદ છે. રાજાએ કહ્યું કે તે કહો. એટલે તેણે તે શબ્દો બરાબર કહી સંભાળાવ્યા. આથી રાજાને ધણેા અચંબો લાગ્યો કે આની અવધારણુ-શકિત કેવી અદ્ભુત છે !

દાસીઓના કલહનો ચોચ ન્યાય આપી તેમને વિદાય કર્યા બાદ તે રાજાએ શ્રીહર્ષને પોતાની જાળખાણુ આપવા કહ્યું. આનો ચોચ ઉત્તર આપતાં તેણે રાજાને કહ્યું કે તમારા પદ્મિકોની દુર્જનતાને લીધે તમારા નગરમાં એ બહુ દુઃખ ભોગવ્યું છે. આથી રાજાએ પદ્મિકોને બોલાવીને ધણેા ઠપકો આપ્યો અને શ્રીહર્ષનો યથાચોગ્ય સત્કાર કરવા તે પ્રત્યેકને ફરજ પાડી. પછીથી સત્કારપૂર્વક રાજાએ શ્રીહર્ષને પોતાને નગરે સત્કાર્યજ્ઞ પુરૂષો સહિત વિદાય કર્યો. તે જાને જયન્તચન્દ્રને મળ્યો. સર્વ વૃત્તાન્ત સાંભળીને તે રાજા બહુ ખુશી થયો અને ત્યારથી નૈધન-કાવ્ય લોકમાં પ્રસિદ્ધિને પામ્યું.

જયન્તચન્દ્રે ભોગિની તરીકે રાખેલી ગર્વિષ વિદુષી સૂહવદેવી શ્રીહર્ષની ખ્યાતિ સહન કરી શકી નહિ, કેમકે જમ તે વિદુષીની કલાભારતી તરીકે પ્રસિદ્ધિ હતી તેમ શ્રીહર્ષને લોકો નરભારતી કહેતા હતા. આથી એક દિવસે તેણે શ્રીહર્ષને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને તેનો સત્કાર કરતાં પૂછ્યું કે તમે કાણ છો ? શ્રીહર્ષે જવાબ આપ્યો કે હું કલાસર્વજ્ઞ છું. આથી તે રાણીએ કહ્યું કે મને પગરખાં પહેરાવો. (આ પ્રમાણે કહેવાની મતલબ એ હતી કે જો શ્રીહર્ષ એ હું નથી બહુતો એન દહો તો તે અસર્વજ્ઞ ઠરે.) શ્રીહર્ષે આ વાત અંગીકાર કરી અને તે પોતાને ઘેર ગયો. ઝાડનાં પાંદડાં ભેગાં કરી તેના વડે તેણે પગરખાં બનાવ્યાં અને સાંજના સૂહવદેવીને બોલાવી પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી. વિરોધમાં તેણે તે સ્વામિનિતિ કહ્યું કે રાજા આગળ પણ સિંચન કરજો; હું તો ચર્મકાર છું.

આ પ્રમાણેનું પોતાને કાર્ય કરવું પડ્યું તેથી ખિન્ન થયેલા શ્રીહર્ય ગંગા નદીના તીરે બેઠા સંન્યાસી થઈ રહ્યો. કાલાન્તરે તેનો સ્વર્ગવાસ થયો.

* * * * *

વિદ્યાવશારસિકમાનસલલસાનાં

ચેતાંસિ યાન્તિ સુદૃશાં ધૃતિમિદમૂર્તે ! ।

ત્વચ્ચર્યમત્ત્વિપિ તથૈવ નવોદયિન્યાં

પદ્માકરેષુ જલજાનિ વિકાશભાજિ ॥ ૧ ॥

ટીકા

હે ઇદમૂર્તે ! ઇદા-વલ્લભા મૂર્તિઃ-સંહનનં-શરીરં યસ્યાઃ સા તસ્યાઃ સંયોગનં હે ઇદમૂર્તે ! સુદ-
શાં-મજ્જાનોપયોગિનાં સુતરાં પશ્યન્તીતિ સુદૃશસ્તેષાં સુદૃશાં ચેતાંસિ-ચિત્તાનિ ત્વયિ વિષયે ધૃતિ-
સુખં-પરમાહાત્મ્યં યાન્તિ-પ્રાપ્નુવન્તિ । કિંવિશિષ્ટાનાં સુદૃશાં ? 'વિદ્યાવશારસિકમાનસલલસાનાં'
વિદ્યાવશારસિકમાનસલલસાનીનાં રસિકમાને-શુદ્ધારાદિજ્ઞાને સલલસાઃ-સરપૃઠ્ઠાઃ વિદ્યાઃ તેષાં વિ-
દ્યાવશારસિકમાનસલલસાનાં 'તત્પુણ્યઃ' । (યદ્વા) વિદ્યાવશાસુ રસિકમાનસેન લલસા યેષાં તે
તેષામિતિ 'વહુઝીહિઃ' । (ઉક્તમર્થ) અર્થાન્તરેણ દ્વ(દ્વ)ડયતિ-તથૈવ ત્વયીવ અર્ચમત્ત્વિપિ-ચર્યપ્રમાર્ચા-જ-
લજાનિ-કમલોનિ ધૃતિં યાન્તિ । કેષુ ? પદ્માકરેષુ-તટાગેષુ । કિંવિશિષ્ટાયાં ત્વિપિ ? નવોદયિન્યાં
પ્રાતરુદયં પ્રાપિતાયામ્ । કિંવિશિષ્ટાનિ જલજાનિ ? 'વિકાશભાજિ' વિકાશં-સાહાદત્ત્વં મજન્તે
હૃત્યેવંશીલાનિ વિકાશભાજિ-પ્રકર્ષહર્ષવન્તીતિ ચેતાંસિ પયોજાનિ ચેતિ ॥ ૧ ॥

અન્યથા:

(હે) ઇદ-મૂર્તે ! વિદ્યા-વશા-રસિક-માન-સ-(અથવા માનસ-) લલસાનાં સુ-દૃશાં (વિકાશ-
ભાજિ) ચેતાંસિ ત્વયિ ધૃતિં યાન્તિ, તથા એવ પદ્મ-આકરેષુ વિકાશભાજિ જલજાનિ નવ-ઉદયિન્યાં
અર્ચમન્-ત્વિપિ ધૃતિં યાન્તિ ।

શીખદાર્થ

વિદ્યા=વિદ્યા.
વશા=વનિતા, નારી.
રસિક=(૧) રસસંબંધી; (૨) આનંદિત.
માન=માન.
સહ=સહિત.
માનસ=મન.
લલસા=ધ્રુવ.

વિદ્યાવશારસિકમાનસલલસાનાં=(૧) વિદ્યાશી
વનિતાના રસસંબંધી માનને વિષે ધ્રુવવાળા;
(૨) વિદ્યાશી સ્ત્રીઓને વિષે આનંદિત મનથી
અભિલાષા છે એમને એવાઓના.

ચેતાંસિ (મૂ. ચેતસુ)=ચિત્તો.

યાન્તિ (યા. યા)=પામે છે.

સુ=અર્પણવાચક અવ્યય.

દૃશ=દષ્ટિ.

સુદૃશાં=શરીર જે દષ્ટિ જેની એવા.

ધૃતિં (મૂ. ધૃતિ)=આનંદને.

ઇદ=વલ્લભ, પ્રિય.

મૂર્તિ=શરીર.

ઇદમૂર્તે ! =હે પ્રિય છે શરીર જેનું એવી । (ઇ.)

ત્વયિ (મૂ. ત્વયદ)=તારે વિષે.

અર્ચમન્=સર્પ.

ત્વિપ્=પ્રભા, તેજ.

અર્ચમત્તિવિ=મુખની પ્રભાને વિષે.

તથા=તેમ.

પવ=જ.

નવ=નવીન.

ઉદયિની=ઉદયમાં આવેલી.

નવોદયિન્યાં=નવીન છે ઉદય જેના એવી.

પદ્મ=શત્રુ ક્રમેળ.

આકર=આશુ.

પદ્માકરેણ (મુ. પદ્માકર) =તળાવાને વિષે.

જલજાનિ (મુ. જલજ) =ક્રમેળ.

વિકાસ= (૧) આનંદ; (૨) ખીણતું તે.

માજુ=ભજનાર.

વિકાસમાત્રિ=(૧) આનંદને ભજનારા; (૨) વિકાસને
• ભજનારા.

પદ્યાર્થ

“જની મૂર્તિ વક્ષી છે એવી હે (સરસ્વતી) ! જની વિદ્યાશ્રી વિલાસિની (વનિતા)ના (શૃંગારાદિક) રસિક જ્ઞાનને વિષે અભિલાષા છે એવા [અથવા જની વિદ્યાશ્રી વનિતાને વિષે રસિક મનથી અભિલાષા છે એવા] તેમજ જની દષ્ટિ સારી છે એવા (અર્થાત્ સમ્યગ્-જ્ઞાનશ્રી ઉપયોગવાળા)નાં આનંદને ભજનારાં ચિત્તો તારે વિષે આનંદ પામે છે (અર્થાત્ તારા સંસર્ગમાં વિદ્યા-વિલાસી જનો હર્ષિત બને છે). તેવીજ રીતે સરવશમાંનાં વિકાસને પામનારાં પદ્મો નવીન ઉદયવાળી એવી (અર્થાત્ પ્રાતાઃકાલની) સૂર્યની પ્રભાને વિષે આનંદ પામે છે (અર્થાત્ સૂર્યોદય થવાથી તે પદ્મો ખીલી રહે છે).”—૯

ત્વં કિં કરોષિ ન શિવે ! ન સમાનમાનાન્

ત્વત્સંસ્તવં પિપઠિષો વિદુષો ગુરુહઃ ।

કિં સેવયન્નુપકૃતેઃ સુકૃતૈકહેતું

ભૂત્યાશ્રિતં ય ઇહ નાત્મસમં કરોતિ ॥ ૧૦ ॥

ટીકા

હે શિવે—હે કલ્યાણિનિ ! ત્વં વિદુષો—વિચક્ષણાન્ ‘સમાનમાનાન્’ માનેન—જ્ઞાનેન સહ સમાનઃ સમાનઃ માનઃ—સત્કારો યેપાં તે સમાનમાનાસ્તાન્ અથવા આત્મના સમાનં માનં—જ્ઞાનં યેપાં તે (તાન્) સમાનમાનાન્—તુલ્યજ્ઞાનિનઃ (કિં) નૈ ન કરોપિ ? અપિતુ કરોપિ હિતિ । દ્વૌ નકારૌ નિર્ણય સૂચયતઃ । કિંવિશિષ્ટાન્ વિદુષઃ ? ત્વત્સંસ્તવં—તવ સ્તોત્રં—ગુણવર્ણનં પિપઠિષઃ—પઠિતુમિચ્છન્, પઠિતુમિચ્છન્તીતિ પિપઠિષન્તિ પિપઠિષન્તીતિ પિપઠિષઃ તાન્ પિપઠિષઃ । યુક્તોજ્યમર્થઃ । ઇહ—જગતિ યઃ પુમાન્ ભૂત્યાશ્રિતં—ધનાઢ્યં પુરુષં સેવયન્ પ્રવર્તતે । યચ્ચદોઃ (નિત્ય) સમ્યન્ધાત્ તં સેવમાનં નરં લક્ષ્મીવાન્ કિં આત્મસમં—આત્મના તુલ્યં સમૃદ્ધં અથવા મયા—લક્ષ્મ્યા સહ વર્તતે હિતિ સમસ્તં આત્મના—સ્વમાવેન સમં—ધનીશ્વરં ન કરોતિ ? અપિતુ કરોત્યેવેત્યન્વયઃ । કિંવિશિષ્ટં ભૂત્યાશ્રિતં ? સુકૃતસ્ય—પુણ્યસ્ય એકઃ—અદ્વિતીયો હેતુઃ સુકૃતૈકહેતુસ્તમ્ । કિંવિશિષ્ટો યઃ પુમાન્ ? ‘ગુરુહઃ’ ઝંહિ

વિતર્કે, ऊहन् ऊहो-विचारः, गुरुः-गरिष्ठ ऊहो-विचारो यस्य स गुरुहो-दीर्घविचारवान् ।
कस्याः ? उपकृतेः-उपकारस्य । दीर्घदर्शी आपतेः फलं विचारयतीत्यर्थः ॥ १० ॥

અન્યથા:

(हे) शिवे । किं त्वं त्वद्-संस्तवं पिपठिष्यः विदुषः स-मान- (अथवा समान-) मानान् न न करोषि ? । उपकृतेः गुरु-ऊहः यः इह सुकृत-एक-हेतुं भूति-आधितं सेवयन् (प्रवर्तते), (तं) आत्मन्-समं (अथवा आत्मन्-स-सं) किं न करोति ? ।

શબ્દાર્થ

ત્વં (મૂ० ત્વમ્) = તું.

કિં = શું.

કરોષિ (વા० કૃ) = કરે છે.

ન = નહિ.

શિવે । (મૂ० શિવા) = હે કૃષ્ણાશિની ।

માન = (૧) જ્ઞાન; (૨) સત્કાર.

સમાન = ગુણ.

સમાનમાનાન્ = (૧) જ્ઞાનસહિત સત્કાર છે જેનો

એવા; (૨) ગુણ છે જ્ઞાન જેવું એવા.

સંસ્તવ = સ્તોત્ર, સતવન.

સ્વત્સંસ્તવ = તારા સ્તોત્રને.

પિપઠિષ્યઃ (મૂ० પિપઠિષ્) = પાઠ કરવાની અભિલાષા

રાખનારા.

વિદુષઃ (મૂ० વિદ્વસ્) = પંડિતોને.

ગુરુ = મહાન.

ऊह = વિચાર.

गुरुहः=महान् છે વિચાર જેનો એવો.

सेवयन् (मू० सेवयत्) = એવા કરતો.

उपकृतेः (मू० उपकृति) = ઉપકારનો.

सुकृत=पुण्य.

एक=अद्वितीय, અસાધારણ.

हेतु=कारण.

सुरतैकहेतुं=पुण्यना अद्वિतीय કારણરૂપ.

भूति=संपत्ति.

आधित (वा० धि) = આશ્રય કરાવેલા.

भूत्याधितं=संपत्ति वडे आश्रय કરાવેલાને.

यः (मू० यद्) = જે.

आत्मन्=आत्मा.

सम=गुण.

मा=वक्ष्ये.

आत्मसमं = (૧) આત્માની સમાન; (૨) આત્માની

જેમ વક્ષ્યીયુક્ત.

करोति (वा० कृ) = કરે છે.

પદ્યાર્થ

સંરસ્વતી-સ્તોત્રના પદ્યનો મહાવ—

“ હે કૃષ્ણાશિની । તારા સતવનનો પાઠ કરવાની અભિલાષા રાખનારા એવા પંડિતોને શું તું જ્ઞાન-સહિત સત્કારવાળા [અથવા (તારા) સમાન જ્ઞાનવાળા એવા] નથી નથી કરતી ? (અર્થાત્ કરે છે.) ઉપકાર (કરવા) નો જેનો મહાન વિચાર છે એવો જે (જન) અત્ર પુણ્યના દ્વિતીય કારણરૂપ એવા સંપત્તિ વડે આશ્રય કરાવેલા (ધનાઢ્ય) ને સેવે છે, તેને શું તે (ધનાઢ્ય) પાતાના ગુણ [અથવા પોતાની જેમ વક્ષીવાન] બનાવતો નથી વાર ? ”—૧૦

यत् त्वत्कथाऽमृतरसं सरसं निषीय,

મેઘાવિનો નવસુધામપિ નાદ્રિયન્તે ।

क्षीरार्णवार्णं उचितं मनसाऽप्यवाप्य

क्षારं जलं जलनिधेरशितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥

ટીકા

હે ભગવતિ ! મેઘાવિનઃ-પણ્ડિતા નવસુધામપિ-નૂતનામૃતમપિ નાદ્રિયન્તે-સુધાં નાઙ્ગીકુ-
ર્વન્તિ । કિં કૃત્વા ? યત્ સરસં-સસેહં ત્વત્કથામૃતરસં-તવ સ્તવામૃતરસં નિપીય-નિતરાં પીત્વા,
સાદરમાસ્વાદ્યેત્યર્થઃ । યુક્તં ચૈતત્ । કઃ પુરુષઃ મનસાઽપિ-ચૈતસાઽપિ જલનિધેઃ-લવણસમુદ્રસ્ય
ક્ષારં જલમશિતું-સાદરમચું-પાતુમિચ્છેત્ ? અપિતુ ન કોઽપિ વાચ્છેત્ । અથ દીપ્ત્યદનયોર્ઘ્વાદિ-
ઘાતુઃ । કિં કૃત્વા ? ઉચિતં-મનોઽભીષ્ટં સુધાતુલ્યં 'ક્ષીરાર્ણવાર્ણઃ' ક્ષીરાર્ણવસ્ય-ક્ષીરસમુદ્રસ્ય અર્ણઃ-
પાનીયં ક્ષીરાર્ણવાર્ણઃ ક્ષીરોદકં અવાપ્ય-ગ્રાપ્ય । इति अनेन त्वत्कथामृतेन सुधा तिरस्कृतेति
भावः ॥ ૧૧ ॥

અન્યથા:

યદ્ સ-રસં ત્વદ્-કથા-અમૃત-રસં નિપીય મેઘાવિનઃ નવ-સુધાં અપિ ન આદ્રિયન્તે, (તદ્
યુક્તમ્) । ઉચિતં ક્ષીર-અર્ણવ-અર્ણઃ અવાપ્ય કઃ મનસા અપિ જલ-નિધેઃ ક્ષારં જલં અશિતું ઇચ્છેત્ ? ।

શીખદાર્થ

યદ્=તે.

કથા=સ્તવન.

અમૃત=અમૃત.

રસ=રસ.

ત્વત્કથામૃતરસં=તારા સ્તવનરૂપી અમૃતના રસને.

રસ=સ્નેહ.

સરસં=સ્નેહપૂર્વક.

નિપીય (ધાં પા)=અત્યંત પાન કરીને.

મેઘાવિનઃ (મૂં મેઘાવિન્)=પણ્ડિતો.

નવ=નવીન, નૂતન.

સુધા=અમૃત.

નવસુધાં=નવીન અમૃતને.

અપિ=પણુ.

ન=નહિ.

આદ્રિયન્તે (ધાં દ)=આદર કરે છે.

ક્ષીર=દૂધ.

અર્ણવ=સમુદ્ર, સાગર

અર્ણવ=જળ.

ક્ષીરાર્ણવાર્ણઃ=ક્ષીર સમુદ્રનું જળ.

ઉચિતં (મૂં ઉચિત)=યોગ્ય.

મનસા (મૂં મનસ)=મન વડે.

અવાપ્ય (ધાં આપ)=ગ્રાપ્ત કરીને.

ક્ષારં (મૂં ક્ષાર)=લવણ, ખાંડ.

જલં (મૂં જલ)=જળને.

જલનિધેઃ (મૂં જલનિધિ)=સમુદ્રના.

અશિતું (ધાં અશ)=સ્વાદ લેવાને.

કઃ (મૂં કિમ્)=કોણ.

ઇચ્છેત્ (ધાં ઇષ)=પ્રતેજી.

પદાર્થ

સરસ્વતી-સ્તોત્રના રસની અપૂર્વતા—

“ તારા સ્તવનરૂપી અમૃતના રસનું અત્યંત (અર્થાત્ આકર્ષક) પાન કર્યા પછી પશ્ચિંડતો
નવીન અમૃતનો પણ જે સ્વીકાર કરતા નથી, (તે યુક્ત છે, કેમકે) (મનોવર્ણક હોવાને લીધે)
યોગ્ય એવું 'ક્ષીરાર્ણવનું જળ મળ્યા પછી ક્ષણ (લવણ) સમુદ્રના ખારા જળનેા આસ્વાદ લેવાને
મનથી પણ ઇચ્છે ! ” —૧૧

* * * * *

पञ्चमं 'विदुषां माता, षष्ठं चाणीश्वरी तथा ।
 कुमारी सप्तमं प्रोक्त-मष्टमं ब्रह्मचारिणी ॥ ३ ॥
 नवमं 'त्रिपुरा देवी, दशमं ब्राह्मणी 'तथा ।
 एकादशं च ब्रह्मणी, द्वादशं 'ब्रह्मवादिनी ॥ ४ ॥
 चाणी त्रयोदशं नाम, भाषा चैव 'सरस्वती ।
 पञ्चदशं श्रुतदेवी, षोडशं गोर्निगद्यते ॥ ५ ॥
 'पतानि शुद्धनामानि, प्रातरुत्थाय यः पठेत् ।
 'तस्य संतुष्यते देवी, शारदा धरदायिनी ॥ ६ ॥
 या कुन्देन्दुतुषारहारधवला या श्वेतपद्मासना
 या घीणा घरदण्डमण्डितकरा या शुभ्रवलावृता ।
 या ब्रह्माच्युतशङ्करप्रभृतिभिर्देवीः सदा घन्दिता
 सा मां पातु सरस्वती भगवती निःशेषजान्यापहा ॥ ७ ॥-शारङ्ग०
 ॥ इति श्रीमच्छारदास्तोत्रं सम्पूर्णम् ॥

मन्ये प्रभूतकिरणौ श्रुतदेवि ! दिव्यौ
 त्वत्कुण्डलौ किल विडम्बयतस्तमायाम् ।

मूर्ते दशामविषयं भविभोक्ष पूष्णे

यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥

टीका

हे श्रुतदेवि ! दिव्यौ-प्रधानौ त्वत्कुण्डलौ-तव कुण्डलौ-कर्णभरणे त्वत्कर्णभूषणे पूष्णः-
 सूर्यस्य पुनः भविभोः-चन्द्रस्य भानां-नक्षत्राणां विभूः-स्वामी भविभूतस्य भविभोः । भविभू-
 रिति योगिकशब्दः । मूर्ते-मण्डलं विडम्बयतः-विडम्बनां कुतः, रवीन्दुविभूः हीनीकुत इत्यर्थः ।
 किलेति संमानने । यत् पूष्णः मूर्ते-सूर्यविभूः तमायां-रात्रौ दशां-चक्षुषामविषयं-अग्राह्यमात्रं
 भवति, तेजस्वी स्वात्मानं विडम्बनां प्राप्यादृश्यो धर्भूत्वर्थः । यद् पूर्वोक्तवृत्त्याऽनुक्तचकारोऽपि
 ग्राह्यः च-पुनरिन्दुविषयं वासरे-दिवसे पाण्डुपलाशकल्पं-ईषत्पाण्डुपलाशः (मिति पाण्डुपलाशः)-
 कल्पम् । ईषदर्थे कल्पदेश्यदेशीयरः प्रत्ययाः ('अतमरादेशीपदसमाप्तेरूपपददेश्यप् देशीयर'
 अ० ७, पा० ३, घृ० ११) । तथा पाण्डु-ईषत्श्वेतं परिपककृतमपनं तद्वत् पाण्डुपलाशकल्पं
 जडप्रकृतित्वादपमानितोऽपि निःशेषः सन् विलघोऽपि जडस्तिष्ठतीति
 मानः ॥ १३ ॥

अन्यथः

(हे) श्रुत-देवि । प्रभूत-किरणौ दिव्या त्वत्-कुण्डलौ पूष्णः भविभोः च मूर्ते किल विडम्ब-
 यतः (इति) मन्ये, यद् (पूष्णः मूर्ते) तमायां दशां भ-विषय भवति, (भविभोः मूर्ते) च वासरे पाण्डु-
 श-कल्पं भवति ।

१ भविभूतनामा, २ विदुषां माता, ३ श्रुता, ४ धरदायिनी, ५ श्रुतदेवि, ६ बोद्धव्येति नामानि, ७ भव भविभूती
 तस्य, प्रवीर परमेश्वरि ।

શબ્દાર્થ

મન્યે (વાં મન)=હું માનું છું.

પ્રમૂત=પ્રહુ.

કિરણ=કિરણુ.

પ્રમૂતકિરણી=પ્રહુ છે કિરણો જનાં એવાં.

શ્રુત=શ્રુત (જ્ઞાન).

દેવી=દેવતા.

શ્રુતદેવિ ! =હે શ્રુત (જ્ઞાન)ની (અધિષ્ઠાત્રી)

દેવી, હે સરસ્વતી !

દિવ્યૌ (મૂં દિવ્ય)=દિવ્ય.

કુણ્ડલ=કુણ્ડળી.

ત્વસ્કુણ્ડલૌ=તારાં એ કુણ્ડળો.

કિલ=ખરેખર.

વિહન્વયતઃ (ધાં વિહન્)=વિડંબના ખમાડે છે.

તમાયા (મૂં તમા)=રાત્રે.

મૂર્તે (મૂં મૂર્ત)=મણ્ડળને.

દશાં (મૂં દશ)=નેત્રોનાં.

વિષય=વિષય.

અવિષય=નથી વિષય એવું, અગોચર.

મ=નક્ષત્ર.

વિમુ=સ્વામી.

મવિમો=નક્ષત્રના સ્વામીનું, ચન્દ્રનું.

ચ=અને.

પૂણઃ (મૂં પૂણ)=સૂર્યનું.

યદ્=અથી કરીને.

વાતરે (મૂં વાતર)=દિવસે.

મઘતિ (ધાં મૂ)=થાય છે.

પાણ્ડુ=ચેડું સફેદ.

પલાશ=ખાખરનું પાંદડું.

કલ્પ=પુલ્ક.

પાણ્ડુપલાશકલ્પ=ફિલા ખાખરના પાંદડા જેવું.

પદ્યાર્થ

શ્રુત-દેવતાનાં કુણ્ડળોનાં પ્રભા—

“હે શ્રુત-દેવતા ! પ્રહુ કિરણવાળાં તેમજ દિવ્ય એવાં તારાં એ કુણ્ડળો સૂર્યના તેમજ ચન્દ્રના મણ્ડળને ખરેખર વિડંબના ખમાડે છે, જાણી કરીને સૂર્યનું મણ્ડળ રાત્રિને વિષે નેત્રોને અગોચર બને છે (તે તેમ થાય છે તે યુક્ત છે, કેમકે તેજસ્વી વ્યક્તિ પોતાના આત્મા વિડંબનાયુક્ત થતાં અંદરથી બને છે) અને ચન્દ્રનું મણ્ડળ દિવસના (પાકી ગયેલા પત્રની જેમ) પાણ્ડુ પલાશના પત્ર જેવું (નિસ્તેજ) થાય છે (આ પણ ન્યાય-સંગત છે, કેમકે જની પ્રકૃતિ જડ હોય તેવું અપમાન થાય તો પણ તે નિસ્તેજ થયો થકો વિક્ષેપ પણ જડ ભ્રો રહે છે).”—૧૩

*

*

*

*

યે વ્યોમવાતજલવહ્નિમૃદાં ચયેન

કાર્યં પ્રહર્ષવિમુખાંસ્ત્વદત્તે શ્રયન્તિ ।

જાતાનવામ્બ ! જહતાયગુણાનણૂન્ માં

કસ્તાન્ નિવારયતિ સઙ્ચરતો યયેષ્ટમ્ ? ॥ ૧૪ ॥

ટીકા

હે અમ્બ !—હે માતઃ ! ત્વં માં અવ-રક્ષ-પાલય । હે માતઃ ! યે જાતા-ઉત્પન્ના અણવઃ—સૂક્ષ્મા જહતાદયોઽગુણા—દોષા વ્યોમવાતજલવહ્નિમૃદાં—ગગનપવનસલિલાગ્રિપૃથ્વીનાં ચયેન—સમૂહેન પુદ્ગલસઙ્ચયેનેતિ કરણે તૃતીયા કાર્યં—દેહં શ્રયન્તિ—આશ્રયન્તિ, શરીરં વેદયન્તિ । વ્યોમ ચ વાતથ જલં ચ વહ્નિય મૃદ ચ વ્યોમવાતજલવહ્નિમૃદસ્તાસાં વ્યોમવાતજલવહ્નિમૃદાં સંહત્યા પશ્ચભૂતા આકાશ-પૃથિવ્યસંજોવાયવઃ આત્મસંવદ્ધાઃ, તત્સંવદ્ધં શરીરં—પશ્ચભૂતાત્મકં ચપુર્જહાત્મકં શ્રયન્તિ, તે ચૈકી-

ભાવેન પરિણમન્તિ इति तात्पर्यम् । हे अम्ब ! 'कः' त्वद्वत्-त्वां विना, ऋतेयोगे त्वदिति पञ्चमी, त्वत्तोऽन्यः कः पुरुषोत्तमो जातान्-उत्पन्नान् अणून्-सूक्ष्मान् जडताद्यगुणान्-मूर्खतादिदोषान् सञ्चरतः-शरीरात् यथेष्टं तान् निवारयति-शरीरात् स्फोटयति ? त्वमेव जडतादिदोषनिवार (रि) का, नान्य इत्युपयोगः । 'किंविशिष्टान्' जडताद्यगुणान् ? 'प्रहर्षविमुखा' प्रकटो-हर्षः प्रहर्षः-प्रकटप्रज्ञाप्रकाशस्तस्माद् विमुखाः-पराङ्मुख-विपक्षभूताः प्रहर्षविमुखास्तान्, सद्बुद्धिबुद्धिनिरोधकानित्यर्थः । तथा पुनः किंविशिष्टान् जडताद्यगुणान् ? सञ्चरतः-स्वदेहाज्जातान्-उत्पन्नान् । नृतिर्यग्वपुर्भूतात्मकमिति श्रुतिः ॥ १४ ॥

अन्वयः

(हे) અમ્બ ! (ત્વં) મોં-અવ । ચે-જ્યોમન્-વાત-જલ-વહિ-મૃદાં-ચયેન કાર્ય ધર્યન્તિ, તાન્ સજ્જરતઃ જાતાન્ અણૂન્ પ્ર-હર્ષ-વિમુખાન્ જડતા-માદિ-અ-ગુણાન્ ત્વત્-ઋતે કઃ યથા-ઈષ્ટ નિવારયતિ ? ।

શબ્દાર્થ

ચે. (મૂ. ચદ) = જે.
જ્યોમન્ = આકાશ.
વાત = પવન.
જલ = પાણી.
વહિ = અગ્નિ.
મૃદા = પૃથ્વી.
જ્યોમવાતજલવહિમૃદાં = આકાશ, પવન, પાણી, અગ્નિ અને પૃથ્વીના.
ચયેન (મૂ. ચય) = સમૂહ દ્વારા.
કાર્ય (મૂ. કાર) = દેહને.
પ્ર = પ્રકર્ષવાચક અવ્યય.
હર્ષ = હર્ષ, આનન્દ.
વિમુખ = વિમુખ.
પ્રહર્ષવિમુખાન્ = પ્રકટ હર્ષથી વિમુખ.
સ્વત્ (મૂ. સ્વત્) = તારા.
ઋતે = વિના.

અયન્તિ (વા. ધિ) = આશ્રય લે છે.
જાતાન્ (મૂ. જાત) = ઉત્પન્ન થયેલા.
અવ (વા. અવ) = તું રક્ષણ કરે.
અમ્બ ! (મૂ. અમ્બા) = મોં માતા !
જડતા = મૂર્ખતા.
આદિ = શરીર.
અગુણ = દોષ.
જડતાદિગુણાન્ = મૂર્ખતાદિક દોષોને.
અણૂન્ (મૂ. અણુ) = ધૂમ્ર.
મોં (મૂ. મંત્ર) = મને.
કઃ (મૂ. કિમ્) = કોણ.
તાન્ (મૂ. તદ) = તે.
નિવારયતિ (વા. વાર) = નિવારે.
સજ્જરતઃ (મૂ. સર્વર) = દેહથી.
યથા = જેમ.
ઈષ્ટ = વાંચિત.
યથેષ્ટ = મનના મુજબ.

પદ્યાર્થ

" હે માતા ! તું મારે રક્ષણ કરે, કમંડે નાં મૂર્ખતાદિક દોષો ગગન, પવન, અગ્નિ, અંધ અને પૃથ્વીના સમૂહ કરીને દેહને આશ્રય લે છે, તે (પોતાના) શરીરમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા અવાળી સૂક્ષ્મ તથા પ્રકટ હર્ષથી વિમુખ (અર્થાત્ સદ્બુદ્ધિની વૃદ્ધિના નિરોધક) એવા મૂર્ખતાદિક દોષોને તારા વિના કોણ (શરીરથી) યથેષ્ટ રીતે નિવારે ? (અર્થાત્ મૂર્ખતાદિક દોષોને શરીરમાંથી યથેષ્ટ રીતે દૂર કરવા તારા સિવાય અન્ય કોઈ સમર્થ નથી) " — ૧૪

अस्मादृशां वरमवाप्तमिदं भवत्याः

सत्याव्रतोरु विकृतेः सरणिं न यातम् ।

किं चोद्यमैन्द्रमनघे ! सति ! सारदेऽत्र

किं मन्दराद्रिशिखरं चलितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥

टीका

संवीधनपदानि-हे 'अनघे !' न विद्यते-अ-पापं यस्याः साज्जना तस्याः संवीधनं हेअनघे !-
(हे) निष्पापे !-हे पुण्यवति ! तथा हे सति ! हे सारदे ! अत्र-स्ववनास्मिन् अस्मादृशमिदं-मम
बुद्धिस्थं वरं मादृशां मनीषिणां वरं नवीनशास्त्रकरणरूपं विकृतेः-विकारस्य सरणिं-पन्थानं-मार्गं
न यातं-न प्राप्तं, सदुक्तिविधतां न प्राप्तमित्याशयः । किंविशिष्टं वरं ? भवत्या-त्वत्त-त्वत्सका-
शादवाप्तं-लब्धम् । पुनः किंविशिष्टं वरं ? सत्याव्रतोरु सत्या-वेदव्यासमाता-सत्यवती
तस्यां वरं-पतिव्रताधर्मः तद्वदुरु-गरिष्ठं-निश्चलं सत्याव्रतोरु । तथा सत्या-शीलवती सीता तस्या
वरं-शीलं तद्वदुरु-गरिष्ठं अप्रतिहतं-अखलितं यत् सत्याव्रतोरु । अर्थान्तरन्यासेन इ(द्र)व्यति-हे
सति ! अत्र लोके किं चोद्यं-किमाशयं ? यद् ऐन्द्र इन्द्रस्येदं ऐन्द्र-इन्द्रसंबन्धि मन्दराद्रिशिखरं-मेरु-
गिरिशृङ्गं कदाचित्-युगान्तेऽपि किं चलितम् ? अपितु न चलितम् । यद्यपि मन्दराद्रिशिखरकथ-
नेन निश्चलत्वं ज्ञापितं, तथापि ऐन्द्र (इति) इन्द्रशक्तिद्योतकं पदम् । न च देवशक्त्याऽन्तरेण
निश्चलत्वं प्रतीयते, इन्द्रसान्निध्यात् "इन्द्रगिरिगिरिमेरुः" इति कोषः । सामान्यदेवतासंख्यसहस्रेणापि
अप्रतिहतावयवः शाश्वतः सुमेरुस्तस्य शिखरं, तद्वत् त्वत्तः प्राप्तं अस्माकं वरं त्वत्मानिध्यात्मेव
देवता त्वदनुभावदेवशक्तिमतं तेन ममापि निश्चल (त्व) मेव यावत्-प्राप्तम् । सीताशीलमेरु-
शृङ्गयोरेवमानसाम्यं दर्शितम् । तृतीयं तवापि वरप्रदानम् । तत्र सर्वेषां देवताधिष्ठातृपादानुचि-
तम् । न च देवशक्तेरनाश्रयणात् कर्तुं किञ्चित् स्यात् (सु) तद्वत् त्वत्तोऽपि लब्धमपि वरं निश्चल-
मिति भावार्थः । अथवा किं चोद्यमिति हे मातः ! अत्र किं उद्यं-किं कथ्यं-किमुच्यं 'वद
व्यक्त्यां वाचि' समासे-क्यपि-संप्रसारणम् । कथयन्तं नपुंसकम् । ऐन्द्र मन्दराद्रिशिखरं-मेरुशृङ्गं
च-पुनः किं ज्ञेयम् ? उद्यते-इति-उद्यम् । अत्रेदं उद्यं-वदितुं प्रीत्यमेव ॥ १५ ॥

अन्वयः,

(हे) अन-अनघे ! (हे) सति ! (हे) सारदे ! अत्र भवत्याः अवाप्तं-सत्या-व्रत-इदं, अस्मादृशां-
इदं वरं विकृतेः सरणिं न यातम् । सत्र किं चोद्यं च उद्यं वा । (यत्) किं ऐन्द्र-मन्दरा-अद्रि-शिखरं
कदाचित् चलितम् ?

शेषार्थः

अस्मादृशां (मू० अस्मादृश) = अस्मादां अवाप्तं
वरं (मू० वर) = वरदानं
अवाप्तं (मू० अवाप्त) = प्राप्तं अभवेत्
इदं (मू० इदम्) = अत्र

भवत्याः (मू० भवती) = आपत्ती भावेऽपि
सत्या = (१) सत्यवती (व्यासनी माता) ;
(२) सीता (शीलवती भवती) ;
व्रत = व्रतं

उद्य=विशाल.

विकृतेः (मू० विकृति)=विकारना.

सरणि (मू० सरणि)=भाषणे.

न=नहि.

यातं (मू० यात)=प्राप्ते.

किं=युं.

चोद्यं (मू० चोद्य)=अद्भुत.

च=अने.

उद्यं (मू० उद्य)=कहेवा योअ.

येन्द्रं (मू० ऐन्द्र)=धन्-संभंधी.

अद्य=आप.

अनघे !=हे पाप-रहित ।

सति ! (मू० सती)=हे साध्वी ।

सारदे ! (मू० सारदा)=हे सारदा, हे सरस्वती ।

अत्र=अहिंआ.

मन्दर=मेरु.

अद्रि=पर्वत.

शिखर=शिखर.

मन्दराद्रिशिखरं=मेरु पर्वततुं शिखर.

चलितं (मू० चलित)=यक्षित.

कदाचित्=कदापि.

पद्यार्थ

“ हे पाप-रहित । हे सती । हे सारदा । अत्र (अर्थात् आ स्तोत्रना “आरम्भमां) आपध्यानी पासिधी प्राप्त करेहुं तेमज वणी सत्यवती [अथवा सीता] ना प्रतना समान गरिष्ठ जेवुं अमारा जेवानुं आ (नवीन शास्त्र रचयामां कान्धुइय) वरदान विकारना भार्गवे प्राप्त थयुं नहि, जेमां शुं आश्चर्य [अथवा जेमां शुं कहेवा जेवुं] छे ! (कभडे) शुं धन्-संभंधी (अर्थात् जेवुं धन् सान्निध्य करे छे जेवा) मेरु पर्वततुं शिखर कदापि यक्षित थाय अइ छे ! ”—१५

* * * *

निर्माय शास्त्रसदनं यतिभिर्ययैकं

प्रादुष्कृतः प्रकृतितीव्रतपोमयेन ।

उच्छेदितांहलपैः सति ! गीयसे चिद्व-

दीपोऽपरस्त्वमसिनाऽथ जगत्प्रकाशः ॥ १६॥

टीका

अथ वरप्रदानानन्तरं हे सति ! यतिभिः-वितेन्द्रियैर्गुणिभिः सा त्वं गीयसे, यशोविषयी-क्रियसे इत्यर्थः । सा का ? यया त्वया शास्त्रमेव सदनं-गृहं शास्त्रगेहं निर्माय-निष्पाद्य-निवर्ता कृत्वा अपरः-अपूर्वः-अन्यैरवगाहितमशक्यः ‘चिदीपः’ चित्त-ज्ञानमेव दीपः चिदीपः प्रादुष्कृतः-उद्य, मान्यतमोमिदं स्थापितः । किंविशिष्टचिदीपः ? ‘जगत्प्रकाशः’ जगत् प्रकाशपतीति जगत्प्रकाश-जगद्गोचरः । ययेति यत्तदोर्नित्यसंवन्दादनुक्तमपि सेतिपदं गृहीतम् । पुनः किंविशिष्टैर्यतिभिः ? ‘उच्छेदितांहलपैः’ उच्छेदिता-विनाशिताः-प्रणायं नीता अंहांसि-पापान्येव उलपाः-सगुच्छा बह्व्यो यैस्ते उच्छेदितांहलपास्तैः उच्छेदितांहलपैः । “गुल्मिन्युलप-वीरघः” इति हेमः (अभि० का० ४, श्लो० १८४) । केन ? प्रकृतितीव्रतपोमयेन असिना-सङ्गेन प्राधान्यं [तीव्रम्-उत्कृष्टं तपो-व्रतं यस्मिन् स तीव्रतपोमयः, प्राधान्यप्राचुर्यचिकारेषु मयट्प्रत्ययः, कृत्वा-स्वभावेन तीव्रतपोमयं यत्र स प्रकृतितीव्रतपोमयस्तेन प्रकृतितीव्रतपोमयेन । यत्तस्ती-ह्यशस्त्रेण सगुल्मा अपि बह्व्यदिद्वन्द्वन् इति भावः ॥ १६ ॥

અન્વયઃ

અથ (હે) સતિ ! યયા (ત્વયા) એકં શાસ્ત્ર-સદનં નિર્માય અ-પરઃ જગત્-પ્રકાશઃ ચિત્-દીપઃ પ્રાદુષ્કતઃ, (સા) ત્વં પ્રકૃતિ-તીવ્ર-તપસ્-મયેન અસિના ઉચ્છેદિત-અંદસ્-ઉલ્લપૈઃ યતિમિઃ ગીવસે ।

શીખદાર્થ

નિર્માય (ધા० મા) = રચીને.

શાસ્ત્ર = શાસ્ત્ર.

સદન = ગૃહ.

શાસ્ત્રસદનં = શાસ્ત્રીય ગૃહને.

યતિમિઃ (મૂ० યતિ) = મુનિઓ દ્વારા.

યયા (મૂ० યા) = જેનાથી.

એકં (મૂ० એક) = અદ્વિતીય, અસાધારણ.

પ્રાદુષ્કતઃ (મૂ० પ્રાદુષ્કત) = પ્રકટ કરાયેલા.

પ્રકૃતિ = સ્વભાવ.

તીવ્ર = ઉત્કૃષ્ટ.

તપસ્ = તપશ્ચર્યા.

પ્રકૃતિતીવ્રતપોમયેન = સ્વભાવથી ઉત્કૃષ્ટ તપમય.

ઉચ્છેદિત (ધા० છિદ્) = કાપી નાખેલ.

અંદસ્ = પાપ.

ઉલ્લપ = યુગ્મથી યુક્ત વેલ.

ઉચ્છેદિતાંદુલ્લપૈઃ = કાપી નાખી છે પાપરૂપી યુગ્મ-યુક્ત વેલ જેમણે એવા.

સતિ ! (મૂ० સતી) = હે સાધવી !

ગીવસે (ધા० ગૈ) = ગવાય છે.

ચિત્ = જ્ઞાન.

દીપન્દીપક, દીવા.

ચિદ્દીપ = જ્ઞાનરૂપી દીપક.

અપરઃ (મૂ० અપર) = અ-પ, ખીળો.

ત્વં (મૂ० યુગ્મક) = તું.

અસિના (મૂ० અસિ) = તરવારથી.

અંદસ્ = પાપ.

જગત્ = જગત, દુનિયા.

પ્રકાશ = તેજ.

જગત્પ્રકાશઃ = જગતના પ્રકાશક.

પદાર્થ

“(તે મને વરદાન આપ્યું) ત્યાર પછી હે સતી ! જે (તે) અદ્વિતીય શાસ્ત્રરૂપી ગૃહનું નિર્માણ કરીને જગતના પ્રકાશક એવા અને (એથી કરીને તો) અપૂર્વ એવા જ્ઞાન-દીપકને પ્રકટ કર્યો, તે તું સ્વભાવથી ઉત્કૃષ્ટ તપમય એવી તરવાર વડે પાપરૂપી સયુગ્મક વશીને કાપી નાખનારા મુનિઓ દ્વારા ગવાય છે (અર્થાત્ મુનિવંશ તારી સ્તુતિ કરે છે). ”—૧૬

યસ્યા અતીન્દ્રગિરિરાઙ્ગિરસપ્રશસ્ય-

સ્ત્વં શાશ્વતી સ્વમતસિદ્ધિમહી મહીયઃ ।

જ્યોતિષ્મયી ચ વચસાં તનુતેજ આસ્તે

સૂર્યાતિશાયિ મહિમાડસિ મુનીન્દ્રલોકે ॥ ૧૭ ॥

ટીકા

પૂર્વોક્તસંવોધનપદેન હે સતિ ! સા ત્વં શાશ્વતી શશ્વત્-નિરન્તરં મયા શાશ્વતી । મવાચ-યેઽણ્ (પ્રત્યયઃ) । તદન્તાત્ (ચ-) ડીપ્ । સદા વર્તમાના શાસનાધિપત્રી અસિ-વર્તસે, દેવતાયા ઉત્કૃષ્ટાત્યન્તવિરહકાલામાવાત્ । અથવા વિમાનાધિપતૌ પશ્ચત્ત્વં પ્રાપ્તે તત્સ્થાને તતુલ્પવર્ણનામગોત્ર-વિક્રમાફ્રાન્તો દેવ ઉત્પદ્યતે इति સૈદ્ધાન્તિકં વચો વિચાર્ય દેવતા શાશ્વતીતિ પ્રતીતાઽસ્તિ, નાજ

संदेहः । सा का ? यस्यास्तव वचसां चाग्निलोकाणां महिमा 'मुनीन्द्रलोके' मन्यन्ते कालत्रया-
वस्थां इति मुनयस्तेषां इन्द्रः परमैश्वर्याधिक्याद् गणधरो द्वादशाङ्गपाठी, स चासौ लोकाव मुनीन्द्र-
लोको गणधरजनस्तस्मिन् मुनीन्द्रलोके हेयवेयोपादेयरूपेण प्रयुज्यमान् आस्ते तिष्ठति । त्रः पुनर्यः ।
स्यास्तव 'तनुतेजः' तनोर्घर्णात्मकस्य तेजो-ल्लिपेर्मनोऽङ्गप्रासरूपं तच्च मुनीन्द्रलोके आस्ते तिष्ठति ।
यतो मुनयः पठनलिखनपराः भवन्तीति श्रुतिः । किंविशिष्टा त्वं ? 'स्वमतसिद्धिमही' स्वमते-
जनप्रते अथवा स्वमते (?) सिद्धीनां ज्ञानादिलक्ष्मीणां मही-भूमिः-उत्पत्तिस्थानं स्वमतसिद्धिमही ।
अथवा सिद्धिः-मोक्षस्थानं सा चासौ मही-पृथ्वी स्वमतसिद्धिमही त्वमेव 'इतिष्पन्मारा पुढवी' ।
सापि शाश्वती त्वं चापूपा सिद्धिः, त्वत्तः सिं (शि) लापि सुलभा । अन्यच्च शिबोपासकानां
मते सिद्धयः-अष्टसिद्धयोऽणिमादयस्तासां मही-भूमिः-उत्पत्तिस्थानं वा सा स्वमतसिद्धिमही ।
पुनः किंविशिष्टा त्वं ? 'ज्योतिष्मयी' प्रधानं ज्योतिः-आत्मकान्तिर्गत्या सा ज्योतिष्मयी ।
अत्रापि प्राधान्ये मयट् । किंविशिष्टो वचसां महिमा ? 'अतीन्द्रगिरिः' स्वैर्येषोऽवत्वेन अतिक्रान्-
इन्द्रगिरिः (येन) इति अतीन्द्रगिरिः-अतिक्रान्तसुमेरुर्वतः, द्वयोरव्ययत्वात् साम्यम् । पुनः
किंविशिष्टो वचसां महिमा ? 'आङ्घ्रिसप्रशस्यः' आङ्घ्रिसः ऋषेरपत्यं आङ्घ्रिसो-
बृहस्पतिर्देवः तस्यापि प्रशस्यः-प्रशंसनीयः-वर्णनीयः यः स आङ्घ्रिसप्रशस्यः, देवगुरुत्वात्प्रीत्य-
इत्यर्थः । तस्यापि चाचस्पतेरभिधेयत्वादस्या अधिकता दर्शिता । किंविशिष्टो तनुतेजः ?
'महीयः' अतिशयेन-महत्-गरिष्ठं-महीयः-बहुविस्तारम् । "अनन्तपारं किल शब्दशास्त्रं"
इतिवचनात् शब्दवर्णानामानन्त्यात् । पुनः किंविशिष्टं तनुतेजः ? 'सूर्यातिशायि' सूर्यमतिशये
इत्येवंशीर्षं, सूर्यातिशायि त्रैकालिकप्रदार्थप्रकाशकं, भानोरप्यधिकमिष्टप्रर्थः ॥ १७ ॥

अन्वयः

(हे सति ।) यस्याः (तव) अति-इन्द्र-गिरिः, आङ्घ्रिस-प्रशस्यः वचसां महिमा (यस्याः)
महीयः सूर्य-अतिशायि तनुतेजः च मुनि-इन्द्र-लोके आस्ते, (सा) स्व-मत-सिद्धि-मही ज्योतिष्मयी ।
एवं शाश्वती भवि ।

शब्दार्थः

यस्याः (मु० यद्) = यस्याः

ति तिष्ठमयुवायक अन्वयः ।

०८, देवापिपति.

०९, अति.

१०, अतिशान्तः कपो उ-उन्द्रगिरि (अत्र)ने-

०१, अथवा.

आङ्घ्रिस-अङ्घ्रिसप्रशस्यो पुन, बृहस्पति.

प्रशस्य-प्रशंसनीयः.

०२, प्रशस्यः = अङ्घ्रिसप्रशस्यो प्रशंसनीयः.

०३, पुनः = पुनः.

शाश्वती=निरंतरः.

स्व=प्राप्तः.

मत=मत, सिद्धान्तः.

सिद्धिः = (१) लक्ष्मी, (२) सिद्धि-विद्या; (३)

(अभिप्रायः) इति.

मही=पृ०, उत्पत्ति-स्थान.

स्वमतसिद्धिमही=स्वमतने निरे सिद्धिनी

महीयः.

महीयः (मु० महीयः)=अतिशय महान.

ज्योतिस्=ज्ञान.

‘‘ज्योतिर्मयी=प्रधानं छे अन्ति ज्ञानो ज्ञेया.
य च=अने.
‘‘धन्वेसां (मू० वचस्)=मयनोनो.
‘‘तनु=भूति.
तेजस्=प्रकाश.
‘‘तनुतेजः=भूतिनो प्रकाश.
‘‘ग्रास्ते (घा० वास्)=रहे छे.
सूर्य=भूष, रवि.

‘‘अतिशायिन=येडियेता.
‘‘सूर्यातिशायि=भूषेथी भंडियाता.
‘‘महिमा (मू० महिमन्)=महिमा.
‘‘असि (घा० अस्)=छे.
‘‘मुनि=मुनि, योगी.
‘‘इन्द्र=भूष.
‘‘लोक=लोक.
‘‘मुनीन्द्रलोक=योगीश्वर-लोकभां.

‘‘पदार्थ

‘‘(हे सती ।) लघुभेद पर्वततुं अतिमण्डल उर्युं छे ज्ञेया (अर्थात् भेदना करतं पणु वधारे स्थिर तेमज उच्य) तथा वणी मृदुस्प्रतिने (पणु) प्रशंसा करवा योग्य ज्ञेया ज्ञेया वयनोनो महिमा तथा ज्ञेया देहजुं गारिष्ठ तेमज सूर्येथी पणु अधिक तेज (अर्थात् ज्ञेया सिधियेथी देहनी भेदना करवा) ज्ञेयं भूते योगीश्वर (गणुधर) लोकभां (माननीय) वर्ते छे, ते स्वभूतने विषे (ज्ञानादिक) लक्ष्मीना उत्पत्ति-स्थानंश्च [अथवा ज्ञेय भूतने विषे सिद्धि (शिवा) मांभनी पृथ्वीश्च अथवा शैव भूतने विषे (अष्टिमादिक आठ) सिद्धि ज्ञेया उत्पत्ति-स्थानंश्च] ज्ञेयी तेमज सर्वोत्तम कान्तिवाणी ज्ञेयी तुं शोभती वर्ते छे. ’’—१७

स्पष्टाक्षरं-सुरभि-सुभ्र समृद्धशोभं

‘‘जैगीयमानरसिकप्रियपञ्चमेष्टम् ।

देदीप्यते सुमुखि ! ते वदनारविन्दं

विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कबिम्बम् ॥ १८ ॥

टीका

हे ‘‘सुमुखि ! सुहृद् शोभनं मुखं यस्याः सा सुमुखी तस्याः संघोषनं हे सुमुखि ! ते त्व वदनारविन्दं वदनमेव-मुखमेव अविन्दं कमलं वदनारविन्दं-मुखकमलं देदीप्यते अतिशयेन दीप्यतीति देदीप्यते, अतिशयेन शोभत इत्यर्थः । किंविशिष्टं वदनारविन्दं ? ‘‘स्पष्टाक्षरं स्पष्टानि-प्रकटानि अक्षराणि अकारादीनि-द्विपञ्चाशद्वर्णा यस्मिंस्तत् स्पष्टाक्षरम् । पुनः किंविशिष्टं वदनारविन्दं ? ‘‘सुरभि-सुगन्धि । पुनः किंविशिष्टं ? ‘‘सुभ्र शोभना भूवो यस्मिंस्तत् सुभ्र । पुनः किंविशिष्टं वदनारविन्दं ? ‘‘समृद्धशोभं समृद्धा-सम्पदं प्रकारेण वृद्धि प्राप्ता शोभा यस्मिंस्तत् समृद्धशोभम् । पुनः किंविशिष्टं वदनारविन्दं ? ‘‘जैगीयमानरसिकप्रियपञ्चमेष्टं अतिशयेन गातुकामा जैगीयमाना ये रसिका रसं-कामादि स्नेहं विदन्तीति रसिकाः तेषां प्रियः-महर्षो योऽ-

‘‘आनी भादितो भाट लुआ श्रीयतुर्विशतिनिनानन्दस्तति (५० ५८-५९).

१ ‘‘अकारादीनि इति ख-पाठः । २ ‘‘अतिशयेन.....पञ्चमेष्टं इति पाठः क-मुस्तके नास्ति ।

સૌ પञ્ચમો રાગઃ તેનેદં-મનોહરં યત્ તત્ જેગીયમાનરસિકપ્રિયપञ્ચમેદં-ગીતાભિલાષિરસિકજન-
વાઙ્મિહૃતપञ્ચમરાગમનોહરં, રસિકાનાં વસન્તોત્સવે પञ્ચમરાગપ્રિયત્વં સરસ્વત્યાઃ તન્ત્રીવોદનપञ્ચ-
મરાગપ્રિયત્વં યથા-“સરસ્વત્યાસ્તુ કંચ્છપી” इति हैमः (અમિં કાં ૦૨, શ્લો ૨૦૨), કચ્છપીકો-
કિલયોઃ પञ્ચમસ્વરે મનોઽમીષ્ટમ્” इति संगीतश्रुतिः । પુનસ્તવ વંદનં કિં કુર્વત્ ? જગદ્-વિશ્વં
વિદ્યોતયત્-વિશેષેણ દ્યોતયત્-પ્રકાશયત્ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટં વદનારવિન્દં ? ‘અપૂર્વશશાઙ્કવિમ્વં’
અપૂર્વઃ-અનન્યોપમેયઃ સ ચાસૌ શશાઙ્કઃ-ચન્દ્રસ્તસ્ય વિમ્વમિવ-મળ્દલમિવ વિમ્વં-વર્તુલં યત્
તત્ ॥૧૮॥

અન્વયઃ

(હે) સુ-સુરિ ! તે સ્પષ્ટ-અક્ષરં, સુરમિ, સુ-હૃ, સમૃદ્ધ-શોભં, જેગીયમાન-રસિક-પ્રિય-પञ્ચમ-
રૂપં, જગત્ વિદ્યોતયત્, અ-પૂર્વ-શશાઙ્ક-વિમ્વં વદન-અરવિન્દં દર્શાવ્યતે ।

શીર્ષકાર્થ

સ્પષ્ટ=સ્પષ્ટ, પ્રકટ.

અક્ષર=અક્ષર, વધુ.

સ્પષ્ટાક્ષર=પ્રકટ છે અક્ષરો જેને વિષે એવું.

સુરમિ (મૂં) હુતમિ =મુગધયુક્ત.

સુ=શ્રેષ્ઠતાવાચક શબ્દ.

મૂં=ભમર.

સુહૃ=સુંદર છે ભમર જેમાં એવું.

સમૃદ્ધ=સારી રીતે વૃદ્ધિ પામેલ.

શોભા=ગોલા.

સમૃદ્ધશોભં=સારી રીતે વૃદ્ધિ પામેલી છે ગોલા જેને
વિષે એવું.

જેગીયમાન (ધાં મ)=ચારંચાર ગવાતું.

રસિક=રસ લેનાર, શોખીન.

પ્રિય=વલ્લભ

પञ્ચમ=પંચમ (રાગ)

રૂપ=મનોહર.

જેગીયમાનરસિકપ્રિયપञ્ચમેદં=ગીતમાં રસ લેનારાને
વલ્લભ એવા પંચમ (રાગ) વડે મનોહર.

દર્શાવ્યતે (ધાં વીપ્)=અતિશય શોભે છે.

સુખ=વહન.

સુમુખિ ! =હે સુંદર છે વદન જેનું એવી ।

તે (મૂં) પુખ્ત =તાજ.

વદન=મુખ.

અરવિન્દ=કમલ.

વદનારવિન્દં=મુખ-કમલ.

વિદ્યોતયત્ (ધાં) ચુત્ =વિશેષ કરીને પ્રકાશ કરનાર.

જગત્ (મૂં) જગત્ =હુનિમાને. =

અપૂર્વ=અસાધારણ

શશા=મૃગ.

શશાઙ્ક=ધાંડળ.

શશાઙ્ક=મૃગનું ધાંડળ છે જેને તે, ચન્દ્ર.

વિમ્વ=મણ્ડળ.

અપૂર્વશશાઙ્કવિમ્વં=અપૂર્વ ચન્દ્રના મણ્ડળ(સમાન).

પદાર્થ

સરસ્વતીના વદન-કમલની શોભા—

“ હે સુન્દર વદનવાળી (સરસ્વતી) ! જેને વિષે (અકારાદિ બાવન) અક્ષરો સ્પષ્ટ છે
એવું, તથા મુગધયુક્ત, તેમજ વળી સુંદર સવાવાણું એવું, તથા વળી રૂપી રીતે વૃદ્ધિ પામેલી
શોભાવાળું, તેમજ ગીતના અભિલાષીને પ્રિય એવા પંચમ (રાગ) વડે મનોહર એવું, તેમજ
વળી જગત્નો વિશેષતઃ પ્રકાશ કરનાર એવું અને વળી અસાધારણ ચન્દ્રના મણ્ડળ (સમાન
ગોળ એવું) તાજે વદન-કમલ અતિશય શોભે છે.”—૧૮

પ્રાપ્નોત્યમુત્ર સકલાવયવપ્રસક્તિઃ—

નિષ્પત્તિમિન્દુવદને ! શિશિરાત્મકત્વમ્ ।

સિત્તં જગત્ ત્વદધરામૃતવર્ષણેન

કાર્યં કિયજ્જલધરૈર્જલભારનમ્નૈઃ ॥ ૧૯ ॥

ટીકા

હે 'હિન્દુવદને !' હિન્દુવત્-ચન્દ્રવદ્ વદનં યસ્યાઃ સા હિન્દુવદના તસ્યાઃ સંવોધનં હે હિન્દુવદને—
ચન્દ્રમુખિ ! અમુચ્ચ-યુગે સંસારાન્યવહારે અમુધ્મિન્નિત્યમુત્રેત્યન્યયમ્ । 'ત્વદધરામૃતવર્ષણેન' તવ અધરૌ
ત્વદધરૌ ત્વદધરાભ્યાં અમૃતવર્ષણં—સુધાસ્રવણં તેન ત્વદધરામૃતવર્ષણેન સિત્તં-સિચિતં જગદ્-વિશ્વં
'સકલાવયવપ્રસક્તિનિષ્પત્તિ' સકલાનાં-સમસ્તાનાં અવયવાનાં પ્રસક્તોઽસ્યા અસ્તીતિ સન્નિલાવય-
પ્રસક્તિની, સા ચાસૌ નિષ્પત્તિશ્ચ સમ્પૂર્ણપ્રાસિલક્ષણા તાં સકલાવયવપ્રસક્તિનિષ્પત્તિ-સમગ્રસમૃદ્ધિર-
સસિદ્ધિસમ્પાદિકાં નિષ્પત્તિં પ્રાપ્નોતિ । તત્પ્રાપ્તૌ ચ-પુનઃ શિશિરાત્મકત્વં-શીતલસ્વભાવત્વં પ્રાપ્નોતિ ।
તત્ર વિશેષ્યપદાન્તરેન્નુક્તચકારોઽપિ પ્રાહઃ, ત્વદ્વચનામૃતસિત્તં જગત્ શીતલં જાતં સર્વાવયવનિષ્પ-
ત્તિસમ્પન્નં ચ ભૂતં, તદા જલધરૈઃ-મેધૈઃ કિયત્ કાર્યં ? અપિ તુ ન કાર્યમ્ । કિંવિશિષ્ટૈર્જલધરૈઃ ?
'જલભારનમ્નૈઃ' જલસ્ય ભારો-ગ્રહપચયઃ તેન નમ્રા-નમ્રતાં પ્રાપ્તા જલભારનમ્રાસ્તૈર્જલભારનમ્નૈઃ ।
દૂર્યાતપે દીપારોપવત્ આગ્રાતે જૈમનામન્ત્રણવત્ અગ્રાપિ સુધાસિત્તં જલસેચનમન્યાયમ્ ॥ ૧૯ ॥

અન્વયઃ

(હે) હિન્દુ-વદને ! ત્વત્-અધર-અમૃત-વર્ષણેન સિત્તં જગત્ શિશિર-આત્મકત્વં સકલ-અવયવ-
પ્રસક્તિન્-નિષ્પત્તિં (ચ) અમુચ્ચ પ્રાપ્નોતિ (તદા) જલ-ભાર-નમ્નૈઃ જલધરૈઃ કિયત્ કાર્યમ્ ? ।

શીખરાર્થ

પ્રાપ્નોતિ (પાઠ આવૃ) = પ્રાપ્ત કરે છે.

અમુચ્ચ = અમ.

સકલ = સર્વથા.

અવયવ = અવયવ.

પ્રસક્તિન્ = પ્રસંગથી યુક્ત.

નિષ્પત્તિ = પ્રાપ્તિ.

સકલાવયવપ્રસક્તિનિષ્પત્તિ = સમસ્ત અવયવોના
પ્રસંગ છે એને વિષે એવી નિષ્પત્તિને.

હિન્દુ = ચન્દ્ર.

હિન્દુવદને ! = હે ચન્દ્રના સમાન મુખ છે એવું એવી !

શિશિર = શીતલ.

આત્મકત્વ = સ્વભાવ.

શિશિરાત્મકત્વં = શીતલ સ્વભાવને, શીતલતાને.

સિત્તં (મૂ. સિત્ત) = સિંચાયેલું.

જગત્ (મૂ. જગત્) = જગત્, દુનિયા.

અધર = અધર, હોઠ.

અમૃત = અમૃત.

વર્ષણ = વરસાદું તે, ઘટ્ટિ.

ત્વદધરામૃતવર્ષણેન = તારા અધરેમાંના અમૃતની
ઘટ્ટિથી.

કાર્યં (મૂ. કાર્ય) = કામ.

કિયત્ (મૂ. કિયત્) = કેવડું.

જલધરૈઃ (મૂ. જલધર) = મેધેધારી.

જલ = જળ, પાણી.

ભાર = ભાર.

નમ્ર = નમી પડેલ.

જલભારનમ્નૈઃ = જળના ભાર વડે નમ્ર બનેલા.

પદાર્થ

“હે ચન્દ્ર-મુષિ (સારદા) ! તારા અધરોમાંથી (સવતા) અમૃતની વૃથિથી સિક્ત બનેલું બગાડીતલતાને તેમજ સમરત (સમૃદ્ધિ, રસ અને સિદ્ધિરૂપી) અવયવોને સંપાદન કરાવનારી એવી નિષ્પત્તિને (પણ) પામે છે. (તો પછી) બળના વાર વડે નષ્ટ બનેલા એવા એધાતું શું કામ છે ?”—૧૯

માતસ્ત્યયી મમ મનો રમતે મનીપિ-

મુગ્ધાગણે ન હિ તથા નિયમાદ્ ભવત્યાઃ ।

ત્વસ્મિન્નમેયપણરોચિષિ રત્નજાતૌ

નૈવં તુ કાચશકલે કિરણાકુલેઽપિ ॥ ૨૦ ॥

ટીકા

હે માત:-હે લક્ષ્મિ ! યથા મમ મનસ્ત્વયિ રમતે-રુચિ રમતે હિ-નિશ્ચિત્, તથાન્યસ્મિન્ મુગ્ધાગણે-સ્ત્રીગણે મુક્ષન્તિ કામાદિવેષાસ્વિતિ મુગ્ધાસ્તાસાં ગણ:-સમૂહઃ મુગ્ધાગણઃ, મનીષી ચાતૌ મુગ્ધા(ગણ)શ્ચ મનીષિમુગ્ધાગણસ્તસ્મિન્ મનીષિમુગ્ધાગણે મમ મનો ન રમતે-ન ધૃતિ પ્રાપ્નોતિ । કસ્માત્ ? નિયમાત્-નિશ્ચયાત્ સંયમાદિગુણારાધનાત્, યાદૃશી દેવીણુ ક તાદૃશી માનુ-ષીણુ ધૃતિરિતિ ભાવઃ । કિંવિશિષ્ટે મુગ્ધાગણે ? ભવત્યાઃ-સ્વત્ત્વઃ ત્વસ્મિન્-હીને । ત્વચ્છબ્દો હીના-યંવાચકઃ સર્વાદિગણે પ્રતીત એવ, “ત્વદધરમધુરમધૂનિ પિવન્તઃ” इति પ્રયોગદર્શનાત્ । મવત્યા અયોનિજન્મત્વેનાધિક્યં, માનુષીણાં યોનિજન્મત્વેન હીનતા । અર્થાન્તરેણ દૃષ્ટાન્તેન હ(દ્ર)ઢપતિ-મમેવ કસ્યચિત્ પરીક્ષકસ્ય મનો રત્નજાતૌ ત્વદુપમેયાયાં તુ-પુનઃ યથા રમતે । કિંવિશિષ્ટાયાં રત્નજાતૌ ? અમેયપણરોચિષિ-બહુમૂલ્યકાન્તૌ અમેયઃ-પ્રમાણં કર્તુમશક્યઃ પણઃ-ક્રયો યસ્યાઃ સા અમેયપણા, एवंવિધા રોચિઃ-દ્યુતિર્યસ્યાં સાઅમેયપણરોચિસ્તસ્યાં અમેયપણરોચિષિ । एवं પૂર્વોક્તવાક્યેન મુગ્ધા-ગણોપમાને ‘કાચશકલે’ કાચસ્ય શકલં-ચુણ્ડં તસ્મિન્ કાચશકલે-કાચચુણ્ડે પરીક્ષકમનો ન ધૃતિ-મેતિ । કિંવિશિષ્ટે કાચશકલે ? ‘કિરણાકુલેઽપિ’ કિરણૈઃ-ક્ષણમધુરામિઃ ચક્રચકિત્કાન્તિમિઃ આકુલં-મિશ્રિતં-સંમીલિતં-અપિ-નિશ્ચયેન કિરણાકુલં તસ્મિન્ કિરણાકુલેઽપિ । અનાદર એવેતિ ભાવઃ ॥ ૨૦ ॥

અન્વયઃ

હે માત ! (યથા) ત્વચિ મમ મનઃ રમતે, તથા મવત્યાઃ ત્વસ્મિન્ મનીષિન્-મુગ્ધા-ગણે નિયમાત્ ન હિ (રમતે) । (મમ દૃઢ કસ્યચિત્ પરીક્ષકસ્ય મનઃ યથા) અમેય-પણ-રોચિષિ રત્ન-જાતૌ (રમતે), एवं કિરણ-આકુલે અપિ કાચ-શકલે તુ ન ।

૧ ‘યિ મન (માતર્મન ત્વચિ)’ इति ક-પાઠઃ । ૨ ‘મુગ્ધા-મનીષિ-’ इति પાઠઃ ક-પુસ્તકે નાસ્તિ । ૩ ‘મનીષિ-’ પદરહિતઃ પાઠઃ ક-પુસ્તકે ।

શબ્દાર્થ

માતઃ ! (મૂં માતૃ)=હે માતા !
 સ્વયિ (મૂં યુષ્મદ્)=તારે વિષે.
 દે=(૧) ધર્મી; (૨) સંબોધનવાચક અવ્યય.
 મમ (મૂં અસ્મદ્)=મારું.
 મનઃ (મૂં મનસ્)=ચિત્ત.
 રમતે (ધાં રમ્)=રમે છે.
 મનોપિન્ન=પણિત, ચતુર.
 મુગ્ધા=મુઝા.
 ગણ=સમૂહ, ચક્ર.
 મનોયિમુગ્ધાગણે=ચતુર મુઝાઓના સમૂહને વિષે.
 ન=નહિ.
 દિ=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.
 તથા=તેવી રીતે
 નિયમાત્ (મૂં નિયમ)=નિયમે કરીને.
 મવત્યાઃ (મૂં મવતો)=આપશ્રીથી.
 સ્વસ્મિન્ (મૂં સ્વત્)=હીનને વિષે.

મેય (ધાં મા)=માપી શકાય તેવું.
 પળ=કથ, ખરીદવું તે.
 રોચિસ્=પ્રકાશ, પ્રભા
 અમેયપળરોચિષિ=અમેય છે કથ જેનો એવી પ્રભા છે
 જેની એવા.
 રત્ન=મણિ.
 જાતિ=જાત.
 રત્નજાતી=રત્ન-જાતિને વિષે.
 યવ=એ પ્રકારે.
 તુ=કિન્તુ.
 કાચ=કાચ.
 કાકલ=કુકડો, કકડો.
 કાચકાકલે=કાચના કકડાને વિષે.
 કિરણ=કિરણ.
 આકુલ=વ્યાધ.
 કિરણાકુલે=કિરણોથી વ્યાધ.
 અપિ=પણ.

પદાર્થ

“ હે માતા ! જેમ મારું મન તારે વિષે રમે છે, તેમ તે આપશ્રીથી હીન એવી ચતુર
 મુઝાઓના સમૂહને વિષે (પણ) તે નક્કી રમતું નથી. (કેમકે એ તો દેખીતી વાત છે કે) મારા
 (જેવા કાઠ પણ રત્ન-પરીક્ષકનું) મન જેનો કથ અમેય છે એવી પ્રભાચુક્ત (અર્થાત્ અતિશય
 તેજશ્વર હોવાને લીધે અમૂઢ્ય એવા) રત્ન-જાતિને વિષે જેવું રમે, તેવું તો કિરણોથી વ્યાધ એવા
 (પણ) કાચના કકડાને વિષે નહિ (જ) રમે.”—૨૦

ચેતસ્ત્વયિ શ્રમણિ ! પાતયતે મનસ્વી

સ્વાદ્વાદિનિમ્નનયતઃ પ્રયતે યતોઽહમ્ ।

યોગં સમેત્ય નિયમવ્યવર્વકેન

કશ્ચિન્મનો હરતિનાઽથ ભવાન્તરેઽપિ ॥ ૨૧ ॥

ટીકા

હે શ્રમણિ ! શ્રમ-સ્વેદં દુષ્ટાદ્ધર્મજનિતં નયતિ-સ્ફેગ્યતીતિ શ્રમણી, અથવા સહજાતૌ
 શ્રમૌ-રાગદ્વેષરૂપૌ તામ્યાં રહિતા શ્રમણી તસ્યાઃ સંગોઘનં હે શ્રમણિ ! યદિ કદાપિ કશ્ચિન્મન-
 સ્વી-પાણ્ડિકો મત્રાન્તરેઽપિ-અન્યભવેઽપિ મમ મનઃ પાતયતે-ઐદં કુર્યાત્ । કસ્માત્ ? ‘સ્વાદ્વા-
 દિનિમ્નનયતઃ’ સ્વાદ્વાદિનાં-તીર્થકૃતાં નિમ્નો-ગમ્भीરો-વદ્યયો યોઽસૌ નયો-નૈગમાદિસપ્તગારૂપઃ
 સ્વાદ્વાદિનિમ્નનયઃ તસ્માત્ સ્વાદ્વાદિનિમ્નનયતઃ, ‘પચ્ચમ્યાસ્તસુ(સિદ્ધ ?)’ (પાં અં ૫, પાં

૩, સૂ. ૭) યતો-યસ્માત્ કારણાત્ પૂર્વોક્તહેતોઃ અહં તચ્ચેતઃ-ચિત્તં ત્વયિ વિપયે-સપ્તમહ્વીસ-ધ્રીચ્ચાં વિપયે પ્રયતે-અકર્ષેણ યતે-ચત્ત્વં કુર્વે, નિશ્ચલં કરોમીત્યર્થઃ । સપ્તનયવતાં શાસનાધિષ્ઠાતૃત્વેન સહાયકત્ર્યો ત્વમેવ રૂપાતેતિ, શ્રમણિ ઇતિ સંયોગનપદમપિ પ્રતીતમ્ । કિં કૃત્વા ? નિયમવ્યવપૂર્વ-કેન હરતિના સહ યોગં સમેત્ય' નિયમો-નિશ્ચયઃ, (સ ચ) વિશ્વ અવશ્વ વ્યવૌ અવ્યયૌ-ઉપસર્ગૌ, તે ચ પૂર્વે યસ્ય સ નિયમવ્યવપૂર્વકસ્તેન નિયમવ્યવપૂર્વકેન હરતિના 'હૃજ્ હરણે' (ઇતિ) ધાતુના સહ 'હૃદિતપૌ ધાતુનિર્દેશે' (સા. સૂ. ૧૪૭૨) (ઇતિવચનાત્) હરતિરુપં તેન હરતિના, વ્યવપૂર્વેણ વ્યવહાર ઇતિ શબ્દ ઉત્પદ્યતે, તયોરેકપદે નિશ્ચયવ્યવહારાભ્યાં નવાભ્યાં યોગં સમેત્ય-પ્રકરણાને સંયોગ્ય-હૃદિ અવધાર્ય નિશ્ચયવ્યવહારરૂપઃ સ્વાદ્વાદિનાં નયઃ, દૈવતવાદિનો જૈના ઇતિ ॥ ૨૧ ॥

અન્વયઃ

(હે) શ્રમણિ ! અથ કશ્ચિત્ મનસ્વી મન્-અન્તરે અપિ (મે) મનઃ સ્વાદ્વાદિન્-નિન્ન-નયતઃ પાતયતે યતઃ નિયમ-વિ-અવ-પૂર્વકેન હરતિના યોગં સમેત્ય અહં ત્વયિ ચેતઃ પ્રયતે ।

શીઘ્રાર્થ

ચેતઃ (મૂ. ચેતસ) = ચિત્તને.

ત્વયિ (મૂ. યુક્તર) = તારે વિષે.

શ્રમ=ખેદ.

મી=અથ નયં.

શ્રમણિ ! = (૧) હે ખેદને કરનારી; (૨) હે ખેદરહિત !

પાતયતે (વા. પદ) = પ્રથ કરે.

મનસ્વી (મૂ. 'મનસ્વન્') = પાખરડી.

સ્વાદ્વાદિન્-ત્યાદાદી, ત્યાદાદની પ્રપણા કરનાર, તીથિકર.

નિન્ન=ગંભીર.

નય=નય યથાર્થે અભિપ્રાય.

સ્વાદ્વાદિનિન્નનયતઃ = ત્યાદાદીના ગંભીર નયથી.

પ્રયતે (વા. મન્) = પ્રયત્ન કરે છું.

યતઃ = તેથી કરીને.

અહં (મૂ. અહમ્) = હું.

યોગં (મૂ. યોગ) = સંબંધને.

સમેત્ય (વા. સ) = આપત કરીને.

નિયમ=નિશ્ચય.

વિ=ઉપસર્ગ-વિશેષ.

અવ=

પૂર્વે=આગળ.

નિયમવ્યવપૂર્વકેન = નિશ્ચય અને 'વ્યવ'પૂર્વકે.

કશ્ચિત્ (મૂ. કિમ્) = કશુંક.

મનઃ (મૂ. મનસ) = મનને.

હરતિના (મૂ. હરતિ) = કરતિની સાથે.

અથ=વિકલ્પવાચક અભિપ્રાય.

મન્=ક્રીડતિ, નયમ્.

મયાન્તરે=અન્ય નય-મમાં.

અપિ=પણ.

પદ્યાર્થ

"હે (અથ કર્મ વડે ઉત્પન્ન થયેલા) ખેદને કરનારી [અથવા (રાગ-દ્વેષરૂપી) શ્રમથી રહિત] ! કોઈક (સ્વક્રોધાક્રંદિપત વિચારને પ્રકટ કરનાર) મનસ્વી (કદાચ) મારા મનને અન્ય બાવમાં પણ સ્વીકારતી પ્રપણા કરનારા (તીર્થંકર)ના (નેગમાદિક) ગંભીર નયથી પ્રથ કરે એટલા માટે નિશ્ચય અને વ્યવહારની એક સ્થાને યોગના કરીને (અર્થાત્ નિશ્ચય અને વ્યવહાર એમ બંનેથી યુક્ત જૈન માર્ગ છે એ વાતને હૃદયમાં ધારણ કરીને) (સપ્તમહ્વીસરૂપી) તારા વિષે મારા મનને હું નિશ્ચય કરું છું."—૨૧

૧ ત્યાદાદ અને અતેજાનવાદની સ્થૂળ માદિની સાર લુઓ સુનિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫-૧૧૨-૧૧૫)
૨ સોતમગ્ગીના ૨૨૧૫ સાર લુઓ-માપવિચારક ન્યાયાચાર્ય ઉપાધ્યાય શ્રીયશોભિતજયન નય-રહેડય
૩ મ. શોભાદિદેવશ્રીન પ્રમાણનયનત્વાયોકાસંકારને એવે તેમજ સાનો ખરિગુરુ.

જ્ઞાનં તુ સમ્યગ્દયસ્યનિશં ત્વમેવ

વ્યત્યાસસંશયધિયો મુલરા અનેકે ।

ગૌરાક્ષિ ! સન્તિ બહુભાઃ કકુભોઽર્કમન્યાઃ

પ્રાચ્યેવ દિગ્ જનયતિ સ્ફુરદંશુજાલમ્ ॥ ૨૨ ॥

ટીકા

હે 'ગૌરાક્ષિ !' ગૌરમ્-ઉજ્જ્વલવર્ણમ્ અક્ષં અસ્યા અસ્તીતિ ગૌરાક્ષી તસ્યાઃ સંવોધનં હે ગૌરાક્ષિ ! ત્વમેવ-ભવત્યેવ વાદેવી ઇવાનિશં-નિરન્તરં સમ્યગ્જ્ઞાનં 'ઉદયસિ' ઉત્-પ્રાગલ્યેન પ્રાપયસિ, ઉદયં ગચ્છસિ इत्यर्थः । તુ-પુનઃ મુલરા-વાચાલા અનેકે-બહવઃ સન્તિ । કિંવિશિષ્ટા મુલરાઃ ? 'વ્યત્યાસસંશયધિયઃ' મિથ્યાધ્યવસાયો વ્યત્યાસઃ-વિપર્યયઃ, અનવધારણં જ્ઞાનં સંશયઃ, વ્યત્યાસે ચ સંશયે ચ ધીઃ-બુદ્ધિર્યેપાં તે વ્યત્યાસસંશયધિયઃ, તેપાં સમ્યગ્જ્ઞાનોદયઃ ક્રુત્ इति भावः । દષ્ટાન્તેન દ(ટ)દયતિ-પ્રાચી-પૂર્વેવ દિગ્ અર્ક-સૂર્ય જનયતિ-ઉદયં પ્રાપયતિ । કિંવિશિષ્ટમર્ક ? 'સ્ફુરદંશુજાલં' સ્ફુરન્-પ્રસર્પન્-દીપ્યન્ અંશનાં-સહસ્રસંસ્પર્શમીનાં જાલઃ-સમૂહો यस्य स स्फुरदंशुजालस्तं स्फुरदंशुजालम् । તુ-પુનઃ અન્યાઃ કકુભો-દિશો 'બહુભા' બહુનિ ભાનિ-નક્ષત્રાણિ યાસુ તા બહુભાઃ-બહુનક્ષત્રોદયિકાઃ સન્તિ । ક્રુતસ્તાસુ ભાનુદયઃ ? इत्याभाणकः ॥ ૨૨ ॥

અન્વયઃ

(હે) ગૌર-અક્ષિ ! ત્વં એવ સમ્યગ્ જ્ઞાનં અનિશં ઉદયસિ, વ્યત્યાસ-સંશય-ધિયઃ મુલરાઃ તુ અનેકે સન્તિ । પ્રાચી એવ દિગ્ સ્ફુરત્-અંશુ-જાલં અર્ક જનયતિ, અન્યાઃ તુ કકુભાઃ બહુ-ભાઃ સન્તિ ।

શીખરાર્થ

જ્ઞાનં (મૂં જ્ઞાન) = જ્ઞાનને.

તુ = ૫૫.

સમ્યગ્ (મૂં સમ્યક્) = શુદ્ધ.

ઉદયસિ (ધાં અય) = પ્રાપ્ત કરે છે.

અનિશં = સર્વદા.

ત્વં (મૂં તુમ્હવ) = તું.

એવ = ૧૮.

વ્યત્યાસ = વિપર્યય.

સંશય = સંદેહ.

ધી = મતિ, બુદ્ધિ.

વ્યત્યાસસંશયધિયઃ = વિપર્યય અને સંશયને વિશે મતિ નેની એવા.

મુલરાઃ (મૂં મુલર) = વાચાળ.

અનેક (મૂં અનેક) = અનેક, બહુ.

ગૌર = ઉજ્જ્વલ.

અક્ષ = દેહ.

ગૌરાક્ષિ ! = હે ઉજ્જ્વલ છે દેહ નેનો એવી । (સં.)

સન્તિ (ધાં અસ) = છે.

બહુ = બહુ, અનેક.

બહુભાઃ = બહુ છે નક્ષત્રો નેનો વિશે એવી.

કકુભઃ (મૂં કકુમ્) = દિશાઓ.

અર્ક (મૂં અર્ક) = સૂર્યને.

અન્યાઃ (મૂં અન્યા) = બીજી.

પ્રાચી (મૂં પ્રાચ) = પૂર્વ.

દિગ્ (મૂં દિશ) = દિશા.

જનયતિ (ધાં જન્) = ૧૪-મ આપે છે.

સ્ફુરત્ (ધાં સ્ફુર) = પ્રકાશમાન.

અંશુ = કિરણ.

જાલ = સમૂહ.

સ્ફુરદંશુજાલં = પ્રકાશમાન છે કિરણોનો સમૂહ નેનો એવા.

પદાર્થ

“હે ગૌર (વર્ણી) દેહવાળી (સારદા) ! તુંજ સર્વદા સમ્યગ્ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે (અર્થાત્ તાર્કિક જ્ઞાન સમ્યગ્ છે). (બાદી) વિપર્યય અને સંશયથી યુક્ત મતિવાળા તો અનેક વાચાળ છે (અર્થાત્ તેઓ મિથ્યાજ્ઞાની છે). પણાં નક્ષત્રોથી યુક્ત એવી દિશાઓ તો (ધણી) છે, પરંતુ સ્ફુરાયમાન કિરણોનો સમૂહવાળા એવા સૂર્યને જન્મ આપનારી (અર્થાત્ તેના ઉદયથી વિભૂષિત બનનારી) દિશા તો પૂર્વજ છે.”—૨૨

યો રોદસીમૃતિજની ગમયત્યુપાસ્ય

જાને સ એવ સુતનુ ! પ્રથિતઃ પૃથિવ્યામ્ ।

પૂર્વ ત્વયાઽઽદિપુરુષં સદયોઽસ્તિ સાધ્વિ !

નાન્યઃ શિવઃ શિવપદસ્ય મુનીન્દ્રપન્થાઃ ॥ ૨૩ ॥

ટીકા

હે ‘સુતનુ !’ શ્રોમના તનૂર્યસ્યાઃ સા સુતનુસ્તસ્યાઃ સંવોધનં હે સુતનુ ! હે ‘સાધ્વિ !’ સાધ્યતે સંયમાદિગુણેઃ શિવમિતિ સાધ્વી તત્સંવોધને હે સાધ્વિ ! અહમેવં જ્ઞાને-વિચારયામિ—સ એવ મુનીન્દ્રપન્થાઃ સ્કર્ગાપવર્ગસાધકઃ શિવપદસ્ય-મોક્ષસ્થાનસ્ય અસ્તિ મુનીન્દ્રાણાં-કેવલિનાં પન્થા-માર્ગઃ મુનીન્દ્રપન્થા અસ્તિ-વિચિતે, અન્યઃ પન્થાઃ—તદ્વચતિરિતઃ કોઽપિ ન । કિંવિશિષ્ટો મુનીન્દ્રપન્થાઃ ? પૃથિવ્યા-ભૂમૌ અર્થોઽત્ કર્મભૂમૌ મનુષ્યસ્રેષ્ઠે ત્વયા—બ્રાહ્મ્યા પ્રથિતઃ—વિસ્તારિતઃ । કિં કૃત્વા ? આદિપુરુષ-આદીશ્વરં ઉપાસ્ય-સેવિત્વા । પુનઃ કિંવિશિષ્ટો મુનીન્દ્રપન્થાઃ ? સદયઃ—સકૃપઃ, દયયા સહ વર્તત્વમિતિ સદયઃ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટઃ (મુનીન્દ્ર)પન્થાઃ ? શિવો—નિરુપદ્રવઃ । સ કઃ ? યો મુનીન્દ્રપન્થા જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપઃ ‘રોદસીમૃતિજની’ મરણ-મૃતિઃ, જનન-જનિઃ, મૃતિશ્ચ જનિશ્ચ મૃતિજની, રોદસ્યા—ઘાવાભૂમેમૃતિજની રોદસીમૃતિજની ગમયતિ—અત્યન્તામાયં પ્રાપયતિ । “ઘાવાભૂમી(મ્યોઃ ?)તુ રોદસી” इति हैमः (का० ६, श्लो० १६२) । तदुपासनाद् पुनः संसारे जन्ममरणाभा । इति सङ्केतः ॥ २३ ॥

અન્વયઃ

(હે) સુતનુ ! (હે) સાધ્વિ ! યઃ રોદસી-મૃતિ-જની ગમયતિ, સઃ એવ ત્વયા આદિ-પુરુષં ઉપાસ્ય પૂર્વે પૃથિવ્યાં પ્રથિતઃ સ દયઃ શિવઃ શિવ-પદસ્ય મુનિ-ઇન્દ્ર-પન્થાઃ અસ્તિ, ન અન્યઃ (હતિ અહં) જાને ।

શીર્ષકાર્થ

યઃ (મુ० યદ્)=તે.
રોદસી=રવિ અને પૃથ્વી
૩.

રોદસીમૃતિજની=સ્વર્ગની અને પૃથ્વીનાં મરણ અને
ગમયતિ (યા० ગમ્)=ગયા કરે છે.
ઉપાસ્ય (યા० આસ)=એવા કરીને.

જાને (ધાં જા) = હું જાણું છું, હું વિચારું છું.
 સઃ (મૂં તદ્) = તે.
 એવ=અ.
 સુ=સુન્દરતાવાચક અભ્યય.
 તન્=તે.
 સુતનુ ! = હે શોભન છે તેહ બેનો એવી ! (સં)
 પ્રથિતઃ (મૂં પ્રથિત) = વિસ્તારેલ.
 પૃથિવ્યાં (મૂં પૃથ્વી) = પૃથ્વીને વિષે.
 પૂર્વે=પહેલાં.
 ત્વયા (મૂં ત્વદ્) = તારાથી.
 આદિ=શરૂઆત.
 પુરુષ=પુરુષ.
 આદિપુરુષ=આદીશ્વરને, ઋષભનાથને.

દયા=કૃપા.
 સદયઃ (મૂં સદય) = કૃપાયુક્ત.
 અસ્તિ (ધાં અસ્) = છે.
 સાધ્વિ ! (મૂં સાધ્વી) = હે સાધ્વી !
 અન્યઃ (મૂં અન્ય) = બીજો, અપર.
 શિવઃ (મૂં શિવ) = કલ્યાણકારી.
 શિવ=બોક્ષ.
 પદ=સ્થાન.
 શિવપદસ્ય=બોક્ષ-સ્થાનનો.
 મુનીન્દ્ર=મુનીશ્વર, સર્વજ્ઞ.
 પથિન્=માર્ગ.
 મુનીન્દ્રપન્થાઃ=મુનીશ્વરનો માર્ગ.

પદાર્થ

“ જનું શરીર સુંદર છે એવી હે (સરસ્વતી) ! હે (સંયંભાદિક ગુણે કરીને બોક્ષને સાધનારી) સાધ્વી ! જ સ્વર્ગ અને પૃથ્વી (વિષે)નાં જન્મ અને મરણનો સર્વથા અંત આણે છે, તેજ તેં આદીશ્વરની પૂર્વે ઉપાસના કરીને પૃથ્વીને વિષે વિસ્તારેલો એવો તથા કૃપાયુક્ત અને (તેમ હોઈ કરીને) કલ્યાણકારી શિવ-પદનો કેવલીઓએ (બતાવેલો) માર્ગ છે. (એ સિવાય બોક્ષનો) કોઈ અન્ય માર્ગ નથી એમ હું વિચારું છું. ”—૨૩

* * * * *

દીવ્યહયાનિલયમુન્મિષદક્ષિપદ્મં

પુણ્યં પ્રપૂર્ણહૃદયં વરદે ! વરેણ્યમ્ ।

ત્વદ્ગૂઢનં સઘનરશ્મિ મહાપ્રભાવં

જ્ઞાનસ્વરૂપમમલં પ્રવદન્તિ સન્તઃ ॥ ૨૪ ॥

ટીકા

હે ‘વરદે !’ વરં દદાતીતિ વરદા તત્સંબોધનં હે વરદે ! સન્તઃ—પણિડતા! ત્વદ્ગૂઢનં—ત્વદ્ગૂઢનં—શરીરં ત્વદ્ગૂઢનં અમલં—નિર્મલં અવિદ્યમાનમલં અમલં—નિરાવરણં જ્ઞાનસ્વરૂપં—જ્ઞાનમયં પ્રવદન્તિ—કથયન્તિ જ્ઞાનમેવ સ્વરૂપં—સ્વમાવો યસ્ય તત્ જ્ઞાનસ્વરૂપં, ચિદ્રૂપમિત્યર્થઃ । કિંવિશિષ્ટં ત્વદ્ગૂઢનં ? દીવ્યન્તી—ક્રીડન્તી દયા-કૃપા તસ્યા નિલયં—ગૃહં યત્ તદ્ દીવ્યહયાનિલયમ્ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટં ત્વદ્ગૂઢનં ? ‘ઉન્મિષદક્ષિપદ્મં’ ઉન્મિષતી—વિકાશમાને અક્ષિપદ્મે—નેત્રકમલે યસ્મિન્સ્તદુન્મિષદક્ષિપદ્મમ્ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટં ત્વદ્ગૂઢનં ? પુણ્યં—પવિત્રમ્ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટં ત્વદ્ગૂઢનં ? ‘પ્રપૂર્ણહૃદયં’ પ્રકર્યેણ પૂર્ણં—શુરં ગ્રન્થકોટીમિહૃદયં યસ્ય તત્ પ્રપૂર્ણહૃદયમ્ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટં ત્વદ્ગૂઢનં ?

ધનં ? વરેણ્યં-અતિશ્રેષ્ઠમ્ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટં ત્વદ્ધનં ? 'સઘનરશ્મિ' સઘનાઃ-સાન્દ્રા રશ્મયઃ-કિરણા
યસ્ય તત્ સઘનરશ્મિ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટં ત્વદ્ધનં ? 'મહાપ્રભાવં' મહાન્ પ્રભાવઃ-પ્રતાપો યસ્ય
તત્ મહાપ્રભાવમ્ ॥ ૨૪ ॥

અન્વયઃ

(હે) ઘર-દે ! સન્તઃ દીગ્ધત્-દયા-નિલયં ઝનિમપત્-અક્ષિન્-પદ્મં પુણ્યં પ્રપૂર્ણં-હૃદયં, ઘરેણ્યં
સ-ઘન-રશ્મિ મહત્-પ્રભાવં ત્વત્-મૂઘનં અ-મલં જ્ઞાન-સ્વરૂપં પ્રવદન્તિ ।

શીખદાર્થ

દીગ્ધત્ (ધા० દિવ્)=કીડા કરનાર.

દયા=કૃપા.

નિલય=ગૃહ.

દીગ્ધદયાનિલયં=કીડા કરતી કૃપાના ગૃહ (૨૫).

ઝનિમપત્ (ધા० મિપ્)=વિકસેવર.

અક્ષિન્=નેત્ર.

પદ્મ=કમલ.

ઝનિમપદ્મપદ્મં=વિકસેવર છે નેત્ર-કમલ જેને વિશે
એવા.

પુણ્યં (મૂ० પુણ્ય)=પવિત્ર.

પ્રપૂર્ણં (ધા० પૂ)=ભરપૂર.

હૃદયં=હૃદય, અંતઃકરણ.

પ્રપૂર્ણહૃદયં=ભરપૂર ॥ હૃદય જેનું એવા.

ઘરદે ! (મૂ० ઘરદા)=હે વરદાન દેનારી !

ઘરેણ્યં (મૂ० વરેણ્ય)=અતિશય ઉત્તમ.

મૂઘન=ચરીર, દેહ.

ત્વદ્ધનં=તારા દેહને.

ઘન=નિખિડ, ખીચેખીચ.

રશ્મિ=કિરણ.

સઘનરશ્મિ=નિખિડ છે કિરણો! જેને વિશે એવા.

મહત્=ધણો.

પ્રભાવ=પ્રતાપ.

મહાપ્રભાવં=મહાન્ છે પ્રતાપ જેનો એવા.

જ્ઞાન=જ્ઞાન.

સ્વરૂપ=સ્વરૂપ.

જ્ઞાનસ્વરૂપં=જ્ઞાનસ્વરૂપી.

મલ=મેલ.

અમલં (મૂ० અમલ)=નિર્મળ.

પ્રવદન્તિ (ધા० વદ)=કહે છે.

સન્તઃ (મૂ० સન્)=પણિડતો.

પદ્યાર્થ

“ હે વરદાન દેનારી (સારદા) । કીડા કરતી કૃપાના નિવાસ-સ્થાનરૂપ (અર્થાત્ અતિ-
શય ક્યાણ), વળી જેને વિશે વિકસેવર નેત્ર-કમલો છે એવા તથા પવિત્ર, તેમજ જેનું હૃદય (અનેક
અ-ચો વડે) પરિપૂર્ણ છે એવા, વળી અતિશય શ્રેષ્ઠ, તથા વળી નિખિડ કિરણોથી યુક્ત તેમજ
મહાપ્રભાવશાળી એવા તારા દેહને પણિડતો નિર્મળ જ્ઞાનસ્વરૂપી કહે છે.”—૨૪

કૈવલ્યમાત્મતપસાઽખિલવિશ્વદર્શિં

ચક્રે યયાઽઽદિપુરુષઃ પ્રણયાં પ્રમાયામ્ ।

જાનામિ વિશ્વજનનીતિ ચ દેવતે ! સા

વ્યક્તં ત્વમેવ ભગવન્ પુરુષોત્તમોઽસિ ॥ ૨૫ ॥

टीका

हे देवते ! दीव्यति-क्रीडति परमानन्दपदे इति देवस्तस्य भावे ताप्रत्ययः, तान्तः स्त्रियां देवता तत्सम्बोधनं हे देवते ! अहं यां विश्वजननीति जानामि । अन्योक्ते प्रथमेति सूत्राद् द्वितीयास्थाने प्रथमा इति योगे विश्वजननी इति विश्वजननीति शब्दः “कामादसुं नारद इत्यबोधि सः” (भावे स० १, श्लो० ३) इति महाकविप्रयोगदर्शनाच्चाह । अहं यां विश्वमातरं वेधि, व्यक्तं-प्रकटं सा त्वमेव विश्वमाताऽसि-वर्तसे । पुनः सा का ? यया त्वया आदिपुरुषः-आदिदेवः प्रणयांचक्रे-सत्तेहीकृतः, आदौ पुरुष आदिपुरुषः, हस्तावलम्बनेन जगद्विधिप्रवर्तको विदधे । च-पुनः यया त्वया ‘कैवल्यं’ केवलज्ञानस्य भावः कैवल्यं त्वया प्रणयांचक्रे-स्ववशं कृतम् । कस्यां ? प्रमायां-सत्यज्ञाने, यथार्थानुभवः प्रमा त्वयाम् । केन ? ‘आत्मतपसा’ आत्मनस्तप आत्मतपस्तेन आत्मतपसा-निजदेहजनितानुष्ठानेन । किंविशिष्टं कैवल्यं ? ‘अखिलविश्वदर्शि’ अखिलं विश्वं पश्यती-त्येवंशीलं अखिलविश्वदर्शि । पुनः किंविशिष्टं कैवल्यं ? ‘भगवन्’ भगो-माहात्म्यं अस्यास्तीति भगवन्-बहुमहिम् । किंविशिष्ट आदिपुरुषः ? ‘पुरुषोत्तमः’ पुरुषोत्तमः पुरुषोत्तमः, प्रधानपुरुष इति ॥ २५ ॥

अन्वयः

(हे) देवते । यया (त्वया) पुरुष-उत्तमः आदि-पुरुषः अखिल-विश्व-दर्शि भगवन् कैवल्यं च आत्मनस्तपसा प्रमायां प्रणयांचक्रे यां (च) विश्व-जननी इति जानामि, व्यक्तं सा त्वं एव असि ।

शब्दार्थ

कैवल्यं (म० कैवल्य) = देवस्थानता ।
आत्मन् = आत्मा ।
तपस् = तपश्चर्या ।
आत्मतपसा = पोताना तप वडे ।
अखिल = समस्त ।
विश्व = ब्रह्माण्ड ।
दर्शिन = ज्ञेया ।
अखिलविश्वदर्शि = समस्त ब्रह्माण्डे ज्ञेया ।
प्रणयांचक्रे = (१) स्नेही भनावाया ; (२) पोताने वध कथा ।
यया (म० यय) = ज्ञेया वडे ।
आदिपुरुषः = आदीश्वर ।
प्रमायां (म० प्रमा) = सत्य ज्ञाने विषे ।
जानामि (पा० श) = कुं ज्ञातुं छुं ।

जननी = माता ।
विश्वजननी = जगदम्बा, जगत्पती माता ।
इति = अत्र ।
च = अने ।
देवते ! (म० देवता) = हे देवता !
सा (म० तद) = ते ।
व्यक्तं = स्पष्ट ।
त्वं (म० युष्मद्) = तु ।
एव = अत्र ।
भगवन् = भक्तिभाषी युक्त ।
पुरुष = पुरुष ।
उत्तम = श्रेष्ठ ।
पुरुषोत्तमः = पुरुषोने विषे श्रेष्ठ ।
असि (पा० अस्) = तुं छुं ।

पदार्थ

“ हे देवी ! जेणे पुरुषोने विषे उत्तम ज्ञेया आदि-पुरुष (ऋषभदेव) ने स्नेही भनावाया (अर्थात् हस्ताना आसंभन वडे जगत्पती विधिना संन्यासक भनावाया) तेभज जेणे पोते तप

કરીને સમસ્ત વિશ્વને દેખનારી (અર્થાત્ લોકલોકપ્રકાશક) તેમજ મહિમાયુક્ત એવી દેવલ-
જ્ઞાનતાને પ્રમાણરૂપે સિદ્ધ કરી આપી તેમજ બેને હું જગદમ્યા બાણું છું, તે હું છે (એમ) સ્પષ્ટ
(બોધ શકાય છે). ”—૨૫

સ્પષ્ટીકરણ

બ્યાકરણ-વિચાર—

આ પદ્યમાંના કેટલાક પ્રયોગોના બ્યાકરણની દૃષ્ટિએ વિચાર કરવો આવશ્યક છે, પરંતુ તે
વાત પ્રસ્તાવનામાં વિચારવામાં આવનાર હોવાથી અત્ર તે વિષે કંઈ ઉલ્લેખ કરવામાં આવતો નથી.

સિદ્ધાન્ત એધિફલદો બહુરાજ્યલામો

ન્યસ્તો યયા જગતિ વિશ્વજનીનપન્થાઃ ।

વિચ્છિન્નયે ભવતતેરિવ દેવિ ! મન્યા-

સ્તુભ્યં નમો જિનમવો દધિશોષણાય ॥ ૨૬ ॥

ટીકા

હે દેવિ ! તસ્યૈ તુભ્યં નમઃ । યયેતિસમ્પન્ન્યાદનુક્તમપિ તસ્યૈપદં શ્રુતિતમ્ । તસ્યૈ કસ્યૈ ?
યયા ત્વયા લિપિરૂપત્વેન એપ સિદ્ધાન્તઃ—દ્વાદશાઙ્ગપ્રવચનરૂપઃ ન્યસ્તઃ—સ્થાપિતઃ । કિંવિશિષ્ટઃ
સિદ્ધાન્તઃ ? ‘એધિફલદઃ’ એધતે—વર્ધતે હત્યેવંશીલં એધિ—વર્ધમાનં ફલં દદાતીતિ એધિફલદઃ,
વિશુદ્ધશ્રુતિશ્રદ્ધાવશાત્ નૃમવાદમરત્વં, ‘દેવાત્ (ચ) ભવાન્તરે મોક્ષ હતિ ફલશ્રદ્ધિઃ । પુનઃ કિંવિ-
શિષ્ટઃ સિદ્ધાન્તઃ ? ‘બહુરાજ્યલામઃ’ બહુ—પ્રચુરં રાજ્યં રાજા હદં કર્મ રાજ્યં તસ્ય લામઃ, તચ્છ્ર-
દ્વાસહિતશ્રવણાચક્રીન્દ્રસુરેન્દ્રપદવીપ્રાસિર્યસ્માત્ સ બહુરાજ્યલામઃ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટઃ સિદ્ધાન્તઃ ?
જગતિ—સંસારે ‘વિશ્વજનીનપન્થાઃ’ વિશ્વજનેભ્યઃ—સમસ્તલોકેભ્યઃ દિતો—હિતકારી પન્થા—માર્ગો
યોઽસૌ વિશ્વજનીનપન્થાઃ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટઃ (‘અથવૈવ કઃ’) સિદ્ધાન્તઃ ? ‘જિનમવઃ’ જિનેભ્યઃ—
કેવલિભ્યો મવ—ઉત્પત્તિર્યસ્ય સ જિનમવઃ, “અર્હદ્કવ્વપ્રસૂતં” (ચાલચન્દ્રકૃતો ‘સ્નાતસ્યા’
સ્તુતૌ) હત્યસૌ ત્વયા ન્યસ્તઃ । કસ્યૈ કિમર્થઃ ? ‘ભવતતેઃ’ ભવાનાં—સંસારજન્મનાં તતિઃ—ઐણિ-
ર્ભવતતિસ્તસ્યા ભવતતેઃ વિચ્છિન્નયે—વિનાશાય, તચ્છ્રવણાદ્ મંવંમ્રમણે ન મવતીત્યભિપ્રાયઃ ।
સિદ્ધાન્તઃ ક હવ ? મન્યા હવ—મન્યનદન્ડ હવ । કસ્યૈ કિમર્થઃ ? ‘દધિશોષણાય’ દમ્નઃ શોષણં
દધિશોષણં તસ્મે દધિશોષણાય લોકેર્યયા મન્યાઃ સ્થાપિતઃ । કિંવિશિષ્ટો મન્યાઃ ? ‘બહુરાજ્ય-
લામઃ’ અત્ર ‘રલયોઃ સાવર્ણ્યાત્ બહુરાજ્યલામઃ’ હતિ વિશેષણં, બહુલં—પ્રભૂતં આજ્યં—પૂર્વં તસ્ય
લામો યસ્માત્ સ બહુરાજ્યલામઃ । અન્યાનિ વિશેષણાનિ પૂર્વવત્ ॥ ૨૬ ॥

૧ ‘દેવાત્’ હતિ ક-પાઠઃ । ૨ યનુધિહિતોઽર્થે ચ-પાઠઃ ।

૩ વિચાર્યતામ્—

“રલયોર્હલયોર્થેવ, શતયોર્હલયોસ્તયા ।

વદન્યેના ચ સાવર્ણ્ય-અસાદ્યારિતો જનાઃ ॥”

અન્વયઃ

(હે) દેવિ ! યયા (ત્વયા) (વપઃ) વધિન્-ફલદઃ યદુ-રાજ્ય-લાભઃ જગતિ વિશ્વ-જનીન-પન્થાઃ જિન-ભવઃ દધિ-શોષણાય યદુલ-આજ્ય-લાભઃ મન્યાઃ इव સિદ્ધાન્તઃ ભવ-તતેઃ વિચ્છિન્નચયે ન્યસ્તઃ, (તસ્યૈ) તુમ્યં નમઃ ।

શીખરાર્થ

સિદ્ધાન્તઃ (મૂં સિદ્ધાન્ત)=સિદ્ધાન્ત, પ્રવચન, આગમ.

વધિન્=વધતું, વર્ધમાન.

ફલ=ફળ.

દા=આપતું.

વધિફલદઃ=વધતા ફળને આપનારો.

યદુ=યજુ.

રાજ્ય=રાજ્ય.

લાભ=પ્રાપ્તિ.

યદુલ=યજુ.

આજ્ય=ધૂત, ઘી.

યદુરાજ્યલાભઃ=(૧) યજુ રાજ્યને લાભ છે એવી એવો; (૨) યજુ ધીની પ્રાપ્તિ છે એવી એવો.

ન્યસ્તઃ (મૂં ન્યસ્ત)=રથાપન કરાયેલો.

યયા (મૂં યદ)=જેનાથી.

જગતિ (મૂં જગત)=જગતમાં.

વિશ્વ=સમસ્ત.

જનીન=લોકને હિતકારી.

વધિન્=માર્ગ.

વિશ્વજનીનપન્થાઃ=સમસ્ત લોકને હિતકારી એવા માર્ગ (૩૫).

વિચ્છિન્નચયે (મૂં વિચ્છિન્ન)=વિચ્છેદને માટે, વિના-ચાયે.

ભવ=સંસાર.

તતિ=ત્રેણિ.

મચતતેઃ=સંસારની ત્રેણિના.

इव=જેમ.

દેવિ ! (મૂં દેવી)=હે દેવી !

મન્યાઃ (મૂં મનિન્)=૨૧૪, દહી વળોવવાનો ૬૨૩.

તુમ્યં (મૂં તુમ્હવ)=તને.

નમસ્=નમસ્કાર.

જિન=તીર્થંકર.

ભવ=ઉત્પત્તિ.

જિનમવઃ=તીર્થંકર દ્વારા ઉત્પત્તિ છે એવી એવો.

દધિ=દહી.

શોષણ=શોષતું તે.

દધિશોષણાય=દહીના શોષણાયે.

પદાર્થ

“ હે દેવી ! જેતું ફળ વધતું બધ છે એવો, વળી જે દ્વારા યજુ રાજ્યને લાભ છે એવો, તથા જગતમાં સમસ્ત લોકને હિતકારી એવા માર્ગફળ, તેમજ તીર્થંકર દ્વારા જેની ઉત્પત્તિ છે એવો તથા વળી દહીના શોષણાર્થે અતિશય ધૂતની પ્રાપ્તિ કરાવનારો એવા મન્યન-દણ્ડ જેવો (આ) સિદ્ધાન્ત ભવોની ત્રેણિના ઉચ્છેદ માટે જે (તારા) થી સ્થાપન કરાયો, તે તને નમસ્કાર હોજો. ”—૨૬

મધ્યાહ્નકાલવિહૃતૌ સવિતુઃ પ્રમાયાં

સૈવેન્દિરે ! ગુણવતી ત્વમતો ભવત્યામ્ ।

દોષાંશ ઇષ્ટચરણૈરપરૈરભિજ્ઞૈઃ

સ્વપ્રાન્તરેડપિ ન કદાચિદ્દીપીક્ષિતોડસિ ॥ ૨૭ ॥

ટીકા

હે ઇન્દિરે !—હે લક્ષ્મિ ! ઇન્દિતિ-પરમૈશ્વર્યેણ રાજતે ઇતિ ઇન્દિરા સર્વગુણસમ્પૂર્ણા નામ્નામા-નન્ત્યાત્ (તસ્યાઃ) સન્મોઘનં હે ઇન્દિરે !—હે કમલે ! સર્વેષાં સમ્પત્ત્યદે ! સૈવ ત્વં ગુણવતી-યદગ-

ળયુતાઽસિ-વર્તસે । અતઃ કારણાત્ 'દૃષ્ટચરણૈઃ' દૃષ્ટ-પ્રિયં ચરણં-ચારિત્રં યેપાં તે તૈઃ દૃષ્ટચરણૈઃ-શુનિ-
ભિઃ અભિજ્ઞૈઃ-ચતુરૈરપૈઃ-અન્યૈઃ અન્યતીર્થિકૈઃ-કુલિક્ષિમિરપિ ભવત્યાં-ત્વયિ કદાચિત્ સ્વપ્ના-
ન્તરેઽપિ-નિદ્રાવશે સ્વપ્નમધ્યેઽપિ દોષાંશઃ-અગુણલેશઃ નેક્ષિતો-ન વિલોકિતો-ન દૃષ્ટઃ । ભવત્યાં
કસ્યામિવ ? સવિતુઃ-સૂર્યસ્ય પ્રમાયામિવ-કાન્તો દિવઃ, યથાઽભિજ્ઞૈઃ સૂર્યપ્રમાયાં 'દોષાંશઃ' દોષા-
રાત્રિસ્તસ્યા અંશો-લેશોઽપિ ન પ્રાપ્યતે । કિંવિશિષ્ટાયાં પ્રમાયાં ? 'મધ્યાહ્નકાલવિહૃતૌ' અહો મધ્યં
મધ્યાહ્નઃ ॥ ચાસૌ કાલઃ મધ્યાહ્નકાલસ્તસ્મિન્ મધ્યાહ્નકાલે વિહૃતિઃ-વિહરણં યસ્યાઃ સા મધ્યાહ્ન-
કાલવિહૃતિસ્તસ્યાં મધ્યાહ્નકાલવિહૃતૌ, મધ્યાહ્નવેલાયાં સર્વથા દોષાભાવસ્તદ્વત્ ત્વય્યપિ ॥ ૨૭ ॥

અન્વયઃ

(હે) હિન્દિરે ! ત્વા યત્ત્વં ગુણવતી અસિ, અતઃ દૃષ્ટ-ચરણૈઃ અભિજ્ઞૈઃ અપરૈઃ અપિ સવિતુઃ
મધ્ય-અહન-કાલ-વિહૃતૌ પ્રમાયાં દોષા-અંશઃ (દિવ) ભવત્યાં દોષ-અંશઃ સ્વપ્ન-અન્તરે અપિ ન
કદાચિત્ દૈક્ષિતઃ ।

શબ્દાર્થ

મધ્ય=મધ્ય.

અહન=દિવસ.

કાલ=સમય.

વિહૃતિ=વિહરણ.

મધ્યાહ્નકાલવિહૃતૌ=મધ્યાહ્ન સમયે વિહરણુ છે
જેમું એવી.

સવિતુઃ (મૂ. સવિત્)=સૂર્યની.

પ્રમાયાં (મૂ. પ્રમા)=પ્રમાને વિષે, કાન્તિને વિષે.

ત્વા (મૂ. તવ)=તે.

યત્=અ.

હિન્દિરે ! (મૂ. હિન્દિરા)=હે હિન્દિરા, હે લક્ષ્મી !

ગુણવતી (મૂ. ગુણવત)=ગુણવાળી.

ત્વં (મૂ. ગુણવત)=તું.

અતઃ=એથી કરીને.

ભવત્યાં (મૂ. ભવતી)=આપશ્રીને વિષે.

દોષા=રાત્રિ.

દોષ=અવગુણ.

અંશ=અંશ, લેશ.

દોષાંશઃ=(૧) રાત્રિનો લેશ; (૨) અવગુણનો અંશ.

દૃષ્ટ=પ્રિય.

ચરણ=ચારિત્ર.

દૃષ્ટચરણૈઃ=પ્રિય છે ચારિત્ર જેમનું એવા.

અપરૈઃ (મૂ. અપર)=અન્ય.

અભિજ્ઞૈઃ (મૂ. અભિજ્ઞ)=અવગત.

સ્વપ્ન=સ્વપ્ન.

અન્તર=મધ્ય.

સ્વપ્નાન્તરે=સ્વપ્નના મધ્યમાં.

અપિ=પણ.

ન=નહિ.

કદાચિત્=કદાપિ.

દૈક્ષિતઃ (મૂ. દૈક્ષિત)=જોવાયેલો.

અસિ (વા. અસ)=તું છે.

પદાર્થ

“ હે હિન્દિરા ! તેજ તું ગુણયુક્ત છે, એથી કરીને તો જન્મ મધ્યાહ્ન સમયે વિહરણુવાળા
સૂર્યના તેજને વિષે રાત્રિનો લેશ પણ જોવામાં આવતો નથી, તેમ તારે વિષે પણ જન્મનું ચારિત્ર
પ્રિય છે એવા (અર્થાત્ સુનિવરણ) વડે તેમજ અન્ય (અજ્ઞેન) અતુર (ગનો) વડે પણ
સ્વપ્નાન્તરમાં પણ કદાપિ અવગુણનો લેશ પણ જોવાયો નથી.”—૨૭

हारान्तरस्थमयि ! कौस्तुभमत्र गात्र—

शोभां सहस्रगुणयत्युदयास्तगिर्योः ।

वन्द्याऽस्त्यतस्तव सतीमुपचारि रत्नं

विम्बं रवेरिव पयोधरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

टीका

हे इन्दिर ! अयि इति कोमलामन्त्रणे अतः—अस्मात् कारणात् त्वं वन्द्याऽसि—वन्दितुं—स्तोतुं योग्या वन्द्या वर्तसे । अत इति किं ? अत्र—त्वयि विषये कौस्तुभं रत्नं गात्रशोभां—शरीरशोभां सहस्रगुणयति, सहस्रगुणं करोतीति सहस्रगुणयति । किंविशिष्टं कौस्तुभं ? 'हारान्तरस्थं' हारस्य अन्तरे—मध्ये तिष्ठतीति हारान्तरस्थं, हारमध्ये प्रोतमिति । पुनः किंविशिष्टं कौस्तुभं ? तव—भवत्याः पयोधरपार्श्ववर्ति पयोधरयोः—कुचयोः पार्श्वं वर्तत इत्येवंशीलं पयोधरपार्श्ववर्ति । किंविशिष्टां गात्रशोभां ? सती—विद्यमानां, नित्यवर्तिनीमिति । कौस्तुभं किमिव ? रवेः—सूर्यस्य विम्बं इव, वर्तुलत्वात् साम्यम् । किंविशिष्टं रवेर्विम्बं ? 'उदयास्तगिर्योः' गिरिशब्दः प्रत्येकं संघट्टः, उदयगिरिश्चास्तगिरिश्च उदयास्तगिरी तयोर्दयास्तगिर्योः उप—समीपे चरति—गच्छतीति उपचारि—समीपगामि । कौस्तुभस्योष्णांशुमण्डलोपमानं, पयोधरयोर्दयास्ताचलयरूपमानमिति ॥ २८ ॥

अन्वयः

अयि । अत्र (त्वयि) तव पयोधर-पार्श्व-वर्ति हार-अन्तर-स्थं कौस्तुभं रत्नं रवेः उदय-अस्त-गिर्योः उप-चारि विम्बं इव (तव) सती गात्र-शोभां सहस्रगुणयति, अतः त्वं वन्द्या असि ।

१।७।६।४

हार=हार.

अन्तर=मध्ये.

स्या=रहेतुं.

हारान्तरस्थं=हारना मध्यभां रहेतुं.

अयि=कोमल आभ-प्रशुभ्ययक अन्वय.

कौस्तुभं (म० कौस्तुभ)=कौस्तुभ, अंक जतनुं भण्डि.

अत्र=अङ्गिआ.

गात्र=देह, शरीर.

शोभा=शोभा.

गात्रशोभां=शरीरनी शोभाने.

सहस्र=हजार.

गुण=शुभं.

सहस्रगुणयति=हजारभण्डि करे छे.

उदय=उदय.

अस्त=अस्त.

गिरि=पर्वत.

उदयास्तगिर्योः=उदयायण अने अस्तायणनी.

वन्द्या (म० वन्द्य)=वन्दन करवा ये।अ.

असि (पा० अस्)=छे.

अतः=अथी करीने.

तव (म० तुम्ह)=ताई.

सती (म० सती)=विद्यमान, देयात.

उपचारि (म० उपचारिन्)=समीप जनाई.

रत्नं (म० रत्न)=रत्न, भण्डि.

विम्बं (म० विम्ब)=मण्डप.

रवेः (म० रवि)=सूर्यपुं.

इव=जैम.

पयोधर=स्तन.

पार्श्व=समीप.

वर्तिन्=खेनाई.

पयोधरपार्श्ववर्तिन्=स्तननी समीप रहेनाई.

પદાર્થ

“અયિ (શ્રુત-દેવતા) ! તારા સ્તનોની સમીપ રહેનારું એવું તેમજ વળી (તેં કણ્ઠમાં પહેરેલા) હારના મધ્યમાં રહેલું (અર્થાત્ તેમાં પોરવેલું) એવું કૌસ્તુભ (નામતું) રત્ન કે જે ઉદ્યાયણ અને અસ્તાયણની સમીપ જનારા સૂર્યના મણ્ડળ જેવું (ગોળ) છે, તે રત્ન અતારા રહેલી શાશ્વતી શોભાને સહસ્રચુષ્ણી-કેરે છે; એથી કરીને તું વન્દન કરવા યોગ્ય છે.”—૨૮

અજ્ઞાનમાત્રતિમિરં તવ વાગ્વિલાસા

વિદ્યાવિનોદિવિદુષાં મહતાં મુખાગ્રે ।

નિમ્નન્તિ તિગ્મકિરણા નિહિતા નિરીહે !

તુહ્નોદયાદ્રિશિરસીવ સહસ્રરશ્મેઃ ॥ ૨૯ ॥

ટીકા

હે ‘નિરીહે !’ નિર્ગતા રૂઢા-વાચ્છા યસ્યાઃ સા નિરીહા-અયાચિવ્રતત્વાન્નિઃસ્પૃહા તત્સમ્બોધને હે નિરીહે ! અથવા નિતરાં રૂઢતે-વાચ્છતિ યાં સર્વો લોકઃ સા નિરીહા, સર્વેષાં વરપ્રદાનાત્, તત્સમ્બોધને હે નિરીહે ! । તવ વાગ્વિલાસા-ભવત્યા-વાચાં વિલાસા વાગ્વિલાસાઃ મહતાં-ગરિષ્ઠાનાં ‘વિદ્યાવિનોદિવિદુષાં’ વિદ્યાનાં ચતુર્દશસંખ્યાનાં વિનોદઃ-પઠનપાઠનાભ્યાસઃ સ ણ્યામસ્તીતિ વિદ્યાવિનોદિનસ્તે ચ તે વિદ્વાંસશ્ચ વિદ્યાવિનોદિવિદ્વાંસસ્તેષાં વિદ્યાવિનોદિવિદુષાં મુખાગ્રે-જિહ્વાગ્રે એકાઙ્ગત્વાનમુખશબ્દસ્ય અર્થાત્ જિહ્વૈવ ગૃહ્યતે તથા નિહિતાઃ-સ્થાપિતાઃ સન્તઃ અજ્ઞાનમાત્રતિમિરં અલ્પમજ્ઞાને સંશયાદિરૂપં અજ્ઞાનમાત્રં અલ્પસંખ્યાયા માત્રં ચ સ્તોકમાત્રં યત્ તિમિરમ્-અન્ધકારં તત્ અજ્ઞાનમાત્રતિમિરં નિમ્નન્તિ-નિતરાં મન્તિ-વિનાશયન્તિ-સ્ફોટયન્તિ-દૂરીકૃવન્તીત્યર્થઃ । તવ વાગ્વિલાસાઃ કે દ્વ ? સહસ્રરશ્મેઃ-સૂર્યસ્ય તિગ્મકિરણા દ્વ તિગ્માઃ-તીક્ષ્ણાઃ કિરણાસ્તિગ્મ-કિરણાઃ તુહ્નોદયાદ્રિશિરસિ નિહિતાઃ તિમિરં નિમ્નન્તિ તુહ્ન-ઉચ્ચતો યોઽસૌ ઉદયાદ્રિસ્તુહ્નોદયા-દ્રિસ્તસ્ય તુહ્નોદયાદ્રેઃ શિરઃ-શૃંગં તુહ્નોદયાદ્રિશિરસ્તસ્મિન્ તુહ્નોદયાદ્રિશિરસિ, યથા ઉચ્ચૈરુદયા-ચલમસ્તકે સ્થિતા રવિરશ્મયઃ સકલવિશ્વવ્યાપિ તમઃ સ્ફોટયન્તિ તદ્વત્ ॥ ૨૯ ॥

અન્વયઃ

(હે) નિરી-રૂઢે ! તુહ્ન-ઉદય-અદ્રિ-શિરસિ નિહિતાઃ સહસ્ર-રશ્મેઃ તિગ્મ-કિરણાઃ દ્વ તવ વાચ્-મહતાં વિદ્યા-વિનોદિન્-વિદુષાં મુખ-અગ્રે નિહિતાઃ (સન્તાઃ) અજ્ઞાન-માત્ર-તિમિરં નિમ્નન્તિ ।

શ્લોકાર્થ

અજ્ઞાન=અજ્ઞાન.

માત્ર=માત્ર.

તવ (મૂ. યુષ્મદ)=તારી.

વાચ્=વાણી.

વિલાસ=વિલાસ.

વાગ્વિલાસા=વાણીના વિલાસો.

વિદ્યા=વિદ્યા.

વિનોદિન્=વિનોદી.

વિદ્વસ્=વિદ્વાન્, પવિત્ર.

વિદ્યાવિનોદિવિદ્યુષાં=વિદ્યાના વિનોદી એવા પવિત્રોના

મહતાં (મૂં મહત્)=મોટા.

મુલ=મૂળ.

અગ્નિ=આગથી ભાગ.

મુરારાગ્રે=મૂળના અગ્નિ ભાગ ઉપર.

નિષ્પન્તિ (પાં હન્)=વિનાશ કરે છે.

તિગ્મ=તીક્ષ્ણ, પ્રખર.

તિગ્મકિરણાઃ=તીક્ષ્ણ કિરણો.

નિહિતાઃ (મૂં નિહિત)=સ્થાપન કરાયેલા.

નિર=(૧) નિર્ગમતાવાચક અવ્યય;(૨) અસંતતાસૂચક અવ્યય.

ઈદા=ઈદા, વાંછા.

નિરીદે [(૧) હે જતી રહી છે ઇદા જેની એવી, હે નિઃસ્પૃહી !; (૨) અસંત ઇદા છે (યોદ્ધા) જેને એવી । (સં)].

તુલ્લ=ઉચ્ચ.

ઉદય=ઉદય.

અદિ=પર્વત.

શિરસ્=ટોચ.

તુલ્લોદયાદિશિરસિ=ઉચ્ચ ઉદયગિરિના શિખર ઉપર.

રપ=જેમ.

સહસ્ર=હજાર.

રદિમ=કિરણ.

સહસ્રરદમેઃ=સૂર્યના.

પદાર્થ

“ (યાચનાથી રહિત હોવાને લીધે) હે નિઃસ્પૃહા ! [અથવા (વરદાન દેનારી હોવાને લીધે) જેની લોકો અત્યંત વાંછા રાખે છે એવી] હે (સરસ્વતી) ! જેમ ઉચ્ચ ઉદયગિરિ ઉપર રહેલાં સૂર્યનાં કિરણો વિશ્વવ્યાપી અંધકારનો નાશ કરે છે, તેમ તારી વાણીના વિશાસો પ્રખર તેમજ (યોદ્ધા) વિદ્યાના (પઠનપાઠનાદિક) વિનોદયુક્ત વિદ્વાનોની નિહવાયે રહ્યા થકા (સંશયાદિક) અજ્ઞાનમાત્રથી અંધકારનો વિનાશ કરે છે.”—૨૯

* * * *

પૃથ્વીતલં દ્વયમપાયિ પવિત્રયિત્વા

શુભ્રં યશો ધવલયત્યધુનોર્ધ્વલોકમ્ ।

પ્રાગ્ લઙ્ઘયત્ સુમુખિ ! તે યદિદં મહિમ્ના—

મુચ્ચૈસ્તટં સુરગિરેરિવ શાતકૌમ્ભમ્ ॥ ૩૦ ॥

ટીકા

હે ‘સુમુખિ !’ સુષ્ટ-શોભનં મુલં યસ્યાઃ સા સુમુખી તત્સમ્બોધને હે સુમુખિ ! યદિદં તૈ-ત્વ શુભ્રમ્-ઉજ્જ્વલં યશઃ અધુના-સામ્પ્રતં ઋર્ધ્વલોકં ધવલયતિ-સ્વર્ગલોકં નિર્મલયતિ-દેવલોકં વ્યાપ્નોતિ । કિં કૃત્વા ? પ્રાક્-પૂર્વં દ્વયં પૃથ્વીતલં-નાગલોકં મર્યલોકં ચ પવિત્રયિત્વા-પાવનં

૧ યોદ્ધા વિદ્યાઓ નીચે સુબળ છે:—

“ પદ્મી વેદાધ્યતારો, મીમાંસાન્વીશિકી તથા ।

પદ્મશાસ્ત્ર પુરાણં ચ, વિદ્યા યુગાચલદંશ ॥ ૧ ॥ ”

આ સંબંધમાં વિશેષ માહિતી માટે જુઓ વીર-શક્તિભર (૫૦ પદ).

કૃત્વા । કિંવિશિષ્ટં પૃથ્વીતલં ? 'અપાયિ' જન્મમૃત્યુરુપૌ અપાયૌ અસ્પાસ્તીત્યપાયિ-સકલપં-મલિનં
પવિત્રચિત્વા-વિમલીકૃત્ય । તવ યશઃ કિં કુર્વેત્ ? મહિમ્ના-પ્રમાવાનામુચૈઃ-આધિક્યેન સુરગિરેઃ-સુ-
મેરોસ્તટં તદધિત્યકાં લઢ્ઘયત્-અતિક્રામત્ "અધિત્યકોર્ધ્વભૂમિઃ" ઇતિ હૈમઃ (કાં૦૪, શ્લો૦૧૦૧) ।
ઉત્પેક્ષતે-તવ યશઃ કિં કુર્વેદિવ ? મહિમ્નામુચૈઃ-અતિશયેન શાતકૌમ્મં-સ્વર્ણમયં સુમેરોસ્તટં લઢ્ઘ-
દિવ । "જામ્બુનદં શાતકુમ્મં, સ્વર્ણ હેમ ચ દાટકં" ઇતિ કૌપઃ । અથવા ત્વયશઃ કિમિવ ? શાતકૌ-
મ્મમિવ-તીર્થકુજન્મલપનકલશમિવ અથવા કામકુમ્મમિવ કામિતદાયકમ્ । અત્ર કુમ્મકલશશબ્દો
પુંનપુંસંકલિજ્ઞૌ । શાતકૌમ્મં પૃથ્વીતલં પવિત્રીકૃત્યોર્ધ્વલોકં વિમલીકૃત્વે ઇતિ માવઃ ॥ ૩૦ ॥

અન્વયઃ

(હે) સુ-સુખિ ! પ્રાક અપાયિ દ્વયં પૃથ્વી-તલં પવિત્રચિત્વા યદ્ દદં તે યશઃ શુભં (શાતકૌમ્મં એવ),
(જાતં), (તત્) મહિમ્નાં ઉચ્ચૈઃ સુર-ગિરેઃ શાતકૌમ્મં તટં લઢ્ઘયત્ એવ અપુના ઊર્ધ્વ-લોકં ઘવલયતિ ।

શબ્દાર્થ

પૃથ્વી=પૃથ્વી, ભૂમિ.

તલ=સપાટી.

પૃથ્વીતલં=પૃથ્વી-તલને.

દ્વયં (મૂ० દ્વ)=બે.

અપાયિ (અપાયિન્)=અંકટસહિન.

પવિત્રચિત્વા (મૂ० પવિત્ર)=પવિત્ર કરીને.

શુભં (મૂ० શુભ)=ઉત્તમવળ.

યશઃ (મૂ० યશસ્)=શીતિ.

ઘવલયતિ (મૂ० ઘવલ)=સ્વેત બનાવે છે.

અપુના=હમણા.

ઊર્ધ્વ=ઉપર.

લોક=ભુવન.

ઊર્ધ્વલોક=સ્વર્ગ-લોકને.

પ્રાક=પહેલાં.

લઢ્ઘયત્ (યાં લઢ્ઘ)=ઉત્સાધન કરતી.

સુ=સુ-દરતાવાચક અવ્યય.

સુખ=વહન.

સુસુખિ ! =સુ-દર છે વહન જેનું એવી । (સં०)

તે (મૂ० યુષ્પદ)=તારી.

યદ્=એ.

મહિમ્નાં (મૂ० મહિમન્)=મહિમાઓના.

ઉચ્ચૈઃ=અતિશય વડે.

તટં (મૂ० તટ)=તટ.

સુર=દેવ.

સુરગિરેઃ=સુર-ગિરિના, મેરૂના.

એવ=એમ.

શાતકૌમ્મં (મૂ० શાતકૌમ્મ)=(૧) સુવર્ણમય;

(૨) કળશ; (૩) કામ-કુશલ.

પદ્યાર્થ

"હે સુંદર વદનવાળી (સરસ્વતી) ! પ્રથમ તો (અન્મ-મૃત્યુરૂપી) સંકટાથી વ્યાપ્ત એવા
(અર્થાત્ મલિન) એવા (નાગ-લોક અને મૃત્યુ-લોકરૂપી) બે પૃથ્વી-તલોને પવિત્ર કરીને જે આ
તારી દીપ્તિ ઉજાવળ (તેમજ તીર્થકરના અન્મ-સ્નાનના) કળશના જેવી [અથવા (વાંછિતદાયક
દોવાથી) કામકુશલના જેવી] બની છે, તે મહિમાઓના અતિશય વડે બધે સુમેરૂના સુવર્ણમય
તટનું ઉત્સાધન કરતી ન હોય તેમ હમણા સ્વર્ગ-લોકને સ્વેત (અર્થાત્ નિર્મળ) બનાવી રહી છે."—૩૦

रोमोर्मिभिर्भुवनमातरिव त्रिवेणी—

सङ्गं पवित्रयति लोकमदोऽङ्गवर्ति ।

विभ्राजते भगवति ! त्रिवलीपथं ते

प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

टीका

हे भुवनमातः !—हे जगदम्ब ! भुवनस्य माता इव माता भुवनमाता तत्सम्बोधनं हे भुवन-
मातः ! । यद्यप्यत्र सम्बोधनस्य प्लुतसंज्ञात्वेन सन्धेरभावस्तथाप्यत्र भुवनमातःशब्दः छान्दसिकः
छान्दसि तु भवतीति सन्धेर्न निषेधः, ऋचौ (चि) भुवनमातरिति प्रयोगदर्शनात् हे जगन्मातः !
हे 'भगवति !' भगो-ज्ञानमस्या अस्तीति भगवती तत्सम्बोधनं हे भगवति !—हे ज्ञानवति ! ते-तव
त्रिवलीपथं-त्रिवलीगार्गं-उदरं “ त्रिवली तदरे रेखा ” इति कोषः । त्रिवलीनां-उदररेखात्रयीणां
पन्थाः त्रिवलीपथं, तदोदरं रेखात्रययुक्तमित्यर्थः । एतद् विभ्राजते-विशेषेण शोभते । हे भगवति !
अदः-त्वदीयं त्रिवलीपथं लोकं-सकलजीवलोकं पवित्रयति-पवित्रीकुरुते । सकललोकस्य तदुदरा-
न्तर्वर्तित्वाद् भुवनमातः इति विशेष्यपदं युक्तम् । त्वदपत्यानि सर्वे, सर्वेषां च त्वं मातेति भावः ।
किंविशिष्टं अदः त्रिवलीपथं ? 'अङ्गवर्ति' अङ्गे वर्तत इत्येवंशीलं अङ्गवर्ति, देहसंलग्नमित्यर्थः ।
कैः लोकं पवित्रयति ? रोमोर्मिभिः-सूक्ष्मांश्यामकेशकण्डौलैः रोमाण्येव ऊर्मयः-कण्डोलास्तै रोमो-
र्मिभिः । उत्प्रेक्षते-त्रिवलीपथं किमिव ? 'त्रिवेणीसङ्गमिव' गङ्गायामुनासरस्वतीनां त्रयं एक-
त्रीभूतं इव तिस्रो वेणीभूता यस्य तीर्थस्य स त्रिवेणी तस्य सङ्गं-मिलापं त्रिवेणीसङ्गं सकलं विश्वं
पवित्रीकुरुते । कैः ? ऊर्मिभिः । त्रिवलीपथं किं कुर्यत् ? त्रिजगतः-त्रिभुवनस्य 'परमेश्वरत्वं' पर-
मेश्वरस्य भावः परमेश्वरत्वं-सर्वोत्कृष्टमहत्त्वं प्रख्यापयत्-कथयत्-त्रिभुवनजनशरण्यमिति विज्ञापयत् ।
अथ त्रिवेणीसङ्गमपि किं कुर्यत् ? त्रिजगतः-विश्वत्रयस्य परमेश्वरत्वं प्रख्यापयत्-प्रदर्शयत् । लोकै
त्रिवेणी प्रयागतीर्थम् ॥ ३१ ॥

अन्वयः

(हे) भुवन-मातः ! (हे) भगवति । ते अदः अङ्ग-वर्ति त्रि-जगतः परमेश्वरत्वं प्रख्यापयत्
त्रिवली-पथं त्रिवेणी-सङ्गं इव रोमन्-ऊर्मिभिः लोकं पवित्रयति विभ्राजते (च) ।

शेषार्थः

रोमन्=रोम, इवर्दी.

ऊर्मि=उल्लोख, गोष्ठु.

रोमोर्मिभिः=रोमरूपी उल्लोखो वडे.

भुवन=जगत्, दुनिया.

मातृ=माता, जननी.

भुवनमातः ! इहे जगदम्बा, हे जगत्प्री जननी ।

इय=ये.

त्रिवेणी=त्रिवेणी, प्रयाग.

सङ्ग=संगम.

त्रिवेणीसङ्गं=त्रिवेणीनां संगम.

पवित्रयति=पवित्र करे छे.

लोकं (मू० लोक)=लोकान्.

अदः (मू० अवस्)=आ.

अङ्ग=शरीर.

ચાર્તિન્=રહેતું.

અક્ષચાર્તિ=શરીરમાં રહેતું.

વિભ્રાજતે (ધાં બ્રાજ)=વિશેષ શોભે છે.

ભગવતિ ! (મૂં ભગવતી)=હે જ્ઞાનવતી !

ત્રિવલ્લી=ઉદર ઉપરની ત્રણ રેખા.

ત્રિવલ્લીપથં=ત્રિવલ્લીનો માર્ગ, ઉદર, પેટ.

તે (મૂં ચુપ્પદ)=તારો.

પ્રધ્યાપયત્ (ધાં દ્યા)=કહેતું.

ત્રિ=ત્રણ

જગત્=દુનિયા.

ત્રિજગતઃ=ત્રિલોક.

પરમેશ્વરત્વં (મૂં પરમેશ્વરત્વ)=પરમેશ્વરપદ્ધતિ,

અર્થાત્.

પદ્યાર્થ

“હે જગદમ્બા ! હે જ્ઞાનવતી ! તારા હૃદયમાં રહેલો અને વળી ત્રિલોકના પરમેશ્વર-પદ્ધતિ કથન કરનારો એવો આ તારો ત્રિવલ્લીનો માર્ગ (ગંગા, યમુના અને સરસ્વતીરૂપી) ત્રિવલ્લીના સંગમની સાક્ષી (અર્થાત્ પ્રયાગતીર્થની જમ) સમરૂપી કહેલોલો વડે જગત્ને પવિત્ર કરે છે તેમજ તે વિશેષતઃ શોભે છે.”—૩૧

માપ્યોક્તિયુક્તિગહનાનિ ચ નિર્મિમીષે

યત્ર ત્વમેવ સતિ ! શાસ્ત્રસરોવરાણિ ।

જાનીમહે સ્વલુ સુવર્ણમયાનિ વાક્ય-

પદ્માનિ તત્ર વિબુધાઃ પરિકલ્પયન્તિ ॥ ૩૨ ॥

ટીકા

હે સતિ ! વયમિતિ જાનીમહે । હતિશબ્દોઽધ્યાહાર્યઃ । હતીતિ કિં ? યત્ર-યસ્મિન્ પ્રસ્તાવે ત્વમેવ શાસ્ત્રસરોવરાણિ નિર્મિમીષે-રચયસિ શાસ્ત્રાણ્યેવ સરોવરાણિ-સરાંસિ શાસ્ત્રસરોવરાણિ । નિર-પૂર્વો માહ્વાતઃ રચનાર્થં દ્યોતયતિ । નિર્મિમીષે-અતિશયેન રચનાં કરોપિ । તત્ર-તસ્મિન્ પ્રસ્તા-વેઽથવા તસ્યાં રચનાયાં સ્વલુ-નિશ્ચિતં વિબુધાઃ-પણ્ડિતા ‘વાક્યપદ્માનિ’ ‘વાક્યં સ્ત્યાદ્યન્તકં પદં’ । હતિ હૈમઃ (કાં ૨, શ્લો ૧૫૬) વાક્યાન્યેવ પદ્માનિ-કમલાનિ વાક્યપદ્માનિ પરિકલ્પયન્તિ-રચયન્તિ-સ્થાપયન્તિ, સકમલાન્યેવ સરાંસિ ચક્રાસર્તર્મિત માવઃ । કિંવિશિષ્ટાનિ પદ્માનિ ? ‘સુવર્ણમયાનિ’ સુસ્તુ-દ્યોમના પ્રચુરા વર્ણાં યેષુ તાનિ સુવર્ણમયાનિ, પ્રાચુર્યેઽર્થે મયદ્ । કમલપક્ષે સુવર્ણમયાનિ-હેમમયાનિ, માનસે સરાંસિ હેમકમલરચના યોગ્યા । કિંવિશિષ્ટાનિ શાસ્ત્રસરોવરાણિ ? ‘માપ્યોક્તિયુક્તિગહનાનિ’ ‘સૂત્રં સૂચનકદ્ માપ્યં, તસ્ય ઉચ્યન્તે સંજ્ઞાદયઃ પદાપિ યામિસ્તા ઉક્તયઃ, યોજ્યન્તે શબ્દા અનેકે યામિસ્તા યુક્તયઃ, તામિઃ માપ્યોક્તિયુક્તિમિઃ ગહનાનિ-દુરવગાહાનિ-ગમ્भीરાયોનિ માપ્યોક્તિયુક્તિગહનાનિ હતિ ॥ ૩૨ ॥

અન્વયઃ

(હે) સતિ । યત્ર ચ ત્વં એવ માપ્ય-ઉક્તિ-યુક્તિ-ગહનાનિ શાસ્ત્ર-સરોવરાણિ નિર્મિમીષે, તત્ર પદ્મ વિબુધાઃ સુ-વર્ણ-મયાનિ (પદ્મપક્ષે સુવર્ણમયાનિ) વાક્ય-પદ્માનિ પરિકલ્પયન્તિ (હતિ) જાનીમહે ।

૧-૨ ‘યાનિ ચ તાનિ’ હત્યષ્ટિ સ-પાઠ દ્વયોરપિ સ્વલયો । ૧ હમુપત્ત્યવેઽભિધાનચિન્તામણી (કાં ૨, શ્લો ૧૮૮) ।

શબ્દાર્થ

ભાષ્ય=ભાષ્ય.

ઉક્તિ=ઉક્તિ, કથન.

યુક્તિ=યુક્તિ.

ગહન=ગંભીર.

માપ્યોક્તિયુક્તિગહનાનિ=ભાષ્યની ઉક્તિ અને યુક્તિઓ વડે ગંભીર.

જ્ઞ=(૧) વળી; (૨) પાદ-પૂર્તિરૂપ અભ્યય.

નિર્મિત્તીવે (ધાં મા)=નું રચે છે.

યજ્ઞ=જ્ઞા.

ત્વં (મૂં યુષ્મદ્)=તું.

જ્ઞ=જ્ઞા.

સતિ । (મૂં સતી)=હે સાધ્વી !

શાસ્ત્ર=શાસ્ત્ર.

સરોવર=સરોવર, તળાવ.

શાસ્ત્રસરોવરાણિ=શાસ્ત્રથી સરોવરો.

જાનીમહે (ધાં જ્ઞ)=અમે જાણીએ છીએ.

યત્નુ=નિશ્ચયતાવાચક અભ્યય.

સુ=શ્રેષ્ઠતાવાચક શબ્દ.

વર્ણ=રંગ.

સુવર્ણ=સોનું.

મય=મયુરતાવાચક શબ્દ.

સુવર્ણમયાનિ=(૧) સુંદર તેમજ ધણી વર્ણો જેને વિશે એવાં; (૨) સુવર્ણમય.

વાક્ય=વાક્ય.

પદ્મ=કમળ.

વાક્યપદ્માનિ=વાક્યરૂપી કમળો.

તત્ર=ત્યાં.

વિયુષ્ઠાઃ (મૂં વિયુષ્ઠ)=પણિતો.

પરિકલ્પયન્તિ (ધાં વલ્લર)=રચે છે.

પદ્યાર્થ

“વળી, હે સતી ! જ્યાં (અર્થાત્ જ પ્રસ્તાવને વિષે) તુંજ ભાષ્યની ઉક્તિ અને યુક્તિઓ વડે ગહન એવાં શાસ્ત્રરૂપી સરોવરો રચે છે, ત્યાં (અર્થાત્ તે પ્રસ્તાવને વિષે અથવા તે રચનાને વિષે) અરેખર પહિંકતો સુંદર તેમજ મયુર વર્ણવાળાં વાક્યરૂપી (સુવર્ણમય) કમળો રચે છે.”—૩૨ સ્પષ્ટીકરણ

ભાષ્ય—

સૂત્રોક્ત અર્થનું વિસ્તારથી પ્રતિપાદન કરનારો અન્ય ‘ભાષ્ય’ કહેવાય છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ સૂત્રં સૂચનહદ્ માપ્યં, સૂત્રોક્તાર્થપ્રપચ્ચકમ્ ”

—અભિધાન-ચિન્તામણિ કાં ૨, શ્લો ૧૬૮

આવો ધ્વનિ શિશુપાલવધ (સં ૨, શ્લો ૨૪)ની મહિનાથકૃત દીકામાંથી પણ નીકળે છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ સૂત્રસ્યપદમાદ્રાપ્ય, વાક્યૈઃ સૂત્રાનુસારિભિઃ ।

સ્વપદાનિ ચ વર્ણયન્તે, માપ્યં માપ્યવિદો વિદુઃ ॥ ૧ ॥ ”

ઉક્તિ—

સંજ્ઞા, પરિભાષા, વિધિ, નિયમ, અતિદેશ અને અધિકાર એ છે પ્રકારનાં સૂત્રોને કથન કરનારાં વચનો ‘ઉક્તિ’ કહેવાય છે.

૧ સૂત્રનું લક્ષણ—

“ બ્રહ્માક્ષરમસન્દિગ્ધં, સારવદ્ વિચિત્રોમુદ્રમ્ ।

અસ્તોમમનવર્થં ચ, સૂત્રં સૂત્રવિદો વિદુઃ ॥ ૧ ॥ ”

—શિશુપાલ-વધ (સં ૨, શ્લો ૨૪)ની મહિનાથકૃત દીકા.

૨ સરખાવો—

“ સંજ્ઞા ચ પરિભાષા ચ, વિધિર્નિયમ एव च ।

અતિદેશોઽધિકારથ, વદ્યવિધં સૂત્રલક્ષણમ્ ॥ ૧ ॥ ”

(બ્રાહ્મણ વાગ્વૈભવં કુળલયોઃ કાન્તિશ્ચ) —

વાગ્વૈભવં વિજયતે ન યથેતરસ્યા

‘બ્રાહ્મિ !’ પ્રકામરચનારુચિરં તથા તે ।

તાડક્યોસ્તવ ગમસ્તિરતીન્દુમાન્વો-

સ્તાદ્વક્ કુતો ગ્રહગણસ્ય વિકાશિનોઽપિ ? ॥ ૩૩ ॥

ટીકા

હે બ્રાહ્મિ ! બ્રહ્મણોઽપ્યત્ત્વં સ્ત્રી બ્રાહ્મી તત્સમ્યોધનં હે બ્રાહ્મિ ! તે-તવ ‘વાગ્વૈભવં’ વાચાં-વાણીનાં વિમોરિદં વૈભવં-મહત્ત્વં યત્ તદ્ વાગ્વૈભવં યથા વિજયતે-સર્વોત્કૃષ્ટત્વેન પ્રવર્તતે । ‘વિપેરાભ્યાં જેરાત્’ વિજયતે-ઇતિ (આત્મને)પદમ્ । તથા તત્તુલ્યં વાગ્વૈભવં इतरस्या अन्यस्या ન વિજયતે-ન સુતરાં ભાસતે-इत्यर्थः । કિંવિશિષ્ટં વાગ્વૈભવં ? ‘પ્રકામરચનારુચિરં’ પ્રકામ-અર્થ-રચનાભિઃ રુચિરં-મનો-હરં પ્રકામરચનારુચિરમ્ । પુનરપિ-નિધેયેન હે બ્રાહ્મિ ! તવ તાડક્યોઃ-કુળલયોઃ ગમસ્તિઃ-કાન્તિઃ યાદગ્ વિજયતે, વિકાશિનઃ-સમુદિતસ્ય ગ્રહગણસ્ય-નક્ષત્રસમૂહસ્ય તાદક્ કાન્તિઃ-દીપ્તિઃ કુતઃ વિજયતે ? ન સુતરાં ભાસતે, હીનત્વાદિત્યર્થઃ । કિંવિશિષ્ટયોઃ તાડક્યોઃ ? ‘અતીન્દુ-માન્વોઃ’ અતિકાન્તો ઇન્દુમાન્-ચન્દ્રસૂર્યો યૌ તૌ અતીન્દુમાન્ તયોઃ અતીન્દુમાન્વોઃ, શશિરવિભ્યા-મધિકાનાંયોરિતિ ભાવઃ ॥ ૩૩ ॥

અન્યથા

(હે) બ્રાહ્મિ ! યથા તે પ્રકામ-રચના-રુચિરં વાચ-વિભવં વિજયતે, તથા इतरस्या ન । (યાદગ્) તય અતિ-ઇન્દુ-માન્વોઃ તાડક્યોઃ ગમસ્તિઃ (અસ્તિ), તાદક્ વિકાશિનઃ-અપિ ગ્રહ-ગણસ્ય કુતઃ ? ।

શીખદાર્થ

વાચ=વાણી.

વૈભવ=મહત્ત્વ.

વાગ્વૈભવ=વાણીઓનું મહત્ત્વ.

વિજયતે (વા. જિ.)=વિજીવતે વર્તે છે.

● ન=નહિ.

યથા=જેમ.

इतरस्या (મૂ. इतरा)=અન્યનું.

બ્રાહ્મિ ! (મૂ. ब्राह्मी)=હે બ્રાહ્મી !

પ્રકામ=અત્યંત.

રચના રચના.

રુચિર મનોહર.

પ્રકામરચનારુચિર=રચના વડે અત્યંત મનોહર.

તથા=તે.

તે (મૂ. तुम्ह) =તારા.

તાડક્યોઃ (મૂ. ताडक्य) =કર્ણ-શૂપણેની, કુપ્પણેની.

તય (મૂ. तुम्ह) =તારા.

ગમસ્તિઃ (મૂ. गमस्ति) =કાન્તિ, પ્રકાશ.

અતિ=અતિઃમધુતાવાચક અપ્યથ.

ઇન્દુ=ચન્દ્ર.

માન્=સૂર્ય.

અતીન્દુમાન્વોઃ=અતિઃમધુ કર્ણ છે એવું અને સૂર્યનું

જેણે એવાં.

તાદક્ (મૂ. तादक) =તેરી.

કુતઃ=ક્યાથી.

ગ્રહ=મહ.

ગ્રહગણસ્ય=મહેતાના સમૂહના.

વિકાશિનઃ (મૂ. विद्यमान) =ઉદભવ આવેલા.

અર્થાત=(૧) નિષ્પત્તાવાચક અપ્યથ; (૨) વધુ.

૧ ‘વિપેરાભ્યાં જેરાત્’-ઇતિ યાગ્નીકીય (અ. ૧, પા. ૩, શ્લ. ૧૧) ગ્યારસતે (શ્લ. ૧૧૨૧) પા. ૧

૨ ‘સુતરાં ભાસતે ન, હીન’-ઇતિ જ-વાદઃ ।

પદાર્થ

પ્રાણીનો વાગ્વૈભવ તેમજ તેનાં કુણ્ડળોની કાન્તિ—

“હે પ્રાણી ! રચના વડે અત્યંત મનોહર એવો તારો વાણી-વૈભવ જોવો વિગતથી વર્તે છે, તેવો અન્યનો નથી. (પરંતુ આ હુદીકત વ્યાજળી છે, કેમકે) ચન્દ્ર અને સૂર્યનું (પ્રભામાં) અતિ-ક્રમણ કરનારાં (અર્થાત્ તેના કરતાં પણ વધારે તેજસ્વી) એવાં તારાં કુણ્ડળોની જટલી કાન્તિ છે, તેટલી કાન્તિ ઉદયમાં આવેલા (અર્થાત્ ઉગેલા) એવા ગ્રહોના સમુદાયની પણ (ખરેખર) ક્યાંથી હોય ?”—૩૩

રુપબદ્ધીકરણ

ગ્રહ-વિચાર—

જૈન શાસ્ત્રમાં દેવોના ભવનપતિ, વ્યન્તર, જ્યોતિષક અને વૈમાનિક એમ જ ચાર ભેદો પાડવામાં આવ્યા છે, તેમાં વળી જ્યોતિષકના સૂર્ય, ચન્દ્ર, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારા એમ પાંચ ભેદો પડે છે. આ સર્વ જ્યોતિષકો ‘જ્યોતિસ’ શબ્દજ સૂચવે છે તેમ સ્વયં પ્રકાશમાન છે; અર્થાત્ ચન્દ્ર સૂર્યના પ્રકાશથી શોભે છે એ પ્રકારના પાશ્ચાત્ય ખગોળ વિદ્યાના મન્તવ્ય સાથે જૈન દર્શન મળતું આવતું નથી. જન્મભૂદ્વીપમાં બે સૂર્ય અને બે ચન્દ્ર છે. ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારા એ ચન્દ્રનો પરિવાર છે. ૮૮ ગ્રહ, ૨૮ નક્ષત્ર અને ૬૬૬૭૫ ‘ક્રાટિકા’ તારા એ પ્રત્યેક ચન્દ્રનો પરિવાર છે. તેમાં ૮૮ ગ્રહોનાં નામો સૂર્ય-પ્રજ્ઞપિના ૧૦૧ માં સુખ પ્રમાણે નીચે સુજળ છે:—

(૧) અંગારક (ખંભળ), (૨) વિકાલક, (૩) લોહિત્યક, (૪) શનૈશ્વર, (૫) આધુનિક, (૬) પ્રાધુનિક, (૭) કણુ, (૮) કણુક, (૯) કણુકણુક, (૧૦) કણુવિતાનક, (૧૧) કણુસંતાનક, (૧૨) સોમ, (૧૩) સહિત, (૧૪) આશાસન, (૧૫) કાર્યોપગ, (૧૬) કપૈટક, (૧૭) અજકરક, (૧૮) કુન્ડલક, (૧૯) શંખ, (૨૦) શંખનાભ, (૨૧) શંખવર્ણાભ, (૨૨) કંસ, (૨૩) કંસનાભ, (૨૪) કંસવર્ણાભ, (૨૫) નીલ, (૨૬) નીલાવભાસ, (૨૭) રૂપી, (૨૮) રૂપવભાસ, (૨૯) ભસ્મ, (૩૦) ભસ્મરાશિ, (૩૧) તિલ, (૩૨) તિલપુષ્પવર્ણુક, (૩૩) ઢક, (૩૪) ઢકવર્ણુ, (૩૫) કાપ, (૩૬) વન્ધ્ય, (૩૭) ધન્દ્રાક્ષિ, (૩૮) ધૂમકેતુ, (૩૯) હરિ, (૪૦) પિંગલ, (૪૧) પુષ્પ, (૪૨) શુક્ર, (૪૩) જૃહસ્પતિ, (૪૪) રાહુ, (૪૫) અગસ્તિ, (૪૬) આણુવક, (૪૭) કામસ્પર્શ, (૪૮) (૫૪) અરુણ, (૫૫) અશિ, (૫૬) કાત્ર, (૫૭) મહાકાંઠ, (૫૮) સ્વસ્તિક, (૫૯)

૧ ગ્રહાદિકને ચન્દ્રનો પરિવાર ગણવામાં આવે છે તે વ્યાજળી છે, કેમકે જોકે સૂર્ય અને ચન્દ્ર બંને ધન્દ્રો છે, છતાં પણ ચન્દ્ર મહદ્દિક છે. વળી સૂર્ય મંગળાદિકના તેજનો રક્ષક નથી પણ અભિભાવક છે—તેને નિસ્તેજ કરનારો છે.

૨ ‘ક્રાટિકા’ થી શુ’ સમજવું તે સંગ્રહમાં ચત-ભેદ છે. જુઓ બૃહત્સંપ્રદિષ્ટીની શ્રીમત્સયગિરિકૃત વૃતિ (પત્રાંક ૪૦).

૩ હિંદુ શાસ્ત્રમાં નવ ગ્રહો માનવામાં આવ્યા છે. કયું પણ છે કે—

“સૂર્યચન્દ્રો મહાલક, ગુપ્તપિ મહસ્તિ.”

શુક્રઃ શનૈશ્વરો રાહુઃ, કેતુરેતિ મહા નવ ॥૧૧”

ધુર, (૪૬) પ્રમુખ, (૫૦) વિકટ, (૫૧) વિસંધિકટપ, (૫૨) પ્રકટપ, (૫૩) જટાલ, સૌવસિક, (૬૦) વર્ધમાનક, (૬૧) પ્રક્ષમ્, (૬૨) નિત્યાલોક, (૬૩) નિત્યાલોક, (૬૪) સ્વર્થપ્રભ, (૬૫) અવલોક, (૬૬) ઐયસ્કર, (૬૭) ખેમકર, (૬૮) આમકર, (૬૯) પ્રભકર, (૭૦) અરજ, (૭૧) વિરજ, (૭૨) અરોક, (૭૩) વીતરોક, (૭૪) વિવર્ત, (૭૫) વિવર, (૭૬) વિશાલ, (૭૭) શાલ, (૭૮) સુવત, (૭૯) અનિવૃત્તિ, (૮૦) એકજાટી, (૮૧) દ્વિજાટી, (૮૨) કર, (૮૩) કરિક, (૮૪) રાજ, (૮૫) અર્ગલ, (૮૬) પુષ્પ, (૮૭) ભાવ અને (૮૮) કેતુ.

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે તેમ સૂર્ય અને ચન્દ્રએ બંનેનો ગ્રહોમાં સમાવેશ થતો નથી, કેમકે બારમા ગ્રહોનું જ 'સોમ' નામ આપ્યું છે તેથી 'ચન્દ્ર' સમજી શકાય તેમ નથી, કારણકે ચન્દ્ર એ ચન્દ્રનો પરિવાર ગણાય નહિ. પરંતુ બૃહસ્પતિમાં સૂર્ય અને ચન્દ્રનો પણ નવ ગ્રહોમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, વાસ્તે આ હકીકત વિચારણીય છે એમ લાગે; કિન્તુ ખરી રીતે તેમ નથી, કારણકે સૂર્ય અને ચન્દ્રની ઇન્દ્રજીવ પ્રધાનતા સૂચવવા માટે ગ્રહોથી તેના પૃથક્ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે (જુઓ તત્ત્વાર્થરાજવાર્તિક ૫૦ ૧૫૫).

ગ્રહોનું સ્થાન—

સૂર્ય, ચન્દ્ર અને નક્ષત્રોની જમ ગ્રહો ત્રિયગ્-લોકમાં આવેલા છે. સમજૂતકા પૃથ્વીથી સૂર્ય ૮૦૦ યોજન હોય છે. તેનાથી ચન્દ્ર ૮૦ યોજન હોય છે અને તેનાથી ૨૦ યોજન હોયે પ્રકીર્ણક તારાઓ છે. ગ્રહ અને તારા અનિયમિત ગતિવાળા હોવાથી તેઓ ચન્દ્ર અને સૂર્યની ઉપર નીચે ચાલે છે. સૂર્યથી દશ યોજનથી નીચે કાર્ધ પણ જ્યોતિષકેનું વિમાન નથી, કેમકે સમજૂતકા પૃથ્વીથી ૭૬૦ યોજને જ્યોતિષકે વિમાનોનો નીચલો ભાગ છે, જ્યારે તેનો ઉપલો ભાગ ૯૦૦ યોજને છે. આથી ૧૧૦ યોજનનું આ બેને વિષે અન્તર રહેલું છે.

બૃહત્-સંપ્રહિણીની ટીકામાં શ્રીમદ્ભયગિરિ સૂચવે છે તેમ આ સંબંધમાં મતભેદ છે, એ વાત ત્યાં આપેલાં નીચેનાં પદો ઉપરથી જોઇ શકાય છે:—

" શતાનિ સત્ત ગચોર્ધ્વ, યોજનાનાં મુવસ્તલાત્ ।
નયતિ ચ સ્થિતાસ્તારાઃ, સર્વોષસ્તાન્નમસ્તલે ॥ ૧ ॥
તારક્ષપટલાદ્ ગત્વા, યોજનાનિ દ્વિતોપતિ ।
સુર્યોર્ણા પટલં તસ્મા-દ્વિતોપતિઃ સ્થિતોવિવામ્ ॥ ૨ ॥
ચત્વારિ તુ તતો ગત્વા, નક્ષત્રપટલં સ્થિતમ્ ।
ગત્વા તત્તોપતિ ચત્વારિ, સુષાનાં પટલં ભવેત્ ॥ ૩ ॥
ગુપ્તાર્ણા ચ ગુરુર્ણાં ચ, ભોમાનાં પ્રન્દસંતિનામ્ ।
ગ્રીણિ ગ્રીણિ ચ ગત્વોર્ધ્વ, ક્રમેણ પટલં સ્થિતમ્ ॥ ૪ ॥

અર્થાત્ સમજૂતકા પૃથ્વીથી તારાઓ ૭૬૦ યોજન હોય છે અને સર્વ જ્યોતિષકામાં તેઓ આ છે. તારાઓથી દશ યોજને સૂર્ય છે અને સૂર્યથી અંસી યોજને ચન્દ્ર છે. તેનાથી ચાર

૧ આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ કરવાનો દેવ સામાન્ય વિવક્ષા કે અન્ય લોકનું અવગરણ હશે એમ લાગે છે.

યોગને નક્ષત્ર છે. નક્ષત્રોથી ચાર યોગને બુધ, બુધથી ત્રણ યોગને શુક્ર, શુક્રથી ત્રણ યોગને ગુરુ (બૃહસ્પતિ), ગુરુથી ત્રણ યોગને ભૌમ (મંગળ) અને ભૌમથી ત્રણ યોગને શાન છે. શ્રીગન્યંહસ્તીના મત પ્રમાણે સૂર્યની નીચે મંગળ ચાલે છે. શ્રીહરિભદ્રસૂરિ તો એમ કહે છે કે જ્યોતિષક વિમાનોમાં સૌથી નીચે ભરણી વિગેરે નક્ષત્ર છે, જ્યારે સૌથી ઉપર સ્વાતિ પ્રમુખ નક્ષત્ર છે.

રાહુ-વિચાર—

જૈન દર્શનમાં બે, જાતના રાહુ માનેલા છે—(૧) પર્વરાહુ અને (૨) નિત્યરાહુ. જે રાહુ ક્વચિત્ અકસ્માત્ આવીને સૂર્ય અને ચન્દ્રનાં વિમાનોનું આચ્છાદન કરે છે તે ‘ પર્વરાહુ ’ કહેવાય છે. (આ યનાવને ગ્રહણ કહેવામાં આવે છે). જે નિત્યરાહુ છે તેના વિમાનો વર્ણુ રયામ છે. તે ચન્દ્રની સાથેજ નિત્ય રહે છે અને તે ચન્દ્રના વિમાનથી સર્વદા ચાર આંગળ નીચે ચાલે છે. આ નિત્યરાહુ કૃષ્ણપક્ષના પ્રતિપદ્ધ (પડવા)થી માંડીને પ્રતિદિન ચન્દ્રની એક કળાનું પોતાના ઉપરના ભાગથી માંડીને પંદરમા ભાગથી આચ્છાદન કરે છે, જ્યારે શુક્લ પક્ષમાં પ્રતિપદ્ધથી માંડીને એક કળાને તે પ્રકટ કરે છે. આથી કરીને ચન્દ્ર નાનો મોટા દેખાય છે. બાકી વસ્તુતઃ તો તે એક સરખોજ છે.

નવ મુખ્ય ગ્રહોમાંના કેતુના તેમજ ૮૮ ગ્રહો પૈકી બાકીનાં ગ્રહોનાં સ્થાન વિષે ઉદ્દેશ્ય કરવો બાકી રહી જાય છે, પરંતુ તેને માટે કંઈ ઉદ્દેશ્ય મારી જણમાં નથી.

ગ્રહોનો વિષ્કમ્ભ વિગેરે—

મધ્યક્ષોકમાં રહેલા ગ્રહોનો વિષ્કમ્ભ બે ગાઉનો છે અને તેની બંચાઈ એક ગાઉની છે, જ્યારે તેની બહાર રહેલા ગ્રહોનો વિષ્કમ્ભ એક ગાઉનો અને તેની બંચાઈ અડધા ગાઉની છે. વળી ગ્રહોના સુકુટને વિષે અન્ય જ્યોતિષના સુકુટની જમ મસ્તક અને સુકુટને ઢાંકે એવા તેજના મંડળ પોતાના આકારવાળા હોય છે.

* * * *

કલ્યાણિ ! સોપનિષદઃ પ્રસન્નં પ્રગૃહ્ય

વેદાનતીન્દ્રજદરો જલઘૌ જુગોપ ।

મીર્ષમં વિધેરસુરમુગ્રરુષાડપિ યસ્તં

દૃષ્ટ્વા મયં ભવતિ નો ભવદાશ્રિતાનામ્ ॥ ૩૪ ॥

ટીકા

હે ‘કલ્યાણિ !’ કલ્યાણ—મદ્રં અસ્યા અસ્તીતિ કલ્યાણી તસ્યાઃ સમ્બોધનં હે કલ્યાણિ ! ‘ ભવદાશ્રિતાનાં ’ ભવતીમાશ્રિતા ભવદાશ્રિતાસ્તેષાં—ત્વદારાધકાનાં પુંસાં કદાપિ મયં નો ભવતિ । કિં કૃત્વાડપિ । તં વશ્યમાણમસુરં—દૈત્યં દૃષ્ટ્વાડપિ—નિશ્ચયેન નિરીક્ષ્યાપિ । કિંવિશિષ્ટં (અસુરં) ?

મીર્ષમં-મયદ્ધરં [વિલોચ્ય] । તં કં ? યો દાનવઃ પ્રસમં હઠાત્-ચલાત્કારેણ વિધેઃ-બ્રહ્મણઃ વેદાન્ પ્રગૃહ્ય-પ્રકર્ષેણ ગૃહીત્વા (ઉગ્રરૂપા-તીવ્રક્રોધેન) જલઘૌ-સમુદ્રે જુગોપ-ગોપયામાસ । કિંવિશિ- ધાન્ વેદાન્ ? સોપનિપદઃ-સરહસ્યાન્ । કિંવિશિષ્ટો યઃ ? ' અતીન્દ્રજદરઃ-અષગણિતસુરેન્દ્રમયઃ, ઇન્દ્રાજ્ઞાત ઇન્દ્રજઃ, સ ચાસૌ દરશ-મયં ઇન્દ્રજદરસ્તં અતિક્રાન્તઃ અતીન્દ્રજદરઃ । एतादृगसुरोगपि न परामवतीत्यर्थः ॥ ૩૪ ॥

અન્વયઃ

(હે) કલ્યાણિ ! યઃ અતિ-ઇન્દ્ર-જ-દરઃ પ્રસમં વિધેઃ સ-ઉપનિપદઃ વેદાન્ પ્રગૃહ્ય ઉગ્ર-રૂપા જલઘૌ જુગોપ, તં મીર્ષમં મસુરં દદૃગા અપિ મયત્-આશ્રિતાનાં મયં નો મયતિ ।

શીખદાર્થ

કલ્યાણિ ! (મૂં કલ્યાણી) = હે ભદ્રે ।

સહ = સહિત,

ઉપનિપદ = ૨૬૨૫,

સોપનિપદઃ = ૨૬૨૫-યુક્ત,

પ્રસમં = બળાત્કારથી,

પ્રગૃહ્ય (ધાં ગ્રહ) = ગ્રહણ કરીને,

વેદાન્ (મૂં વેદ) = વેદોને,

અતિ = અવગણનાવાચક અન્વય,

ઇન્દ્ર = સુરપતિ,

જન્ = ઉત્પન્ન થવું,

દર = ભય,

અતીન્દ્રજદરઃ = અવગણના કરી છે ઇન્દ્રના ભયની

જેણે એવો,

જલઘૌ (મૂં જલધિ) = સમુદ્રમાં,

જુગોપ (ધાં ગ્રહ) = સંતાપ્યા,

મીર્ષમં (મૂં મીર્ષ) = ભયંકર,

વિધેઃ (મૂં વિધિ) = પ્રદાના,

મસુરં (મૂં મસુર) = દેશને, દાનવને,

ઉગ્ર = તીવ્ર,

રૂપ = રોધ,

ઉગ્રરૂપા = તીવ્ર રોધ વડે,

અપિ = પણ,

યઃ (મૂં યદ્) = તે,

તં (મૂં તદ્) = તેને,

દદૃગા (ધાં દદૃ) = જોઈને,

મયં (મૂં મય) = મીઠ,

મયતિ (ધાં મૃ) = થાય છે,

નો = નહિ,

મયત્ = આપ,

આશ્રિત (ધાં શ્રિ) = આશ્રય લીધેલ,

મયદાશ્રિતાનાં = આપનો આશ્રય લીધેલાને,

પદાર્થ

“ હે ભદ્રે ! જેણે ઇન્દ્રના ભયની (પણ) અવગણના કરી છે એવા જુ ‘દેત્યે ધ્રુવાના ૨૬સ્થાત્મકે (ચાર) વેદોને બળાત્કાર પૂર્વક ગ્રહણ કરીને તીવ્ર રોધ વડે તેને સમુદ્રમાં સંતાપ્યા, ‘ ભયંકર દેશના ધર્શનથી (પણ) તારા સેવકોને (લેશતઃ પણ) ભય નથી.’ ” — ૩૪

ગર્જદ્ધનાધનસમાનતનૂગજેન્દ્ર-

વિષ્કમ્મકુમ્ભપરિરમ્મજયાધિરૂઢઃ ।

દેવ્યોઽપિ ભૂપ્રસરદશ્વપદાતિસૈન્યો

નાકામતિ ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં તે ॥ ૩૫ ॥

૧ આ દેવનું નામ શંખ છે. ૨ જ્યેષ્ઠ, વજ્રવૃદ્ધ, અયવેલે અને શ્વમવેલે એ ચાર વેદો છે.

ટીકા

હે કલ્યાણિ ! દ્વેષ્યોઽપિ-શત્રુરપિ તે-તવ 'ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં' ક્રમયુગમેવ-ચરણયુગલમેવાચ-લઃ-પર્વતસ્તં સંશ્રિત-આશ્રિતસ્તં ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં-ત્વચરણસેવિનં નરં ન આક્રામતિ-ન પીડયતિ । કિંવિશિષ્ટો દ્વેષ્યઃ ? ' ગર્જદ્ધનાધનસમાનતનૂગજેન્દ્રવિષ્કમ્મકુમ્ભપરિરમ્ભજયાધિરૂઢઃ ' ગર્જન-શબ્દાયમાનો ધનાધનો-મેઘસ્તેન સમાના તનૂઃ-શરીરં યસ્યાસૌ ધનાધનસમાનતનૂઃ-મેઘવર્ણશરીરઃ સ ચાસૌ ગજેન્દ્રશ્ચ તસ્ય વિષ્કમ્મઃ-વિસ્તીર્ણઃ કુમ્ભઃ તં પરિરમ્ભજયાભ્યાં-આરોહણવિજયાભ્યાં અધિરૂઢો યઃ સ ગર્જદ્ધનાધનસમાનતનૂગજેન્દ્રવિષ્કમ્મકુમ્ભપરિરમ્ભજયાધિરૂઢઃ । પુનઃ કિંવિ-શિષ્ટો દ્વેષ્યઃ ? ' ભૂપ્રસરદશ્વપદાતિસૈન્યઃ ' શ્રુતિ-શૃતિન્યાં પ્રસરદ-યોદ્ધું સમુલ્લસદશ્વપદાતીનાં (તિનઃ) સૈન્યં-કટકં યસ્ય સ ભૂપ્રસરદશ્વપદાતિસૈન્યઃ, પ્રવલકલિત इत्यर्थः । ' દ્વિપ અગ્રીતૌ ' દ્વેષીતિ દ્વેષ્યઃ ॥ ૩૫ ॥

અન્યથા:

(હે કલ્યાણિ !) ગર્જત્-ઘનાધન-સમાન-તનૂ-ગજ-જેન્દ્ર-વિષ્કમ્મ-કુમ્ભ-પરિરમ્ભ-જય-અધિરૂઢઃ ભૂ-પ્રસરત્-અશ્વ-પદાતિ-સૈન્યઃ દ્વેષ્યઃ અપિ તે ક્રમ-યુગ-અચલ-સંશ્રિતં (નરં) ન આક્રામતિ ।

શીખદાર્થ

ગર્જત્ (ધા० ગર્જ)=ગર્જના કરનાર.

ઘનાધન=મેઘ.

સમાન=સુર્ય.

તનૂ=દેહ.

ગજ=હાથી.

જેન્દ્ર=સુખ્ય.

વિષ્કમ્મ=વિસ્તીર્ણ.

કુમ્ભ=ગણડ-તેથળ.

પરિરમ્ભ=આલિંગન.

જય=વિજય.

અધિરૂઢ (ધા० રૂઢ)=આરોહણ કરેલો.

ગર્જદ્ધનાધનસમાનતનૂગજેન્દ્રવિષ્કમ્મકુમ્ભપરિ-

રમ્ભજયાધિરૂઢઃ=ગર્જના કરતા એવા મેઘના

સમાન દેહ ॥ જેનો એવા ગજેન્દ્રના વિસ્તીર્ણ

કુમ્ભના આલિંગન તેમજ વિજયને માટે (તેના

ઉપર) આરોહણ કરેલો એવા.

દ્વેષ્યઃ (મૂ० દ્વેષ)=વૈરી, શત્રુ.

અપિ=પણ.

ભૂ=પૃથ્વી.

પ્રસરત્ (ધા० ર)=અસરતું.

અશ્વ=ધોડા.

પદાતિ=પાયદળ.

સૈન્ય=લશ્કર.

ભૂપ્રસરદશ્વપદાતિસૈન્યઃ=પૃથ્વી ઉપર અસરતું છે

અથ અને પાયદળનું સૈન્ય જેનું એવો.

ન=નહિ.

આક્રામતિ (ધા० ક્રમ)=આક્રમણ કરે છે.

ક્રમ=ચરણ.

યુગ=યુગલ.

અચલ=પર્વત.

સંશ્રિત (ધા० શ્રિ)=આશ્રય લીધેલ.

ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં=ચરણ-યુગલરૂપી પર્વતનો આ-

શ્રય લીધેલો.

તે (મૂ० ગુપ્ત)=તારા.

પદાર્થ

“ ગર્જના કરતા એવા મેઘના સમાન (શ્યામવર્ણી) દેહવાળા ગજેન્દ્રના વિસ્તીર્ણ કુમ્ભના આલિંગનાર્યે તેમજ વિજય મેળવવાને માટે તેના ઉપર આરૂઢ થયેલા એવા તેમજ ભૂમિને વિષે યુદ્ધ કરવાને માટે જેનું અર્થાત્ તેમજ પાયદળોનું લશ્કર કટિબદ્ધ થઈ રહ્યું છે એવો

शत्रु पशु (हे भद्रे !) तारा यरक्षयुगलक्ष्मी पर्वतोना आश्रय लीधेशाने पीडा करी शक्ते नथी."—३५

* * *

मांसासृगरिथरसशुक्रसलज्जमज्जा-

स्नायूदिते वपुषि पित्तमरुत्कफाद्यैः ।

रोगानलं चपलितावयवं विकारै-

स्त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

टीका

हे कल्याणि ! 'त्वन्नामकीर्तनजलं' तव नाम त्वन्नाम त्वन्नामः कीर्तनं-कथनम्-एकाग्रज-पनं तदेव जलं-पानीयं यत् तत् त्वन्नामकीर्तनजलं अशेषं-समस्तं रोगानलं-कष्टकृशानुं शमयति-विध्यापयति । कस्मिन् ? वपुषि-शरीरे । किंविशिष्टे वपुषि ? 'मांसासृगस्थिरसशुक्रसलज्जमज्जा-स्नायूदिते' मांसं च असृग्-रथिरं च अस्थि च रसश्च शुक्रं-वीर्यं च सलज्जश्चासौ मज्जा च सल-ज्जमज्जा तस्मिन्, मज्जानि लज्जात्वं पित्रङ्गत्वादाप्तं, यतो यस्य पिता कुलीनः तत्पुत्रः सलज्जः स्यात् तस्य चाङ्गे पित्रङ्गानि तिष्ठन्ति । यदुक्तं विवाहप्रज्ञप्त्याम्—“तज्जो पितिर्यगा पण्णत्ता, तं-जहा-अट्ठि अट्ठिमिजा केसमंछुरोमणहे” इति पाठात् सलज्जमज्जा इति पदद्वयचितं, स्नायूः-नाडी च मांसासृगस्थिरसशुक्रसलज्जमज्जास्नायवस्ताभिः उदिते-उत्पन्ने । तैः सप्तधातुभिः अथवा दशधा-तुभिः मनुजतनुरुत्पद्यते । ते चोच्यन्ते—

“रसासृग्मांसमेदोऽस्थि-मज्जाशुक्राणि धातवः ।

सप्तैव दश वैकेया, रोमत्वक्स्नायुभिः सह ॥ १ ॥”

इति हैमः (का०-३, श्लो० २८३) । तदुत्पन्ने वपुषि रूबैश्चानरं त्वन्नामोदकं उपशम-यति । किंविशिष्टं रोगानलं ? 'पित्तमरुत्कफाद्यैः विकारैः चपलितावयवं' पित्तं च मरुच्च कफश्च पित्तमरुत्कफास्ते आद्या येषु ते पित्तमरुत्कफाद्यास्तैः पित्तमरुत्कफाद्यैः विकारैः-बहुपीडनैः चप-लितानि (ताः) चपलमावं प्रापितानि (ताः) अवयवानि (वाः)-नाह्यच्छासादीनि यस्य तत् ... । तत् सर्वं शमयतीति भावः ॥ ३६ ॥

अन्यथः

(हे कल्याणि !) त्वत्-नाम-कीर्तन-जलं मांस-असृज्-अस्थि-रस-शुक्र-स-लज्ज-मज्जा-स्नायु-उदिते वपुषि पित्त-मरुत्-कफ-आद्यैः विकारैः चपलित-अवयवं अ-शेषं रोग-अनलं शमयति ।

१ 'मव' इति प्रतिभाति पदव्याख्यात ।

२ छाया—

मीणि पित्रङ्गानि ग्रहस्तानि, तद्यथा—अस्थि, अस्थिमज्जा, वेद्यश्मश्रुतेमनसाः ।

શબ્દાર્થ

માંસ=માંસ.
અચૂઝ=શોષિત, લોહી.
અસ્થિ=હાડકું.
રસ=રસ.
શુક્ર=વીર્ય.
સલજ્જ=લગ્નશીળ.
મજ્જા=ચરખી.
સ્નાયુ=નાડી.
ઊવિત (પાં ૬)=ઉદયમાં આવેલ.
માંસાસુગસ્થિરસશુકસલજ્જમજ્જાસ્નાયુદિતે=માંસ,
લોહી, હાડકાં, રસ, વીર્ય, લગ્નશીળ ચરખી
અને સ્નાયુ વડે ઉદયમાં આવેલા.
ચપુષિ=(મૂં વપુસ)=દેહને વિષે.
પિત્ત=પિત્ત.
મરુત્ત=વાયુ.
કફ=કફ.

માદ્ય=પ્રયુખ.
પિત્તમરુત્કફાદૈઃ=પિત્ત, વાયુ અને કફાદિક.
રોગ=રોગ, વ્યાધિ.
મનલ=અગ્નિ.
રોગાનલં=વ્યાધિરૂપ અગ્નિને.
ચપલિત=ચપળતાને પ્રાપ્ત કરાવેલ.
અવયવ=અવયવ, અંગોપાંગ.
ચપલિતાવયવં=ચપળતા પામ્યાં છે અવયવો જેનાથી
એવા.
વિકારૈઃ (મૂં વિકાર)=વિકારો વડે.
નામન્=નામ.
ફીર્તન=સ્તવન.
જલ=જળ, પાણી.
ત્વન્નામફીર્તનજલં=તારા નામના ફીર્તનરૂપી જળ.
શમયતિ (પાં શમ)=થમાવે છે, શાંત પાડે છે.
શેષ=અવશેષ.
અશેષ (મૂં અશેષ)=સમસ્ત.

પદ્યાર્થ

“(હે ભદ્રે !) માંસ, શોષિત, અસ્થિ, રસ, વીર્ય, સલજ્જ મજ્જા અને સ્નાયુ (એ સાત પાતુ) વડે ઉત્પન્ન થયેલા શરીરને વિષે પિત્ત, વાયુ અને કફ આદિ વિકારોથી ચપળતા પામી ગયાં છે (નાડી, ઉચ્છ્વાસ ઇત્યાદિ) અવયવો જેનાથી એવા વ્યાધિરૂપી સમસ્ત અગ્નિને તારા નામના ફીર્તનરૂપી જળ શાંત કરે છે.”—૩૬

મિથ્યાપ્રવાદનિરતં વ્યધિકૃત્યસૂય-

મેકાન્તપક્ષકૃતકક્ષવિલક્ષિતાસ્યમ્ ।

ચેતોસ્તમીઃ સ પરિમર્દયતે દ્વિજિહ્વં

ત્વન્નામનાગદમની હૃદિ યસ્ય પુંસઃ ॥ ૩૭ ॥

ટીકા

હે કલ્યાણિ ! યસ્ય પુંસઃ—પુરુષસ્ય હૃદિ—હૃદયે ‘ત્વન્નામનાગદમની’ ત્વન્નામૈવ નાગદમની—સર્પવશ્યકારિકા જટી સા ચ ત્વન્નામનાગદમની વર્તતે । યત્તદોઃ સમ્બન્ધાત્ સ—ત્વદારાધકઃ પુમાન્ દ્વિજિહ્વં—દુર્જનં પરિમર્દયતે—ચૂર્ણયતિ સ્થાયત્વીકરોતિ વા । કિંવિશિષ્ટઃ સઃ ? ‘ચેતોસ્તમીઃ’ ચેતનમઃ ચિત્તાત્ અસ્તા—દૂરીભૂતા મીઃ—મયં યસ્ય સ ચેતોસ્તમીઃ, નિર્ભય इत्यर्थઃ । કિંવિશિષ્ટં દ્વિજિહ્વં ? મિથ્યાપ્રવાદનિરતં—અસત્પ્રલાપે આસક્તમ્ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટં દ્વિજિહ્વં ? ‘વ્યધિકૃત્યસૂયં’ વિશેષેણ અધિકૃતિઃ—અધિકતાં પ્રાપ્તા અમુકા—ઈર્ષ્યા યસ્મિન્ સ વ્યધિકૃત્યસૂયસ્તમ્ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટં દ્વિજિહ્વં ?

‘एकान्तपक्षकृतकक्षविलक्षितास्यं’ एकान्तपक्षस्य-अद्वैतवादिनः कृतकक्षं-कृतोपमानं कृताक्षीक-
रणं वा तेन विलक्षम्-उदासीनं जातमस्येति विलक्षितं आस्यं-मुखं यस्य स एकान्तपक्षकृतकक्ष-
विलक्षितास्यः तम् । अनेकान्तवादिभिरनेकश एकान्तवादिनो विलक्षीकृता इति तात्पर्यम् ॥ ३७ ॥

અન્યથા :

(हे कल्याणि !) यस्य पुंसः हृदि त्वद्-नामन्-नाग-दमनी (वर्तते), सः चेतस-अस्त-भीः मिथ्या-
प्रवाद-निरतं वि-अधिकृति-असूयं एक-अन्त-पक्ष-कृत-कक्ष-विलक्षित-आस्यं-द्विजिह्वं परिमर्दयते ।

શીખરાર્થ

મિથ્યા=અસત્ય, ખોટા.

પ્રવાદ=પ્રધાન, બકવાદ.

નિરત (ધા० રમ્)=અત્યંત આસક્ત.

મિથ્યાપ્રવાદનિરત=અસત્ય પ્રધાપ્રેને વિષે અત્યંત
આસક્ત.

વિ=વિશેષતાવાચક અવ્યય.

આધિકૃતિ=અધિકતાને પ્રાપ્તિ.

અસૂયા=ધ્રુષ્ણિ.

અધિકૃત્યસૂય=વિશેષતાઃ અધિકતાને પ્રાપ્ત થઇ છે
ધ્રુષ્ણિ જેને વિષે એવા.

એક=એક.

અન્ત=નિશ્ચય.

પક્ષ=પક્ષ.

કૃત (ધા० કૃ)=કરેલ.

કક્ષ=અંગીકાર.

વિલક્ષિત=ઉદાસીન થયેલ.

આસ્ય=વદન, કુખ.

એકાન્તપક્ષકૃતકક્ષવિલક્ષિતાસ્ય=એકાન્ત પક્ષનો

અંગીકાર કરવા વડે વિલક્ષ બની મધુ છે વદન
જેનું એવા.

ચેતસ=મન.

અસ્ત (ધા० અસ્)=રેડી દીધેલ.

મી=મય.

ચેતોઽસ્તમીઃ=જેના ચિત્તમાથી દૂર થયો છે ભય
એવા.

સઃ (મૂ० તદ)=તે.

પરિમર્દયતે (ધા० મર્દ)=ચૂસ કરે છે.

દ્વિજિહ્વ (મૂ० દ્વિજિહ્વ)=(૧) દુર્જનને; (૨) સર્પને.

નામન્=નામ.

નાગ=સર્પ.

દમની=જડી.

ત્વન્નામનાગદમની=તારા નામરૂપી સર્પને વશ કરે
નારી જડી.

હૃદિ (મૂ० હૃદ)=હૃદયમાં.

યસ્ય (મૂ० યસ)=જેના.

પુન્સઃ (મૂ० પુન્સ)=પુરુષના.

ટીકા

હે કલ્યાણિ ! હે દેવિ ! અયિ इति કોમલમન્ત્રણે પુંસાં-ત્વદુપાસકાનાં
ત્ર્યં-મૂર્ચતા આશુ-શીઘ્રં મિદાં-વિલયમુપૈતિ-પ્રાપ્નોતિ । કેપુ ? જગત્સુ । કસ્માત્ ? ત્વત્કી-
ત્-તવ ગુણકથનાત્ । કિંવિશિષ્ટં મૌઢ્યં ? 'પ્રાચીનકર્મજનિતાવરણં' પ્રાયજન્મનિ ભવાનિ-
ત્થાનિ પ્રાચીનાનિ યાનિ કર્માણિ તર્જનિતમ્-ઉત્પાદિતં જ્ઞાનદર્શનીયાવરણાદિરૂપમાવરણં
મસ્તત્ પ્રાચીનકર્મજનિતાવરણમ્ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટં મૌઢ્યં ? 'મદાલ્પદદમુદ્રિતસાન્દ્રતન્દ્રં' મદા-
લ્પત્વેન-ગર્વાધિક્યેન દદમુદ્રા જાતાઽસ્યેતિ દદમુદ્રિતં સાન્દ્રં-સઘનં તન્દ્રેતિ-આલસ્યં યસ્મિન્મસ્તત્
લ્પદદમુદ્રિતસાન્દ્રતન્દ્રમ્ । અથવા દદમુદ્રા જાતાઽસ્યામિતિ દદમુદ્રિતા (સા) ચાસૌ સાન્દ્રા-
ના તન્દ્રા યસ્મિન્મસ્તત્ તથા । મૌઢ્યં કિમિવ ? તમ इव-અન્ધકારમિવ । યયા દીપાંશુપિષ્ટં-દીપ-
ણચૂર્ણિતં તમ આશુ-શીઘ્રં મિદાં પ્રાપ્નોતિ । કેપુ ? સઘનસુ-ગૃહેષુ મન્દિરેષુ । તદ્વત્ । દીપ-
શુભિઃ-કિરણૈઃ પિષ્ટં દીપાંશુપિષ્ટમ્ । 'પિપ સંચૂર્ણને' (इत्यस्य) પિષ્ટમિતિ રૂપમ્ ॥ ૩૮ ॥

અન્વયઃ

અયિ દેવિ । પુંસાં પ્રાચીન-કર્મજ-નિત-આવરણં મદ-આલ્પ-દદ-મુદ્રિત-સાન્દ્ર-તન્દ્રં મૌઢ્યં
ત્સુ ત્વત્-કીર્તનાત્ સઘનસુ દીપ-અંશુ-પિષ્ટં તમઃ इव આશુ મિદાં ઉપૈતિ ।

શેષાર્થ

વીન=પુરાતન, પુરાણી, જૂની.
ત્ર્યં=કર્મ.
નેત (યાં જન્)=ઉત્પન્ન કરાયેલ.
વરણ=આવરણ.
વીનકર્મજનિતાવરણં=પ્રાચીન કર્મો વડે ઉત્પન્ન
કરાયેલાં છે આવરણ જેને વિષે એવી.
પાસુ (મૂં જગત્)=દુનિયાઓને વિષે.
તમ (મૂં મૌઢ્ય)=મૂર્ખતા.
इ=અધિમાન, ગર્વ.
લ્પ=અલ્પ.
દિત=મુદ્રિત.
તન્દ્ર=ઘન.
ન્દ્રા=આળસ.
દાલ્પદદમુદ્રિતસાન્દ્રતન્દ્રં=ગર્વની અધિકતા વડે

મળ્યત રીતે મુદ્રિત થયું છે ધન આળસ જેને
વિષે એવી.
દીપ=દીપક, દીવો.
અંશુ=કિરણ.
પિષ્ટ (યાં પિષ્)=ચૂર્ણિત.
દીપાંશુપિષ્ટં=દીપકનાં કિરણો વડે ચૂર્ણિત.
અયિ=સંબોધનવાચક શબ્દ.
સઘનસુ (મૂં સઘન)=ગૃહોને વિષે.
દેવિ ! (મૂં દેવો)=હે દેવી !
પુંસાં (મૂં પુસ)=મનુષ્યોની.
ત્વત્કીર્તનાત્=તારા કીર્તનથી.
તમઃ (મૂં તમસ)=અધમર.
इव=જેમ.
આશુ=શીઘ્ર.
મિદાં (મૂં મિદા)=નાશને.
ઉપૈતિ (યાં इ)=પામે છે.

પદાર્થ

" હે દેવી ! પ્રાચીન કર્મો વડે ઉત્પન્ન થયેલાં એવાં (જ્ઞાનાવરણાદિક) આવરણો જેને વિષે
એવી તેમજ જેને વિષે વળી ગર્વની અધિકતા વડે ધન આલસ્યયુગ્મ મળ્યત મુદ્રણ થયું છે એવી
મનુષ્યોની મૂર્ખતા દુનિયાઓને વિષે તારા સંકીર્તનથી ગૃહોને વિષે દીપકનાં કિરણોથી ચૂર્ણિત
થેલા અધકારની જેમ નાશ પામે છે."—૩૮

અને વ્યાકરણના રસામૃતથી પરિપૂર્ણ એવી તેમજ પંડિતોના તર્કશી કઠોર તેમજ મોટા કલ્પોક્તિ વડે મનોહર એવી સર્વ વિધાને વિષે પાર પામે છે.”—૩૯

સંસ્થૈરુપર્યુપરિ લોકમિલૌકસો જ્ઞા

વ્યોમ્નો ગુરુજ્ઞકવિમિઃ સહ સઃસ્યમુઘૈઃ ।

અન્યોઽન્યમાન્યમિતિ તે યદવૈમિ માત—

સ્થાસં વિહાય ભવતઃ સ્મરણાદ્ વ્રજન્તિ ॥ ૪૦ ॥

ટીકા

હે માતરહમિતિ અવૈમિ-જ્ઞાનાગિ । इतीति किं ? यत् ‘इलौकसो ज्ञा’ इलायाम्-ऊर्च्या-भूमौ ओको-गृहं येषां ते इलौकसो-मनुष्या ज्ञाः-पण्डिताः सख्यं-मैत्रीभावं व्रजन्ति-प्राप्नुवन्ति । कैः सह ? गुरुज्ञकविमिः सह-बृहस्पतिबुधभृगुदेवैः सह । त्वदाराधका देवप्रिया भवन्तीति भावः । कस्मात् ? ते-तव स्मरणात्-ध्यानात् । किंविशिष्टैः ? व्योम-आकाशस्य उपर्युपरि लोकं-देवलोकं उपरि यथाक्रमं संस्थैः-स्थितैः । किंविशिष्टस्य व्योम- ? ‘भवतः’ भानि-नक्षत्राणि सन्त्यास्मि-स्तद् भवत् तस्य भवतः, नक्षत्रमण्डितस्येत्यर्थः । किंविशिष्टं सख्यं ? उच्चैः-अतिशयेन अन्योऽन्यमान्यं-परपरपूज्यम् । किं कृत्वा ? त्रासं विहाय-भयं त्यक्त्वा । मर्त्या अमर्त्यान् अमर्त्याश्च मर्त्यान् अर्थयन्तीति परस्परं प्रीतिरिति ॥ ४० ॥

અન્યવયઃ

(હે) માતઃ ! યદ્દ્વિલા-ઓકસઃ જ્ઞાઃ તે સ્મરણાત્ ત્રાસં વિહાય મ-વતઃ વ્યોમ્નઃ ઉપરિ ઉપરિ લોકં સંસ્થૈઃ ગુરુ-જ્ઞ-કવિમિઃ સહ ઉચ્ચૈઃ અન્યોઽન્યમાન્યં સઃસ્યમ્ વ્રજન્તિ इति अवैमि ।

શીખરાર્થ

સંસ્થૈઃ (મૂં સંસ્થ)=રહેલા.

ઉપરિ=ઉપર.

લોકં (મૂં લોક)=લોકમાં, દુનિયામાં.

દ્વિલા=૫૫૫.

ઓકસ=૪૬.

દ્વિલૌકસઃ=૫૫૫ ઉપર ૪૬ જેના તે, મનુષ્યો.

જ્ઞાઃ (મૂં જ્ઞ)=પંડિતો.

વ્યોમ્નઃ (મૂં વ્યોમ્ન)=આકાશના.

ગુરુ=બૃહસ્પતિ.

જ્ઞ=બુધ.

કવિ=શુક.

ગુરુજ્ઞકવિમિઃ=બૃહસ્પતિ, બુધ અને શુક સાથે.

સહ=સાથે.

સઃસ્ય (મૂં સઃસ્ય)=મિત્રતાને, દોસ્તીને.

ઉચ્ચૈઃ=અત્યંત.

અન્યોઽન્ય=૫૨૨૫૨.

માન્ય=માન્ય, પૂજ્ય.

અન્યોઽન્યમાન્ય=૫૨૨૫૨ પૂજ્ય.

અવૈમિ (યાં દ)=હું નાથું છું.

માતઃ ! (મૂં માત)=હે માતા !

ત્રાસં (મૂં ત્રાસ)=ભાસને.

વિહાય (યાં હા)=છોડીને.

મવતઃ (મૂં મ-વત)=નક્ષત્ર-યુક્ત.

સ્મરણાત્ (મૂં સ્મરણ)=સ્મરણથી.

વ્રજન્તિ (યાં વ્રજ)=પામે છે.

પદાર્થ

“હે માતા ન અર્થ-લોકવાસી પહિડતો તારું સ્મરણ કરવાથી ત્રાસરહિત બનીને નક્ષત્ર-યુક્ત આકાશના ઉપર ઉપર આવેલા લોકને વિષે રહેલા એવા બહુસ્પતિ, બુધ અને શુક્ર સાથે એક બીજને અતિશય માન્ય એવી મિત્રતા પામે છે (અર્થાત્ માનવોની દેવો સાથે અને દેવોની માનવો સાથે પણ મૈત્રી થાય છે).”—૪૦

સ્પટીકરણ

નક્ષત્ર-વિચાર—

જૈન દર્શનમાં નક્ષત્રો ૨૮ માનવામાં આવ્યા છે, જ્યારે સાધારણ રીતે લોકમાં ૨૭ નક્ષત્રોનો વ્યવહાર છે. અત્ર ‘અભિજિત્’ નો ઉત્તરાષાઢના ચતુર્થ પાદમાં અનુપ્રવેશ થતો હોવાથી તેને જુદું ગણવામાં ન આવે, તે જૈન માન્યતા લૌકિક માન્યતાની સાથે મળતી થાય છે. ૨૮ નક્ષત્રોનાં નામો જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિના ૧૫૫ માં સૂત્રમાં સૂચવ્યા પ્રમાણે નીચે મુજબ છે:—

(૧) અભિજિત્, (૨) શ્રવણ, (૩) ધનિષ્ઠા, (૪) શતભિષક, (૫) પૂર્વાભદ્રપદા, (૬) ઉત્તરાભદ્રપદા, (૭) રેવતી, (૮) અશ્વિની, (૯) ભરણી, (૧૦) કૃત્તિકા, (૧૧) રોહિણી, (૧૨) મૃગશિરસ, (૧૩) આર્દ્રા, (૧૪) પુનર્વસુ, (૧૫) પુષ્ય, (૧૬) આશ્લેષા, (૧૭) મઘા, (૧૮) પૂર્વાફલ્ગુની, (૧૯) ઉત્તરાફલ્ગુની, (૨૦) હસ્તા, (૨૧) ચિત્રા, (૨૨) સ્વાતિ, (૨૩) વિશાખા, (૨૪) અનુરાધા, (૨૫) જ્યેષ્ઠા, (૨૬) મૂળ, (૨૭) પૂર્વાષાઢા અને (૨૮) ઉત્તરાષાઢા.

હિંદુ શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણેનો ક્રમ જેવાતો નથી. જૈન દર્શનમાં ક્ષિત્ર ક્રમ રાખવાનો હેતુ એ છે કે યુગના પ્રારંભમાં ચન્દ્રની સાથે અભિજિત્નો પ્રથમ યોગ થાય છે (જુઓ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિની શાન્તિચન્દ્રીયા વૃત્તિ પત્રાંક ૪૯૬).

મનુષ્યલોકમાં રહેલા નક્ષત્રોનો વિષ્કમ્બ એક ગાઉનો અને તેની ઊંચાઇ અડધા ગાઉની છે, જ્યારે તેની બહારનાં નક્ષત્રોનો વિષ્કમ્બ અડધા ગાઉનો અને ઊંચાઇ એથી અડધી છે.

દેવા इयन्त्यजनिमम्ब ! तव प्रसादात्

प्राप्नोत्यहो प्रकृतिमात्मनि मानवीयाम् ।

व्यक्तं त्वचिन्त्यमहिमा प्रतिमाति तिर्यङ्

मर्त्या भवन्ति । मकरध्वजतुल्यरूपाः ॥ ૪૧ ॥

ટીકા

હે અમ્બ ! વ્યક્ત-પ્રકટં યથા સ્વાત્ તથા, ત્વાત્મનિ-સ્વરૂપે-વાગ્દેવતારૂપેઽચિન્ત્યમહિમા પ્રતિમાસતે । યદ્-યસ્માત્ કારણાત્ તિર્યક્ માનવીયાં પ્રકૃતિ-નરતન્ પ્રાપ્નોતિ । અહો

ઇત્યાશ્ચર્યે । મર્ત્યા-નરા મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ-કામદેવસમાકારા ભવન્તિ । તુ-પુનઃ । અહો ઇત્યા-
શ્ચર્યે । દેવાઃ-સુરા અર્જનિ-અયોનિજન્મત્વં ઇયન્તિ-પ્રામુવન્તિ । કસ્માત્ ? તવ-ભવત્યાઃ પ્રસા-
દાત્-જપા(તવા)તુગ્રહાદ્ ઇતિ ॥ ૪૧ ॥

અન્વયઃ

(હે) અમ્ય ! (તવ) આત્મનિ અચિન્ત્ય-મહિમા વ્યક્તં પ્રતિભાતિ, (યદ્) તવ પ્રસાદાત્ અહો
તિર્યક્ માનવીયાં પ્રકૃતિં પ્રાપ્નોતિ, મર્ત્યાઃ મકર-ધ્વજ-તુલ્ય-રૂપાઃ ભવન્તિ, દેવાઃ તુ અ-ર્જનિ ઇયન્તિ ।

શબ્દાર્થ

દેવાઃ (મૂં દેવ)=સુરો.

ઇયન્તિ=પામે છે.

અર્જનિ (મૂં અ-ર્જનિ)=ધોનિ-રહિત બ-ભને.

અમ્ય ! (મૂં અમ્યા)=હે માતા ।

તવ (મૂં તુવદ્)=તારા.

પ્રસાદાત્ (મૂં પ્રસાદ)=પ્રસાદથી, કૃપાથી.

પ્રાપ્નોતિ (ધાં લાપ)=મેળવે છે.

અહો=અહો !

પ્રકૃતિં (મૂં પ્રકૃતિ)=પ્રકૃતિને.

આત્મનિ (મૂં આત્મન્)=સ્વરૂપને વિષે.

માનવીયાં (મૂં માનવીયા)=મનુષ્યસંબંધી.

વ્યક્તં=સ્પષ્ટ રીતે.

તુ=વળી.

અચિન્ત્ય=વિચારણીય.

અચિન્ત્ય=વિચાર નહિ થઇ શકે એવો.

મહિમન્=મહિમા, પ્રભાવ.

અચિન્ત્યમહિમા=અચિન્ત્ય મહિમા.

પ્રતિભાતિ (ધાં ભા)=સામે છે.

તિર્યક્ (મૂં તિર્યક્)=તિર્યક.

મર્ત્યાઃ (મૂં મર્ત્ય)=માનવો.

ભવન્તિ (ધાં ભૂ)=થાય છે.

મકર=મગર.

ધ્વજ=ધ્વજ.

મકરધ્વજ=મહાન.

તુલ્ય=સમાન.

રૂપ=રૂપ.

મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ=મહાનના સમાન રૂપ છે એનું
એવા.

પદ્યાર્થ

“ હે માતા । તારા સ્વરૂપને વિષે અચિન્ત્ય મહિમાનો સ્પષ્ટ રીતે પ્રતિભાસ થાય છે
(અર્થાત્ તારા મહિમા અપૂર્વ છે), (દમકે) તારી કૃપા વડે અહો ! તિર્યક મનુષ્ય-સંબંધી
પ્રકૃતિને પામે છે (અર્થાત્ તિર્યક ભવનો ત્યાગ કરીને મનુષ્ય-ભવ પામે છે). વળી મનુષ્યો
મહાનના સમાન સ્વરૂપવાળા બને છે અને દેવો તો ધોનિ-રહિત એવા બ-ભને પામે છે.”—૪૧

ચે ચાનવચપદર્વી પ્રતિપચ પદ્મે !

ત્વન્ચિક્ષિતા વપુષિ વાસરતિ લમન્તે ।

નોડુગ્રહાત્ તવ શિવાસ્પદમાપ્ય તે યત્

સઘઃ સ્વયં વિગતચન્ધમયા ભવન્તિ ॥ ૪૨ ॥

૧ જે છવોને નારદી, માનવ કે દેવ-દાનવ તરીકે જાળખાવી ન શકાય, તે છવોને ‘ તિર્યક ’ કહેવામાં આવે
છે. અ-પ ચપ્પટોમાં કહીએ તો એકન્દ્રિયથી ચતુરિન્દ્રિય એવા અને વયોન્દ્રિય પૈકી દેવ-દાનવે, માનવ અને નારદી
સિવામના એવા ‘ તિર્યક ’ છે.

ટીકા

હે પદ્મે !-હે કમલે ! ચ-પુનઃ યે નરા ' ત્વચ્છિક્ષિતાઃ ' ત્વંયા શિક્ષિતાઃ ત્વચ્છિક્ષિતાઃ ત્વચ્છિક્ષાશાસ્ત્રબંધવપ્રસાદા ઈદૃશાઃ પુરુષાઃ ત્વચ્છિક્ષવપ્રસાદા વપુષિ-શરીરે યોનિજન્મનિ વાસરતિ નો લભન્તે, વસનં વાસો-ગર્ભાવતારસ્તસ્મિન્ રતિઃ-પ્રીતિઃ વાસરતિસ્તાં વાસરતિં ન પ્રાપ્નુવન્તિ । કિં કૃત્વા ? અનવચપદ્વી-નિરવચમાર્ગ પ્રતિપદ્ય-સંપ્રાપ્ય । સ્યાદ્વાદનયપન્થાનમાસાધાપુનરાવૃત્તિમી-હન્તે इति भावः । यद्-यस्मात् कारणात् ते-त्वत्समानिन्ताः (तव अनुग्रहात्) शिवास्पदं-सिद्धिस्थानं आप्य-लब्ध्वा स्वयम्-आत्मनैव सद्यः-तत्कालं विगतबन्धभया भवन्ति-विशेषेण गतं-विलयं प्राप्तं अष्टकर्मणां बन्धस्य भयं येषां ते विगतबन्धभया जन्मजरारहिता जायन्त इति ॥ ४૨ ॥

અન્યવચઃ

(હે) પદ્મે ! ત્વત્-શિક્ષિતાઃ યે ચ અન્-અવચ-પદ્વીં પ્રતિપદ્ય વપુષિ વાસ-રતિં નો લભન્તે યદ્ તે તવ અનુગ્રહાત્ શિવ-આસ્પદં આપ્ય સદ્યઃ સ્વયં વિગત-બન્ધ-ભયાઃ ભવન્તિ ।

શીખદ્યર્થ

યે (મૂ० યદ્)=જેઓ.

ચ=વળી.

અવચ=દૃષ્ટ્ય.

અનવચ=અવિગ્રહાન છે દૃષ્ટ્ય જેને વિશે એવા, દોષ-રહિત.

પદ્વી=માર્ગ.

અનવચપદ્વી=દોષ-રહિત માર્ગ.

પ્રતિપદ્ય (ધા० પદ)=પ્રાપ્ત કરીને.

પદ્મે ! (મૂ० પદ્મા)=હે લક્ષ્મી !

શિક્ષિત (ધા० શિક્ષ)=શિક્ષા પામેલા.

ત્વચ્છિક્ષિતાઃ=તારી પાસેથી શિક્ષા પામેલા.

વપુષિ (મૂ० વપુસ્)=દેહને વિશે.

વાસ=નિવાસ.

રતિ=પ્રીતિ.

વાસરતિ=નિવાસની પ્રીતિને.

લભન્તે (ધા० લભ)=મેળવે છે.

નો=નહિ.

અનુગ્રહાત્ (મૂ० અનુગ્રહ)=પ્રસાદ વડે.

શિવ=મોક્ષ.

આસ્પદ=સ્થાન.

શિવાસ્પદં=મોક્ષ-સ્થાનને.

આપ્ય (ધા० આપ)=પ્રાપ્ત કરીને.

તે (મૂ० તદ્)=તેઓ.

યદ્=જેથી કરીને.

સદ્યસ્=તત્કાળ.

સ્વયં=પોતાની મેળે.

વિગત (ધા० ગમ્)=વિશેષતઃ ગમેલ.

બન્ધ=બંધ.

ભય=ભીક.

વિગતબન્ધભયાઃ=વિશેષતઃ જતો રક્ષો બંધનો.

ભય જેમને એવા.

ભવન્તિ (ધા० ભૂ)=ચાલે છે.

પદ્યાર્થ

“ વળી હે લક્ષ્મી ! તારી પાસેથી શિક્ષા પામેલા (અર્થાત્ તારા વરદાન-વડે વિમૂષિત-બનેલા) એવા જ (અનુગ્રહે) (સ્યાદ્વાદ્દૃષ્ટી) દોષ-રહિત સ્થાનને પ્રાપ્ત કરીને માતાના શરીરમાં નિવાસ કરવામાં પ્રીતિ રાખતા નથી (અર્થાત્ જેઓ ગર્ભાવતારથી વિમુખ્ત બને છે), તેઓ તે કારણને લીધે તારી કૃપા વડે યુક્તિ-પદ્વીને પ્રાપ્ત કરીને પોતાની મેળે તત્કાલ (અષ્ટ કર્મના) બંધના ભયથી મુક્ત બને છે.”—૪૨

इन्दोः कलेव विमलाऽपि कलङ्कमुक्ता

गङ्गेव पावनकरी नजलाशयाऽपि ।

स्यात् तस्य भारति ! सहस्रमुखी मनीषा

यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥ ४३ ॥

टीका

हे भारति ! भरतस्य-भरतक्षेत्रस्याधिष्ठातृत्वाद् भारती अथवा भरतेन भ्रात्रा चक्रवर्तिना सह जाता-पुगलप्रसवत्वात् सहोत्पन्ना भारती-ब्राह्मी तत्सम्बोधने हे भारति ! । यो मतिमान्-प्राज्ञ इमं-मत्कृतं 'तावकं' त्वेदं तावकं स्तोत्रं अधीते-पठति । अधिपूर्व इह् अध्ययने । तस्य मति-मतः मनीषा-बुद्धिः 'सहस्रमुखी' सहस्रं मुखं यस्याः सा,* अथवा मुखे सहस्ररूपा एकस्या अनेकार्थरूपा सा सहस्रमुखी स्यात्-भवेत् । किंविशिष्टा मनीषा ? पावनकरी-पवित्रकारिणी अपि नजलाशया डलयोः सावर्ण्यात् 'नजलाशया' नजडेपु-मूर्खेपु आशयः-अभिप्रायो यस्याः सा नजलाशया, नजो नक्रादिगणे पठितत्वात् अनादेशो न । मनीषा का इव ? गङ्गा इव । किंविशिष्टा गङ्गा ? सहस्रमुखी-सहस्रधारा, अपीति विरोधे जलाशया-जलरूपा किं पावनकरी न ? अपि तु पावनकरी स्यादेव । जलमाशेते-समन्तात् तिष्ठति यत्र सा जलाशया नित्यजला हिमयतोऽवतरिता पवित्रा स्वयं पुनति च लोकम् । पुनः किंविशिष्टा मनीषा ? विमला-निर्मला अपि-निश्चयेन कलङ्कमुक्ता-कलङ्करहिता । मनीषा का इव ? इन्दोः-चन्द्रस्य कलेव, सा विमलाऽपि कलङ्कमुक्ता न, सकलङ्कत्वा- (वत्त्वा) व, मनीषायां निष्कलङ्कत्वमधिकम् । इन्दोः कलाऽपि सहस्रमुखी सहस्ररश्मीनामुदयस्वाद् तुल्यविशेषणानि ॥ ४३ ॥

अन्वयः

(हे) भारति ! यः मतिमान् इमं तावकं स्तवं अधीते, तस्य मनीषा इन्दोः सहस्र-मुखी कला इव सहस्र-मुखी विमला कलङ्क-मुक्ता अपि सहस्र-मुखी गङ्गा इव पावनकरी न-जल-आशया अपि स्यात् ।

शब्दार्थ

इन्दोः (मू० इन्द्र) = चन्द्रनी.

कला = कला.

इव = ऐव.

विमला (मू० विमल) = निर्मल.

अपि = निश्चयवाचक अव्यय.

कलङ्क = कलङ्क.

मुक्त (घा० मुक्) = मुक्त.

कलङ्कमुक्ता = कलङ्कहीन रहित.

गङ्गा = गङ्गा.

पावन = पवित्र.

करी = करिणी.

पावनकरी = पवित्र करिणी.

न = नहि.

जलाशया = आशयान् जलानि यथा रवे ते, सर्वदा जलवाणी.

जड = भूय.

आशय = अभिप्राय.

नजलाशया = भूयानि विषे आशय नथी जेतो जेवी.

स्यात् (घा० सत्) = थाय.

तस्य (मू० तद्) = तेनी.

भारति ! (मू० भारती) = हे भरतस्यती ।

સહસ્ર=૬૫૨.

સુર=સુખ.

સહસ્રમુખી=૬૫૨ મુખવાળી.

મનીષા=મતિ, બુદ્ધિ.

યઃ (મૂં યદ્)=જે.

તાવકં (મૂં તાવક)=તારા.

સ્તવં (મૂં સ્તવ)=સ્તોત્રને.

દમં (મૂં દમ્)=આ.

મતિમાન (મૂં મતિમત્)=બુદ્ધિશાળી.

અધીતે (ધાં દ)=પહે છે.

પદાર્થ

“હે સરસ્વતી ! જે બુદ્ધિશાળી (જે રચેલા) આ તારા સ્તોત્રનું પઠન કરે, તેની બુદ્ધિ અન્દ્રની ‘સહસ્ર-મુખી’ કલાની જેમ નિર્ભય અને કલંક-રહિત તેમજ ‘સહસ્ર-મુખી ગંગા (નદી)’ ની જેમ પવિત્ર કરનારી અને વળી જડને વિષે અભિપ્રાય-રહિત એવી નક્કી થાય.”—૪૩

* * *
યોઽહજ્જયેઽદ્યુક્ત જયોઽગુરુપેઽમર્કર્ણ—

પાદપ્રસાદમુદિ તો ગુરુધર્મસિંહઃ ।

વાગ્દેવિ ! ભૂમ્નિ ભવતીભિરભિજ્ઞસદ્ધ્યે

તં માનતુઙ્ગમવશા સમુપૈતિ લક્ષ્મીઃ ॥ ૪૪ ॥

દીકા

હે વાગ્દેવિ !—શ્રુતાધિષ્ઠાત્વાદ્ હે શ્રુતદેવિ ! વાચાં-વાણીનાં મધ્યે દેવી મહિમાધિક્ષેન દૌવ્યતિ-ક્રીડતીતિ વાગ્દેવી તત્સમ્બોધને હે વાગ્દેવિ ! ભવતીભિઃ-પુન્નાભિયેઃ ‘ગુરુધર્મસિંહઃ’ ગુરુઃ-પરિણેયો યો ધર્મો-દશવિધઃ જ્ઞાન્ત્યાદિસ્તત્ર સિંહ इव સિંહઃ પ્રથલપૌરુષત્વાત્ પુમાન્ ‘ભૂમ્નિ’ વહોર્માવો ભૂમા તસ્મિન્ ભૂમ્નિ વહુવિધે ‘અભિજ્ઞસદ્ધ્યે’ અભિજ્ઞો-વક્ત્રો-ધર્મ-પરાયણો યોઽસૌ સદ્ધ્યથતુવિંધઃ સાપુસાધ્વીશ્રાવકશ્રાવિકારુપસ્તસ્મિન્નભિજ્ઞસદ્ધ્યે ‘જયો’ જયતીતિ જયઃ-જયવાન્ અકૃત-ચક્રે । ગ્રન્થકર્તૃનામાઽપિ ગુરુધર્મસિંહઃ ગુરુઃ-આચાર્યશાસી ધર્મસિંહઃ ધર્મસિંહામિધાનઃ ગુરુધર્મસિંહઃ, વહુનાં ધર્મોપદેશકત્વાદ્ ગુરુઃ-આચાર્યઃ સ્વાદ્યા-દનયપ્રણ્યાપનાઞ્જનાચાર્યઃ શ્રીધર્મસિંહનામાઽહં ચતુર્વિંધસદ્ધ્યસમાયાં વાગ્દેવતાભિર્નયવાન્ ચક્રે इति કથનાશયેન લઘ્વવરપ્રસાદ इति જ્ઞાપિતમ્ । કિંવિશિષ્ટેઽભિજ્ઞસદ્ધ્યે ? ‘અહજ્જયે’ અન્યેપા-મેકાન્તવાદિનાં અહમિત્યહદ્ધકારં જયતીતિ અહજ્જયસ્તસ્મિન્નહજ્જયે । અહમિત્યહદ્ધકાર્યેઽન્યયમ્ । નિર્મૂલમ્મૂલ્ય સમ્યક્ત્વમૂલસ્વધર્મતત્ત્વે સદ્ધ્યે इत्यર્થઃ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટો યઃ ? ‘તઃ’ ‘તુ’ ધાતુઃ ત્વદત્તપ્રદાત્ તૌતીતિ તઃ, સ્વમહિમ્ના વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત इत्यર્થઃ । કિંવિશિષ્ટે સદ્ધ્યે ? ‘અગુ-રુપે’ અનાચારાઃ સન્ત આત્માનાં ગુરુસ્ત્વમન્યમાના યેઽગુરવસ્તાં સિનોતિ-વાગ્માર્દવૈર્ગન્ધતે-નિરુત્તરી-કરોતિ સઃ અગુરુઃ-કુગુરુનિષેધકઃ તસ્મિન્નગુરુપે । ‘પિત્ર ગન્ધને’ સિનોતેઠઃ કૃદન્તપ્રત્યયઃ, (તતઃ) અગુરુ इति સિદ્ધમ્ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટે સદ્ધ્યે ? ‘અમર્કર્ણપાદપ્રસાદમુદિ’ અમ્ રોમે અમતીતિ અમ્ કિયન્તઃ અમ્-રોગઃ, અર્ક-દુઃખં, ન કં અર્કં, અં ચ અર્કં ચ ક્રણં ચ અમર્કર્ણાનિ, તાનિ પાતિ-

૧ અન્દ્રની કિરણોની સંખ્યા એક ૬૫૨ની દેવાથી આ વિશેષજ્ઞ મુકા છે.

૨ વિમાનપદ વચ્ચે વાગ્દેવિ પદની ગંગા નદીની સહસ્ર ધારા દેવાથી આ વિશેષજ્ઞ સાથે છે.

रक्षतीति अमकर्णपं, तच्च तत् अत् च-बन्धनं, अति अदि बन्धने किवन्तः, अत्शब्दो बन्धनपर्यायार्थः, अमकर्णपात्, तस्य अमकर्णपादः-रोगदुःखक्रणरूपबन्धनस्याप्रसादः-पराभवस्तेन मुद-हर्षो यस्य सोऽमकर्णपादप्रसादमुत् तस्मिन् अमकर्णपादप्रसादमुदि । तव-शासनाधिष्ठातुः भवत्या अनुग्रहात् सप्त ईतयः रोगादयः सङ्घे न पराभवन्ति तेन प्रकर्षहर्षपुक्ते इत्यर्थः । अथ च ग्रन्थ-कर्तुः पक्षे विशेषणे च । किंविशिष्टो यो गुरुधर्मसिंहः ? गुरुपेमकर्णपादप्रसादमुदितः स्वयं शिक्षा-पितृत्वात् स्वहस्तदीक्षाप्रदानात् स्वपदस्थापितत्वात् गुरुः-महान् गुरुर्मदीयधर्मोपदेष्टा श्रीपूज्यः पेमकर्णाभिधेयः तेषां (तस्य) पादप्रसादेन-चरणप्रभावेण मुदितो-हर्षितः गुरुपेमकर्णपादप्रसादमुदितः, श्रीमद्गुरुपादानुग्रहप्रवृद्धहर्ष इत्यर्थः । अत्र पेमकर्णशब्दस्य श्रवणनक्षत्रस्य च चतुर्थपादे जन्मत्वान्मूर्धन्यपकारादिक उचित एवेति निर्णयं लिखितोऽस्ति । अथवा ग्रामनाम्नोः संस्कारा-भावाच्चात्र वितर्कः । हे देवते ! त्वया यो जयवान् चक्रे, यः कः पुरुषोत्तमः तदाह-अवशा-निरर्गला लक्ष्मीः तं जयवन्तं पुरुषोत्तमं समुपैति-सुतरां भजते-प्रीत्याऽऽश्रयतीत्यर्थः । किंविशिष्टं तं ? 'मानतुङ्गं' मानेन-सन्मानेन गुर्वनुग्रहप्रतिष्ठाया त्वत्तो लब्धवरेण च तुङ्गः-उच्चैस्तरो महि-माधिको यः स मानतुङ्गः तं मानतुङ्गं सदा साम्राज्यलक्ष्मीः सेवते इति भावः । अथ चतुर्थपादे मानतुङ्गशब्देन प्राचीनभक्तामरस्तोत्रकर्त्रा स्वनाम मानतुङ्गाचार्य इति ज्ञापितम् । तच्च सर्वमवसे-यमिति ॥ ४४ ॥

॥ इति श्रीचतुर्थपादसमस्यापूरितभक्तामरस्तोत्रवृत्तिः स्तोपज्ञा समाप्ता ॥

अन्वयः

(हे) वाच्-देवि ! भवतीभिः यः तः गुरु-धर्म-सिंहः अहं-जये अ-गुरु-ये अम्-अ-क-क्रण-प-अत्-अ-प्रसाद-मुदि भूजि अभिज्ञ-सङ्घे जयः कृतः, तं मान-तुङ्गं अ-वशा लक्ष्मीः समुपैति ।

अथवा

(हे) वाच्-देवि ! भवतीभिः यः गुरु-पेमकर्ण-पाद-प्रसाद-मुदितः गुरु-धर्मसिंहः अहं-जये भूजि-अभिज्ञ-सङ्घे जयः कृतः, तं मान-तुङ्गं अ-वशा लक्ष्मीः समुपैति ।

शब्दार्थः

यः (मू० यद्)=७.

अहं=अहंकारवाचक अन्वयः.

अहजये (मू० अहजय)=अहंकारने श्रुते श्रुतेवा.

अकृत (धा० कृ)=करते हवे.

जयः (मू० जय)=विजयी.

अनकारवाचक शब्दः.

गुरु=गुरु.

सि=अधिपुं.

अगुरुपे=गुरुने अ-धन-कर्ता अवा.

अम्=रोग.

क=अप.

अक=दुःख.

प्राण=कथु, रेजुं.

पा=रक्षधु करजुं.

अत्=अ-धन.

प्रसाद=प्रसाद, कृपा.

मुद्=हर्ष.

अमकर्णपादप्रसादमुदि=रोग, दुःख अने कथपुं

रक्षधु करनारा अथा अ-धनना पराभवने अधि

हर्ष छे नेने अवा.

तः (मू० त)=शब्द पागेला.

गुरु=(१) महान्, (२) आचार्य.

पेमकर्ण=प्रेमकर्म, धर्मसिंहना गुरु.

मुदित (धा० मुद)=हर्षित.

गुरुपेमकर्णपादप्रसादमुदितः=गुरु प्रेमकर्मना अर-

क्षुनी कृपा पडे हर्षित.

गुरु=भोटा.

ધર્મ=ધર્મ.

સિંહ=સિંહ.

ધર્મસિંહ=ધર્મસિંહ, આ સ્તોત્રના કર્તા.

ગુરુધર્મસિંહ=(૧) મહાધર્મને વિષે સિંહ સમાન;

(૨) ધર્મસિંહ આચાર્ય.

વાચ્=વાણી.

દેવી=દેવી.

ધાન્દેવિ ! =હે વાગ્દેવતા !

મૂર્મિ (મૂં મૂમ્) =મહુવિધ, અનેક પ્રકારવાળા.

મવતીમિઃ (મૂં મવતી) =આપથી વડે.

અમિહ્ન=ચતુર.

સદ્વ=સંધ.

અમિહ્નસદ્વે=ચતુર સંધને વિષે.

તં (મૂં તદ્) =તેને.

માન=સંકાર.

તુક્ત=ઉત્તર.

માનતુક્ત=માનતુક્ત, ભક્તામર-સ્તોત્રના કર્તા.

માનતુક્ત=સંકાર વડે ઉત્તર.

અવશા (મૂં અવશ) =સ્વતંત્ર.

સમુપેતિ (વાં ૩) =સમીપ જાય છે.

લક્ષ્મીઃ (મૂં લક્ષ્મી) =લક્ષ્મી.

પદ્યાર્થ

“હે વાગુ-દેવી ! (એકાન્તવાદીઓના) અહંકારને જીતનારા એવા, વળી (અનાચારી હોવા છતાં પણ પોતાને શુદ્ધ કહેવડાવનારા એવા) કુશુરોએ બન્ધન-કર્તા (અર્થાત્ તેમને નિજીતર બનાવનારા એવા), વળી રોગ, દુઃખ અને ક્રાશુરૂપી બન્ધનના પરાભવને લીધે હર્ષિત (અર્થાત્ રોગાદિકથી મુક્ત હોવાને-લીધે હર્ષિત) એવા બહુવિધ (સાધુ, સાધ્વી, આવક અને આવિકાશુપી ચતુર્વિધ) ચતુર સંધને વિષે (પોતાના ગૌરવને લીધે) વૃદ્ધિ પામેલા એવા જ ગરિષ્ઠ (દશવિધ) ધર્મને વિષે સિંહસમાન (અનુધ્ય) આપથી વડે વિજયી થયો, તે સંકાર વડે ઉત્તર (બનેલા અનુધ્ય) ની સમીપ સ્વતંત્ર લક્ષ્મી જાય છે.”

અર્થવા

“હે વાગુ-દેવી ! શુદ્ધ (શ્રી) પેમકર્ણના ચરણ-પ્રસાદથી હર્ષ પામેલા એવા જ હું (સ્વાદ્વાદરૂપી માર્ગને પ્રતિપાદન કરનારા જૈન) આચાર્ય ધર્મસિંહ (એકાન્તવાદી એવા જૈન-તરોના) અભિમાનને ઓઠનારા એવા તથા વળી બહુવિધ તેમજ ચતુર એવા સંધને વિષે તારા વડે (અર્થાત્ તારા વરદાનના પ્રસાદથી) વિજયી બન્યો, તે (શુદ્ધતા તેમજ તારા કૃપાપાત્ર બનવારૂપ) સંકાર વડે ઉત્તર (અર્થાત્ અન્ય અનુધ્યો કરતાં અધિક મહિમાવાળા એવા મને) સ્વતંત્ર (આત્મિક) લક્ષ્મી સદા સેવે છે.”—૪૪

સ્પષ્ટીકરણ

ધર્મના દશ પ્રકારો—

(૧) સમા, (૨) નિર્લોભતા, (૩) સરસ્વતા, (૪) મૃદતા, (૫) લાવણ્ય, (૬) સત્ય, (૭) સંયમ, (૮) તપ, (૯) ત્યાગ અને (૧૦) બ્રહ્મચર્ય એ ધર્મના દશ પ્રકારો છે. આ વાતની સમવાયાંગના દશમા સ્થાનકનો નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ સાક્ષી પૂરે છે:—

“દસવિદે સમણપમ્મે પદ્મત્તે, તંજહા—પંતી ૧ મુત્તી ૨ અજ્ઞવે ૩ મદ્દવે ૪ લાપવે ૫ સચ્ચે ૬ સંજમે ૭ તવે ૮ ચિયાપ ૯ ધમ્મચેરયાસે ૧૦.”

૧ છાંદા—

દશવિધ: ધમ્મપદ્મ: પ્રદ્મત્ત, તપવા—હાન્તિ, મુત્તિ, આર્જવ, માર્દવ, લાવણ્ય, સત્ય, સંયમ, તપ, ત્યાગ,

(२)

श्रीलक्ष्मीविमलमुनिवर्यविरचितम्

॥ शान्तिभक्तामरम् ॥

श्रीगुरुभ्यो नमः । श्रीशारदायै नमः ।

श्री'शान्ति'मङ्गिसमवायहितं सुरेन्द्रा

लोकान्तिका इति गिराऽभिदधुर्यमाशु ।

तीर्थं विधेहि परिहाय नृराज्यभोगा-

वालम्बनं भवजले पततां जनानाम् ॥ १ ॥-वसन्ततिलकाः

'शक्ता'र्व्यपादकमलं विमलप्रतापं

व्यापादिताखिलखलारिनुपेन्द्रवर्गम् ।

क्षीणाष्टकर्मवरचक्रभृतां त्रयाणां

स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥-युगम्

अन्वयः

'नृ-राज्य-भोगौ परिहाय अङ्गिन्-समवाय-हितं भव-जले पततां जनानां आलम्बनं तीर्थं आशु विधेहि' इति सं लोकान्तिकाः सुर-इन्द्राः गिरा अभिदधुः, तं 'शक्ता'-अर्च्य-पाद-कमलं विमल-प्रतापं व्यापादित-अखिल-खल-अरि-नुप-इन्द्र-वर्गं क्षीणाष्टकर्मन्-वर-चक्रभृतां त्रयाणां प्रथमं जिन-इन्द्रं श्री-'शान्ति' अहं अपि किल स्तोष्ये ।

शङ्का

श्री=भानवायक शब्द.

शान्ति (म० शान्ति)=शान्ति(नाथ)ने, सोणभा तीर्थ'करने.

अङ्गिन्=आशु.

समवाय=समुदाय, समूह.

हित=इत्याशुकारी.

अङ्गिसमवायहितं=आशुभाना समुदायने इत्याशु-कारी.

सुर=देव.

इन्द्र=नाथ.

सुरेन्द्राः=देवेन्द्रो, सुर-पतिभ्यो.

लोकान्तिकाः (म० लोकान्तिक)=यो।कान्तिक (देवे।).

હતિ=એમ.

ગિપા (મૂં ગિપ)=વાણી વડે.

અમિવધુઃ (ધાં ધા)=હેતા હવા.

યં (મૂં યદ)=એને.

આશુ=શીઘ્ર, જલદી.

તીર્થ (મૂં તીર્થ)=ચતુર્વિધ સંઘ.

વિધેહિ (ધાં ધા)=કર.

પરિહાય (ધાં હા)=ત્યાગ દહને, હાડીને.

નૃ=માનવ.

રાજ્ય=રાજ્ય.

ભોગ=ભોગ.

નૃપાન્યભોગૌ=(૧) મનુષ્યના અને રાજ્યના ભોગોને;

(૨) માનવ-રાજ્ય તેમજ ભોગને.

આલમ્બનં (મૂં આલમ્બન)=આધાર.

મય=સંસાર.

જાલ=જાળ.

મયજાલે=સંસારરૂપ સમુદ્રને વિષે.

પતતાં (મૂં પતદ)=પડતા.

જનાનાં (મૂં જન)=મનુષ્યોના.

શાક=શીકે, સૌંદર્ય નામના અથમ દેવલોકનો હેતુ.

અર્ચ્ય=પૂજનીય, પૂજવા લાયક.

પાદ=ચરણ.

કમલ=કમળ.

શાકાભ્યૈપાદકમલં=શીકેને પૂજવા યોગ્ય છે ચરણ-કમલ જેનાં એવા.

વિમલ=નિર્મળ.

પ્રતાપ=પ્રતાપ, તેજ.

વિમલપ્રતાપ=નિર્મળ છે પ્રતાપ જેનો એવા.

વ્યાપાદિત (ધાં પદ)=મરણ પમાડેલ.

અતિલ=અમરત, સર્વ.

લલ=શક, લુચ્ચો માણસ.

અરિ=દુશ્મન.

નૃપ=લોણીધર, નૃપતિ, રાજા.

ચર્ગ=સમુદાય, સમૂહ.

વ્યાપાદિતાલિલલારિનૃપેન્દ્રચર્ગે=નાશ કર્યો છે

અમરત શક અને દુશ્મન એવા નૃપતિના સમૂહને જેણે એવા.

દ્વીળાદકર્મન્=તીર્થકર.

વર=ઉત્તમ.

ચક્રનૃત્=ચક્રી, ચક્રવર્તી.

દ્વીળાદકર્મવરચક્રનૃતાં=તીર્થકરરૂપ ઉત્તમ ચક્રવર્તીઓના.

વયાળાં (મૂં વય)=ત્રણના સમુદાયના.

સ્તોષ્યે (ધાં છુ)=નું સ્તુતિ કરીય.

કિલ=અધિચિત.

અહં (મૂં અસ્મદ)=હું.

અપિ=પણ.

તં (મૂં તદ)=તેને.

પ્રયમં (મૂં પ્રયન)=પહેલા.

જિન=(૧) વીતરાગ; (૨) સામાન્ય-કેવલી.

જિનેન્દ્ર=જિનેશ્વરને, તીર્થકરને.

પદાર્થ

લોકાન્તિક દેવોના શાન્તિનાથને વિશત્તિ—

“ મનુષ્યના તેમજ રાજ્ય(-પદવી)ના ભોગોને ત્યાગ દહને (શાંત્ય) પ્રાણીઓના સમુદાયને હત્યાણુકારી એવા તેમજ સંસાર-સમુદ્રમાં પડતા જનોને આધારભૂત એવા તીર્થને તું શીઘ્ર પ્રવર્તાવ

૧ સરખાવો—

“ દ્વીળાદકર્મ વરચક્રનૃત્તિવરઃ ”

—અભિધાન-ચિન્તામણિ (૩૦ ૧, સ્તો. ૨૪).

૨ ભોગો યાને, વિષય-એણીની આહિતી યાદે જુઓ ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ (૪૦ ૧૪૮).

૩ ભગવાની વ્યાખ્યા આદે જુઓ ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ (૪૦ ૧-૫).

૪ સંસારને સમુદ્રની ઉપમા કેવી રીતે થતે છે તે સંબંધમાં ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ (૪૦ ૧૪૭)માં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.

૫ તીર્થ શબ્દના અર્થ આદે જુઓ ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ (૪૦ ૧૫).

એમ જને લોકાન્તિક દેવેન્દ્રોએ વાણી દ્વારા કહ્યું તે શકને પૂજ્ય એવાં ચરણ-કમલવાળા, વિમળ પ્રતાપવાળા, વળી સમસ્ત શઠ અને શત્રુરૂપ એવા કોણીધરના સમૂહનો જણે નાશ કર્યો છે એવા, તેમજ ('શાન્તિનાથ, 'કુન્થુનાથ અને 'અરનાથ) એ ત્રણ તીર્થંકરરૂપ ઉત્તમ ચક્રવર્તીઓમાં (ચક્રવર્તી તેમજ તીર્થંકર તરીકે) પ્રથમ એવા 'જિનેશ્વર શ્રીશાન્તિ(નાથ)ને હું પણ સ્તવીશ."—૧-૨

સ્પષ્ટીકરણ

લોકાન્તિક દેવો—

જૈન શાસ્ત્રમાં દેવોના લવનપતિ, વ્યન્તર, જ્યોતિષક અને વૈમાનિક એમ જ ચાર પ્રકારે પાઠવામાં આવ્યા છે તે પૈકી વૈમાનિક દેવોના અવાન્તર ભેદોમાં લોકાન્તિક દેવોનો સમાવેશ થાય છે. આ દેવોના સ્થાનને 'બ્રહ્મલોક' તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. આનો આકાર સંપૂર્ણ ચન્દ્ર જેવો ગોળ છે.

સમસ્ત લોકાન્તિક દેવો સમ્યગ્-દષ્ટિ છે. આ દેવોને સદ્ધર્મ પ્રતિ બહુમાન હોવાથી તેમજ તેમનું ચિત્ત સંસાર-દુઃખથી પીડિત જ્યોત્સના તરફ દ્યાર્દ્ર હોવાથી તેઓને તીર્થંકરના જન્માદિકને વિશે વિશેષ આનંદ થાય છે. વળી તેમના કલ્પ (આચાર) યુગ્મ તેઓ દીક્ષા લેવાને તત્પર અનેલા તીર્થંકરની પાસે જઈ પ્રસન્ન ચિત્તે તેમની સ્તુતિ કરી જગત્ના કલ્યાણાર્થે તીર્થ પ્રવર્તાવવા તેમને વિશ્વમિત્ર કરે છે. ત્યાર બાદ તીર્થંકર વાર્ષિક દાન દેવાનો આરંભ કરે છે અને અંતમાં દીક્ષા લે છે.

લોકાન્તિક દેવોના (૧) સારસ્વત, (૨) આદિત્ય, (૩) વહ્નિ, (૪) અરુણ, (૫) ગર્દભાથ, (૬) તુષિત, (૭) અવ્યાખાધ, (૮) મરૂત અને (૯) અરિષ્ટ એમ નવ પ્રકારે છે. આ દેવો પૈકી પ્રથમના આઠ પ્રકારના દેવો કૃષ્ણરાજના આંતરામાં ઇશાન કોણથી માંડીને પ્રત્યેક દિશામાં અનુક્રમે રહે છે. અર્ધાત્ ઇશાન કોણમાં સારસ્વત, પૂર્વ દિશામાં આદિત્ય, અગ્નિ કોણમાં વહ્નિ, દક્ષિણ દિશામાં અરુણ, નૈર્ઋત્ય કોણમાં ગર્દભાથ, પશ્ચિમ દિશામાં તુષિત, વાયવ્ય કોણમાં અવ્યાખાધ અને ઉત્તર દિશામાં મરૂત રહે છે, જ્યારે નવમા પ્રકારના અરિષ્ટ દેવો મધ્યમાં રિષ્ટ વિમાનમાં વસે છે.

સર્વ લોકાન્તિક દેવો એકાવતારી છે અર્થાત્ તેઓ બધા ગ્રંથોને મનુષ્ય તરીકે ઉત્પન્ન થઈ મોક્ષે જનારા છે એ પ્રમાણે દિગમ્યરો તેમજ કેટલાક શ્વેતામ્યરો પણ ગાને છે, જ્યારે કેટલાક શ્વેતામ્યરો

૧-૨-૩ આ સોળમા સત્તરમા અને અઠારમા તીર્થંકરોની સ્થૂલ રૂપરેખા સ્તુતિ-ત્ર્યુવિંશતિકાના અનુક્રમે ૧૮૯ મા, ૧૯૮ મા અને ૨૦૮ મા પૃષ્ઠમાં આલેખવામાં આવી છે.

૪ તીર્થંકરને લગતી હુંક દુષ્ટકત માટે જુઓ સ્તુતિ-ત્ર્યુવિંશતિકા (૫૦ ૧૫, ૨૪, ૩૦-૩૩).

૫ ચક્રવર્તીના સંજ ધર્મા માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-ત્ર્યુવિંશતિકા (૫૦ ૨૦૬-૨૧૭).

૬ જિનેશ્વર એટલે કોણ તે સ્તુતિ-ત્ર્યુવિંશતિકા (૫૦ ૧૪, ૮૨) ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

તેમ માનતા નથી. ૧ વિશેષમાં સારસ્વત અને આદિત્યની વચમાં અગ્ન્યાશ અને સૂર્યાશ, આદિત્ય અને વહ્નિની વચમાં ચન્દ્રાશ અને સત્યાશ એમ બે બે જાતના દેવાની વચ્ચે અન્ય બે બે જાતના દેવો છે એવી દિગ્ગમ્યરેખાની માન્યતા છે. વળી આ લોકાન્તિક દેવો એક બીજાથી સ્વતંત્ર હોવાથી તેમજ વિષય-વાસનાથી મુક્ત હોવાથી તેઓ 'દેવર્ષિ' કહેવાય છે એમ પણ તેઓ માને છે. ૨

* * * * *

• શ્રુત્વેતિ વાર્ષિકમદાઃ પ્રતિપાદનં ત્વં

મઘ્યાય પાપવનવહ્ન્યમૃતાયમાનમ્ ।

સારં સ્વભાવસુખદં જિન ! તત્ર દાન—

મન્યઃ ક ઇચ્છતિ જનઃ સહસા ગ્રહીતુમ્ ? ॥ ૩ ॥

અન્વયઃ

इति प्रतिपादनं श्रुत्वा (हे) जिन ! त्वं तत्र मध्याय पाप-वन-वह्नि-अमृतायमानं सारं स्वभाव-सुख-दं वार्षिकं दानं यदाः । मन्यः कः जनः (तत्) सहसा ग्रहीतुं इच्छति ? ।

શીખરાર્થ

શ્રુત્વા (ધા० શ્રુ)=શ્રવણ કરીને, સાંભળીને.

इति=એ પ્રમાણે.

वार्षिकं (મૂ० વાર્ષિક)=એક વર્ષ સુધીનું.

यदाः (ધા० યા)=આપતો હોયો.

प्रतिपादनं (મૂ० પ્રતિપાદન)=કથનને, નિરૂપણને.

त्वं (મૂ० ત્વમ્)=તું.

मध्याय (મૂ० મધ્ય)=મોઢે જનારને.

पाप=પાપ.

वन=વન, જંગલ.

वह्नि=અગ્નિ, આગ.

अमृतायमान (મૂ० અમૃત)=જળનું આચરણ કરનાર.

पापवह्न्यमृतायमान=પાપરૂપી દાવાનળ પ્રતિ જળનું

આચરણ કરનાર.

સારં (મૂ० સાર)=ઉત્તમ.

स्वभाव=સ્વભાવ.

सुख=સુખ.

दा=આપતું.

स्वभावसुखदं=સ્વભાવના સુખને આપનાર.

जिन ! (મૂ० જિન)=હે તીર્થંકર !

तत्र=ત્યાં.

दानं (મૂ० દાન)=દાનને.

अन्यः (મૂ० અન્ય)=બીજો.

कः (મૂ० કિમ્)=કોણ.

इच्छति (ધા० ઇષ્)=છે.

जनः (મૂ० જન)=મનુષ્ય.

सहसा=એકદમ.

ग्रहीतुं (ધા० ગ્રહ)=લેવાને.

૧ આ સંખ્યમાં મત-ભેદ છે, કેમકે ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજય કટપસ્ત્રની મુદ્રાધિકા નામની (સં ૧૧૦ ની) ટિપ્પણી એવા ઉલ્લેખ કરે છે કે—

“લોચાન્ત-સંસારાન્તે મયા લોકાન્તિકા, પદાવતારાવાતઃ; અન્યાયા મદ્દલોચાવિનાં તેવાં લોકાન્તપ્રવરં નિદ-રૂપે” ૧૧૫૨ે પ્રવચન-સારોદ્ધારમાં લોકાન્તિકા સાત આદિ બેવાં હોવા વિશે ઉલ્લેખ છે અને વળી ઔપપાતિક સુવર્માં “સોદર-મદ્દલોચ્ય અન્ત-સર્માં મયા લોકાન્તિકાઃ” એ પ્રકારની વ્યુત્પત્તિ પણ જોવામાં આવી છે. આ વિરૂધ્ધિ એમ અનુમાન કરી યદ્યપિ કે આસ્તેવતરિક મુખ્ય લોકાન્તિક દેવો એકાવતારીજ દેવા બેઠકમાં, ૧૧૫૨ે પરિવાર સ્વત આદિ ભવવાં હોવા.

૨ સુએ તત્ત્વાધ્યયનવાનિક (૫-૧૭૪).

૩ ‘દાત્વમણ’ इति જા-પટ. ।

પદ્યાર્થ

પ્રભુએ દીધેલું સાંવત્સરિક દાન—

“એ પ્રમાણે (લોકાન્તિકતું) કથન શ્રવણ કર્યા બાદ હૈ તીર્થંકર ! તે' લગ્ય (જન) ને પાપરૂપી દાવાનળ પ્રતિ જળના સમાન (અર્થાત્ પાપાગ્નિને શાંત કરનાર) તથા ઉત્તમ તેમજ સ્વાભાવિક સુખને અર્પણ કરનાર એવું વાર્ષિક દાન ત્યાં (અર્થાત્ ગજપુરમાં) દીધું. (લગ્ય જન સિવાય આ દાનને) એકદમ ગ્રહણ કરવાને બીજે કોણ ધર્યે ?”—૩

* * * * *

આત્તં વ્રતં યુગરસ(૬૪)પ્રમિતં સહસ્રં

સ્ત્રીણાં ત્વયા નિહિતમુક્તિહૃદા વિહાય ।

ત્વામન્તરેણ વનિતોદ્ભૂતં કિલાન્યઃ

કો વા તરીતુમલમ્બુનિર્ધિ ભુજાભ્યામ્ ? ॥ ૪ ॥

અન્યઃ

સ્ત્રીણાં યુગ-રસ-પ્રમિતં સહસ્રં (૬૪૦૦૦) વિહાય નિહિત-મુક્તિ-હૃદા ત્વયા વ્રતં આપ્તમ્ । ત્વાં અન્તરેણ કાઃ વા અન્યઃ વનિતા-ઉદન્-ભૂતં અમ્બુ-નિર્ધિ ભુજાભ્યાં તરીતું કિલ અલમ્ ? ।

શબ્દાર્થ

આત્તં (મૂ. આત)=પ્રકલ્પ કરાયું.

વ્રતં (મૂ. વ્રત)=(મહા)વ્રત, ચારિત્ર.

યુગ=યુગ, ચારસંખ્યાસૂચક શબ્દ.

રસ=રસ, ૭ “ ”

પ્રમિત (ધા. મા)=મપાયેલું.

યુગરસપ્રમિતં=૬૪ પ્રમાણવાળું.

સહસ્રં (મૂ. સહસ)=હજારો.

સ્ત્રીણાં (મૂ. સ્ત્રી)=નારીઓના.

ત્વયા (મૂ. યુષ્મદ)=તારા વડે.

નિહિત (ધા. ધા)=સ્થાપન કરેલ.

મુક્તિ=મોક્ષ.

હૃદ=હૃદય.

નિહિતમુક્તિહૃદા=સ્થાપન કર્યું છે મુક્તિને વિશે હૃદય

જેણે એવા.

વિહાય (ધા. હા)=છાડીને.

ત્વાં (મૂ. યુષ્મદ)=તને.

અન્તરેણ=વિના.

વનિતા=બી, લલના.

ઉદન્=જળ.

ભૂત (ધા. મૃ)=અરેલ.

વનિતોદ્ભૂતં=બીરૂપી જળ વડે અરેલા.

કિલ=ખરેખર.

અન્યઃ (મૂ. અન્ય)=બીજે, અપર.

કઃ (મૂ. કિમ્)=કોણ.

વા=અથવા.

તરીતું (ધા. તૃ)=તરવાને.

અલં=સમર્થતાવાચક અન્યથ.

અમ્બુ=જળ.

નિર્ધિ=અંકાર.

અમ્બુનિર્ધિ (મૂ. અમ્બુનિર્ધિ)=સમુદ્રને.

ભુજાભ્યાં=બે હાથ વડે.

પ્રધાર્થ

પ્રભુએ લીધેલી દીક્ષા—

“ ચોસઠ હજાર (૬૪૦૦૦) સ્ત્રીઓનો ત્યાગ કરીને મુક્તિને વિષે દૃઢ સ્થાપન કરેલા (અર્થાત્ મુક્તિ-મહિયાને મળવા ઉત્સુક) એવા તે પ્રત્યું ગ્રહણ કર્યું (અર્થાત્ દીક્ષા લીધી). અથવા તારા સિવાય બીજા કોઈ વનિતાઈથી જળથી પૂર્ણ એવા સમુદ્રને (ધર્માર્થ જ્ઞાન અને ક્રિયાઈથી) જે હાથ વડે તરી જવાને સમર્થ થઈ શકે ? ”—૪

આદાય નાય ! ચરણં ત્રિજગત્પિતા ત્વં
મોહાધિમત્તનુમતોઽપિ ચિકિત્સસિ સ્મ ।
ચિત્રં ન તત્ર ગદિનોઽપિ 'હિ નૈવ વૈદ્યં
નામ્યેતિ કિં નિજશિશોઃ પરિપાલનાર્થમ્ ? ॥ ૫ ॥

અન્વયઃ

(હે) નાય ! ત્રિ-જગત્-પિતા ત્વં ચરણં આદાય મોહ-આધિમત્-તનુમતઃ અપિ ચિકિત્સસિ સ્મ, તત્ર ન ચિત્રં, દિ કિં ના ગદિનઃ અપિ નિજ-શિશોઃ પરિપાલનાર્થં વૈદ્યં ન ઇવ અમ્યેતિ ? ।

શીઘ્ર-દર્શ

આદાય (ધા• દા)=ગ્રહણ કરીને.

નાય ! (મૂ• નાય)=હે સ્વામિન !

ચરણં (મૂ• ચરણ)=ચારિત્રને.

ત્રિ=ત્રણ.

જગત્=જનિયા, લોક.

પિતૃ=પિતા, તાત.

ત્રિજગત્પિતા=ત્રેલોકના પિતા.

ત્વં (મૂ• યુષ્મદ)=તું.

મોહ=મોહ, મોહનીય કર્મ.

આધિ=પીડા.

તનુમત્=જીવ.

મોહાધિમત્તનુમતઃ=મોહનીય (કર્મ)ની પીડા છે બળે એવા (જીવ)ને.

અપિ=પણ.

ચિકિત્સસિ સ્મ (ધા• કિત્)=તું ચિકિત્સા કરતો હશે.

ચિત્રં=આકર્ષણશક્તિ અન્વય.

ન=નહિ.

તત્ર=ત્યાં.

ગદિનઃ (મૂ• ગદિન)=રોગી.

હિ=કેમકે.

ના (મૂ• નૃ)=મનુષ્ય.

ઇવ=જ.

વૈદ્યં (મૂ• વૈદ)=વૈદને.

અમ્યેતિ (ધા• દ)=સામે જાય છે.

કિં=શું.

નિજ=પોતાના.

શિશુ=બાળક.

નિજશિશોઃ=પોતાના બાળકની.

પરિપાલન=રક્ષા.

અર્થ=અપેક્ષા.

પરિપાલનાર્થમ્=રક્ષાને માટે.

પદાર્થ

પ્રભુએ કરેલી મોહની ચિકિત્સા—

“હે નાથ ! ચારિત્ર ગ્રંથે કરીને (કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી) ત્રૈલોક્યના પિતા (સમાન બનેલા) એવા તે મોહનીય (કર્મ)ની પીડાથી અસ્ત જીવોની પણ ચિકિત્સા કરી તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી; કેમકે શેગી એવા પણ પોતાના બાળકના બચાવને માટે મનુષ્ય વૈધની પાસે શું જતો નથી ?”—૫

* * * *

સર્વવ્રતં ક્ષિતિભૂતો જગૃહસ્તવાનુ

તત્કારણં કરણનાગહરે ! ત્વમેવ ।

આહ્લાદયત્યપિ વનં સુરભિર્જનાન્ યત્

તચ્ચારુચૂતકલિકાનિકરૈકહેતુઃ ॥ ૬ ॥

અન્વયઃ

(હે) કરણ-નાગ-હરે ! તવ અનુ ક્ષિતિ-ભૂતઃ સર્વ-વ્રતં જગૃહઃ, તત્-કારણં ત્વં એવ । યત્ સુરભિઃ જનાન્ અન્યદ્ અપિ વનં આહ્લાદયતિ, તત્ ચારુ-ચૂત-કલિકા-નિકર-ઇક-હેતુઃ ।

શબ્દાર્થ

સર્વ=સમસ્ત.

વ્રત=વ્રત.

સર્વવ્રત=સંપૂર્ણ વ્રતને.

ક્ષિતિ=પૃથ્વી.

ભૂત (ધા० મૂ)=ધારણ કરનાર.

ક્ષિતિભૂતઃ (મૂ० ક્ષિતિયત્)=પૃથ્વીપતિઓએ, રાખ-ઓએ.

જગૃહઃ (ધા० પ્રહ)=ગ્રંથ કથું.

તવ (મૂ० વુષ્મદ)=તારી.

અનુ=પાછળ.

આહ્લાદયતિ (ધા० હાદ)=પ્રેમથી કરે છે.

અપિ=પણ.

વનં (મૂ० વન)=જંગલને.

સુરભિઃ (મૂ० સુરભિ)=(૧) સુગંધ, સુવાસ; (૨) વસંત.

જનાન્ (મૂ० જન)=મનુષ્યોને.

યત્=જે માટે.

તત્=તે માટે.

ચારુ=મનોહર.

તત્=તે.

કારણ=કારણ, હેતુ.

તત્કારણં=તેનું કારણ.

કરણ=ઇન્દ્રિય.

નાગ=હાથી.

હરિ=સિંહ.

કરણનાગહરે ! =હે ઇન્દ્રિયશ્રી હાથી પ્રતિ સિંહ

(સમાન) ।

ત્વં (મૂ० વુષ્મદ)=તું.

એવ=જ.

ચૂત=આમ્ર, આમિ.

કલિકા=કળી, માંગર.

નિકર=સમૂહ.

ઇક=અદ્વિતીય, અસાધારણ.

હેતુ=કારણ.

ચારુચૂતકલિકાનિકરૈકહેતુઃ=મનોહર આમ્ર-મંગર-રીના સમૂહવર્ણી અસાધારણ કારણ.

૧ આની રમ્ય મહિતી માટે લુએ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિઃ (૫૦ ૪૧) તેમજ કથલ-પંચાશિઃ (૫૦ ૫૬).

૨ આની રૂપેષા ચતુર્વિંશતિભિન્નાન્દસ્તુતિ (૫૦ ૮૩) માં આવેખવામાં આવી છે.

પદાર્થ

પ્રભુનો અપૂર્વ સંયમ—

“તારી પાછળ પૃથ્વીપતિઓએ (પણ) સંપૂર્ણ વ્રત (સર્વવિરતિ ચરિત્ર) ગ્રહણ કર્યું તેનું કારણ હે (પાંચ) ઇન્દ્રિયોરૂપી હાથી પ્રતિ સિંહસમાન ! તું જ છે. જે માટે સુવાસ મનુષ્યો પ્રતિ અન્ય વનને પણ પ્રીતિકર બનાવે છે, તેમાં મનોહર આશ્રમ-મંજરીનો સમુદાય અસાધારણ કારણ છે (અર્થાત્ આશ્રમંજરીમાંથી એવી સુગંધ નીકળે છે કે એથી કરીને બાકીનું બધું વન પણ બહેકી રહે છે અને તેથી આ વનના કોઈ પણ ભાગમાં બેઠેલા પ્રાણી આનંદ પામે છે).”—૬

અજ્ઞાનમાશુ કઠિનં દલિતં ત્વયા તદ્

ધ્યાનજ્વલજ્વલનજ્યોત્સ્નામયેન વિશ્વમ્ ।

જ્ઞાનેન સોજ્જ્વલગુણેન હિ પચ્ચમેન

સૂર્યોશુભિન્નમિવ શાર્વરમન્ધકારમ્ ॥ ૭ ॥

અન્વયઃ

ધ્યાન-જ્વલત્-જ્વલન-જ્યોત્સ્નામયેન સ-ઉજ્જ્વલ-ગુણેન પચ્ચમેન જ્ઞાનેન ત્વયા તદ્ વિશ્વં કઠિનં અજ્ઞાનં સૂર્ય-અંશુ-મિશ્રં શાર્વરં અન્ધકારં ઇવ આશુ હિ દલિતમ્ ।

સીખદાર્થ

અજ્ઞાનં (મૂં અજ્ઞાન) = અજ્ઞાન, મૂખતા.

આશુ = અશી.

કઠિનં (મૂં કઠિન) = કઠિણ.

દલિતં (મૂં દલિત) = નાશ થયું.

ત્વયા (મૂં ત્વમ્) = તારાથી.

તદ્ = પ્રસિદ્ધાર્થક શીખદ.

ધ્યાન = ધ્યાન.

જ્વલત્ (ધાં જ્વલ) = દેહીપ્રમાન, પ્રકાશતા.

જ્વલન = અગ્નિ.

તાનાથક શીખદ.

ત પ્રકાશમાન.

(મૂં મિશ્ર) = સમસ્ત, સંપૂર્ણ.

જ્ઞાનેન (મૂં જ્ઞાન) = જ્ઞાન વડે.

સિદ્ધ = સહિત.

ઉજ્જ્વલ = ઉત્તમવર્ણ, નિર્મળ.

ગુણ = ગુણ.

સોજ્જ્વલગુણેન = ઉત્તમવર્ણ ગુણોથી યુક્ત.

હિ = પાદપ્રતિરૂપ અવ્યય.

પચ્ચમેન (મૂં પચ્ચમ) = પાંચમા.

સૂર્ય = સૂર્ય, રવિ.

અંશુ = કિરણ.

મિશ્ર (ધાં મિશ્ર) = ભેદાયેષુ.

સૂર્યોશુમિશ્રં = સૂર્યનાં કિરણો વડે ભેદાયેષુ.

ઇવ = જેમ.

શાર્વરં (મૂં શાર્વર) = રાત્રિસંધી.

અન્ધકારં (મૂં અન્ધકાર) = અંધારું.

પદાર્થ

કેવલજ્ઞાની પ્રભુએ કરેલ અજ્ઞાનનો નાશ—

“જેમ રાત્રિ-સંધ્યેનો સમસ્ત ગાદ અંધકાર સૂર્યનાં કિરણોથી ભેદાતાં નાશ પામે છે, (શીખદ) ધ્યાનરૂપી અનિશય દેહીપ્રમાન અજ્ઞાની પ્રમાણી વ્યાપ્ત તેમજ ઉજ્જ્વલ ગુણોએ

કરીને યુક્ત એવા પંચમ (અર્થાત્ કેવલ) જ્ઞાન વડે તેં સુપ્રસિદ્ધ, સમસ્ત તેમજ કદાચ એવા અજ્ઞાનનો સંત્વર નાશ કર્યો.”—૭

માન્યાનિ તાનિ વિબુઘૈઃ કમલાનિ કાન્ત્યં
ગચ્છન્તિ ત્વત્પદમિતાનિ ચ યાનિ યોગ્યમ્ ।
ઉચ્ચં વિપક્તસુરનાથશિરઃ પરં ન
પદ્માકરેષુ જલજાનિ વિકાશમાઙ્ગિ ॥ ૮ ॥

અન્વયઃ

યાનિ કમલાનિ ઉચ્ચં વિપક્ત-સુર-નાથ-શિરઃ યોગ્યં ત્વત્-પદં इतानि तानि વિબુઘૈઃ માન્યાનિ કાન્ત્યં ચ ગચ્છન્તિ, પરં પદ્મ-આકરેષુ વિકાશ-માઙ્ગિ જલજાનિ ન ।

પદ્યાર્થઃ

માન્યાનિ (મૂ० માન્ય)=સ્વીકારવા લાયક.
તાનિ (મૂ० તાં)=તે.
વિબુઘૈઃ (મૂ० વિબુધ)=દેવો વડે.
કમલાનિ (મૂ० કમલ)=કમળો.
કાન્ત્યં (મૂ० કાન્ત્ય)=મનોહરતાને.
ગચ્છન્તિ (ઘા० ગમ્)=પામ છે.
પદ્મ=ચરણ.
સ્વત્પદં=તારા ચરણને.
इतानि (મૂ० इत)=આપત થયેલાં.
ચ=અને.
યાનિ (મૂ० यद्)=જે.
યોગ્યં (મૂ० योग्य)=યોગ્ય.
ઉચ્ચં=અત્યંતતાવાચક અવ્યય.
વિપક્ત (ઘા० सज्ज)=અત્યંત આસક્ત.

સુર=દેવ.
નાથ=સ્વામી.
શિરસ્=મસ્તક.
વિપક્તસુરનાથશિરઃ=અત્યંત આસક્ત છે ઇન્દ્રનું
મસ્તક જેને વિષે એવા.
પરં=પરનું.
ન=નહિ.
પદ્મ=સૂર્ય-કમળ.
આકર=પાણી.
પદ્માકરેષુ=સરોવરોને વિષે.
જલજાનિ (મૂ० जलज)=કમળો.
વિકાશ=ખીલવું તે.
માઙ્ગ=ભજવું.
વિકાશમાઙ્ગિ=વિકાસને ભજનારાં.

પદ્યાર્થ

“ જ કમળો ઉચ્ચ તથા વળી સુરપતિનું મસ્તક જેને વિષે અત્યંત આસક્ત છે એવા તેમજ યોગ્ય એવા તારા ચરણને પામેલાં છે, તે (કમળો) વિબુધોને માન્ય છે તેમજ તે મનોહરતાને પામે છે, પરંતુ સરોવરોમાં વિકસ્વર થનારાં (કિન્તુ તારા ચરણનો આશ્રય ન લેનારાં એવાં) કમળો વિબુધોને માન્ય નથી તેમજ તે મનોહરતાને પામતા નથી.”—૮

મર્ત્યોઽન્તિકે વ્રજતિ તેઽમૃતતાં મુનીન્દ્ર-

સ્યોત્પન્નસારગુણકેવલદર્શનસ્ય ।

મુક્તચઙ્ગનારમણવારિઘરસ્ય શુક્તૌ

મુક્તાફલદ્યુતિમુપૈતિ નનૂદવિન્દુઃ ॥ ૧ ॥

અન્યથા:

(યથા) ઉદન્-વિન્દુઃ શુક્તૌ મુક્તાફલ-દ્યુતિ નનુ ઉપૈતિ, (તથા) મુનિ-ઇન્દ્રસ્ય ઉત્પન્ન-સાર-ગુણ-કેવલ-દર્શનસ્ય મુક્તિ-અઙ્ગના-રમણ-વારિઘરસ્ય તે અન્તિકે મર્ત્યઃ અમૃતતાં વ્રજતિ ।

શીખરાર્થ

મર્ત્યઃ (મૂં માર્ગ) = માનવ.

અન્તિકે (મૂં અન્તિક) = સમીપમાં,

વ્રજતિ (વ્રાં વ્રજ) = પામે છે.

તે (મૂં યુક્ત) = તારી.

અમૃતતાં (મૂં અમૃતતા) = મોક્ષપથાને.

મુનિ = સાધુ.

ઇન્દ્ર = શ્રેષ્ઠતાવાચક શીખર.

મુનીન્દ્રસ્ય = મુનિવરના.

ઉત્પન્ન (વાં પદ) = ઉત્પન્ન થયેલ.

ગુણ = ગુણ.

કેવલ = કેવલ.

દર્શન = દર્શન.

ઉત્પન્નસારગુણકેવલદર્શનસ્ય = ઉત્પન્ન થયાં છે ઉત્તમ

ગુણ અને કેવલદર્શન જેને વિષે એવા.

મુક્તિ = મોક્ષ.

અઙ્ગના = મહિલા, સ્ત્રી.

રમણ = ક્રીડા કરનાર.

વારિઘર = મેઘ.

મુક્તચઙ્ગનારમણવારિઘરસ્ય = મુક્તિશ્રી મહિલાની સાથે ક્રીડા કરવામાં મેઘસમાન.

શુક્તૌ (મૂં શુક્તિ) = સ્ત્રીપમાં.

મુક્તાફલ = મોતી.

દ્યુતિ = તેજ.

મુક્તાફલદ્યુતિ = મોતીના તેજને.

ઉપૈતિ (વાં ૬) = પામે છે.

નનુ = ખરિચત.

ઉદન્ = જળ.

વિન્દુ = બિન્દુ, ટીપું.

ઉદવિન્દુઃ = જળનું બિન્દુ.

પદાર્થ

" (જમ) જળનું બિન્દુ શુક્તિમાં મોક્ષિકની પ્રભાને પામે છે, (તેમ હે નાથ !) યુક્તે જે મુનીન્દ્ર તે તથા વળી જેને વિષે ઉત્તમ ગુણ અને કેવલદર્શન ઉત્પન્ન થયેલાં છે તેમજ જે મુક્તિશ્રી મહિલાની સાથે ક્રીડા કરવામાં મેઘસમાન છે તેની સમીપમાં માનવ મોક્ષપથાને પામે છે. " — ૯

*

*

*

*

ત્વત્પાદપદ્મમભિપૂજ્ય મજાન્તિ પાદમ્યં

પદ્માનિં કિં તદુચિતં ન વિતીર્ણવિત્ ! ।

મહાસ્વરૂપમય ! તસ્ય હિ સેવયા કિં

મૂત્યાઽશ્રિતં ય ઇહ નાત્મસમં કરોતિ ? ॥ ૧૦ ॥

અન્વયઃ

(હે) વિતીર્ણ-વિત્ત ! (હે) બ્રહ્મન્-સ્વરૂપ-મય ! ત્વત્-પાદ્-પદ્મં અભિપૂજ્ય પદ્માનિ પાદ્યં ભજન્તિ, કિં તદ્ ઉચિતં ન ? (અન્યથા) યા આધિતં મૂલ્યા આત્મન-સમં ન કરોતિ, તસ્ય હિ સેવયા કિમ્ ? !

શીખદાર્થ

પાદ્=ચરણ, પગ.
પદ્મ=કમળ.
ત્વત્પાદપદ્મં=તારા ચરણ-કમળને.
અભિપૂજ્ય (ધાં પૂજ)=અર્ચન કરીને, પૂજીને.
ભજન્તિ (ધાં ભજ)=ભજે છે.
પાદ્યં (મૂં પાદ્ય)=સક્રમીને, શોભાને.
પદ્માનિ (મૂં પદ્મ)=અર્પ-કમળો.
કિં=શું.
તદ્ (મૂં તદ્)=તે.
ઉચિતં (મૂં ઉચિત)=યોગ્ય.
ન=નહિ.
વિતીર્ણ (ધાં તૂ)=અર્પણ કરેલ.
વિત્ત=ધન.
વિતીર્ણવિત્ત ! =અર્પણ કર્યું છે ધન જેણે એવા ! (સં)

બ્રહ્મન્=જ્ઞાન.
સ્વરૂપ=સ્વરૂપ.
બ્રહ્મસ્વરૂપમય ! =હે જ્ઞાનસ્વરૂપી !
તસ્ય (મૂં તદ્)=તેની.
હિ=નિશ્ચયતાવાચક અંગ.
સેવયા (મૂં સેવા)=સેવાથી, આકરીથી.
મૂલ્યા (મૂં મૂલિ)=સંપત્તિ વડે.
આધિતં (મૂં આધિત)=આશ્રય કરેલાને.
યઃ (મૂં યદ્)=જે.
દદ્=અર્પણ, આ દુનિયામાં.
આત્મન્=આત્મા.
સમં=સુખ, સમાન.
આત્મસમં=પોતાના સમાન.
કરોતિ (ધાં કર)=કરે છે.

પદાર્થ

" જેણે (દીક્ષા સમયે એક વર્ષ સુધી) ધન અર્પણ કર્યું છે એવા (હે નાથ) ! હે બ્રહ્મસ્વરૂપી (પરમેશ્વર) ! તારાં ચરણ-કમળનું અર્ચન કરીને પદ્મો શોભાને પામે છે, તે શું યોગ્ય નથી ? (તે યોગ્ય છે; કમલ, નહિ તો) જે પોતાના સેવકને સંપત્તિ (રૂપ વિષય)માં પોતાના સમાન કરતો નથી, તેની સેવાથી શું ? (અર્થાત્ તેની સેવા કરવાથી સર્વું.) ”—૧૦

* * *

પીત્વા વચસ્તવ નૃભિર્ન પિપાસ્યતેઽન્યદ્
ધ્વસ્તાસમાનરસમાસનયં ગતાઘ ! !

મિથ્યાદ્દગુક્તમૃમુસિન્ધુપયઃપિવાનાં

ક્ષારં જલં જલનિધેરશિતું ક ઇચ્છેત્ ? ॥ ૧૧ ॥

અન્વયઃ

(હે) ગત-અઘ ! તથા વચસ્ત-અસમાન-રસં આત્-નયં વચઃ પીત્વા નૃભિઃ અન્યત્ મિથ્યા-દગ્-અકં ન પિપાસ્યતે ! ઋમુ-સિન્ધુ-પયસ્-પિવાનાં કઃ જલ-નિધેઃ ક્ષારં જલં અશિતું ઇચ્છેત્ ? !

શબ્દાર્થ

પીત્વા (પાં પાં) = પાન કરીને, પીને.

વચ્ચઃ (મૂં વચ્ચ) = વચનને.

તવ (મૂં વુમ્મદ) = તારા.

નૃમિઃ (મૂં નૃ) = મનુષ્યો વડે.

ન = નહિ.

પિપાસ્યતે (પાં પા) = પીવાની ઇચ્છા કરાવ છે.

અન્યદ્ (મૂં અન્ય) = અન્ય, બીજું.

ઘસ્ટ (પાં ઘસ્ટ) = નાથ કરેલ.

અસમાન = અસમાન, સમાન નહિ એવા.

રસ = રસ.

ઘસ્ટાસમાનરસં = નાથ કર્યો છે અસમાન રસનો જેણે એવા.

આત (પાં આપ) = આત કરેલ.

નય = પ્રમાણીય, થયાર્ય અભિપ્રાય.

આપ્તનયં = આપ્ત કર્યો છે નયોને જેણે એવા.

ગત (પાં ગમ્) = ગયેલા.

અઘ = પાપ.

ગતાઘ ! = ગયેલાં છે પાપો જેનાં એવા ! (સં)

મિથ્યા = અસત્ય.

દૃષ્ટ = દૃષ્ટિ.

ઉક્ત (પાં વચ્) = કહેલ.

મિથ્યાદૃશુક્તં = મિથ્યાદૃષ્ટિએ કહેલું.

ક્રમુ = દેવ.

સિન્ધુ = નદી.

વયસ્ = જળ.

પિવ = પીનાર.

ક્રમુસિન્ધુવયઃપિવાનાં = અંગાડું જળ પીનારા.

ક્ષારં (મૂં ક્ષાર) = ખાર.

જઠં (મૂં જઠ) = જળને.

જલનિધેઃ (મૂં જલનિધે) = સમુદ્રનું.

અશિતું (પાં અશ) = પીવાને.

કઃ (મૂં કિમ્) = કોણ.

દૃષ્ટેઽ (પાં દૃષ્ટ) = કહે છે.

પદ્યાર્થ

“ જેનાં (સમસ્ત) પાપો ગયેલાં છે એવા હે (નાથ) ! જેણે અસમાન રસનો નાથ કર્યો છે એવા તેમજ (સાત) નયોથી યુક્ત એવા તારા વચન (રૂપી અમૃત)નું પાન કર્યા પછી મનુષ્યો અન્ય મિથ્યા-દૃષ્ટિઓના વચન (રૂપી ખાડું જળ) પીવાની ઇચ્છા રાખતા નથી (તે યુક્ત છે, કેમકે) ગંગા નદીના જળને પીનારાઓના કોણ સમુદ્રનું ખાડું જળ પીવાને ઇચ્છે ? ” — ૧૧

ચન્દ્રઃ કલક્રમૃદહર્પતિરેવ તાપ—

યુક્તઃ કિલાર્દતનુતાન્વિરુમાપતિશ્ચ ।

વિશ્વેશ્વરોષગુણમાક્ શમમાવપૂર્ણ

યત્ તે સમાનમપરં નહિ રૂપમસ્તિ ॥ ૧૨ ॥

અન્વયઃ

યત્ ચન્દ્રઃ કલક્રમૃદ, અહર્પતિઃ તાપ-યુક્તઃ યત્, ઉમા-પતિઃ ચ કિલ અર્ધ-તનુ-તાન્વિઃ, (તત્) સમાનં અપરં વિશ્વેષુ અ-શેષ-ગુણ-માક્ શમ-માવ-પૂર્ણં રૂપં નહિ અસ્તિ ।

ચન્દ્રઃ (ચં. ચન્દ્ર) = ચન્દ્ર.

કલક્રુ = કલંક.

કલક્રુમૃત = કલંકને ધારણ કરનારો.

અદ્યપતિઃ (મૂ. અદ્યપતિ) = સૂર્ય.

પવ = જ.

તાપ = તાપ, ગરમી.

યુક્ત (પા. યુજ) = યુક્ત, સહિત.

તાપયુક્તઃ = તાપથી યુક્ત.

કિલ = ખરેખર.

અર્ધ = અડધું.

તત્તુ = શરીર.

તત્ત્વી = સ્ત્રી.

અર્ધતત્તુતત્ત્વી = જેનું અડધું શરીર સ્ત્રીથી યુક્ત છે એવા.

ડમા = ઉંમર, પાર્વતી.

પતિ = નાથ.

ડમાપતિઃ = પાર્વતીના નાથ મહાદેવ.

જ્ઞ = જ્ઞાને.

વિશ્વેષુ (મૂ. વિશ્વ) = દુનિયાઓમાં.

અરોષ = નિઃશય, સમસ્ત.

ગુણ = ગુણ.

માજ્ = બાળનારૂં.

અરોષગુણમાજ્ = સમસ્ત ગુણોને બાળનારૂં.

શમ = શાન્તિ.

માવ = ભાવ.

પૂર્ણ (પા. પૂ) = પૂર્ણ, બરપૂર.

શમમાવપૂર્ણ = શમ-ભાવથી બરપૂર.

ચદ્ = જે માટે.

તે (મૂ. યુક્તવ) = તારૂં.

સમાનં (મૂ. સમાન) = સરખું.

અપરં (મૂ. અપર) = અન્ન.

નહિ = નહિ.

રૂપં (મૂ. રૂપ) = રૂપ.

અસ્તિ (પા. અસ્ત) = છે.

પદ્યાર્થ

“ ચન્દ્ર કલંકી છે અને સૂર્ય તાપયુક્તજ છે. વળી પાર્વતીના પતિના અર્ધ અંગમાં ખરેખર અર્ધોગના છે. એથી કરીને દુનિયાઓમાં સમસ્ત ગુણોને બાળનારૂં તથા શમ-ભાવથી પરિપૂર્ણ એવું તારા જેવું અન્ય કંઈ નથી. ”—૧૨

* * *

ख्यातं क्षितौ तव मतं यदबुद्धिना तत्

ज्ञातं न दोष इह तेऽपि न पश्यतीदम् ।

घूको रवेर्द्युतिमदेव हि मण्डलं च

यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ ૧૩ ॥

અન્વયઃ

યદ્ તવ મતં ક્ષિતૌ ક્ષ્યાતં, તત્ અપિ અ-બુદ્ધિના ન જ્ઞાતમ્; ઇહ તે દોષઃ ન, હિ યદ્ ઇદં દ્યુતિમત્ ચ રવેઃ મણ્ડલં વાસરે પાણ્ડુ-પલાશ-કલ્પં ભવતિ, તદ્ ઘૂકઃ ન પ્થવ પશ્યતિ ।

સંદર્ભ

ख्यातं (મૂ. ક્ષ્યાત) = પ્રસિદ્ધ.

क्षितौ (મૂ. ક્ષિતિ) = પૃથ્વી ઉપર.

तव (મૂ. યુક્તવ) = તારૂં.

मतं (મૂ. મત) = મત, દર્શન, સિદ્ધાન્ત.

यद् (મૂ. યદ્) = જે.

बुद्धि=મતિ.

अबुद्धिना=શુદ્ધિ-રહિત વડે.

तद् (મૂ. તદ્) = તે.

ज्ञातं (મૂ. જ્ઞાત) = જાણેલ.

न=નહિ.

દોષઃ (મૂં દોષ)=દોષ, અપરાધ.

દ્વહ=અહીં.

તે (મૂં યુષ્મદ્)=તારો.

અપિ=પણ.

પદ્યતિ (ધાં દદ્)=બુઝે છે.

દ્વદં (મૂં દદમ્)=આ.

ધૂકઃ (મૂં ધૂક)=ધુવડ.

રવેઃ (મૂં રવિ)=સપ્તમું.

દ્યુતિમત્=અકાશપુકા.

પદ્ય=૪.

દ્વિ=૩મું.

મણ્ડલં (મૂં મણ્ડલ)=મણ્ડળ.

ચ=અને.

વાસરે (મૂં વાસર)=દિવસે.

મવતિ (ધાં મૂ)=થાય છે.

પાણ્ડુ=દિક્ષા.

પલાશ=ખાખર.

કલ્પ=સમાન.

પાણ્ડુપલાશકલ્પ=દિક્ષા ખાખરના સમાન.

પદ્યાર્થ

“ (હે નાથ !) તારો જ સિદ્ધાન્ત પૃથ્વી ઉપર પ્રસિદ્ધ છે, તે પણ બુદ્ધિ-રહિત (જને) ન બાણ્યો; તેમાં તારો દોષ નથી. કેમકે જ સૂર્યનું આ પ્રકાશમય મણ્ડલ દિવસે શ્વેતવર્ણી પક્ષા-શના (પત્રના) સમાન હોય છે, તેને ધુવડ જોતોજ નથી.”—૧૩

શાન્ત્યન્યદેવમવ(વિ?)વ્રોધયુતં ગુરં ચ

ધર્મં શ્રયન્ત્યવમતોન્નતશાસના યે ।

પુંસો વિઘ્નોત્પરવાદ ! વિના ભવન્તં

કસ્તાન્ નિવારયતિ સન્ધરતો યયેષ્ટમ્ ? ॥ ૧૪ ॥

અન્યથા:

યે અવમત-ઉન્નત-શાસનાઃ પુંસઃ શાન્તિ-અન્ય-દેવં અવવોધ-યુતં ગુરં ધર્મં ચ શ્રયન્તિ, તાન્ યયા-દૃષ્ટં સન્ધરતઃ વિઘ્નોત્-પર-વાદ ! ભવન્તં વિના કઃ નિવારયતિ ? ।

શબ્દાર્થ

શાન્તિ=શાન્તિ (નાથ), જેનોના સોળમા તીર્થકર.

અન્ય=અન્ય, બીજો.

દેવ=દેવ, સૂર.

શાન્ત્યન્યદેવ=શાન્તિ(નાથ)થી અન્ય દેવને.

અવવોધ=અરાન.

યુત (ધાં યુ)=યુક્ત.

અવવોધયુત=અરાનથી યુક્ત.

ગુર (મૂં ગુર)=ગુરુને.

ધર્મ (મૂં ધર્મ)=ધર્મને.

શ્રયન્તિ (ધાં શ્રિ)=આશ્રય લે છે.

અવમત (ધાં મત્)=તિરસ્કાર કરેલ.

ઉન્નત=ઉચ્ચ.

શાસન=શાસન, આદા.

અવમતોન્નતશાસનાઃ=તિરસ્કાર કર્યો છે ઉન્નત

શાસનનો જેમણે એવા.

યે (મૂં યદ્)=જેઓ.

પુંસઃ (મૂં પુસ)=માનવો.

વિઘ્નોત્ (ધાં વો)=વિશેષ કરીને ઘોષ નાખેલ.

પર=અન્ય.

વાદ=વાદ.

વિઘ્નોત્પરવાદ !=વિશેષ કરીને ઘોષ નાખ્યો છે અન્ય વાદ જેણે એવા । (સં)

વિના=વગર.

મવન્તં (મૂં મવત્)=આપના.

તાન્ (મૂં તદ્)=તેમને.

નિવારયતિ (ધાં વાર)=નિવારે છે, રોકે છે.

સન્ધરતઃ (ધાં નર)=સંચાર કરતા.

યયા=જેમ.

દૃષ્ટ=વાંછી.

યયેષ્ટમ્=મરજી મુજબ.

પદ્યાર્થ

“ (સ્પાદવાદ્ગ્રી) ઉત્તર શાસનની જેમણે અવગણના કરી છે એવા જ માનવો શાન્તિ (નાથ) થી અન્ય દેવને, યોધ વિનાના ગુરૂને તેમજ (અજ્ઞાનમય) ધર્મને માને છે, તેવા મરજી મુજબ ચાલનારાને, પરના વાદ્યું જેણે વિશેષતઃ ખડકન કર્યું છે એવા હે નાથ ! આપ સિવાય કાણ રોકે ? ”—૧૪

* * *

અન્નારવેણ ન જિતં ભવતઃ સ્વરં તત્

કિં ભૂતવહ્નિમિતગિર્ગુણમારપૂર્ણમ્ ।

પ્રાસ્તોપતાપવિષદાહમનેન વાગ્મિઃ

કિં મન્દરાદ્રિશિખરં ચલિતં કદાચિત્ ? ॥ ૧૫ ॥

અન્વયઃ

અનેન અન્ન-આરવેણ ભૂત-વાહ્નિ-મિત-ગિર્-ગુણ-માર-પૂર્ણ વાગ્મિઃ પ્રાસ્ત-ઉપતાપ-વિષ-દાહં મયતઃ તત્ સ્વરં કિં ન જિતમ્ ? । કિં મન્દર-અદ્રિ-શિખરં કદાચિત્ ચલિતમ્ ? ।

શબ્દાર્થ

અન્ન=ખેધ.

આરવ=ધ્વનિ, અવાજ.

અન્નારવેણ=ખેધના ધ્વનિથી.

ન=નહિ.

જિતં (મૂ० જિત)=જીતાયેધ.

ભવતઃ (મૂ० ભવત્)=આપનો.

સ્વરં (મૂ० સ્વર)=સ્વર.

તત્=તે.

કિં=કેં.

ભૂત=પૃથિવ્યસંપ્રમાવાયક શબ્દ.

વાહ્નિ=ત્રણસંપ્રમાવાયક શબ્દ.

મિત (ધા० મા)=માપેધ.

ગિર્=વાણી.

ગુણ=શુષ્ક.

માર=સમૂહ.

પૂર્ણ=ભરપૂર.

ભૂતવહ્નિમિતગિર્ગુણમારપૂર્ણ=પાંત્રીસ વાણીના શુણના સમૂહથી પૂણ્ણ.

પ્રાસ્ત (ધા० અસ્)=અત્યંત દૂર ફેંકેધ.

ઉપતાપ=સંતાપ.

વિષ=ઘેર.

દાહ=અગ્નિ.

પ્રાસ્તોપતાપવિષદાહં=અત્યંત નાસ કર્યો છે ઉપતાપ, વિષ અને દાહનો જેણે એવા.

અનેન (મૂ० દયમ્)=આથી.

વાગ્મિઃ (મૂ० વાગ્)=વાણીઓ વડે.

મન્દર=મેરૂ.

અદ્રિ=પર્વત.

શિખર=શિખર.

મન્દરાદ્રિશિખરં=મેરૂ પર્વતનું શિખર.

ચલિતં (મૂ० ચલિત)=ચલિત.

કદાચિત્=કદાપિ, કાંઈ કાળે.

પદ્યાર્થ

“ પાંત્રીસ વાણીના શુષ્ક-સમૂહથી ભરપૂર તેમજ જેણે વાણીઓ દ્વારા સંતાપ, વિષ અને દાહને અત્યંત દૂર કર્યો છે એવો આપનો સ્વર શું આ મેનની ગર્જનાથી જીતાયો નહિ ? (ના,

તે ન જીતાયો તે વ્યાજળી છે, ઠમકે) શું મેરૂં પર્વતનું શિખર કદાપિ (વાયુથી) ચલિત થયું છે ખરું ? ”—૧૫

एकत्र जन्मनि पदे च गते त्वया हे

या चक्रवर्तिपदवी खलु सा च मुक्ता ।

इक्ष्वाकुभूपतिषु तीर्थकरोऽत एव

दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ ૧૬ ॥

અન્યથા :

(હે) નાથ ! ત્વયા ચ એકત્ર જન્મનિ હે પદે ગતે । યા ચક્રવર્તિન્-પદવી સા ચ ચલુ મુક્તા, અતઃ ત્વં ઇવ 'ઈક્ષ્વાકુ'-ભૂપતિષુ તીર્થકરઃ જગત્-પ્રકાશઃ અપરઃ દીપઃ અસિ ।

શબ્દાર્થ

एकत्र=એક.

जन्मनि (मू० जन्मन्)=જન્મને વિષે.

पदे (मू० पद)=પે પદો.

च=વળી.

गते (मू० गत)=ગામ.

त्वया (मू० तुम्ह)=તારથી.

हे (मू० हि)=હે.

या (मू० यद्)=એ.

चक्रवर्तिन्=ચક્રવર્તી.

पदवी=પદવી.

चक्रवर्तिपदवी=ચક્રવર્તીની પદવી.

खलु=ખરેખર.

सा (मू० तद्)=તે.

मुक्ता (मू० मुक्त)=સજ્જ દીપેલ.

इक्ष्वाकु=ઈક્ષ્વાકુ.

भूपति=રાજા.

इक्ष्वाकुभूपतिषु=ઈક્ષ્વાકુ (વંશના) રાજાઓને વિષે.

तीर्थकरः (मू० तीर्थकर)=તીર્થકર.

अतः=એથી કરીને.

एव=જ.

दीपः (मू० दीप)=દીપક, દીવો.

अपरः (मू० अपर)=અનન્ય.

त्वं (मू० तुम्ह)=તું.

असि (धा० अस्)=છે.

नाथ ! (मू० नाथ)=હે નાથ !

जगत्=જગત.

प्रकाशः=પ્રકાશ, તેજ.

जगत्प्रकाशः=જગતના પ્રકાશરૂપ.

પદ્યાર્થ

“ હે નાથ ! વળી એક જન્મને વિષે તે (ચક્રવર્તીના તેમજ તીર્થકરના એમ) બે પદ પ્રાપ્ત . તેમાં વળી જ ચક્રવર્તીની પદવી હતી, તે તે ખરેખર ત્યજી દીધી. એથી કરીને ઈક્ષ્વાકુ (વંશના) રાજાઓમાં તુંજ તીર્થકર જગતના પ્રકાશરૂપ અનન્ય દીપક છે. ”—૧૬

क्षिंत्याः पदैर्हततमः । स्मरणेन शश्वत्

सद्ब्रह्मपयोजमवबोधमुपैत्यरं ते ।

ગોપાશનાશકરદર્શન ઇષ ચાત્ર

સૂર્યાતિશાયિમહિમાઽસિ મુનીન્દ્ર ! લોકે ॥ ૧૭ ॥

અન્વયઃ

(હે) મુનિ-ઇન્દ્ર ! પદ્મૈઃ ક્ષિત્યાઃ હત-ત્તમઃ ! તે સ્મરણેન સત્-દૃદ-પયોજં શશ્વત્ અરં અવબોધં
ઉપૈતિ । ઇષઃ ગો-પાશ-નાશ-કર-દર્શનઃ (સ્વં) ચ અત્ર લોકે સૂર્ય-અતિ-શાયિન્-મહિમા અસિ ।

શીખરાર્થ

ક્ષિત્યાઃ (મૂં ક્ષિતિ) = પૃથ્વીના.

પદ્મૈઃ (મૂં પદ) = ચરણો વડે.

હત (ઘાં હત્) = નાશ કરેલ.

તત્ત્વ = અજ્ઞાન.

હતતમઃ ! = નાશ કર્યો છે અજ્ઞાનનો જેણે એવા ! (સં)

સ્મરણેન (મૂં સ્મરણ) = સ્મરણથી.

શશ્વત્ = સર્વદા.

સત્ = સજ્જન.

દૃદ = હૃદય.

પયોજં = કમળ.

સદ્દૃષ્ટપયોજં = સજ્જનનોના હૃદયરૂપી કમળ.

અવબોધં (મૂં અવબોધ) = વિકાસ.

ઉપૈતિ (ઘાં ઉ) = પામે છે.

અરં = અસંત.

તે (મૂં યુષ્મદ્) = તારા.

ગો = વાણી.

પાશ = જળ.

નાશ = નાશ, અન્ત.

કર = કરનાર.

દર્શન = દર્શન.

ગોપાશનાશકરદર્શનઃ = વાણીરૂપી જળનો નાશ કર-

નાર દર્શન છે જેનું એવા.

ઇષઃ (મૂં ઇષદ્) = આ.

સ = અને.

અત્ર = અહિં આ.

સૂર્ય = સૂર્ય.

અતિશાયિન્ = અડિયાતો, અધિક.

મહિમન્ = મહિમા, પ્રભાવ.

સૂર્યાતિશાયિમહિમા = સૂર્યથી અધિક પ્રભાવ છે જેનો

એવો.

અસિ (વાં અસૌ) = તું છે.

મુનિ = મુનિ.

ઇન્દ્ર = ત્રેલોકનાવાચક શુભ.

મુનીન્દ્ર ! = હે મુનીશ્વર !

લોકે (મૂં લોક) = દુનિયામાં.

પદ્યાર્થ

" હે મુનીશ્વર ! ચરણોથી (અર્થાત્ અનેક સ્થળોમાં) વિહાર કરીને) પૃથ્વીમાંના અજ્ઞાન
(રૂપ અંધકાર) નો જેણે નાશ કર્યો છે એવા હે (નાથ) ! તારા સ્મરણથી સજ્જનોનું હૃદયરૂપી
કમળ સર્વદા અત્યંત વિકાસ પામે છે. (કમળે અન્ય ઉન્નતાર્ગી જનોની) વાણીરૂપી પાશનો
નાશ કરનારા દર્શનવાળો એવો આ તું આ લોકમાં સૂર્યથી આધિક મહિમાવાળો છે. " — ૧૭

* * *

આસ્થાર્ણવાદ્ રદનદીધિતિપૂતવર્ત્મા—

સદ્ધૃષ્ટેયસારગુણરત્નચયાદ્ વચસ્તે ।

ઉચ્છિન્નનાશમમૃતાચ્છિશિરં સ્વભાવૈ—

વિદ્યોતયજ્જગદપૂર્વશશાઙ્કવિમ્બમ્ ॥ ૧૮ ॥

અન્વય:

(ત) અસહ્યેય-સાર-ગુણ-રત્ન-ચયાત્ આસ્ય-અર્ણવાત્ રદન-દીધિતિ-પૂત-વર્ત્મ ઉચ્છિન્ન-નાશં સ્વમાર્ગૈઃ અમૃતાત્ શિશિરં જગદ્ વિદ્યોતયત્ તે ઘચઃ અપૂર્વ-શશાઙ્ક-વિમ્બં (અસ્તિ) ।

સાધાર્થ

આસ્ય=મુખ.

અર્ણવ=સમુદ્ર.

આસ્યાર્ણવાત્=મુખરૂપી સમુદ્રમાંથી.

રદન=દાંત.

દીધિતિ=કિરણ.

પૂત (ધાં પૂ)=પવિત્ર કરેલ.

વર્ત્મન્=માર્ગ, રસ્તા.

રદનદીધિતિપૂતવર્ત્મ=દાંતનાં કિરણો વડે પવિત્ર થયે છે માર્ગ જેનો એવું.

અસહ્યેય=જેની સંખ્યા ન થઈ શકે તેવા, અગણિત.

સાર=ઉત્તમ.

ગુણ=શુભ.

રત્ન=રત્ન.

ચય=સમૃદ્ધ.

અસહ્યેયસારગુણરત્નચયાત્=અગણિત ઉત્તમ

શુભરૂપી રત્નનો સમૃદ્ધ છે જેમાં એવા.

ઘચઃ (મૂં ઘચ)=વચન.

તે (મૂં ગુપ્ત)=તાં.

ઉચ્છિન્ન (મૂં છિદ્)=નાશ કરેલ.

નાશ=નાશ, મૃત્યુ.

ઉચ્છિન્નનાશ=નાશ કર્યો છે મૃત્યુનો જેણે એવું.

અમૃતાત્ (મૂં અમૃત)=અમૃતથી.

શિશિરં (મૂં શિશિર)=શીતળ.

સ્વમાર્ગૈઃ (મૂં સ્વમાર્ગ)=સ્વભાવો વડે.

વિદ્યોતયત્ (ધાં દ્યુત)=પ્રકાશિત કરનાર.

જગત્ (મૂં જગત)=કુનિયાને.

અપૂર્વ=અસાધારણ.

શશાઙ્ક=ચન્દ્ર.

વિમ્બં=બિંબ.

અપૂર્વશશાઙ્કવિમ્બં=અસાધારણ ચન્દ્રનું બિંબ.

પદાર્થ

“ (હે નાથ !) અગણિત ઉત્તમ શુભરૂપી રત્નના સમુદાયવાળા એવા તારા મુખરૂપી સમુદ્રમાંથી (નીકળતું) તારૂં વચન કે જેનો માર્ગ દાંતનાં કિરણો વડે પવિત્ર થયે છે, વળી જેણે મૃત્યુનો નાશ કર્યો છે તથા વળી જે સ્વભાવો વડે અમૃત કરતાં શીતળ છે તેમજ જે જગતને પ્રકાશિત કરે છે તે તારૂં વચન અસાધારણ ચન્દ્રના બિંબ (સમાન) છે.”—૧૮

* * *

વાહ્નિરેવૈઃ પ્રશમિતાઃ સદશોપજીવાઃ

પ્રક્ષાલિતાર્તિમલરાશિભિરેવ સન્તિ ।

નાથ ! પ્રફુલ્લવૃષ્કલ્પનગૈસ્તુ તે તવ

. કાર્યે કિયજ્વલઘૈર્જલભારનઘ્નૈઃ ? ॥ ૧૯ ॥

અન્વય:

હે નાથ ! તે પ્રક્ષાલિત-અર્તિ-મલ-રાશિભિઃ પ્રફુલ્લ-વૃષ્ક-લ્પન-ગૈઃ વાત્-નીરેવૈઃ તુ સત્-
-જીવાઃ પ્રશમિતાઃ એવ સન્તિ, તત્ જલ-ભાર-નઘ્નૈઃ જલઘૈરઃ કિયત્ કાર્યમ્ ? ।

૧ ‘રદોપચયિતાઃ’ इति क-पाठः ।

શબ્દાર્થ

વાચ્=વાણી.
નીરવ્=મેધ.
વાહનીરવ્=વાણીરૂપી મેધોધી.
પ્રશમિતા (મૂ० પ્રશમિત)=શાંત કરેલ.
સદ્=સાધુ.
અરોપ=સમરત.
જીવ=પ્રાણી, જીવ.
સદ્દરોપજીવાઃ=સમરત સાધુ જીવો.
પ્રક્ષાલિત (ધા० ક્ષલ)=પ્રક્ષાલન કરેલ, ધોઈ નાખેલ.
ઋતિ=પીડા.
મલ=મેલ.
રાક્ષિ=દગલો.
પ્રક્ષાલિતાર્તિમલરાશિભિઃ=ધોઈ નાખેલા છે પીડારૂપી મેલના દગલાને જેણે એવા.
एव=જ.
સન્તિ (ધા० ભસ્)=છે.

નાથ ! (મૂ० નાથ)=હે નાથ !
પ્રફુલ્લ=વિકસેવર થયેલ.
ઘ્રુપ=ધર્મ.
કલ્પ=કલ્પ.
નગ=શક્ત.
પ્રફુલ્લઘ્રુપકલ્પનગૈઃ=વિકસેવર યથું છે ધર્મરૂપી કલ્પ-
શક્તિ જેવા.
તુ=વિરોધતાવાચક અવ્યય.
તે (મૂ० યુગ્મવ)=તારા.
સત્=તેવા કરીને.
કાર્ય (મૂ० કાર્ય)=કાર્ય.
કિયત્ (મૂ० કિયત્)=કેવડું.
જલધરૈઃ (મૂ० જલધર)=મેધો વડે.
જલ=જળ, પાણી.
ભાર=ભાર.
નમ્ર=નમી થયેલ.
જલભારનૈઃ=જળના ભાર વડે નમી થયેલ.

પદાર્થ

“ હે નાથ ! જેણે પીડારૂપી મલના સમુદાયનું પ્રક્ષાલન કર્યું છે એવાં તથા વળી જથી ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષ વિકસેવર યથું છે એવાં તારાં વચનરૂપી મેધો વડે સમસ્ત સાધુ જીવો શાંત થયા છેજ (ઉપશમ પામ્યા છેજ), તેથી જળના ભાર વડે નીચા નમેલા એવા મેધોનું (હવે) શું કામ છે ! ” —૧૯

* * *

પ્રીતિર્યથાં ત્વદુદિતે સમયે મુનીનાં
કસ્મિન્સ્તથા ન ગતરાગ ! વિરોધવાચિ ।
જ્યોસ્ત્નાપ્રિયસ્ય વિધુરોચિપિ મુદ્ યથાઽસ્તિ
નૈવં તુ કાચશકલે કિરણાકુલેઽપિ ॥ ૨૦ ॥

અન્વયઃ

(હે) ગત-રાગ ! યથા ત્વસ્ત્-ઉદિતે સમયે મુનીનાં પ્રીતિઃ અસ્તિ, તથા વિરોધ-વાચિ કસ્મિન્ ન ।
પથા જ્યોસ્ત્ના-પ્રિયસ્ય વિધુ-રોચિપિ મુદ્ અસ્તિ, एवं તુ કિરણ-આકુલે અપિ કાચ-શકલે ન ।

શબ્દાર્થ

પ્રીતિઃ (મૂ० પ્રીતિ)=સ્નેહ, પ્રેમ.
યથા=જેમ.
ઉદિત (ધા० વદ)=કહેલ.
સ્વદુદિતે=તેં કહેલા.

સમયે (મૂ० સમય)=સિદ્ધાન્તને વિષે.
મુનીનાં (મૂ० મુનિ)=સાધુઓની.
કસ્મિન્ (મૂ० કિમ્)=કાલકને વિષે.
તથા=તેમ.

ન=નહિ.

ગત (ધા० ગમ્)=અગેલો.

રાગ=રાગ, રંગ.

ગતરાગ ! =અગેલો છે રાગ જેનો એવા ! (સં०)

વિરોધ=વિરોધ, વિપરીતપણું.

વાચ્=વાણી.

વિરોધવાચિ=વિરોધ છે જેની વાણીમાં એવા.

વ્યોત્સ્ના=ચન્દ્રપ્રભા ચાંદરણી.

મિય=પ્રેમ.

વ્યોત્સ્નામિયસ્ય=ચન્દ્રપ્રભા છે મિય જેને એવાની.

વિષ્ણુ=ચન્દ્ર.

રોચિત્સ=કિરણ.

વિષ્ણુરોચિવિ=ચન્દ્રના કિરણને વિષે.

મુદ્ (મૂ० મુદ્)=કષ્ટ.

અસ્તિ (ધા० અસ્)=છે.

પર્વ=એ પ્રકારે.

તુ=વિરોધતાવાચક અવ્યય.

કાચ=કાચ.

શકલ=કકડો, ટુકડો.

કાચશકલે=કાચના કકડાને વિષે.

કિરણ=કિરણ.

શાકુલ=વ્યાપ્ત.

કિરણાકુલે=કિરણોથી વ્યાપ્ત.

અપિ=પણ.

પદાર્થ

“હે વીતરાગ ! આપે કહેલા સિદ્ધાન્તને વિષે જ્ઞવી મુનિઓને પ્રીતિ છે, તેવી વિરોધી વચનવાળી (અન્ય) કાઢીને વિષે નથી. જ્ઞવી ચન્દ્ર-પ્રમાના વક્ષીએ ચન્દ્રના કિરણને વિષે પ્રીતિ છે, તેવી પ્રીતિ (તેને) કિરણથી વ્યાપ્ત એવા પણ કાચના કકડાને વિષે (થતી) નથી.”—૨૦

આરોપિતં, સમયપર્વતસાનુદયોં

હૃદૈસ્ત્ત્વોચ્ચલિતચિત્તજચિત્રકાયામ્ ।

સંભવ્ય તદ્દિપ્પયતસ્કરકાન્ ન તેષાં

કશ્ચિન્મનો હરતિ નાથ ! મવાન્તરેડપિ ॥ ૨૧ ॥

અન્વયઃ

(હૈ) નાથ ! હૈઃ તદ્-વિપય-તસ્કરકાન્ સંભવ્ય તથ ઉચ્ચલિત-ચિત્ત-ચિત્તજ-ચિત્રકાયાં સમય-પર્વત-સાનુ-દયોં હૃદ્ આરોપિતં, તેષાં મનઃ મવ-અન્તરે અપિ કશ્ચિન્ ન હરતિ ।

શબ્દાર્થ

આરોપિતં (મૂ० આરોપિત)=આરોપણ કરેલ.

સમય=સિદ્ધાન્ત.

પર્વત=પર્વત, ગિરિ.

સાનુ=સખર.

દયોં=યુક્તિ.

સમયપર્વતસાનુદયોં=સિદ્ધાન્તથી પર્વતના સિખર-રની યુક્તિમાં.

હૃદ્ (મૂ० હૃદ)=હૃદય, ચિત્ત.

હૈઃ (મૂ० હૈ)=જેઓથી.

તથ (મૂ० તથા)=તારા.

ઉચ્ચલિત (ધા० વલ)=વ્યાપ્તો ગયેલ.

ચિત્તજ=કામદેવ, મન.

ચિત્રક=ચિત્રો.

ઉચ્ચલિતચિત્તજચિત્રકાયાં=આત્મા ગયો છે કામદેવ-થી ચિત્રો જેમાંથી એવા.

સંભવ્ય (ધા० માદ્)=વિચાર કરીને.

તદ્=તે.

વિપય=વિષય.

તસ્કર=ઝાર.

તદ્દિપ્પયતસ્કરકાન્=તે વિષયથી ઘેરાયે.

ન=નહિ.

તેષાં (મૂ० તદ્)=તેમનું.

કશ્ચિત્ (મૂ० કિમ્)=કોઈ.

મનો (મૂ० મનસ)=મનને, ચિત્રને.

હરતિ (ધા० હ)=કરે છે.

નાથ ! (મૂ० નાથ)=હે નાથ, હે પ્રભુ !

મવ=મન.

અન્તર=અન.

મવાન્તરે=અન-મનમાં.

અપિ=પણ.

પદ્યાર્થ

“ પ્રસિદ્ધ વિધયરૂપી ચોરોનો વિચાર કર્યા પછી હે નાથ ! જ્યોત્ષ્ણ પોતાના હૃદયને તારા સિદ્ધાન્તરૂપી પર્વતના શિખરની ગુફામાં ઠે જમાથી, કંઠરૂપી ચિત્તો નાસી ગયો છે, તેમાં આરોપણ કર્યું, તેમના મનને ભવાંતરમાં પણ કોઈ હરનાર નથી.”—૨૧

* * *

ચૈતન્યમાસ ! વિદુષાં નિજકં વ્યનક્તિ

ત્વદ્વાગ્ વૃષાઞ્ચિતપદી ચિરકાલનષ્ટમ્ ।

મીનાકરસ્ય નિશિ નેન્દધિયા મુધાંશુ

પ્રાચ્યેવ દિગ્ જનયતિ સ્ફુરદંશુજાલમ્ ॥ ૨૨ ॥

અન્વય:

(હે) આસ ! શુષ્ક-અશ્વિત-પદી ત્વદ-વાચ વિદુષાં ચિર-કાલ-નષ્ટ નિજકં ચૈતન્યં વ્યનક્તિ । નિશિ મીનાકરસ્ય નન્દ-ધિયા પ્રાચી ઘણ સ્ફુરત્-અંશુ-જાલં મુધાંશુ જનયતિ ।

શીખરાર્થ

ચૈતન્યં (મૂં ચૈતન્ય)=ચૈત-મને.
આસ ! (મૂં આસ)=હે વિશ્વાસને પાત્ર !
વિદુષાં (મૂં વિદ્વા)=પણડોના.
નિજકં (મૂં નિજક)=પોતાના.
વ્યનક્તિ (ધાં અજ)=અક્ત કરે છે.
વાચ=વાણી.
ત્વદ્વાગ્=તારી વાણી.
શુષ્ક=ધમ.
અશ્વિત=યુક્ત.
પદ=પદ.
શુષ્કાશ્વિતપદી=ધમ યુક્ત પદવાળી.
ચિર=અગિ.
કાલ=સમય.
નષ્ટ (ધાં નષ્ટ)=નાશ પામેલા.

ચિરકાલનષ્ટ=અગિ સમયથી નાશ પામેલા.
મીનાકરસ્ય (મૂં મીનાકર)=સમુદ્રની.
નિશિ (મૂં નિશ)=રાતને વીરે.
નન્દ=રુદિ.
ધિયા=શુદ્ધિ.
નેન્દધિયા=રુદિની શુદ્ધિપૂરેક.
મુધાંશુ (મૂં મુધાશુ)=ચન્દ્રને.
પ્રાચી (મૂં પ્રાચ)=પૂરે.
ઘણ=જ.
દિગ્ (મૂં દિશ)=દિશા.
જનયતિ (ધાં જન)=ઉત્પન્ન કરે છે.
સ્ફુરત્ (ધાં સ્ફુર)=ટેલીપમાન.
અંશુ=કિરણ.
જાલં=સમૂહ.
સ્ફુરદંશુજાલં=ટેલીપમાન છે કિરણોના સમૂહ જેને વિષે એવા.

પદ્યાર્થ

“ હે આપત ! ધર્મ વડે યુક્ત એવાં પદવાળી તારી(જ) વાણી પહોંચતોના ઘણા સમયથી નષ્ટ (તિરોહિત) થયેલા ચૈતન્યને પ્રકટ કરે છે. (આ હકીકત યોગ્ય છે) ક્રમકે રાત્રે સમુદ્રની વૃદ્ધિની શુદ્ધિથી પૂર્વજ દિશા સ્ફુરાયમાન કિરણોના સમૂહવાળા ચન્દ્રને જન્મ આપે છે.”—૨૨

* * *

સિદ્ધાન્તવર્ત્માનિ પલાયિતદુર્મનીપ—

દસ્યૌ તવાગુરમૃતં નનુ યાન્તિ ભૂત્વા ।

एष्यन्ति ये स्वगुणभारभृता हि नाथ ।

नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ॥ २३ ॥

અન્વયઃ

(હે) નાથ ! જે સ્વ-ગુણ-ભાર-ભૂતાઃ, (તે) તવ પલાયિત-દુર્-મનીપ-દસ્યૌ સિદ્ધાન્ત-વર્ત્માનિ ભૂત્વા નનુ અમૃતં ઇશુઃ યાન્તિ ઇષ્યન્તિ (ચ) । હિ (હે) મુનિ-ઇન્દ્ર ! અન્યઃ શિવ-પદસ્ય શિવઃ પન્થાઃ ન (પતંતે) ।

શબ્દાર્થ

સિદ્ધાન્ત=સિદ્ધાન્ત, પ્રવચન, આગમ.

વર્ત્માન=માર્ગ રસ્તો.

સિદ્ધાન્તવર્ત્માનિ=સિદ્ધાન્તરૂપી માર્ગને વિશે.

પલાયિત (પા+અવ)=પલાયન કરી ગયેલ, નાસી ગયેલ.

દુર્મનીપ-કુર્મંતે, કુદ છલિવાળો.

દસ્યુ=દેખો.

પલાયિતદુર્મનીપદસ્યૌ=પલાયન કરી ગયેલ છે કુર્મ-નીપ એવા.

તાવ (મૂ+અવ)=તારા.

અગુઃ (પા+હ)=અણ.

અમૃતં (મૂ+અવ)=મોરો.

નનુ=અરેઅરે.

યાન્તિ (પા+સ)=જાય છે.

ભૂત્વા (પા+મૂ)=પાળે.

ઇષ્યન્તિ (પા+ઈ)=જોશે.

યે (મૂ+દદ)=જેઓ.

સ્વ=નિજ, પોતાના.

ગુણ=ગુણ.

ભાર=ભાર, સમૂહ.

મૃત (પા+મૃ)=મરેલ.

સ્વગુણભારભૂતાઃ=પોતાના ગુણના ભારથી ભરેલા.

હિ=અરે.

નાથ ! (મૂ+નાથ)=હે નાથ !

ન=નહિ.

અન્યઃ (મૂ+અન્ય)=બીજો.

શિવઃ (મૂ+શિવ)=અલ્પાણુભરી.

શિવ=મોરો.

પદ=સ્થાન.

શિવપદસ્ય=મોરોની સ્થાનનો.

મુનિ=મોનીશી.

ઇન્દ્ર=ઉત્તમતાવાચક શબ્દ.

મુનીન્દ્ર ! =હે મોનીશી.

પન્થાઃ (મૂ+વદિત)=માર્ગ.

પર્યાર્થ

“ જ (૨૩) પોતાના (જ્ઞાનાત્મિક) ગુણના સમૂહથી ભરપૂર છે, તેઓ અન્યની કુર્મનીપ નાર પલાયન કરી ગયેલ છે એવા તારા સિદ્ધાન્તને માર્ગ યાત્રે અરેઅરે મોરો ગયા છે, આ છે અને જોશે; કેમકે તે મોનીશી ! (આ સિવાય) બીજો કોઈ મોર-માર્ગનો કલ્પાણુકારી માર્ગ નથી.” — ૨૩

આરાધ્ય શાસનમપાસ્તકુશાસનં તે- [M]

ડ્યે જ્ઞાનિનઃ સ્યુરપિ વિસ્મય एष નાર્હન્ . .

અન્યેભ્ય એકમિદમેવ પૃથગ્વિધં યં (યદ્ ?)

જ્ઞાનસ્વરૂપમમલં પ્રવદન્તિ સન્તઃ ॥ ૨૪ ॥

અન્વયઃ

(હે) નાર્હન્ ! યં (યદ્) સન્તઃ જ્ઞાન-સ્વરૂપં અમલં એકં વદન્તિ, (તત્) તે અપાસ્ત-કુ-શાસનં શાસનં આરાધ્ય અન્યે અપિ જ્ઞાનિનઃ સ્યુઃ । एष ન વિસ્મયઃ (યદ્) इदं एव अन्येभ्यઃ પૃથક્-વિધમ્ ।

શબ્દાર્થ

આરાધ્ય (ધા० રાધ)=આરાધન કરીતે, અશને.
શાસનં (મૂ० શાસન)=શાસનને.
અપાસ્ત (ધા० અપ)=દૂર ફેંકી દીધેલ.
કુ=અનિશ્ચિતતાવાચક શબ્દ.
શાસન=આજ્ઞા-વચન.
અપાસ્તકુશાસનં=દૂર ફેંકી દીધું છે કુશાસનને જેણે
એવું.
તે (મૂ० યુષ્મદ્)=તારા.
અન્યે (મૂ० અન્ય)=બીજા.
જ્ઞાનિનઃ (મૂ० જ્ઞાનિન્)=જ્ઞાનીઓ.
સ્યુઃ (ધા० અસ)=થાય.
અપિ=પણ.
વિસ્મયઃ (મૂ० વિસ્મય)=આશ્ચર્ય, અચંબો.
एष (મૂ० एतद्)=એ.
ન=નહિ.

નાર્હન્ ! (મૂ० નાર્હન્)=હે નાર્હન્, હે તીર્થંકર !
અન્યેભ્યઃ (મૂ० અન્ય)=બીજાઓથી.
એકં (મૂ० એક)=અદ્વિતીય, અસાધારણ.
इदं (મૂ० इदम्)=આ.
एव=જે.
પૃથક્=જુદ.
વિધ=ભાત, પ્રકાર.
પૃથગ્વિધં=જુદી ભાતનું.
યદ્ (મૂ० यद्)=જેને.
જ્ઞાન=જ્ઞાન
સ્વરૂપ=સ્વરૂપ, આત્મા.
જ્ઞાનસ્વરૂપં=જ્ઞાન છે સ્વરૂપ જેનું એવા.
અમલં (મૂ० અમલ)=નિમજ્જી.
પ્રવદન્તિ (ધા० વદ)=કહે છે.
સન્તઃ (મૂ० સન્)=મહાત્માઓ.

પદ્યાર્થ

“હે તીર્થંકર ! સન્ત (પુરુષો) જેને જ્ઞાનસ્વરૂપી તેમજ (અદ્વિતીયરૂપી) મળથી રહિત તથા અદ્વિતીય કહે છે, તેવા તારા શાસનને કે જેણે કુશાસનને પરાસ્ત કર્યું છે તેને આરાધીને અન્ય (અજ્ઞેનો) પણ જ્ઞાનીઓ થાય તેમાં (કંઈ) આશ્ચર્ય નથી. (કેમકે) અન્ય (શાસનો)થી આજ (શાસન) જુદી ભાતનું છે.”—૨૪

* * *

ત્વાં સેવતે દિનનિશં નિજકેવલશ્રીઃ

પ્રક્ષીણમોહદનુજં સસુદર્શનં સા ।

અધ્યાસિતોપશમસાગરમધ્યમસ્માદ્

વ્યક્તં ત્વમેવ ભગવન્ ! પુરુષોત્તમોઽસિ ॥ ૨૫ ॥

અન્યથા:

સા નિજ-કેવલ-શ્રીઃ પ્રક્ષીણ-મોહ-દનુજં સ-સુ-દર્શનં અધ્યાસિત-ઉપશમ-સાગર-મધ્યં ત્વાં દિન-નિશં સેવતે, અસ્માત્ (હે) ભગવન્ ! વ્યક્તં ત્વં એવં પુરુષોત્તમઃ અસિ ।

શીખદાર્થ

ત્વાં (મૂં. પુષ્પદ) = નતે.

સેવતે (ધાં. સેવ) = સેવે છે.

દિન = દિવસ.

નિશા = રાત્રિ.

દિનનિશાં = અહોનિશ, દિવસ ને રાત.

નિજ = પોતાની.

કેવલ = કેવલ (જ્ઞાન).

શ્રી = શક્તી.

નિજકેવલશ્રીઃ = પોતાની કેવલજ્ઞાનશ્રી શક્તી.

પ્રક્ષીણ (ધાં. સિ) = ક્ષય કરેલ.

મોહ = મોહનીય ક્રમ.

દનુજ = દાનવ, અસુર.

પ્રક્ષીણમોહદનુજં = નાશ કર્યો છે મોહશ્રી અસુરનો.

સહ = સહિત.

સુદર્શન = (૧) સુંદર દર્શન; (૨) સુદર્શન (ચક્ર).

સસુદર્શનં = સુદર્શનથી યુક્ત.

સા (મૂં. તદ) = તે.

અધ્યાસિત (ધાં. આસ્) = ખેડેલ.

ઉપશમ = ઉપશમ, શમ, ક્ષમ.

સાગર = સમુદ્ર.

મધ્ય = મધ્યમા ભાગ.

અધ્યાસિતોપશમસાગરમધ્યં = ખેડેલ છે ઉપશમશ્રી

સાગરના મધ્યમાં જે એવાને.

અસ્માત્ (મૂં. હમ્) = આથી કરીને.

વ્યક્તં = પ્રુક્તી રીતે.

સ્વં (મૂં. પુષ્પદ) = તું.

એવં = ન.

ભગવન્ ! (મૂં. ભગવત્) = હે ભગવાન !

પુરુષોત્તમઃ (મૂં. પુરુષોત્તમ) = (૧) પુરુષોત્તમ શ્રેષ્ઠ;

(૨) પુરુષોત્તમ, નારાયણ.

અસિ (ધાં. અત્) = છે.

પદાર્થ

“જે મોહશ્રી અસુરનો અંત આણ્યો છે, વળી જે (કેવલદર્શનશ્રી) સુદર્શનથી યુક્ત છે તેમજ જે ઉપશમશ્રી સાગરના મધ્યમાં ખેડેલ છે એવા તને સુપ્રસિદ્ધ નિજ કેવલ (જ્ઞાન) શ્રી શક્તી અહોનિશ સેવે છે; આથી કરીને ૨૫૦૮ રીતે તું પુરુષોત્તમ છે.”—૨૫

દેવાઃ પરે સ્વમપિ તારયિતું ન હીશા

આત્માશ્રિતાન્ કયમિમે પ્રમવેયુરત્ર ? ।

નત્યાદિ તેષુ ચ વૃથાઽઽશ્રિતવૈમવાય

તુમ્યં નમો જિન ! મંવોદધિશોપણાય ॥ ૨૬ ॥

અન્યથા:

પરે દેવાઃ સ્વં અપિ તારયિતું નિ હીશાઃ ન (નમિત્), અથા હમે આત્મન્-આશ્રિતાન્ (તારયિતું) કયં વેયુઃ ? । (તદનાત્) તેષુ ચ નતિ-આદિ કૃદા । (હે) જિન ! આશ્રિત-વૈમવાય મય-ઉદધિ-

शब्दार्थ

देवाः (मू० देव)=देवो.
 परे (मू० पर)=अन्य.
 स्व (मू० स्व)=पोताने.
 अपि=पञ्च.
 तारयितुं (घा० तृ)=तारवाने.
 न=नहि.
 हि=निश्चयतावाचक अन्वय.
 ईशाः (मू० ईश)=समर्थ.
 आत्मन्=आत्मा.
 आश्रित (घा० श्रि)=आश्रय लीधेय.
 आत्माश्रितान्=पोतानो आश्रय लीधेयाने.
 कथं=कवी रीते.
 इमे (मू० इदम्)=अये.
 प्रमथेयुः (घा० मू०)=शक्तिमान् थाय
 अन्न=अहि आ.
 नति=नभन.

आदि=शब्दात्.
 नत्यादि=नभन विभेरे.
 तेषु (मू० तद्)=तेभने विभे.
 च=वणी.
 वृथा=द्वागट.
 आश्रित (घा० श्रि)=आश्रय लीधेय.
 चैमव=संपत्ति.
 आश्रितवैभवाय=आश्रय लीधेय छे संपत्तिये जेने
 जेवा.
 तुभ्यं (मू० युष्मद्)=तने.
 नमस्=नमस्कार हो.
 जिन ! (मू० जिन)=हे वीतराग, हे तीर्थंकर !
 भव=संसार.
 उदधि=समुद्र.
 शोषण=शोषी नाथपुं ते.
 भवोदधिशोषणाय=संसार-समुद्रने शोषनाश.

पदार्थ

“ (अन्यै) अन्य देवो पोताने पञ्च (संसार-सागरमांथी) तारवाने समर्थ नथी,
 (तो पछी) तेभने आश्रय लीधेय (ज्येने) तो अये (देवो) कवी रीते तारवाने शक्तिमान्
 थाय ! (ज्येथी करीने) तेभने विभे नभन (वन्दन, पर्थुपासन, शक्ति, अहुमान) धत्वाद्वाद्वागट
 छे; (वास्ते) हे वीतराग ! जेने (देवक्षान्दभी) संपत्तिये आश्रय लीधेय छे जेवा. तेभन
 संसार-सागरना शोषनाश जेवा तने (भारे) नमस्कार (हो).”—२६

ये त्वां विमुच्य परकीयविभून् भजन्त्य-

विज्ञाततत्त्वमधुरैर्वरतत्त्वकीर्णः ।

नाम्ना प्रशान्तभविपापजसाध्वस्तैः

स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

अन्वयः

(हे नाथ !) ये त्वां विमुच्य परकीय-विभून् भजन्ति, तैः अविज्ञात-तत्त्व-मधुरैः (जनैः) नाम्ना
 प्रशान्त-भविन्-पाप-जन्-साध्वस्तैः वर-तत्त्व-कीर्णः (त्वं) स्वप्न-अन्तरे अपि कदाचित् अपि
 शंसितः न असि ।

શબ્દાર્થ

યે (મૂં યદ)=જેઓ.
 ત્વાં (મૂં યુષ્મદ)=તને.
 વિમુચ્ય (ધાં મુચ્)=લજા દધને.
 પરકીય=અન્ય, અપર.
 વિમુ=દેવ.
 પરકીયવિમૂન્=અન્ય દેવોને.
 મજન્તિ (ધાં મજ)=ભજે છે, મેરે છે.
 અવિજ્ઞાત=નહિ જાણેલ.
 તત્ત્વ=તત્ત્વ.
 મધુર=માધુર્ય, મીઠાશ.
 અવિજ્ઞાતતત્ત્વમધુરૈઃ=નથી જાણું તત્ત્વનું માધુર્ય
 જેમણે એવા.
 ઘર=ઉત્તમ.
 ફીર્ણ (ધાં ફૂ)=આશ.
 ઘરતત્ત્વફીર્ણૈઃ=ઉત્તમ તત્ત્વો વડે આશ.
 નામ્ના (મૂં નામન્)=નામ વડે.

પ્રશાન્ત (ધાં શમ્)=અત્યંત શાંત કરેલ.
 મચિન્=ભવ્ય, મોક્ષે જનાર.
 પાપ=પાપ.
 જન્=ઉત્પન્ન થયું.
 સાધ્વસ=ભવ્ય.
 પ્રશાન્તમચિપાપજસાધ્વસઃ=અત્યંત નાશ કર્યો છે
 ભવ્યોના પાપથી ઉત્પન્ન થતા ભયનો જેણે એવો.
 તૈઃ (મૂં તદ)=તેઓથી.
 સ્વપ્ન=સ્વપ્ન.
 અન્તર=મધ્ય.
 સ્વપ્નાન્તરે=સ્વપ્નમાં.
 અપિ=પણ.
 ન=નહિ.
 કદાચિત્=કદાપિ.
 રેક્ષિતઃ (મૂં રેક્ષિત)=જેવાયેલ.
 આસિ (ધાં અસ)=છે.

પદ્યાર્થ

“ (હે નાથ !) જેઓ તને મૂકીને અન્ય દેવોને ભજે છે, તે (તારા) તત્ત્વના માધુર્યથી અપરિચિત (જનોએ) નામ વડે જેણે ભવ્યના પાપથી ઉત્પન્ન થતા ભયનો અત્યંત અંત આણ્યો છે એવા તેમજ ઉત્તમ તત્ત્વોથી વ્યાપ્ત એવા તને સ્વપ્ને પણ કદાપિ જોયો નથી. (કહે છે જેઓ તારા તત્ત્વને પણ જાણતા ન હોય, તેમને તને જોવાની ઇચ્છા પણ ન થાય એ સ્વાભાવિક છે). ”—૨૭

દુર્મવ્યવિગ્રહિવપુર્જ્વલતીહ નાથા-

મ્યાસે કથં તવ ચિતામૃતસારશીતે ? ।

જ્ઞાતો મયાઽસ્ય સહજો ન ભવેત્ કિમુષ્ણં

વિમ્બં રવેરિવ પયોઘરપાર્શ્વવર્તિ ? ॥ ૨૮ ॥

અન્વયઃ

(હે) નાથ ! તવ ચિત્-અમૃત-સાર-શીતે અમ્યાસે કથં દુર્મદ્ય-વિગ્રહિત્ ધનુઃ ૧૬ વ્યલતિ ? ।
 મસ્ય સદ્ગુણ જ્ઞાતઃ, કિં પયોઘર-પાર્શ્વ-વર્તિ રથેઃ વિમ્બં ૧૫ વર્ણન ન ભવેત્ ? ।

શબ્દાર્થ

દુર્ભવ્ય=દીર્ઘસંસારી.
 વિગ્રહિન્=કલેશકારી.
 વપુસ્=દેહ.
 દુર્ભવ્યવિગ્રહિવપુઃ=દુર્ભવ્યનો કલેશકારી દેહ.
 જ્વલતિ (વા० જ્વલ)=બળે છે.
 હૃદ=અહિંઆ.
 નાથ ! (મૂ० નાથ)=હે સ્વામિન !
 અભ્યાસે (મૂ० અભ્યાસ)=સમીપમાં.
 કથં=કેમ.
 તવ (મૂ० તુમ્હવ)=તારી.
 ચિત્ત (વા० ચિ)=પુટ.
 અમૃત=અમૃત, સુધા.
 સાર=અળ.
 શીત=શીતળ.
 ચિતામૃતસારચીતે=પુટ અમૃતના બળે કરીને
 શીતળ.

જ્ઞાતઃ (મૂ० જ્ઞાત)=જાણ્યો.
 મયા (મૂ० અત્મદ)=મારાથી.
 અસ્ય (મૂ० હૃદય)=એનો.
 સહજઃ (મૂ० સહજ)=સ્વભાવ.
 ન=નહિ.
 ભવેત્ (વા० ભૂ)=થાય.
 કિમ્=કેમ.
 ઊર્ણ (મૂ० ઊર્ણ)=ગરમ.
 વિશ્વ (મૂ० વિશ્વ)=ગિરમ.
 રવેઃ (મૂ० રવિ)=સૂર્યનું.
 દ્યૌઃ=પાદપૂર્તિશ્ચ અવ્યય.
 પયોઘર=મેઘ.
 પાર્શ્વ=બાજુ.
 વર્તિન્=હેનાઈ.
 પયોઘરપાર્શ્વવર્તિ=મેઘની બાજુમાં હોનાઈ.

પદ્યાર્થ

“ હે નાથ ! પુટ અમૃતના બળે કરીને શીતળ એવા તારી સમીપમાં કેમ આ સંસારમાં
 દુર્ભવ્યનો કલેશકારી દેહ બળે છે ? (ઠીક) એનો સ્વભાવ મેં જાણ્યો. (કેમકે) સૂર્યનું મેઘની
 સમીપ રહેનાઈ બિંમ્બ ઉપર ન થાય ? ”—૨૮

ત્વત્તોડન્યવાદિનિચયો હિ દવીયસોડપિ

મીત્વા પ્રણયયતિ નિરીહ ! વિદર્પસિંહાત્ ।

અશ્વેતિતાવનિતલાગ્રતમોભરઃ કિં

તુહ્ગોદયાદ્રિશિરસીવ સહસ્રરશ્મેઃ ॥ ૨૯ ॥

અન્વયઃ

(હે) નિરૂ-ઈહ ! કિં તુહ્ગ-ઉદય-અદ્રિ-શિરસિ (સ્થિતાત્) સહસ્ર-રશ્મેઃ અ-શ્વેતિત-અવનિ-
 તલ-અગ્ર-તમસ્-ભરઃ इव દવીયસઃ અપિ વિ-દર્પ-સિંહાત્ ત્વત્તઃ મીત્વા અન્ય-વાદિન્-નિચયઃ હિ
 પ્રણયયતિ ? ।

શબ્દાર્થ

ત્વત્તઃ=તારાથી.
 અન્ય=બીજો, અપર.
 વાદિન્=વાદી.
 નિચય=સમુદાય, સમૂહ.
 અન્યવાદિનિચયઃ=અન્ય વાદીઓનો સમુદાય.

હિ=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.
 દવીયસઃ (મૂ० દવીયસ)=વધારે દૂર.
 અપિ=પણ.
 મીત્વા (વા० મી)=ખીનો.
 પ્રણયયતિ (વા० નાચ)=વિનાશ પામે છે.

૧ ‘ નિરીહવિદર્પ૦ ’ इत्यपि सम्भवति ।

નિરીહ ! (મૃં નિરીહ) = હે નિઃસ્પૃહ, હે ઇચ્છા રહિત !
 વિ = વિયોગવાચક અવ્યય.
 દર્પ = ગર્વ, અભિમાન.
 વિદર્પ = નિરભિમાની.
 સિંહ = સિંહ, ઉત્તમતાચ્ચક શબ્દ.
 વિદર્પસિંહાત્ = નિરભિમાનીને વિષે સિંહ (સમાન).
 અથ્વેતિત (મૃં શેત) = કાગિ જનાવેલ.
 અવનિ = પૃથ્વી.
 તલ = તળ.
 અગ્ર = આગલો ભાગ.
 તમસ્ = અંધકાર.
 મર = સમુદાય.

અથ્વેતિતાવનિતલાગ્રતમોમરઃ = કૃષ્ણ જનાઓ.
 પૃથ્વી-તલાગ્રને જેણે એવો અંધકારનો સમૂહ.
 કિં = શું.
 તુલ્લ = ઉચ્ચ, ભીઓ.
 ઉદય = ઉદય.
 અદ્રિ = અચળ, પર્વત.
 શિરસ્ = મસ્તક, શિખર.
 તુલ્લોદયાદ્રિશિરસિ = ઉચ્ચ ઉદયાચળના શિખર ઉપર.
 દય = જેમ.
 સહસ્ર = હજાર.
 રશ્મિ = કિરણ.
 સહસ્રરશ્મેઃ = ધૂધના.

પદાર્થ

" હે નિઃસ્પૃહી ! જેણે પૃથ્વી-તલાગ્રને સ્થાપ જનાઓ છે એવો અંધકારનો સમૂહ (પાં) ઉચ્ચ ઉદયાચળના શિખર ઉપર (રહેલા) સૂર્યથી લય પામીને જમ નાશ પામે છે તેમ વધા દૂર એવા પરંતુ નિરભિમાનીને વિષે સિંહસમાન એવા તારાથી લય પામીને શું અન્ય (પાં) ડીઝપ) વાદીઓનો સમુદાય ખરેખર વિનાશ પામે છે ! " — ૨૬

અંદ્રિદ્વયં સુરવરા અવમન્ય નાર્કં

સંસારકુચ્છમિદુરં નિવસન્તિ નિત્યમ્ ।

નાનાંદ્રિપીઠસુમનોરચિતાગ્રમાગ—

મુઞ્ચૈસ્તટં સુરગિરિવ શાતકૌમ્ભમ્ ॥ ૩૦ ॥

અન્વયઃ

(હે નાર્ક !) નાર્ક અવમન્ય સુર-ગિરેઃ શાતકૌમ્ભ ઉપર તટં રૂપ (તથા) સંસાર-કુચ્છ-મિદુરં નાના-અંદ્રિ-પીઠ-સુમનસ્-રચિત-અગ્ર-માર્ગે અંદ્રિ-દ્વયં નિત્યં સુર-વરાઃ નિવસન્તિ ।

શબ્દાર્થ

અંદ્રિ = અંદ્ર, પથ.

દ્વય = ધુન, બે બે.

સુર = દેવ.

વર = ઉત્તમ.

સુરવરા = દેવોમાં ઉત્તમ, ઇન્દ્ર.

અવમન્ય (પાં મર) = અવનમવના કરી

નાર્કઃ (મૃં નાર્ક) = દેવલોકને.

શ્વાર.

મિદુરં = બેદનાક.

સંસારકુચ્છમિદુરં = સંસારના કષ્ટને બેદનાક.

નિવસન્તિ (પાં વસ) = નિવાસ કરે છે, રહે છે.

નિત્યં = સર્વથા, હમેશાં.

નાના = વિવિધ.

દ્રીપીઠ.

પ, દુષ.

• રજ = રમેન.

ગા.

દ્રુમોપચિતાગ્રમાર્ગ = વિવિધ પ્રાચીનો

પાદપીઠા ઉપરનાં પુષ્પો વડે રચાયે છે. અથવા ગાગ
જેનો એવા.

ઉચ્ચૈઃ=ઉચ્ચ.

તટં (મૂં તટ)=તટ.

ગિરિ=પર્વત.

સુરગિરેઃ=મેરૂ પર્વતના.

દ્રવ્ય=જેમ.

શાતકૌમ્મં (મૂં શાતકૌમ્મ)=સુવર્ણમય.

પદ્યાર્થ

“ હે નાય ! સ્વર્ગનાં તિરસ્કાર કરીને સુરેન્દ્રો સંસારના કથને બેઠનાર! એવા તેમજ વિવિધ પ્રકારનાં પાદ-પીઠા ઉપર (રહેલાં) પુષ્પો વડે જેનો અથવા ગાગ રચાયો (વ્યાપ્ત) છે એવા તથા વર્ણી મેરૂ પર્વતના સુવર્ણમય ઉચ્ચ તટના જેવા એવા તારા ચરણ-યુગલમાં સર્વદા વસે છે.”—૩૦

આત્માપચેતનમહો ! પ્રસવીયવૃન્દં

ત્વાં સ્મેરતાં લભત एव कथं विहस्य ? ।

પત્રૈઃ પરશ્રિયમતો દિવિ મો ! ત્વદીયં

પ્રસ્થાપયત્ ત્રિજગતઃ પરમેશ્વરત્વમ્ ॥ ૩૧ ॥

અન્વયઃ

મોહ (નાય !) યતઃ દિવિ ત્વદીયં ત્રિ-જગતઃ પરમેશ્વરત્વં પ્રઠપાપયત્ અપ-ચેતનં પ્રસવીય-વૃન્દં મહો પર-શ્રિયં ત્વાં આત્મા પત્રૈઃ વિહસ્ય સ્મેરતાં કથં લભતે एव ? ।

શીખદ્યાર્થ

આત્મા (પાં આપ)=પ્રાપ્ત કરીને, ગ્રેળવીને.

અપ=દૂરવાચક અન્યથા.

ચેતન=ચૈતન્ય.

અપચેતન=ચૈતન્ય-રહિત.

મહો=અહો !

પ્રસવીય=પુષ્પસંબંધી.

વૃન્દ=સમૂહ, ઢગલો.

પ્રસવીયવૃન્દ=પુષ્પનો ઢગલો.

ત્વાં (મૂં યુષ્મદ)=તને.

સ્મેરતાં (મૂં સ્મેરતા)=વિકરવરનાને, વિકાસને.

લભતે (પાં લભ)=પામે છે.

एव=જ.

कथं=કેમ.

विहस्य (પાં હસ)=વિકાસ પામીને.

પત્રૈઃ (મૂં પત્ર)=પાંદડાં વડે.

पर=ઉત્તમ.

श्री=શોભા.

परश्रियं=ઉત્કૃષ્ટ છે શોભા જેનું એવા.

यतઃ=એથી કરીને

दिवि (મૂં દિવ)=સ્વર્ગમાં.

મોહ=સંબોધનસૂચક શબ્દ, હે.

त्वदीयं (મૂં ત્વદીય)=તારા.

प्रस्थापयत् (પાં સ્થા)=પ્રસિદ્ધ કરનાર.

त्रि=ત્રણ.

जगत्=દુનિયા.

परमेश्वरत્વ=ત્રિશુવનના, ત્રેલોક્યના.

परमेश्वरत्वं (મૂં પરમેશ્વરત્વ)=પરમેશ્વરપણાને.

પદ્યાર્થ

“ હે (નાય !) એથી કરીને સ્વર્ગમાં પણ તારૂં ત્રૈલોક્યનું પરમેશ્વરપણું પ્રસિદ્ધ કરનાર! એવો ચૈતન્ય-રહિત પુષ્પનો સમૂહ (પશુ) ઉત્તમ શોભાવાળા એવા તને પ્રાપ્ત કરીને (અર્થાત્ તારો આશ્રય લેવાથી) અહો વિકસ્વર થઈને પત્રો વડે કેમ વિકાસ પામે છે? ”—૩૧

સમ્ભાવ્ય મદ્ર ! મવદીયગુણાન્ શ્રિતાસ્ત્વા-

મર્ચ્યા મવેયુરપિ નૈતદસત્યમત્ર ।

યત્ તે ક્રમૌ શ્રયતિ પીઠમતિપ્રણિમ્નં

પદ્માનિ તત્ર વિબુઘાઃ પરિકલ્પયન્તિ ॥ ૩૨ ॥

અન્વયઃ

(હે) મદ્ર ! મવદીય-ગુણાન્ સમ્ભાવ્ય ત્વાં શ્રિતાઃ મત્ર મર્ચ્યાઃ અપિ મવેયુઃ, એતદ્ અ-સત્યં નઃ
યદ્ અતિ-પ્રણિમ્નં પીઠં તે ક્રમૌ શ્રયતિ, તત્ર વિબુઘાઃ પદ્માનિ પરિકલ્પયન્તિ ।

શીખરાર્થ

સમ્ભાવ્ય (ધા० માદ્)=આપીને.

મદ્ર ! (મૂ० મદ્ર)=હે કથ્યાણુકારી ।

મવદીય=આપના.

મવદીયગુણાન્=આપના ગુણોને.

શ્રિતાઃ (મૂ० શ્રિત)=આશ્રય લીધેલા.

ત્વાં (મૂ० ત્વામ્)=તને.

મર્ચ્યાઃ (મૂ० મર્ચ્ય)=પૂજનીય.

મવેયુઃ (ધા० મૂ)=ધાપ.

અપિ=પણ.

ન=નહિ.

એતદ્ (મૂ० એતદ્)=એ.

અસત્યં (મૂ० અસત્ય)=ખોટું.

મદ્ર=અહિંઆ.

યદ્=જેથી કરીને.

તે (મૂ० ત્વામ્)=તારાં.

ક્રમૌ (મૂ० ક્રમ)=ચરણોને.

શ્રયતિ (ધા० શ્રિ)=આશ્રય લે છે.

પીઠં (મૂ० પીઠ)=પાદપીઠ.

અતિ=અતિશયવાચક અભ્યય.

નિમ્ન=નીચું.

અતિપ્રણિમ્નં=અતિશય નીચું.

પદ્માનિ (મૂ० પદ્મ)=કમળો.

તત્ર=ત્યાં.

વિબુઘાઃ (મૂ० વિબુઘ)=દેવો.

પરિકલ્પયન્તિ (ધા० વલ્લર)=રચે છે.

પદ્યાર્થ

" હે કથ્યાણુકારી (જિનેશ્વર) ! આપના ગુણોની શાવના સાંભળ્યા બાદ આપનો આશ્રય
લીધેલા એવા (જીવો) આ દુનિયામાં પૂજનીય પણ અને એ (કથન) કંઈ ખોટું નથી; ક્રમકે
અતિશય નીચું એવું જે પાદ-પીઠ તારાં ચરણોનો આશ્રય લે છે, તે પાદ-પીઠનાં ઉપર દેવતાઓ
પડેલા રચે છે." — ૩૨

સાલોકલોકમણિહારસુનાયકસ્ય

ચાદક્ પ્રતાપ इह दीव्यति ते સર્વેડલમ્ ।

ધ્માતાન્યશાસ્ત્રમદ ! સોષ્ણકરસ્ય તાપ-

સ્તાદક્ કુતો ગ્રહગણસ્ય વિકાશિનોઽપિ ? ॥ ૩૩ ॥

અન્વયઃ

(હે) સતે ! ધ્માત-અન્ય-શાસ્ત્ર-મદ ! સ-ચાલોક-લોક-મણિ-દ્વાર-સુ-નાયકસ્ય તે પ્રતાપઃ इद
સ-સોષ્ણ-કરસ્ય ચાદક્ તાપઃ, તાદક્ વિકાશિનઃ અપિ ગ્રહ-ગણસ્ય કુતઃ ? ।

શબ્દાર્થ

સહ=સહિત.
 બાલોક=પ્રકાશ.
 છોક=લોક.
 મણિ=રત્ન.
 હાર=હાર.
 હુ=પ્રેષતાવાચક શબ્દ.
 નાયક=સ્વામી.
 સાલોકલોકમણિહારહુનાયકસ્ય=પ્રકાશયુક્ત લોક-
 રૂપી રત્નના હારના સુનાયકનો.
 યાદક્ (મૂં યાદક્)=જેટલો.
 પ્રતાપ (મૂં પ્રતાપ)=પ્રતાપ, મહિમા.
 દુહ=અહિંઆ.
 દીવ્યતિ (ઘાં દિવ)=દોષે છે.
 તે (મૂં યુષ્મદ્)=તારા.
 સહે ! (મૂં સહિ)=હે મિત્ર !
 ઘર્લ=અસન્તતાવાચક શબ્દ.
 ઘાત (ઘાં ઘા)=દૂર દેહી દીધેલ.

અન્ય=અપર.
 શાસ્ત્ર=શાસ્ત્ર.
 મદ=મર્વે, અભિમાન.
 ઘાતાત્મ્યશાસ્ત્રમદ્ != દૂર ક્યો છે અન્ય શાસ્ત્રોનો.
 ગર્વ જેણે એવા ! (સં)
 હવ્ણ=ગરમ.
 કર=કિરણ.
 સોષ્ણકરસ્ય=સૂર્યનો.
 તાપ (મૂં તાપ)=તાપ, ગરમી.
 તાદક્ (મૂં તાદક્)=તેટલો.
 કુત્ત=ક્યાંથી.
 પ્રહ=પ્રહ.
 ગણ=સમૂહ.
 પ્રહગણસ્ય=પ્રહના સમૂહનો.
 વિકાશિનઃ (મૂં વિકાશિન)=વિકાશી, પ્રકાશિત.
 અપિ=પણ.

પદાર્થ

“જેણે અન્ય શાસ્ત્રોનો ગર્વ છળી નાખ્યો છે એવા હે મિત્ર ! પ્રકાશયુક્ત લોકરૂપી રત્નના હારના સુનાયક એવા તારા પ્રતાપ આ દુનિયામાં અત્યંત પ્રકાશે છે. કેમકે સૂર્યનો જેવો તાપ છે, તેવો વિકાશી એવા પ્રહાના સમુદાયનો પણ ક્યાંથી હોય.”—૩૩

* * * *

સાટોપકોર્પંશિતિરોપનિરોધકારં

મોહપ્રવેશપિહિતારિસન્નિમં તે ।

દિવ્યં કુતશ્ચન યથાર્થતયા સ્વરૂપં

દૃષ્ટ્વા ભયં ભવતિ નો ભવદાશ્રિતાનામ્ ॥ ૩૪ ॥

અન્વયઃ

(હ નાથ !) તે સ-સાટોપ-કોર્પ-શિતિ-રોપ-નિરોધ-કારં મોહ-પ્રવેશ-પિહિત-અર્પિ-સન્નિમં સ્વરૂપં યથાર્થતયા દૃષ્ટ્વા ભવત્-આશ્રિતાનાં ભયં કુતશ્ચન નો ભવતિ ।

शब्दार्थ

सह=सहित.

छादोप=आरोप, वयन-भहार.

कोप=कोष, शस्त्रो.

शिति=कृष्य, कथो.

चोप=आरोप.

निरोध=शङ्कुं ते.

कार (घा० कृ)=करनार.

छादोपकोपशितितोपनिरोधकारं=वयन-भहारथी

युक्त एवा कोपश्च कृष्य आरोपने शङ्कनार.

मोह=मोहनीय कर्म.

प्रवेश=हाभक्ष यत्तुं ते.

पिहित (घा० घा)=दांशो दीपेक्ष.

अररि=आवरण, दीक्ष्य.

सन्निभ=समान.

मोहप्रवेशपिहिताररिसन्निभं=मोहना प्रवेशने दांशो
देनारा दीक्ष्युना समान.

ते (मू० युष्मद्)=तारा.

दिव्यं (मू० दिव्य)=सुशोभित.

कुतश्चन=क्षयिणी.

यथार्यतया=यथार्थपणे.

स्वरूपं (मू० स्वरूप)=स्वरूपने.

दृष्ट्वा (घा० दृष्ट्वा)=नेष्टने.

मयं (मू० मय)=अथ, भीक्ष.

भवति (घा० भू)=थाय छे.

नो=नहि.

मयत्=आप.

आश्रित (घा० श्रि)=आश्रय दीपेक्ष.

मयदाश्रितानां=आपना आश्रितोने.

पदार्थ

“ (हे नाथ !) वयन-भहारथी युक्त एवा कोपश्च कृष्य आरोपनो निशेष करनारा तेभज
मोहना प्रवेशने अटकावनारा आवरणुना समान एवा तारा स्वरूपं वास्तविक रीते दर्शन कर्त्ता
पछी तारा आश्रितोने कथांथी पण्य यतो नथी.”—३४

चन्द्रर्पसर्पपतिदाहसुपर्णरूप !

नष्टज्वलत्स्मयहुताशन ! लोलुपाऽपि ।

तृप्तिन्नगा स्वयमतीर्थमिषाम्बुपङ्क

नाक्रामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥

अन्वयः

(हे) चन्द्रर्प-सर्प-पति-दाह-सुपर्ण-रूप ! नष्ट-ज्वलत्-स्मय-हुताशन ! अतीर्थ-मिष अम्बु-
पङ्क स्वयं लोलुपा अपि तृप्-निम्नगा ते क्रम-युग-अचल-संश्रितं न नाक्रामति ।

शब्दार्थ

सर्प=सर्प.

पति=नाथ.

दाह=आगुं ते.

चन्द्रर्पसर्पपतिदाहसुपर्णरूप ! = हे क्षमदेवर्षी सर्प-
राजने व्यागवाभां ३३३ समान ।

नष्ट (घा० नष्ट)=नाथ पक्षेक्ष.

ज्वलत् (घा० ज्वल)=प्रकाशमान.

स्मय=मय, अभिमान.

हुताशन=अग्नि, व्याघ्र.

નદૃજ્વલત્સ્મયદુતાશન ! નાશ કર્યો છે પ્રકાશમાન
ગર્વરૂપ અગ્નિનો જેણે એવા ! (સં)

છોલુપા (મૂં છોલપ) = લાલચુ.

અપિ = પથુ.

તપ્ = તૃષ્ણા.

નિમ્નગા = નદી.

તૃણિમ્નગા = તૃષ્ણારૂપી નદી.

સ્વયં = પોતાની મેળે, જાતે.

અતીર્થ = કુતીર્થ.

મિપ = ઝળ, કપટ.

અમ્બુ = જળ.

પદ્મક = કાદવ, કચરા.

અતીર્થમિપામ્બુપદ્મકા = કુતીર્થ તેમજ કપટરૂપી જળનો
કચરા છે જેને વિષે એવી.

ન = નહિ.

આકામતિ (ધાં કમ્) = આક્રમણ કરે છે.

ક્રમ = ચરણ.

યુગ = યુગલ, બેવું બેકડું.

અચ્છલ = પર્વત.

સંશ્ચિત (ધાં ચિ) = આશ્રિત.

ક્રમયુગાચ્છલસંશ્ચિત = ચરણ-યુગલરૂપી પર્વતનો આ-
શ્રય લીધેલાને.

તે (મૂં યુમ્મદ) = તારા.

પદાર્થ

“ હે કંઠર્પરૂપી સર્પરાજને બાળવામાં ગરૂડ સમાન ! (જેણે) જાળવદયમાન અભિમાન-
રૂપી અગ્નિનો નાશ કર્યો છે એવા હે (નાથ) ! કુતીર્થ તથા કપટરૂપી જળના કચરાવાળી
તેમજ સ્વયં લાલચુ એવી તૃષ્ણા-નદી તારા ચરણ-યુગલરૂપી પર્વતનો આશ્રય લીધેલા (જીવ)નું
આક્રમણ કરતી નથી.” — ૩૫

સ્પષ્ટીકરણ

કંઠર્પ-વિચાર—

શ્રીભષ્મભટ્ટિસૂરિકૃત ચતુર્વિંશતિકાના ૩૪ મા પદ્યના સ્પષ્ટીકરણમાં કંઠર્પની કુંટિલતાનો
શોડે ધણે અંશે વિચાર કરેલો હોવાથી તે સંબંધમાં વિશેષ કહેવાનું ખાસ બાકી રહેતું નથી,
પરંતુ આ કંઠર્પે યાને અનંગની કુર્બંધતાનું શ્રીવિનયચન્દ્ર સુનિવરે આલેખેલું સ્વરૂપ નિમ્ન-
લિખિત અષ્ટક ઉપરથી વિશેષતઃ સ્ફુટ થતું હોવાથી તે અત્ર લાખાન્તર સહિત આપવામાં આવે છે.

શ્રીવિનયચંદ્રસુનિવર્યકૃતં

॥ અનન્નદુર્જયાષ્ટકમ્ ॥

સુલભમરિશ્વતાનાં નાશનં પ્રોચ્ચતાનાં

સુલભમનશનં વા ધારણં શુભમત્ર ।

સુલભમુદનિધેર્વોલ્લુક્તં વા સુજામ્યા-

મતિકઠિનમનજ્ઞં મારણં માનુષાણામ્ ॥ ૧ ॥—માંહિની

સેંકડો ઉઝ દુરમનોનો નાશ કરવો, અનશન કરવું, પ્રત ધારણ કરવું કે સમુદ્રને બે હાથ વડે તરી જવો એ અનુધ્યોને માટે સુલભ છે, પરંતુ મદનને મારવો તે અતિશય કઠિન છે.—૧

સુલમમનલમધ્યે મજ્જનં વાડ્યનં વા
સુલમમશિતરશ્મેશ્વશ્ચ રવિમપાનમ્ ।

સુલમમિમવરૈરાયોધનં મધ્યમતૈ-

રતિકઠિનમનજ્ઞં મારણં માનુષાણામ્ ॥ ૨ ॥

અશિર્મા સ્નાન કરવું, તેનું ભોજન કરવું, સૂર્યનાં કિરણોનું નેત્ર વડે પાન કરવું કે મદન-
મત્ત હુંગરરાગની સાથે યુદ્ધ કરવું તે અનુધ્યોને માટે સુકર છે, પરંતુ અનંગનો અત આણુવો
તે અતિશય કુષ્કર છે.—૨

સુલમમસુકરાયાં કન્દરાયાં નિવાસઃ

સુલમમતુલશક્તેઃ પદ્મવક્ત્રસ્ય વક્ત્રે ।

પ્રકટિતપદ્મમન્યોમીમી(મી?)પણે પાણિદાન-

મતિકઠિનમનજ્ઞં મારણં માનુષાણામ્ ॥ ૩ ॥

કષ્ટકારી યુદ્ધમાં નિવાસ કરવો કે અત્યંત ઢોપાયમાન થયેલા તેમજ અસાધારણ બળવાળા
એવા સિંહના કર્ચકર વદનમાં હાથ નાખવો તે અનુધ્યોને માટે સુલભ છે, કિન્તુ મદનને મારવો
તે ધણું સુરક્ષ છે.—૩

સુલમમશિતરશ્મેર્દર્શનં કૃષ્ણનક્તં

સુલમમનુદિનં વા શાસનં કષ્ટકાનામ્ ।

સુલમમલકપાશાહ્લુચ્ચનં સાનુભાવા-

દતિકઠિનમનજ્ઞં મારણં માનુષાણામ્ ॥ ૪ ॥

કૃષ્ણ પક્ષની રાત્રિએ સૂર્યના દર્શન થવા, નિરન્તર કાંટાઓમાં બેસી રહેવું કે કશના સમૂ-
હનો હોય કરવો તે અનુધ્યોને માટે સુલભ છે, પરંતુ કામદેવનો વધ કરવો તે ખરેખર અત્યંત
કુષ્કર છે.—૪

સુલમમનુદિનં વા મોજનં ગૈદ્યવૃત્તયા

સુલમમનુદિનં વાડકાશ્ચમધ્યોદ્યયં વા ।

સુલમમનુદિનં વા શૃંગરાગ્રે નિવાસો

દ્યતિકઠિનમનજ્ઞં મારણં માનુષાણામ્ ॥ ૫ ॥

સર્વદા ભીષ્મ માંગલિને ભોજન કરવું, નિરન્તર આકાશની મધ્યમાં ઉડ્યા કરવું કે પર્વતના
ગમ્પર ઉપર સદા નિવાસ કરવો તે અનુધ્યોને માટે સુરક્ષ નથી, પરંતુ પ્રદુશ્મના પ્રાણુ લેવા તે
છે.—૫

સુલભમનુદિનં વા નીરસં શુક્તમેકં
સુલભમનુદિનં વા મીપનારણ્યવાસઃ ।
સુલભમનુદિનં વાઽઽશામ્બરત્વં વિષેય-
મતિકઠિનમનઙ્ગં મારણં માનુષાણામ્ ॥ ૬ ॥

પ્રતિદિન એક વાર નીરસ ભોજન કરવું, સર્વદા લાયકર જંગલમાં રહેવું કે સદા દિગમ્બર-
પાશું આચરવું તે મનુષ્યોને માટે સુખદ છે, પરંતુ કામનો વિનાશ કરવો તે અતિશય દુઃખદ છે,—૬

સુલભમહિધરણ્યા ધારણં વિધયા વા
સુલભમહિશિરસ્કાદાનયં વા મળેર્વા ।
સુલભમતિતપસ્કં વા વિધેય(યં) સુધોરં
હ્યતિકઠિનમનઙ્ગં મારણં માનુષાણામ્ ॥ ૭ ॥

વિદ્યા વડે સર્પની નાડી પકડવી અથવા સર્પના ચરતક ઉપરથી મણિ લેવું કે અતિશય ધોર
તપશ્ચર્યા કરવી તે મનુષ્યોને માટે સુલભ છે, પરંતુ મદનનો નાશ કરવો તે અત્યંત કઠિન છે.—૭

હપુરસવસુચન્દ્રે (૧૮૬૫) વત્સરે માઘવે ચ
વિમલધ્રુવલપક્ષે વાસરે સિમરદ્ભૌ ।
નિશિલહૃદયનન્દં સદગુરોઃ સુપ્રસાદા-
બનુ મુનિ'વિનયેન્દુ'નાદકં પ્રોક્તમેતત્ ॥ ૮ ॥

૧૮૬૫ના વર્ષમાં વૈશાખ માસમાં (અથવા વસંત ઋતુમાં) નિર્ભજ શુકલ પક્ષમાં,
રવિવારે સદ્ગુરુની મહાકૃપાથી (શ્રી)વિનયચન્દ્ર મુનિએ સમસ્ત (લોક)ના હૃદયને ખરેખર
અનંદ આપનાર આ અદક કહ્યું.—૮

* * * *

દિશ્યેત મુકિરિતિ વા નહિ સૈવયાઽસ્ય
મિથ્યા વિમર્શનમદોઽસ્તિ મદોઽહિતસ્ય ।
સંસારદુઃખનિચિતં યદિ પાપવર્હિં
ત્વન્નામકીર્તનજલં શમયત્યશોષમ્ ॥ ૩૬ ॥

અન્વયઃ

(હે નાથ !) યદિ ત્વન્-નામન્-કીર્તન-જલં સંસાર-દુઃખ-નિચિતં અ-શોષં પાપ-વર્હિં શમયતિ,
(તર્હિં) અસ્ય મદ-અહિતસ્ય (તવ) સૈવયા મુકિઃ દિશ્યેત નહિ વા इति अदः વિમર્શનં મિથ્યા
અસ્તિ ।

શબ્દાર્થ

દિશ્યેત (ધા० દિશ)=મળે.
 મુક્તિઃ (મૂ० મુક્તિ)=મુક્તિ, મોક્ષ.
 શ્રુતિ=શ્રેષ્ઠ.
 ધા=અથવા.
 નહિ=નહિ.
 સેવયા (મૂ० સેવા)=સેવાથી.
 અસ્ય (મૂ० અસ્)=આના.
 મિથ્યા=કેળટ.
 વિમર્શનં (મૂ० વિમર્શન)=વિચાર.
 અદઃ (મૂ० અદસ)=એ.
 અસ્તિ (ધા० અસ)=છે.
 મદ=મદ.
 ડગ્ધિસ્ત (ધા० ડગ્ધ)=તથા દીધેલ.
 મદોગ્ધિસ્તસ્ય=મદ-રહિત.

સંસાર=સંસાર.
 દુઃખ=દુઃખ.
 નિવૃત્તિ (ધા० નિ)=વ્યાપ્ત.
 સંસારદુઃખનિવૃત્તિ=સંસારના દુઃખથી વ્યાપ્ત.
 યદિ=જો.
 ધાપ=ધાપ.
 વહ્નિ=અગ્નિ, આગ.
 પાપવહ્નિ=પાપથી અગ્નિ.
 નામન=નામ.
 કીર્તન=કીર્તન.
 જલ=જળ, પાણી.
 ત્વચ્છામકીર્તનજલં=તારા નામના કીર્તનથી જળ.
 શમયતિ (ધા० શમ)=શાંત પાડે છે.
 અશોષં (મૂ० અશોષ)=સંપૂર્ણ.

પદ્યાર્થ

નાથના નામ-કીર્તનનો પ્રભાવ—

“હે નાથ ! જો તારા નામના કીર્તનથી જળ સંસારના દુઃખથી વ્યાપ્ત એવા સમસ્ત પાપથી અગ્નિને પૂજાવી દે છે, તો પછી આ મદ-રહિત એવા તારી સેવાથી મુક્તિ મળે કે કેમ એવો વિચાર (કરવો) કેલટ છે.”—૩૬

* * *

ફૂલ્કારનિર્ગતગંગપ્રસરદ્વામિ—

ધૂમ્રીકૃતત્રિજગતીજનસદ્ગુણૌષઃ ।

દંદશયતે જિન ! ન તં સ્મયદન્દશૂક—

સ્ત્વચ્છામનાગદમની હૃદિ યસ્ય પુંસઃ ॥ ૩૭ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! યસ્ય પુંસઃ હૃદિ ત્વત્-નામન-નાગ-દમની (ઘર્તેતે), તં ફૂલ્કાર-નિર્ગત-ગદ-પ્રસરત્-દ્વય-મમિ-ધૂમ્રીકૃત-ત્રિ-જગતી-જન-સત્-ગુણ-બોધઃ સ્મય-દન્દશૂકઃ ન દંદશયતે ।

૧ ‘ગતાવમુચારિન્ત’ इति ख-पाठः । ૨ ‘अगदेषवचः शुभातद्’ इति ख-पाठः ।

શબ્દાર્થ

ફૂત્કાર=કુંદાડા.
 નિર્ગત (ધા० ગમ્)=નીકળેલ.
 ગર=વિષ, ઝેર.
 પ્રસરત્ (ધા० ણ)=પ્રસરતો.
 દ્વચ=વન.
 ઘનિ=આગ.
 ધૂમ્રીકૃત=ધૂમ્રાકાના વર્ણવાળો કરેલ, કાળા અને સંતા
 વર્ણવાળો કરેલ.
 ત્રિ=ત્રણ.
 જગતી=કુનિયા, લોક.
 જન=મનુષ્ય.
 સદ્ગુણ=સદૃશ્ય.
 ઓઘ=સમૂહ.
 ફૂત્કારનિર્ગતગરપ્રસરદ્વાસિધૂમ્રીકૃતત્રિજગતી-
 જનસદ્ગુણોઘ=કુંદાડામાંથી નીકળેલા ઝેરમાંથી

પ્રસરતા દાવાનલ વડે ધૂમ્રવર્ણી કપો છે ત્રેલો-
 ક્યના માનવના સદૃશ્યના સમૂહને જેણે ઝેરો.
 દંદ્યયતે (ધા० દશ)=અતિથય કરે છે.
 જિન ! (મૂ० જિન)=હેં, તોઈકર !
 ન=નહિ.
 તે (મૂ० તદ)=તેને.
 રમય=હર્ષ, અભિમાન.
 દંવશૂક=સર્પ, સાપ.
 રમયદન્દશૂકઃ=હર્ષશી સર્પ.
 નામન્=નામ.
 નામદમની=સાપને વશ કરનારી બદી.
 ત્વન્નામનામદમની=તારા નામશી નાગ-દમની.
 હદિ (મૂ० હદ)=હૃદયમાં.
 યસ્ય (મૂ० યદ)=જેના.
 પુંસઃ (મૂ० પુંસ)=પુરુષના.

પદાર્થ

“ હે તીર્થીકર ! જે પુરુષના હૃદયમાં તારા નામશી નાગ-દમની છે, તેને હર્ષશી સર્પ
 કે જેણે કુંદાડામાંથી નીકળેલા ઝેરમાંથી પ્રસરતા દાવાનલ વડે ત્રેલોક્યના મનુષ્યના સમૂહને
 ધૂમ્રવર્ણી બનાવે છે તે કરડો નથી.”—૩૭

* * *

નિર્દસ્યુમિત્રતર ! યદ્યસિ વીતરાગ—

સ્ત્વદ્રાગિણાં કથમનન્તર્મંવોદ્ભવાત્કમ્ ।

આદિત્યતઃ કિમુ નં તુ ત્વદવાહ્મુસુખાનાં

ત્વત્કીર્તનાત્ તમ ઇવાશુ મિદામુપૈતિ ? ॥ ૩૮ ॥

અન્વયઃ

(હિ) નિર્-દસ્યુ-મિત્ર-તર ! યદિ (ત્વં) વીત-રાગઃ અસિ, (તર્હિ) કથં ત્વત્-અવાહ્-મુખાનાં
 ત્વદ્-રાગિણાં અનન્ત-મય-ઉદ્ભવ-અર્ક તમઃ ત્વત્-કીર્તનાત્ આદિત્યતઃ (તમઃ) ઇય કિમુ ન તુ(તુ) મિદાં
 ઉપૈતિ ? ।

શીખદાર્થ

નિર=અભાવમુરક અવ્યય.
 દસ્યુ=દુરમન.
 નિર=સ્તેલી, દોરતદાર.
 નિર્દસ્યુમિત્રતર ! =દુરમન કે દોરતદાર નથી જેને એવા!
 યદિ=જો.
 ઘસિ (ધા• ઘસ)=તું છે.
 ઘીતરાગ: (મૂ• ઘીતરાગ)=વીતરાગ, રાગરહિત.
 રાગિન્=રાગી.
 દ્યદ્રાગિણાં=તારા રાગીઓનું.
 કચે=કેમ.
 ઘનન્ત=અનન્ત, અગણિત.
 મય=મારૂં, જન્મ.
 ઉદ્ભવ=ઉત્પત્તિ.
 ઘક્ત=વ્યાપ્ત.
 ઘનન્તમઘોદ્ભવાક્ત=અનન્ત ભવોની ઉત્પત્તિથી વ્યાપ્ત.

આદિત્યત: (મૂ• આદિત્ય)=સૂર્ય.
 કિમુ=કેમ.
 ન=નાહિ.
 તુ=પણી.
 અવાન્=નમ્ર, નીચું.
 મુલ=મુખ, વદન.
 ત્વદવાદ્યજ્ઞાનાં=તારા તરફ નમેયું છે મુખ જેમ:
 એવા.
 કીર્તન=કીર્તન.
 ત્વકીર્તિનાત્=તારા કીર્તનથી.
 તમ: (મૂ• તમસ)=(૧) અઘન; (૨) અંધકાર.
 દ્યવ=જેમ.
 આશુ=સન્નિવૃત્ત, જન્મ.
 મિદાં (મૂ• મિદા)=નાશને.
 ઉપતિ (ધા• ઉ)=પામે છે.

પદાર્થ

“ જેને (કોઇ) શયુ કે (કોઇ) મિત્ર નથી એવા હે (નાથ) ! જે તું વીતરાગ છે, તેો પછી તારા પ્રતિ નમ્ર મુખવાળા તેમજ તારા રાગી એવા (જનો)નું અનન્ત ભવથી ઉત્પન્ન થયેલું અજ્ઞાન જેમ સૂર્યથી અંધકાર નાશ પામે છે તેમ કેમ ખરેખર સત્ત્વર નાશ પામે છે !—૩૯

સન્તતદીપ્તતપનીયમનોન્નમૂર્તે !

ઉદ્ગચ્છદ્ધર્મિચલમાવવિનાશરૂપમ્ ।

સદ્ધ્યાનગન્ધમિદ્ કોવિદ્ચન્દ્રીકા

સ્ત્વત્પાદપદ્મજ્વનાશ્રયિગો લમન્તે ॥ ૩૯ ॥

અન્વય:

(દે) સન્તત-દીપ્ત-તપનીય-મનોન્ન-મૂર્તે । સત્-પાદ-પદ્મ-જ્વન-આશ્રયિગ: કોવિદ-ચન્દ્રીકા
 ઝર્મિ-ચલ-માવ-વિનાશ-રૂપ સત્-ધ્યાન-ગન્ધં દદ્ધ લમન્તે ।

શીખદાર્થ

સન્તત (ધા• ટર)=રહી રીતે તપવેલ.
 દીપ્ત (ધા• દીપ)=જેજ્વળી, અગ્નિ.
 તપનીય=મુગ્ધ, ચોનું.
 ૩૯૩.

મૂર્તિ=(૧) પ્રતિમા; (૨) ૨૯.

સન્તતદીપ્તતપનીયમનોન્નમૂર્તે ! =રહી રીતે તપવેલા તેમજ અગ્નિના મોતના જેવી મનોહર પ્રતિ છે જેની એવા (ધ•)

હ્રદ્ગુહ્ય (ધાં ગમ્)=ઉછળાવું.

ઝર્મિ=કલ્લોલ, મેળું.

ચલ=ચપલ.

માવ=સ્વભાવ.

વિનાશ=નાશ, ક્ષય.

રૂપ=સ્વભાવ.

હ્રદ્ગુહ્યઝર્મિચલમાવવિનાશરૂપં=ઉછળતા કલ્લોલો જેમાં એવા તેમજ ચપળ સ્વભાવનો નાશ કરવાના સ્વભાવવાળા.

સત્=ઉત્તમ.

ધ્યાન=ધ્યાન.

ગન્ધ=મુવાસ.

સદ્ધ્યાનગન્ધં=ઉત્તમ ધ્યાનરૂપ મુગંધને.

હૃદ્=આ લોકમાં.

કોવિદ=વિદ્વાન, પંડિત.

ચંચરીક=ભ્રમર, ભ્રમરો.

કોવિદચંચરીકાઃ=પંડિતરૂપી ભ્રમરાઓ.

પાદ=ચરણ.

પદ્મજ=કમળ.

વન=વન.

આશ્રયિન્=આશ્રય લેનાર.

ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણઃ=તારા ચરણ-કમલરૂપી વનનો આશ્રય લેનારા.

છમન્તે (ધાં છમ્)=પામે છે.

પદ્યાર્થ

" રૂઢી રીતે તપાવેલા તેમજ ચળકતા સુવર્ણના જેવી મનોહર મૂર્તિવાળા (હે નાથ) ! તારા ચરણ-કમલરૂપ વનનો આશ્રય લેનારા પદ્મિતરૂપી ભ્રમરાઓ જેમાંથી કલ્લોલો ઉછળી રહ્યા છે એવા તેમજ ચપળ સ્વભાવનો નાશ કરવાના સ્વભાવવાળા એવા ઉત્તમ ધ્યાનરૂપી મુગંધને આ લોકમાં પામે છે."—૩૯

* * *

માહાત્મ્યમદ્વુતતરં જિન ! તાવકીનં

કૈશ્વિત્ કુશાગ્રમતિશાલિભિરપ્યગમ્યમ્ ।

નિઃસદ્ગુતાં ત્વયિ સરાગદ્દશોઽપિ મર્ત્યા—

સ્વાસં વિહાય ભવતઃ સ્મરણાદ્ વ્રજન્તિ ॥ ૪૦ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! તાવકીનં અદ્વુત-તરં માહાત્મ્યં કૈશ્વિત્ કુશ-અગ્ર મતિ-શાલિભિઃ અપિ અ-ગમ્યમ્ । (યતઃ) ત્વયિ સ-રાગ-દ્દશઃ અપિ મર્ત્યાઃ ભવતઃ સ્મરણાત્ સ્વાસં વિહાય નિઃસદ્ગુતાં વ્રજન્તિ ।

૧ છ-ગ-પાઠસ્તુ યથા—

‘ માહાત્મ્યમત્ર તવ કેરપિ ચિન્તનીયં

■ પ્યેવગાત્રતપસો યુકતાત્ ન કેન્વિત્ ।

અન્તં જનુર્નિધનયોરેદિહસ્તુ કેઽપિ-

સ્વાસં (!) વિહાય ભવતઃ સ્મરણાદ્ વ્રજન્તિ ॥’

શબ્દાર્થ

માહારમ્યં (મૂં માહારમ્ય) = માહાત્મ્ય, પ્રભાવ.
 અદ્ભુતતરં (મૂં અદ્ભુત) = વધારે આશ્ચર્યજનક,
 અતિશય અચંબો પમાડનાર.
 જિન ! (મૂં જિન) = હે વીતરાગ !
 તાવકીર્ત્તિ (મૂં તાવકીર્ત્તિ) = તારું.
 કૌશલ્ય (મૂં કૌશલ્ય) = કૌશલ કથા.
 કુશ = કુશ, એક જાતનું ધાસ, દલા.
 અગ્ર = આગલો ભાગ.
 મતિ = મુદ્ધિ.
 શાલિન = (૧) યુક્ત; (૨) શોભનાર.
 કુશાગ્રમતિશાલિનિ = કુશના અગ્રભાગ જેવી તીલેણ
 શુદ્ધિવાળાએથી.
 અપિ = પણ.

અગમ્યં (મૂં અગમ્ય) = અગોચર, નહિ જાણી શકાય
 તેવું.
 નિઃસદ્ગતાં (મૂં નિઃસદ્ગતા) = સંગરહિતપણાને
 યુક્તિને.
 ત્વયિ (મૂં ત્વમદ) = તારે વિષે.
 રાગ = રાગ, રસ.
 દશ = દશિ.
 સરગદશા = રામયુક્ત છે દશિ જેમની એવા.
 મર્ત્યાઃ (મૂં મર્ત્ય) = માનવો.
 ગ્રાસં (મૂં ગ્રાસ) = ત્રાસને, ભયને.
 વિહાય (ધાં હા) = ઠોડીને, સજીને.
 ભવતઃ (મૂં ભવત) = આપના.
 સ્મરણાત્ (મૂં સ્મરણ) = સ્મરણથી.
 યજન્તિ (ધાં યજ) = પામે છે.

પદાર્થ

“હે વીતરાગ ! તારા અતિશય આશ્ચર્યજનક પ્રભાવ કુશાગ્ર શુદ્ધિવાળા એવા કાર્ત્તવ્ય
 પણ ગમ્ય નથી, (કંઠક) તારે વિષે સરાગ દૃષ્ટિવાળા એવા પણ માનવો તારા સ્મરણથી
 ત્રાસ તજીને મુક્તિને પામે છે.”—૪૦

* * *
 યૌરાપિ તે વિશદધર્મતટાકતીર—
 સુત્કુલ્લબોધકમલં શુચિ હંસતુલ્યૈઃ ।

તેઽસારભોગપરિણાં ન તુ મોક્ષમીશા

મર્ત્યા ભવન્તિ મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ ॥ ૪૧ ॥

અન્વયઃ

યૈઃ હંસ-તુલ્યૈઃ (મર્ત્યૈઃ) તુ તે શુચિ સુત્કુલ્લ-બોધ-કમલં વિશદ-ધર્મ-તટાક-તીરં આપિ, તે
 મકર-ધ્વજ-તુલ્ય-રૂપાઃ મર્ત્યાઃ અસાર-ભોગ-પરિણાં મોક્ષં ન દેશાઃ મયન્તિ ।

શબ્દાર્થ

‘મૂં યદ’ = જેએથી.
 ‘(ધાં જાપ્)’ = ખાત થયે.
 ધર્મ = ધર્મ.
 તટાક = તળાવ.
 તીર = કિનારો.

વિશદધર્મતટાકતીરં = નિર્મળ ધર્મથી તળાવનો
 સુત્કુલ્લ = વિકસર.
 બોધ = જ્ઞાન.
 કમલ = કમળ.
 સુત્કુલ્લબોધકમલં = વિકસર જ્ઞાનથી કમળ છે જેને
 વિષે એવા.

‘શુચિદય’ = દયાપિ સંગમતિ ।

શુચિ (મૂં શુચિ)=પવિત્ર.

હંસ=હંસ.

તુલ્ય=સમાન.

હંસતુલ્યૈઃ=હંસના સમાન.

તે (મૂં તદ)=તેઓ.

અસાર=નિઃસાર, સાર વિનાના.

ભોગ=ભોગ.

પરિભા=ખાઈ.

અસારભોગપરિભા=નિઃસાર ભોગરૂપી ખાઈને.

જ=નહિ.

તુ=વિશેષતાવાચક અવ્યય.

મોક્તું (ઘાં મુજ)=ભોગવવાને.

ઈશાઃ (મૂં ઈશ)=સમર્થ.

મર્ત્યાઃ (મૂં મર્ત્ય)=માનવો.

મચન્તિ (ઘાં મૃ)=થાય છે.

મકરધ્વજ=કામદેવ.

તુલ્ય=સમાન.

રૂપ=રૂપ.

મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ=કામદેવના જેવું રૂપ છે.

જેમનું એવા.

પદાર્થ

“ હુંસના જેવા જે માનવોએ પવિત્ર તથા વિહરવર જ્ઞાન-કમલવાળા એવા નિર્મળ ધર્મજૂષી તળાવના તીરને પ્રાપ્ત કર્યું છે, તે મદન સમાન રૂપવાળા માનવો નિઃસાર ભોગરૂપી ખાઈને ભોગવવાને સમર્થ નથી.”—૪૧

* * *

સ્વર્નર્મશર્મપરિભોગવિપાકરૂપો

ધર્મોઽસ્તિ યોઽમિતસુખાકર આપદસ્તઃ ।

તં પ્રાપ્ય કર્મનૃપબદ્ધનિજસ્વરૂપાઃ

સચઃ સ્વયં વિગતબન્ધમયા ભવન્તિ ॥ ૪૨ ॥

અન્વયઃ

ધઃ સ્વર્-નર્મન્-કર્મન્-પરિભોગ-વિપાક-રૂપઃ ધર્મઃ અમિત-સુખ-આકરઃ આપદ-અસ્તઃ અસ્તિ તં પ્રાપ્ય કર્મનૃ-પ-બદ્ધ-નિજ-સ્વરૂપાઃ સચઃ સ્વયં વિગત-બન્ધ-મયાઃ મચન્તિ ।

શીલ્પાર્થ

સ્વર્=સ્વર્ગ.

નર્મન્=કીડા.

કર્મન્=કુખ.

પરિભોગ=ભોગવડું તે.

વિપાક=વિપાક, ઉત્પ.

રૂપ=રૂપ.

સ્વર્નર્મશર્મપરિભોગવિપાકરૂપઃ=સ્વર્ગની કીડાના

કુખના પરિભોગના ઉત્પરૂપ.

ધર્મઃ (મૂં ધર્મ)=ધર્મ.

અસ્તિ (ઘાં અસ્ત)=છે.

યઃ (મૂં યદ)=જે.

અમિત=અપરિમિત, અપાર.

સુખ=સુખ.

આકર=આશુ.

અમિતસુખાકરઃ=અપરિમિત સુખની આશુરૂપ.

આપદ=વિપતિ.

અસ્ત (ઘાં અસ્ત)=દૂર કરેલ.

આપદસ્તઃ=આપતિને દૂર કરનાર.

તં (મૂં તદ્)=તેને.
પ્રાપ્ય (ઘાં આપ્)=મેળવીને.

કર્મેન્=કર્મ.

નૃપ=રાજા.

ઘદ્ (ઘાં ઘન્)=અધિષ્ઠ.

નિજ=પોતાનું.

સ્વરૂપ=સ્વરૂપ, ધર્મ.

કર્મેનૃપઘદ્નિજસ્વરૂપાઃ=કર્મરાજા વડે બંધાયું છે
પોતાનું સ્વરૂપ એવા.

સદ્યસુ=એકદમ.

સ્વયં=પોતાની મેળે.

વિગત (ઘાં ગમ્)=વિશેષે કરીને અપેક્ષા.

ઘન્ઘ=અન્ન.

મય=મીક.

વિગતઘન્ઘમયાઃ=વિશેષે કરીને મેળે અન્નનો ભય

નૈમનો એવા.

મવન્તિ (ઘાં મૂ)=થાય છે.

પદાર્થ

“સ્વર્ગના કોડાના સુખના પરિભોગના વિષાકરૂપ જ ધર્મ સુખની ખાણરૂપ છે તેમજ આપ-
રિતે દૂર કરનારા છે, તે ધર્મને પામીને કર્મરાજા વડે પોતાનું સ્વરૂપ બંધાયું છે (અર્થાત્ આચ્છા-
દિત થયું છે) એવા જીવો સત્તર પોતાની મેળે અન્નનો ભયથી મુક્ત બને છે.”—૪૨

* * *

સ્વર્ગસ્ય ભોગ इह हस्त इवास्ति तस्य

भूयिष्ठपुण्यकणकीलितजीवितस्य ।

કૈવલ્યનિર્વૃતિવદાન્યસમં પ્રશસ્તં

यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥ ૪૩ ॥

અન્વયઃ

યઃ મતિમાન્ इमं પ્રશસ્તં કૈવલ્ય-નિર્વૃત્તિ-વદાન્ય-સમં તાવકં સ્તવં અધીતે, તસ્ય મૂયિષ્ઠ-
પુણ્ય-કણ-કીલિત-જીવિતસ્ય હસ્તે इव સ્વર્ગસ્ય ભોગઃ इह અસ્તિ ।

શીખદાર્થ

સ્વર્ગસ્ય (મૂં સ્વર્ગ)=સ્વર્ગના.

ભોગઃ (મૂં ભોગ)=ભોગ, મેળ.

इह=આ દુનિયામાં.

હસ્તે (મૂં હસ્)=હાથમાં.

इव=અણે.

અસ્તિ (ઘાં અસ્)=છે.

તસ્ય (મૂં તદ્)=તેના.

(મૂં મદ્)=મહાજા, અત્યંત.

પુણ્ય=પુણ્ય.

કણ=કણ.

કીલિત=અધિષ્ઠ.

જીવિત=જીવિત, જીવન, આયુષ્ય.

મૂયિષ્ઠપુણ્યકણકીલિતજીવિતસ્ય=અત્યંત પુણ્ય-
કણો વડે બંધાયું છે આયુષ્ય મેળે એવા.

કૈવલ્ય=કેવલદાન.

નિર્વૃત્તિ=મુખ.

વદાન્ય=દાતા.

સમ=સમાન.

કૈવલ્યનિર્વૃત્તિવદાન્યસમં=કેવલદાનના સુખના દાતા

સમાન.

પ્રશસ્તં (મૂં પ્રશસ્)=પ્રશંસાને પાત્ર.

યઃ (મૂં યદ્)=જે.

તાવકં (મૂં તાવક)=તાણ.

સ્તવં (મૂં સ્તવ)=સ્તોત્રન.

इमं (મૂં इदम्)=આ.

મતિમાન્ (મૂં મતિમત્)=જુદિયાળો.

અધીતે (ઘાં હ)=અધીન કરે છે, પઠે છે.

પદ્યાર્થ

“જે બુદ્ધિશાળી (માનવ) કેવલજ્ઞાનના સુખના દાતા સમાન તથા પ્રશંસાને પાત્ર એવા આ તારાં સ્તોત્રનું અધ્યયન કરે છે, તે અત્યંત પ્રુણના કણે વડે પાંધિના આયુષ્યવાળા (જન)ના હસ્તમાં બાણે સ્વર્ગના ભોગ આ દુનિયામાં (આવી રહે) છે.”—૪૩

* * *

उद्यन्ति चित्तसरसि स्तवतोयजानि

‘शान्ते’र्जिनस्य करुणाच्छजलौघमाजि ।

नुर्यस्य सच्छतदलप्रमुखासनस्था

तं मानतुङ्गमवशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ૪૪ ॥

અન્વયઃ

યસ્ય નુઃ કરુણા-અછ-જલ-ઓઘ-માજિ ચિત્ત-સરસિ શાન્તેઃ જિનસ્ય સ્તવ-તોયજાનિ ઉદ્યન્તિ, તં માન-તુલ્લ (નર) સત્-શતદલ-પ્રમુખ-આસન-સ્થા અવશા લક્ષ્મીઃ સમુપૈતિ ।

શબ્દાર્થ

उद्यन्ति (घा० ६)=ઉડે છે.

चित्त=મન.

सरस=સરોવર.

चित्तसरसि=મનરૂપી સરોવરને વિષે.

स्तव=સ્તોત્ર, સ્તવન.

तोयज=કમલ.

स्तवतोयजानि=સ્તોત્રરૂપી કમળો.

शान्तेः (मू० शान्ति)=શાન્તિ (નાથ)ના.

जिनस्य (मू० जिन)=તીર્થંકરના.

करुणा=કરૂણા, દયા.

अच्छ=નિર્મળ.

जल=જળ, પાણી.

ओघ=સમૂહ.

माज्=ભજનાર.

करुणाच्छजलौघमाजि=દયારૂપી નિર્મળ જળને

ભજનારા.

नुः (मू० वृ)=મનુષ્યના.

यस्य (मू० यद्)=જેના.

सत्=રહે.

शतदल=સો પાંખડીવાળું કમળ.

प्रमुख=પ્રમુખ.

आसन=આસન.

स्था=રહેવું.

सच्छतदलप्रमुखासनस्था=રહા કમળ પ્રમુખ આસન

ઉપર બેઠેલી.

तं (मू० तद्)=તેને.

मान=ગર્વ.

तुङ्ग=ઊંચો.

मानतुङ्ग=ગર્વ વડે ભંચા.

अवशा (मू० अवश)=સ્વતંત્ર.

समुपैति (घा० ६०)=સમીપ આવે છે.

लक्ष्मीः (मू० लक्ष्मी)=લક્ષ્મી.

પદ્યાર્થ

“જે મનુષ્યના દયારૂપી નિર્મળ જળના સમુદાયને ભજનારા ચિત્તરૂપી સરોવરને વિષે (સોળખા) તીર્થંકર શાન્તિ (નાથ)નાં સ્તવનરૂપી કમળો ભોગે છે, તે અભિમાનથી ઉચ્ચ મનુષ્યની સમીપ રહા કમળ પ્રમુખ આસન ઉપર બેઠેલી તેમજ સ્વતંત્ર એવી લક્ષ્મી આવે છે.”—૪૪

श्रीकीर्तिनिर्मलगुरोश्चरणप्रसादाद्

भक्तामरस्तवनपादतुरीयमास्वा ।

पादत्रयेण रचितं स्तवनं नवीनं

लक्ष्मीसितेन मुनिना विमलस्य शान्तेः ॥ ४५ ॥

अन्वयः

श्री-कीर्तिनिर्मल-गुरोः 'चरण-प्रसादाद्' लक्ष्मी-सितेन मुनिना भक्तामर-स्तवन-पाद-तुरीयं
भावात् पाद-त्रयेण विमलस्य शान्तेः नवीनं स्तवनं रचितम् ।

शब्दार्थ

श्री=मानवायुः ६५६.

कीर्तिनिर्मल=कीर्तिविभल.

गुरोः=गुरु, अ० ५५५६.

श्रीकीर्तिनिर्मलगुरोः=श्रीकीर्तिविभल गुरुना.

चरण=चरयु, ५५.

प्रसाद=कृपा.

चरणप्रसादात्=चरयुनी कृपाया.

भक्तामर=भक्ततामर.

स्तवन=स्तोत्र.

पाद=चरयु.

तुरीय=चैतु.

भक्तामरस्तवनपादतुरीयं=भक्तामरस्तोत्रं चैतुं
चरयु.

भाष्या (धा० धार)=पाभीने.

त्रय=त्रयुने सभु.

पादत्रयेण=त्रयु चरयु वडे.

रचितं (मू० रचित)=रचाये.

स्तवनं (मू० स्तवन)=स्तोत्र.

नवीनं (मू० नवीन)=नवीन, नवीन.

लक्ष्मी=लक्ष्मी.

सितं (घा० सौ)=अपि.

लक्ष्मीसितेन=लक्ष्मी वडे अपि.

मुनिना (मू० मुनि)=मुनि वडे.

विमलस्य (मू० विमल)=निर्भल.

शान्तेः (मू० शान्ति)=शान्ति (नाथ)ना.

पदार्थ

" श्रीकीर्तिविभल गुरुनी चरयु कृपाया लक्ष्मीविभल मुनिने 'भक्तामर' स्तोत्रं चैतुं
चरयु लक्ष्मीने त्रयु (नवीन) चरयु वडे निर्भल शान्ति (नाथ)नुं स्तोत्र स्तुम्."—४५ :

३

श्रीलामविनयगणिगुम्फितं ॥ पार्श्वभक्तामरम् ॥

(भक्तामरस्तोत्रस्य समस्यावन्धरचना)

नमः श्रीपार्श्वपतये ।

पादारविन्दमकरन्दरसैकलुब्ध—

मुग्धेन्दिरप्रवरनिर्जरवृन्दवन्धम् ।

‘पार्श्वेश्वरं प्रविततश्रियमद्वितीय—

मालम्बनं भवजले पततां जनानाम् ॥ १ ॥

सत्कायसुन्दरमनोवचनप्रयोग—

सम्पूर्णसाधनविधानगुणैकदक्षैः ।

यः सेवितः परमधार्मिकसिद्धसङ्घैः

स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥ (द्युग्मम्)

अन्वयः

यः सत्-काय-सुन्दर-मनस्-वचन-प्रयोग-सम्पूर्ण-साधन-विधान-गुण-एक-दक्षैः परम-धार्मिक-सिद्ध-सङ्घैः सेवितः, तं पाद-अरविन्द-मकरन्द-रस-एक-लुब्ध-मुग्ध-इन्दिर-प्रवर-निर्जर-वृन्द-वन्धं प्रवितत-श्रियं भव-जले पततां जनानां अ-द्वितीयं आलम्बनं प्रथ-मं जिन-इन्द्रं ‘पार्श्वेश्वरं’ अहं अपि किल (प्रथमं) स्तोष्ये ।

शुद्धार्थ

पद=२२शु, ५ग.

अरविन्द=३भण.

मकरन्द=भ३२-६, ३भणनुं ठेसर.

रस=२स

एक=अद्वितीय, असाधारण.

लुब्ध (धा० लभ्)=ब०५८.

मुग्ध=३०६२.

इन्दिर=६भ२, ६भ३.

प्रवर=६भ३.

निर्जर=६भ.

वृन्द=सभू६.

वन्ध=पू०नी५, ५-८१ ३२वा ५०५.

पादारविन्दमकरन्दरसैकलुब्धमुग्धेन्दिरप्रवरनि-
र्जरवृन्दवन्धं=२२शु-३भ६-११ ठेसर११ २सने

વિશે અસાધારણ લંપટ એવા સુન્દર ભમરના
 સમાન હિતમ સુરેના સમૂહને પૂજવા લાયક.
 પાર્શ્વ=પાર્શ્વ (નાથ), જેનોના ત્રેવીસમા તીર્થકર.
 રૂંધર=પરમેશ્વર, નાથ.
 પાર્શ્વેશ્વર=પાર્શ્વનાથને.
 પ્રવિત્ત (પા. તત્)=અત્યંત વિસ્તાર કરેલ.
 થી=લક્ષ્મી.
 પ્રવિત્તચિયં=(૧) અત્યંત વિસ્તાર કર્યો છે લક્ષ્મીને
 જેણે એવાને; (૨) અત્યંત વિસ્તારવાળી છે
 શોભા જેની એવાને.
 અદ્વિતીય (મૂ. અદ્વિતીય)=અસાધારણ.
 આલમ્બન (મૂ. આલમ્બન)=આધાર.
 મય=સંસાર.
 જલ્લ=સમુદ્ર.
 મયજલ્લે=સંસાર-સમુદ્રમાં.
 પતતાં (મૂ. પતત)=પડતા.
 જનાનાં (મૂ. જન)=શોકોના.
 સુન્દર=સુન્દર.
 કાય=રેહ, શરીર.
 સુન્દર=સુન્દર, શુભ.
 મનસ્=મન, ચિત્ત.
 વચન=વચન, બોલ.
 પ્રયોગ=પ્રયોગ.
 સંપૂર્ણ=સંપૂર્ણ, પૂર્ણ.
 સાધન=સાધન.
 વિધાન=કાંચ.

ગુણ=ગુણ.
 દક્ષ=ચતુર.
 સત્કાયસુન્દરમનોવચનપ્રયોગસમ્પૂર્ણસાધનવિધા-
 નગુણકદ્દશૈઃ=સુન્દર શરીર, શુભ ચિત્ત અને વચનના
 પ્રયોગો વડે સંપૂર્ણ સાધનના વિધાનરૂપ ગુણમાં
 અસાધારણ ચતુર.
 યઃ (મૂ. યદ)=જે.
 સેવિતઃ (મૂ. સેવિત)=સેવાયેલ.
 પરમ=અત્યંત.
 ધાર્મિક=ધાર્મિક, ધર્મનિષ્ઠ.
 સિદ્ધ=(૧) ગાનસિદ્ધ; (૨) પ્રસિદ્ધ.
 સદ્વચન=(૧) સદ્, સાધી, આવક અને આવકોને
 સમૃદ્ધય; (૨) પ્રથમ ગણપર.
 પરમધાર્મિકસિદ્ધસદ્વચન=ઉત્તમ ધાર્મિક સિદ્ધના
 સંધિ વડે.
 હૃતોષ્ઠે (પા. હૃ)=હૃ સ્તુતિ કરીશ.
 કિલ્લ=પરેશ્વર.
 અહૈ (મૂ. અસ્યદ)=હૈ.
 અપિ=પણ.
 તે (મૂ. તદ)=તેને.
 પ્રથ=વિસ્તીર્ણ, વિશાળ.
 મા=(૧) લક્ષ્મી; (૨) શોભા.
 પ્રથમ=(૧) વિસ્તીર્ણ છે લક્ષ્મી જેની એવા; (૨)
 વિશાળ છે શોભા જેની એવા.
 જિન=સામાન્યેશ્વરી.
 હિન્દુ=હિતમતાવાચક શબ્દ.
 જિનેન્દ્ર=જિન-પતિને, જિનેશ્વરને.

પદ્યાર્થ

“ સુન્દર શરીર, શુભ ચિત્ત અને (વિશુદ્ધ) વચનના પ્રયોગો વડે સંપૂર્ણ સાધનના
 વિધાનરૂપ ગુણમાં અસાધારણ ચતુર એવા અત્યંત ધાર્મિક સિદ્ધના સંધિ વડે જે સેવાયેલા છે, તે
 હેસરના રસને વિશે અદ્વિતીયપણે લંપટ એવા ગેનાહર ભમરના સમાન હિતમ
 રાના સમૂહને પૂજનીય એવા, લક્ષ્મીનો અતિશય વિસ્તાર કરનારા, વળી સંસાર-સમુદ્રમાં પડતા
 (દૂષતા) જોનાના અદ્વિતીય આધારરૂપ તથા વળી વિશાળ શોભાવાળા એવા જિનેશ્વર પાર્શ્વ-
 નાથની હું પણ પરેશ્વર સ્તુતિ કરીશ.”—૧-૨

नाथ ! त्वदीयगुणसंस्तवनं चिकीर्षु—

लप्स्ये विदग्धजनहास्यपदं विमोहात् ।

मूढादृते मुकुरमध्यगतस्य विम्ब—

मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ? ॥ ३ ॥

अन्वयः

(हे) नाथ ! त्वदीय-गुण-संस्तवनं चिकीर्षुः (अहं) विमोहात् विदग्ध-जन-हास्य-पदं लप्स्ये, (यतः) मूढात् कृते कः अन्यः जनः मुकुर-मध्य-गतस्य विम्बं सहसा ग्रहीतुं इच्छति ? ।

- शिष्याय

नाथ ! (म० नाथ)=हे प्रभु ।

त्वदीय=तारा.

गुण=शुभ.

संस्तवन=संकीर्तन, प्रशंसा.

त्वदीयगुणसंस्तवनं=तारा शुश्रूणा संकीर्तनम्.

चिकीर्षुः (घा० कृ)=करवानी प्रसन्नावाणा.

लप्स्ये (घा० कम्)=हृन् प्राप्ति.

विदग्ध=पण्डित, अतुर.

जन=जन, लोक.

हास्य=हस्य.

पद=स्थान.

विदग्धजनहास्यपदं=अतुर जनना हस्यना स्थानम्.

विमोहात् (म० विमोह)=विशेष अज्ञानने दीधे.

मूढात् (म० मूढ)=मूढना.

कृते=सिवाय.

मुकुर=आसन, दण्ड.

मध्य=मध्यमे भाग.

गत (घा० गम्)=गये.

मुकुरमध्यगतस्य=दण्डेना मध्यभागे गये.

विम्बं (म० विम्ब)=सूर्येना अथवा अन्द्रना मण्डले.

अन्यः (म० अन्य)=अन्य.

कः (म० किम्)=कथम्.

इच्छति (घा० इप्)=छिच्छे.

जनः (म० जन)=मनुष्य.

सहसा=अकस्म.

ग्रहीतुं (घा० ग्रह)=पकडवाने.

प्रधाय

“ हे प्रभु ! तारा शुश्रूणा संकीर्तनं करवानी अभिलाषावाणां तु अतिशय अज्ञानने दीधे अतुर जनना हस्यना स्थानम् प्राप्ति. (हेभके) भूर्ध सिवाय कथम् अन्य मनुष्य दण्डेना मध्यमे प्राप्त थयेत्ता (सूर्येना अथवा अन्द्रना) मण्डले अकस्म अड्डु करवा छिच्छे ! ”—उ

* * *

कश्चिद् विपश्चिदिह नो जगति प्रभूणु—

र्यस्त्वद्गुणौघगणनां प्रकटीकरोति ।

को लङ्घयेद् गगनमाशु पदैः प्रसह्य ?

को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

અન્વય:

(હે નાથ !) યઃ સ્વદ્-ગુણ-ઓચ-ગણનાં પ્રકટીકરોતિ, (સઃ) કશ્ચિત્ પ્રમૂલ્યુઃ વિપશ્ચિત્ જગતિ નોઃ (વિ) કઃ શ્વ પદૈઃ ગગનં યાતુ પ્રમદા લક્ષ્યેત્, કઃ વા અમ્યુ-નિધિ મુજામ્યાં તરીતું વલમ્ ? !

શબ્દાર્થ

કશ્ચિત્ (મૂં કિમ્ + ચિત્) = કોઈક.

વિપશ્ચિત્ (વિપશ્ચિત્) = પરિક્ષત.

શ્વ=આ હુનિયામાં.

નો=નહિ.

જગતિ (મૂં જગત્) = હુનિયામાં.

પ્રમૂલ્યુઃ (મૂં પ્રમૂલ્યુ) = (૧) પ્રભાવશાળી; (૨) સમર્થ.

યઃ (મૂં યદ્) = જે.

ગુણ=ગુણ.

ઓચ=સમૂહ.

ગણના=ગણની.

સ્વદ્ગુણોચગણનાં=તારા ગુણોના સમૂહની ગણનીને.

પ્રકટીકરોતિ=પ્રકટ કરે છે.

કઃ (મૂં કિમ્) = કોણ.

લક્ષ્યેત્ (ધાં લક્ષ્) = ઓળંગી જાય.

ગગનં (મૂં ગગન) = આકાશને.

યાતુ=જવડી.

પદૈઃ (મૂં પદ) = પગે વડે.

પ્રસાદ્ય=પ્રજાતકારથી.

વા=(૧) અથવા; (૨) તેમજ.

તરીતું (ધાં તૃ) = તરી જવાને.

અલં=સમર્થતાવાંચક અભ્યપ્ત.

અમ્યુ=અળ.

નિધિ=ભંડાર.

અમ્યુનિધિ=ગળા ભંડારને, સમુદ્રને.

મુજામ્યાં (મૂં મુજ) = બે હાથે વડે.

પદાર્થ

“ (હે નાથ !) તારા ગુણોના સમૂહની ગણનાને જ પ્રકટ કરે એવો કોઈ પ્રભાવશાળી [અથવા સમર્થ] વિદ્વાન્ જગત્માં નથી; (કેમકે) આ હુનિયામાં કોણ પગ વડે જવડી ગગનનું અગાધકારપૂર્વક ઉત્તરણ કરે અથવા કોણ બે હાથ વડે સમુદ્ર તરી જવાને સમર્થ છે ! ” — ૪

સ્પષ્ટીકરણ

ઈશ્વરના ગુણોની ગણના—

ઈશ્વરના ગુણો અગણિત છે—અનન્ત છે એટલે તેની ગણના થઈ શકે તેમ નથી. સકળ વસ્તુને જાણનારા અને એથી કરીને ઈશ્વરના સમગ્ર ગુણોથી પરિચિત એવા સર્વજ્ઞ પણ તેની ગણના કરી શકે તેમ નથી, કેમકે એ કાર્ય આશક્ય—અસંભવિત છે. એક વસ્તુને જાણી એ જુદી વાત છે અને તેને પ્રકટ કરવી તે જુદી વાત છે. કટલીક વાર તો જાણેલી વસ્તુ અગણિત હોવા છતાં પણ તે પ્રકટ કરી શકાતી નથી, કેમકે તે વાત દર્શાવનારા શબ્દ નથી. દરેક મનુષ્ય ધીના સ્વાદ કેવો છે તે જાણે છે; પરંતુ જાણે ધીનો કોઈ પણ દિવસ સ્વાદ લીધો ન હોય, તેની આગળ તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ વાણી દ્વારા કોણ વર્ણવી શકે ?

એવી રીતે સર્વજ્ઞ બે વાણી દ્વારા ઈશ્વરના અનન્ત ગુણોને પ્રકટ કરવાનું કાર્ય હાથ ધરે, તો તે કાર્ય પોતાના જીવન દરમિયાન અરે એવા સેંકડો જીવનને ધારણ કરે તો પણ તે દરમિયાન નમ પૂરું કરી શકે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો અગણિત—અનન્ત ગુણોને પ્રકટ કરવા માટે કાળ જોઈએ.

કદાચ સમુદ્રને જે હાથ વડે તરી જવામાં કે કુશાચ વડે તેના જળને માપવામાં કે સ્વયં-ભૂરમણુ નામના અંતિમ સમુદ્રનું પાન કરી જવામાં કે જેણે વડે પૃથ્વીને ઉપાડવામાં કે આકાશમાં ઉછળી ચંદ્રનું ઉત્તંધન કરવામાં કે મેરૂ પર્વતને હાથ વડે ઠંપાવવામાં કે મસ્તક વડે પર્વતને તોડવામાં કે ગતિ વડે વાયુને પણ પરાસ્ત કરવામાં કે આ સમગ્ર કાર્ય કરવામાં દાઇ સમર્થ હોઇ શકે, પરંતુ પરમેશ્વરના ગુણોને ગણવામાં તો દાઇ સમર્થ હતું નહિ, છે નહિ અને થશે નહિ; કેમકે તે ગુણો અગણિત—અનન્ત છે. આ સંબંધમાં શ્રીપુષ્પદંતે રચેલો નિમ્ન-લિખિત શ્લોક દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“અસિતગિરિસમં સ્યાત્ કજ્જલં સિન્ધુપાત્રે

સુરતત્ત્વરસાસા લેખની પત્રમુર્તી ।

લિખતિ યદિ મૃદ્ધીત્વા શારદા સર્વકાલં

તદપિ ત્વ ગુણનામીશ ! પારં ન યાતિ ॥—” આશિની

—શિવમહિમ્નસ્તોત્ર, શ્લોક ૩૨

અર્થાત્ સમુદ્રરૂપ પાત્ર (ખડિયા)માં કાળા પર્વત સમાન કાજળ (નાંખી સાહી બનાવી) હોય અને દેવવૃક્ષની ઉત્તમ શાખાઓ લેખિની (રૂપ) હોય અને પૃથ્વી (રૂપ) વિશાળ પત્ર હોય અને તે ગ્રહણ કરીને (સ્વયં) સરસ્વતી (જેવી) સર્વદા લખ્યા કરે તોપણ હે ઈશ્વર ! તારા ગુણોનો પાર આવે તેમ નથી.

આના કરતાં પણ શ્રીભુવનસુન્દરસંસ્કૃત ‘શ્રીઅર્ચુદ્ધમહુડનશ્રીયુગાદિદેવ-શ્રીનેમિનાથ-સ્તવન’નો તૃતીય શ્લોક વિશેષ પ્રકાશ પાડે છે, કેમકે તેમાં કહ્યું છે કે—

“પત્રં વ્યોમ મપી મહાગુધિસરિત્કલ્યાદિકાનાં જલં

લેખિન્યઃ સુરમૂઢાઃ સુરગણાસ્તે લેખિતારઃ સમે ।

આયુઃ સાગરકોટયો મહુત્તરાઃ સ્યુષ્કેવ તથાપિ પ્રમો !

નૈકસ્થાપિ ગુણસ્ય તે જિન ! ભવેત્ સામસ્ત્યતો લેખનમ્ ॥”

અર્થાત્ આકાશ (જવડું લેખન) પત્ર હોય, મહાસાગર, નદી, નહેર વિગેરેના જળ (જટલી) સાહી હોય, દેવવૃક્ષો (રૂપ) લેખિનીઓ હોય, સુપ્રસિદ્ધ સમસ્ત સુરોના સમૂહો લેખકો હોય અને સાગરોપમની અનેક કાટીઓ (જટલું) આયુષ્ય હોય તો પણ હે નાથ ! હે જિન ! તારા એક પણ ગુણનું સંપૂર્ણ વર્ણન થઇ શકે નહિ.”

પ્રયોગ—વિચાર—

આ પદ્યમાં પદ્ધતિ રૂપ વાપરીને બહુવચનનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે વાસ્તવિક નથી, કેમકે મનુષ્યને બેઝ પગ હોય છે તેથી ‘પદાભ્યાં’ એવું દ્વિવચનાત્મક રૂપ વાપરવું બેઝતું હતું એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. પરંતુ આનું સમાધાન એ છે કે વૈકલ્પિક લખિયથી અનેક પગો વિકુર્વી શકનાર દાઇ સુર પણ અનન્ત આકાશનું ઉત્તંધન નહિ કરી શકે એમ સચવવા દ્વિવચનને બદલે

ખડુવચનનો પ્રયોગ કયો દોષ એમ લાગે છે. અથવા તો ‘પદ’નો અર્થ ‘પદન્યાસ’ (પગથું) કરવાથી પણ આનું સમાધાન થઈ જાય છે, કેમકે ‘પદૈકદેશે પદસમુદાયોપચારઃ’ એ સુપ્રસિદ્ધ હકીકત છે.

મન્દોઽપ્યહં ગુણનિષે ! નિજબુદ્ધિશક્ત્યા

ત્વદ્વર્ણનં રચયિતું પરમં યતિષ્યે ।

ધીરા દ્વ(દ્ર?)વન્તિ સમરે હિ તથાઽવલોઽપિ

નામ્યેતિ કિં નિજાશિશોઃ પરિપાલનાર્થમ્ ? ॥ ૫ ॥

અન્વયઃ

(હે) ગુણ-નિષે ! પરમં નિજ-બુદ્ધિ-શક્ત્યા મન્દઃ અપિ મહં ત્વદ્-વર્ણનં રચયિતું યતિષ્યે, હિ (યયા) ધીરાઃ સમરે દ્વ(દ્ર)વન્તિ, તથા અવલઃ અપિ કિં નિજ-શિશોઃ પરિપાલન-અર્થ ન અમ્યેતિ ? ।

શીખદાર્થ

મન્દઃ (મૂં મન્દ)=મંદ.

અપિ=પણ.

મહં (મૂં અસ્મદ)=હું.

ગુણ=ગુણ.

નિષિ=બંડાર.

ગુણનિષે !=હે ગુણોના બંડાર.

નિજ=પોતાની.

બુદ્ધિ=મતિ.

શક્તિ=શક્તિ, બળ.

નિજબુદ્ધિશક્ત્યા=પોતાના મતિ બળ વડે.

વર્ણનં=સ્તુતિ.

ત્વદ્વર્ણનં=તારી સ્તુતિને.

રચયિતું (ધાં રચ)=રચવાને.

પરમં=અનુદામ્યક અન્યથ.

યતિષ્યે (ધાં યત)=પ્રયત્ન કરીશ.

ધીરાઃ (મૂં ધીર)=પરાક્રમી, બળવાળા.

દ્વ(દ્ર)વન્તિ (ધાં દ્ર)=ડોડે છે.

સમરે (મૂં સમર)=યુદ્ધમાં, લડાઈમાં.

હિ=એમકે.

તથા=તેવી રીતે.

અવલઃ (મૂં અવલ)=નિર્બળ, અલ્પ શક્તિવાળો.

ન=નહિ.

અમ્યેતિ (ધાં દ્ર)=સામે જાય છે.

કિં=શું.

શિશુ=બાળક.

નિજશિશોઃ=પોતાના બાળકના.

પરિપાલનં=રક્ષણ, અચાવ.

અર્થ=પ્રયોજન.

પરિપાલનાર્થે=રક્ષણને માટે.

પદાર્થ

“ હે ગુણોના બંડાર ! તારી અનુજ્ઞા અનુસાર મારી બુદ્ધિ-બળ વડે મન્દ એવો પણ હું તારી સ્તુતિ રચવાનો હું પ્રયાસ કરીશ; કેમકે જેમ પરાક્રમી (યુરૂપો) યુદ્ધમાં ડોડે છે તેમ નિર્બળ અનુબ્ધ) પણ શું પોતાના બાળકના રક્ષણાર્થે સામે જતો નથી ?—૫

ત્વત્કીર્તિકીર્તનવિઘો હિ મનો મદીયં

હ્રદ્દેહતાં વ્રજતિ તત્ર તવાનુમાવઃ ।

ગુહ્યન્તિ પદપદગણાઃ સુરભૌ મદાન્ધા—

સ્તચારુચૂતકલિકાનિકરૈકહેતુઃ ॥ ૬ ॥

અન્વયઃ

(હે નાથ !) મદીયં મનઃ ત્વત્-કીર્તિ-કીર્તન-વિધી દહ્યેષ્વતાં હિ વ્રજતિ, તત્ર તવ અનુભાવઃ ।
મદ-અન્ધાઃ પદ્મપદ-ગણાઃ સુરમૌ શુજન્તિ, તત્ ચારુ-ચૂત-કલિકા-નિકર-एक-हेतुः ।

શીખદાર્થ

કીર્તિ=કીર્તિ, આખર.
કીર્તન=કીર્તન, ગુણ-ગાન.
વિધિ=કાર્ય.
ત્વત્કીર્તિકીર્તનવિધૌ=તારી કીર્તિના કીર્તનના કાર્યને
વિષે.
હિ=ખરેખર.
મનઃ (મૂં મનસ્)=મન, ચિત્ત.
મદીયં (મૂં મદીય)=માફ.
દહ્યેષ્વતાં (મૂં દહ્યેષ્વતા)=જ્ઞાનપથાને, બોધતાને.
વ્રજતિ (વ્રાં વ્રજ)=પામે છે.
તત્ર=તેમાં.
તવ (મૂં ત્વમ્)=તારે.
અનુભાવઃ (મૂં અનુભાવ)=માહત્ત્વ, પ્રભાવ.
શુજન્તિ (ધાં શુજ્)=શુભરૂપ કરે છે.
પદ્મપદ=અમર, અમરો.

ગણ=સમૂહ.
પદ્મપદગણાઃ=અમરોના સમૂહો.
સુરમૌ (મૂં સુરમિ)=વસંતમાં.
મદ=માફ.
અન્ધ=અધિજ્ઞા.
મદાન્ધાઃ=માફ, મદોન્મત્ત.
તત્=તે સંબંધિ.
ચારુ=મનોહર.
ચૂત=આમ્ર, આળો.
કલિકા=મંજરી, કળા.
નિકર=સમૂહ.
एक=અદિતીય, અસાધારણ.
हेतुः=કારણ.
ચારુચૂતકલિકાનિકરैकहेतुः=મનોહર આમ્ર-મંજરીના સમુદાયનું અદિતીય કારણ.

પદાર્થ

“(હે પરમેશ્વર !) તારી કીર્તિના કીર્તનના કાર્યને વિષે માફ મન જ્ઞાનતાને પામે છે તે તારે પ્રભાવ છે. મદાન્ધ અમરોના સમૂહો વસંત (ક્રતુ)માં શુભરૂપ કરે છે તેમાં મનોહર આમ્ર-મંજરીના સમુદાયરૂપ અસાધારણ હેતુ છે.”—૬

* * *

भास्वत्प्रभानिचयचिन्मयसत्प्रकाशाद्

ध्यानात् तव प्रबलसन्तमसं हृदिस्थम् ।

दूरे प्रयाति विलयं खलु मोहजातं

सूर्याशुभिन्नमिव शार्वरमन्धकारम् ॥ ७ ॥

અન્વયઃ

(હે નાથ !) તવ ભાસ્વત્-પ્રભા-નિચય-ચિત્-મય-સત્-પ્રકાશાત્ ધ્યાનાત્ મોહ-જાતં હૃદિ-સ્થં પ્રબલ-સન્તમસં સૂર્ય-અંશુ-ભિન્ન શાર્વરં અન્ધકારં ઇવ દૂરે વિલયં ચલુ પ્રયાતિ ।

શીખદાર્થ

માસરત્=તેજસ્વી.
 પ્રમા=કાન્તિ.
 નિચય=સમૂહ.
 ચિત્=ચૈતન્ય, જ્ઞાન.
 મય=પ્રચુરતાવાચક શબ્દ.
 ચિન્મય=સંપૂર્ણ ચૈતન્ય.
 સત્=સુન્દર.
 પ્રકાશ=પ્રકાશ, તેજ.
 માસ્યત્પ્રમાનિચયચિન્મયસરપ્રકાશાત્=તેજસ્વી કાન્તિના સમૂહરૂપ સંપૂર્ણ ચૈતન્યનો સુન્દર પ્રકાશ છે જેને વિશે એવા.
 ધ્યાનાત્ (મૂં પ્યાત)=ધ્યાનથી.
 તત્ત્વ (મૂં યુમ્મત્)=તારા.
 પ્રચલ=અન્યતઃ દદ.
 સન્તમસ=ગાદ અજ્ઞાન.
 પ્રચલસન્તમસ=અન્યતઃ દદ તેમજ ગાદ એવું અજ્ઞાન.

દૃઢ=અન્યતઃ કરણ, હૃદય.
 સ્થાપિત=રહેલું.
 દૃઢિસ્યં=હૃદયમાં રહેલું.
 દૂરે=દૂરથી.
 પ્રયાતિ (ધાં યા)=પામે છે.
 વિલય (મૂં વિલય)=વિનાશને.
 રાતુ=નકશી.
 મોહ=(૧) મોહનીય કર્મે; (૨) અજ્ઞાન.
 જાત (ધાં જન્)=ઉત્પન્ન થયેલું.
 મોહજાત=મોહથી ઉત્પન્ન થયેલું.
 સૂર્ય=સૂર્ય, રતિ.
 અંશુ=કિરણ.
 મિત્ર (ધાં મિત્ર)=મેદાયેલું.
 સૂર્યોગ્નિમિત્ર=સૂર્યના કિરણોથી મેદાયેલું.
 દય=દેવ.
 શાર્વર (મૂં શાર્વર)=રાત્રિ સંબંધી.
 અન્યકાર (મૂં અન્યકાર)=અધાર.

પ્રવાચ

“ (હે ઈશ્વર !) મોહથી ઉત્પન્ન થયેલું, દૃઢમાં રહેલું, અત્યંત દૃઢ તેમજ ગાદ એવું અજ્ઞાન તેજસ્વી કાન્તિના સમૂહરૂપ સંપૂર્ણ ચૈતન્યના સુન્દર પ્રકાશથી યુક્ત એવા તારા ધ્યાનથી સૂર્યના કિરણોથી મેદાયેલા રાત્રિના અંધકારની જમ દૂરથી ખરેખર વિનાશ પામે છે.”—૭

* * *

જ્ઞાનં તથાવિધમધીશ ! ન નિર્મલં મે

પ્રયોતયિષ્યતિ ગુણસ્તુતિશુદ્ધસદ્ગુઃ ? ।

પ્રાતર્યથા હરિમરીચિયુતં(તઃ) કુશાગ્રે

મુક્તાફલધુતિમુપૈતિ નનુદવિન્દુઃ ॥ ૮ ॥

અન્યથા:

(હે) અધીશ ! યથા કુશ-અગ્રે હરિ-મરીચિ-યુતઃ ઉદન્-વિન્દુઃ મુક્તાફલ-ધુતિ નનુ ઉપૈતિ, તથા-વિધં મે નિર્મલં જ્ઞાનં ગુણ-સ્તુતિ-શુદ્ધ-સદ્ગુઃ ન પ્રયોતયિષ્યતિ ? ।

શીખદાર્થ

જ્ઞાનં (મૂં જ્ઞાન)=જ્ઞાનને, બોધને.
 તથાવિધં (મૂં તથાવિધ)=તેથી જાતના.
 અધીશ ! (મૂં અધીશ)=હે નાથ !
 ન=નહિ.
 (મૂં નિર્મલ)=નિર્મળ, શુદ્ધ.

મે (મૂં અસ્મદ્)=મારા.
 પ્રયોતયિષ્યતિ (ધાં યુત્)=પ્રકાશ પામેશે.
 ગુણ=ગુણ.
 સ્તુતિ=સ્તુતિ, પ્રશંસા.
 શુદ્ધ=શુદ્ધ, નિર્મળ.

સદ્ગ=સંગ, પ્રસંગ.
 ગુણસ્તુતિશુદ્ધસદ્ગ=શુદ્ધની પ્રથંસાને નિર્ભગ પ્રસંગ.
 પ્રાતઃ=સવારે.
 યથા=જેમ.
 હરિ=મુખ.
 મરીચિ=કિરણ.
 યુત (ધાં યુ)=જોડાયેલ, યુક્ત.
 હરિમરીચિયુતં (તઃ)=મુખનાં કિરણથી યુક્ત.
 કુશ=એક જાતનું ધાસ.
 અગ્ર=આગલો ભાગ.

કુશાગ્રે=કુશના અગ્ર ભાગ ઉપર.
 મુકાફલ=મોકિતક, મોતી.
 યુતિ=પ્રભા, તેજ.
 મુકાફલયુતિ=મોકિતકની પ્રભાને.
 ઉપેતિ (ધાં દ)=પાને છે.
 નનુ=ખરેખર.
 ડદન્=જળ.
 વિન્દુ=ચિન્દુ, ટીપું.
 ડદવિન્દુ=જળનું ચિન્દુ.

પદ્યાર્થ

“ હે નાથ ! જેવી રીતે કુશના અગ્ર ભાગ ઉપરનું જળનું ચિન્દુ સર્વનાં કિરણથી યુક્ત થતાં મોકિતકની પ્રભાને પામે છે, તેવી રીતે આરા નિર્ભગ જ્ઞાનને (પદ્ય) થું તારા શુદ્ધની સ્તુતિને શુદ્ધ પ્રસંગ પ્રકાશિત નહિ કરે ! ”—૮

દોષાનુપદ્ધિપરદેવગણાનપાસ્ય

લીનાનિ યોગિહૃદયાનિ ત્વયિ પ્રકામમ્ ।

હિત્વૈવ દુષ્ટજલભૂમિમતો ભવન્તિ

પદ્માકરેષુ જલજાનિ વિકાશમાઙ્ગિ ॥ ૧ ॥

અન્વયઃ

દોષ-અનુપદ્ધિન્-પર-દેવ-ગણાન્ અપાસ્ય યોગિન્-હૃદયાનિ ત્વયિ એવ પ્રકામં લીનાનિ (ભવન્તિ),
 અતઃ દુષ્ટ-જલ-ભૂમિં હિત્વા જલજાનિ પદ્મ-ભાકરેષુ (એવ) વિકાશ-માઙ્ગિ ભવન્તિ ।

શબ્દાર્થ

દોષ=દોષ, દુષ્ટ.
 અનુપદ્ધિન્=(૧) જોડાયેલ, યુક્ત; (૨) વ્યાપ્ત.
 પર=અન્ય.
 દેવ=દેવ, સુર.
 ગણ=સમૂહ.
 દોષાનુપદ્ધિપરદેવગણાન્=દોષોથી યુક્ત એવા અન્ય સુરોના સમૂહોને.
 અપાસ્ય (ધાં અપ)=દૂર તણને.
 લીનાનિ (મૂં લીન)=લીન, આસક્ત.
 યોગિન્=યોગી.
 હૃદય=હૃદય, અંતઃકરણ.
 યોગિહૃદયાનિ=યોગીઓનાં હૃદયો.
 ત્વયિ (મૂં ત્વમ્)=તારે વિષે.
 પ્રકામં=અસત.

હિત્વા (ધાં હા)=સજી રાખે.
 એવ=જ.
 દુષ્ટ=દુષ્ટ, ખરાબ.
 જલ=જળ, પાણી.
 ભૂમિ=ભૂમિ, સ્થળ.
 દુષ્ટજલભૂમિ=દુષ્ટ જલ-ભૂમિને.
 અતઃ=એથી કરીને.
 ભવન્તિ (ધાં મૂ)=થાય છે.
 પદ્માકરેષુ (મૂં પદ્માકર)=સરોવરોમાં.
 જલજાનિ (મૂં જલજ)=કમળો.
 વિકાશ=વિકાસ, ખીલવું તે.
 માઙ્ગ=સજ્જનાર.
 વિકાશમાઙ્ગિ=વિકાસને સજ્જનાર.

પદાર્થ

“દાંપેથી યુક્ત [અથવા વ્યાપ્ત] એવા અન્ય સુરોના સમૂહોને દૂર તજીને ચોગીઓનાં હૃદયો (હે નાથ !) તારે વિષેજ લીન થાય છે, કમંઠે કુદ જલ-ભૂમિને સજી દધને કમજો સરો-વરોમાં (જ) વિકાસને લજનારા બને છે (અર્થાત્ ખીલે છે).”—૯

* * *
મિથ્યાવશેન કિલ પૂર્વમવે કુદેવ—

સેવા કૃતા જિન ! મયા ન હિતાય જાતા ।

કિં તેન વિશ્વજનવન્ધ ! નિપેવિતેન

મૂલ્યાઽઽશ્રિતં ય હહ નાત્મસમં કરોતિ ? ॥ ૧૦ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! પૂર્વ-મવે મિથ્યા-વશેન મયા કૃતા કુ-દેવ-સેવા હિતાય કિલ ન જાતા । (હે) વિશ્વ-જન-વન્ધ ! કિં તેન નિપેવિતેન યઃ હહ વાશ્રિતં મૂલ્યા આત્મન્-સમં ન કરોતિ ? ।

શીખદાંથે

મિથ્યા=અસહ.

ઘશ=(૧) તામેદાર; (૨) તામેદારી.

મિથ્યાવશેન=મિથ્યાત્વને વશ થઇને.

કિલ=ખરેખર.

પૂર્વ=પૂર્વ; પહેલો.

મવ=ભવ, જન્મ.

પૂર્વમવે=પૂર્વ જન્મમાં.

કુ=અનિષ્ટતાવાચક શબ્દ.

દેવ=દેવ.

સેવા=સેવા, ભક્તિ.

કુદેવસેવા=કુદ દેવની સેવા.

કૃતા (યાં ક)=કરવામાં આવી.

જિન ! (મૂં જિન)=હે વીતરાગ, હે તીર્થંકર ।

મયા (મૂં જલમ્)=મારાથી.

નન્નહિ.

હિતાય (મૂં હિત)=કલ્યાણને માટે.

જાતા (યાં જન્)=જાતી.

કિં=શું.

તેન (મૂં તદ)=તેનાથી.

વિશ્વ=(૧) દુનિયા; (૨) સગરત.

જન=લોક.

વન્ધ=પૂજનીય.

વિશ્વજનવન્ધ ! =હે વિશ્વના લોકના (અથવા સમગ્ર

દુનિયાના) પૂજનીય ।

નિપેવિતેન (મૂં નિપેવિત)=અસંત સેવિત.

મૂલ્યા (મૂં મૂલિ)=અપતિ વડે.

વાશ્રિતં (મૂં વાશ્રિત)=આશ્રય લીધેલ.

યઃ (મૂં યઃ)=જે.

હહ=આ દુનિયામાં.

આત્મન્=આત્મા.

સમ=સમાન, સુલભ.

આત્મસમં=પોતાના સમાન.

કરોતિ (યાં ક)=કરે છે.

પદાર્થ

“હે તીર્થંકર ! પૂર્વ જન્મમાં મિથ્યાત્વને વશ થઇ મેં જ કુદેવની સેવા કરી તે ખરેખર કલ્યાણાર્થે ન થઇ. હે વિશ્વના લોકને પૂજનીય (પરમેશ્વર) । જ આ દુનિયામાં વાશ્રિતને (સેવકને) સમૃદ્ધિ વડે પોતાના સમાન બનાવતો નથી, તેની સેવા કરવાથી શું ?”—૧૦

સ્પષ્ટીકરણ

દેવ-દિગ્દર્શન—

આ પદમાં ‘કુદેવ’ શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે, તો એથી કરીને કુદેવ એટલે શું અને તે સંબંધમાં શી જૈન માન્યતા છે એવો સહજ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતો હોવાથી અત્ર તેની સ્પષ્ટ રૂપરેખા આલેખવામાં આવે છે.

‘દેવ’ શબ્દના અનેક અર્થો થાય છે—જમકે (૧) દેવતા, (૨) રાગ, (૩) મેધ, (૪) પારો, (૫) દિયર, (૬) ઈયર વિગેરે. પરંતુ પ્રસ્તુતમાં આમાંના પ્રથમ અને અન્તિમ અર્થો તરફજ દષ્ટિપાત કરવો ખસ થશે. તેમાં પણ વળી અત્ર ‘દેવ’ શબ્દથી સામાન્ય દેવતા કે સુર ન સમજતાં દેવાધિદેવ, પરમેશ્વર, પરમાત્મા, ભગવાન્ ઇત્યાદિ અર્થસૂચક મહાવ્યક્તિ સમજવાની છે. પરંતુ અત્ર એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે કાણુ આવા અપૂર્વ નામને લાયક ગણી શકાય અર્થાત્ સુદેવ અને કુદેવનાં લક્ષણો કયાં છે ? આ સંબંધમાં કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહિમચન્દ્રસૂરિના ઉદ્ગારો વિચારીએ. તેમણે કહ્યું છે કે—

“સર્વજ્ઞો જિતરાગાદિ-દોષસ્ત્રૈલોક્યપૂજિતઃ ।

યથાસ્થિતાર્થવાદી ચ, દેવોર્જન્ પરમેશ્વરઃ ॥”

—યોગશાસ્ત્ર સં. ૨, સ્થો. ૪

અર્થાત્ સમગ્ર પદાર્થોના જ્ઞાતા, રાગ (દ્રેષ) વિગેરે દોષોના વિજિતા, ત્રૈલોક્યને પૂજ્ય, જ્યોજ પદાર્થ હોય તેવીજ તેની પ્રરૂપણા કરનારા તે દેવ, અર્હન્ત્ યા પરમેશ્વર છે અથવા તે પરમ ઐશ્વર્યવાળા દેવ ‘અર્હન્ત્’ છે.

આ સંબંધમાં ધણું વિવેચન થઇ શકે તેમ છે, પરંતુ અન્ય-ગૌરવના ભયથી અત્ર ટુંકમાંજ ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે. રાગ અને દ્રેષનો સંપૂર્ણ ક્ષય કર્યા વિના અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટ સમતા સંપાદન કર્યા વિના સર્વજ્ઞતા સંભવતી નથી તેમજ સર્વજ્ઞતા પ્રાપ્ત કર્યા વિના સત્યવક્તા બની શકાતું નથી તેમજ સત્યવક્તા થયા વિના ત્રૈલોક્યમાં પૂજ્યતા પ્રાપ્ત થતી નથી. વાસ્તે આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે સંસારરૂપ ચતુર્ગતિમાં શ્રમણ કરાવનારા રાગ અને દ્રેષનો જણે સર્વથા ક્ષય કર્યો છે તે વ્યક્તિ સુદેવ છે, પરમાત્મા છે, ઈશ્વર છે, પરમેશ્વર છે, પરબ્રહ્મ છે, સચ્ચિદાનન્દ છે. આ ઉપરથી એ દ્વિતીય અર્થ થાય છે કે જ દેવમાં રાગ અને દ્રેષનો થોડે ધણે અંશે પણ સંસ્રવ છે, તે તો પરમાત્મા યાને સુદેવ તો નહિજ કહી શકાય અને વળી જનામાં રાગ-અને દ્રેષની અધિકતા હોય તેને ‘કુદેવ’ સંબોધવા જોઈએ એ સહેલાઈથી સમજી શકાય છે.

આ પ્રમાણે જોઈ કુદેવનું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં આવી શકે તેમ છે, છતાં પણ તેનો સ્ફુટ બોધ થાય તેટલા માટે શ્રીહિમચન્દ્રાચાર્ય કુદેવનાં લક્ષણ પરત્વે નીચે સુખખનો પોતાનો અભિપ્રાય જાહેર કરે છે:—

“યે સ્ત્રીશસ્ત્રાક્ષસૂત્રાદિ-રાગાદ્યજ્ઞકલક્રિતાઃ ।
 નિગ્રહાનુગ્રહપરા-સ્તે દેવાઃ સ્યુર્ન યુક્તયે ॥
 નાટ્યાદ્યહાસસંગીતા-શુષ્પલલવવિસંસ્પુલાઃ ।
 લમ્ભયેયુઃ પદં શાન્તં, પ્રપન્નાન્ પ્રાણિનઃ કથમ્ ? ॥”

—યોગશાસ્ત્ર પ્ર. ૨, શ્લો. ૬-૭

અર્થાત્ જ દેવો સ્ત્રી, શસ્ત્ર, જપમાળા ઇત્યાદિ રાગાદિ ચિહ્નોથી ઠલક્રિત છે તેમજ જ્યો (નિન્દકાનો) નિગ્રહ કરવામાં અને (ભક્ત જનો ઉપર) અનુગ્રહ કરવામાં તત્પર છે તે દેવો (ની ભક્તિ) યુક્તિને માટે થાય નહિ.

વળી જ દેવો નાટક, અદકાર્ય, સંગીત ઇત્યાદિ ઉપદ્રવોથી અસ્થિર બન્યા છે—આત્મ-સ્વરૂપથી પતિત થયા છે, તેઓ શરણાગત જીવોને કેવી રીતે શાન્ત સ્થાન (મોક્ષ) પ્રાપ્ત કરાવી શકે ?

કહેવાની મતલબ એ છે કે જ દેવો સ્ત્રીથી યુક્ત છે, તે કામદેવના સપાટામાં આવી ગયેલા છે એ સુરપદ હરીકત છે; કેમકે નહિ તો તેમને સ્ત્રી રાખવાનું શું પ્રયોજન છે ? આથી કરીને તો જ દેવો સ્ત્રીયુક્ત છે તે સુદેવ નથી એવો ધ્વનિ નીકળે છે.

વળી જ દેવો શસ્ત્ર ધારણ કરે છે, તેમનામાં દ્વેષાગ્નિ પ્રજ્વલિત થયેલા છે એમ સમજી શકાય છે. કેમકે કાષ્ઠક શત્રુનો શિરચ્છેદ કરવા માટેજ તેમને શસ્ત્ર રાખવાની જરૂર પડી હશે. આ ઉપરથી તો વળી તેવા દેવો ભયભીત છે એમ પણ સૂચન થાય છે અને જ સર્વથા નિર્ભય ન હોય તે સર્વજ્ઞ પણ ન હોય એ તરફ ધ્યાન આપતાં બ્રહ્મ શકાય છે કે આવા દેવોને સુદેવ નજ કહી શકાય.

વળી જ દેવો જપમાળા રાખે છે તે ઉપરથી તેઓ અપૂર્ણ હોવાનું પણ અનુમાન થાય છે, કેમકે શું જપમાળા રાખ્યા વિના તેઓ જનું ધ્યાન ધરવા માંગે છે, તેનું ધ્યાન ન ધરી શકે ? શું કદાચ બૂલચૂક થઇ જવાના ભયથી તેઓ જપમાળા રાખે છે ?

વળી જ્યારે તેઓ પણ કામ મોટા દેવના નામની માળા ફેરવી રહ્યા છે, તો પછી તેમને મૂર્છિત તેઓ જેમના ગુણ ગાવા કટિબદ્ધ બન્યા છે તેમનીજ ઉપાસના કરવી તે શું વાસ્તવિક ના ! જ સ્વર્ણ દરિદ્રી હોય તે ખીજને ધનાઢ્ય બનાવી શકે ખરો !

પોતાના રાગી જનો ઉપર તુષ્ટ થવું અને દ્વેષી જનો ઉપર ક્રુદ્ધ થવું અર્થાત્ પોતાના ગુણ ગાનારનો અનુગ્રહ કરવો અને પોતાની નિન્દા કરનારનો નિગ્રહ કરવો એ સુદેવને તો નજ સીએ; કેમકે આપું કાર્ય તો રાગ-દ્વેષથી યુક્ત જીવજ દરી શકે અને જ્ઞાનામાં રાગ-દ્વેષનો અંશ પણ રહેલો હોય—જ સર્વથા વીતરાગ ન હોય તે સુદેવ—પરમેશ્વર કહેવાયજ દેવ !

વળી નાટક, ચેટક કે સંગીતમાં જ દેવને રસ પડે છે, તે આત્મ-રમણનાથી બદ્ધિર્નુબ છે સૂચન થાય છે. હજી એને કંઈ નહીન જોવાનું, જમવાનું કે સાંભળવાનું બાકી હોય એમ

લાગે છે અર્થાત્ તેવા દેવમાં કૃતકૃત્યતાની પરાકાષ્ઠાનો અભાવ છે અને એથી કરીને એવાને ઈશ્વર નજ કહેવાય.

અદ્વિતીય કરનારો દેવ અદ્વિત છે એ દેખીતી વાત છે, કેમકે હાસ્ય એ અજ્ઞાનજન્ય ચેષ્ટા છે. આથી આના સંબંધમાં વિશેષ વિચાર કરવો બાકી રહેતો નથી.

આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે સર્વથા વીતરાગ તેજ સુદેવ છે અને તેનીજ ઉપાસના તે સુક્તિ-માર્ગ છે. પછી ભલેને આ દેવને બ્રહ્મા કહો કે બ્રહ્મા કહો, શિવ કહો કે વીર કહો, કૃષ્ણ કહો કે કાઈએટ કહો. આ વાત શ્રીઆનંદધનજી મહારાજ સુસ્પષ્ટ શબ્દોમાં રજૂ કરતાં કહ્યું છે કે—

“રામ કહો રહેમાન કહો, કાઈ કહાન કહો મહાદેવ રી

પારસનાથ કહો કાઈ બ્રહ્મા, સકળ શુદ્ધસ્વરૂપ રી”

ત્વજ્ઞારતીં મરણજન્મજદોષહન્ત્રીં

શ્રુત્વા સુધીઃ પ્રકુરતેજન્યગિરઃ ક ઇચ્છામ્ ? ।

આકળ્ઠમઝૂતસુધારસપાનતૃપ્તઃ

ક્ષારં જલં જલનિધે રસિતું ક ઇચ્છેત્ ? ॥ ૧૧ ॥

અન્વયઃ

મરણ-જન્મન્-જન્-દોષ-હન્ત્રીં ત્વદ્-મારતીં શ્રુત્વા કઃ સુધીઃ અન્ય-ગિરઃ ઇચ્છાં પ્રકુરતે ? ।
આ-કળ્ઠં અઢ્યુત-સુધા-રસ-પાન-તૃપ્તઃ કઃ જલ-નિધેઃ ક્ષારં જલં રસિતું ઇચ્છેત્ ? ।

શીખાર્થ

મારતીં=વાણી.

ત્વજ્ઞારતીં=તારી વાણીને.

મરણ=મરણ.

જન્મન્=જન્મ, ઉત્પત્તિ.

જ=ઉત્પત્તિ થનાર.

દોષ=દોષ.

હન્ત્રીં=હણુતારી.

મરણજન્મજદોષહન્ત્રીં=મરણ અને જન્મથી ઉત્પન્ન થતા દોષોને હણુતારી.

શ્રુત્વા (વાં)=સંભળીને.

સુધીઃ (મૂં સુધી)=સમિતિ, સુદર શુદ્ધિવાળો.

પ્રકુરતે (વાં કુ)=કરે છે.

અન્ય=અન્ય, અપર.

ગિરઃ=વાણી.

અન્યગિરઃ=(૧) બીજી વાણીની; (૨) બીજીની વાણીની.

વાં (મૂં કિમ્)=કેવો.

ઇચ્છાં (મૂં ઇચ્છા)=ઇચ્છાને, અભિલાષાને.

આ=મર્યાદાવાચક સંબંધ.

કળ્ઠ=કણ્ઠ, ગળું.

આકળ્ઠં=કણ્ઠ સુધી.

અઢ્યુત=અદ્યુત, નવાઇ જેવું.

સુધા=અમૃત.

રસ=રસ.

પાન=પીવું તે.

તૃપ્ત (વાં તૃપ્)=તૃપ્ત, ધરાયેલ.

અઢ્યુતસુધારસપાનતૃપ્તઃ=અદ્યુત અમૃતના રસના પાનથી તૃપ્ત.

ક્ષારં (મૂં ક્ષાર)=આરા.

જલં (મૂં જલ)=જળને, પાણીને.

જલનિધેઃ (મૂં જલનિધિ)=સમૃદ્ધના.

રસિતું (વાં રસ)=રસાદ સેવાને.

ઇચ્છેત્ (વાં ઇચ્છ)=ઇચ્છે.

પદ્યાર્થ

“(હે નાથ !) મરણ અને જન્મથી જન્મતા દોષોને હણનારી એવી તારી વાણીને સાંભળ્યા પછી કયો સુધુદિશાળી (મનુષ્ય) બીજની [અથવા બીજી] વાણીની ઇચ્છા કરે ! કણક સુધી અદ્વિત અશ્રુત-રસના પાનથી તૃપ્ત બનેલા દોષ સમુદ્રના ખારા જળને આરવાદ લેવા ઇચ્છે ?”—૧૧

અત્યદ્વૃતં સુભગરૂપધરં નર સેન—

દૃષ્ટ્વાનુરજ્યતિ વશા વચનં ન મિથ્યા ।

ત્વય્યાધિતા ત્રિજગતઃ કમલા હિ તસ્માત્

યત્ તે સમાનમપરં નહિ રૂપમસ્તિ ॥ ૧૨ ॥

અન્યથા :

મતિ-અદ્વૃતં સુ-ભગ-રૂપ-ધરં નરં સમ્-દૃષ્ટ્વા વશા અનુરજ્યતિ (રૂતિ) વચનં મિથ્યા ન ।
તસ્માત્ ત્રિ-જગતઃ કમલા ત્વયિ હિ આધિતા, યત્ તે સમાનં અપરં રૂપં નહિ અસ્તિ ।

શીબદાર્થ

મતિ=અસંતતાવાચક શબ્દ.

અનુરૂત=અદ્વૃત, આશ્ચર્યકારી.

સુભગ=(૧) વદાનુ, (૨) આખને આનંદ આપે એવું.

રૂપ=રૂપ, સૌન્દર્ય.

ધર=ધરનાર.

દૃષ્ટગરૂપધરં=સુભગ સૌન્દર્યને પારણ કરનારા.

નરં (મૂં નર)=પુરુષને.

સમ્=સમગ્ર જગતનાર અન્યથા.

દૃષ્ટ્વા (વાં દૃષ્ટ)=જોઈને.

અનુરજ્યતિ (વાં રજ)=અનુસારી બને છે, રેનેરી બને છે.

વશા=શ્રી, નારી.

વચનં (મૂં વચન)=વચન, કથન.

ન મિથ્ય.

-અસત્ય, બુદ્ધિ.

ત્વયિ (મૂં ત્વય)=તારે નિષે.

આધિતા (મૂં આધિત)=આશ્રય લીધેલ.

ત્રિ=ત્રણ.

જગત્=કુનિયા, લોક.

ત્રિજગતઃ=ત્રેલોકની.

કમલા=લક્ષ્મી.

હિ=અરેઅર.

તસ્માત્=તેથી કરીને.

યત્=જે માટે.

તે (મૂં ત્વય)=તારા.

સમાનં (મૂં સમાન)=સમાન, સમાન.

અપરં (મૂં અપર)=બીજું.

નહિ=નહિ.

રૂપં (મૂં રૂપ)=રૂપ.

અસ્તિ (વાં અસ્ત)=છે.

પદ્યાર્થ

“અન્યથા અદ્વૃત તેમજ સુભગ સૌન્દર્યને પારણ કરનારા એવા નરને રૂપી રીતે ભાગી નારી તેની અનુસારી બને છે (તેથી) વચન અસત્ય નથી, તેથી કરીને (તેથી) ત્રેલોકની લક્ષ્મીને ખરેખર તારો આશ્રય લીધો છે, કેમકે તારા સમાન અન્ય કશું નથી.”—૧૨

ત્વત્કીર્તિશુભ્રગુણસન્તુલિતું(લને ?) પ્રવૃત્ત—

ચન્દ્રો નિજાંશુભિરહર્નિશમલ્પતેજાઃ ।

દોષાકરસ્ય ન ચ સિદ્ધિમુપૈતિ વિમ્બં

યદ્ વાસરે ભવતિ પાણ્ડુપલાશકલ્પમ્ ॥ ૧૩ ॥

અન્વયઃ

અલ્પ-તેજાઃ ચન્દ્રઃ નિજ-અંશુભિઃ ત્વત્-કીર્તિ-શુભ્ર-ગુણ-સન્તુલિતું(લને ?) અહન્-નિર્શં પ્રવૃત્તઃ (પરન્તુ અસ્ય) દોષા-કરસ્ય વિમ્બં ન ચ સિદ્ધિ ઉપૈતિ, યદ્ વાસરે પાણ્ડુ-પલાશ-કલ્પ ભવતિ ।

શબ્દાર્થ

કીર્તિ=કીર્તિ, આખર.

શુભ્ર=તેજસ્વી.

ગુણ=ગુણ.

સન્તુલિતું (ધા• તુલ)=સરખામણી કરવા માટે.

ત્વત્કીર્તિશુભ્રગુણસન્તુલિતું(લને ?)=તારી કીર્તિના જેવા તેજસ્વી શુભ્રાની મુલના કરવા માટે.

પ્રવૃત્તઃ (મૂ• પ્રવ્રત)=પ્રવ્રતિથી યુક્ત, કામમાં યુગ્ધા-યેલો.

ચન્દ્રઃ (મૂ• ચન્દ્ર)=ચન્દ્ર.

નિજ=પોતાના.

અંશુ=કિરણ.

નિજાંશુભિઃ=પોતાના કિરણો વડે.

અહર્નિર્શં=દિવસ અને રાત.

અલ્પ=ઓછું.

તેજસ્=તેજ, પ્રકાશ.

અલ્પતેજાઃ=ઓછું તેજ જેવો એવો.

દોષાકરસ્ય (મૂ• દોષાકર)=(૧) ચન્દ્રતુલ (૨) દોષોના અંકારતુલ.

ન=નહિ.

ચ=વળી.

સિદ્ધિ (મૂ• સિદ્ધિ)=સિદ્ધિને.

ઉપૈતિ (ધા• ઉ)=પામે છે.

વિમ્બં (મૂ• વિમ્બ)=અંક.

યદ્ (મૂ• યદ્)=જે.

વાસરે (મૂ• વાસર)=દિવસે.

ભવતિ (ધા• ભ)=થાય છે.

પાણ્ડુ=શિશુ.

પલાશ=ખાખર.

કલ્પ=સમાન.

પાણ્ડુપલાશકલ્પં=શિશુ ખાખરના (પાલાશના) સમાન.

પદ્યાર્થ

“વળી અલ્પ તેજવાળો ચન્દ્ર પોતાનાં કિરણો વડે તારી કીર્તિના જેવા શુભ્ર શુભ્રાની સંતુલના કરવા માટે દિવસ અને રાત અંકો વડે છે. પરંતુ (એ) ચન્દ્રતુલ અંક સિદ્ધિને પામતું નથી, કમઠ તે દિવસે શિશુ પલાશના (પત્ર) જેવું બને છે.”—૧૩

સ્વર્ગાપવર્ગમુલ્લેખાનવિધૈકદક્ષાત્

ત્રાણચ્યુતાન્ ચતુરશીતિકલક્ષયોનોૌ ।

ધર્માદ્યતે તવ પૃથગ્ભવદુઃસ્થજન્તૂન્

કસ્તાન્ નિવારયતિ સચ્ચરતો યથેષ્ટમ્ ? ॥ ૧૪ ॥

અન્યથા:

ચતુરશીતિક-લક્ષ-યોનો યથા-દૃષ્ટં સચ્ચરતઃ ગ્રાણ-ચ્યુતાન્ તાન્ પૃથક્-ભવ-દુર-સ્થ-જન્તુન્
તય સ્વર્ગ-અપવર્ગ-સુખ-દાન-વિધા-પક્-દક્ષાત્ ધર્માત્ ષ્ટતે કઃ નિવારયતિ ? ।

શીખ-દાર્થ

સ્વર્ગ=સ્વર્ગ,
અપવર્ગ=મોક્ષ,
સુખ=સુખ,
દાન=આપતું તે,
વિધા=ક્રિયા,
પક્=અદિતીય, અસાધારણ,
દક્ષ=ચતુર,
સ્વર્ગોપવર્ગોસુખદાનવિધૈકદક્ષાત્=સ્વર્ગ અને મોક્ષ-
ના સુખના દાનની ક્રિયામાં અદિતીય ચતુર,
ગ્રાણ=રક્ષણ,
ચ્યુત (યાં ચ્યુ)=પડેલ,
ગ્રાણચ્યુતાન્=રક્ષણથી બ્રહ્મ,
ચતુરશીતિક=ચોવીસી,
લક્ષ=લાખ,
યોનિ=ઉત્પત્તિ-સ્થાન.

ચતુરશીતિકલક્ષયોનો=ચોવીસી લાખ યોનિમાં,
ધર્માત્ (મૂં ધર્મ)=ધર્મથી,
ષ્ટતે=સિવાય,
તય (મૂં યુષ્મદ્)=તારા,
પૃથક્=જુદા,
ભવ=ભવ, સંસાર,
દુઃસ્થ=દુઃખી,
જન્તુ=આણી, જીવ,
પૃથગ્ભવદુઃસ્થજન્તુન્=જુદા જુદા જીવોમાં દુઃખે
કરીને રહેલા જીવોને,
કાર (મૂં કિમ્)=કેણ,
તાન્ (મૂં તદ્)=પ્રસિદ્ધ,
નિવારયતિ (યાં વ)=રોકે,
સચ્ચરતઃ (મૂં ચચરત્)=ફરનારાને,
યયેદૃ=મરણ મુજબ.

પદાર્થ

“ચોવીસી લાખ યોનિમાં મરણ મુજબ ફરનારા, શરણ-રહિત, જુદાં જુદાં (અર્થાત્ અનેક)
ભવમાં દુઃખે કરીને રહેલા એવા પ્રસિદ્ધ જીવોને સ્વર્ગ અને મોક્ષના સુખ અર્પણ કરવામાં અસા-
ધારણ રીતે ચતુર એવા તારા ધર્મ વિના કોણ (કુકર્મથી) અટકાવે?—૧૪

રૂપ-ટીકરણ

યોનિ-વિચાર—

યોનિનો અર્થ ઉત્પત્તિ-સ્થાન થાય છે. રૂપ, રસ, ગન્ધ વગેરેમાં જે જે યોનિનું સ્વરૂપ મળતું
જે તે બધી યોનિઓ એક પ્રકારની ગણવામાં આવે છે; એનાથી ભિન્ન સ્વરૂપવાળી યોનિ તે બીજી
ની ગણાય છે. આ પ્રમાણે વિચારતાં અર્થાત્ યોનિઓના સાધર્મ્ય-વૈધર્મ્યને ધ્યાનમાં લેતાં
૮૪ લાખ પ્રકારો પડે છે (આ કંઈ જીવોની સંખ્યા નથી એ ખૂલવા જેવું નથી). આ
પ્રકારો નીચે મુજબ છે:—

પૃથ્વી-કાય, જલ-કાય, અગ્નિ-કાય અને વાયુ-કાય જીવોની સાત સાત લાખ યોનિઓ છે.

જે જીવનું શરીર પૃથ્વી છે તે ‘પૃથ્વી-કાય’ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે જલ-કાય વિગેરેના સંખ્યામાં પડતી લેવું.

સાંધારણ વનસ્પતિ-કાય તેમજ મનુષ્યોની ચૈદ્ર ચૈદ્ર લાખ યોનિઓ છે જ્યારે પ્રત્યેક વનસ્પતિ-કાયની દશ લાખ છે. વળી નારદી, દેવોની અને તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયની ચાર ચાર લાખ યોનિઓ છે, જ્યારે બે, ત્રણ અને ચાર ઇન્દ્રિયોવાળા જીવોની બધી લાખ છે. આ વાતની જીવ-વિચારની ૪૫ થી ૪૭ સુધીની ગાથા સાક્ષી પૂરે છે.

આ યોનિઓના ત્રણ રીતે ત્રણ પ્રકાર પાડેલા છે:—(૧) સચિત્ત, અચિત્ત અને મિથ; (૨) શીત, ઉષ્ણ અને મિથ; અને (૩) સંવૃત્ત, વિવૃત્ત અને મિથ. પરંતુ અન્ય-ગૌર-વના ક્ષયથી આ બધાનું સ્વરૂપ અત્ર વિચારવામાં આવતું નથી. એના ઈશ્વાર્ય પ્રજ્ઞાપના-સૂત્ર, લોકપ્રકાશ વિગેરે અન્યો એવા.

* * * *

૧ જે વનસ્પતિનાં કણસર્ગાં, સાંધાની નસો અને પર્વગારો મૂઢ હોય, જેને ભાંગવાથી બે સરખા ભાગ થઇ શકતા હોય, જેમાં તાંતણા ન હોય અને જેને છેદીને વાવવામાં આવે તે ફરીથી ઉગે તે કંદમૂલાદિક 'સાધારણ વનસ્પતિકાય' કહેવાય છે. આ વાનની શ્રીશાન્તિસૂચિકૃત જીવવિચારની ચારથી ગાથા સાક્ષી પૂરે છે, જેમાં ત્યાં કહ્યું છે કે—

“મૂઢસિરસંધિપર્વ, સમભંગમહીરણં વ છિન્નમ્હં ।

સાધારણં સરીરં, તદ્ધિવરીઞં તુ પતેમ્ ॥”

[મૂઢસિરસમિથપર્વ સમભંગમહીરણં વ છિન્નમ્હમ્ ।

સાધારણં સરીરં તદ્ધિવરીઞં તુ પતેમ્ ॥]

વાચક શ્રીમેદનન્દનના શિષ્યરત્ન શ્રીપાદકરેનાકરે આ ગાથાની વૃત્તિમાં સૂચવે છે તેમ સાધારણ વનસ્પતિ-કાયનું નીચે મુજબ પણ લક્ષણ છે :—

“યદ્ વ મન્દમાણસ જસ્ય ચંદી હવિઃ સુમયણો ।

તં પુઢવિસરિતમેઽર્થં ભળંતજીર્ણં વિચાળાદિ ॥”

[ચક્રમિવ મન્દમાણસ્ય યસ્ય પ્રમિથર્થેવેચુર્ણવનઃ ।

તત્ પ્રયિવોસદસમૈદમનન્તજીર્ણં વિજાનીહિ ॥]

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે તેમ સાધારણ વનસ્પતિ એક શરીરમાં અનેત જીવવાળી વનસ્પતિ છે. આથી કરીને આને 'અનંતકાય' પણ કહેવામાં આવે છે. વળી આને 'નિગોદ' એ નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. આનાથી વિપરીત લક્ષણવાળી વનસ્પતિ 'પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય' કહેવાય છે.

૨ જે વૃક્ષના એક શરીરમાં એકજ જીવ હોય તે 'પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય' કહેવાય છે. આ વનસ્પતિકાયને ફળ, ફૂલ, ડાંડ, કાષ, ગૂળ, પત્ર અને ધીજ એમ સાત સ્થાનમાં ભૂદ ભૂદ જીવ હોય છે. જીવવિચારની ૧૩ થી ગાથામાં કહ્યું પણ છે કે—

“અગસરીરે અગો, જીવો જેસિં ચ તે વ પતેયા ।

ફલ ફૂલ છલિકઠ્ઠા—મૂલમપતાણિ વીયાણિ ॥”

[અગસિન્ શરીરે અગો જીવો યેષાં ચ તે તુ પ્રત્યેકાઃ ।

ફલપુષ્પલલિકાપ્રામૂલકપત્રાણિ વીજાણિ ॥]

૩ નરકમાં ઉત્પન્ન થયેલો જીવ 'નારકી' કહેવાય છે.

૪ પંચેન્દ્રિય જીવો અર્થાત્ ચામડી, જીભ, નાક, આંખ અને કાન એ પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા જીવો પૈકી (૧) મનુષ્યો, (૨) દેવો અને (૩) નારકી જીવોને બાદ કરતાં જે જીવો રહે તે 'તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય' કહેવાય છે. એમાં દોર, બનવર, પાણી, પંખીનો સમાવેશ થાય છે.

રુદ્રાદિદૈવતગણઃ ક્ષુભિતઃ સ્મરેણ

રોમોદ્રમોઽપિ ન કૃતસ્તવ તેન કશ્ચિત્ ।

સર્વેઽચલાઃ પ્રદલિતાઃ પ્રલયાર્કતાપાત્

કિં મન્દરાદ્રિશિખરં ચલિતં કદાચિત્ ? ॥ ૧૫ ॥

અન્વયઃ

રુદ્ર-આદિ-દૈવત-ગણઃ સ્મરેણ ક્ષુભિતઃ તથા કશ્ચિત્ રોમન્-ઉદ્રમઃ અપિ તેન ન કૃતઃ । સર્વે
અચલાઃ પ્રલય-અર્ક-તાપાત્ પ્રદલિતાઃ, કિં મન્દર-અદ્રિ-શિખરં કદાચિત્ ચલિતમ્ ? ।

શીખરાર્થ

રુદ્ર=રૂદ્ર, મહાદેવ.

આદિ=અર્ચનાત.

દૈવત=દેવ, સુર.

ગણ=સમૂહ.

રુદ્રાદિદૈવતગણઃ=મહાદેવ પ્રમુખ સુરાનો સમૂહ.

ક્ષુભિતઃ (મૂ. ક્ષુભિત)=ક્ષોભ પમાડાયો.

સ્મરેણ (મૂ. સ્મર)=કામદેવથી.

રોમન્=રોમી.

ઉદ્રમ=ઉદ્ધમ.

રોમોદ્રમઃ=રોમનો ઉદ્ધમ.

અપિ=પણ.

ન=નહિ.

કૃતઃ (મૂ. કૃત)=કાર્યો.

તથ (મૂ. યુષ્મદ્)=તથા.

તેન (મૂ. તદ્)=તેનાથી.

કશ્ચિત્ (મૂ. કિમ્+ચિત્)=કોઈક.

સર્વે (મૂ. સર્વ)=સર્વ, અધા.

અચલાઃ (મૂ. અચલ)=પર્વતો.

પ્રદલિતાઃ (મૂ. પ્રદલિત)=દશા નાંખાયા, નાશ પામ્યા.

પ્રલય=અવ્યય, ઇંદ્રિયો અંત, સંહાર-કાળ.

અર્ક=સૂર્ય.

તાપ=તાપ, ગરમી.

પ્રલયાર્કતાપાત્=અવ્યય (કાળ)ના સૂર્યના તાપથી.

કિં=શું.

મન્દર=મેરૂ.

અદ્રિ=પર્વત.

શિખર=શિખર.

મન્દરાદ્રિશિખરં=મેરૂ પર્વતનું શિખર.

ચલિતં (મૂ. ચલિત)=અસિત, અસેધ.

કદાચિત્=કોઈ કાળે, કદાપિ.

પદ્યાર્થ

“ મહાદેવ પ્રમુખ દેવોના સમૂહને કામદેવે ક્ષોભ પમાડ્યો. (પરંતુ) તેનાથી તને (ગરમ
પણ) રોમાંચ ન થયો. (આ વાત વાસ્તવિક છે, દેવેકે) પ્રવ્રય (કાળ)ના સૂર્યના તાપથી અધા
પર્વતો નાશ પામે છે, (પરંતુ) શું મેરૂ પર્વતનું શિખર કદાપિ ચલાયમાન થાય છે ? ”—૧૫

સ્પષ્ટીકરણ

મહાદેવની મુખ્યતા—

આ પદ્યમાં ‘રુદ્રાદિદૈવત’ એવો ઉદ્દેશ્ય કરીને રૂદ્રની યાને મહાદેવની મુખ્યતા સૂચવી છે,
તેનું શું કારણ એવો સહજ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. આના સમાધાનાર્થે એમ કહી શકાય કે રૂદ્રનું
વર્ણન અથર્વણ્યેકે (કાં. ૧૧, મં. ૨)ના ૬૬મા મન્ત્રમાં તેમજ તૈત્તિરીયારણ્યકમાં
૧. ઉપરાંત (૧) પ્રાણ, (૨) પાપ, (૩) વૈષ્ણવ, (૪) રૌવ, (૫) ભાગવત, (૬) નાર-

દીપ, (૭) માર્કણ્ડેય, (૮) આગ્નેય, (૯) ભવિષ્ય, (૧૦) બ્રહ્મવૈવર્ત, (૧૧) લૈંગ, (૧૨) વારાહ, (૧૩) સ્કાન્દ, (૧૪) વામન, (૧૫) કૌર્મ, (૧૬) માત્સ્ય, (૧૭) ગાણ્ડ અને (૧૮) બ્રહ્માણ્ડ એ એકર પુરાણો પૈકી દૈશ પુરાણોમાં પણ આવતું હોવાથી મહાદેવની મુખ્યતા સંકારણ છે એમ સમજી શકાય છે. વળી મહાદેવે બ્રહ્માની પણ તેના પંચમ મુખનો વિનાશ કરીને ખચી લીધી છે તથા કામદેવ જવાને પણ ભસ્મીભૂત કર્યો છે એ વાતને ધ્યાનમાં લેતાં તેમની મુખ્યતા સ્પષ્ટ થાય છે.

પ્રકાય-વિચાર—

શ્રીવેદવ્યાસે રચેલા ભાગવત પુરાણના બારમા સ્કંધના ચોથા અધ્યાયમાં (૧) નૈમિત્તિક, (૨) પ્રાકૃતિક, (૩) આત્મનિતિક અને (૪) નિત્ય એમ ચાર પ્રકારના પ્રકાયનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. પ્રસ્તુતમાં આપણે પ્રાકૃતિક પ્રકાયનું સ્વલ્પ સ્વરૂપ વિચારીશું. જ્યારે બ્રહ્માના બે પરાધર્મ વર્ષ વ્યતીત થઈ જાય છે, ત્યારે મહત્ તત્ત્વ, અહંકાર અને પાંચ તન્માત્રાઓ હવે પામે છે. આથી કરીને આ પ્રકાય ‘પ્રાકૃતિક’ કહેવાય છે. આ પ્રકાય દરમ્યાન સમગ્ર બ્રહ્માણ્ડે પણ હવે પામે છે. આવો પ્રકાય થતી વેળા સો વર્ષ સુધી પૃથ્વી ઉપર વરસાદ વરસતો નથી તેથી અજનો અભાવ થવાથી હુધાર્ત પ્રજા એક બીજાને ખાવા ધાય છે અને ધીરે ધીરે નાશ પામે છે. તે પછી પ્રકાય સમયનો સૂર્ય પોતાનાં ભયંકર કિરણો વડે સમુદ્રના, દેહના અને પૃથ્વીના સમસ્ત રસને પી જાય છે. ત્યાર પછી સંકર્ષણના વદનમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા પ્રકાય કાળનો અગ્નિ પવનથી પ્રોત્સાહિત થઈ પૃથ્વીના ઉજ્જડ થઈ ગયેલા પાતાલાદિક વિભાગોને ભસ્મીભૂત કરે છે. આ વખતે અગ્નિ તથા સૂર્યની શિખાઓથી ઉપર, નીચે અને ચારે બાજુ બળતું બ્રહ્માણ્ડ બગેલા છાણના જેવું બાસે છે. ત્યાર પછી મહાપ્રયંટ પવન એક સો વર્ષથી કંઠક આધિક સમય સુધી કુંકાય છે અને આકાશ પૂળથી આગ્રહાદિત બને છે. તે પછી વિવિધ વર્ણવાળાં અનેક ચેષ્મંડળો મોટી ગર્જનાપૂર્વક જળની વૃષ્ટિ કરે છે. તેથી બ્રહ્માણ્ડકી ગુફામાં રહેલું જગત જળમય બની જાય છે. (આમ થતાં પાણી પૃથ્વીના ગંધ ગુણને ગળી જાય છે એટલે પૃથ્વીનો નાશ થાય છે. તે પછી પાણીના રસ-ગુણને તેજ, તેજના રૂપ ગુણને વાયુ, વાયુના સ્પર્શ ગુણને આકાશ અને આકાશના શબ્દ ગુણને તામસ અહંકાર ગળી જાય છે. આ પ્રમાણે જળાદિકનો નાશ થાય છે. તે પછી ઈન્દ્રિયો અને તેની વૃત્તિને રાજસ અહંકાર ગળી જાય છે અને ઇન્દ્રિયોના દેવતાઓને સાત્ત્વિક અહંકાર સ્વાહા

૧ ભાગવતના ૧૨ મા સ્કંધમાં આ નામો આપેલાં છે તેમજ ત્યાં તેની સ્લોક-સંખ્યાનો પણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

૨ સરખાવો—

“ જાદ્યદશુરાણેષુ, દશગિર્ગીવતે શિવઃ ।

ચતુર્ભિર્મગવાનં બ્રહ્મા, દ્વાભ્યાં દેવી તથા હરિઃ ॥ ”

—સ્કાન્દપુરાણ, કાર્ત્તવ્ય, પ્રથમ અધ્યાય.

કરી જાય છે. આ ત્રણ પ્રકારના અહંકારને મહત્ત્વ તત્ત્વ અને તેને પણ વળી સત્વાદિક ગુણો અને આને પણ પ્રખર પ્રભાવી પ્રધાન યાને પ્રકૃતિ ગણી જાય છે.)

જોકે જૈન દૃષ્ટિએ અને તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ વિચારતાં પણ કોઈ પણ મહાર્થનો સર્વથા ઉત્પાદક સર્વથા પ્રલય સંભવતો નથી, છતાં પણ જૈન શાસ્ત્રમાં અવસર્પિણીના દુઃખમ દુઃખમ નામના અન્તિમ (છઠા) આરાના ભાવનું જે ચિત્ર ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરૂષચરિત્રના અન્તિમ (દશમા) પર્વના અન્તિમ (તેરમા) સર્ગમાં આલેખવામાં આવ્યું છે તેનું ચતુર્ધિચિત્ત્વ સ્વરૂપ અત્ર નીચે મુજબ આપવામાં આવે છે:—

આ આરાના પ્રારંભમાં ધર્મનો પ્રધ્વંસ થશે. પશુની જેમ માતાપુત્રની વ્યવસ્થા મનુષ્યમાં પણ રહેશે નહિ. અહોનિશ ઠોઠાર અને અતિશય રજવાળા અનિદ્ર પવનો વાયા કરશે તેમજ દિશાઓ ધૂંધવણી થવાથી ભયાનક ભાસશે. ચન્દ્ર અત્યંત શીતલતા પ્રકટાવશે અને સૂર્ય પ્રખર ઉજ્જ્વળતાથી તપશે. આથી લોકો અતિશય ક્લેશ પામશે. તે સમયે વિરસ થયેલા મેઘો ક્ષાર, આમ્લ, વિષ, અગ્નિ અને વજ્રમય થઈ તે તે રૂપે વરસશે. એથી લોકોમાં કાસાદિક અનેક વ્યાધિરૂપ ઉપદ્રવોનું વહાણ ફાટશે. ક્ષેત્ર, વન, આરામ, લતા, વૃક્ષ અને ધાસનો નાશ થશે. વૈતાલ્ય ગિરિ અને ઋષભકૂટ સિવાયના ખીજ બધા પર્વતો તેમજ ગંગા તથા સિન્ધુ નદી સિવાયની અન્ય નદીઓ સપાટ થઈ જશે અને ભૂમિ અંગારાના ભાઠા જેવી લક્ષ્મરૂપ થશે. ગંગા અને સિન્ધુ નદીનો પ્રવાહ ધણી માછલાં અને કાચળાવાળો અને માત્ર રથના ચક્ષુ જેટલો રહેશે. તેમાંથી લોકો રાત્રે માછલાંને કાઢીને જમીન ઉપર મૂકી રાખશે. તે દિવસે સૂર્યના તાપથી પાકી જશે એટલે રાત્રે લોકો તેનો આહાર કરશે. આ પ્રમાણે અતિશય દુઃખમય આરો પૂરો થતાં ઉત્સર્પિણીનો પણ એવોજ પહેલો આરો થેસશે. પરંતુ આના અન્ત સમયે પુષ્કર, ક્ષીર, ધૃત, અશ્રુત અને રસ એ પાંચ મેઘો સાત સાત દિવસ વર્ષા અનુક્રમે પૃથ્વીને વીસે કરશે, ધાન્ય ઉત્પન્ન કરશે, સ્નેહ પેદા કરશે, ઔષધિઓ પ્રકટ કરશે અને જમીનને રસમય બનાવશે. આથી કરીને ધાન્યાદિક પ્રાપ્ત થતાં, વૃક્ષાદિક ઉગી નીકળતાં લોકો માંસાહાર ત્યજી દેશે અને ધીરે ધીરે મુખી થશે.

* * * *

શ્રેયોદશોછસિતદાન્તરસપ્રપૂર્ણઃ

પ્લુષ્ટાન્તરારિશલમોડ્યતિનિષ્કલઙ્કઃ ।

જ્ઞાનાર્ચિરસ્ર(સ્ત)મિતમોહતમપ્રપચ્ચો

દીપોડપરસ્ત્વમસિ નાથ ! જગત્પ્રકાશઃ ॥ ૧૬ ॥

અન્વયઃ

(૧) નાથ ! ત્વં શ્રેયસ્-દશા-હ્રસિત-દાન્ત-રસ-પ્રપૂર્ણઃ પ્લુષ્ટ-આન્તર-અરિ-શલમઃ અપિ

નિષ્કલઙ્કઃ જ્ઞાન-આર્ચિર-સ્રસ્ત-મિત-મોહ-તમ-પ્રપચ્ચઃ જગત્-પ્રકાશઃ મયઃ દીપઃ અસિ ।

શીખદાર્થ

ધ્યેયસ્=કલ્યાણુ.

દશા=(૧) દશા, વાટ, ભતી; (૨) અવરથા.

ઉલ્હસિત (ધાં ભટ્ટ)=ઉલ્હાસ પામેલ.

શાન્ત=શાન્ત.

રસ=(૧) રસ; (૨) તેલ.

પ્રપૂર્ણ (ધાં પૂ)=પરિપૂર્ણ, ભરપૂર.

ધ્યેયોદશોલ્હસિતશાન્તરસપ્રપૂર્ણ=કલ્યાણુરૂપી વાટ વડે ઉલ્હાસ પામેલા શાન્ત રસ વડે પરિપૂર્ણ.

પ્લુટ (ધાં પ્લુટ)=ખાળી નાખેલ.

આન્તર=આન્તરિક, આશ્મન્તર.

અરિ=દુશ્મન, રાત્ર.

શલભ=પતંગિયું.

પ્લુટાન્તરારિશલભા=ખાળી નાખ્યા છે આન્તરિક શત્રુરૂપ પતંગિયાઓને જેણે એવો.

અતિ=અતિશયતાશયક અભ્યય.

નિર=અભાવવાચક અભ્યય.

કલકલ=કલંક, કાષ.

અતિનિષ્કલકલ=સર્વથા કલંકથી રહિત.

જ્ઞાન=જ્ઞાન.

અર્ચિસ્=તેજ.

અસ્તમિત=અસ્ત પમાડેલ, નષ્ટ કરેલ.

મોહ=અરાગ.

ભ્રમ=અધિકાર.

પ્રપચ્ચ=વિસ્તાર, ફેલાવો.

જ્ઞાનાર્ચિરભ્રમિતમોહતમપ્રપચ્ચ=જ્ઞાનરૂપ તેજ વડે નાશ કર્યો છે અજ્ઞાનરૂપ અધિકારના વિસ્તારને જેણે એવો.

દીપઃ (મૂં દીપઃ)=દીપક, દીવો.

અપરઃ (મૂં અપર)=ઉત્તમ.

સ્વં (મૂં સુખદ)=તું.

અસિ (ધાં અસ)=છે.

નાથ ! (મૂં નાથ)=હે સ્વામી !

જગત્=દુનિયા.

પ્રકાશ=તેજ.

જગરપ્રકાશ=દુનિયાના પ્રકાશરૂપ.

પદાર્થ

“ (હે નાથ !) કલ્યાણુરૂપી દશા વડે ઉલ્હાસ પામેલા શાન્ત રસથી પરિપૂર્ણ એવો, વળી જેણે આન્તરિક શત્રુરૂપ પતંગિયાઓને ખાળી નાખ્યા છે એવો, સર્વથા કલંકથી મુક્ત, તેમજ વળી જેણે જ્ઞાનરૂપી તેજ વડે અજ્ઞાનરૂપી અધિકારના પ્રપંથને દૂર કર્યો છે એવો તું દુનિયાને પ્રકાશિત કરનારો અપૂર્વ દીપક છે.”—૧૬

* * * *

જાગ્રદિવારજનિસામ્યવિધિપ્રકાશઃ

સદ્ગુણાવિ(તિ)રિક્તમુવનાદ(વ?)ધિકપ્રચારઃ ।

કુર્વન્ વિવેકિહ્દયામ્બુજસત્પ્રબોધં

સૂર્યાતિશાયિમહિમાસિ મુનીન્દ્ર ! લોકે ॥ ૧૭ ॥

અન્વયઃ

(હે) મુનિ-ઇન્દ્ર ! જાગ્રત્-દિવા-રજનિ સામ્ય-વિધિ-પ્રકાશઃ સદ્ગુણા-અતિરિક્ત-મુવન-અવ-ધિક-પ્રચારઃ વિવેકિન-હૃદય-અમ્બુજ-સત્-પ્રબોધં કુર્વન્ (ત્વં) લોકે સૂર્ય-અતિ-શાયિન્-મહિમા અસિ ।

શીખદાર્થ

જાગ્રત્ (ધાં જાગ્ર)=અજાગૃહ.

દિવારજનિ=દિવસ અને રાત્ર, અહોનિર.

સામ્ય=સમતા, સરખાપણું.

વિધિ=કાર્ય.

પ્રકાશ=પ્રકાશ, તેજ.

જાગ્રદિવારજનિસામ્યવિધિપ્રકાશઃ=અજાગૃહ જે દિ-

વસ અને રાત્ર સમતા કરવારૂપ પ્રકાશ જેનો એવો.

સદ્ગુણા=સત્ગુણ.

અતિરિક્ત=અધિક.

મુવન=દુનિયા.

અવધિ=મર્યાદા.

પ્રચાર=પ્રચાર.

સહચાર્યાતિરિક્તમુચનાવધિકપ્રચારઃ=અસંખ્યાત હ-

નિમા સુધી પ્રચાર છે જેનો એવો.

કુર્વન્ (ધા० કુ)=કરનાર.

વિવેકિન્=વિવેકી, સદસદવિચારશીલ.

હૃદય=હૃદય.

અમ્યજ=કમળ.

સત્=સુન્દર.

પ્રવોચ=વિકાસ, ખીલવણી.

વિવેકિહૃદયાન્મુજસત્પ્રવોચં=વિવેકી (જનો)ના

હૃદય-કમળના સુન્દર વિકાસને.

સૂર્ય=સૂર્ય, રવિ.

અતિશાયિન્=અતિશયો.

મહિમન્=મહિમા, પ્રભાવ.

સૂર્યાતિશાયિમહિમા=સૂર્યથી અધિક છે મહિમા જેનો એવો.

અસિ (ધા० અસ)=તું છે.

મુનિ=મુનિ, સાધુ.

ઇન્દ્ર=અર્ષતાવાચક શબ્દ.

મુનીન્દ્ર ! =હે મુનીશ્વર !

લોકે (મૂ० લોક)=લોકમાં, જગતમાં.

પદાર્થ

“ હે ચૌગીશ્વર ! અહોનિશ સમતા કરવા રૂપ જગત પ્રકાશથી યુક્ત, અસંખ્યાત જીવન સુધી પ્રચારવાળો તથા વિવેકી (જનો)ના હૃદય-કમળનો સુન્દર વિકાસ કરનારો એવો તું જગતમાં સૂર્યથી અધિક પ્રભાવશાળી છે.”—૧૭

પક્ષદ્વયાધિકકલં નિશિ વાસરેપું

તુલ્યપ્રભાવમકલક્લમ્નનન્તમાન્યમ્ ।

માર્તેન્ડરાહુધનમા(મી?)તિમિદં તંવાસ્યં

વિદ્યોતયજ્જગદ્પૂર્વશશાઙ્કવિન્નમ્ ॥ ૧૮ ॥

અન્યયઃ

(હે સ્વામિન્ !) પક્ષ-દ્વય-અધિક-કલં નિશિ વાસરેપું તુલ્ય-પ્રભાવં અ-કલક્લં અનન્ત-માન્યં માર્તેન્ડ-રાહુ-ધન-મીતિ-મિદં જગત્ વિદ્યોતયત્ તવ વાસ્યં અપૂર્વ-શશાઙ્ક વિન્નં (દ્રવ્ય વર્તેતે) ।

શબ્દાર્થ

પક્ષ=પક્ષ.

દ્વય=બેનું બેકડું, યુગલ.

અધિક=અધિક, વધારે.

કલ્પા=કળા.

પૂર્વ-શશાઙ્ક-મુગ્ધમાં અધિક છે કળા

જેની એવું.

નિશિ (મૂ० નિશ)=રાત્રી.

વાસરેપું (મૂ० વાગર)=દિવસોમાં.

તુલ્ય=સમાન, સરખો.

પૂર્વ.

છે પ્રભાવ જેનો એવું.

અ=નિર્વેધસત્યકં, શબ્દ.

કલ્પા=કલ્પક, કળા.

અકલક્લં=અવિદ્યમાન છે કલંક જેને વિષે એવું.

અનન્ત=(૧) અન્ત રહિત; (૨) શિશુ.

માન્ય=પૂર્વ.

અનન્તમાન્યં=(૧) અનન્ત જોનાને પૂર્વ; (૨)

શિશુને વન્દનીય.

માર્તેન્ડ=સૂર્ય.

રાહુ=રાહુ.

ધન=બેય.

મીતિ=અવ.

મિદ્=ભેદનું તે.
માર્તેન્ડરાદુઘનમીતિમિદ્=અર્ધ, રાહુ તથા મેધના
ભયને ભેદનાઈ.
તવ (મૂં યુષ્મદ્)=તાંઈ.
આસ્ય (મૂં આસ્ય)=વદનું, મુખ.
વિચોતયત્ (ધાં છુત્)=પ્રકાશિત કરનાઈ.

જગત્ (મૂં જગત્)=દુનિયાને.
અપૂર્વ=અસાધારણ, અલૌકિક.
શશાઙ્ક=ચન્દ્ર.
વિમ્બ=મણ્ડળ.
અપૂર્વશશાઙ્કવિમ્બ=અલૌકિક ચન્દ્રનું મણ્ડળ.

પદાર્થ

“હે નાથ ! (માતૃ-પક્ષ અને પિતૃ-પક્ષ) એ ઉચ્ચ પક્ષમાં અધિક કળાવાળું, રાત્રે તેમજ દિવસે સમાન પ્રકાશવાળું, કલંકથી રહિત, અનન્તને માન્ય, સૂર્ય, રાહુ અને મેધના ભયને ભેદનાઈ તથા જગત્ને વિશેષતઃ પ્રકાશિત કરનાઈ તાંઈ વદન અપૂર્વ ચન્દ્રના મણ્ડળ જેવું છે.”—૧૮

* * *

કોડ્ઠ્યઃ સુરદ્વ-મણિ-કામગવીભિરીશ !

પ્રાપ્તો મયા સ યદિ તે પરમપ્રસાદઃ ।

નિત્યોલ્લસત્સુરસરિજલપૂર્વ(ર્ણ?)દેશે

કાર્યં કિયજ્જલધૈર્જલમારનઞ્ચૈઃ ? ॥ ૧૯ ॥

અન્વયઃ

(હે) રીશ ! યદિ મયા તે સઃ પરમ-પ્રસાદઃ પ્રાપ્તઃ, (તર્હિ) સુર-દ્વ-મણિ-કામગવીભિઃ કઃ અર્થઃ ? । નિત્ય-હલ્લસત્-સુર-સરિત્-જલ-પૂર્ણ-દેશે જલ-માર-નઞ્ચૈઃ જલધૈરૈઃ કિયત્ કાર્યમ્ ? ।

શબ્દાર્થ

કઃ (મૂં કિમ્)=કું.
અર્થઃ (મૂં અર્થ)=પ્રેષાજન.
સુર=દેવ.
દ્વ=૨૧.
મણિ=મણિ.
કામગવી=કામધેનુ, સુરભિ.
સુરદ્વમણિકામગવીભિઃ=દેવ૨૧, (ચિન્તા) મણિ
અને કામધેનુ વડે.
રીશ ! (મૂં રીષ)=હે નાથ !
પ્રાપ્તઃ (મૂં પ્રાપ્ત)=પ્રેષાવેલ.
મયા (મૂં અસ્મદ્)=મારાથી.
સઃ (મૂં તદ્)=અસિદ્ધ.
યદિ=જો.
તે (મૂં યુષ્મદ્)=તારો.
પરમ=ઉત્કૃષ્ટ.
પ્રસાદ=પ્રસાદ, કૃપા.

પરમપ્રસાદઃ=ઉત્કૃષ્ટ કૃપા.
નિત્ય=હમેશાં.
હલ્લસત્ (ધાં હલ્)=ઉલ્લાસ પામતી.
સરિત્=નદી.
જલ=જળ, પાણી.
પૂર્ણ=પૂર્ણ, ભરપૂર.
દેશ=દેશ.
નિત્યોલ્લસત્સુરસરિજલપૂર્ણદેશે=નિત્ય ઉલ્લાસ પા-
મતી સુર-નદી (ગંગા) ના જળથી પૂર્ણ
દેશમાં.
કાર્યં (મૂં કાર્ય)=કામ, કામ.
કિયત્ (મૂં કિયત્)=કેવડું.
જલધૈરૈઃ (મૂં જલધૈર)=મેથે વડે.
માર=(૧) બોળે, (૨) સમૂહ.
નઞ્ચ=નીચું નમેલ.
જલમારનઞ્ચૈઃ=જળના ભાર વડે નીચા નમેલા.

પદ્યાર્થ

“ હે નાથ ! જો મેં તારો પ્રસિદ્ધ પરમ પ્રસાદ પ્રાપ્ત કર્યો છે, તો પછી દેવ-વૃક્ષ, (ચિન્તા)-મણિ તેમજ કામ-ધેનુનું (મારે) શું પ્રયોજન છે ? (કમઠે) નિત્ય ઉત્ક્રાંત પામતી એવી ગંગાના જળ વડે પરિપૂર્ણ દેશમાં જળના ભાર વડે નીચા નમેલા ધેનુનું ફટકું કાઢ છે ! ”—૧૯

* * *

મુક્ત્યૈષકસ્ત્વયિ નિવેશયતિ સ્વચિત્તં

નૈવાન્યદૈવતગણે ઘનદોષયુક્તે ।

યાદૃગ્ રમેત હૃદયં ચતુરસ્ય રત્ને

નૈવં તુ કાચશકલે કિરણાકુલેઽપિ ॥ ૨૦ ॥

અન્યથા:

મુક્તિ-દેષકઃ સ્વયિ एव स्व-चिच्छं निवेशयति, न तु घन-दोष-युक्ते अन्य-दैवत-गणे । चतुरस्य हृदयं यादृक् रत्ने रमेत, न एवं किरण-आकुले अपि काच-शकले ।

શબ્દાર્થ

મુક્તિ=મોક્ષ.

દેષક=અભિલાષી, ધન-લાવાળો.

મુક્ત્યૈષકઃ=મોક્ષનો અભિલાષી.

સ્વયિ (મૂ. દુષ્મદ)=તારે વિષે.

નિવેશયતિ (પા. વિશ)=પરેણે છે.

સ્વ=પોતાનું.

ચિત્ત=ચિત્ત, મન.

સ્વચિત્તં=પોતાના ચિત્તને.

ન=નહિ.

અન્ય=૧૧.

દૈવત=અપર, બીજા.

દૈવત=૧૧.

ગણ=સમૂહ.

અન્ય-દૈવતગણે=અન્ય દેવોના સમૂહને વિષે.

ઘન=અનિશ્ચય.

દોષ=રોષ, દુષણ.

મુક્ત=મોક્ષપ્રેક્ષ, અદિત.

ઘનદોષયુક્તે=અતિશય દોષોથી યુક્ત.

યાદૃક્ (મૂ. યાદૃશ)=જેવું.

રમેત (પા. રમ)=રમે.

હૃદયં (મૂ. હૃદય)=હૃદય, અંતઃકરણ.

ચતુરસ્ય (મૂ. ચતુર)=ચતુરશ્રી, દોષિયારનું.

રત્ને (મૂ. રત્ન)=રત્નને વિષે.

અન્ય=એ પ્રમાણે.

તુ=પરંતુ.

કાચ=કાચ.

શકલ=કકડી.

કાચશકલે=કાચના કકડીને વિષે.

કિરણ=કિરણ.

આકુલ=બામ.

કિરણાકુલે=કિરણોથી બામ.

અપિ=પણ.

પદ્યાર્થ

“ મોક્ષનો અભિલાષી (૨૦) તારેજ વિષે પોતાનું મન પરેણે છે, પરંતુ અત્યંત દોષયુક્ત અન્ય મુદ્રાના સમૂહને વિષે તે તેમ કરતો નથી. (એ વાત બરાબર છે, કમઠે) ચતુરનું હૃદય જેવું ને વિષે રમે, તેવું તે કિરણોથી બામ એવા પણ કામના કકડીને વિષે રમતું નથી. ”—૨૦

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-નિષ્કર્ષ—

સિંહ અને સારમેય (કૂતરા)માં, ઘોડા અને ગધેડામાં, હાથી અને પાકામાં, ગરૂં અને મચ્છરમાં, હંસ અને ખગલામાં, કદવૃક્ષ અને ઠરીર (ઠરડા)માં, સુવર્ણ અને પિત્તળમાં, રત્ન અને કાચમાં, સસુદ્ર અને ખાળેચીઆમાં, પ્રકાશ અને અંધકારમાં, મેરૂં અને સર્પપમાં તેમજ મુધા અને સૌવીરમાં જેટલું અન્તર છે તેનાથી પણ અનેકગણું અન્તર જેણે સર્વથા રાગ-દ્વેષને જલોગ્નિ આપેલી છે, જે સર્વજ્ઞ છે, જે કૃતકૃત્ય છે, જે સામ્યદાનંદમય છે તેવા દેવમાં અને અદ્વૈપજ્ઞાની, અદ્વૈપસત્વી, કામાતુર, દ્વેષી એવા અન્ય દેવમાં છે.

* * *

નિર્ણીતતત્ત્વપદનિશ્ચલમાનસાનાં

ત્વત્પાદપદ્મપરિચારણતત્પરાણામ્ ।

પુંસામિહત્યકતિચિત્સુખદો ન દેવઃ

કશ્ચિન્મનો હરતિ નાથ ! મવાન્તરેડપિ ॥ ૨૧ ॥

અન્વયઃ

(દે) નાથ ! નિર્ણીત-તત્ત્વ-પદ-નિશ્ચલ-માનસાનાં ત્વત્-પાદ-પદ્મ-પરિચારણ-તત્-પરાણાં પુંસાં મનઃ હ્રદય-કતિચિત્-સુખ-દઃ કશ્ચિત્ દેવઃ મય-અન્તરે અપિ ન હરતિ ।

શીખદાથ

નિર્ણીત (વાં ની) = નિર્ણય કરેલ, ખાતરી કરેલ.

તત્ત્વ = તત્ત્વ, વસ્તુ-સ્થિતિ.

પદ = પદ, સ્થાન.

નિશ્ચલ = સ્થિર.

માનસ = ચિત્ત, મન.

નિર્ણીતતત્ત્વપદનિશ્ચલમાનસાનાં = નિર્ણય કરેલાં તત્ત્વ-પદોથી નિશ્ચળ ચિત્તવાળા.

પાદ = ચરણ.

પદ્મ = કમળ.

પરિચારણ = સેવા, આરાધના.

તત્પર = તત્પર.

ત્વત્પાદપદ્મપરિચારણતત્પરાણાં = તારા ચરણ-કમળની સેવામાં તત્પર.

પુંસાં (મૂં પુંસ) = માનવોના.

હ્રદય = અહિંના.

કતિચિત્ = ઝેટલાક.

સુખ = સુખ.

દા = આપવું.

હ્રદયકતિચિત્સુખદઃ = લોકિક ઝેટલાક સુખો અ.પનાર.

ન = નહિ.

દેવઃ (મૂં દેવ) = દેવ.

કશ્ચિત્ (મૂં કિમ્+ચિત્) = કોઈક.

મનઃ (મૂં મનસ) = ચિત્તને.

હરતિ (વાં હ) = હરે છે.

નાથ ! (મૂં નાથ) = હે સ્વામિન !

મવાન્તરે = અન્ય ભવમાં, અન્ય જન્મમાં.

અપિ = પણ.

પદાર્થ

“હે નાથ ! તત્ત્વ-પદોના નિશ્ચય કરવાથી નિશ્ચળ ચિત્તવાળા બનેલા (અને એથી કરીને) તારા ચરણ-કમળની સેવા (કરવા)માં તત્પર એવા માનવોના મનને લૌકિક (અને તે પણ વળી)

૧ કવિરાજે ‘નિર્ણીત’ શબ્દથી મોક્ષપદની પ્રમાણસિદ્ધતા બતાવી છે અને ‘નિશ્ચલ’ શબ્દથી ત્યાંથી અપુનરાગતિ સ્થિત કરી છે એમ મુનિરાજ શ્રીચતુરવિજય જણાવે છે.

દેહલાંક મુખે આપનારે કાઢ દેવ ભવાન્તરમાં પણ હરી (શકે તેમ) નથી, (તો આ ભવની તો વાતજ શી ?)"—૨૧

પ્રજ્ઞા તૈવૈવ પરમોચ્ચગુણાશ્રયા યા

પ્રાદુશ્ચકાર વિમલદ્યુતિ કેવલાભ્યમ્ ।

સન્તીન્દુતારકમૃતોડન્યદિશોર્કર્કચિમ્બં

પ્રાચ્યેવ દિગ્ જનયતિ સ્ફુરદંશુજાલમ્ ॥ ૨૨ ॥

અન્વયઃ

યા વિમલ-દ્યુતિ કેવલ-આભ્યં (જ્ઞાનં) પ્રાદુશ્ચકાર, (સા) પરમ-ઉચ્ચ-ગુણ-આશ્રયા પ્રજ્ઞા તૈવૈવ (વર્તેતે) । ઇન્દુ-તારક-મૃતઃ અન્ય-દિશઃ સન્તિ, (પરન્તુ) પ્રાચી એવ દિક્ સ્ફુરત્-અંશુ-જાલં ચર્ક-ચિમ્બં જનયતિ ।

શબ્દાર્થ

પ્રજ્ઞા=જ્ઞાન, શુદ્ધિ.

તય (મૂં મુમ્મદ)=તારી.

પ્રય=અ.

પરમ=અત્યંત.

ઉચ્ચ=ઊંચા.

ગુણ=ગુણ.

આશ્રય=આશ્રય.

પરમોચ્ચગુણાશ્રયા=અત્યંત ઊંચા ગુણોના આશ્રય.

પા (મૂં વદ)=એ.

પ્રાદુશ્ચકાર (પાં પ્રાદુત્+ક)=પ્રકટ કરે.

વિમલ=નિર્મળ.

દ્યુતિ=પ્રકાશ.

વિમલદ્યુતિર્નિર્મળ છે પ્રકાશ જેનો એવા.

કેવલ=એકલ.

આભ્યા=નામ.

કેવલાભ્યં=એકલ છે નામ જેનું એવા.

સન્તિ (પાં સન્ત)=છે.

ઇન્દુ=ચન્દ્ર.

તારક=તારો.

મૃત્=ધારણ કરનાર.

ઇન્દુતારકમૃતઃ=ચન્દ્ર અને તારાઓને ધારણ કરનારી.

અન્ય=અપર.

દિશ્=દિશા.

અન્યદિશઃ=બીજી દિશાઓ.

ચર્ક=ચર્ચ.

ચિમ્બં=મણ.

ચર્કચિમ્બં=સૂર્યના મણગળે.

પ્રાચી=પૂર્વ.

દિગ્ (મૂં દિત્)=દિશા.

જનયતિ (પાં જન્)=જન્મ આપે છે.

સ્ફુરત્ (પાં સ્ફુર)=પ્રકાશમાન, જગદગતું.

અંશુ=કિરણ.

જાલ=સમૂહ.

સ્ફુરદંશુજાલં=જગદગતી કિરણોના સમૂહ છે જેને વિષે એવા.

પદ્યાર્થ

"દે નાથ ! જેણે નિર્મળ પ્રકાશવાળા કેવલ નામના (જ્ઞાનને) પ્રકટ કર્યું તે અતિશય દયા શુભોના આશ્રયરૂપ પ્રજ્ઞા તારીજ છે. (દાખલા તરીકે) ચન્દ્ર અને તારાઓને ધારણ કરનારી અન્ય દિશાઓ છે, (પરન્તુ) પૂર્વ દિશાજ જગદગતી કિરણોના સમૂહવાળા સૂર્ય-મણગળે જન્મ આપે છે."—૨૨

પ્રાગ્ભૂતસાતિશયયોગિજનપ્રગીતાદ્
 દુષ્ટાદ્કર્મચયચઙ્ક્રમણૈકલક્ષાત્ ।
 યુષ્મત્પ્રવર્તિતપથઃ પરિતોડનવદ્યા—

જ્ઞાન્યઃ શિવઃ શિવપદસ્ય મુનીન્દ્ર ! પન્થાઃ ॥ ૨૩ ॥

અન્વયઃ

(હે) મુનિ-ઇન્દ્ર ! પ્રાક્-ભૂત-સ-અતિશય-યોગિન્-જન-પ્રગીતાત્ દુષ્ટ-અદ્યન્-કર્મન્-ચય-ચઙ્ક્રમણ-
 પદ-લક્ષાત્ પરિતઃ અનવદ્યાત્ યુષ્મત્-પ્રવર્તિત-પથઃ અન્યઃ શિવઃ શિવ-પદસ્ય પન્થાઃ ન (વર્તેતે) ।

શીર્ષકાર્થ

પ્રાક્=પૂર્વે.

ભૂત (ધા० મૂ)=યથ ગયેલા.

સદ્=સહિત.

અતિશય=અતિશય, વિશેષતા.

યોગિન્=યોગી, યુનિ.

જન=લોક.

પ્રગીત (ધા० ગૈ)=અત્યંત ગવાયેલ.

પ્રાગ્ભૂતસાતિશયયોગિજનપ્રગીતાત્=પૂર્વે યથ ગયેલા
 અતિશયધારી યોગિ-લોક વડે અત્યંત ગવાયેલ.

દુષ્ટ=પરાય.

અદ્યન્=આઠ.

કર્મન્=કર્મ.

ચય=સમૂહ.

ચઙ્ક્રમણ=ઉલ્લંઘન.

પદ=અદિતીય, અસાધારણ.

લક્ષ=લક્ષણ, ચિહ્ન.

દુષ્ટાદ્કર્મચયચઙ્ક્રમણૈકલક્ષાત્=દુષ્ટ આઠ કર્મોના

સમૂહના ઉલ્લંઘનને વિષે અસાધારણ લક્ષણ.

યુષ્મદ્=દિતીયપુરૂષવાચક સર્વનામ.

પ્રવર્તિત (ધા० વૃ)=પ્રવર્તવિલ.

પથિન્=માર્ગ.

યુષ્મત્પ્રવર્તિતપથઃ=તમે પ્રવર્તવિલા માર્ગથી.

પરિતઃ=ચારે તરફ.

અનવદ્યાત્ (મૂ० અનવદ્ય)=પાપ રહિત.

ન=નહિ.

અન્યઃ (મૂ० અન્ય)=અપર, બીજો.

શિવઃ (મૂ० શિવ)=કલ્યાણકારી.

શિવ=ભોક્ષ.

પદ=સ્થાન.

શિવપદસ્ય=ભોક્ષ-સ્થાનનો.

મુનિ=યુનિ, યોગી.

ઇન્દ્ર=ઉત્તમતાવાચક સીંહ.

મુનીન્દ્ર ! =હે મુનીશ્વર, હે યોગિશાળ !

પન્થાઃ (મૂ० પથિન્)=માર્ગ.

પદાર્થ

“ હે યોગિશાળ ! પૂર્વે યથ ગયેલા અતિશયધારી યોગિ-જન વડે ગવાયેલા એવા, વળી
 દુષ્ટ (જ્ઞાનાવરણીયાદિક) આઠ કર્મોના સમૂહના ઉલ્લંઘનને વિષે અસાધારણ લક્ષણરૂપ તથા વળી
 પાપરહિત એવા તમે ચારે તરફ પ્રવર્તવિલા માર્ગથી અન્ય કોઈ ભોક્ષ-સ્થાનનો માર્ગ નથી.”—૨૩

સ્વપ્રકરણ

વ્યાકરણ-વચાર—

‘મુનીન્દ્ર !’ એમાં એકવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે, બ્યારે ‘યુષ્મત્પ્રવર્તિતપથઃ’ એમાં ‘યુષ્મદ્’
 શબ્દ દ્વારા બહુવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે એટલે શું અત્ર અસંગતિ દોષ નથી એવો પ્રશ્ન
 ઉપસ્થિત થાય છે. આવેજ પ્રશ્ન મૂળ ભક્તામર-સ્તોત્રના નીચે મુજબના ૧૯ મા પદમાંના—

“ કિં શર્વરીષુ શશિનાઽહિ વિવસ્વતા વા
યુષ્મન્મુખેન્દુદલિતેષુ તમસ્સુ નાથ ! !

નિષ્પન્નગાલિનશાલિનિ જીવલોકે
કાર્ય કિયજ્જલધરૈર્જલમારનમૈઃ ? ! ! ”

‘ નાથ ! ’ એમાં એકવચનના પ્રયોગથી અને ‘યુષ્મન્મુખેન્દુદલિતેષુ’ એમાં યુષ્મદ્ શબ્દ વાપરી કરેલા બહુવચનના પ્રયોગથી ઉદ્ભવે છે. પરંતુ આનું સમાધાન કરતાં મહામહોપાધ્યાય શ્રીભેદવિજયગણિએ “સુતા ન યૂયં કિમુ તસ્ય રાજઃ” ઇતિ મહાકાવ્યેષુ एकस्मिन्नर्थेऽपि बहुत्वस्य उक्तत्वात् इष्टम्” આ પ્રમાણે જે ઉદ્દેશ્ય કયો છે તે તરફ વિચાર કરવો એટલુંજ હું અમ સૂચવું છું.

* * *

भावावभासनपराद्भुतशुद्धबुद्ध्या

निर्णीय तत्त्वमखिलं सकलागमस्य ।

त्वां विश्वनायकमनन्तसुखानुपक्तं

ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ ૨૪ ॥

અન્યથા :

સકલ-આગમસ્ય અખિલં તત્ત્વં ભાવ-અવભાસન-પર-અદ્ભુત-શુદ્ધ-બુદ્ધયા નિર્ણય સન્તઃ ત્વાં વિશ્વ-નાયકં અનન્ત-સુખ-અનુપક્તં જ્ઞાન-સ્વરૂપં અમલં પ્રવદન્તિ ।

શબ્દાર્થ

ભાવ=(૧) પદાર્થ; (૨) અભિપ્રાય.

અવભાસન=પ્રકાશ.

પર=અત્યંત.

અદ્ભુત=અદ્ભુત, આશ્ચર્યજનક.

શુદ્ધ=શુદ્ધ, નિર્મળ.

નાનમ પરદ્રુતદ્રુત = જ્ઞાન ઉપર

પ્રકાશ પાડવામાં આત્મત અદ્ભુત તેમજ નિર્મળ

એવી મતિ વડે.

નિર્ણય (ધાં ની)=નિર્ણય કરીને, ખાતરી કરીને.

તત્ત્વ (મૂં તત્ત્વ)=તત્ત્વને.

અખિલ (મૂં અખિલ)=આખું, સમગ્ર.

સકલ=સર્વ.

અ.

૨૪ શબ્દ.

ત્વાં (મૂં યુષ્મદ્)=તને.

વિશ્વ=સર્વ.

નાયક=નાયક, નાથ.

વિશ્વનાયક=જગતના નાથ.

અનન્ત=અપાર.

સુખ=સુખ.

અનુપક્ત (ધાં સમ્પ્ર)=આસક્ત.

અનન્તસુખાનુપક્ત=અનન્ત સુખથી પુક્ત.

જ્ઞાન=જ્ઞાન, બોધ.

સ્વરૂપ=સ્વરૂપ, આત્મા.

જ્ઞાનસ્વરૂપ=જ્ઞાન છે સ્વરૂપ જેવું એવું.

અમલ (મૂં અમલ)=નિર્મળ.

પ્રવદન્તિ (ધાં વદ)=પ્રદે છે.

સન્તઃ (મૂં સન્ત)=સખાતો.

પદ્યાર્થ

“ભાવ ઉપર પ્રકાશ પાઠવામાં અતિશય અદ્વિત તેમજ નિર્મળ એવી મતિ વડે સર્વ શાસ્ત્રના સંપૂર્ણ તત્ત્વનો નિર્ણય કરીને (હે નાથ !) સંતો તને વિશ્વનો નાથક, અનન્ત સુખથી યુક્ત, જ્ઞાનસ્વરૂપી તેમજ નિર્મળ કહે છે.”—૨૪

* * *

કેચિત્ સુરાઃ પરુષભાવપરીતચિત્તા

બાઢં પરે સ્ફુરત્-અનન્ન-નિપક્ક-વદ્યાઃ ।

મુક્તઃ સદૈવ ભવમૂરુહવીજસઙ્ગાદ્

વ્યક્તં ત્વમેવ ભગવન્ ! પુરુષોત્તમોઽસિ ॥ ૨૫ ॥

અન્વયઃ

કેચિત્ સુરાઃ પરુષ-ભાવ-પરીત-ચિત્તાઃ, (કેચિત્) પરે બાઢં સ્ફુરત્-અનન્ન-નિપક્ક-વદ્યાઃ (સન્તિ) । (હે) ભગવન્ ! વ્યક્તં ત્વં એવ પુરુષ-ઉત્તમઃ ભવ-મૂરુહ-વીજ-સઙ્ગાત્ સદા-એવ મુક્તઃ યસિ ।

શબ્દાર્થ

કેચિત્ (મૂં કિમ્+ચિત્)=કોઈક.

સુરાઃ (મૂં સુર)=દેવો.

પરુષ=નિર્દય, કૂર.

ભાવ=ભાવ.

પરીત (ધાં દ)=બાહ્ય, અસ્ત.

ચિત્ત=મન.

પરુષભાવપરીતચિત્તાઃ=નિર્દયતાથી બાહ્ય છે મન જેમનું એવા.

બાઢં=ખરેખર.

પરે (મૂં પર)=અન્ય.

સ્ફુરત્ (ધાં સ્ફુર)=પ્રકાશમાન.

અનન્ન=મદન, કામદેવ.

નિપક્ક=અર્પણ સંગ, અતિશય સોળત.

વદ્યા=તાબેદાર, વદ્ય.

સ્ફુરત્-અનન્ન-નિપક્ક-વદ્યાઃ=પ્રકાશમાન મદનનાં અત્યંત સંગને વદ્ય.

મુક્તઃ (ધાં મુક્)=મુક્તિપ્રાપ્ત, રહિત.

સદૈવ=સર્વદા.

ભવ=સંસાર.

મૂરુહ=રક્ષ.

વીજ=બીજ.

સઙ્ગ=સોળત.

ભવમૂરુહવીજસઙ્ગાત્=સંસારરૂપી રક્ષના બીજના સંગથી.

વ્યક્તં=પ્રકટી રીતે.

ત્વં (મૂં ત્વમ્)=તું.

એવ=જેવ.

ભગવન્ ! (મૂં ભગવત્)=હે ભગવાન, હે નાથ !

પુરુષ=પુરુષ.

ઉત્તમ=શ્રેષ્ઠ.

પુરુષોત્તમઃ=પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ.

ઔસિ (ધાં ઔસ)=છે.

પદ્યાર્થ

“કટલાક દેવો નિર્દયતાથી અસ્ત ચિત્તવાળા છે અને અન્ય ધણાખરા દેવો ખરેખર પ્રકાશ-માન મદનના અત્યંત સંગને વશ છે (અર્થાત્ અતિશય કામાતુર છે); જ્યારે હે ભગવન્ ! પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ એવો તુંજ સંસારરૂપ વૃક્ષના (રાગ અને દ્વેષ રૂપી) બીજના સંગથી સર્વદા મુક્ત છે.”—૨૫

સ્પષ્ટીકરણ

રાગ અને દ્રેષની સત્તા—

રાગ અને દ્રેષ એ ભવ-બ્રમણના અનુપમ હેતુઓ છે. એ બેનો ક્ષય થતાં અર્થાત્ તેના ઉપર વિજય મેળવી વીતરાગ થતાં સંસારનો ઉચ્છેદ કરી શકાય છે. પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી હકીકત છે કે જમ પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગ સહન કરવા કરતાં અનુકૂળ ઉપસર્ગ સહન કરવામાં વિશેષ પરાક્રમની આવશ્યકતા રહેલી છે, તેમ દ્રેષ કરતાં રાગ ઉપર વિજય મેળવવામાં વિશેષ પ્રત્યક્ષ પાર્થની જરૂર છે. આમાં પણ વળી કામ-રાગ અને સ્નેહ—રાગનું તો નિવારણ કરી શકાય, પરંતુ કૃદ્ધિ-રાગનું નિવારણ તો અતિશય દુષ્કર છે.

પ્રસ્તુતમાં આપણે કામ-રાગનો વિચાર કરીશું તો માલુમ પડશે કે મદને મોટા મોટા દેવોનું પણ માન મોકલ્યું છે. જમકે ઇન્દ્રાણી જેવી સુન્દરીનો સ્વામી હોવા છતાં ઇન્દ્ર ગૌતમ ઋષિની પત્ની અહલ્યામાં આસક્ત થયો, દક્ષ રાજાની રજ પુત્રીઓનો પતિ ચન્દ્ર બૃહસ્પતિની પત્ની તારામાં લુપ્ત થયો, જગત્ના ઉત્પાદક તરીકે પ્રખ્યાત બ્રહ્માએ પોતાની પુત્રી તરક કુકૃદ્ધિ કરી, (વધ્યુએ અનેક ગોપીઓની સાથે અધટિત આચરણ કર્યું, તૃતીય નેત્રમાંથી પ્રત્યક્ષિત થયેલા અગ્નિ વડે મદનને ભસ્મીભૂત કરનારા મહાદેવ પાર્વતીમાં તેમજ વિષ્ણુએ ધારણ કરેલા મોહિની સ્વરૂપમાં મુગ્ધ બન્યા ઇત્યાદિ. આવી હકીકત પુરાણ વિગેરેમાં નજર પડે છે.

* * *
ઘૌતાદકર્મદલકદમલ ! નિર્મલાય

ધ્યાનનલોદ્ગ્રયિતદુર્મમતાલતાય ।

વિશ્વત્રય(યી)કૃતગુણસ્તુતિમદ્ગુલાય

તુમ્યં નમો જિન ! ભવોદધિશોષણાય ॥ ૨૬ ॥

અન્વયઃ

(દે) ઘૌત-અદન-કર્મન-દલ-કદમલ ! જિન ! નિર્મલાય ધ્યાન-અનલ-ઉદ્-ગ્રયિત-દુર્-મમતા-લતાય વિશ્વ-ત્રયી-કૃત-ગુણ-સ્તુતિ-મદ્ગુલાય મધ-ઉદ્ધિ-શોષણાય તુમ્યં નમઃ ।

શીખદાર્ય

૧૦ (ધા • પાદ) = પ્રશાસન કરેલ, ધોષ નાખેલ.

, પુરુષવિશેષ.

દલ=મધ.

કદમલ=પાપ.

ઘૌતાદકર્મદલકદમલ ! = ધોષ નાખ્યા ઉ આઠ

કર્મના સમુદાય પાપને જેણે જેવો ! (સં.)

૧૫ (મૂ. નિર્મલ) = નિર્મલ, સ્વચ્છ.

અનલ=અગ્નિ.

ઉદ્ગ્રયિત (ધા • પ્રત્ય) = ધૂટી કરેલ.

દુર્=દુષ્ટતાવાચક શબ્દ.

મમતા=મમત્વ, મારાપણું.

લતા=વેલ.

ધ્યાનનલોદ્ગ્રયિતદુર્મમતાલતાય = ધ્યાનની વડે બાળી નાખી છે દુષ્ટ મમતાથી લતાને

જેણે જેવાને.

વિશ્વ=જગત.

ત્રયી=ત્રયુતો સમૂહ.

કૃત (ધાં કૃ)=કરેલ.

ગુણ=ગુણ.

સ્તુતિ=પ્રશંસા.

મદ્ગુલ=કલ્યાણકારી.

વિશ્વત્રયીકૃતગુણસ્તુતિમદ્ગુલાય=ત્રૈલોક્યે કરી છે
જેના ગુણોની સ્તુતિ એવા તથા કલ્યાણકારી
એવાને.

તુલ્ય (મૂં ગુપ્તદ)=તને.

નમસ્=નમસ્કાર.

જિન ! (મૂં જિન)=હે વીતરાગ !

મવ=સંસાર.

ઉદાધિ=સંગુહ.

શોષણ=સૂકાવી નાખવું તે.

આય=લાભ.

મવોદધિશોષણાય=(૧) સંસાર-સમુદના શોષણ
નો લાભ છે જોથી એવા ! (સં.); (૨)
સંસાર-સાગરનું શોષણ કરનારાને.

પદાર્થ

“ જો (જ્ઞાનાવરણીયાદિક) શ્વાક કમોના સમૂહરૂપ પાપનું પ્રક્ષાલન કર્યું છે એવા હે
(પરમેશ્વર) ! હે તીર્થંકર ! નિર્ભગ એવા તથા વળી જો (શુભ) ધ્યાનરૂપ અગ્નિ વડે દુષ્ટ મમ-
તાને બાળી મૂકી છે એવા તેમજ જેના ગુણોની ત્રૈલોક્યે સ્તુતિ કરી છે એવા તથા કલ્યાણકારી
તથા સંસાર-સાગરનું શોષણ કરનારા એવા તને નમસ્કાર (હોજો). ”—૨૬

* * *

સૂક્ષ્મેતરેષુ ચ મવેષુ નિગોદજેષુ

તિષ્ઠન્ત્યનન્તરકાલમતીવ દુઃસ્થાઃ ।

તૈર્જન્તુમિર્બહુલકર્મવશાજ્જિન ! ત્વં

સ્વમાન્તરેઽપિ ન કદાચિદપીક્ષિતોઽસિ ॥ ૨૭ ॥

અન્વયઃ

(યે) નિગોદ-જેષુ સૂક્ષ્મ-ઇતરેષુ ચ મવેષુ અનન્ત-તર-કાલં અતીવ દુર-સ્થાઃ તિષ્ઠન્તિ, તૈઃ
જન્તુમિઃ બહુલ-કર્મેન્-વશાત્ (હે) જિન ! ત્વં સ્વપ્ન-અન્તરે ધ્યયિ ન કદાચિત્ અપિ રક્ષિતઃ અસિ ।

શબ્દાર્થ

સૂક્ષ્મ=સૂક્ષ્મ.

ઇતર=ઇતર, અન્ય.

સૂક્ષ્મેતરેષુ=સૂક્ષ્મ તેમજ ઇતર.

ચ=અને.

મવેષુ (મૂં મવ)=મવેર્મા.

નિગોદ=નિગોદ.

જ (ધાં જન્)=જન્મ.

નિગોદજેષુ=નિગોદને વિષે જન્મ છે જેમનો એવા.

તિષ્ઠન્તિ (ધાં સ્થા)=રહે છે.

અનન્ત=અનન્ત.

તર=અધિકતાવાચક પ્રત્યય.

કાલ=કાળ, સમય.

અનન્તરકાલં=અત્યંત અનન્ત કાળ.

અતીવ=અતિશય.

દુઃસ્થાઃ=દુઃખે કરીને રહેનારા.

તૈઃ (મૂં તદ)=તે.

જન્તુમિઃ (મૂં જન્તુ)=જન્મે વડે.

બહુલ=અનંક.

કર્મેન્=કર્મે.

વશ=નાણેદાર.

બહુલકર્મેવશાત્=વધુ કમોને વશ હોવાથી.

જિન ! (મૂં જિન)=હે તીર્થંકર !

ત્વં (મૂં ગુપ્તદ)=તું.

સ્વપ્ન=સ્વપ્ન.

અન્તર=મધ્ય.

સ્વપ્નાન્તરે=સ્વપ્નાન્તરમાં.

અપિ=પણ.

ન=નહિ.

કદાચિત્=કદાપિ, કદાચ વેળા.

દૈક્ષિતઃ (મૂં દૈક્ષિત)=એવાથેલ.

અસિ (યાં અસ)=તું છે.

પદાર્થ

“ જ (જીવો) નિગોદ-જન્ય તેમજ અન્ય સૂક્ષ્મ તથા ખાદ્ય ભવેને વિષે અત્યંત અનન્ત કાળ સુધી અતિશય દુઃખી રહે છે, તેમનાથી (પોતાના) ભારે કર્મને લીધે તું સ્વપ્નાન્તરમાં પણ કદાપિ જોવાયો નથી.”—૨૭

સ્પષ્ટીકરણ

નિગોદ-વિચાર—

જૈન દર્શનમાં સંસારી જીવના જ એકન્દ્રિયાદિક પાંચ વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે, તેમાંના ત્રયારૂપ એક ઇન્દ્રિયવાળા એકન્દ્રિયના પૃથ્વી-કાય, અપ-કાય, તેજસ્કાય, વાયુ-કાય અને વનસ્પતિ-કાય એમ પાંચ અવાન્તર ભેદો છે. પ્રત્યેક વનસ્પતિ-કાય સિવાયના આ દરેકના ખાદ્ય (સ્થૂલ) અને સૂક્ષ્મ એમ પાછા બે બે ભેદો પડે છે. આમાંથી ખાદ્ય સાધારણ વનસ્પતિકાયના જીવોને ‘ખાદ્ય નિગોદ’ તરીકે અને સૂક્ષ્મ સાધારણ વનસ્પતિકાયના જીવોને ‘સૂક્ષ્મ નિગોદ’ એ નામથી ઓળખાવવામાં આવે છે. ખાદ્ય નિગોદ તેમજ સૂક્ષ્મ નિગોદમાં એકેક શરીરમાં અનન્તાનન્ત જીવો સમકાલે (સાથે) ઉત્પન્ન થાય છે, આહાર ગ્રહણ કરે છે, ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસની ક્રિયા કરે છે અને મરણ પામે છે; આથી કરીને તો તેઓ ‘અનન્તકાય’ પણ કહેવાય છે.

‘નિગોદ’ એ આવા જીવોના શરીરગુંજ નામ છે. આ વાત સુસ્પષ્ટ રીતે નીચેના શ્લોક ઉપરથી જોઈ શકાય છે, કેમકે તેમાં કહ્યું છે કે—

“ જનન્તાનામહુમતા-મેકલ્પમનિગોદિનામ્ ।

સાધારણ શરીરં યત્, ત્ત ‘નિગોદ’ં ઇતિ સ્મૃતઃ ॥ ”

—લોકપ્રકાશ, સં. ૪, શ્લોક ૩૩

આ વાતની ક્ષીઘર શીધનપાલકૃત ઋષભર્ષેયારીકાની (૩૩ મી ગાથાની) શ્રીપ્રભાનન્દસૂત્રકૃત ગ્રંથ પણ સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે આગમપ્રસિદ્ધ તેમજ જૈન જ્ઞાનુ પ્રમાણુક શ્લોકમાં વર્તનારા અનન્ત જન્તુઓના આધારરૂપ એવા અસંખ્યેય શરીરો કહેવાય છે.

આ શરીર એટલાં બધાં સૂક્ષ્મ છે કે તીક્ષ્ણમાં તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર વડે તે છેલ્લી શકાય તેમ નથી, મહાસાગરના જળ વડે પણ તેને લોંબની શકાય તેમ નથી કે જન્યવ્યમાન અગ્નિ વડે તેને બાસ્તીભૂત કરી શકાય તેમ નથી.

૧ વનસ્પતિકાયના પ્રત્યેક અને સાધારણ એમ બે ભેદો છે. આની ગાદિતી મટે જુઓ ૫૦-૧૩૬.

૨ જોકે આ ઉલ્લેખ સૂક્ષ્મ નિગોદને આશીર્વાદ છે, પરંતુ ખાદ્ય નિગોદ આશીર્વાદ પણ એ વાત બદલી શકે છે.

વળી સૂક્ષ્મ નિગોદને જોવાને માટે સર્વ-ચક્ષુ કે સૂક્ષ્મદર્શક યન્ત્ર કે કિરણ-વિશેષ (X-ray) કામ લાગે તેમ નથી. એ તો સર્વજ્ઞ-ગમ્ય છે. સર્વે સ્થાનો (સમગ્ર લોકકાંકશ) આ જીવોથી ખીચીખીચી ભરેલ છે. સમસ્ત વિશ્વમાં અરે સિદ્ધોના સ્થાનમાં પણ એટલુંજ નહિ પરંતુ તેમના આત્મ-પ્રદેશ ઉપર પણ આ જીવો વસે છે, એ ધ્યાનમાં લેવા જવું હકીકત છે.

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે તેમ જ્યારે આ જીવોનો દેહ અતિસૂક્ષ્મ છે, તો પછી તેમને વેદનાનો સંભવ છે કે કેમ તે પ્રશ્ન હવે વિચારીએ. આનો શાસ્ત્રકાર ચોખ્ખા શબ્દમાં ઉત્તર આપતાં કહ્યું છે કે—

“ જં નરણ નેરદ્વા, દુઃખં પાવંતિ ગોઅમા ! તિઘ્લં ।

સં પુણ નિગોઅજીવા, અણન્તગુણિયં વિચાણાહિ ॥ ”

અર્થાત્ દે ગૌતમ ! જે તીવ્ર દુઃખ નારકીના જીવો નરકમાં પામે છે, તેના કરતાં અનન્તગણું (અવ્યક્ત) દુઃખ નિગોદના જીવો પામે છે એમ જાણ.

આ જીવોનું આયુષ્ય અંતઃસૂક્ષ્મતું છે એટલે કે ઓછામાં ઓછું નવ સમયતું અને વધારેમાં વધારે એક સૂક્ષ્મમાં એક સમય ઓછું એટલું છે. આ વાતની જીવવિચારમંકરણની નિમ્ન-લિખિત ૧૪ મી ગાથા સાક્ષી પૂરે છે:—

“ પંતેયતરં મુતું, પંચ વિ પુટવાહ્ણો સયલ્લોપ ।

સુહુમા હવંતિ નિયમા, અંતમુદુત્તાઝ અદિસ્તા ॥ ”

આવા જીવો પૈકી અનાદિ સૂક્ષ્મ નિગોદને ‘ અવ્યવહારરાશિ ’ કહેવામાં આવે છે. આ રાશિનો જેમણે એક વાર પણ ત્યાગ કર્યો છે તેઓ વ્યવહારરાશિમાં આવેલા ગણાયજ છે. પછી ભલે ને તેઓ અદૃશ્યાદિકની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મ નિગોદ જેવા સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિક તરીકે

૧ સરખાવો.—

“અમિઃ સૂક્ષ્મનિગોદૈય, નિવિતોડ્ડસ્યલિલોપિ દિ ।

લોકોડ્ઝનચૂર્ણપૂર્ણ-સમુદ્ભવ સમન્તતઃ ॥”

—જીવાલિગમપ્રત્તિ

અર્થાત્ અજનના ચૂર્ણથી પૂર્ણ પેટીની જેમ સમગ્ર લોક ખરેખર આ સૂક્ષ્મ નિગોદોથી વ્યાપ્ત છે.

૨ છાયા—

યદ નારકે નૈરયિકા દુઃખં પ્રાપ્નુવન્તિ ગૌતમ ! તીક્ષ્ણમ્ ।

તત્ત્વ પુનર્નિગોદજીવા અનન્તગુણિત વિજાનીદિ ॥

૩ નરકના જીવોને જે ત્રાસદાયક દુઃખ સહન કરવું પડે છે, તેનો આગેદુગ્ર ચિતાર શાસ્ત્રકાર સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રના પાંચમા અધ્યયનમાં ખડે કર્યો છે, જ્યારે અગ્ની સ્થૂલ રૂપરૂપા તો જે અત્યુદ્દિશતિજિજ્ઞાસુ-સ્તુતિના રૂપીકરણ (૫૦ ૧૧૮-૧૧૯) માં આવેલા છે.

૪ છાયા—

પ્રત્યેક્તર મુક્તવા પથાપિ શ્રુષિવ્યાદયઃ સકલલોકે ।

સૂક્ષ્મા મવન્તિ નિયમાદન્તઃસૂક્ષ્મતાયુગોડ્ડસ્યાઃ ॥

ઉત્પન્ન થયા હોય અથવા તો દ્રવીથી ત્યાંથી મરીને કે અન્ય કાંઈ બાદર પૃથ્વીકાયાદિક કે દ્વીનિ-
યાદિક તરીકે ઉત્પન્ન થઈ સૂક્ષ્મ નિગોદમાં દ્રવીથી ઉત્પન્ન થયા હોય.
બાદર નિગોદ અને સૂક્ષ્મ નિગોદની ભિન્નતા—

બાદર નિગોદ ચર્મચક્ષુજાળાને દૂરથી જોઈ શકાય તેવા જોવા જેવો શકે છે, જ્યારે
સૂક્ષ્મ નિગોદ સર્વજ્ઞ-ગમ્ય છે. બાદર નિગોદની વ્યવહાર-રાશિમાં ગણના થાય છે, જ્યારે (અનાદિ)
સૂક્ષ્મ નિગોદની અવ્યવહાર-રાશિમાં ગણના થાય છે. બાદર નિગોદ તેમજ સૂક્ષ્મ નિગોદ એ બંને
શરીરો અનન્ત જીવોના નિવાસ-સ્થાનરૂપ છે અને વળી કાંઈ પણ કાળે સુક્તિએ ગયેલા જીવોની
સંખ્યા વિશે વિચાર કરતાં તે બાદર અથવા સૂક્ષ્મ નિગોદના અનન્તમાં ભાગે છે એમ કહેવાય છે,
કેમકે નિગોદના જીવોની સંખ્યાનો આઠમા અનન્તમાં અંતર્ભાવ થાય છે અને સિદ્ધતા જીવોની
સંખ્યાનો તો પાંચમા અનન્તમાં અંતર્ભાવ થાય છે. છતાં પણ બાદર નિગોદ કરતાં સૂક્ષ્મ
નિગોદની સંખ્યા અસંખ્યાતગણી છે. બાદર પૃથ્વીકાયાદિક ચતુષ્ઠયમાં એક પર્વાસની
નિશ્ચયે અસંખ્યાત અપર્યાપ્ત જીવો છે અને સૂક્ષ્મ-પૃથ્વીકાયાદિક ચતુષ્ઠયમાં એથી વિપરીત
હકીકત છે, પરંતુ બાદર નિગોદ અને સૂક્ષ્મ નિગોદના સંબંધમાં કાંઈ એવો વિશિષ્ટ ઉલ્લેખ મારા
જોવામાં આવ્યો નથી.

વળી બાદર નિગોદ લોકના અસંખ્યાતા ભાગમાં છે, જ્યારે સૂક્ષ્મ નિગોદ તો ચૌદ રજ્જુ
પ્રમાણાત્મક લોકમાં સર્વત્ર સમસ્ત આકાશ-પ્રદેશમાં છે. વિરોધમાં બાદર નિગોદની તેમજ
સૂક્ષ્મ નિગોદની આધુન્ય-સ્થિતિ કહો કે ભવ-સ્થિતિ કહો તે તો અંતર્બુદ્ધિની છે, જ્યારે તેની કાંય-
સ્થિતિ તો અનુક્રમે સીત્તર દાઠાદાઠી સાગરોપમની અને અસંખ્ય ઉત્સાપિણી-અવસાપિણીની છે.
અનન્ત કાળ—

કાળ આદિ અને અન્તથી રહિત હોવાથી તેને ‘અનન્ત’ કહેવામાં આવે તેમાં કાળને વાંધો
હોઈ શકે નહિ. જૈન શાસ્ત્રમાં એને આઠમા અનન્ત તરીકે જ્ઞાણભાવવામાં આવે છે તે પણ વાત
વાસ્તવિક જણાય છે, પરંતુ પ્રસ્તુતમાં જે કાળને અનન્ત તરીકે આ પદમાં સૂચવ્યો છે તેનો જૈન
શાસ્ત્રમાં જે અનન્તના મુખ્ય નવ પ્રકારો પાડેલા છે તે પૈકી કયા પ્રકાર તરીકે ઉલ્લેખ થઈ શકે
એવો સંકળ પ્રશ્ન હૃદયને છે. કિન્તુ આનો ઉત્તર હું આપી શકતો નહિ હોવાથી એ દષ્ટિએ આ પ્રશ્ન
ન વિચારતાં અત્ર હું અન્ય દષ્ટિએ એ વિચારું છું.

૧ સૂક્ષ્મ નિગોદ મંજી વિશેષ માદિની માટે જીવો થોડાંપણ-પર્યાપ્તિકાની ૩૩મી ગણતરી ૨૫૮૧૨૧.
૨ બદાશ, કાલ વિગેરે બાદર નિગોદ છે.

૩ આની માદિની માટે જીવો લોભપ્રકાર (સં ૧, મ્હો ૨૦૩).

૪ એક જ જાતના યત્રીમાં ફરી ફરીને લાગતી ઉત્પન્ન થવામાં જેટલો કાળ વ્યતીત થાય તે ‘કાલ-ગ્નિનિ’
કહેવાય છે. જેમકે પૃથ્વી-ગમને કાંઈ જીવ આધુન્ય પૂજી ચર્ના વારવાર પૃથ્વીકાયામાં ઉત્પન્ન થાય તો આ કાળ
ખોને તેની સ્થિતિ તે પૃથ્વી-કાલ ગ્નિનિ કહેવાય.

૫ આનો ૨૫૧૫ મટે જીવો થાદિવેન્દ્રચરિત ચતુર્થ કર્મ અન્ધ (ગા ૭૧, ૮૨-૮૬).

ન વિચિત્રેન્તો યસ્યેતિ અનન્તઃ અર્થાત્ અવિદ્યમાન છે અન્ત જ્ઞેનો એ અનન્ત શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. એકંદર રીતે ત્રણ પ્રકારના અનન્ત કંદંબી શકાય છે:—(૧) અનાદિ અનન્ત, (૨) સાદિ અનન્ત અને (૩) અનાદિ સાન્ત. આમાંથી અનાદિ-અનન્ત એ સૌથી મોટામાં મોટું અનન્ત છે; જ્યારે બીજા બે એકએકથી આધક, ન્યૂન કે સમાન પણ છે, કેમકે આ બંનેના અનન્ત પ્રકારો છે.

જે જીવો અનાદિ સૂક્ષ્મ-નિગોદને નામે જોળખાતી અવ્યવહાર-રાશિમાંથી હજી સુધી કોઇ પણ વાર વ્યવહાર-રાશિમાં આવ્યાજ નથી અને હવે પછી પણ કદાપિ આવનાર નથી તેમની ત્યાંની સ્થિતિ અનાદિ-અનન્ત છે અર્થાત્ અનન્ત કાળની છે. પરંતુ આ પણ એક ભવ આશ્રીને તો નહિજ. અવ્યવહાર-રાશિમાંથી જે સમયે જીવો વ્યવહાર-રાશિમાં આવે છે તે સમયે જો તેની સ્થિતિ પૂર્વાવસ્થા આશ્રીને વિચાર કરવામાં આવે તો તેની નિગોદસ્થ સ્થિતિ અનાદિ-સાન્ત કહી શકાય છે અર્થાત્ આ પણ અનન્ત કાળની છે. પરંતુ તે ઉપર્યુક્ત જીવોની સ્થિતિથી જોછી છે. સાદિ-અનન્ત સ્થિતિ વ્યવહાર-રાશિમાં આવેલા કોઇ સંસારી જીવની હોય તો તે સર્વ અલભ્યોની છે, પરંતુ તે પણ ગમે તે એક ભવ આશ્રીને તો નહિજ. એકજ રૂપે આવી સ્થિતિ તો શુદ્ધ પરમાત્માનીજ છે, કેમકે તેઓએ સંસારનો ઉચ્છેદ કરી સિદ્ધિ-શિલા પ્રતિ ગમન કર્યું સાર પછી તેઓ લાંજ નિવાસ કરીને રહ્યા છે અને રહેશે અર્થાત્ તેમની આ પંચમ ગતિને આશ્રીને વિચારવામાં આવતી સ્થિતિ સાદિ-અનન્ત છે.

આ ઉપરથી જોઇ શકાશે કે કોઇ પણ જીવની વ્યવહાર-રાશિ પૈકી કોઇ પણ ગતિમાં એકજ ભવ આશ્રીને અનન્તકાળ કે જોને આપણે સાદિ-અનન્ત તરીકે જોળખાવી શકીએ તેવી સ્થિતિ નથીજ. વિશેષમાં સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યા પછી જીવને સંસારમાં વધારેમાં વધારે ડેટલા વખત સુધી રહેવું પડે એના ઉત્તરમાં કિંચિત્ ન્યૂન અર્ધપ્રદૂગલપરાવર્ત ' એવો જે ઉલ્લેખ શાસ્ત્રમાં દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે, તેને પણ અનંત કાળ તરીકે શાસ્ત્રકારો જોળખાવે છે. પરંતુ ઉપર્યુક્ત જીવની આ સાંસારિક સ્થિતિ સાદિ-સાન્ત હોવાથી તેને અનન્ત કેમ કહેવાય એ જાણવું બાકી રહે છે. શું આવે સ્થળે અનન્ત શબ્દનો અર્થ ધણોજ લાંબો કાળ એમ કરવામાં આવે તો ખોટું ગણાય ?

આ ઉપરથી એ ફલિતાર્થ થાય છે કે અવ્યવહાર-રાશિનો ઉદ્દેશ કર્યા વિના કોઇ પણ જીવ સંસારમાં અનન્ત કાળ પરિવ્રમણ કરતો હોય તો તે અલભ્યજ છે. બાકી લભ્ય જીવોની સાંસારિક સ્થિતિ વ્યવહાર-રાશિની અપેક્ષાએ તો સાદિ-સાન્તજ છે.

* * * *

ચઙ્ચત્તમાલદલકજ્જલનીલભાસિ

નીરન્દ્રસન્તમસિ દુષ્ક્રમવપ્રવલ્લસે (કલ્પે ?) ।

તરિમન્ વિમાતિ વદન્ પરમં ત્વદીયં

વિસ્વં સ્વેરિવ પયોઘરપાર્શ્વવર્તિ ॥ ૨૮ ॥

અન્વય:

તસ્મિન્ દુષ્ક્રમ-પદ્ય-કલ્પે ચઙ્ગત્-તમાલ-દલ-કઙ્ગલ-નીલ-માસિ નિર્-રન્ધ્ર-સન્તમસિ રવેઃ
પયોધર-પાર્થ-વર્તિ વિમ્બં દ્વચ સ્વદીયં પરમં વદનં વિમાતિ ।

શીખદાર્ય

ચઙ્ગત્ (પા• ચઙ્)=હાલતું.

તમાલ=તમાલ, એક જાતનું ઝાડ.

દલ=(૧) પત્ર; (૨) સમૂહ.

કઙ્ગલ=કાજળ.

નીલ=સામ.

માસ=કાન્તિ.

ચઙ્ગત્તમાલદલકઙ્ગલનીલમાસિ=હાલતા તમાલના
દલ તેમજ કાજળના જેવી નીલ કાન્તિ છે જેવી એવા.

નિર્-અભાવસૂચક શીખ.

રન્ધ્ર=છિદ્ર.

સન્તમસ=ગાઠ અધિકાર.

નીરન્ધ્રસન્તમસિ=છિદ્ર વિનાના ગાઠ અધિકારને વિષે.

દુષ્ક્રમ=દુઃખે કરીને આક્રમણ કરાય તેવું.

વપ્ર=અડ.

કલ્પ=સમાન.

દુષ્ક્રમવપ્રકલ્પે=દુઃખે કરીને આક્રમણ કરી યકષ
તેવા ગદના જેવા.

તસ્મિન્ (મૂ• તદ્)=તેને વિષે.

વિમાતિ (પા• મા)=વિશેષ પ્રકાશે છે.

વદનં (મૂ• વદન)=વદન, મુખ.

પરમં (મૂ• પરમ)=ઉત્તમ.

સ્વદીયં (મૂ• સ્વદીય)=તાં.

વિમ્બં (મૂ• વિમ્બ)=મરુકળ.

રવેઃ (મૂ• રવિ)=સૂર્યના.

દ્વચ=જેમ.

પયોધર=મેધ.

પાર્થ=પાણ્ય.

વર્તિન=રહેનાર.

પયોધરપાર્થવર્તિ=મેધની સમીપ રહેનાર.

પદ્યાર્થ

“તે દુઃખે કરીને આક્રમણ કરી શકાય એવા ગદના જેવા તથા વળી હાલતા તમાલના
દલના તેમજ કાજળના જેવી નીલ કાન્તિવાળા એવા તેમજ છિદ્રરહિત એવા ગાઠ અધિકારમાં
સૂર્યના મેધની સમીપ રહેલા મરુકળની જેમ તાં ઉત્તમ મુખ અધિક શોભે છે.”—૨૮

* * *

ધર્મઘ્વજોપરિ લસત્કનકસ્ય કુર્મ્મં

ત્વત્પ્રાતિહાર્યજનિતં સુજનાઃ સમીક્ષ્ય ।

તુલ્યોપમાં વિદધતીતિ કિદૂ (કદુ ?) ગ્રાવિમ્બં

તુદ્ગોદયાદ્રિશિરસીવ સહસ્રરસ્મેઃ ॥ ૨૯ ॥

અન્વય:

ધર્મ-ઘ્વજ-ઉપરિ લસત્-કનકસ્ય ત્વત્-પ્રાતિહાર્ય-જનિતં કુર્મ્મં સમીક્ષ્ય સુ-જનાઃ તુદ્ગ-ઉદય-
શિરસિ સહસ્ર-રસમેઃ કત્-ઉપ-વિમ્બં દ્વચ રતિ તુલ્ય-ઉપમાં વિદધતિ ।

શીખદાર્ય

ધર્મ=ધર્મ.

ઘ્વજ=વાનરો.

=ધર્મ-ઘ્વજના ઉપર.

લસત્ (પા• લસ)=પ્રગટતું.

કનક=સુવર્ણ, મોતી.

લસત્કનકસ્ય=પ્રગટના મોનાના.

કુર્મ્મં (મૂ• કુર્મ)=કુર્મખને.

પ્રાતિહાર્ય=પ્રાતિહાર્ય.

જનિત (ધા° જન્)=ઉત્પન્ન કરેલ.

ત્વરપ્રાતિહાર્યજનિતં=તારા પ્રાતિહાર્યથી ઉત્પન્ન થયેલ.

સુજનાઃ (મૂ° સુજન)=સન્નનો.

સમીક્ષ્ય (ધા° રૂંધ)=રૂંધી રીતે જોધને.

તુલ્ય=સમાન.

ઉપમા=ઉપમા.

તુલ્યોપમાં=સમાન ઉપમાને.

વિદ્યધતિ (ધા° ધા)=કરે છે.

હતિ=એમ.

કલ્ (મૂ° કલ)=કિંચિત્, અલ્પ.

ઉગ્ર=ઉષ્ણ.

વિમ્બ=મણ્ડળ.

કદુગ્રવિમ્બં=કિંચિત્ ઉષ્ણ મણ્ડળ.

તુલ્લ=ઉચ્ચ, ઊંચું.

ઉદય=ઉદય.

અદ્રિ=પર્વત.

શિરસ્=મસ્તક, ટોચ.

તુલ્લોદયાદ્રિશિરસિ=ઊંચા ઉદયાચળના મસ્તક ઉપર.

હવ=જેમ.

સહસ્રરક્તમેઃ=સૂક્ષ્મના.

પદાર્થ

“ તારા પ્રાતિહાર્યથી ઉત્પન્ન થયેલ ધર્મધ્વજ ઉપરના ચળકતા મુવર્ણના કુંભને રૂંધી રીતે જોધને સન્નનો ઊંચા ઉદયાચળની ટોચ ઉપરના સૂર્યના કિંચિત્ ઉષ્ણ મણ્ડળની સાથે સરખામણી કરે છે.”—૨૯

રૂપશીકરણ

પ્રાતિહાર્ય-પર્યાલોચન—

જિનેશ્વરની દેવરચિત વિભૂતિ તે પ્રાતિહાર્ય છે. આ વાતની તેનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે પ્રતિહાર (પહેરેગીર)ની આકૃષ્ટ જ વસ્તુઓને દેવો તીર્થંકર પાસે નિયમિત રીતે રજુ કરે તે ‘પ્રાતિહાર્ય’ કહેવાય છે. એકંદર રીતે (૧) અશોક વૃક્ષ, (૨) પુષ્પ-વૃદ્ધિ, (૩) દિવ્ય ધ્વનિ, (૪) ચામર, (૫) સિંહાસન, (૬) ભામણુડળ, (૭) કુંડલિ અને (૮) છત્ર એ આઠ પ્રાતિહાર્યો છે. આ વાતની વિચારસારની નિમ્ન-લિખિત ૪૬૧ મી ગાથા સાક્ષી પૂરે છે:—

“કંકિણિ ૧ કુસુમવુદ્ધિ ૨ દિવ્યશૃણી ૩ ચામરા ૪ ડસણાઈ ૫ જા.

મામંડલ ૬ મેરિ ૭ છત્રં ૮ જયંતિ જિણપાહિરેરાઈ.”

આ તો ચૈતામ્બર સમ્પ્રદાયની માન્યતા છે એમ નહિ, પરંતુ દિગમ્બર સમ્પ્રદાય પ્રમાણે પણ આજ આઠ પ્રાતિહાર્યો છે. એ વાતના સમર્થનમાં આઘ સ્તુતિકાર તાર્કિકશિરોમણિ સ્વામી સમન્તભદ્રાચાર્યકૃત જિનશતકનાં નીચે મુજબનાં (અધિકપાદાભ્યાસ યમકથી અલંકૃત) પાંચમા અને સુરજ બંધથી વિશિષ્ટ છઠ્ઠા એ બે પદો રજુ કરવામાં આવે છે:—

“નતપીલાસનાશોક ! સુમનો-વર્ષમાસિતઃ ।

મામંડલાસનાશોક-સુમનોવર્ષમાસિતઃ ॥

દિવ્યૈર્ધ્વનિસિતચ્છત્ર-ચામરૈર્દુન્દુભિસ્વનૈઃ ।

દિવ્યૈર્વિનિર્મિતસ્તોત્ર-શ્રમદર્દુરિર્મિર્જનૈઃ ॥”

અર્થાત્ હે પ્રણામ કરનારા (જ્યો)ની પીઠાને દૂર કરનાર ! હે શોક રહિત ! તથા હે સુન્દર જ્ઞાનવાળા મુષ્ણ (નાથ) ! (ન્યારે) તું (સમવસરણમાં) ખેડા, (સારે) લામણ, સિંહાસન, અશોક તથા પુષ્પ-વૃષ્ટિ વડે સુશોભિત એવો તું દિવ્ય ધ્વનિ, ચેત છત્ર અને ચામરો તેમજ કુંદલિના ધ્વનિઓએ કરીને સ્તોત્ર-રચનાના અભ્યાસ યુક્ત દર્દર (નામના વાદિત્ર)વાળા (દેવો)થી (અને અન્ય) મનુષ્યોથી શોભી રહો.

પ્રાતિહાર્યનાં અનેક સુનીશ્વરોએ વર્ણનો આપેલાં છે. તે પૈકી શ્રીનેભિચન્દ્રસૂરિકૃત પ્રવચનસારોદ્ધાર (દ્વાં ૩૯)ની શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિકૃત ટીકામાં આઠે પ્રાતિહાર્યોનું ગદ્યમાં વર્ણન છે. પદ્યમાં પણ આનાં અનેક વર્ણનો છે. જેમકે, શ્રીમાનતુંગસૂરિકૃત ભક્તામર-સ્તોત્રના ૨૮ થી તે ૩૧ સુધીના પદ્યમાં અશોક વૃક્ષ, સિંહાસન, ચામર અને છત્ર એ ચારજ પ્રાતિહાર્યોનું વર્ણન નજરે પડે છે, ન્યારે તાર્કિક-ચક્ર-ચૂડામણિ આચાર્ય શ્રીસિદ્ધસેનદિવાકરકૃત કલ્યાણમન્દિર-સ્તોત્રમાં તે ૧૯થી ૨૬ પદ્ય સુધીમાં આઠે પ્રાતિહાર્યોનું આશ્ચર્યકારક વર્ણન કૃષ્ણ-ગોચર થાય છે. આ ઉપરાંત કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહિમચન્દ્રાચાર્યકૃત વીતરાગ-સ્તોત્રના પંચમ પ્રકાશમાં પણ પ્રાતિહાર્યો વર્ણવેલાં છે. વળી શ્રીજિનસુન્દરસૂરિકૃત શ્રીસીમન્ધરસ્વામિ-સ્તવન (શ્લો ૨-૯)માં, શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત શ્રીવીરપંચકલ્યાણક સ્તવન (શ્લો ૧૬-૨૬)માં, શ્રીજ્ઞાનસાગરસૂરિકૃત શ્રીપાર્શ્વજિન-સ્તવન (શ્લો ૭-૧૪)માં, શ્રીવિદ્યુધ-મણ્ડન સુનીશ્વરના શિષ્ય પં. શ્રીસહજમણ્ડનગણિકૃત શ્રીસીમન્ધરસ્વામિ-સ્તોત્ર (શ્લો ૬-૧૩)માં પણ આઠે પ્રાતિહાર્યોનું પદ્યાત્મક વર્ણન છે. પરંતુ આમાંનાં ઘણાંખરાં વર્ણનો જન સમાજમાં સુપ્રસિદ્ધ હોવાથી તેમજ જે જે પુસ્તકોમાં તે સુદ્રિત થયાં છે તે સુલભ્ય હોવાથી અત્રે મોટે ભાગે અપ્રસિદ્ધ એવાં બે વર્ણનો લાપાન્તર સહિત આપવામાં આવે છે. તેમાં પ્રથમ વર્ણન તો પૂર્વસુનીશ્વરકૃત વિવિધ છંદોમાં રચેલા એવા ૩૨ પદ્યવાળા સોપારક-સ્તવનના નિમ્નલિખિત ૧૨માથી તે ૧૯મા સુધીનાં પદ્યો દ્વારા ભેદ લઇએ.

સ્વર્ચન્યાદ્રુતપાદપસ્ય ચરિતં શૃન્દારુદેવાસુર—

ત્રેણીમાનવતિર્યગાતપમરપ્રધ્વંસરૂપં પ્રમો ! !

શ્રુત્વા કિં ત્રિરવોચ્ચુનાપિ કદલીસન્નાલિકેર્યદયઃ

પાર્શ્વે તે પ્રયયન્તિ સદ્ગજનતાપાપાપનોદં સદા ! ! ૧૨ ॥

—શાર્દૂલવિક્રીટિતમ્

અર્થાત્ હે નાથ ! વન્દનશીલ સુર અને અસુરની ત્રેણિના તથા મનુષ્યો અને તિર્યંગીના સંભાષના સમૂહનો સર્વથા નાશ કરનારે એવું તારા ચેતના આશ્ચર્યકારી વૃક્ષનું ચરિત સાંભળીને તું

૧ જુઓ શ્રીજોતિર્લય જન મન્યમાણનો નવમેા અંક—શ્રીજનસ્તોત્ર સંપ્રદાને દ્વિતીય ભાગ (૫૦ ૨૫-૨૬).

૨ જુઓ મકરપુરના કરનો દ્વિતીય ભાગ (૫૦ ૨૫૦).

૩ શૃંગોપદેશિ મરગની છતતમ્ભઃ શાર્દૂલવિક્રીટિતમ્.

હમણા પશુ દેખ તથા સુંદર નાળિયેરી વગેરે વૃક્ષો તારી પાસે સંધ્યનોના સંતાપને દૂર કરવાના કાર્યને સર્વદા પ્રસિદ્ધ કરે છે ?

ચમ્પકાશોકકુન્દાદયઃ પાદપા, નાથ ! નાકિપ્રયુક્તપ્રસૂનાવલિમ્ ।

વીક્ષ્ય કિં પુષ્પવૃષ્ટિં વિતન્વન્તિ તે, સર્વતઃ સારસૌરમ્યવિભ્રાજિતામ્ ? ॥ ૧૩ ॥

—સમિધી

અર્થાત્ હે સ્વામિન્ ! દેવોએ છોડેલી (વરસાવેલી) કુસુમોની શ્રેણિને બેઠને શું ચમ્પક, અશોક, કુન્દ પ્રમુખ તરૂંઓ તારી ચારે બાજુએ ઉત્તમ સુગન્ધથી વિશેષતઃ દીપતી એવી પુષ્પ-વૃષ્ટિ વિસ્તારે છે ?

ચૈત્યાદ્યુતપ્રતિરવં તવ સેવનાવિધૌ, સમ્પ્રાપ્તનિર્જરનરાદિકચન્દસમ્મવમ્ ।

શ્રુત્વેતિ તર્કમનિશં રચયન્તિ કેઽપ્યહો, સ્વામી કિમેષ વદતિ સ્ફુટસર્વભાષયા ॥ ૧૪ ॥

—શૃદ્ધાન્નકમ્

અર્થાત્ (હે નાથ !) તારી સેવા કરવાને માટે એકલા થયેલા દેવ, (દાનવ,) માનવ વગેરેના શબ્દથી ઉત્પન્ન થયેલા ચૈત્યના અદ્ભુત પ્રતિધ્વનિને સાંભળીને શું (આપ) સ્વામી સ્પષ્ટ તેમજ સર્વ ભાષામાં બોલો છો એવો તર્ક કેટલાક અહો સર્વદા કરે છે.

યદર્ચા દરીદ્રવ્યતે શ્વેતવર્ણા, વિભો ! તાવકીનાડપિ હેમાન્નકાન્તે ! ।

મૃગાક્ષોજ્જ્વલાનાં મહાચામરાણાં, પ્રભામણ્ડલં કેવલં તત્ર હેતુઃ ॥ ૧૫ ॥

—શુજન્નપ્રયાતમ્

અર્થાત્ હે સુવર્ણસંભાન દેહની ઘુતિવાળા (દેવાધિદેવ !) હે નાથ ! તારી (પીતલવર્ણી) મૂર્તિ પશુ શ્વેતવર્ણવાળી વારંવાર દેખાય છે તેમાં ચન્દ્ર જેવા ઉન્નત્ય યોગ આમરોના તેજસ્વિ અણુઓ કારણ છે.

તવ જિનેન્દ્ર ! મૃગાધિપવિદરં, મણિમયં ત્રિદશૈર્વિહિતં યદા ।

હહ તદા જલધિઃ કિલ ભક્તિતો, નિજવદ્મન્યપિ દાતુમ્પ્રાપયૌ ॥ ૧૬ ॥

—કૃત્તનિઝમ્બિતમ્

અર્થાત્ હે જિનેન્દ્ર ! ન્યારે દેવોએ તારા સિંહાસનને અણિમય બનાવ્યું, ત્યારે રત્નાકર (સમુદ્ર) ખરેખર ભક્તિથી (પ્રેરાધને) પોતાનાં રત્નોને પણ અર્પણ કરવાને બંધે આવ્યો.

દિવસોદ્ગમે ચ તવ પ્રાપ્તિર્(૧)ગતં, રવિમણ્ડલં જિનપતે ! વિમલમ્ ।

અગુનાડપિ મુગ્ધમનુજેવનિશં, દ્યુતિમણ્ડલમગમિહાતનુતે ॥ ૧૭ ॥—પ્રેમિતાક્ષરા

અર્થાત્ વળી હે જિનપતિ ! દિવસના ઉદયમાં (એટલે કે પ્રભાત સમયે) તારી પાછળ રહેલું નિર્મળ સૂર્ય-અણુ હમણા પશુ સુખ મનુષ્યોને વિષે ભામણુના શ્રમને સર્વદા અગ્ર દેલાવે છે.

૧ રૈધતુર્મિયુતા સનિવર્ણી સમ્મતા । ૨ પ્રાંતક મૃદન્નકમિદ તમજા જરો યદા । ૩ શુજન્નપ્રયાતં ચતુર્ભિર્વકારેઃ । ૪ હ્રત્તવિલમ્બિતમાહ નમો મતે । ૫ પ્રમિતાક્ષરા સજસતૈઃ કથિતા ।

વલાનકરથૈરધુનાઽપિ માનવૈઃ, સમુદ્રકલ્હોલસમુદ્રવં રવમ્ ।

નિશમ્ય શઙ્કા ક્રિયતે જગદ્વિમો ! પરિસ્ફુરદુન્દુમિનાદસમ્મવા ॥૧૮॥—વંદસ્વવિક્રમ્

અર્થાત્ હે જગન્નાથ ! બલ્લાનકમાં રહેલા મનુષ્યો અત્યારે પણ સમુદ્રના કલ્હોલોથી ઉત્પન્ન થતા અવાજને સાંભળીને દેદીપ્તમાન દુન્દુહિના નાદને લગતી શંકા કરે છે.

જિનેન્દ્ર ! વિશ્વત્રયવત્સલત્વાત્, કિલ ત્વયા દૂરિતવણ્ડમીશ ! ।

ત્રિમણ્ડપસ્ય ચ્છલતઃ પવિત્રં, ત્વાતપત્રત્રિતયં ચકાસ્તિ ॥ ૧૯ ॥—વેપેન્દ્રવજ્રા

અર્થાત્ હે જિનરાજ ! હે ઈશ્વર ! ખરેખર ત્રૈલોક્યની વત્સલતાને લીધે તારા વડે દૂર કરાયેલા (માનસિક, વાચિક અને કાયિક એ) ત્રણ દણ્ડ તારા ત્રણ મણ્ડપના ત્રણ પવિત્ર છત્રના અંધારી શોભે છે.

આ પ્રમાણે આ પ્રાતિહાર્ય-સ્તવન અનુવાદ સહિત આપણે બેનું. સાથે સાથે 'શ્રીજિનમ્પ્રભ-સૂરિકૃત બે અરણ્યોની સમાનતારૂપ યમકથી અલંકૃત પ્રાતિહાર્ય-સ્તવન સાનુવાદ બેમ લઈએ.

શ્રીજિનમ્પ્રભસૂરિસૂચિતં

॥ શ્રીપાર્શ્વનાથપ્રાતિહાર્યસ્તવનમ્ ॥

(રંબોદ્વતાચ્છન્દસિ નિમદ્વમ્)

સ્વાં વિનુત્સ્ય મૈહિમશ્રિયા મંહે, પેન્નગાજ્ઞ ! મૈઠર્પકોવિણમ્ ।

સ્વાં પુર્નામિ "કિમધીનં ! રંક્ષિતા-પન્ન ! મૌ કમ્મટર્પકોવિણમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—હે સર્પના લાંછનવાળા (પાર્શ્વનાથ !) જણે દુઃખી પ્રાણીઓનું રક્ષણ કર્યું છે એવા (દેવાધિદેવ !) હે નાથ ! મહિમારૂપ લક્ષ્મી વડે ઉત્સવરૂપ તથા મઠ (વાસી)ના અલંકારને દહન કરનારા અને કમઠ (નામના તાપસ)ના ગવને ઉતારનારા એવા તને વિશેષતઃ સ્તવીને હું પોતાની વાણીને ઠંઠકે પવિત્ર કરું છું.—૧

૧ વદન્તિ વંદસ્વવિકલં જતૌ જતૌ । ૨ વેપેન્દ્રવજ્રા જતગ્રાસ્તતો યૌ ।

૩ શ્રીજિનમ્પ્રભસૂરિના શિષ્ય અને તપાગચ્છીમ શ્રીસેનામતિલકસૂરિના સમકાલીન એવા આ આચાર્ય શ્રી-રિ વિક્રમની ચોદમી ચનાબ્દીમાં થયેલા છે. તેઓ કરેલા નવાં નવાં સ્તોત્રો રચતાં હતાં. નિરવજ આકાર-મણ્ડલ કરનારૂપ અભિમહધારી તેમજ પદ્માવતી દેવીના પ્રવક્તા હોઈ કરનારા એવા આ આચાર્યે મમક, મ્લેષ અને ચિત્રમય સાતસે કાવ્યો પોતાના નામથી અંકિત શિષ્યાદિકના પદનાથે રચી શ્રીસેનામતિલકસૂરિને સાર સમર્પણ કર્યો હતો. અત્યારે તે આ પદો સાં કાવ્યો પણ ઉપલબ્ધ નથી એ મહાખેદની વાત છે. એમના જીવન-જતાંત સંબંધી અન્ય નું ઉલ્લેખ કરતો નથી કેમકે તેનાં સાધનો હું હજી એકતિ કરી રહ્યો છું અને તે હવે પછી પ્રસિદ્ધ કરવા આશા રાખું છું.

૪ "રાવ વરેન્દ્રલો રવોદ્વતા"

કો નું રેંજ્યતિ મેં દેશનોંકસિ, દ્રાંગેશોકતરુણા વિમાસિતે ? ।

‘હેમરત્નરુચિમિઃ’ ક્ષિતોલ્લસદ્-રાગશોક ! તૈરુણાવિમાસિ તે’ ॥ ૨ ॥

અર્થાત્—ઉદ્ધાસ પામતા રાગ અને શોકનો જેણે નાશ કર્યો છે એવા હે (નાથ) ! સુવર્ણ અને રત્નની પ્રભા વડે તદ્દણુ (મધ્યાહન કાળના) સૂર્યની જેમ ચારે તરફ શોભતા એવા તેમજ અશોક વૃક્ષ વડે વિશેષતઃ દીપતા એવા (તારા) દેશનાસ્થાન (સમવસરણુ) માં ડાણુ ખરેખર શીઘ્ર ખુશી થતો નથી !—૨

‘દેહદીપિતિરસ્કૃતોદયત્-સૌરમાઃ’ સુમનસઃ સંદાનવાઃ ।

‘દેશનાશ્ચ વિ’ કિરન્તિ તે’ સ્ફુરત્-સૌરમાઃ સુમનસઃ સંદા નર્વાઃ ॥ ૩ ॥

અર્થાત્—(પોતાના) શરીરની કાન્તિ વડે જેમણે ઉદય પામતા સૂર્યની પ્રભાનો તિરસ્કાર કર્યો છે એવા દેવો તથા દાનવો તારા દેશના-સ્થળમાં સુરાયમાન સુગન્ધવાળાં તેમજ સર્વદા નવીન (તાજાં) પુષ્પોને વેર છે.—૩

તૌદશશ્રવણતસ્તૈવોત્તમા-કારકાય ! વૈરદેશનાધ્યનેઃ ।

પ્રૈસ્થિતઃ કંઠે દેવે પાપ્મનાં નિરા-કારકાય વૈરદેશ ! નોં ધ્વજેઃ ॥ ૪ ॥

અર્થાત્—હે ઉત્તમ આકારવાળા દેહવાળા (નાથ) ! હે શાન્ત ચિત્તવાળા (પ્રજા) ! હે સ્વામી ! જેનો દેશનાનો ધ્વજ સુન્દર છે એવા તારા ધ્વજનું તેવા પ્રકારનું (એટલે કે બહુમાન પૂર્વક) શ્રવણ કરવાથી પાપોના નિવારણ માટે આગળ વધતો મનુષ્ય દેવો છે !—૪

નાકિનાયકયુગેન સૌદરં, ચાર્મરૈર્વિશદભાગ ! વીજ્યેસે ।

ત્વં મેં ‘કૈર્મર્ધે’સુખાય મુક્તયે, ચૌર્મરૈર્વિશદભાગવીજ્યેસે ? ॥ ૫ ॥

અર્થાત્—જેના ભાગ (દેહના અવયવો) નિર્મળ છે એવા હે (નાથ !) બે દેવેન્દ્રો (આપની બે પાજુએ બેસા રહીને આપને) આમરો વડે સાદર વીંજ છે. નિર્મળ કાન્તિવાળી વાણીવાળા તને ક્યા દેવો સંસારના મુખ માટે તેમજ શોક માટે પૂજતા નથી !—૫

ધીક્ષિતુર્નયનયોનિરાકૃતા-શંસ ! મૌસુરમણીપ(ય ?)માવતઃ ।

‘આતનોતિ’ કૃત્વસિંહવિષ્ટરં, ‘શં’ સૌમાસુ રૈમણીપ(ય ?)માવતઃ ॥ ૬ ॥

અર્થાત્—જેણે આશંસાનું નિરાકરણ કર્યું છે એવા હે (નાથ) ! દેદીપ્યમાન અણિના જેવી કાન્તિવાળા એવા તારા પ્રતિમા મનોહર ભાવથી (સુરેએ) રચેલું સિંહાસન (સમવસરણુની) પર્ષદાઓમાં (બેઠેલા) પ્રેક્ષકના નેત્રના સુખનો વિસ્તાર કરે છે.—૬

દ્રંપુરર્પયંતિ કોર્તિશુભ્રિજા-શાન્ત ! મૌવલયર્મર્મમોહદમ્ ।

‘દીપ્યમાનમનુર્મૌલિ’ તૌવકં, શાન્તમાવલયર્મર્મમોહદમ્ ॥ ૭ ॥

અર્થાત્—કોર્તિ વડે જેણે દિગ્ગન્તને ઉન્નવળ બનાવેલ છે એવા હે (નાથ) ! (તારા) મરતક (અથવા સુકુટ) ને અનુસરીને દીપતું એવું તથા વળી આર્થ જનોને શોક ઉત્પન્ન કરતું તથા સૂર્યના તર્કને ઉત્પન્ન કરનારું એવું તારું ભાગદુઃખ જોનારાને શાન્ત ભવમાં લીન બનાવે છે.—૭

વ્યોમિન ગૌર્જિનિનદઃ પુરસ્તેવા-મૌનવૈરિ(૨૧)મુદિરો મેહાવિમિઃ ।

૧૧ કૌને* દુન્દુભિર્વઃ શ્રુતસ્તૈનૌ, મૌનવૈરિ(૨૧)મુદિ રોમહર્ષિમિઃ ॥ ૮ ॥

અર્થાત્—હે આન અને શત્રુતાથી રહિત (નાથ) । તારી આગળ આકાશમાં ગર્જન કરતા દુન્દુભિના નાદરૂપી મેધને દેહને વિષે શોમાંયિત થયેલા કયા મહાપિંચોએ સાંભળ્યો નથી તેમજ કયા મનુષ્યોએ તેનું અનુભોદન કર્યું નથી ?—૮

”શેષુપીષુ કુંપયાનિ મૌક્તિક-ન્યાસહર્ષરુચિતાનિ ધૌયિતુંઃ ।

ત્રીણિ તે જિન ! શ્વિતોષ્ણવારણા-ન્યાસહર્ષરુચિતાનિ ધૌયિતુંઃ ॥ ૯ ॥

અર્થાત્—હે જિનેશ્વર । મોતીના સ્થાપન વડે મનોહર તેમજ શોભતાં એવાં તારાં ત્રણ તીક્ષ્ણ છત્રો, અશ્વનારા આસ્તિક જનના દૃઢ્યમાં અપ્રિય થઈ પડેલાં પરંતુ માનના અભિલાષીની પુદ્ગિઓમાં રહેલા કુમાર્ગો છે.—૯

પ્રાતિહાર્યમહિમાલયસ્તવઃ શ્રીજિનપ્રમવિતિ* સ્તુતો મયા ।

પાર્શ્વ ૧ કામિતફલાય કેલ્પતાં કેલ્પપાદપ દૈવૈર્વે નેષ્ટામ્ ॥ ૧૦ ॥

અર્થાત્—હે શ્રીજિનેશ્વર પાર્શ્વ (નાથ) । આ પ્રમાણે મારા વડે સ્તુતિ કરાયેલું આ પ્રાતિ-હાર્યના પ્રભાવના સ્થાનરૂપ સ્તોત્ર (તને) પ્રશ્નમ કરનારાઓનાં વાંછિત ફળોને (અર્પણ કરવામાં) કલ્પવૃક્ષ જેવું થાઓ.

* * * *

યસ્મિન્ ગૃહે સુકૃતિનઃ કુરુપે નિરીહઃ

સત્પારણં ભવમહોદધિતારણાત્(ળં ?) ત્વમ્ ।

કુર્વન્તિ દૈવતગણાઃ કનકસ્ય વૃષ્ટિ-

મુચ્ચૈસ્તટં સુરગિરેરિવ શાતકૌમ્ભમ્ ॥ ૩૦ ॥

અન્વયઃ

યસ્મિન્ ગૃહે નિરીહઃ સ્વં મન-મહત્-ઉદધિ-તારણં સત્-પારણં કુરુપે, (તવ) સુકૃતિનઃ દૈવત-ગણાઃ સુર-ગિરેઃ શાતકૌમ્ભં ઉચ્યઃ તટ દિવ કનકસ્ય વૃષ્ટિ કુર્વન્તિ ।

શીલ્પ-દાર્થ

સ્મન્ (મૂં યદ) = જે.

(મૂં યદ) = ૧૬ માં.

સુકૃતિનઃ (મૂં સુકૃતિન) = (૧) પુણ્યશાળીઓ, (૨) પુણ્યશાળીના.

કુરુપે (પાં ક) = કરે છે.

નિરીહઃ (મૂં નિરીહ) = હિમ્મત વિનાનો.

સત્ = સુદર.

પારણ = પારણક, પારણ.

સત્પારણં = સુદર પારણ.

મન = મંચાર.

મહત્ = મોટા.

ઉદધિ = સાગર.

* આ ૫૬ શ્લોક કવિરાજે પોતાના નામનો નિદેશ કર્યો છે.

તારણ=તારનાર.

મધમહોદધિતારણાત્(ખં)=સંસારરૂપી મહાસાગરથી તારનાર.

ત્વં (મૂં યુષ્મદ્)=તું.

કુર્વન્તિ (ધાં છ)=કરે છે.

દેવત=દેવ, સુર.

ગણ=સમૂહ.

દેવતગણાઃ=સુરોના સમૂહો.

કનકસ્ય (મૂં કનક)=સુવર્ણની.

વૃષ્ટિ (મૂં વૃષ્ટિ)=વૃષ્ટિ.

ઉચ્ચાઃ=ઊંચું.

તટં (મૂં તટ)=તટ.

સુર=દેવ.

ગિરિ=પર્વત.

સુરગિરિઃ=દેવાના પર્વતના, મેરૂના.

દ્વચ=બેમ.

શાતકીર્મ્મ (શાતકીર્મ્મ)=સુવર્ણના, સોનાના.

પદ્યાર્થ

“ જને ધેર ઇચ્છા વિનાનો એવો તું ભવરૂપી મહાસાગરથી તારનારું સુન્દર પારણું કરે છે, ત્યાં પુણ્યશાળી સુરોના સમૂહો સુર-ગિરિના સુવર્ણમય ઉચ્ચ તટની જમ સુવર્ણની વૃષ્ટિ કરે છે. ”—૩૦

રૂપકટીકરણ

પારણુક-પરામર્શ—

દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા પછી શ્રીપાર્શ્વનાથે પ્રથમ પારણું શ્રીનૃસિંહનાથ સિવાયના અન્ય તીર્થંકરોની જમ પરમાત્મથી તેમજ બીજા દિવસે કર્યું હતું એ વાતની નિમ્ન-લિખિત ગાથાઓ સાક્ષી પૂરે છે:—

“સંવચ્છરેણ મિક્ષા, લઢ્ઢા ઉસમેણ લોગનાહેણ ।

સેસેહિ વીયદિવસે, લઢ્ઢાઝો પદમમિક્ષાઝો ॥

ઉસમસ્સ ઉ પારણ્ણ, હ્વસુરસો આસિ લોગનાહસ્સ ।

સેસાણં પરમન્નં, અમયરસરસોવમં આસી ॥”

—આવશ્યક-નિર્ણયિત ગાં ૩૧૬-૩૨૦

તીર્થંકર ન્યારે પ્રથમ પારણું કરે, ત્યારે દેવતાઓ દાન દેનારના ધરમાં કનકાદિકની વૃષ્ટિ કરે છે. અર્થાત્ જ ગૃહસ્થ તીર્થંકરને ઉચ્ચ ભાવનાપૂર્વક પારણું કરાવે, તેને ત્યાં દેવો (૧) વસુધારાની વૃષ્ટિ, (૨) પાંચ વર્ણનાં પુષ્પની વૃષ્ટિ, (૩) વસ્ત્રોત્ક્રેષ્ઠ, (૪) હન્દુલિ-નાદ અને (૫) અંતરિક્ષમાં રહીને અહો દાન અહો દાન એવી ઉદ્ઘોષણા એ પાંચ દિવ્યો પ્રકટ કરે છે. આ વાતની ભગવતી-સૂત્રના પંદરમા શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશના તૃતીય સૂત્ર (પત્રાંક ૬૬૧)નો નિમ્ન-લિખિત પાઠ સાક્ષી પૂરે છે:—

“દ્વેમાહં પંચ દિવ્વાહં પાડમ્ભૂપાહં, તંજહા—વસુધારા બુદ્ધા ૧ દસદ્વચ્ચે કુસુમે નિવાતિષ્ણ

૧ છાયા—

સંવચ્છરેણ મિક્ષા લઢ્ઢા ઋપમેણ લોકનાથેન ।

સેપૈદ્વિતીયદિવસે લઢ્ઢાઃ પ્રયમમિક્ષાઃ ॥

ઋપમસ્ય તુ પારણકે હ્વસુરસઃ આસીત્ લોકનાથસ્ય ।

સેપાણા પરમાન્નં અમૃતરસરસોવમં આસીત્ ॥

૨ છાયા—

દ્વેમાનિ પદ્ય દિવ્યાનિ પ્રાદુર્ભૂતાનિ, તથયથા—વસુધારા વૃષ્ટ્ય દશાર્ધવર્ણાનિ કુયુમાનિ નિપતિતાનિ ચેલોક્ષેપઃ દ્વતઃ આહૃતા

[अर्घत्रयोदशकोटी उत्कृष्टा तत्र भवति वसुधारा ।

अर्घत्रयोदशलक्ष्मा जघन्या भवति वसुधारा ॥]

विशेषभां आ वातने पुष्टि आपता तेभ्यः श्रीपार्श्वनाथे करेला प्रथम पारशुका सभये प्रकट थयेलां पांय द्विथे ७५२ प्रकाश पाउता श्रीहिमविजयगणिकृत श्रीपार्श्वनाथचरित्रना पांयभा सर्गना नीथे मुळपना श्लोको २७७ करवाभां आवे तो अस्थाने नहि गणाय.

“अहो दानमिति स्पष्टोद्-घोषणा खे समुद्यौ ।

दिवि दुन्दुभयोर्नेदु-र्द्युसद्भिस्ताडितास्तदा ॥ १६० ॥

अर्घाधिका द्वादशासु, काञ्चनानां च कोटयः ।

अर्हदानैकसन्तुष्टैः, सुरैस्तत्र वितेनिरे ॥ १६१ ॥

गन्धोदकानि भूरीणि, भूरीणि कुसुमानि च ।

वासांसि देवदूष्याणि, वष्टुपुस्तत्र नाकिनः ॥ १६२ ॥”

* * * *

अत्युज्ज्वलं तव यशः प्रार्थितं त्रिलोक्यां

शेषार्णवेन्दुमिषतः कृतरूपभेदम् ।

पातालमर्त्यदिवि सञ्चरते यथेष्टं

प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

अन्वयः

त्रिलोक्यां प्रार्थितं शेष-अर्णव-इन्दु-मिषतः कृत-रूप-भेदं त्रिजगतः परमेश्वरत्वं प्रख्यापयत् तव भति-उज्ज्वलं यशः पाताल-मर्त्य-दिवि यथा-इष्टं सञ्चरते ।

शब्दार्थ

भति=अतिशय.

उज्ज्वल=उज्ज्वल.

मत्युज्ज्वलं=अतिशय उज्ज्वल.

तव (मू० युष्मद्)=तारी.

यशः (मू० यशस्)=यश, कीर्ति.

प्रार्थितं (मू० प्रार्थित)=असिद्ध थयेल.

त्रिलोक्यां (मू० त्रिलोकी)=त्रैलोक्येने विषे.

शेष=पार्श्व.

अर्णव=समुद्र.

इन्दु=शशी, चन्द्र.

मिष=गिण, पहातुं.

शेषार्णवेन्दुमिषतः=पार्श्वना समुद्र अने शशीना

मिषती.

कृत (घा० कृ)=करेल.

रूप=रूप.

भेद=भेद.

कृतरूपभेदं=कथो छे रूपते भेद नेले अर्थ.

पाताल=पाताळ, अधोलोक.

मर्त्य=मर्त्य.

दिव=स्वर्ग.

पातालमर्त्यदिवि=पाताळ, मर्त्य अने स्वर्गभां.

सञ्चरते (घा० चर्)=संचरें छे.

यथा=अथ.

इष्ट (घा० इष्ट)=छष्टेल.

यथेष्ट=अच्छ मुळप.

प्रख्यापयत् (घा० ख्या)=असिद्ध करतुं.

त्रि=त्रय.

जगतः=दुनिया, लोक.

त्रिजगतः=त्रय लोकना.

परमेश्वरत्वं (मू० परमेश्वरत्व)=परमेश्वरपदाने.

પદાર્થ

“ (હે નાથ !) અતિશય ઉજ્જવળ, ત્રૈલોક્યમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી, બાકીના સમુદ્ર અને શરીના ત્રિપથી અન્ય અન્ય રૂપવાળી તેમજ ત્રણે લોકમાં (તારા) પરમ ઐશ્વર્યને પ્રકટપણે કહેતી એવી તારી દીર્ઘિ પાતાળ, અર્થ અને સ્વર્ગ (એ ત્રણે લોક)માં અરજી સુખ સંચરે છે.”—૩૧

રૂપદીકરણ

કવિ-સમય—

આ પદમાં કવિરાજ દીર્ઘિ સમુદ્રાદિક વિવિધ રૂપ ધારણ કરેલી સૂચની દીર્ઘિને શ્વેત વર્ણ માનવાના કવિ-સમયનો નિર્દેશ કર્યો હોય એમ જણાય છે. દીર્ઘિને શ્વેતવર્ણી માનવામાં આવે છે એ વાતની કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિકૃત કાવ્યાનુશાસન (૫૦ ૧૨)ની નીચે સુખની પંક્તિ સાક્ષી પૂરે છે—

“ ગુણસ્ય યથા—યશોદાસાદૌ જૌલ્લયસ્ય, અયશઃ પાપાદૌ કાર્પ્પ્યસ્ય, ક્રોધાતુરાગયો રક્તત્વસ્ય.”

ત્વજ્જન્મમજ્જનવિધિં સવિધં(ધિ ?) સુમેરી

કુર્વન્ત એવ વરતીર્યસમુદ્રવાનિ ।

મૃત્સ્નાદિમદ્ગલમહૌપધિજીવનાનિ

પદ્માનિ તત્ર વિવુધાઃ પરિકલ્પયન્તિ ॥ ૩૨ ॥

અન્વયઃ

સુમેરી સવિધં(ધિ) ત્વજ્-જન્મન્-મજ્જન-વિધિં કુર્વન્તઃ વિવુધાઃ તત્ર વર-તીર્ય-સમુદ્રવાનિ મૃત્સ્ના-આદિ-મદ્ગલ-મહૌપધિ-જીવનાનિ પદ્માનિ પરિકલ્પયન્તિ એવ ।

શબ્દાર્થ

જન્મન્=જન્મ
મજ્જન=મૃત્યુ
વિધિ=કાર્ય

ત્વજ્જન્મમજ્જનવિધિં=તારા જન્મ-મૃત્યુના કાર્યને
સવિધં(ધિ)=વિધિપૂર્વક
સુમેરી (મૃં સુમેર)=મૈત્ર ઉપર

૧-૨ ‘જન્મ’ એમ પણ સંભવી શકે છે, કેમકે આ શબ્દ શ્રીયુત વેદાદિત શબ્દ-ચિંતામણી (સંસ્કૃત-યુગ્મસતી)માં તેમજ શ્રીયુત વૈદ્યકૃત સ્થાનકે સંસ્કૃત-અંગ્રેજી કોશમાં પણ નબરે પડે છે. વળી વાચનાયર્થ શ્રીસાધુ-જીવત શ્રીરાખદરેભાસકરના હજા કાવ્યનો નિમ્ન વિખિત પ્રથમ શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે—

“ હોકે વિષ્ણવં વિષ્ણવ જગતી જગદ્વાણિ ।

જન્યુ-જન્તુ ઉદ્ભવે યજ્ઞ જન્મ જન્મોઽહિમાં જનિ ॥ ”

૩ મેર કહો કે સુમેર કહો તે એકજ છે એ વાતની અવિધાન-ચિંતામણિ (કાં ૪, શ્લોક ૬૧)ની અપ્પત દીક્ષાની નીચે સુખની પંક્તિ સાક્ષી પૂરે છે—

“ સુમેર(તો) મેરોમિમાર્વ, મન્દો મહેન્દવત્ ”

કુર્વન્તઃ (મૂં કુર્વન્)=કરનારા.

એવ=અ.

ચર=ઉત્તમ.

તીર્થ=તીર્થ.

સમુદ્ગમ=ઉત્પત્તિ.

ચરતીર્થસમુદ્ગમનિ=ઉત્તમ તીર્થમાં ઉત્પત્તિ છે જેની એવાં.

મૃત્સ્ના=સુગંધી મટાડી, ખુશબોદાર માટી.

આદિ=આરંભ.

મજ્જલ=મંગળ.

મહત્=મોટું.

આધિ=આધિ.

જોવન=જળ, ખાણી.

મૃત્સ્નાદિમજ્જલમહોપધિજીવનાનિ=માટી વિગેરે મંગળ, મહોપધિ અને જળ છે જેને વિષે એવાં.

પદ્માનિ (મૂં પદ્મ)=પદ્મો.

તત્ર=ત્યાં.

વિવુધાઃ (મૂં વિવુધ)=દેવો.

પરિકલ્પયન્તિ (માં કલ્પ)=રચે છે.

પદાર્થ

“ મેરૂ (પર્વત) ઉપર (હે નાથ !) તારો વિધિપૂર્વક જન્માભિષેક કરનારા દેવો ત્યાં ઉત્તમ તીર્થમાં ઉત્પન્ન થયેલાં એવાં તથા સુગંધી માટી વગેરે મંગળ, મહોપધિ તેમજ જળવાળાં એવાં પદ્મો રચે છે.”—૩૨

ત્વત્કેવલાનુભવતેજતુલાં લમેત

જ્ઞાનં ન ચેતરસુરસ્ય કપાયવશ્યાત્ ।

યાદ્દગ્ મરીચિરચના હિ સહસ્રરશ્મે—

સ્તાદ્દક્ ક્રુતો ગ્રહગણસ્ય વિકાશિનોઽપિ ? ॥ ૩૩ ॥

અન્વયઃ

હતર-સુરસ્ય જ્ઞાનં ચ કપાય-વશ્યાત્ ત્વત્-કેવલ-અનુભવ-તેજ-તુલા ન લમેત, હિ યાદ્દગ્ સહસ્ર-રશ્મેઃ મરીચિ-રચના તાદ્દક્ વિકાશિનઃ અપિ ગ્રહ-ગણસ્ય ક્રુતઃ ? ।

શીખદાર્થ

કેવલ=કેવળ (જ્ઞાન).

અનુભવ=અનુભવ.

તેજ (ત્)=તેજ, પ્રકાશ.

તુલા=તુલના, સરખામણી.

સ્વરકેવલાનુભવતેજતુલાં=તારા કેવળ (જ્ઞાન)રૂપ અનુભવના તેજની તુલનાને.

લમેત (ધાં લમ)=પામે.

જ્ઞાનં (મૂં જ્ઞાન)=જ્ઞાન, બોધ.

મ=નહિ.

ચ=પાદપૂર્તિરૂપ અવ્યય.

હતર=અન્ય.

સુર=દેવ.

હતરસુરસ્ય=અન્ય દેવનું.

કપાય=કપાય.

વશ્યાત્=તાબેદાર.

કપાયવશ્યાત્=કપાયને વશ હોવાથી.

યાદ્દગ્ (મૂં યાદગ્)=જેવી.

મરીચિ=કિરણ.

રચના=રચના, ગોઠવણી.

મરીચિરચના=કિરણોની રચના.

હિ=કેમકે.

સહસ્ર=હજાર.

રશ્મિ=કિરણ.

સહસ્રરસમેઃ=મૂર્ધના,
તાદૃક્ (મૂં તાદૃશ)=તેની.
કુતઃ=ક્યાંથી,
પ્રહ=પ્રહ.

ગણ=સમૂહ.
પ્રહરાણસ્ય=પ્રહોના સમૂહની.
વિકાશિના (મૂં વિકાશિન)=પ્રકાશમાન.
અપિ=પણ.

પદાર્થ

“ (હે નાથ !) અન્ય દેવનું જ્ઞાન કપાયને વશ હોવાને લીધે તારા કેવલ(જ્ઞાન)રૂપી અનુભવના તેજની તુલનાને ન પામે’ (એ યથાર્થ છે); કેમકે સૂર્યનાં કિરણોની જેવી રચના હોય, તેવી પ્રકાશિત ગ્રહોના સમુદાયનાં કિરણોની પણ મ્યાંથી હોય ! ”—૩૩

સ્પષ્ટીકરણ

‘ તેજ ’ શબ્દ સંબંધી વિચાર—

આ પદ્યમાં ‘ ત્વકેવલાનુમવતોજગુણ ’ માં જે ‘ તેજ ’ શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે વાસ્તવિક નથી, કેમકે મૂળ શબ્દ તો તેજસ્ છે. તેજ તેમજ તેજસ્ ધ્યંને હોય એવો ઉલ્લેખ કોઇ સ્થળે મારા જોવામાં આવ્યો નથી. બાકી નહા અને નહાસ્, તપ અને તપસ્, રજ અને રજસ્ તથા મહ અને મહસ્ એ શબ્દો તો છે. એ વાતની વિશ્વકોશનો નિમ્ન-લિખિત શ્લોક સાક્ષી પૂરે છે:—

“ નમં તુ નમસા સાકં, તપં ચ તપસા સહ ।

રજં ચ રજસા સાર્ધં, મહં ચ મહસા સમમ્ ॥ ”

આ કોશમાં ‘ તેજ ’ શબ્દના સંબંધમાં પણ આવો ઉલ્લેખ હોય એમ મારા જોવામાં આવ્યું નથી; તો પછી આ શબ્દ-પ્રયોગ વાસ્તવિક છે એમ કેમ કહી શકાય ?

આ પ્રયોગના સમાધાનાર્થે કદાચ એમ સ્વયવવામાં આવે કે તેજનો તેજસ્ એવો શુદ્ધ પ્રયોગ કરવાથી વસંતતિલકા નામના છંદનો ભંગ થાય છે અને તેમ થાય તે ઘટ્ટ નથી, વાસ્તે છ નો લોપ કરવામાં આવ્યો છે. પરંતુ આવું કોઇ ઉદાહરણ મારા જોવામાં આવ્યું નથી. બાકી વીર્ધાક્ષરને બદલે કસ્વાક્ષરનું ઉદાહરણ તો કુમારસંભવના ચોથા સર્ગના ૧૬ માં શ્લોકમાં નજરે પડે છે, કેમકે ‘ રતિદુતિપદેષુ કોક્કિલા ’ એ એના ત્રીજા ચરણમાં ‘ દૂતી ’ને બદલે ‘ દુતિ ’નો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. આ સમ્રમાણ છે એ સ્વયવવા એના ટીકાકાર શ્રીમાલિનાથે નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ પણ કર્યો છે:—

“ અપિ માર્યં મયં કુર્યાચ્છન્દોમજ્ઞે ત્યજેદ્ ગિરમ્ ”

અત્ર એમ પણ સમાધાન સંભવે છે કે જન સર્વ ધાતુઓથી-પચાદિનો અચ્છન્દો હોવાદિનો અગ્રાવી શકે છે એ નિયમને અનુસરીને તેજ શબ્દનો અત્ર પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો હશે.

* * *

૧ અજન દેવોનું જ્ઞાન જન દેવોના જેટલું છે કે નહિ એ પ્રશ્ન બાળ્યે રાખીએ તોપણ કપાયથી કલુષિત ના જ્ઞાન કરતાં કપાયથી સ્વચ્છા મુક્ત—ગીતારામનું જ્ઞાન હજાર હજાર બિંદુઓ છે એ સિદ્ધાન્ત તો સર્વ કોષને અ હોય એમાં કહેવું શું ?

ગર્ભાશયાદનુસમુદ્રતયોનિયન્ત્ર—

પીડાકદમ્બકકદર્થિતજન્તુરાશિમ્ ।

મીમં ચતુષ્ટયગતિપ્રમવૌ(વો)ગ્રનાગં

દૃષ્ટ્વા મયં ભવતિ નો ભવદાશ્રિતાનામ્ ॥ ૩૪ ॥

અન્વયઃ

ગર્ભ-આશયાત્ યનુ-સમુદ્રત-યોનિ-યન્ત્ર-પીડા-કદમ્બક-કદર્થિત-જન્તુ-રાશિ મીમં ચતુષ્ટય-ગતિ-પ્રમવ-ઉગ્ર-નાગં દૃષ્ટ્વા ભવત્-આશ્રિતાનાં મયં નો ભવતિ ।

શીખરાર્થ

ગર્ભાશયાત્ (ગર્ભાશય)=ગર્ભાશયમાંથી.

યનુ=પૃષ્ઠી.

સમુદ્રત (ધાન્ ગમ્)=ઉત્પન્ન થયેલ.

યોનિ=યોનિ, સ્ત્રીના શુભ પ્રદેશ.

યન્ત્ર=યંત્ર, સંચિ.

પીડા=પીડા, દુઃખ.

કદમ્બક=સમૃદ્ધ.

કદર્થિત=પીડિત, દુઃખી થયેલ.

જન્તુ=જીવ.

રાશિ=સમુદાય.

સમુદ્રતયોનિયન્ત્રપીડાકદમ્બકકદર્થિતજન્તુરાશિ

=ઉત્પન્ન થયેલી યોનિ-યન્ત્રની પીડાના સમૃદ્ધથી

પીડા પમાડી છે પ્રાણીઓના સમૃદ્ધને જોઈ એવા.

મીમં (મૂન્ મીમ)=ભયંકર.

ચતુષ્ટય=ચારનો સમૂહ.

ગતિ=ગતિ.

પ્રમવ=પ્રકૃષ્ટ ભવ, દીર્ઘ સંસાર.

ઉગ્ર=ભયંકર.

નાગ=હાથી.

ચતુષ્ટયગતિપ્રમવોગ્રનાગં=ચતુર્ગતિષ્પ દીર્ઘ સંસાર-
રૂપી ભયંકર હાથીને.

દૃષ્ટ્વા (ધાન્ દશ)=જોઈને.

મયં (મૂન્ મય)=ભય, બીક.

ભવતિ (ધાન્ મૂન્)=થાય છે.

નો=નહિ.

ભવત્=આપ.

આશ્રિત=આશ્રય લીધેલ.

ભવદાશ્રિતાનાં=આપનો આશ્રય લીધેલાને.

પદ્યાર્થ

“ ગર્ભાશયના (દુઃખ ભોગવ્યા) પછી ઉત્પન્ન થયેલી યોનિ-યન્ત્રની પીડાના સમૃદ્ધથી જોઈ પ્રાણી-વર્ગને ક્રુષ્ટ આપ્યું છે એવા ચતુર્ગતિષ્પ દીર્ઘ સંસારરૂપી ભયંકર હાથીને જોઈને આપને, આશ્રય લીધેલા (ભવ્ય જન)ને ભય થતો નથી.”—૩૪

સ્પષ્ટીકરણ

અર્થ-વિચાર—

અત્ર હોઈને એવી શંકા ઉપસ્થિત થાય કે નાગ નો અર્થ હાથી કેમ કર્યો અને સર્પ કેમ ન કર્યો, તો એ કહેવું પડશે કે આ શંકા અસ્થાને છે; કારણકે આ શ્લોકથી મૂળ ભક્તામર-સ્તોત્રની જેમ કુંજરાદિક સંપંધી આઠ ભયોના વર્ણનોના પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો છે. અત્ર એમ સૂચના

૧ આ હકીકતને લક્ષમાં રાખીને અર્થાત્ મૂળ ભક્તામરના ૩૫ મા પદની જેમ આ કાવ્યના ૩૫માં પદમાં પણ સિદ્ધ-ભવનું વર્ણન હોવું જોઈ એ એમ યાત્રીને એ પદના પાંચાં ફરકાર કરવામાં આવ્યો છે; આથી મૂળ પાઠમાં હંદને ભંગ કે અન્ન કાષ્ટ થાય જણાતો નથી.

કરવામાં આવે છે આ કાવ્યના ૪૧ મા પદમાં કુષ્ઠ-લયનું વર્ણન છે, જ્યારે મૂળ ભક્તિભરમાં બલોદર-લયનું વર્ણન છે એટલે અનુકરણરૂપ હેતુ વ્યભિચારી કરે છે તેા તે પણ ન્યાય નથી, કેમકે કુ:સાધ્ય રોગનું વર્ણન એ લક્ષ્ય-ખિન્ન છે (જુઓ નમિત્તિણ સ્તોત્રનું ૧૮ મું પદ). વળી કવિરાજ સર્પ-લયની વાત ૩૭ મા પદમાં વિચારે છે એ પણ ધ્યાનમાં લેતાં સર્પ અર્થ કરવાથી અનાવશ્યકે પુનઃક્રિત થશે એ પણ લક્ષ્યમાં રાખવા જેવી હકીકત છે.

येन प्रचण्डतरमूर्त्तिधरावनीश—

मुख्याऽप्यनन्तजनता सकला प्रजगदा ।

हिस्रोप्रकालकुलसाध्वसदुर्म(मृ)गारि—

नान्नामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ૩૫ ॥

અન્વય:

येन प्रचण्ड-तर मूर्त्ति-धर-अवनी-ईश-मुख्या अपि सकला अनन्त-जनता प्रजगदा, (सः) हिंस्र-उग्र-काल-कुल-साध्वस-दुर्-मृग-अरिः ते क्रम-युग-अचल-संश्रितं न आनामति ।

શીખડાઈ

येन (म० यद्)=જેનાથી.

प्रचण्डतर (म० प्रचण्ड)=અત્યંત પ્રચણ્ડ.

मूर्त्ति=દેહ.

धर=ધારણ કરનાર.

अवनी=પૃથ્વી.

ईश=નાથ.

मुख्या=મુખ્ય, પ્રધાન.

प्रचण्डतरमूर्त्तिधरावनीशमुख्या=અત્યંત પ્રચણ્ડ

દેહને ધારણ કરનારા પૃથ્વીપનિઓ પ્રમુખ.

अपि=પણ.

अनन्त=અનન્ત, અપાર.

जनता=લોક.

अनन्तजनता=અનન્ત લોક.

सपत्न्या (म० सपत्न)=(૧) સમપત્ર, (૨) કળાપુત્રી.

प्रजगदा (म० प्रजग)=અપાર ગણ.

हिंस्र=હિંસ્ર, મઠ, ક્રૂર.

उग्र=ભયંકર.

काल=યમ.

कुल=કુળ, વંશ.

साध्वस=ભય, તાસ.

दुर्=દુષ્ટતાવાચક શબ્દ.

मृग=હરણ.

अरि=યત્રુ.

हिस्रोप्रकालकुलसाध्वसदुर्मगारि=ક્રૂર, ભયંકર

યમના કુળને ભયરૂપ દુષ્ટ સિંહ.

न=નહિ.

आनामति (आ० कम्)=આક્રમણ કરે છે.

क्रम=ચરણ.

युग=યુગ, બે.

अचल=પરંત.

संश्रित (आ० श्रि)=રૂઢી રીતે આશ્રય લીધેલ.

क्रमयुगाचलसंश्रितं=ચરણ-યુગચલ પરંતેની રૂઢી

રીતે આશ્રય લીધેલાને.

ते (म० तुम्ह)=તારા.

પદાર્થ

“જેણે અત્યંત પ્રચણ્ડ દેહને ધારણ કરનારા (ધારણ જેવા) પણ પૃથ્વી-પનિઓ પ્રમુખ
... લોકોનું ભક્ષણ કર્યું, તે ક્રૂર ભયંકર કાળના કુળને (પણ) ભયરૂપ (અર્થાત્ યમરાજના

કરતાં પણ અતિશય ધાતકી અને કાયં કર) એવો કહ્યો કિહ તારા ચરણ-યુગલરૂપ પર્વતનો ફડી રીતે આશ્રય લીધેલા (પ્રાણી)નું આક્રમણ કરતો નથી.”—૩૫

* * * *

યસ્મિન્નભિજ્વલતિ દ(દે)હ્યતિસારમૂત—

મિથાર્થનાશકમનર્થકરં પરમ્ (તમ્ ?) ।

ક્રોધાનલં વિમલશાન્તરસપ્રમોર્ષ

ત્વન્નામકીર્તનજલં શમયત્યશેપમ્ ॥ ૩૬ ॥

અન્યથા:

યસ્મિન્ દેહિન્-અતિ-સારમૂતં અભિજ્વલતિ (તં) કદ-મર્થ-નાશકં મનર્થકરં પરં ચ વિમલ-શાન્ત-રસ-પ્રમોર્ષં ક્રોધ-અનલં ત્વત્-નામન્-કીર્તન-જલં શરેણં શમયતિ ।

શીર્ષકાર્થ

યસ્મિન્ (મુ. ૬૨)=એ.

અભિજ્વલતિ (ખા. ૭૪)=એકેર બે છે.

દેહિન્=પ્રાણી, ૯૫.

અતિ=અતિશયનાવાચક અન્યથા.

સારમૂત=સારૂપ.

દેહાતિસારમૂત=દેહોને અતિશય સારૂપ

કદ (ખા. ૬૨)=કદાચ, વાંઉચ.

મર્થ=પરાધ.

નાશક=નાશ કરનાર.

કદાર્થનાશક=વાંઉચ પદાર્થનો નાશ કરનાર.

મનર્થ=અનિષ્ટ.

પર=કરનાર.

અનર્થકર=અનર્થકારી.

પર=પરપુત્રિરૂપ અન્યથા.

ચ=વળી.

ક્રોધ=ક્રોધ, યુગ્મો.

અનલ=અગ્નિ.

ક્રોધાનલ=ક્રોધરૂપ અગ્નિને.

વિમલ=નિર્મળ.

શાન્ત=શાન્ત.

રસ=રસ.

પ્રમોર્ષ=સૂરનાર.

વિમલશાન્તરસપ્રમોર્ષ=નિર્મળ શાન્ત રસને સૂરનાર.

નામન્=નામ.

કીર્તન=કીર્તન.

જલ=જળ, પાણી.

ત્વન્નામકીર્તનજલ=તારા નામના કીર્તનરૂપ જળ.

શમયતિ (ખા. ૭૪)=શાન્ત પાડે છે.

શરેણં=મંપૂર્ણ રીતે.

પદ્યાર્થ

“ જોને વિશે (અર્થાત્ જેના ઉપર દરબાન) દુષ્ટોના અનિશય સારૂપ (તપ, રામ, માન, ધર્મ, સંયમ પ્રત્યાદિ પદાર્થ) બગી જાય છે, તે, વાંઉચ વસ્તુ (એક)ના વિનાશક, અનર્થ-કારી અને વળી નિર્મળ શાન્ત રસને સૂરનાર એવા મેધરૂપી અગ્નિને તારા નામ-કીર્તનરૂપ જળ મંપૂર્ણ રીતે શાન્ત કરે છે (એકાગ્રી નાંખે છે).”—૩૬

સ્પષ્ટીકરન

કોપ-કુદર્થન—

કોપના મંદેરમાં વીર-ભક્તામર (૫૦ ૩૨-૩૩) માં, અનુવિંશતિગિનાનન્દસ્તુતિ (૫૦ ૩૨)માં તેમજ સ્તુતિ-અનુવિંશતિશ (૫૦ ૧૬)માં વિવિધ કહેલા કોપાગ્રી એ

संभवंभां कंठ विरोध उक्तेषु न कृतां शतार्थिक श्रीसोमप्रभमुरिकृत सिन्दूर-प्रकर याने सूक्त-
मुक्तावलीभांथी नीचे मुद्रणनां ४५ भा अने ४७ भा अये ये पद्योऽ २५ कंठे छुं.

“यो मित्रं मधुनो विकारकरणे सन्नाससम्पादने

सर्पस्य प्रतिविम्बमङ्गदहने सप्तार्चिषः सोदरः ।

चैतन्यस्य निपूदने विपतरोः सन्नद्धाचारी चिरं

स क्रोधः कुशलामिलापकुशलैर्निर्मूलमुन्मूल्यताम् ॥-शार्ङ्ग०

सन्तापं तनुते मिनत्ति विनयं सौहार्दमुत्सादय-

त्युद्वेगं जनयत्यवद्यवचनं सूते विषचे कलिम् ।

कीर्तिं कृन्तति दुर्मतिं वितरति व्याहन्ति पुण्योदयं

दत्ते यः कुण्ठिं स हातुमुचितो रोषः सदोषः सताम् ॥”-शार्ङ्ग०

आ ये पद्यो उपरधी पद्य कोष नहि करवानो निश्चय थाय अने ते अभक्षमां भूकथ, तो सुभ
तो भांआ विना आनी भणरोऽ.

* * * *

वैषम्यदोषविपदूपितजीववर्गो

विद्विष्टदुष्टमदनाख्यमहोरगेन्द्रः ।

विश्वत्रयप्रभविता विलुठेन्न तस्य

त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

अन्वयः

यस्य पुंसः हृदि त्वत्-नामन्-नागदमनी (वर्तते), तस्य वैषम्य-दोष-विप-दूपित-जीव-वर्गो
विश्व-त्रयी-प्रभविता विद्विष्ट-दुष्ट-मदन-आख्य-महत्-उरग-इन्द्रः न विलुठेत् ।

शब्दार्थ

वैषम्य=विषमता

दोष=दोष, अपराध

विप=विप, शत्रु

दूपित=दूषित, दोष-भक्त

गुह

१-१५५

वैषम्यदोषविपदूपितजीववर्गः=विषमनामा दोषधी
विपधी इति शब्दो हे भक्त्याम्ना समदने गेहे

अने

ते दोषी (१)

१-१५५

मदन=हमदेव

आख्या=नाम

महत्=मोक्ष

उरग=सर्प, साध

इन्द्र=उत्तमनावायक शत्रु

विद्विष्टदुष्टमदनाख्यमहोरगेन्द्रः=अनन्त दोषी तेमन्
दुष्ट अने दोषी नामने मोक्ष सपान

विप=विप, शत्रु

प्रभ=प्रभुना सपान

प्रमथिन्=प्रमथित

विश्वत्रयप्रभविता=दोषभक्ता पद्यभक्ता

विलुठेत् (का- २२)=अर्थ ४२

ન=નહિ.

તસ્ય (મૂં તદ)=તેને.

નામન્=નામ.

નામદમની=સાપને વચ કરનારી જડી.

ત્વન્નામવાગદમની=તારા નામરૂપી નાગ-દમની.

હૃદિ (મૂં હૃદ)=હૃદયમાં.

યસ્ય (મૂં યદ)=જેના.

પુંસઃ (મૂં પુંસ)=પુરુષના.

પદાર્થ

“(હે નાથ !) જે પુરુષના હૃદયમાં તારા નામરૂપી નાગ-દમની છે, તેને, જોણે વિષમતાના દોષરૂપી વિષથી પ્રાણીઓના સમૂહને દૂષિત કર્યો છે એવો, ત્રેલોક્યનો પરાભવ કરનારો તેમજ અત્યંત દ્વેષી તથા દુષ્ટ એવો મહન નામનો મોટો સર્પરાજ સ્પર્શ (પાશુ) કરે નહિ, (તો પછી આધા તો કરેજ શાનો ?)”—૩૭

સ્પષ્ટીકરણ

પ્રયોગ-વિચાર

‘વિશ્વત્રયપ્રમવિતા’માં ય ની પછી પ્ર એ સંયુક્ત બ્યંજન હોવાથી ય ને લઘુ ન ગણતાં ગુરુ ગણી શકાય છે અને તેમ યતાં છંદનો ભંગ થતો નથી, પરંતુ અત્ર એમ કોઈ પ્રશ્ન કરે કે પ્ર અને દ્ સિવાયના સંયુક્ત બ્યંજનો પાછળ આવતાં આગલો વર્ણ ગુરુ ગણાય છે, ન્યારે પ્ર અને દ્ હોય ત્યારે ક્વચિત્ તેમ ગણાય છે તેવું શું ? આથી અત્ર ય ને ગુરુ ગણવાનું જો વિવાદાસ્પદ રહેતું હોય તો વિશ્વત્રયીપ્રમવિતા એમ પાઠ ફેરવવો યોગ્ય છે.

* * *

અન્તર્ગતપ્રબલદુર્જયમોહસૈન્યં

કામાદિકોટિમટલુણિતધર્મધૈર્યમ્ ।

ચૈતન્યવિપ્લુતિકરં ચ યથાસ્કૃતાપાત્

ત્વત્કીર્તનાત્ તમ ઇવાશુ મિદામુપૈતિ ॥ ૩૮ ॥

અન્વયઃ

કામ-આદિ-કોટિ-મટ-લુણિત-ધર્મ-ધૈર્ય ચૈતન્ય-વિપ્લુતિ-કરં ચ અન્તર્-ગત-પ્રબલ-દુર્જય-મોહ-સૈન્યં ત્વત્-કીર્તનાત્ યથા અર્ક-તાપાત્ તમઃ ॥ ૩૮ મિદાં ઉપૈતિ ।

શબ્દાર્થ

અન્તર્=અંદર.

ગત (ધાં ગમ્)=ગયેલ.

પ્રબલ=પરાક્રમી.

દુર્જય=દુઃખે કરીને છત્તી શકાય તેવું.

મોહ=મોહ, મોહનીય કર્મ.

સૈન્ય=સેના, ફોજ.

અન્તર્ગતપ્રબલદુર્જયમોહસૈન્યં=આન્તરિક, પરાક્રમી તેમજ દુર્જય એવી મોહની સેના.

કામ=કામદેવ.

આદિ=શરૂઆત.

કોટિ=કરોડ.

મટ=પોહો, લાડવેયો.

૧ ‘અન્તર્ગત પ્રબલ’ એમ પાઠ ફેરવવો જોઈએ કે નહિ તેના સંબંધમાં ૩૭ માં શ્લોકનું સ્પષ્ટીકરણ જોવું.

સંબંધમાં કંઈ વિશેષ ઉલ્લેખ ન કરતાં શતાર્થિક શ્રીસોમપ્રભાચરિત્ કૃત સિન્દૂર-પ્રકર યાને સૂક્ત-મુક્તાવલીમાંથી નીચે મુજબનાં ૪૫ માં અને ૪૭ માં એ બે પદોના રજૂ કરે છે.

“યો મિત્રં મધુનો વિકારકરણે સન્નાસસમ્પાદને
 સર્પસ્ય પ્રતિવિમ્બમદ્ગદહને સપ્તાર્ચિપઃ સોદરઃ ।
 ચૈતન્યસ્ય નિષ્પદને વિપતરોઃ સત્રજાચારી ચિરં
 સ ક્રોધઃ કુશલામિલાપકુશલૈર્નિર્મૂલમુન્મૂલ્યતામ્ ॥-શાર્દૂલ ૦
 સન્તાપં તત્તુતે મિનચિ વિનયં સૌહાર્દમુત્સાદય-
 ત્યુદ્ગેગં જનયત્યવધવચનં સૂતે વિષત્તે કલિમ્ ।
 કીર્તિં કૃન્તતિ દુર્મતિં ચિતરતિ વ્યાહન્તિ પુણ્યોદયં
 દત્તે યઃ કુગતિં સ હાતુમ્ચિતો રોષઃ સદોષઃ સતામ્ ॥”-શાર્દૂલ ૦

આ બે પદો ઉપરથી પણ કોઈ નહિ કરવાનો નિશ્ચય થાય અને તે અમલમાં મૂકાય, તેા સુખ તેા માંઝા વિના આવી મળશેજ.

* * * *

ઐષમ્યદોષવિપદૂપિતજીવવર્ગો

વિક્ષિપ્તદુષ્ટમદનાલ્પમહોરગેન્દ્રઃ ।

વિશ્વત્રયપ્રભવિતા વિલુટેન્ન તસ્ય

ત્વન્નામનાગદમની હૃદિ યસ્ય પુંસઃ ॥ ૩૭ ॥

અન્વયઃ

યસ્ય પુંસઃ હૃદિ ત્યત્-નામન્-નાગદમની (ઘટેતે), તસ્ય ઐષમ્ય-દોષ-વિપ-દૂપિત-જીવ-વર્ગો વિશ્વ-ત્રયો-પ્રભવિતા વિક્ષિપ્ત-દુષ્ટ-મદન-આલ્પ-મહત્-ઉરગ-૨ન્દ્રઃ ન વિલુટેન્ ।

શીખરાર્થ

ઐષમ્ય=વિષમતા.

દોષ=દોષ, અપરાધ.

વિપ=વિષ, શેર.

દૂપિત=દુર્ગતિ, દોષ-અર્થ.

જી.

ઐષમ્યદોષવિપદૂપિતજીવવર્ગો=વિષમતાના દોષરૂપી

વિષયી દુર્ગતિ કર્તા છે પ્રજાઓના અમલને જેણે

જેણે.

તે દોષી (૧)

-૩૮- અગાધ.

મદન=કામદેવ.

આલ્પા=નામ.

મહત્=મેટો.

ઉરગ=સર્પ, સાપ.

૨ન્દ્ર=ઉત્તમતાવાનક ચન્દ્ર.

વિક્ષિપ્તદુષ્ટમદનાલ્પમહોરગેન્દ્રઃ=અસંત દોષી તેમજ

દુષ્ટ એવા કામદેવ નામનો મેટો સર્પસંજી.

વિશ્વ=વર્ણ, લોક.

ત્રય=ત્રણનો સમૂહ.

પ્રભવિત્=પરિક્રમી.

વિશ્વત્રયપ્રભવિતા=ત્રેલોકીયમાં પરાક્રમી.

વિલુટેન્ (પા- ૬૪)=૨૫૪ કરે.

વિજય=વિજય, ક્તેહ.

અમૃતવિજયં=નહિ થયેલા વિજયને.

ગુણ=શુભ.

સદ્ગુણ=સમૃદ્ધ.

મુખ્ય=મુખ્ય, પ્રધાન.

ગુણસદ્ગુણમુખ્યાઃ=શુભોના સમૃદ્ધ વડે પ્રધાન.

પાદ=ચરણ.

પદ્મજ=કમળ.

વન=વન.

આશ્રયિન્=આશ્રય લેનાર.

ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણઃ=તારા ચરણ-કમલરૂપી વનના આશ્રય લેનારા.

હમન્તે (ઘાં હમ)=પામે છે.

પદ્યાર્થ

“(હે નાથ !) તારા ચરણ-કમલરૂપ વનનો આશ્રય લેનારા મનુષ્યો શુભોના સમૃદ્ધ વડે પ્રધાન (ખની), સુપ્રસિદ્ધ તથા ઉચ્ચ યોગને ધારણ કરનારા યોગીઓએ પણ જેને વિષે ધૈર્ય લઈ દીધું છે એવા તેમજ ઉદ્ધત આઠ કર્મરૂપ યોદ્ધાઓ વડે ભંગાણ પડેલા ભયંકર યુદ્ધમાં પૂર્વે નહિ (પ્રાપ્ત) થયેલા એવા વિજયને પામે છે.”—૩૬

મૂયિષ્ઠજન્મનિઘનૌરુગમીરનીર—

યોગાપયોગલહરીગદમીનમર્તુઃ ।

પારં ત્વદીપ્સિતજના ભવસાગરસ્ય

ત્રાસં વિહાય ભવતઃ સ્મરણાદ્ વ્રજન્તિ ॥ ૪૦ ॥

અન્વયઃ

મૂયિષ્ઠ-જન્મ-નિઘન-ઉરુ-ગમીર-નીર-યોગ-અપયોગ-લહરી-ગદ-મીન-મર્તુઃ ભવ-સાગરસ્ય પારં ત્વત્-દૈપ્સિત-જનાઃ ભવતઃ સ્મરણાદ્ ત્રાસં વિહાય વ્રજન્તિ ।

શબ્દાર્થ

મૂયિષ્ઠ=મૃદુ.

જન્મ=જન્મ, ઉત્પત્તિ.

નિઘન=શૂન્ય, અશુભ.

ઉરુ=ધણ.

ગમીર=ગીર.

નીર=નળ, પાણી.

યોગ=યોગ, ભેડાવું તે.

અપયોગ=વિયોગ, દૂર થવું તે.

લહરી=તરંગ, મોડું મોણું.

ગદ=રોગ.

મીન=મત્સ્ય, માછલી.

મર્તુઃ=ધારણ કરનાર.

મૂયિષ્ઠજન્મનિઘનૌરુગમીરનીરયોગાપયોગેલહરી-

ગદમીનમર્તુઃ=અનેક જન્મ-અરણ્યપથના બીડા

પાણી, યોગનો વિયોગ કરનારા તરંગો તેમજ

રોગરૂપી મત્સ્યને ધારણ કરનારા.

પારં (મૂં પાર)=પારને, કાંઈને.

દૈપ્સિત (ઘાં આપ)=મેળવવા ઇચ્છેલ.

જન=લોક.

ત્વદીપ્સિતજનાઃ=તને મેળવવાની ઇચ્છા રાખનારા

લોકો.

૧ મૂળ ભકતામર સ્તોત્રની જેમ આ કાવ્યમાં યુદ્ધના વર્ણન મોટે છે પણે રચવામાં આવ્યાં છે.

૨-૩ યોગ એટલે શુભ વ્યાપાર અને અપયોગ એટલે દુષ્ટ વ્યાપાર એમ પણ અર્થ સંભવે છે. અન્ય વ્યાપારથી ક્રામિક, વાણિક અને માનસિક ત્રણે સમગ્ર રાશય તેમ છે.

મવ=સંસાર.

સાગર=સાગર, સમુદ્ર.

મવસાગરસ્ય=સંસારરૂપ સમુદ્રના.

ગ્રાસં (મૂં ગ્રાસ)=નાસને, લયને.

વિહાય (ઘાં હા)=છોડીને, સહને.

મવતઃ (મૂં મવત)=આપના.

સ્મરણાત્ (મૂં સ્મરણ)=સ્મરણથી.

વ્રજન્તિ (ઘાં વ્રજ)=પામે છે.

પદાર્થ

“ તને પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા રાખનારા લોકો ધણાં જન્મ અને મરણરૂપ થકુ ઊંડા જળને તથા (પુત્ર, પત્ની પ્રમુખ પરિવારના) યોગનો વિયોગ કરનારા તરંગોને તેમજ રોગરૂપ મત્સ્યોને ધારણ કરનારા એવા સંસાર-સાગરના પારને તારા સ્મરણથી નિર્ભયપણે પામે છે.”—૪૦

* * *

શ્ચિત્રોપવિ(ચિ ?)ત્રિતવિરૂપનિરૂપિતાઙ્ગાઃ

સ્વોપાત્તદુર્લલિતકર્મવિપાકવિદ્ધાઃ ।

તેષુ ત્વદીયપદ્મપરીટિપુણ્યા—

ન્મર્ત્યા ભવન્તિ મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ ॥ ૪૧ ॥

અન્વયઃ

સ્થ-ઉપાત્ત-દુર-લલિત-કર્મન્-વિપાક-વિદ્ધાઃ શ્ચિત્ર-ઉપવિ(ચિ)ત્રિત-વિરૂપ-નિરૂપિત-મઙ્ગાઃ તે મર્ત્યાઃ અપિ ત્વદીય-પદ-પદ્મ-પરીટિ-પુણ્યાત્ મકર-ધ્વજ-તુલ્ય-રૂપાઃ ભવન્તિ ।

શીખરાર્થ

શ્ચિત્ર=સંદેહ કોટ.

ઉપચિત્રિત=ચીતરેણ.

વિરૂપ=પરાય રૂપવાળો, બેરૂઝ.

નિરૂપિત (ઘાં રૂપ)=નિર્વાચેલ.

મઙ્ગ=રેલ, શરીર.

શ્ચિત્રોપચિત્રિતવિરૂપનિરૂપિતાઙ્ગાઃ=સંદેહ કોટ વડે

ચીતરાગેવો અને (એથી કરીને) બેરૂઝ દેખાય

છે રેલ જેનો એવા.

—પોનાનું.

ઉપાત્ત=મદ્ય કરેલ.

દુર્લલિત=દુષ્ટ ચેષ્ટવાળું.

કર્મન્=કર્મ.

વિપાક=અનુભવ.

(ઘાં મર)=પ્રાપ્તિ.

—વિષય વિષય—પોને મદ્ય

કરેલો દુષ્ટ ચેષ્ટાવાળો કર્મના વિપાકથી નીપાતેલ.

તે (મૂં તદ)=પ્રસિદ્ધ.

અપિ=પણ.

ત્વદીય=તારું.

પદ=ચરણ.

પદ્મ=પદ્મ, કમળ.

પરીટિ=અર્ચન, પૂજન.

પુણ્ય=પુણ્ય.

ત્વદીયપદ્મપરીટિપુણ્યાત્=તારા ચરણ+કમળની

પૂજના પુણ્યથી.

મર્ત્યાઃ (મૂં મર્ત્ય)=માનવો.

મવન્તિ (ઘાં મૂ)=પામે છે.

મકરધ્વજ=મહાન.

તુલ્ય=સમાન.

રૂપ=તોડા.

મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ=માનના સમાન ફાનના જે

જેમનું એ.

પદાર્થ

“ પોતે અહણ કચેલાં કુષ્ટ ચેષ્ટાવાળાં કર્મના વિપાક વડે વીધાયેલા અને (એથી કરીને તો) સફેદ દોઢ વડે ચીતરાયેલા હોવાથી જમનો દેહ કદરૂપો દેખાય છે એવા પ્રસિદ્ધ માનવો પણ તારા ચરણ-કમળના અર્ચનના પ્રુણથી મદનના સમાન સૌન્દર્યવાળા થાય છે.”—૪૧

સ્પષ્ટીકરણ

દોઢના ૧૮ પ્રકારો:—

આચારાંગસૂત્રની શ્રીશીલાંકાચાર્યકૃત જૂતિના ૨૩૫ માં પચાંકમાં સાત મહાકુષ્ટ (દોઢ) અને અચાર ક્ષુદ્ર કુષ્ટ એમ એકંદર દોઢના ૧૮ જોડોનો ઉલ્લેખ છે. આ પૈકી (૧) ચરણોદુમ્બર-કુષ્ટ, (૨) નિરય-કુષ્ટ, (૩) ગિહ્વા-કુષ્ટ, (૪) કપાલ-કુષ્ટ, (૫) કાકનક-કુષ્ટ, (૬) પૌંડ-રિક-કુષ્ટ અને (૭) દદ્-કુષ્ટ એ ઉપર્યુક્ત સાત મહાકુષ્ટ છે. આને મહાકુષ્ટ તરીકે ઓળખાવવાનું કારણ એ છે કે આની અંદર સર્વ ધાતુઓના અનુપ્રવેશ થતો હોવાથી તે અસાધ્ય છે. (૧) સ્થલાઞ્ક-કુષ્ટ, (૨) મહાકુષ્ટ, (૩) એક-કુષ્ટ, (૪) ચર્મદ-કુષ્ટ, (૫) પરિસર્પ-કુષ્ટ, (૬) વિસર્પ-કુષ્ટ, (૭) સિંમ-કુષ્ટ, (૮) વિચર્ચિકા-કુષ્ટ, (૯) કિટિલ-કુષ્ટ, (૧૦) પામા-કુષ્ટ અને (૧૧) શતાઞ્ક-કુષ્ટ એ ક્ષુદ્ર કુષ્ટો છે. સામાન્ય રીતે વિચારતાં કુષ્ટ રોગની ઉત્પત્તિ સંભિ-પાતથી સંભવે છે, કિન્તુ તેના અવાન્તર જોડોનો પ્રાકુર્ભાવ તો વાતાદિકના પ્રાપ્ત્યને આધીન છે.

આ સંબંધમાં વૈદક હિતોપદેશ અંથના નવમા સમુદેશ તરફ નજર કરીશું તો માલમ પડશે કે તેના નિમ્ન-લિખિત દ્વિતીય શ્લોકમાં જે છ પ્રકારના કુષ્ટ ગણાવ્યા છે તેમાં ચિત્રો સમાવેશ થાય છે—

“ ઉદુમ્બરં ૧ તથા ચિત્રં ૨, વિપાદી ૩ ગજચર્મ ૪ ચ ।

મળ્દલં ૫ ચૈતિ કુષ્ઠાનિ, પૃષ્ઠં ચર્મદલં ૬ મવેત્ ॥”

આ અંથમાં આ સમુદેશના જે સાતમા તથા આઠમા શ્લોકમાં ૧૮ કુષ્ઠનાં નામ પણ નજર પડે છે તે નીચે મુજબ છે:—

“ કપાલં ૧ કાકળં ૨ ચિત્રં ૩, મળ્દલં ૪ કિટિમા ૫ ડલસમ્ ૬ ।

દદ્ ૭ ચર્મદલં ૮ પામા ૯, પુન્ડરીકં ૧૦ શતવ્રણમ્ ૧૧ ॥

વિસ્ફોટો ૧૨ દુમ્બરં ૧૩ સિધ્ધમા ૧૪, ચર્મકુદ્ ૧૫ વિપાદિકા ૧૬ ॥

ક્ષ્મ્વજિદ્વો ૧૭ વિચર્ચિકા ૧૮, કુષ્ઠાન્ગદશાઞ્જિનામ્ ॥”

વળી આના છઠા શ્લોકમાં તો કુષ્ઠની ઉત્પત્તિનું કારણ પણ સૂચવ્યું છે. આ રહ્યો તે શ્લોક:—

“ વાતપિચાદિદોષેણ, તથા પાપવશેન ચ ।

મવન્તિ તાન્યનેકાનિ, દુઃસ્વમોગાય દેહિનામ્ ॥”

*

*

*

૧ મૂળ સ્તોત્રની માફક અંત્ર પણ બૃહદા બૃહદા પદ્મ દ્વારા વર્ણવેલા ભયોના ઉપસંહારરૂપ આ પદ્મ દર્શિગોચર થાય છે. આવા ઉપસંહારરૂપ પદ્મ રચવું તે કીક છે કે નહિ એના નિશ્ચયને શ્રીલક્ષ્મીભર તથા કલ્યાણમંદિર સ્તોત્રો પરતેની મારી ભૂમિકા એવા લલામણ કરે છે.

યે ત્વામનન્યમનસઃ પરમાર્થરક્તા-

ચિત્તે ચિદેકનિલયં પરિચિન્તયન્તિ ।

ધોરાનુભાવધનકર્મજપાશવન્ધાત્

સઘઃ સ્વયં વિગતવન્ધમયા ભવન્તિ ॥ ૬૨ ॥

અન્યથા:

યે અનન્ય-મનસઃ પરમ-અર્થ-રક્તાઃ ચિત્તે ચિત્-એક-નિલયં ત્વાં પરિચિન્તયન્તિ, (તે) ધોર-અનુ-ભાવ-ધન-કર્મજ-પાશ-વન્ધાત્ સ્વયં સઘઃ વિગત-વન્ધ-મયાઃ ભવન્તિ ।

શીખદાર્થ

યે (મૂ. યદ્) = એઓ.

ત્વાં (મૂ. યુન્મદ્) = તને.

અન્ય = ખીગી.

મનસ્ = ચિત્ત.

અનન્યમનસઃ = અન્યને વિષે ચિત્ત નથી જેનું એવા.

પરમ = ઉત્તમ.

અર્થ = વસ્તુ.

રક્તા (ષા. રક્ત્) = રાગી.

પરમાર્થરક્તાઃ = પરમાર્થના રાગી.

ચિત્તે (મૂ. ચિત્) = મનમાં.

ચિત્-એક-નિલય.

એક = અદિતીય, અસાધારણ.

નિલય = ધ્યાન, ધામ.

ચિદેકનિલયં = ધ્યાનના અદિતીય ધામ.

પરિચિન્તયન્તિ (ષા. ચિન્ત્) = વારંવાર ચિન્તન કરે છે, અતિશય ખાન કરે છે.

ધોર = ભવં ૬૨.

અનુભાવ = પ્રભાવ.

ધન = ખીગી ખીગી.

કર્મજ = કર્મ.

જપ = ઉત્પત્તિ.

પાશ = પાશ, ભાગ.

વન્ધ = બન્ધ.

ધોરાનુભાવધનકર્મજપાશવન્ધાત્ = ભવં ૬૨ પ્રભાવ-ધાના ધન કર્મથી ઉત્પન્ન થના પાશના બન્ધથી.

સઘ = એકદમ.

સ્વયં = પોતાની મેળે.

વિગત (ષા. ગમ્) = વિશેષે કરીને ગમેશે.

વન્ધ = બન્ધન.

મયા = મારી.

વિગતવન્ધમયાઃ = વિશેષે કરીને ગમે છે બન્ધનના ભવ-જેમના એવા.

ભવન્તિ (ષા. બુ) = થાય છે.

પદ્યાર્થ

“(હે પ્રભુ !) ઉત્તમ વસ્તુના રાગી અને (એથી કરીને તો) (તારા સિવાય) અન્યને વિષે જેનું ચિત્ત (રમતું) નથી એવા જે (માનવો) ચૈતન્યના અદિતીય ધામરૂપ તારા ચિન્તન કરે છે, તે (સમ્યક્) ભવં ૬૨ પ્રભાવધાના ધન કર્મથી ઉત્પન્ન થના પાશના બન્ધના ભયથી મુક્ત થાય છે.” - ૪૨

દંત્તી (?) મૃગારિદવવહ્નિમુજડ્ગુરુ-

વારીશદુષ્ટગદવન્ધનજં મયૌષ્મ ।

તસ્યાન્તરદ્ગમપિ નદયતિ દુઃસ્વજાલં

યસ્તાવકં સ્તવમિમં મતિમાનધીતે ॥ ૬૩ ॥

૧ અથ દંત્તીનો પ્રોત્ત કરેલથી છ-દનો ભય થાય છે, વાગે શું દંત્તીનો પ્રોત્ત કર્યો હોય ? તે એમ ન કહે તે ‘દંત્તી-દંત’ કે ‘દંત્તી-મન’ એવાં પાંદ ૧૫૬ ૬૪૮ આમે છે.

અન્વય:

(હે નાથ !) યઃ મતિમાન્ તાવકં હમં સ્તવં અધીતે, તસ્ય દન્તી (?)-મૃગ-અરિ-દ્વ-વહ્નિ-મુજક્ષ-યુદ્ધ-વારિ-ઈશ-દુષ્ટ-ગદ-બન્ધન-જં મય-ઔઘં અન્તરક્ષં દુઃખ-જાલં અપિ નશ્યતિ ।

શીખરાર્થ

દન્તિન્=હાથી.

મૃગ=હરણ.

અરિ=શત્રુ.

મૃગારિ=હરણનો શત્રુ, સિંહ.

દ્વ=વન.

વહ્નિ=અગ્નિ, વ્યાગ.

દ્વવહ્નિ=દાવાનલ.

મુજક્ષ=સર્પ, સાપ.

યુદ્ધ=સંગ્રામ, લડાઈ.

વારિ=જળી.

ઈશ=નાથ.

વારીશ=જળનો સ્વામી, સમુદ્ર.

દુષ્ટ=દુષ્ટ, ખરાબ.

ગદ=રોગ, વ્યાધિ.

બન્ધન=બંધન, કેદખાનું.

જં=ઉત્પત્તિ.

દન્તી(?)મૃગારિદ્વવહ્નિમુજક્ષયુદ્ધવારીશદુષ્ટગદ-

વન્ધનજં=હાથી, સિંહ, દાવાનલ, સર્પ, યુદ્ધ, સમુદ્ર,
દુષ્ટ રોગ અને કારાગૃહથી ઉત્પન્ન થતા.

મય=ભય, ખીક.

ઔઘ=સમૂહ.

મયૌઘં=ભયનો સમૂહ.

તસ્ય (મૂં તદ)=તેનું.

અન્તરક્ષં (મૂં અન્તરક્ષ)=આન્તરિક.

અપિ=પણ.

નશ્યતિ (ધાં નશ)=નાશ પામે છે.

દુઃખ=દુઃખ, પીડા.

જાલ=સમુદાય.

દુઃખજાલં=દુઃખનો સમુદાય.

યઃ (મૂં યદ)=જે.

તાવકં (મૂં તાવક)=તારા.

સ્તવં (મૂં સ્તવ)=સ્તોત્રને.

હમં (મૂં હવમ)=આ.

મતિમાન્ (મૂં મતિમત્)=બુદ્ધિશાળી.

અધીતે (ધાં ઇ)=અભ્યાસ કરે છે, ભણે છે.

પદ્યાર્થ

“ (હે નાથ !) જે બુદ્ધિશાળી (માનવ) તારા આ સ્તોત્રનો પાઠ કરે છે, તેનો હાથી, સિંહ, દાવાનલ, સર્પ, સંગ્રામ, સમુદ્ર, દુષ્ટ રોગ અને કારાગૃહથી ઉત્પન્ન થતો ભયનો સમૂહ (તેમજ) આન્તરિક દુઃખોનો સમુદાય પણ નાશ પામે છે.”—૪૩

* * *

~ઈત્યં જિનેન્દ્રગુણસંસ્તુતિમહુતાયૌ

શ્રુત્વા નરઃ શ્રવણભૂષણતાં કરોતિ ।

ઈષ્ટાર્થસાધનપરા પરિવર્ધમાના

તં માનતુક્લમવશા સમુપૈતિ લક્ષ્મીઃ ॥ ૪૪ ॥

અન્વય:

ઈત્યં અદમુત-અર્થો જિન-ઇન્દ્ર-ગુણ-સંસ્તુતિ શ્રુત્વા (તાં યઃ) નરઃ શ્રવણ-ભૂષણતાં કરોતિ, તં માન-તુક્લં ઇષ્ટ-અર્થ-સાધન-પરા પરિવર્ધમાના અવશા લક્ષ્મીઃ સમુપૈતિ ।

શીખદાથ

હર્યં=આ પ્રમાણે.

જિત=સામાન્યકેપલી.

ચન્દ્ર=ઉત્તમતાવાચક શીખ.

ગુણ=ગુણ.

સંસ્તુતિ=સુન્દર સ્તુતિ, પ્રશંસા.

જિનેન્દ્રગુણસંસ્તુતિ=જિનેન્દ્રના ગુણોની સ્તુતિને.

અદ્ભુત=આશ્ચર્યકારી.

અર્થ=અર્થ, મતલબ.

અદ્ભુતાર્થો=અદ્ભુત છે અર્થ તેનો એવી.

શુભા (ધાં શુ)=સાંભળીને.

નરઃ (મૂં નર)=મનુષ્ય.

અવગણ=કેળું, કાન.

મૂપગણા=ભૂધણુપણું, અસંકારપણું.

અવગણમૂપગણા=કેળુંના અસંકારપણાને.

કરોતિ (ધાં કર)=કરે છે.

ઇષ્ટ (ધાં ઇષ્ટ)=ઇષ્ટછે, વાંછિત.

અર્થ=પદાર્થ.

સાધન=સાધન, ઉપાય.

પર=તત્પર.

ઇષ્ટાર્થસાધનપરા=વાંછિત અર્થની સાધનમાં તત્પર.

પરિવર્ધમાના (મૂં પરિવર્ધમાન)=વધતી જતી.

તં (મૂં તદ)=તેને.

માન=ગર્વ.

તુલ્લ=ગ્રીવો.

માનતુલ્લ=અર્થ પડે જીઆ.

અવશા (મૂં અવશ)=સ્વતંત્ર.

સમુપૃતિ (ધાં હ)=સમીપ આવે છે.

હરમીઃ (મૂં હરમી)=સક્રમી.

પદાર્થ

“આ પ્રમાણે આશ્ચર્યજનક અર્થવાળી જિનેન્દ્રના ગુણોની સુન્દર સ્તુતિને અવગણ કરીને તેને જે નર કેળુંના અસંકારપણ અનાવે છે, તે માનથી ઉત્તર પુરુષની સમીપ હરમી શીખ આવે છે.”—૪૪

एवं श्री‘मानतुङ्गी’ कृतिरतिरुचिरा सत्समस्यापदैस्तैः

सन्द्दब्धा ‘पार्श्व’नाथस्तुतिरसमिलिताऽऽनन्दसन्दोहसारा ।

श्रीमच्छ्रीपाठकानां गुरुतर‘विनय’द्य‘प्रमोदा’भिधानां

शिष्येण प्राप्य सेवां ‘विनय’पदयुजा ‘लाभ’नाम्ना सुखेन ॥ ४५ ॥

इति श्री‘भक्तामर’स्तोत्रस्य समस्याबन्धरचना पूर्णतां प्रापिता पं०विनयलामणिना ॥

॥ श्रीः ॥ श्रीः ॥ श्रीस्तु लेखकपाठकयोः ॥

અન્વયઃ

एवं गुरु-तर-विनय-आद्य-प्रमोद-अभिधानां श्रीमत्-श्री-पाठकानां सेवां विनय-पद-युजा
शिष्येण सुखेन अति-रुचिरा आनन्द-सन्दोह-सारा श्री-मानतुङ्गी कृतिः सत्-समस्या-
पार्श्व-नाथ-स्तुति-रस-मिलिता सन्द्दब्धा ।

શીખદાથ

પર્વ=આ પ્રમાણે.

શી=માનવાચક શીખ.

જિનેન્દ્ર (ગુરુ) નાગી, શક્તિમરૂ.

સ્તોત્રના કતાએ રચેલી.

શ્રીમાનતુલ્લી=શ્રીમાનનું સંબંધી.

કૃતિઃ (મૂં કૃતિ)=કૃતિ, રચના.

અસિ=અધિકતાવાચક અન્વય.

રુચિર=મનોહર.

અતિઠચિરા=અનંત મનોહર.

સત્=સુંદર.

સમસ્યા=સમસ્યા, શ્લોકની પૂરવણી કરવા માટે રજુ કરવામાં આવેલું એક પદ.

પદ=પદ, વાક્યનો એક ભાગ.

સત્સમસ્યાપદૈઃ=સુંદર સમસ્યાનાં પદો વડે.

તૈઃ (મૂં તદ)=પ્રસિદ્ધ.

સન્દ્ધ્યા (મૂં સન્દ્ધ્ય)=શુધાચેલી.

પાર્શ્વ=પાર્શ્વ, ત્રેવીસમા તીર્થકર.

નાથ=સ્વામી.

સ્તુતિ=સ્તુતિ, સ્તોત્ર.

રસ=રસ.

મિલિત (ધાં મિલ)=મિશ્રિત, મળેલ.

પાર્શ્વનાથસ્તુતિરસમિલિતા=પાર્શ્વનાથની સ્તુતિના રસથી મિશ્રિત.

આનન્દ=આનન્દ, હર્ષ.

સન્દોહ=સમૃદ્ધ.

સાર=ઉત્તમ.

આનન્દસન્દોહસાર=આનન્દના સમૃદ્ધથી ઉત્તમ.

શ્રીમત્=શ્રીયુત.

પાઠક=અધ્યાપક, ઉપાધ્યાય.

શ્રીમદ્ગ્રંથપાઠકાનાં=શ્રીયુત શ્રીપાઠકના.

ગુસ્તર=અતિશય.

વિનય=વિનય.

આદ્ય=પ્રમુખ.

પ્રમોદ=હર્ષ.

અભિધા=નામ.

ગુસ્તરવિનયાદ્યપ્રમોદાભિધાનાં=વિનય છે આદિમાં જેની એવું પ્રમોદ (સંતોષ) મોટું નામ છે જેમનું એવા, વિનયપ્રમોદ એવા મોટા નામવાળા.

શિષ્યેણ (મૂં શિષ્ય)=શિષ્ય વડે.

પ્રાપ્ત (ધાં લાપ્)=મેળવીને, પ્રાપ્ત કરીને.

સેવાં (મૂં સેવા)=સેવાને.

ગુજ્ઞ=જ્ઞાન.

વિનયપદગુજ્ઞા=વિનય પદથી યુક્ત.

લાભ=લાભ.

નામન્=નામ.

લાભનાદ્યાં=લાભ છે નામ જેનું એવા.

સુચેત (મૂં સુચ)=સુખેથી.

પદાર્થ

“આ પ્રમાણે વિનય પદથી યુક્ત એવા લાભ (અર્થાત્ વિનયલાભ) નામના શિષ્યે શ્રીયુત પાઠકવર્ય વિનયપ્રમોદ એવા મહાનામધારી (ગણિ)ની સુખેથી સેવા પ્રાપ્ત કરીને અતિશય મનોહર તેમજ આનન્દના સમૃદ્ધથી એષ્ટ એવી શ્રીઆનંતુંગ (કવીશ્વર)ની કૃતિને પ્રસિદ્ધ તેમજ સુંદર સમસ્યાપદો વડે પાર્શ્વનાથની સ્તુતિના રસથી યુક્ત કરી ગૂંથી.”—૪૫

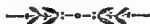
સ્ખંડીકરણ

પદ-નિષ્કર્ષ—

આ પદ ઉપરથી એમ સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે કે આ સંપૂર્ણ કાવ્ય શ્રીઆનંતુંગસૂરિએ રચેલ ભક્તામર-સ્તોત્રના (ચતુર્થ) ચરણની પૂર્વરૂપ છે. વિરોધમાં આ કાવ્ય દ્વારા તેના ક્તાએ શ્રીપાશ્વનાથની સ્તુતિ કરેલી છે. આ ઉપરાંત સ્તુતિકારે પોતાને શ્રીવિનયપ્રમોદ સુનિરાજના શિષ્ય તરીકે જાણખાવી પોતાનું વિનયલાભ એવું નામ સ્થાન કર્યું છે.

॥ भारतीच्छन्दांसि ॥

मानासमानकलहंसविशालयाना ।

रूपातिगाऽस्तु वरदा स्फुरदात्मशक्तिः ॥ १ ॥'—वसन्ततिलका

कुन्देन्दुहारघनसारसमुज्ज्वलाभा

विधाणिताश्रितजनश्रुतसारलाभा ।

मृत्ताक्षसूत्रवरपुस्तकपत्रपाणी

राज्याय सा कविकुले जिनराजवाणी ॥ २ ॥^१—वसन्त०

જે 'કુન્દ', ચન્દ્ર, (મૌક્રિક) હાર અને કપૂરના જેવી ઉજ્જ્વળ કાન્તિવાળી છે, વળી જણે સેવક જનોને શ્રુતનો ઉત્તમ લાભ (અથવા શ્રુતના તત્ત્વનો લાભ) અર્થો છે તેમજ જે માતીની જપ-માલા, વરદાન (મુદ્રા), પ્રસ્તક અને કમળથી અલંકૃત હાથવાળી છે, તે જિનેશ્વરની વાણી કવિઓના સમઘાયમાં રાખ્યોને માટે થાઓ (અર્થાત્ અને કવિ-સમ્રાટ ખનાવો).—૨

बृहत्संहिताचारुचन्द्रकलिका चिद्रूपचक्रे चिरं

चेतश्चिदचातुरीचयचितं चित्तामृतं चिन्वती ।

चातुर्वर्ण्यचट्टक्तिचर्च्यचरणाञ्चण्डी चरित्राश्रिता

चक्षुश्चन्द्रनचन्द्रचर्चनवती पातु प्रमोर्भारती ॥ ३ ॥^४—शार्दूल०

સુકુટને વિશેષ અવંકૃત કરનારા મનોહર ચન્દ્રની કલિકાણ્ડ, ચૈતન્યના ચૈકમાં ચિત્તને આશ્ચર્યકારી ચતુરાધના સમુદાયથી વ્યાપ્ત એવા ચિત્તના અમૃતને દીર્ઘ કાળ પર્યંત એકત્રિત કરતી

૧ આ પદ કાન્ધી-ધર્મકથી અલંકૃત છે. અર્થાત્ આમાં પ્રથમ ચરણના છેવટના અક્ષરોથી દ્વિતીય ચરણનો મારંલ થાય છે, વળી એના અન્ત્ય અક્ષરોથી તૃતીયનો અને તેના અન્તર્માં આવેલા અક્ષરોથી ચતુર્થ ચરણનો મારંલ થાય છે.

૨ આ પદ્ય પાદાન્તયમકથી વિવૃત્તિ છે. ૩ મોગસનું ફૂલ. ૪ આ પદ્યમાં ચક્રાર્ત્ત જગાર જેને જણાય છે, ૫ સમગ્રમાં.

એવી, વળી જેનાં ચરણો ચારે વર્ણનાં પ્રિય વચનોથી પૂર્વિત છે, તથા વળી જે કોપી નથી તથા જે ચરિત્રથી માન્ય છે તેમજ જે ચલાયમાન ચન્દન અને કપૂરથી લિપ્ત છે, તે પ્રજ્ઞની વાણી (અર્થ જ્ઞાનોનું) રક્ષણ કરે.—૩

કેમલાડલકુર્તાર[કરકમલાકરકમલાડલ] કૃતકરકમલા ।

યા સા દ્રક્ષકલાકુલકમલાત્ શ્રુતદેવી દિશતુ શ્રુતકમલાઃ ॥ ૧ ॥

સુખને ધારણ કરનારી, વળી કમલાકર (સરોવર)નાં કમળો વડે જોના હાય વિબૂધિત છે એવી, તથા પૂરેપૂરી લક્ષ્મીને હરતગત (?) કરનારી એવી જે શ્રુત-દેવીએ પ્રજ્ઞાની કળાના સમૂહને પ્રાપ્ત કર્યો, તે તમને શ્રુત- (જ્ઞાન) રૂપ લક્ષ્મી અર્પો.—૧

કમલાસનકમલનેત્રમુખ્યામલસુરનરવાન્દિતપદકમલા ।

કમલાજક્ષેત્રનેત્રનિર્વર્ણનનિજિતશૃંગપુદ્ગલકમલા ॥ ૨ ॥

કૌમલાવનવર્ચા દિશતુ સપર્યા શ્રુતવ(ચ)ર્ચા નિર્વૃત્તમ ।

કમલાકૃ(ક્ષિં)તરોલવિલોલકપોલકરુચિજિતકૌમલાકરકમલા

પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ પ્રસુખ નિર્ભળ દેવોએ અને માનવોએ જેનાં ચરણ-કમલોન વન્દન એવી, વળી લક્ષ્મી-પુત્ર (પ્રેમુષ)ના ક્ષેત્રરૂપ નેત્રોના નિરીક્ષણ વડે જણે હરણોમાં ઉત્તમ એવા કૌમળોને પરાસ્ત કર્યા છે એવી, ગૌરવથી શ્રેષ્ઠ તથા શ્રુતની ચર્યાવાળી એવી તેમજ જેના (હર્શન)થી કૃષ્ણરૂપ મળ (હૃદ) અર્પ છે એવી તથા વળી જણે કમળોથી લંકિત ચપળ કૌમળોની શોભાથી સરોવરના જળને જીતી લીધું છે એવી (શ્રુતની અધિષ્ઠાયિકા) દેવી અમને સુખે સેવા સમર્પો.—૨-૩

જિનરાજવદનપદ્મજવિલાસરસિકા મરલચાલેવ ।

જયતિ જગજ્ઞનજનની શ્રુતદેવી વિનમદમરજની ॥ ૪ ॥

જિનેશ્વરના વહનરૂપ કમળના રચનામાં કીડા કરવામાં રસિક એવી જણે હંસી હેાય તેવી, વળી જગત્ના જ્ઞાનોની જગની તેમજ જેને દિવ્યાંગના પ્રણામ કરે છે એવી શ્રુત-દેવી જયવંતી વર્તે છે.—૪

૧ વ-પુલ્લં મટલે-ધારયતીતિ કમલા । ૨ કૃતઃ કરઃ કમલાગાઃ ચલા સા કૃતકરકમલા । ૩ યા પ્રદાયઃ-પરમદાયઃ કલાકુલકં મલાત્-જગદે સા શ્રુતદેવી શ્રુતકમલાઃ-શ્રુતકમળોઃ દિશતુ । ૪ કમલનામા હરિણો જ્ઞેયઃ । ૫ ક-પુલ્લં મલા મવતિ કિયાપિદોષયમ્) । ૬ નિર્વૃત્ત-નિર્ગળ્યન્ અકમલઃ-પાપગલો અત્યાઃ યા । ૭ કમલાકરસ-વદ્ધાકરસ્ય કમલ-વર્તે જ્ઞેયં તદપિ પિત્રતણાદ વર્દયં જ્યાલ ।

૮ આની હરતલિખિત પ્રતિમા આપેલા ઉપર ત્રણ પલો પછીનાં પવના બોધમાં લિખતા છે. અન્ન જ્યાં ૩, ૧૪, એમ બેઠા આપ્યા છે તેને બદલે પ્રતિમા ૧, ૨, ૩ એમ બેઠા છે. આજુ બેઠા નહિ આપેલ હોવાથી, આર-અમમાં આપેલાં ત્રણ પલો કાઢી અમુક યુનિવર્સની કૃતિ હોય એમ કાણે છે, જ્યારે ત્યાર પછીનાં પલો યુનિ-રત્ન નીની કૃતિ છે એમ કાણે છે.

૯ મદન. ૧૦ હરજની એક જ્વલ. ૧૧ માળ.

રજનીવરપીવરપ્રવરશ્ચીવરસિન્ધુરવન્ધુરગુણનિલયા ।

લયલીનવિલીનપીનમીનધ્વજયતિજનજનિતાશુભવિલયા ॥ ૫ ॥

અન્દ્ર તથા પુષ્ટ તેમજ ઉત્તમ એવા ઇન્દ્રના (ઐરાવણ) હાથીના જેવા નિર્ભય ગુણોના નિવાસરૂપ એવી તથા વળી એકતાનમાં દીન તેમજ જમણે પીન રતિ-પતિનો નાશ કર્યો છે એવા મુનિ-જનોએ (જેની સહાયતાથી) અશુભનો નાશ કર્યો છે એવી તું છે.—૫

લપતાનવિતાનગાનગાયનસંસ્થિવીણાવાદવિનોદમનાઃ ।

મનનાત્મકચરિતા વિદલિતદુરિતા જનનિ ! ત્વં જય નિર્વૃજિના ॥ ૬ ॥

લય અને તાનના વિસ્તારવાળા ગાન તથા ગાયનની સમિરૂપ વીણાના વાદનમાં વિનોદ પામતા ચિત્તવાળી, મનન કરવા લાયક ચરિત્રવાળી, વળી જણે પાપોનો પ્રશ્નાશ કર્યો છે એવી તથા પાપથી મુક્ત એવી હે માતા ! તું જયવંતી વર્ત.—૬

તવ મારતિ ! પદસેવારેવામાસાઘ કોવિદદિરદાઃ ।

નવરસલલનવિલોલાઃ કોલાહલમૃદુલપન્થિ સૂક્તરસૈઃ ॥ ૭ ॥

હે સરસ્વતી ! તારાં ચરણની સેવારૂપી રેવા (સરિતા)ને પ્રાપ્ત કરીને (શૃંગારાદિક) નવ-રસનું લાક્ષન કરવામાં અપળ એવા વિચક્ષણ (જન)રૂપ કુંજરો સુન્દર ઉક્તિના રસોથી દોહાહલ કરે છે.—૭

રસસંઘતિચક્ષુઃસૂક્તમુક્તામણિશુક્તિહરીકૃતમુક્તિકલા ।

કલિ(વિ)તૌષવિનોષસારસારસ્વતમાગરદ્વદ્ધિવિષે(ધી?)ન્દુકલા ॥ ૮ ॥

તું રસના સમુદાયરૂપ તેમજ સુન્દર ઉક્તિરૂપ મુક્તામણિને (ઉત્પન્ન કરનારી) શુક્તિ (છીંપ) છે, વળી તેં મોક્ષની કળાનો સ્વીકાર કર્યો છે તથા તું કાવ્યોના સમુદાયરૂપ સફળ તેમજ ઉત્તમ એવા સારસ્વતરૂપ સાગરની વૃદ્ધિ કરવામાં અન્દ્રની કળા છે.—૮

કલનાદવિભેદવિન્દુવૃન્દારકવિદિતવ્રહ્મજ્ઞાનશુમા ।

શુમિ(સુમિ)વાદ્ગોપાદ્ધકસુમગે ! ત્વં મયિ દેવિ ! પ્રસીદ્ કૈત(ર)વમા ॥ ૯ ॥

હે દેવી ! સુંદર (યથોચિત) પ્રમાણવાળા અંગ અને ઉપાંગવાળી તેમજ સૌભાગ્યવતી એવી હે સરસ્વતી ! મધુર શબ્દના વિભેદના બાણકાર એવા દેવોએ જેની સહાયતાથી વ્રહ્મજ્ઞાન બાહ્ય દીધું છે એવી તેમજ શુભ તથા ફેરવના જેવી સૌભાવાળી એવી તું મારા ઉપર પ્રસન્ન થા.—૯

કરપદ્મજાગ્રજાગ્રજ્જપદામનિકા મમાહ કમલમ્ ।

વીળા પુસ્તકમમલં હૈતુ (હે સુ)તનો ! તે ધિનોતુ મમ કમલમ્ ॥ ૧૦ ॥

હે સુન્દર દેહવાળી દેવી ! હસ્તરૂપ કમળના અથ લાગમાં બગૃત એવી તારી જપમાળા તથા તારાં વીણા, પવિત્ર પુસ્તક તેમજ કમળ.....૧૦

કમલચ્છદસત્પદવિદ્રુમકન્દલસરલાક્ષ્મિમણિસંચરનચરા ।

ન ચરા ક્રમવર્તુલમૃદુજલ્લોજ્જ્વલરમ્માસ્તમ્મશુભોચ્ચરા ॥ ૧૧ ॥

વરમા વરગતિરતિવિવતત્રોણીપુલિના તલિનોદરમધુરા ।

મધુરાવધિવચનાલાપકલાપા ત્વં જય જય નતસુરનિકરા ॥ ૧૨ ॥—યુગ્મમ્

કમળનાં પત્ર જેવાં સુંદર ચરણવાળી, પરવાળાના અંકુરા જેવા (લાલ રંગની) અવક આંગ-
ળીવાળી, અણિ જેવા શ્રેષ્ઠ નખવાળી, કંઠાર નહિ એવી (મૃદુ), કમથી ગોળ અને મૃદુ ભંગવાળી તથા
ઉજ્જ્વળ દેખના સ્તંભ જેવા શુભ ઉચ્ચી મનોહર. ઉત્તમ પ્રભાવાળી, સર્વોત્તમ ચાલવાળી અને અતિશય
વિશાળ નિર્ભયપ્ર કિનારાવાળી અને પાતળા પેટ વડે મધુર, મધુરતાની સીમારૂપ (અર્થાત્ અતિશય
મધુરતાથી યુક્ત) એવાં વચન અને ગોષ્ઠીના સમૃદ્ધવાળી તેમજ સુરના સમુદાયો વડે પ્રણામ
કરેલેલી એવી તું જયવંતી વર્તે.—૧૧-૧૨

સુવિશાલમ્બજમૃગાલં મૃદુપાણિપયોજયામલં વિમલમ્ ।

તવ દેવિ ! તુદમનસઃ શિરસિ નિવિષ્ટં ન ન વહેમ્ ॥ ૧૩ ॥

હે દેવી ! અતિશય વિશાળ એવા હસ્તરૂપ 'શ્યાંભાલવાળા, નિર્ભય તેમજ પ્રસન્ન ચિત્તવા-
ળાના મસ્તક ઉપર મુકાયેલા એવા તારા દોમળ હસ્તરૂપ કમળના યુગલને અને પરસ્પર વહન ન
કરીએ એમ નથી.—૧૩.

નવહેમવિનિર્મિતવિવિધવિભૂષગવિરુસદ્દાહાજનન્યસમા ।

સમવૃત્તસ્ફારતારહારાશ્ચિત્તપીનપયોધરકુમ્ભયમ્ ॥ ૧૪ ॥

નૂતન સુવર્ણના બનાવેલાં વિવિધ આભૂષણો વડે શોભતી જુઓવાળી, અસાધારણ, પરાપર
ગોળ તથા સ્ફાર અને મનોરંજક એવા હારથી યુક્ત એવા પીન (ભરાઉ) સ્તનરૂપ કુંભ-યુગલ-
વાળી તું છે.—૧૪

યમિનો ગશ્વિવદનશુકિત્તદ્વદના નિમમ્મ(શુકનિમ્મ ?)નાશા વતલામા(માલા) ।

માલદ્વક્તક્ષ્ણકુન્તલહસ્તા પાતુ કલચ્રુતિસુવિશાલા ॥ ૧૫ ॥

અન્નના જેવા વદનવાળી તથા મોક્ષિકના જેવા દાંતવાળી, પોપટના જેવા નાકવાળી, વિશાળ
પાંખવાળી, તેજથી અલંકૃત કાંચળ જેવા કુન્તલ-હસ્ત (ચોટલા)થી યુક્ત તથા મધુર શ્રુતિથી
પ્રસન્ન એવી તું દેવી મહાવતધારીઓનું રક્ષણ કર.—૧૫

તરુણયતિ કવિકુલાનાં કલકલવિકલં કલાકલાનન્દમ્ ।

યચ્ચલનનલિનમત્તિઃ શ્રુત્યક્તિ નમત્ તાં કવયઃ ॥ ૧૬ ॥

જેના ચરણરૂપ કમળ વિષેની ભક્તિ કવિઓના સમૂહના કલંકથી રહિત એવા કળાના મનો-
આનંદને પ્રેરનારિત કરે છે, તે શ્રુત-શક્તિને દે કવિઓ ! તમે નમો.—૧૬

૧ કમળની નાલના તંબુ.

કવયોવરશંસહંસમાલુદા પ્રૌઢપ્રાપ્તગુણાવલિકા ।

વલિકામમપુવ્રતચમ્પકકલિકા રુચિવશ્ચિતગૃહમણિકલિકા ॥ ૧૭ ॥

જલ-પક્ષીઓમાં શ્રેષ્ઠ તથા પ્રશંસનીય એવા હંસ ઉપર આરૂઢ થયેલી, વળી જણે પ્રૌઢ યુથોની શ્રેણિને પ્રાપ્ત કરી છે એવી, તથા પરાક્રમી મદનરૂપ ભ્રમરને (બેસવા માટે યોગ્ય) આંખાની કળી સમાન તેમજ જણે પોતાના દેહની દ્યુતિ વડે દીપકની પ્રભાને કળી છે એવી તું છે.—૧૭

કલિકામદુષાઙ્ગુ સારથ્યુતપથતાં દાને વિજિતત્રિદશમણી ।

મણિમણિહતત્તુરુણરુણજ્ઞાનકૃતિનિઃકૃતજહસા(તા) વરતરુણી ॥ ૧૮ ॥

મણિ વડે અલંકૃત એવા નૂપૂરના (સુન્દર ધ્વનિરૂપ) ગ્રણીકાર વડે જણે જડની લક્ષ્મીના (જડતાને) નિરાસ કર્યો છે એવી, વળી ઉત્તમ તરણી તેમજ વળી જણે (દાન દેવામાં) ચિન્તા-મણિને પણ પરાજિત કર્યો છે એવી તું ઉત્તમ શ્રુતરૂપ કુન્ધના દાનના વિષયમાં કલિ-કેલમાં કામ-ધેનુરૂપ થા.—૧૮

ગિરિજાગુરુગિરિગૌરશરીરે ! સિતરુચિસિતરુચિદ્વુ(સુ)રુચિરચીરે ! ।

મજમાના ભવતી ભવતીરે દેવિ ! ભવન્તિ વરાઃ કવિવીરે ॥ ૧૯ ॥

હે પાર્વતીના પિતા પર્વત (હિમાલય)ના જવા ઉજ્જવળ દેહવાળી ! હે ચન્દ્રની ઉજ્જવળ કાંતિ જ્વાં અત્યંત ઝનોહર વસ્ત્રવાળી ! તને બળનારા ભવ(રૂપ સમુદ્ર)ના તીર ઉપર કવિ-વીરમાં શ્રેષ્ઠ થાય છે.—૧૯

વીરાકૃતિનિઃકૃતિકૃતિ(ત)ધિકારાઃ સારોક્કારોચારપરાઃ ।

પરમૈન્દ્રપદં તે સપદિ લભન્તે હીમતિ ! યે ત્વચિ વિનયધરાઃ ॥ ૨૦ ॥

હે લજ્જાશીલ (દેવી) ! જમણે વીરાકૃતિ અને આયાના તિરસ્કાર કર્યો છે તથા જ્યો ઉત્તમ ઔંકારનો ઉચ્ચાર (કરવા)માં તત્પર છે તેમજ વળી જ્યો તારે વિષે વિનયશીલ છે તેજ્યો એકદમ ઉત્તમ ઐન્દ્ર પદને પામે છે.—૨૦

ઘરણીઘવધીરૈઃ શ્રીમતિ ! વન્ધે ! વદ વદ વાગ્વાદિનિ ! વરજામ્ ।

મયિ તુષ્ટિ મગવતિ ! દેવિ ! સરસ્વતિ ! માયા ન મનાગતગિરિજામ્ (૧) ॥ ૨૧ ॥

હે પૃથ્વીપતિઓ તથા ધીર (પુરુષો) વડે વન્દનીય ! હે શ્રીમતી ! હે વદ વદ વાગ્વાદિની ! હે ભગવતી ! હે દેવી ! હે સરસ્વતી !.....અને વરદાનથી ઉત્પન્ન થયેલી તુષ્ટિ આપ.—૨૧

ગુરુગુરુમિતગુણમાલે ! બાલા(લે) અયિ તે પ્રસાદમધિગમ્બ ।

સુરમિતશ્ચવનામોગા ભવન્તિ વલ્લભઃ શ્રુતામોગાઃ ॥ ૨૨ ॥

જેના યુથોની આળા વિસ્તૃત રીતે ઝુંથાઈ છે એવી હે (દેવી) ! હે બાળા ! તારી કૃપા મેળવીને જ્ઞાનના વિસ્તારવાળા કવિઓ જમના (સંચારથી) શ્રવનરૂપી વનનો વિસ્તાર સુવાસિત બન્યો છે એવા થાય છે.—૨૨

ભોગાયતનં સા લટમશ્રીનાં સકલકલાનાં નિધિરપરઃ ।

પરમાર્થપરીક્ષાલુદ્ધિકપટ્ટઃ સકલસ્તેજોઽધિરતરઃ ॥ ૨૩ ॥

તરણી શ્રુતસિન્ધોઃ શુભફલફલદઃ કન્દઃ કવિતાકલ્પતરોઃ ।

તરસામિદ મૂલં યશસામાદિર્જય જય ભારતિ ! શ્રવનગુરોઃ ॥ ૨૪ ॥—યુગમ્

મનોહર લક્ષ્મીઓના હેહુરૂપ, સમસ્ત કળાઓના સર્વોત્તમ ભંડારરૂપ, પરમાર્થની પરીક્ષા માટેની મતિ પ્રતિ કપ-પટ્ટ સમાન તથા લેખની અપાર સીમારૂપ, શ્રુત-સાગરની હોડીરૂપ, કવિતારૂપ કલ્પવૃક્ષનાં શુભ ફળને આપનાર કન્દરૂપ તેમજ પરાક્રમોના મૂળરૂપ તથા કીર્તિઓની આદિરૂપ એવી હે શ્રવન ગુરૂની ભારતિ ! તું જયવંતી હો જયવંતી હો.—૨૩-૨૪

કુસુમામોદા વિમો(નો)દ્રમોદમદમેદુરાઙ્કુરાશાયા ।

દૂરં દુરન્તદુરિતં દેવી દાવયતુ સા ત્વરિતમ્ ॥ ૨૫ ॥

જે દેવી પુષ્પને વિષે આનંદ રાખે છે (અથવા જે પુષ્પથી સુવાસિત છે) તથા વળી જે વિનોદ અને પ્રમોદના મદથી પુષ્ટ છે તેમજ જે કુદ આશાથી વિશુષ્પ છે (અથવા અશુભ આશાથી રહિત એવાને લાલકારી) તે વિકટ પાપને સત્ત્વર દૂરથી બાળી નાંખે.—૨૫

ત્વરિતાગતિ(ત ઈ)મદ્ગતરદ્ગતરદ્ગતિહરિહરિણાલી ।

મહિતપદાત્તપદાલ્પાદીધિતિપવનપથઘ્વજપુષ્પ્રતાપા ॥ ૨૬ ॥

દેવિ ! સદા વિશદાંશુમયિ ! ત્વં લલિતકવિત્વં શ્રુતમમલમ્ ।

મમ દેહિતમાં હિતમાર્ગમયત્તરત્નવર્ધનકવિરોપિતસંસ્તવનકુસુમા ॥૨૭॥—યુગમ્

વેગવાળી ગતિના સંગરૂપ તરંગથી ભણે સિંહને તરંગિત કર્યો છે એવા હરિણના જવા નેમવાળી, પૂનિત અરણ્યાવાળાથી ભરું અરણ્ય સ્ત્રીકારાયેલું છે એવી [અથવા વેગથી આવેલી અને ભેગી મળેલી તેમજ આનંદથી છલકાતી એવી ઇન્દ્રની પત્નીઓ (ઇન્દ્રાણીઓ)ની જનાં અરણ્ય પૂજ્યાં છે એવી તથા પ્રતિષ્ઠા પામેલી એવી], સૂર્યનાં કિરણો અને પવનના માર્ગ (આકાશ)માં ધ્વજ (ચન્દ્ર) સમાન પ્રુણ પ્રતાપવાળી અને પ્રયત્ન વિના રત્નવર્ધન કવિ વડે જેના સંસ્તવન-રૂપ પુષ્પો રાખાયાં છે એવી તું સર્વદા નિર્ભળ કિરણવાળી ! હે દેવી ! મને હિતકારી માર્ગરૂપ મનોહર કવિત્વ અને નિર્ભળ શ્રુત અતિશય આપ.—૨૬-૨૭

કમલદલદીર્ઘનયના શ્રુતિદોલાલોલકુન્ડલકપોલા ।

શુક્તિજસદ્ગુલચોલા શુમા સલોલોક્તિક્કુલોલા ॥ ૨૮ ॥

કહોલવિલોલિતજલધિક્કુલોજ્જ્વલા કીર્તિકલાદગા શ્રુતજનની ।

જનનીવન્નિરુપધિત્ત્વલવિન્નલચિત્તા શ્રુતદિકારીરજની ॥ ૨૯ ॥

૧ દુરાગત તથા હનિપિ સમ્ભવતી ।

૨ આ અર્થ કરતી વેગ પૂર્વાપ અને ઉત્ત ૧૫^મ એમ વે ૧૧ પૃ ૬.

રજનીકરદિનકરરુચિરિવ રચિતજહિમતમોહરણા ।

હરિણાશ્રિતચરણા શરણં ભવ મે ત્વં મયમહ્નનધૃતકરુણા ॥ ૩૦ ॥—વિશેષકમ્

કમળનાં પત્ર જેવા દીર્ઘ લોચનવાળી, કર્ણરૂપ હિંડોળાને વિષે અપળ કુણ્ડળોથી યુક્ત કપોળવાળી, તથા મોતીથી વ્યાપ્ત ચોળી (કંચુકી)વાળી, શુભ તથા લોભ ઉક્તિઓના તરંગોથી યુક્ત, કલ્લોલોથી ચંચળ ખનેલા સમુદ્રના સમુદ્રકીણના જેવી નિર્ભળ, કીર્તિ તેમજ કળાથી સંપન્ન, શ્રુત-જનની, માતાની પેઠે નિરૂપમ વાત્સલ્યથી આર્દ્ર ચિત્તવાળી અને કુમતરૂપ કાગડા પ્રતિ શત્રિસમાન એવી, ચન્દ્ર અને સૂર્યના પ્રકાશની જેમ જેણે અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને દૂર કર્યો છે એવી, વળી મુંગ વડે જતું ચરણ સેવાયેલું છે એવી તેમજ લયનો નાશ કરવામાં કૃપાળુ એવી તું માંડે શરણુ હો.—૨૮-૩૦ .

કરુણામલકોમલમનસ્કનિર્મિતપરિચરણા ।

ચરણાશ્રિતજનદત્તવિવિધવિદ્યાસંવરણા ॥ ૩૧ ॥

ચરુણાયાતસમસ્તરુ(ક્ર)દ્વિફલ(છ)સદુપકરણા ।

કરુણાહુશકુશલાસિવિહિતદુષ્કૃતભરહરણા ॥ ૩૨ ॥

હરિણાઙ્ગસુશિરસત્પાદવિશદવચનવિઝૃમ્મિતમમલતતુ । ।

તતુસે ત્વમથ સૌહાર્દવતિ ! માતરાત્તગુણગણમતતુ ॥ ૩૩ ॥—વિશેષકમ્

દયાથી નિર્ભળ તેમજ મૃદુ એવા ચિત્તવાળા (જનો)એ જની સેવા કરી છે એવી, વળી જેણે પોતાના ચરણનો આશ્રય લીધેલાને વિવિધ વિદ્યાના સંવર આપ્યા છે એવી, વરણુની માફક જને સાં સર્વે ઋદ્ધિઓ આપી છે એવી, જનાં ઉપકરણો શોભે છે એવી, ઇન્દ્રિયરૂપ (હુંજરી) પ્રતિ અંકુશના જેવા કુશળ(જ્ઞાન)થી જેણે પાપના સમૂહતું હરણુ કર્યું છે એવી તું હે નિર્ભળ દેહવાળી ! હે સુખનતાથી યુક્ત ! હે જનની ! આજે તું ચન્દ્રના જેવા સારા મસ્તક, સુન્દર ચરણ અને નિર્ભળ વચનના વિનવૃત્તિતવાળા ગ્રહણુ કરેલા ગુણોના સમૂહને અત્યંત વિસ્તારે છે.—૩૧-૩૩

શ્રી-પરિશિષ્ટમ્ ।

સમધરાચ્છન્દસિ રચિતં

॥ શ્રીશારદાષ્ટકમ્ ॥

૧૦૦:૦૦:૦૦

ૐ હ્રીં શ્રીં મન્ત્રરૂપે ! વિબુધજનનુતે ! દેવદેવેન્દ્રવન્દ્યે !

ચચ્ચન્દ્રાવદાતે ! ક્ષંપિતકલિમલે ! હારનીહારગૌરે ! !

મીમે ! મીમાદ્રહાસે ! મવમયહરણે ! મૈરવે ! મૈમરૂપે !

જ્ઞાં જ્ઞીં જ્ઞંકારનાદે ! મમ મનસિ સદા સારદે ! દેવિ ! તિષ્ઠ ॥ ૧ ॥

જનું સ્વરૂપ ૐ જ્ઞીં શ્રીં રૂપ મન્ત્ર છે એવી (હે સરસ્વતી) ! હે પણ્ડિતમાનવોથી નમન કરાયેલી (શારદા) ! હે મુરે તેમજ સુરપતિઓને (પણ) પૂજનીય (ભારતી) ! હે ચપળ ચન્દ્રમાના જેવી ઉજ્જવળ (શ્રુત-દેવતા) ! જણે કલિ(યુગ)ના કંઠમ (કાદવ)નો નાશ કર્યો છે એવી (મૌકિતિક) હાર તેમજ હિમના જેવી હે ગૌર (વર્ણ) ! હે (અજ્ઞાનીને) ભયંકર ! હે ભયાનક અદ્રહાસ (કરનારી) જેવી ! હે સંસૃતિ(સંસાર)ની લીલિતે હરનારી ! હે ભૈરવ ! હે વિક્રાળ રૂપવાળી ! જ્ઞાં જ્ઞીં જ્ઞં એ શબ્દવાળી સારદા જેવી ! તું સદા મારા મનમાં રહે.—૧

હાપર્ણ(સે?) ધીજગર્મે ! સુરવરરમણીવૈન્દિતેઝ્નેકરૂપે !

કોપં વંલં(ધ્યં?) વિધેયં ઘરિતઘરિવરે ! યોગિનાં યોગગમ્યે ! !

૧૬ હં હં સઃ સ્વર્ગરાજૈઃ પ્રતિદિનર્નેમિતે ! પ્રસ્તુતાલાંપવાયે

દૈત્યૈન્દ્રૈર્ધ્યોયમાને ! મમ મનસિ સદા સારદે ! દેવિ ! તિષ્ઠ ॥ ૨ ॥

હાડપી પક્ષવાળી અને જના ગભામાં ધીજ છે એવી ! દેવોની ઉત્તમ પ્રમદાઓથી પૂજાયેલી ! હે અનેક રૂપવાળી ! હે યોગીઓને યોગ દ્વારા ગમ્ય ! હં હં સઃ (એ મન્ત્રાક્ષરે પૂર્વક) દેવલોકના ઇન્દ્રે વડે પ્રતિદિન પ્રણામ કરાયેલી ! હે દૈત્યરાજ વડે ધ્યાન કરાયેલી સારદા—૨

દૈત્યૈર્દૈત્યારિનાર્થૈર્નેમિતપદયુગે ! મર્તિપૂર્વં ત્રિસન્ધ્યં

યૌલેઃ સિદ્ધૈઃ ત્રૈરહમહમિકયા દેહકાન્ત્યૌઽતિકાન્તૈઃ !

૧૭ ૐ પ્રસ્ફુટામાક્ષરવરમૃદુના સુસ્વરેણાસુરેણા-

સ્ત્યન્તં પ્રોઘીયમાને ! મમ મનસિ સદા સારદે ! દેવિ ! તિષ્ઠ ॥ ૩ ॥

૧ આ અષ્ટક તેમજ શ્રીશારદાસ્તોત્ર તથા શ્રીસરસ્વતીસ્તવ દક્ષિણવિહારી મુનિવર્ધ શ્રીઅમરવિજયના શિષ્યસ્ત્વ શ્રીચતુરવિજયે લખી મોકલ્યા હતાં તે બદલ હું તેમનો આભાર માનું છું.
આ અષ્ટકનું મુદ્ર તપાસના વેળાએ અવતંકલ તરફથી આવી એક હસ્તલિખિત પ્રતિ મળી, એમાં પાંદો નિરોપ છે, પ્રથમ તો પ્રારંભિક પદોજ નીચે મુજબ અધિક છે:—

“ સરસ્વતે (તિ) મહામાગે ! વરદે ! કામરુપિણિ ! !

વિષ્ણુઃ ! વિશ્વાલો (એ) ! દેહિ મિયાં નમોઝ્જુ તે ॥ ૧ ॥ ”

સાર પદ્મી અત્ર આપેલાં આક પદો છે, પરંતુ તેમાં પણ ત્રીજા પદને રચ્યે યોગ્ય અને યોગ્યને રચ્યે ત્રીજું પદ છે, એ પ્રતિના આભાર સમગ્ર પાંદોતર અચ્ચેલ દોષથી પ્રતિષંકક અક્ષર આપવામાં આવ્યો નથી.

૧ “ ૐ રે હ્રીં ” ૨ “ નતે ” ૩ “ શિવસિ રજિ ” ૪ “ ગીરવીરે ! ” ૫ “ તિષ્ઠ દેવિ ! ” ૬ “ ભવિષ્યાન્નેહ ” ૭ “ માર્ગે ” ૮ “ માર્ગે ” ૯ “ માર્ગે ” ૧૦ “ હં હં સઃ સ્વર્ગગમ્યે ” ૧૧ “ મમ મનસિ સારદે ! ” ૧૨ “ નીલમાને ! ” ૧૩ “ મુખે ! ” ૧૪ “ સિદ્ધૈર્ધ્યોયમાને ” ૧૫ “ શુદ્ધાન્તે ! ” ૧૬ “ જા રે મં મં જ [મા] મઃ ”
સ્વરે ૧૦ “ સિદ્ધૈર્ધ્યોયમાને ”

દેહની ઘૃતિ વડે અતિશય મનોહર તેમજ નમ્ર એવા દૈત્ય તેમજ દૈત્યના દુશ્મનો (અર્થાત્ દેવો) ના સ્વામીઓએ યજ્ઞોએ તેમજ સિદ્ધોએ જના ચરણયુગલને હું પહેલો હું પહેલો એવી પુદ્ગિથી ભક્તિપૂર્વક પ્રાર્થનાકાલે, મધ્યાહ્ને અને સાયંકાલે નમસ્કાર કર્યો છે એવી હે (ભારતી) ! પાં ર્જં કં રૂપ સ્પષ્ટ પ્રભાવાળા અક્ષર વડે ઉત્તમ તેમજ મૃદુ એવા સુસ્વરથી અચ્ચર દ્વારા અતિશય ઉચ્ચ રીતે ગવાયેલી હે સારદા—૩

ક્ષાં ક્ષીં ક્ષૂં ધ્યેયરૂપે ! હન(ર?) વિપમવિપં સ્યાવરં જઙ્ગમં ચં
સંસારે સંસ્ટાનાં તવ ચરણયુગં સર્વકાલં નરાણામ્ ।
અંબ્યક્તે ! વ્યક્તરૂપે ! પ્રણતનરવરે ! વ્રક્ષરૂપે ! સુંરૂપે !
ૐ ક્ષીં ક્ષૂં યોગિમમ્યે ! મમ મનસિ સદા સારદે ! દેવિ ! તિષ્ઠ ॥ ૪ ॥

ક્ષાં ક્ષીં ક્ષૂં વડે ધ્યેય રૂપવાળી ! તારૂં ચરણ-યુગલ સંસારમાં પરિશ્રમણ કરતા મનુષ્યોના સ્થાવર તેમજ નંગમ એવા વિપમ વિપનો નાશ કરનારૂં થાઓ. હે અવ્યક્ત ! હે સ્ફુટ રૂપવાળી ! જેને ઉત્તમ મનુષ્યોએ પ્રણામ કર્યો છે એવી ! હે શ્રદ્ધસ્વરૂપી ! હે સુન્દર રૂપવાળી ! હે ૐ ક્ષીં ક્ષૂં વડે થોળીઓને ગમ્ય ! સારદા—૪

સમ્પૂર્ણાંત્યન્તશોભૈઃ શશધરધવલૈઃ રાસલાવળ્યભૂતૈઃ
રમ્યૈર્વ્યક્તૈશ્ચ કાન્તૌદ્વિ(ર્નિ)જકરનિકરૈશ્ચન્દ્રિકાકારભાસૈઃ ।
અસ્માકીનં નિતાન્તોદિતમનુદિવસં કલ્પમં ક્ષાલયન્તી
શ્રીં શ્રીં શ્રૂં મન્ત્રરૂપે ! મમ મનસિ સદા સારદે ! દેવિ ! તિષ્ઠ ॥ ૫ ॥

હે શ્રાં શ્રીં શ્રૂં મન્ત્રસ્વરૂપી સારદા દેવી ! પરિપૂર્ણ તેમજ અતિશય શોભાવાળાં, ચન્દ્રના જેવા ચૈત, રસ અને લાવણ્યમય, રમ્ય, સ્ફુટ, મનોહર, ચન્દ્રિકાના આકાર જેવી પ્રભાવાળા એવા પોતાના હસ્ત-સમૂહ વડે નિરંતર ઉદય પામેલા એવા અમારા પાપનું પ્રતિદિન પ્રક્ષાલન કરતી તું મારા મનમાં રહે.—૫

માંસ્વત્પદ્માસનસ્યે ! જિનમુર્ચનિરતે ! પદમહસ્તે ! પ્રશસ્તે !
જ્ઞાં જીં જં જઃ પવિત્રે ! હર હર દુરિતં દુષ્ટસંજુષ્ટેષ્ટમ્ ।
વાચાલામિઃ સ્વશક્ત્યા ત્રિદશયુવતિભિઃ પ્રત્યહં પૂજ્યપાદે !
ચૈશ્ચન્દ્રાદ્કારાલે(ગરાગે) ! મમ મનસિ સદા સારદે ! દેવિ ! તિષ્ઠ ॥ ૬ ॥

હે દેહીપ્રમાન પદ્માસનને વિષે રહેલી ! હે તીર્થકરના વદન વિષે આસક્ત ! હે પદ્મના જેવા હસ્તવાળી ! હે પ્રશંસનીય ! હે જ્ઞાં જીં જં જઃ વડે પવિત્ર (દેવી) ! તું હૃષ્ટ વડે સેવા-

૧ 'વા' । ૨ 'અમ્યકં વ્યક્તદેહે' । ૩ 'સ્વરૂપે' । ૪ 'બ્દ યોગમ્યે' । ૫ 'વ્યક્તશો મીશયિકરસદશા હાસ્યમિમ્યાત્ પ્રસૂતૈઃ' । ૬ 'સ્વચ્છં રમ્યૈઃ કુકાન્તૌદ્વિનકરંભાસૈઃ' । ૭ 'કીના શુરચ્ચાંદિનમનુ' । ૮ 'સ્વાં સ્વી સ્વી સ્વા મન્ત્રમૂતે' । ૯ 'માયે પદ્મા' । ૧૦ 'નિ હતે' । ૧૧ 'શ્રા શ્રીં શ્રીં પ્રા પવિત્રે' । ૧૨ 'ચન્દે ! ચન્દીકારાલે' ।

ચેલી ચેઠાથી યુક્ત એવા (અમારા) માથે દૂર કર દૂર કર. વાચાલ દિવ્યાંગનાઓ વડે પ્રતિદિન આત્મ-શક્તિ અનુસાર જેના પાદ પૂજનીય છે એવી । અસ્થિર ચન્દ્રના જેવા (મનોહર) દેહના વર્ણવાળી સારદા—૬

નમ્રીર્મૃતશિતીશ્ચોદ્ભટમણિશ્ચકુટોદઘૃષ્ટપાદારવિન્દે ! !

પદાસ્યે ! પદાનેત્રે ! ગજપતિગમને ! હંસયાને ! પ્રેમાણે ! !

કીર્તિશ્રીર્વૃદ્ધિચક્રે ! જયવિજયજયે ! ગૌરિગાન્ધારિયુક્તે ! !

ધ્યેયાધ્યેયસ્વરૂપે ! મમ મનસિ સદા સારદે ! દેવિ ! તિષ્ઠ ॥ ૭ ॥

જેના ચરણ-કમલ નમેલા પૃથ્વીપતિઓના દેદીપ્યમાન અણિમય મુકુટોથી સ્પર્શાયેલા છે એવી હે (દેવી) ! હે પદ્મના જેવા મુખવાળી ! હે કમલનયને ! હે ઐરાવતના જેવી ચાલવાળી ! હે હંસરૂપ વાહનવાળી ! હે અમાણ સ્વરૂપી ! હે કીર્તિ અને લક્ષ્મીની વૃદ્ધિના સમૃદ્ધરૂપ ! હે જય અને વિજય વડે વિજયશીલ ! હે ગૌરિ અને ગાન્ધારિથી યુક્ત ! હે ધ્યાનને ગોચર તેમજ અગોચર એવા સ્વરૂપવાળી ! સારદા—૭

વિષ્ણુજ્વાલાંશુશુભ્રાં પ્રવરમણિમયીમક્ષમાલાં શુરુપાં

હંસ્તાબ્જે ધારયન્તી દિનમતુ (પ્રતિદિન !) પઠતામષ્ટકં સારદં ચ ।

નાગેન્દ્રૈરિન્દ્રચન્દ્રૈર્મનુજહ્નુનિગૈઃ સંસ્તુતા ર્યાં ચ દેવી

સૌ કલ્યાણાણિ દેવી મમ મનસિ સદા સારદે ! દેવિ ! તિષ્ઠ ॥ ૮ ॥

સૌદામિની (નીલગી) ની જ્વાલાનાં કિરણોની જમ હજીવળ તથા સર્વોત્તમ અણિઓથી નિર્મિત તથા સુન્દર રૂપવાળી એવી જપમાળાને હસ્ત-કમલમાં ધારણ કરનારી એવી જ દેવી નાગેન્દ્રો, ઇન્દ્રો તથા ચન્દ્રો વડે તેમજ માનવો અને મુનિઓના સમૂહ વડે સ્તુતિ કરાયેલી છે, તે સરસ્વતીના અષ્ટકર્ત્રો પ્રતિદિન (!) પાઠ કરનારાઓનું કલ્યાણ કરનારી હે સારદા દેવી ! શુભારા—૮

૧ ' મૂલ: શ(દિ !)તીશપ્રમહચિમુકુટાષ્ટક । ૨ ' મતિ । ૩ ' પ્રણામે । ૪ ' વૃદ્ધિચક્રે । જયવિજયવતે ' ।
 ' શુદીપાં ' । ૬ કરામે । ૭ રમ્યાં રૂપાં ધરન્તી । ૮ ' સ્તુતાવિતા યા ' । ૯ ' કલ્યાણ યા ચ દેવી વિશદ મમ હરા
 જ્ઞાનરાસમ્ ' ।

ગ-પરિશિષ્ટમ્ ।

॥ શ્રીમારતીસ્તવનમ્ ॥

રાજતે શ્રીમતી દેવતા ભારતી, શારદેન્દુગ્રમાવિષ્રમં વિષ્રતી ।

મન્જુમન્જીરહ્લકારસચ્ચારિણી, તારમૃકાલતાહારશૃંગારિણી ॥ ૧ ॥

ૐ હ્રીં હંસ પ્રત્યક્ષિરે હરપ્તો મહાવિદ્યે ! સર્વવશક્રૂરી મમ શાન્તિ કુશકુશ એ હ્રીં સ્વાહા ।

શારદ (પૂર્ણિમા)ના ચન્દ્રની કાન્તિની શ્રાન્તિ (અથવા શોભા)ને ધારણ કરનારી તથા સુંદર 'મંજીર(ના નાદ વડે બણે)' ઝંકારનો સંચાર કરનારી તેમજ મનોહર મૌકિક-લતાના હાર-રૂપ અલંકારથી યુક્ત એવી શ્રીમતી સરસ્વતી દેવી શોભે છે.—૧

ચારુચૂડં દુકૂલં દધાના ધનં, કૈતકીગન્ધસન્દર્ભિતં ચન્દનમ્ ।

માલતીપુષ્પમાલારસત્કન્ધરા, કુન્દ-મન્દાર-વન્ધુકગન્ધોદુરા ॥ ૨ ॥

સ્ફારગૃહ્ણરેવિસ્તારસચ્ચારિણી, 'રૌદ્રદૌર્ભાગ્યદારિયનિર્નાશિની' ।

શોભનાલોકના લોચનાનન્દિની, કોમલાલપપીયૂષનિસ્યન્દિની ॥ ૩ ॥

સારકર્પૂરકસ્તૂરિકામણ્ડિતા, સર્વવિજ્ઞાનવિદ્યાધરી પણ્ડિતા ।

હસ્તવિન્યસ્તદામાલુમાલામ્બુજા, કંઠ્ઠણશ્રેણિવિભ્રાજિતશ્રીશુજા ॥ ૪ ॥

રાજહંસાજ્ઞલીલાવિમાનસ્થિતા, વીણયા લાલિતા પુસ્તકાલકૃતા ।

ભાસ્વરા સુસ્વરા પદ્મવિમ્વાધરા, રૂપરેપાધરા દિવ્યયોગીશ્વરા ॥ ૫ ॥

સર્વકામપ્રદા સર્વગા સર્વદા, કલ્પશૃણ્ણ્ય લક્ષ્મીં હસન્તી સદા ।

ત્વત્પ્રસાદં વિના દેહિનાં કા ગતિઃ, કા મતિઃ કા રતિઃ કા ધૃતિઃ કા સ્થિતિઃ ? ॥ ૬ ॥

—પદ્મમિઃ કુલકમ્

મનોમોહક ચૂડા (હાર !)વાળા વસ્ત્રને તેમજ દેહકીના સુગન્ધથી સુવાસિત એવા ગાઠા ચન્દનને (શરીરે) ધારણ કરનારી, માત્રતીનાં પુષ્પોની માળા વડે શોભતી 'શ્રીવાવાળી,

૧ આ સ્તોત્ર તથા આ પછીનું તેમજ અંતિમ સ્તોત્ર જ્ઞાન-દપુસ્તકાલય (સુરત)ની હસ્તલિખિત પ્રતિ ઉપરથી ઉતારી લીધાનું મને સ્મરે છે. આ સ્તોત્રના પ્રથમ ચુકની એક નકલ મેં પ્રવર્તકલ્પ ઉપર મોકલાવી હતી. તેમણે પોતાના વિદ્વાન શિષ્ય-રત્ન શ્રીચતુરવિજય પાસે તે હસ્તગત પાઠ-તરંગ પૂર્વક સુધારી મોકલાવી. આ બદલ હું તેમને આભાર માનું છું. ૨ મન્ગોડય નાસ્તિ ક-પ્રતૌ । ૩ પાદ-શૃણ્ણ્ય, પગનું ધરણું, સાંકળાં. ૪ 'વૃલં' इति ख-पाठः । ૫ 'रसमोदसया' इति ख-पाठः । ૬ 'रौद्रदारिद्र्यदुःखादिविद्राविणी' इति ख-पाठः । ૭ 'किङ्किणीश्रेणी' इति ख-पाठः । ૮ 'विद्वग्धर्वाविद्याधरी श्रीमती राजहता' इति क-पाठः, ग-पाठस्तु 'राजहंसाज्ज्ञलीलावमानस्थिता पण्डितानां गणैः सर्वदा संस्तुता' इति । ૯ 'साद विना' इति ख-पाठः । ૧૦ ओं, गरदन.

કુન્દ, મન્દાર અને 'ખન્ધુક'ના સુવાસથી પરિપૂર્ણ એવી, ઘણાં ધરેણાનાં વિસ્તારનો પ્રચાર કરનારી, લયંકર 'દુર્લભગતા' અને દરિદ્રતાનો વિનાશ કરનારી, સુન્દર દર્શનવાળી અને નેત્રને આનંદ આપનારી, મૃદુ ગોળીરૂપ અમૃતને ટપકાવનારી, ઉત્તમ કપૂર અને કરતૂરિકાથી વિભૂષિત, સમસ્ત વિજ્ઞાન અને વિધાને ધારણ કરનારી, વિકૃત્તી, વળી જેણે હાથમાં હાર, અક્ષમાળા અને કમળોને રાખ્યાં છે એવી, કંકણની સન્તતિથી શોભતા હાથવાળી, રાજહંસના દેહરૂપ કીડા-વિમાનમાં રહેલી, વીણાં વડે લાલિત, પુસ્તકથી વિભૂષિત, દેદીપ્યમાન, સુન્દર સ્વર (નાદ)-વાળી, પદ્મ બિમ્બના જેવા ઝોળવાળી, રૂપની રેખાને ધારણ કરનારી, દિવ્ય યોગીજ્ઞાની સ્વામિની, સવદા સમગ્ર વાંછિતોને અર્પણ કરનારી, સવગામી, તથા સદા કલ્પવૃક્ષની લક્ષ્મીને હસી કાઢતી એવી તું છે. તારી કૃપા વિના પ્રાણીજ્ઞાની શી ગતિ છે? શી બુદ્ધિ છે? શી પ્રીતિ છે? શું ધૈર્ય છે? તેમજ શી સ્થિતિ છે?—૬

લાટકર્ણાટકાશ્મીરસમ્માચિની, શ્રીસમુદ્ધાસસૌભાગ્યસજીવની ।

મેખલાસિજ્જિતૈરુદ્ધિરન્તી પ્રિયં, સેવકાનામિવાહં દદામિ શ્રિયમ્ ॥ ૭ ॥

કસ્ય કિં દીયતે કસ્ય કિં ક્ષીયતે, કસ્ય કિં વલ્લમં કસ્ય કિં દુર્લભમ્ ? ॥

કેન કઃ સાધ્યતે કેન કો વાધ્યતે, કેન કો જીયતે કો વરો દીયતે ? ॥ ૮ ॥—કુમ્ભ

લાટ, કર્ણાટક અને કાશ્મીર (એ દેશોમાં) પ્રસિદ્ધિ પામેલી, લક્ષ્મીના સમુદ્ધાસ અને સૌભાગ્યને સચેતન કરનારી, કંટિ-મેખલાના શબ્દથી દોને શું આપવું છે અને દોનું શું નષ્ટ કરવું છે? દોને શું છોડ છે અને દોને શું કુઃશય છે? દોણું દોને સાધ્ય છે? વળી દોણું દોને કુઃખ કે છે? દોણું દોનાથી જીતાય છે? કયું વરદાન આપવું બેધએ એવું ઘટ વાક્ય ઉચ્ચારનારી હું સેવકોને લક્ષ્મી અર્પું છું.—૮

મારતિ ! યસ્તવ પુરતઃ, સ્તોત્રમિદં પઠતિ શુદ્ધમાત્મેન ।

સ મવતિ મુરગુરુત્ત્વયો, મેધામાવર્હતિ સતતમિહ ॥ ૯ ॥—આર્ય

હે સરસ્વતી ! જે આ સ્તોત્રનું શુદ્ધ હાવ પૂર્વક તારી સમક્ષ પઠન કરે છે, તે બૃહસ્પતિના સમાન થાય છે અને આ જગતમાં નિરંતર બુદ્ધિને ધારણ કરે છે.—૯

ઘ-પરિશિષ્ટમ્ ।

પં૦ દાનવિજયમુનિવર્યવિરચિતં

શ્રીસરસ્વતીસ્તોત્રમ્ ।

સમ્પૂર્ણશીતદ્યુતિવક્ત્રકાન્તે !, લાવણ્યલીલાકમલાનિશાન્તે ! ।

ત્વત્પાદપદ્મં મજતાં નિશાન્તે, મુસે નિવાસં કુરુતાત્ સુકાન્તે ! ॥ ૧ ॥—ઉપજાતિઃ

હે (શરદ્ ઋતુની પૂર્ણિમાના) પૂર્ણ ચન્દ્રના જેવા વદન વડે મનોહર ! હે લાવણ્ય, કીડા અને લક્ષ્મીના નિવાસરૂપ (સરસ્વતી) ! હે સુન્દર કાન્તિવાળી (દેવી) ! નિશાના અન્તર્માં (પ્રભાતે) તારા ચરણ-કમલની ઉપાસના કરનારા (જનો) ના સુખમાં તું નિવાસ કર.—૧

સમજ્જલં વાદયતી કરાભ્યાં, યત્(સા?)રુચ્છર્પી મોહિતવિશ્વવિદ્યા ।

શક્તિત્રિરૂપા ત્રિગુણામિરામા, વાણી પ્રદેયાત્ પ્રતિમાં મજત્સુ ॥ ૨ ॥—ઉપ૦

જણે બે હાથ વડે કોમળ રીતે કચ્છપી (વીણા) વગાડી સમસ્ત બ્રહ્માણ્ડને મોહિત કર્યો છે એવી, વળી ત્રણ શક્તિરૂપ તેમજ ત્રણ ગુણોથી રમણીય એવી સરસ્વતી ભક્ત (જનો)ને પ્રતિભા સમર્પી.—૨

વિધાનિષેર્ગૌરિવ ગૌર્વિભાતિ કુક્ષિમરી સાર્વજનીનચેતાઃ ।

યસ્યા મહિમ્ના વદતારવરેણ્ય-ભાવં મજન્તે પુરુષા વિવર્ણાઃ ॥ ૩ ॥—ઇન્દ્રવજ્રા

જેના પ્રભાવથી પામર પુરુષો (પુરુ) શ્રેષ્ઠવાદિપણને પામે છે તે સર્વતું હિત કરવાના ચિત્ત-વાળી તથા વિધાના નિધાન એવા (વિદ્યાધર કે વિશુદ્ધ) ની ગાય (કામધેનુ) ની જેમ વિદ્વાનોનું પોષણ કરનારી સરસ્વતી શોભે છે.—૩

સિતપત્રિવિવિદ્ભ્રમપત્રકા, દનુજમાનુજદેવકૃતાનતિઃ ।

મગવતી પરબ્રહ્મમહાનિધિઃ, વદનપદ્મજમેવ પુનાતુ મે ॥ ૪ ॥—દ્રુતચિલ્ન્વિત્

શ્વેત પાંખવાળા પક્ષી (રાજહંસ) રૂપ વાહનવાળી તથા વળી દાનવ, આનવ અને દેવ વડે પ્રણામ કરાયેલી તેમજ પરબ્રહ્માના મોટા ભંડારરૂપ ભગવતી માંડે સુખ-કમલજ પવિત્ર કર્શી.—૪

વિવિધસૂપ્તવસ્ત્રસમાવૃતાં, નવરસામૃતકાવ્યસરસ્વતીમ્ ।

બહુજનાન્ દદતી પ્રતિમાં મુદ્ધુઃ, પ્રમુદિતઃ પ્રતિનૌમિ સરસ્વતીમ્ ॥ ૫ ॥—દ્રુત૦

વિવિધ વસ્ત્ર તથા અલંકારથી પરિવૃત વળી (શૃંગારાદિક) નવ રસરૂપ અમૃતથી યુક્ત કાવ્યની તરંગિણી તેમજ ઘણા મનુષ્યોને વારંવાર પ્રતિભા આપતી એવી સરસ્વતીને હું હર્ષપૂર્વક સ્તવું છું.—૫

ૐકારરૂપે ! ત્રિપુરે ! સમાયે !, હ્રીંકારવર્ણાક્લિતવીજરૂપે ! ।

નિશામુ શેતે(જ્વસાને) ચરણારવિન્દં, મજે સદા ભક્તિમરેણ દેવિ ! ॥ ૬ ॥—ઉપ૦

હે ઐકારસ્વરૂપી ! હે ત્રિપુરા (સરસ્વતી) ! હે સમગ્ર લાભવાળી ! જ્ઞાકાર વર્ણથી લક્ષિત એવા બીજસ્વરૂપી ! તારા ચરણ-કમલને પ્રભાતે હે દેવી ! હું ભક્તિના સમૂહથી સર્વદા સેવું છું.—૬

સમુદ્ર-પુત્ર (શંખ અથવા અમૃત), ચન્દન તથા ચન્દ્રમાના સમાન (ચેત) મૂર્તિવાળી તથા સમસ્ત જાડતા (અજ્ઞાન) ની જાડાને (છેદવામાં) તીક્ષ્ણ કુંહાડા જેવી એવી આ ઉત્તમ અર્થવાળી સરસ્વતી મને મનોવાંછિત આપો.—૨

વિશદપક્ષવિહક્ષમગામિની, વિશદપક્ષમૃગાક્ષમહોજ્જ્વલા ।

વિશદપક્ષવિનેયજનાર્ચિતા, વિશતુ મેઝમિમતાનિ સરસ્વતી ॥ ૩ ॥

ઉજ્જ્વળ પાંખવાળા (હંસ) પક્ષી ઉપર સ્વાર થનારી, શુદ્ધ પક્ષ (પખવાડિયા) ના ચન્દ્રના જેવી અત્યંત નિર્મળ, તેમજ વિમળ (માતાપિતાના) પક્ષવાળા વિનમ્ર માનવો વડે પૂજ્યેલી એવી સરસ્વતી—૩

વરદદક્ષિણવાનુષ્ટતાક્ષકા, વિશદવામકરાર્પિતપુસ્તિકા ।

ઉમયપાણિપયોજધૃતામ્બુજા, વિશતુ મેઝમિમતાનિ સરસ્વતી ॥ ૪ ॥

વરદાન દેનારી સુદ્રાવાળા (એક જમણા હાથવાળી) તેમજ જમણાને ધારણ કરેલા (દ્વિતીય) દક્ષિણ હસ્તવાળી), વળી નિર્મળ હાથા હાથમાં પુસ્તક રાખ્યું છે એવી તેમજ બંને કર-કમલ વડે કમળને ધારણ કર્યું છે એવી સરસ્વતી—૪

મુકુટત્તમરીચિભિરૂર્ધ્વગૈર્વદતિ યા પરમા ગતિમાત્મનિ ।

મવસમુદ્રત્રીસ્તુ ત્રુણાં સદા, વિશતુ મેઝમિમતાનિ સરસ્વતી ॥ ૫ ॥

સુકુટ (ગત) રત્નનાં ઊર્ધ્વગામિ કિરણો વડે જ પોતાને વિષે પરમ ગતિ વહે છે, તે માનવેનિ માટે તો સર્વદા સંસાર-સમુદ્રમાં નૌકા સમાન એવી સરસ્વતી—૫

પરમહંસહિમાચલનિર્ગતા, સકલપાતરુપદ્ધિવિવર્જિતા ।

અમૃતબોધપયઃપરિપૂરિતા, વિશતુ મેઝમિમતાનિ સરસ્વતી ॥ ૬ ॥

પરમહંસ (જિનેશ્વર) રૂપ હિમાલયમાંથી નીકળેલી, સર્વ પાપરૂપ કાઢવધી રહિત, અમૃત-જ્ઞાનરૂપ જળ વડે પરિપૂર્ણ એવી સરસ્વતી (નદી) મને—૬

પરમહંસનિવાસસમુજ્જ્વલા, કમલયાકૃતિપાસમનોત્તમાઃ (૧) ।

વહતિ યા વદનામ્બુરુહં સદા, વિશતુ મેઝમિમતાનિ સરસ્વતી ॥ ૭ ॥

ઉત્તમ હંસના નિવાસ (સ્થાનરૂપ માનસ સરોવરના) જેવી ઉજ્જ્વળ, અપ-કમળને..... ધારણ કરે છે તે સરસ્વતી—૭

સકલવાદ્યમયમૂર્તિધરા પરા, સકલસત્ત્વહિતૈકપરાયણા ।

સકલનારદતમ્બુરુસેવિતા, વિશતુ મેઝમિમતાનિ સરસ્વતી ॥ ૮ ॥

કળા અને સાહિત્યની (અથવા સમગ્ર જ્ઞાનની) મૂર્તિરૂપ તથા ઉત્તમ, તેમજ સમગ્ર પ્રાણીઓના કલ્યાણને વિષે અદ્વિતીયપદ્ધે તત્પર, તથા વળી સર્વ નારદો અને તુષ્ટ્યુર (ગાંધર્વ) થી સેવિત એવી સરસ્વતી—૮

મલયચન્દનચન્દ્રજઃકળ-પ્રકરશુભદુકૂલપટાવૃતા ।

વિશદહંસકહારવિભૂષિતા, દિશતુ મેઽમિમતાનિ સરસ્વતી ॥ ૧ ॥

મલય (ગિરિ) ના ચન્દન અને કપૂરના રંગઃકણના સમૂહના સમાન દેદીધ્યમાન વસ્ત્ર-પટથી નિર્મળ હંસ અને હારથી વિશેષતઃ અલંકૃત એવી સરસ્વતી—૯

મલયકીર્તિક્રતામપિ સંસ્તુતિં, પઠતિ યઃ સતતં મતિમાન્ નરઃ ।

વિજયકીર્તિગુરોઃ કૃતિમાદરાત્, સુમતિકલ્પલતાફલમશ્રુતે ॥ ૧૦ ॥

વિજયકીર્તિ નામના શુદ્ધની કૃતિ અને મેં મલયકીર્તિએ કરેલી સ્તુતિનું પણ જે બુદ્ધિ-શાળી માનવ આદરપૂર્વક નિરન્તર પઠન કરે છે, તે સુબુદ્ધિષ્ઠ કલ્પવૃક્ષીના ફળને ભોગવે છે—૧૦

ચ-પરિશિષ્ટમ્

॥ શ્રીસરસ્વતીસ્તવઃ ॥

સકલમજ્જલઘ્નિવિધાયિની, સકલસદ્ગુણસન્નતિદાયિની ।

સકલમજ્જલસૌખ્યવિકાશિની, હરતુ મે દુરિતાનિ સરસ્વતી ॥ ૧ ॥

સમગ્ર કલ્યાણીની વૃદ્ધિ કરનારી, સમસ્ત સદ્ગુણની શ્રેષ્ઠ અર્પણ કરનારી, સંપૂર્ણ, મનોહર સુખનો વિકાસ કરનારી એવી સરસ્વતી મારાં પાપોનો નાશ કરે.—૧

અમરદાનવમાનવસેવિતા, જગતિ જાલ્યહરા શ્રુતદેવતા ।

વિશદપક્ષવિદ્વજ્જિહ્વારિણી, હરતુ મે દુરિતાનિ સરસ્વતી ॥ ૨ ॥

દેવો, દાનવો અને માનવો વડે સેવા કરાયેલી, જગત્માં (વસતા જીવોની) જડતાને હરનારી, તેમજ ઉજ્જવળ પાંખવાળા પક્ષી (રાજહંસ) ઉપર આરોહણ કરનારી શ્રુતની અધિષ્ઠાયિકા દેવી સરસ્વતી—૨

પ્રવરપણિહતપૂરુષજીતા, પ્રવરકાન્તિવિભૂષણરાજિતા ।

પ્રવરદેહવિમામરમણિહતા, હરતુ મે દુરિતાનિ સરસ્વતી ॥ ૩ ॥

પ્રૌઢ પણિહત પુરુષોથી પૂજાયેલી, અત્યુત્તમ લાવણ્ય અને આકૃષ્ટણથી શોભતી, તેમજ ઉત્તમ દેહની દ્રુતિના સમૂહથી અલંકૃત એવી સરસ્વતી—૩

સકલશીતમરીચિસમાનના, વિદિતસેનકચુદ્ધિવિકાશના ।

પૃથકમણ્ડલપુસ્તકમાલિકા, હરતુ મે દુરિતાનિ સરસ્વતી ॥ ૪ ॥

(સોળે) કળાથી યુક્ત ચન્દ્રના સમાન વદનવાળી, વળી જેણે સેવકની મતિનો વિકાસ કર્યો છે એવી તથા જેણે હસ્તોમાં કમણ્ડલ, પુસ્તક અને (જાપ)-માળા ધારણ કરી છે એવી સરસ્વતી—૪

૧ આ સ્તવના પ્રાથમિક દશ પદો દ્રુતવિલગ્નિત જંદમાં રચવામાં આવ્યા છે, બપોરે એનું અનિમ પદ અવિલગ્નિત જંદમાં રચાયેલું છે.

સકલમાનસસંશયહારિણી, ભવમવોર્જિતપાપનિવારિણી ।

સકલસદ્ગુણસન્નતિધારિણી, હરતુ મે દુરિતાનિ સરસ્વતી ॥ ૫ ॥

સમસ્ત (પ્રાણીના) મનના સંશયને દૂર કરનારી, સંસારમાં ઉત્પન્ન થયેલ મોટા પાપનું નિવારણ કરનારી, સકળ સદ્ગુણની શ્રેણિને ધારણ કરનારી એવી સરસ્વતી—૫

શ્રવલ્લવૈરિસમૃદ્ધવિમર્દિની, નૃપસભાદિષુ માનવિવર્દિની ।

નતજનોદિતસદ્ગુણમેદિની, હરતુ મે દુરિતાનિ સરસ્વતી ॥ ૬ ॥

પરાક્રમી વૈરીના સમુદાયનું મર્દન કરનારી, રાજ-સભાદિકને વિશે સન્માનને વધારનારી, નમન કરેલા માન્યોના ઉદયમાં આવેલાં કષ્ટોને કાપનારી એવી સરસ્વતી—૬

સકલસદ્ગુણભૂષિતવિગ્રહા, નિજતનુદ્યુતિર્જિતવિગ્રહા ।

વિશદવસ્ત્રધરા વિશદદ્યુતિ—હરતુ મે દુરિતાનિ સરસ્વતી ॥ ૭ ॥

સકળ સદ્ગુણથી અલંકૃત દેહધાણી, વળી જણે પોતાના દેહની દ્યુતિ વડે (રાજહંસ જેવા) પક્ષીઓને (અથવા સંસારોને કે કુચ્છોને) પરાસ્ત કર્યા છે એવી, તથા વિશદ વસ્ત્રને ધારણ કરનારી તેમજ નિર્ભય પ્રભાવાળી એવી સરસ્વતી—૭

ભવદવાનલશાન્તિ(ન્ય ૧)તનૂનપા—દ્વિતકરૈઠ્ઠકૃતિમન્ત્રકૃતકૃપા ।

ભવિકચિત્તવિશુદ્ધિવિધાયિની, હરતુ મે દુરિતાનિ સરસ્વતી ॥ ૮ ॥

સંસારરૂપ દાવાનલને શાન્ત કરવામાં મેઘ સમાન, (જ્યોતને) હિતકારી, ઐકારના બપથી જણે કૃપા કરી છે એવી તથા ભવ્ય (જનો)ના ચિત્તને નિર્ભય કરનારી એવી સરસ્વતી—૮

તનુમૃતાં જલતામપહૃત્ય યા, વિયુધતાં દદતે મુદિતાર્ચ્યા ।

મતિમતાં જનનીતિ મતાઞ્ચ સા, હરતુ મે દુરિતાનિ સરસ્વતી ॥ ૯ ॥

પૂજન થતાં આનંદ પામી જે પ્રાણીઓના અજ્ઞાનને દૂર કરીને વિદ્વત્તા અર્પે છે અને જે આ જગતમાં બુદ્ધિશાળીઓની માતા તરીકે મનાય છે, તે સરસ્વતી—૯

સકલશાસ્ત્રપયોનિધિનૌ: પરા, વિશદફીર્તિધરાઽક્ષિતમોહરા ।

જિનવરાનનપન્થનિવાસિની, હરતુ મે દુરિતાનિ સરસ્વતી ॥ ૧૦ ॥

સમગ્ર શાસ્ત્રરૂપ સમુદ્રને વિશે નૌકા સમાન, ઉત્તમ, નિર્ભય કીર્તિવાળી, પ્રાણીઓના અજ્ઞાનનો નાશ કરનારી, જિનેશ્વરના સુખ-કમલમાં નિવાસ કરનારી એવી સરસ્વતી—૧૦

હૃત્યં શ્રીશ્રુતદેવતા મગવતી વિદ્વજ્જનાનાં પ્રમુ:

સમ્યગ્જ્ઞાનવરપ્રદા વનતમોનિર્નાશિની દેહિનામ્ ।

શ્રેય:શ્રીવરદાયિની સુવિધિના સમ્પૂજિતા સંસ્તુતા

દુષ્કર્માણ્યપહૃત્ય મે વિદધતાં સમ્યક્શ્રુતં સર્વદા ॥ ૧૧ ॥—શાર્દૂલ

આ પ્રમાણે સુવિધિ પૂર્વક પૂજન કરાયેલી તેમજ સ્તવાયેલી ભગવતી શ્રીશ્રુત-દેવતા કે જે પહિડત પુરુષોની માતા છે, જે યથાર્થ જ્ઞાનરૂપ વરદાનને આપનારી છે, જે પ્રાણીઓના ગાદ અજ્ઞાનનો વિનાશ કરનારી છે તેમજ જે કલ્યાણરૂપ લક્ષ્મીના વરદાનને (પણ) દેનારી છે, તે (સરસ્વતી) મારાં કૃષ્ણત્યોને દૂર કરીને મારા શ્રુત (જ્ઞાન)ને સર્વદા યથાર્થ કરે.—૧૧

હ-પરિશિષ્ટમ્ ।

॥ શ્રીશારદાસ્તુતિઃ ॥

ૐ હ્રીં અર્દ્ધચૂડામ્બોજ-વાસિનીં પાપનાશિનીમ્ ।

સરસ્વતીમહં સ્તૌમિ, શ્રુતસાગરપારદામ્ ॥ ૧ ॥

ૐ હ્રીં તીર્થકરના વદન-કમલમાં વસનારી, પાપનો વિનાશ કરનારી તથા શ્રુત-સાગરનો પાર પમાડનારી એવી સરસ્વતીની હું સ્તુતિ કરું છું.—૧

લક્ષ્મીવીજાક્ષરમયીં, માયાવીજસમન્વિતામ્ ।

ત્વાં નમામિ જગન્માતૃ-સૈલોલયૈશ્વર્યદાયિનીમ્ ॥ ૨ ॥

હે વિશ્વ-જનની ! લક્ષ્મી-બીજ વાયક (શ્રી) અક્ષરથી યુક્ત, માયા-બીજ (હ્રીં) સહિત તેમજ ત્રિલુપ્તના ઐશ્વર્યને આપનારી એવી તને હું નમસ્કાર કરું છું.—૨

સરસ્વતિ ! વદવદ-ગાન્વાદિનિ ! મિતાક્ષરૈઃ ।

યેનાહં વાહ્યમયં સર્વં, જાનામિ નિજનામવત્ ॥ ૩ ॥

હે સરસ્વતી ! વદ વદ વાગ્વાદિની ! એ મિત (અલ્પ) અક્ષરો વડે હું મારા નામની જેમ સમસ્ત સાહિત્યને બાંધું છું.—૩

મગવતિ ! સરસ્વતિ !, હ્રીં નમોઽદ્વિધ્રુવે પ્રગે ।

યે કુર્વન્તિ ન તે હિ સ્યુઃ, જાહ્યામ્બુધિધરાશયાઃ ॥ ૪ ॥

હે મગવતી શારદા ! જેઓ તારા ચરણ-કમલને વિષે પ્રાતઃકાલમાં હ્રીં પૂર્વક નમન કરતા નથી, તે અજ્ઞાનના સ્વપ્નના જેવા દૃઢવાળા છે.—૪

ત્વસ્પાદસેવી હંસોઽપિ, વિવેકીતિ જનશ્રુતિઃ ।

અવીમિ કિં ઇનસ્તેષાં, યેષાં ત્વચરણૌ હૃદિ ! ॥ ૫ ॥

તારા ચરણની સેવા કરવાવાળો હંસ પણ વિવેકી છે એવી લોક-શ્રુતિ છે, તે પ્રકી જેમનાં દૃઢ્યમાં તારાં ચરણો છે તેની તો હું થી (વાત) કરું !—૫

વાવકીના ગુણા માતઃ !, સરસ્વતિ ! વદાત્મકે ! ।

યત્સ્મૃતાપિ જીવાનાં, સ્યુઃ સૌખ્યાનિ યદે પદે ॥ ૬ ॥

હે સરસ્વતી ! હે વદસ્વરૂપી ! જે શુણ્ણું સ્મરણ કરવાથી જીવોને પગલે પગલે સુખો મળે, ૫૫ શુણ્ણો તારામાં છે.—૬

લયદીપચરણામ્બોજે, મચિચં રાજહંસવત્ ।

મચિપ્યતિ કદા માતઃ !, સરસ્વતિ ! વદ સ્ફુટમ્ ॥ ૭ ॥

હે માતા ! હે સરસ્વતી ! તારા ચરણ-કમલને વિષે રાજહંસની પેઠે મારું ચિત્ત ધ્યારે (સક્રિય) થશે તે તું સ્ફુટ બોલ.—૭

૧ આ સ્તુતિ શ્રીવિજયદાસપ્રસિદ્ધે ઉપાધી મોહશી હતી, તે બારણ દે તેમનો આશરો છું.

શ્વેતાબ્જનિધિચન્દ્રાશ્મ-પ્રાસાદસ્યાં ચતુર્થજામ્ ।
 હંસસ્કન્ધસ્થિતાં ચન્દ્ર-મૃત્યુજ્જ્વલતનુપ્રમામ્ ॥ ૮ ॥
 વામ-દક્ષિણહસ્તાભ્યાં, વિભ્રતીં પદ્મ-પુસ્તિકામ્ ।
 તથેતરાભ્યાં વીણા-ઽથ-માલિકાં શ્વેતવાસસીમ્ ॥ ૯ ॥
 ઉદ્ગિરન્તીં મુરુગમ્મોજા-દેનામધરમાલિકામ્ ।
 ધ્યાયેદ્ યોઽગ્રસ્થિતાં દેવીં, સજ્જોષિ કવિર્ભવેત્ ॥ ૧૦ ॥

સફેદ કમળ, નિધિ અને ચન્દ્ર-મણિના મહેલમાં રહેલી, ચાર હાથવાળી, હંસની ખાંધ ઉપર આરૂઢ થયેલી, ચન્દ્રની ભૂતિ જેવી ઉજ્જ્વળ રહેલી કાંતિવાળી, ડાબા હાંધે વડે પદ્મને અને જમણા હાથથી પુસ્તકને તેમજ ખીજા બે હાથો વડે વીણા અને જપ-માળાને ધારણ કરતી, ધવળ વસ્ત્રવાળી, મુખ-પદ્મથી આ અક્ષર-માળાનો ઉચ્ચાર કરતી અને આગળ રહેલી એવી આ (શારદા) દેવીનું જે ધ્યાન કરે, તે મૂર્ખ હોય તો પણ કવિ થાય. ૮—૯—૧૦

શ્રીશારદાસ્તુતિમિમાં હૃદયે નિધાય
 યૈ સુપ્રભાતસમયે મનુજાઃ સ્મરન્તિ ।

તેષાં પરિસ્ફુરતિ વિશ્વવિકાશહેતુઃ

સદ્ગ્જ્ઞાનકેવલમહો મહિમાનિધાનમ્ ॥ ૧૧ ॥

આ શ્રીશારદા-સ્તુતિને હૃદયમાં સ્થાન આપીને જે માનેવો એવું સવારના પહોરમાં સ્મરણ કરે છે, તેમને બ્રહ્માણ્ડનો વિકાસ કરવામાં કારણરૂપ તેમજ મહિમાના ભંડારરૂપ એવું સુન્દર દેવલક્ષ્મીન અહો સ્ફુરે છે.—૧૧

યયેત્સયા સુરવ્યૂહ-સંસ્તુતા મયકા સ્તુતા ।

ત્વ ત્વાં પૂરયિતું દેવિ !, પ્રસીદ પરમેશ્વરિ ! ॥ ૧૨ ॥

સુર-સમૂહ વડે સ્તુતિ કરાયેલી એવી તારી મેં જે અલિલાપાથી સ્તુતિ કરી છે તેને પૂર્ણ કરવા માટે હે દેવી ! હે પરમ ઐશ્વર્યવાળી (શારદા) તું કૃપા કર.—૧૨

જ-પવિશિષ્ટમ્ ।

શ્રીશાન્તિકુશલ મુનીશ્વરકૃત

પાર્શ્વનાથ સ્તવન

સારક નામ સોહામણો(છું ?) મનિં આણી હો અવિહર રંગ.

પાસ તંણો મહિમા કહું ચૈશ દીરસિ હો જીમ ગાજ ગંગ.

૧.

ગોડી (૧) પરતા પૂરવે ચિતામણી (૨) હો તું લીલ વિલાસ.

અંતરીક (૩) મોરે મને વરકણે (૪) હો તું સોહિઈ પાસ.

ગોડી ૨.

અલવિણુ (૫) રાવણુ (૬) રાજ્યો જીરાવળ (૭) હો તું જગથ દેવ ।

કલજુગ પાસ સંખેસરો (૮) ખાઈજી (૯) હો તોરી કીજી સેવ.

ગોડી ૩.

ચોરવાડે (૧૦) મગરસિંચા (૧૧) જ્યો દીવ (૧૨) પાટણુ (૧૩) હો ડોકરીઓ પાસ.

(૧૪) દાદો (૧૫) નવખંડ (૧૬) જાણીઈ પાસ ફલવદી (૧૭) હો રાય રાણા દાસ.

ગોડી ૪.

પંચાસર (૧૮) મહીમંડળે ભલે સામો (૧૯) હો નારિંગો (૨૦) નામ.

નવપક્ષીવ (૨૧) ટેકિ (૨૨) કલો, અઝારે (૨૩) હો તું ઘેટો ઠામ.

ગોડી ૫.

લોઠણુ (૨૪) તવરી (૨૫) જાણીએ જીયમણી (૨૬) હો મહિમાભંડાર.

શિશૈશઈ (૨૭) મેવીશમો કુકડેશર (૨૮) હો સેવક સાધાર.

ગોડી ૬.

મોઅણુ (૨૯) પાસ મંખાવતી (૩૦) નાફડે (૩૧) હો તું ધૂનકલસોલ. (૩૨)

સદસંદણો (૩૩) ને સાંમલો (૩૪) પાસ પરગટ (૩૫) હો તું કુંકમરોલ (૩૬).

ગોડી ૭.

ચિંકુરે આરાસણે (૩૭) ધંધાણી (૩૮) હો વંદું નિશદીસ.

ભેનમાળ (૩૯) ઉજોણીએ (૪૦) નેવાજે હો જાણે જગદીસ.

ગોડી ૮.

ભીરભંજન (૪૧) ભલે સાંભર્યો કાંઈડે (૪૨) હો નાગિદ્રહ (૪૩) જોય.

કલકમરે (૪૪) તું જ્યો અગીઝરો (૪૫) હો મરોરે (૪૬) દાપ.

ગોડી ૯.

મોખલપુર (૪૭) સિંધુ (૪૮) જ્યો સુંખરે (૪૯) હો જોડિંગો (૫૦) પાસ.

મંમદાવદિ (૫૧) મતોદર કંચોઈ (૫૨) હો તું સોઈ પાસ.

ગોડી ૧૦.

સોદી (૫૩) આગોર (૫૪) વસે કલિદ્રુડે (૫૫) હો સોઝિન (૫૬) પરિણામ.

પોરા વિદારે આગર (૫૭) આનુચમે (૫૮) હો ખેડ (૫૯) અવિરામ.

ગોડી ૧૧.

૧ જગદીશ. ૨ જગદેવ. ૩ જગદગુરુ. ૪ જગદગુરુ. ૫ મહિમી. ૬ મહા. ૭ મહા. ૮ મહા. ૯ મહા. ૧૦ મહા. ૧૧ મહા. ૧૨ મહા. ૧૩ મહા. ૧૪ મહા. ૧૫ મહા. ૧૬ મહા. ૧૭ મહા. ૧૮ મહા. ૧૯ મહા. ૨૦ મહા. ૨૧ મહા. ૨૨ મહા. ૨૩ મહા. ૨૪ મહા. ૨૫ મહા. ૨૬ મહા. ૨૭ મહા. ૨૮ મહા. ૨૯ મહા. ૩૦ મહા. ૩૧ મહા. ૩૨ મહા. ૩૩ મહા. ૩૪ મહા. ૩૫ મહા. ૩૬ મહા. ૩૭ મહા. ૩૮ મહા. ૩૯ મહા. ૪૦ મહા. ૪૧ મહા. ૪૨ મહા. ૪૩ મહા. ૪૪ મહા. ૪૫ મહા. ૪૬ મહા. ૪૭ મહા. ૪૮ મહા. ૪૯ મહા. ૫૦ મહા. ૫૧ મહા. ૫૨ મહા. ૫૩ મહા. ૫૪ મહા. ૫૫ મહા. ૫૬ મહા. ૫૭ મહા. ૫૮ મહા. ૫૯ મહા. ૬૦ મહા. ૬૧ મહા. ૬૨ મહા. ૬૩ મહા. ૬૪ મહા. ૬૫ મહા. ૬૬ મહા. ૬૭ મહા. ૬૮ મહા. ૬૯ મહા. ૭૦ મહા. ૭૧ મહા. ૭૨ મહા. ૭૩ મહા. ૭૪ મહા. ૭૫ મહા. ૭૬ મહા. ૭૭ મહા. ૭૮ મહા. ૭૯ મહા. ૮૦ મહા. ૮૧ મહા. ૮૨ મહા. ૮૩ મહા. ૮૪ મહા. ૮૫ મહા. ૮૬ મહા. ૮૭ મહા. ૮૮ મહા. ૮૯ મહા. ૯૦ મહા. ૯૧ મહા. ૯૨ મહા. ૯૩ મહા. ૯૪ મહા. ૯૫ મહા. ૯૬ મહા. ૯૭ મહા. ૯૮ મહા. ૯૯ મહા. ૧૦૦ મહા.

- કપડવણિ (૬૦) કારડે (૬૧) હુમ્મીરપરિ (૬૨) હો પેપાડે (૬૩) પાસ.
 છેકેલી (૬૪) કાછેલીએ (૬૫) મેસાણે (૬૬) હો મેડતા (૬૭) નિવાસ. ગોડી ૧૨.
- 'કડિઆઉલે (૬૮) આલુએ (૬૯) શેત્રુંજી (૭૦) વંદું (૭૧) ગિરનારિ.
 'જેઝેયો (૭૨) રાધનપુરે (૭૩) કંબોધઈ હો સંડેરે (૭૪) સાર. ગોડી ૧૩.
- તું ભર્યયિ (૭૫) તું ઈડરે (૭૬) 'અનુઆડે (૭૭) હો તુંહિજ ગુણપાણિ.
 તું દેલવાડે (૭૮) વડોદરે (૭૯) ડુંગરપરિ (૮૦) હો ગંધારિ (૮૧) વખાણિ ગોડી ૧૪.
- વીસક્ષનગરિ (૮૨) વાસ હો રબોધઈ (૮૩) હો જેઠો જનરાજ.
 'વાણિજ (૮૪) ચેલણ (૮૫) પાસજી વેલાઉલ (૮૬) હો વડલી (૮૭) શિરતાજ. ગોડી ૧૫.
- મહુરપાસ (૮૮) 'ઐઈ વલી અહિછતે (૮૯) હો 'આણુંબો રાય.
 નાગપુરે (૯૦) બીખિપુરે (૯૧) નડુલાઈ (૯૨) હો દીલી (૯૩) મંઝારિ. ગોડી ૧૬.
- ગાડરીઓ (૯૪) માંડવગઢે (૯૫) 'તજઅરે (૯૬) હો પીરાજ(૯૭) વાસ.
 હુંભલમેરે (૯૮) ગાજઓ રાણકપુર (૯૯) હો સમર્યો દે' સાદ. ગોડી ૧૭.
- તું 'વેલાઉલે (૧૦૦) માનીઓ સિદ્ધપુરિ (૧૦૧) હો તું દીવ મઝારિ.
 ત્રિશ્વેટ(૧૦૨) ચંદ્રાવતી(૧૦૩) આસાઉલ(૧૦૪) હો વાંસવાલે (૧૦૫) પારિ. ગોડી ૧૮.
- 'મરહઠ (૧૦૬) મથુરા (૧૦૭) જાણીઈ વાણારસી (૧૦૮) હો તું પાસ જીયુંદ.
 તું સમિઆણે(૧૦૯) સાંભલ્યો 'તજઅરે (૧૧૦) હો વૂઠો જીયુંદ. ગોડી ૧૯.
- એકસો આઠે આગલા નામેં કરી હો યુલિઓ જનરાજ.
 આરતી ટલી આમય ગયો આશા ફલી હો મારા મનની આજ. ગોડી ૨૦.
- પાસ પ્રભાવે પ્રાગડો મહિમાનિધિ હો તું દેવધ્યાલ.
 એકમના જ એકાગિ તે પામિ હો લાછી વિશાલ. ગોડી ૨૧.
- તું મેવાસી-ઉજલો તેં માંડી હો મોટી જમ.
 ભવના ભાજ આમલા તુજ આગલિ' હો નાચે પાત્ર. ગોડી ૨૨.
- ઉવસ વાસે તું વસે વાણારસી હો રાણા વામા માત.
 અશ્વસેન કુલચંદલો મુજ વહાલો હો તું મિજગવિખ્યાત. ગોડી ૨૩.
- છત્ર ધરે ચામર ઢળે ઠકુરાઈ હો મિગડેં જૈયું ભાણ.
 ભામંડળ તેજ તપે તુજ વંછે હો દરિસણ દીવાણ. ગોડી ૨૪.

લૈરવ 'દૈત દયાલિઓ જખ્ય ચોગિણ હો ડાઈણ વિકરાલ.	ગોડી૦ ૨૫
ભૂત ન માગે લૈરવા તું સમરથ હો ગોડી રખવાલ.	
તું મરૂંધરનો પાતશાહ એકલમલ હો તું ધિંગડધિંગ.	ગોડી૦ ૨૬
'વારણ રાખે બારણે તુજ સ્થામો હો દો ન કરે સિંગ.	
'ઠમ ઠમ ઠાવો ઠાકુરાં ચડા ચાંક હો તું કાઢે મારિં.	ગોડી૦ ૨૭
રોગ હરે રોગી તણાં તું બેસે હો વનવાડી આરિં.	
તરકસ લીંડે ગાતડી કર આલિં હો લાલ કખાણ.	ગોડી૦ ૨૮
નીલડે ઘોડે તું ચંદે 'તું ફેરે હો ફોળં ઠકાણ.	
નવ નવ રૂપે તું રમે અરવડીઓ હો 'દૈ જન ! હાથ.	ગોડી૦ ૨૯
સંધ તણી સાનિધ કરે 'તું મેલે હો મેલાવે સાથ.	
અલખ નિરંજન તું 'જયો અતુલિ બલ હો તું ભૂતલભાણ.	ગોડી૦ ૩૦
શાંતિકુશલ ઈમ વિનવે તું સાહિબ હો ગોડી સુલતાણ.	
તપગચ્છ તિલક સમોવડે પાય પ્રણયી હો વિજયસેન સૂરીશ.	ગોડી૦ ૩૧
સંવત સોલહ સતસંઠે (૧૬૬૭) વીનવીઓ હો ગોડી જગદીશ.	
કલશ—ત્રેવીસમો જનરાંજ જણી હિઈ આણી વાસના	
નર અમર નારી સેવ સારી ગાયસું શુણ પાસના	
વિનયકુશલ શુરચરણ સેવક ગોડી નામે ગહગણો	
કલિકાલમાહિ પાસ 'નામિ' સેવ કરતાં મુખ લલો.	

૧ દૈવ. ૨ આરિ ન રાખઈ. ૩ થરિ થરિ ધવો ધકુરો મેડા ચટક હો. ૪ ફોળ ફોળ હો ફેરછ ઠકાણ. ૫ ઠિ હાથ. ૬ બોચાઈ હો તું મેલધ સાથ. ૭ વિખો. ૮ ધકુર હો સ્પર્ધિન ગુપતાણ. ૯ તયતરિ.

શ્રીભક્તામર-સ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્ય-સંગ્રહ

(પ્રથમ વિભાગ) સંબંધી અભિપ્રાયો

(૧)

આચાર્યવર્ય શ્રીમાનતુંગસૂરિનું સ્તોત્ર જૈન જગત્માં બહુ વિખ્યાત છે. તેમના કર્તા સૂરિ-
પ્રવરને આજ સેંકડો વર્ષો વીસા છતાં તેઓ કૃતિરૂપે અમર છે, અને એ અમરતાનાં મુખ્ય કારણો
તેઓશ્રીની કૃતિમાં રહેલ શબ્દ-લાક્ષિય, અખંડિત રસપ્રવાહ, સુંદર કાવ્ય-અનુકૃતિ અને ભાગી-
રથીના જલસમાન આત્માના દ્વદ્યંગમ ભાવો છે. આ પ્રભાવક સ્તોત્રનાં અનેક અનુકરણો થયાં છે.
કમભાષ્યે તે બધાં અસારે ઉપલબ્ધ નથી, છતાં જે અનુકરણો બહાર પડે છે તે જોતાં દ્વદ્ય જરૂર
ફલાય છે. જૈન મહર્ષિઓએ પોતાનો નિવૃત્તિ-સમય જ્ઞાનધ્યાન સાહિત્યસેવામાં ગાળ્યો છે, જેમની
સાહિત્યસૃષ્ટિમાં ઉંચી શ્રદ્ધા સાથે ધર્મભાવના પોષાય અને ચાતકની પેઠે વાચકનું મન આકર્ષાય
એવું સુંદર તત્ત્વ-મિલન હોય છે. શ્રીનેમિભક્તામર અને શ્રીવીરભક્તામર એ તેના સુંદર
નમુના છે. આ બન્ને ભક્તામરો શ્રીજૈનશ્રેયસ્કર મંડળ-મહેસાણા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ છે જે
તેમાં રહેલ કવન-સામર્થ્યથી જટલી પ્રસિદ્ધિમાં આવવાં જોઈએ, તેટલાં પ્રસિદ્ધ થયાં નથી. અસ-
ખત આબાળગોપાળપ્રિય મૂળ ભક્તામરસ્તોત્રની પ્રતિષ્ઠાને આ બન્ને ભક્તામરો પામશે કે કેમ ? તે
શંકનીય છે. છતાં આ સ્તોત્રો અતિ પ્રયાસથી બહેરાતમાં મૂકતાં વિશેષ હૃદય ક્ષાને પામે
એ શક્ય છે.

હમણાં આગમોદયસમિતિએ આ બન્ને સ્તોત્રોનું મૂળ-ટીકા-ભાષાંતર-વિવેચનવાળું પુસ્તક
જૈન જગત્ સમક્ષ મૂક્યું છે. વીરભક્તામરના કર્તા ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિ છે. તેમણે
આ ભક્તામરમાં હુંકાણમાં સારી શૈલીથી વીર ભગવાનના જીવનને આલેખ્યું છે. પ્રભુના પૂર્વ ભવ-
જન્મમહોત્સવ-શ્રીગૌતામસ્વામી-શ્રેણિક-ચંદનબાળા વિગેરે પ્રસંગો અને વીરતાની યથાર્થ-
તાનો દુંઢો છતાં સુંદર પરિચય આપ્યો છે તેમજ કવનપદ્ધતિ સરલ, શાયક અને પ્રાદ ભાવવાહી
છે અને ટીકા પણ પોતાનીજ હોષ અર્થની સ્પષ્ટતા કરવા પૂરતું લક્ષ્ય રખાયેલ છે.

બીજું શ્રીનેમિભક્તામર તે શ્રીભાવપ્રભસૂરિનું છે, જેણે નેમિનાથ પ્રભુનું ખ્યાન
દ્વદ્યંગમ આપ્યું છે, જેની કાવ્યપ્રસાદી શિષ્ટ-ક્ષિપ્ટ, સુંદર ચમકૃતિવાળી અને પ્રાદ પાણિડલસરી
છે, જેમાં એક વાર જવા તેવાની ચાંચ ખુચે તેમ નથી. ટીકાથી ક્ષિપ્ટતાને સરળ કરી છે.

પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડીઆએ આ બન્ને સ્તોત્રોના શબ્દાર્થ, અન્વય, ભાષાંતર
અને વિવેચન કરેલ છે. વિવેચનમાં અનેક ઉપયોગી માહિતીઓ આપેલ છે એટલે મૂળ ગ્રન્થને
વિશ્વવ્યાપી બનાવવા માટે આ પદ્ધતિ બહુજ ઉત્તમ છે.

આ પુસ્તક સંસ્કૃતના અભ્યાસીઓ અને સંસ્કૃતના અનભિજ્ઞો એમ બન્ને વર્ગને અનુકૂળ
થઈ પડે તેવી ઢબનું છે. પુસ્તકને સર્વોપયોગી બનાવવા માટે ખૂસો શ્રમ લેવાયો છે.

ઘૈરવ 'દૈત દયાસિઓ જખ્ય યોગિણ હો ડાઈણ વિકરાલ.	ગોડી૦ ૨૫
ભૂત ન માગે ઘૈરવા તું સમરથ હો ગોડી રખવાલ.	
તું મરૂંધરનો પાતશાહ એકલમલ હો તું ધિંગડધિંગ.	ગોડી૦ ૨૬
'વારણ રાખે ખારણે તુજ રહામો હો ડો ન કરે સિંગ.	
'કમ કમ ઠાવો ઠાકુરાં ચડા ચાંક હો તું કાઢે મારિ.	ગોડી૦ ૨૭
રોગ હરે રોગી તણાં તું બેસે હો વનવાડી ઝાડિ.	
તરકસ લીડે ગાતડી કરે ઝાલિ હો લાલ કખાણ.	ગોડી૦ ૨૮
નીલડે ઘોડે તું ચઢે 'તું ફેરે હો ફેશન ફેકાણ.	
નવ નવ રૂપે તું રમે અડવડીઓ હો 'દુ જીન । હાથ.	ગોડી૦ ૨૯
સંધ તણી સાનિધ કરે 'તું મેલ હો મેલાવે સાથ.	
અલખ નિરંજન તું 'જયો અતુલિ ખલ હો તું ભૂતલખાણ.	ગોડી૦ ૩૦
શાંતિકુશલ ઈમ વિનવે તું સાહિબ હો ગોડી સુલતાણ.	
તખગજ તિલક 'સમોવડે પાય પ્રણમી હો વિજયસેન સૂરીશ.	ગોડી૦ ૩૧
સંવત સોલહ સતસંઠે (૧૬૬૭) વીનવીઓ હો ગોડી જગદીશ.	
કલશ—ત્રેવીસમો જીનરાંજ જણી હિઈ આણી વાસના	
નર અમર નારી સેવ સારી ગાયતું ગુણ પાસના	
વિનયકુશલ ગુરૂચરણ સેવક ગોડી નામે ગહગથો	
કલિકાલમાંહિ પાસ 'નામિ' સેવ કરતાં સુખ લથો.	

૧ દૈવ. ૨ ખારિ ન રાખઈ. ૩ થનિ થનિ ઘાવો ઠાકુરો ચેડા ચટક દો. ૪ ફેશન ફેશને દો ફેશન ફેકાણ. ૫ દાથ. ૬ ખોખાઈદો તું નેગલ સાથ ૭ વિયો. ૮ ઠાકુરનો સ્થાનિન સુવનાણ. ૯ તરેવડિ.

notated them, and produced a scholarly work. These are but two out of such six Padpurti Poems.

K. M. J.

Vol. XLI. The Modern Review. No. 2 February 1927.

(૪)

“વીરભક્તામર અને નેમિભક્તામર, કે જે માનતુંગસૂરિના સુપ્રસિદ્ધ ‘ભક્તામર’ નામથી જાણખાતા આદીશ્વરસ્તોત્રનાં પાદપૂર્તિરૂપ સ્તોત્ર-કાવ્યો છે. વિક્રમના ૧૮ માં સૈકાના પ્રારંભમાં વિદ્યમાન ધર્મવર્ધનગણિ અપરનામ વાચક ધર્મેસિંહની અને એ જ સૈકાના અંતમાં વિદ્યમાન ભાવ-પ્રભસૂરિની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ સાથેની ઉપર્યુક્ત બન્ને કૃતિયો ‘આગમોદયસમિતિ’ દ્વારા ગત વર્ષમાં પ્રકાશમાં આવેલી છે. એ ઉપરથી ૧૮ માં સૈકામાં પણ જૈન વિદ્વાનોના ભક્તિરસ અને વિદ્યાવ્યાસંગ કેટલો ઉચ્ચ પ્રકારનો હતો એ પ્રકાશમાં આવ્યું.”

પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા, એમ. એ., એમણે સંશોધન, ભાષાંતર અને વિવેચન કરી આ ગ્રંથની મહત્તા અને ઉપયોગિતામાં ખુબ પ્રશંસનીય પ્રયત્ન દ્વારા સફળતા મેળવી છે એમ કહેવું જોઈએ. સ્પષ્ટીકરણસાધનીભૂતગ્રંથસૂચીમાં વાગ્બટાલંકારના કર્તા વાગ્બટને અપાયેલું સુનિવેશણ તથા પ્રભાવકચરિત્રના પ્રણેતા તરીકે ચંદ્રપ્રભસૂરિનું નામ, કે જે નિર્ણયસાગરની આવૃત્તિના ટાઇટલ પેજની ભૂલ પરથી ઉતરી આવ્યું જણાય છે, તે અમને ખટકે છે. તેવી ભૂલો ખાદ કરીએ તો કહી શકાય કે અનુવાદકે પ્રસ્તાવના, ઉપોદ્ધાત, વિષયસૂચી, પરિશિષ્ટ, ગ્રંથસૂચી વિગેરે દ્વારા અને ભાષાંતરની આદર્શ શૈલી દ્વારા પોતાની સાક્ષરતાનો પરિચય કરાવ્યો છે. સાથે અન્ય ગ્રંથ પ્રકાશકોને, સંપાદકોને અને અનુવાદકોને અનુકરણીય દૃષ્ટાંત પૂરૂ પાડ્યું છે. આશા છે કે કાવ્યસંગ્રહના આવા જ ખીજ વિભાગને થોડા વખતમાં દૃષ્ટિગોચર કરીશું. આવા ઉત્તમ ગ્રંથને પ્રકાશમાં લાવવા માટે સંસ્થાને તથા સંપાદકને અભિનંદન ધટે છે.

વીરસં. ૨૪૫૩, જ્યેષ્ઠ શુ. ૧૧. }
ઢાઢી પોળ, વડોદરા.

લાલચન્દ્ર ભગવાનદાસ ગાંધી.

(૫)

કાવ્યસંગ્રહ ભાગ ૧ લો, ભક્તામર સ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ, સંશોધન કરનાર પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા, પ્રસિદ્ધ કરનાર શાહ પેહ્લીચંદ સૂર્યંદ સુબાઈ, આગમોદય સમિતિ, મૂલ્ય રૂ. ૩). આ સંગ્રહમાં સુખ્ય બે કાવ્યો સમાવ્યાં છે. શ્રીધર્મવર્ધનગણિકૃત વીર-ભક્તામર તથા શ્રી-ભાવપ્રભસૂરિકૃત નેમિ-ભક્તામર. પરિશિષ્ટમાં ભક્તામર સ્તોત્ર તથા ગિરિનાર ગિરીશ્વર કથ્ય એ બેના મૂળ પાઠ આપેલા છે. ભક્તામરનો મૂળ પાઠ પ્રાસંગિક છે, કેમકે એના પરથી પહેલાં બે કાવ્યોનો વિષય સુઝેલો છે.

વીર-ભક્તામરમાં ચોવીસમા તીર્થંકર મહાપ્રભુ શ્રીવીરનું જીવનચરિત્ર આપેલું છે. નેમિભક્તામરમાં રાજ્યમતીની સાથે પરણવાને માટે નેમિનાથ મંડપ સુધી આવી પાછો રથ ફેરવી જાય છે, તે વખતે રાજ્યમતી ઉન્મત્ત દશામાં વિરહના ઉદ્ગાર કાઢે છે; સાથે સાથે શ્રીકૃષ્ણની રાણીઓનાં વચન

પણ મૂઢલાં છે. વીર ભક્તામરમાં કંઈ જોધ સારે નેમિ-ભક્તામરમાં વિરહી શૃંગારાત્મક જ્ઞાન આપેલું છે. બંનેના સંસ્કૃત શ્લોક સુશિષ્ટ બંધારણવાળા, મધુર અને સ્પષ્ટ છે. બંને અગાઉ છંપાઈ ગયેલા હતા: પરંતુ આ સંગ્રહમાં બંનેને વિસ્તીર્ણ પાઠ, સમજુતી, ભાષાંતર, વિવરણ વગેરે પુષ્કળ છૂટ અને શ્રમ સાથે અનુવાદ કરનારે આપેલ છે. એજ આ સંગ્રહની ખરી ખૂબી છે.

સાહિત્ય મે માસ ઇ. સ. ૧૯૨૮ પૃ. ૩૧૭-૩૧૮.

(૬)

શ્રીભક્તામર સ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહ—ભાગ ૧ જમાં ઉપાધ્યાય શ્રી-ધર્મવર્ધનગણિકૃત વીરભક્તામર તથા શ્રીભાવપ્રભસૂરિકૃત નેમિભક્તામર પરિશિષ્ટ તરીકે ભક્તામર સ્તોત્ર તથા ગિરનાર કદપ સહિત સ્વોપજ્ઞ ટીકા અને ભાષાંતર સહિત આ ગ્રંથમાં આપેલ છે. સંશોધન તથા ભાષાંતર કર્તા પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ. આ ગ્રંથ મૂળ, ટીકા, અન્વય અને શબ્દાર્થ શ્લોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ ભાષાંતર રૂપે આપેલ છે. ભાષાંતર સુંદર શૈલીથી અને અભ્યાસીને અભ્યાસ માટે સરલ અને ઉપયોગી બતાવ્યું છે. સારો પ્રયત્ન કરવામાં આવેલો છે. કાવ્યો અપૂર્વ અને તેના ખખી માટે એક ઉપયોગી વસ્તુ છે. તે માટે અમે વાંચવાની ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ. કિંમત રૂ. ૩-૦-૦.

શ્રીઆત્માનંદ પ્રકાશ પુ. ૨૫, અં. ૧૦. વીર સં. ૨૪૫૪ વૈશાખ. આત્મ સં. ૩૨.

અતુર્વિશતિકા સંબંધી અભિપ્રાયો.

(૧)

શ્રીભખ્તસૂરિકૃત અને પૂર્વ સુનિર્વર્ધ પ્રણીત ટીકા યુક્ત અતુર્વિશતિકા (સચિત્ર), શ્રીશારદાસ્તોત્ર તથા બખ્તભટ્ટસૂરિચરિત્ર—પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ. એ આ કાવ્ય અને ચરિત્ર ગ્રંથનું સંશોધન તથા સરલ શબ્દાર્થ સાથે ભાષાંતર કર્યું છે. સાથે સ્પષ્ટીકરણ અને છેવટે શબ્દકોષ આપી અભ્યાસી અને વાચક વર્ગને બહુજ સરલતા કરી આપી છે. ૧૧૧ પાનાં ૧૬ વિદ્યાર્થીઓના વિવિધ રંગના સુંદર ફોટાઓ આપી ગ્રંથની સુંદરતામાં વૃદ્ધિ કરી છે. પ્રમાણ ઉત્તમ છે અને ગ્રંથ વાંચવા યોગ્ય છે. કિંમત છ રૂપિયા.

શ્રીઆત્માનંદ પ્રકાશ પુ. ૨૫, અં. ૧૦. વીર સં. ૨૪૫૪ વૈશાખ. આત્મ સં. ૩૨.

(૨)

પૂર્વ સુનિર્વર્ધ પ્રણીત ટીકાપુર્ણ અતુર્વિશતિકા શ્રીભખ્તભટ્ટસૂરિકૃત શારદાસ્તોત્ર, શ્રીભખ્તસૂરિચરિત્ર તથા શ્રીભખ્તભટ્ટસૂરિચરિત્રવર્ધચરિત્રરૂપ પરિશિષ્ટ દ્વય સહિત, બાઈ હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયાએ કરેલા સુંદર ભાષાનુવાદ વિગેરે યુક્ત બહુ એક રચનાવાળું છે.

આ પુસ્તકમાં ૧૬ વિદ્યાર્થીઓ વિગેરેના ફોટા બહુ સુંદર આપેલા છે. કિંમત રૂ. ૬) રાખી તે પ્રમાણ ને અર્ચના પ્રમાણમાં વધારે નથી; પરંતુ તેના ખરીદનારા બહુ આછા મગે તેમ છે.

શ્રીજીનંધર્મપ્રકાશ, સં. ૧૯૮૪ વૈશાખ પુસ્તક ૪૪ અંક બીજો, પૃ. ૬૬.

ચતુર્વિંશતિકાનું ભાષાંતર

શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ તરફથી વિક્રમ સંવત્ ૮૦૦ માં જન્મેલા અને મુનિદીક્ષા લેનારા અને ૧૧ વર્ષે આચાર્ય-પદ પ્રાપ્ત કરી અનેક રાજમહારાજઓને જૈન ધર્મનો બોધ આપી ૯૫ વર્ષની ઉંમરે યશોપકાર માટે અણસણ કરી આ ક્ષાની દુનિયા સાગ કરનાર અપ્પભટ્ટિસૂરિજીનું જીવનવૃત્તાંત તેમણે રચેલી ચોવીસ બિનેશ્વરોની સ્તુતિરૂપ ચતુર્વિંશતિકા અને શ્રીશારદા-સ્તોત્ર અને તે ઉપર સંશોધન, ભાષાંતર કરી વિવેચન કરનાર શ્રીયુત હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ. નું વિવેચનવાળું પુસ્તક કાઉન ૮ પેજ એ સાઘજમાં ૪૮ રતલી કોશલી લાયન લેન્ડર પેપર પર પ્રગટ થયેલું છે. તેની નોંધ લેતાં અમને અતિ આનંદ થાય છે. શ્રીઅપ્પભટ્ટિસૂરિજી જન્મે ક્ષત્રિય હતા અને તેમના પિતાનું નામ અપ્પ અને માતાનું નામ ભટ્ટિ અને પોતાનું નામ સુરપાળ હતું. તેઓ ૭ વર્ષની ઉંમરેજ શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિજીના સમાગમમાં આવતાં તેમની પાસે તેઓ જૈન ધર્મનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યા. તેમની બુદ્ધિ એટલી તો તીવ્ર હતી કે તેઓ પ્રતિદિન એક હજાર શ્લોક કંઠસ્થ કરતા હતા. તેમની આવી ઉત્તમ બુદ્ધિથી સિદ્ધસેનસૂરિજીએ અપ્પ પાસે પુત્રની માંગણી કરી, પણ એકનો એક પુત્ર હોવાથી તેણે પ્રથમ તો તેને મુનિ-દીક્ષા આપવા ના પાડી, પણ આખરે પોતાનું તથા પોતાની પત્નીનું નામ કાયમ રહે એવું નામ સુરપાળને આપવાની શરતે તેમને મુનિ-દીક્ષા લેવાની રજા આપી. આથી સુરપાળને મુનિ-દીક્ષા આપતાં જોકે ભદ્રકીર્તિ નામ આપવામાં આવ્યું હતું તોપણ તેઓશ્રી અપ્પ-ભટ્ટિના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા અને ૧૧ વર્ષની ઉંમરે તેમનું અગાધ જ્ઞાન બોધ સૂરિ-પદ આપવામાં આવ્યું હતું. શ્રીઅપ્પભટ્ટિસૂરિજીને સરસ્વતી હાજરા હજુર હતી તેથી શ્રીગોપગિરિના રાજ યશોવર્માના પુત્ર આમરાજ તેમને પોતાની સાથે રાજ્ય-સિંહાસન પર બેસાડતા હતા અને તેમની સલાહ અનુસાર રાજ્ય ચલાવતા હતા. તેમણે અગ્યાર વર્ષની ઉંમરે સૂરિ-પદ પ્રાપ્ત થતાં, દૂધ, દહીં, ધી, તેલ, ગોળ અને તળેલા પકવાનોનો સાગ એ કારણથી કર્યો હતો કે આમરાજ તેમના મિત્ર હતા અને રાજ-સંગત-થી યૌવન-મદ થાય નહિ અને વ્રજચર્યનો ભંગ થાય નહિ.

આ અપ્પભટ્ટિસૂરિજીએ ચોવીસ તીર્થંકરની સ્તુતિ ૯૬ પદના ચોવીસ વિભાગના કાવ્યમાં શ્રી“ચતુર્વિંશતિકા” નામે લખી છે, અને દરેક વિભાગમાં એક બિનેશ્વરની, ચોવીસ બિનેશ્વરોની, આગમની અને દેવ દેવીની સ્તુતિ સંસ્કૃત ભાષામાં કરી છે. આ સ્તુતિઓ જૈન ધર્મ ઉપર અત્યંત પ્રકાશ નાખનાર છે અને અન્ય દર્શનીઓ પણ તેમાંથી ઘણું નવું જાણી શકે એમ છે. આ સ્તુતિનો અનુવાદ પ્રોફેસર હીરાલાલ કાપડીયાએ કર્યો છે અને તે ઉપર અનેક પુસ્તકોની સાક્ષી આપી વિવેચન અને ટીકા લખી છે. પુસ્તકમાં શબ્દ-દોષ, શ્રીરાજશૈખરસંસ્કૃત સંસ્કૃત અપ્પભટ્ટિ-સૂરિચરિત્ર અને શ્રીશારદા-સ્તોત્ર આપવામાં આવ્યા છે જ અનેક અલંકારો અને કાવ્ય-ચમત્કૃતિઓથી ભરપૂર છે. આવા એક ઉત્તમ પ્રાચીન પુસ્તકને ભાષાંતર સાથે પ્રગટ કરવા માટે શ્રીમતી આગમોદય સમિતિને મુખારકબાદી ધંદ છે.

પરમ પ્રિય ધર્મબંધુ ભાઈ શ્રી. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડીઆ. મુંબઈ.

ભાવનગરથી લી. ધર્મબંધુ કુંવરજી આણંદજીના જહુમાન યુક્ત પ્રણામ. હું આપના બંને ચતુર્વિંશતિકાના કામથી એટલો પ્રસન્ન થયો છું કે વારંવાર તેની પ્રશંસા કરું છું. અખલદિલ-વાળી ચતુર્વિંશતિકા મેં પ્રથમ વાંચી. હમણા શોભનમુનિવાળી વાંચી. તેમાં તમારા સંસ્કૃત કામ માટે તો હું અતુભોદના જ કરું છું. હું સંસ્કૃત ભાષાનો સામાન્ય અભ્યાસી છું. તેથી તે બાબતમાં કાંઈ લખી શકું તેમ નથી. તે શિવાય ગુજરાતી કામમાં ડેટલીક હકીકત વાંચતાં મને ન્યાં ન્યાં સ્પષ્ટતા જરૂર જણાયું તે આ સાથે લખી મોકલું છું. આ પરીક્ષા બુદ્ધિથી લખેલું ન જણશે પણ વધારે સ્પષ્ટ થવા માટે લખેલ સમજશે.

૧૯૮૪ ના જુલૈ ૬ વાર શુક્ર
લી. કુંવરજીના પ્રણામ.

શ્રીશોભન મુનિવર્યકૃત ચોવીસ જિનેશ્વરોની સ્તુતિ

શ્રીઆગમોદયસમિતિ તરફથી તેના એક મંત્રી શ્રાવક અષ્ટી શ્રીજીવણચંદ સાકરચંદ ઝવેરી આચાર્યવર્ય શ્રીસાગરાનંદસૂરીશ્વરજી અને અન્ય આચાર્યો અને મુનિરાજોની મદદથી પ્રાચીન પુસ્તકોની હારમાળા પ્રગટ કર્યાં જાય છે, તે વિષે અમે, અગાઉ લખી ગયા છીએ. એ ગૃહસ્થ શ્રાવકે અત્યાર મુખીમાં શ્રીઆગમોદય સમિતિના આશરે પચાસ અને શ્રીદેવચંદ લાલ-ભાઈ પુસ્તકોદ્ધાર ટ્રસ્ટ તરફથી આશરે પોણીસો પુસ્તકો પ્રગટ કર્યાં છે. હાલમાં શ્રીઆગમોદય સમિતિ તરફથી શ્રીભોજ રાજના વખતમાં થઈ ગયેલા મહાકવિ ધનપાલના ભાઈ શ્રીશોભન મુનિવર્ય રચિત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (સચિત્ર), મહાકવિ શ્રીધનપાલકૃત ટીકા અને પૂર્વ સુનીશ્વરકૃત અવ્યૂરિ અને ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજીકૃત ઐન્દ્ર-સ્તુતિ ' પાર્યમેન્દ ' પેપર ઉપર કાઢેલ ૮ પૈજીના સાધ્ધમાં જૈનોની ૨૦ દેવીઓના ચિત્રંગી ચિત્રો

પ્રથમ મહાવીરના સમવસરણના ચિત્ર સાથે પ્રગટ કરવામાં આવી છે. તેમાં આપેલી વસ્તુ ત્રીસ તીર્થંકરોની સ્તુતિને લગતી હોવાથી અને તેનું સંશોધન, ભાષાંતર અને વિવેચન કરનાર માણ પ્રોફેસર હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડીઆ એમ. એ. હોવાથી, ગુજરાતી અને સંસ્કૃત ભાષાઓના જાણકારો માટે અને જૈન ધર્મના જિજ્ઞાસુઓ માટે પુસ્તક એકું તો ઉત્તમ બન્યું છે કે નહિ તે વિષે બે મત હોઈ શકે જ નહિ.

મૂળ અન્યકાર કવિરાજ શ્રીશોભન સુનિ ભોજ રાજના વખતમાં થઇ ગયા છે અને તેઓ-
શ્રી મહાકવિ ધનપાલ કે જેઓ બ્રાહ્મણ ધર્મના સંગી હતા તેમના ભાઈ થતા હતા. તેમના પિતા-
જીએ જૈન 'ચાન્દ્ર'ગચ્છીય શ્રીમહેન્દ્રસૂરિજીનું ઋણ ક્રીટાવવા પોતાના બીજા પુત્ર શ્રીશોભનને
આચાર્ય મહારાજને અર્પણ કર્યા હતા અને તેઓએ જૈન મુનિરાજની દીક્ષા લીધી હતી એટલુંજ
નહિ પણ તેઓએ પોતાના જ્ઞાનથી મહાકવિ શ્રીધનપાલને જૈન ધર્મના રાગી કર્યા હતા.

હાલમાં જેમ મુનિ-દીક્ષા સંબંધમાં મત-ભેદ પડ્યા છે તેમ તે વખતે પણ હતું એમ જણાય
છે, કેમકે શ્રીશોભન જ્યારે આચાર્ય પાસે દીક્ષા લેવા ગયા હતા ત્યારે આચાર્ય મહારાજ તેમને એવા
સવાલ કર્યો હતો કે તેમને જૈન ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા હતી કે નહિ ! શ્રીશોભનને એ સવાલનો જવાબ
“ન”કારમાં આપતાં આચાર્ય મહારાજ જણાવ્યું હતું કે “ જો જૈન ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા ન હોય, તેને,
હું દીક્ષા આપતો નથી. વાસ્તે જો તારી ઇચ્છા થતી હોય, તો, તું એક વાર જૈન સિક્કાન્ત શ્રવણ
કર અને તેના વાસ્તવિક અર્થનું મનન કર. એમ કરવાથી જો તને તે પ્રતિ રૂચિ થાય તો તને હું
દીક્ષા આપીશ. ” આ પછી જ્યારે શ્રીશોભનનું મન જૈન ધર્મ ઉપર રાગી થયું હતું ત્યારે જ તેને
દીક્ષા આપવામાં આવી હતી. આ દીક્ષા લેનાર શ્રીશોભનને સુનિ-અવસ્થામાં શ્રીચીવસ-તીર્થંકરોની
સ્તુતિ એવી તો ઉત્તમ રીતે રચી હતી કે મહાકવિ શ્રીધનપાલે તેના ઉપર ટીકા રચી હતી કે જ
ધનપાલે અગાઉ તો શ્રી‘ભાલવા’ દેશમાં જૈન સાધુઓને વિહાર કરતાં અટકાવ્યા હતા.

આ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકામાં દરેક તીર્થંકર સંબંધીમાં ૪ પદ લઈ કુલ ૯૬ પદમાં ૨૪ તીર્થંકરોની
સ્તુતિ કરવામાં આવી છે અને તે એટલી તો ઉત્તમ છે કે અનેક પ્રાચીન કવિઓએ તેની સ્તુતિ
કરી છે અને જર્મન સ્કૉલર ડૉ. હર્મન જેકોબીએ પણ તેનું જર્મન ભાષામાં ભાષાંતર કર્યું છે.
આ કાવ્યમાં અનેક પ્રકારના શબ્દાલંકાર છે. તેના દરેક પદમાં બીજું ચરણ ચોથા ચરણને તદ્દન
મળતું હોવા છતાં, તેના અર્થ તદ્દન જૂદા થાય છે એ તેની ચમત્કૃતિ છે. એટલું જ નહિ પણ કેટ-
લાક પદોમાં એકજ ભાવના ચરણનો ત્રણ ત્રણ જુદા જુદા અર્થમાં ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.
આ કાવ્યનું અને દીકાનું સંરોધન પ્રોફેસર હીરાલાલ કાપડીઆ એમ. એ.એ. ધણીજ ઉત્તમ
રીતે કર્યું છે અને ભાષાંતર કરતાં લગભગ એક સો પુસ્તકોનો આધાર લઈ ટીકા અને ભાષાંતર
એટલા તો ઉત્તમ રીતે આલેખ્યા છે કે સંસ્કૃત ભાષાના સામાન્ય બાણકારને તેમજ શુન્દરાતી
ભાષાના જ્ઞાતાને એ પુસ્તક જોનારા ચોવીસ મહાપુરુષો-તીર્થંકરોના ઇતિહાસ અને જૈન ધર્મની
સામાન્ય માહિતી પૂરી પાડે છે. પુસ્તકમાં શબ્દ કોષ, વિવેચન વિગેરે ધણી જાંડા જ્ઞાનથી આપવામાં
આવ્યા છે અને તે માટે ભાષાંતરકારને તેમજ આગમોદય સમિતિને સુખારકબાદીજ ધંડે. પુસ્તકમાં
૨૦ જૈન દેવીઓ અને સજીવસજીવના જ નિરંગી ચિત્રો આપવામાં આવ્યાં છે તેવું સાહસ અત્યાર
સુધી કોઈ જૈન અન્યકારે કર્યું હોય એમ અમે જાણતા નથી.

પુસ્તકની કીંમત છ રૂપિયા છે.

મુંબઈ સમાચાર, ૨૩ મી જુન ૧૯૨૮.

જૈન.

દુંકે સમયમાં બહાર પડનારા ગ્રન્થો

- (૧) શ્રીચતુર્વિંશતિજિનનાનન્દસ્તુતિ શ્રીચેડ્ડિવિજયગણિકૃત ટીકા તથા પ્રો.
હીરાલાલકૃત ગુજરાતી ભાષાંતર અને સ્પષ્ટીકરણ સહિત, શાસન-દેવી-
આનાં ત્રિરંગી ચિત્રોથી અલંકૃત. મૂલ્ય રૂ. ૬-૦-૦
- (૨) શ્રીશોભન સ્તુતિ શ્રીજયવિજયગણિ પ્રમુખ ચાર મુનિવરોની વિદ્વતા-
પૂર્ણ વૃત્તિઓ સહિત તેમજ ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજય-
ગણિકૃત ઐન્દ્રસ્તુતિ સાવચૂરિ, વિવિધ ચિત્રોથી સુશોભિત. મૂલ્ય રૂ. ૮-૦-૦
- (૩) શ્રીભક્તામર-સ્તોત્ર, શ્રીકલ્યાણમંદિર-સ્તોત્ર, શ્રીનમિણિ-સ્તોત્ર,
શ્રીપંચમરગેષ્ઠિસ્તવ, શકસ્તવ વગેરે. પ્રો. ચક્રોબીના આમુખ સહિત.
- (૪) લીંબડી આદિ ભંડારનું સૂચિપત્ર
- (૫) શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય સ્વોપજ વૃત્તિ સાથે.
- (૬) મહાવીરચરિત્ર (પ્રાકૃત)
- (૭) લોકમકાશનું ગુજરાતી ભાષાંતર.